

C:\Users\Plazma\Desktop\Knhy pdf\Z\Zola, E\Zola Emile-Germinal.pdb

PDB Name: Zola Emile-Germinal
Creator ID: REAd
PDB Type: TEXT
Version: 0
Unique ID Seed: 0
Creation Date: 2.6.2007
Modification Date: 2.6.2007
Last Backup Date: 1.1.1970
Modification Number: 0

Émile Zola
Germinal

ČÁST PRVNÍ

UPROSTŘED ŠIROŠIRÉ ROVINY, ZA NOCI BEZ HVĚZD černé a husté jako inkoust, ubíral se osamělý chodec silnicí z Marchiennes do Montsou, jejíž desítkilometrový kamenný pruh protínal rovnou čarou nekonečné lány řepných polí. Chodec nerozeznával ani černou půdu pod vlastníma nohama, a nesmírnost plochého obzoru tušil jen z prudkých poryvů březnového větru, který dul ze široka, jako na moři, prochlazený dotekem mlí a mlí bažin a pustých plání, přes něž se přehnal. Jednotvárnou čern nebe neporušoval ani jediný temnější stín stromu, silnice ubíhala jako přístavní hráz do hlubiny noci.

Chodec vyšel „z Marchiennes ve dvě hodiny ráno. Kráčel rychle, zkrhlý zimou pod prořídlou tkaninou manšestro-vého kabátu a kalhot. Uzlík svázaný v kostkovaném šátku mu zle vadil, a střídavě si ho tiskl k tělu pravým nebo levým loktem, aby mohl zastrčit do kapes obě zkrhlé ruce, které mu východní vítr ošlehal do krve. Bez práce a bez přístřeší, měl v hlavě už jen jedinou myšlenku, která ho ještě držela, naději, že s východem slunce zima trochu poleví. Již hodinu takto šel, když po levé straně, dva kilometry před Montsou, vyskočila ze tmy tři červená světla, tři ohně planoucí pod širým nebem a jakoby zavěšené v prostoru. Chodec na okamžik zaváhal, jat náhlou plachostí, ale pak přece jen neodolal mučivé touze si alespoň na chvilku zahřát ruce.

Ze silnice odbočoval hluboký úvoz. Ohně zmizely. Chodec měl nyní po pravici dřevěnou ohradu, jakousi zed, sbitou z širokých prken, za níž vedla železniční trať, a po druhé straně travnatý svah, na jehož vrcholku se nejasně rýsovaly domovní štíty jako matná vidina osady s jednotvárnými řadami nízkých střech. Asi o dvě stě kroků dál za ohybem cesty se ohně znovu objevily, tentokrát docela blízko, i když si chodec stále ještě nedovedl vysvětlit, proč planou tak vysoko na mrtvém nebi, jako tři čadící měsíce.

Zato dole při zemi ho upoutala jiná podívaná, těsně nakupený shluk budov, z něhož čněl obrys továrního komína. Špinavá okna propouštěla jen sem tam záblesk světla, zatímco venku na jakýchsi konstrukcích, jejichž zčernalé trámoví připomínalo řadu obrovitých dřevěných koz, blikala tu a tam zavěšená lucerna, a z této fantastické vidiny, tonoucí ve tmě a dýmu, stoupal jediný hlas, táhlé hlučné supění neviditelného výfuku.

Chodec poznal, že je to důl. Znovu se ho zmocnil ostych: nemá to smysl, práce tu stejně žádná nebude. Nezamířil proto k budovám, ale po krátkém váhání se odhodlal a vystoupil na haldu, na níž plály ty tři ohně v litinových koších, aby svítily a hřály při práci. Raziči patrně pracovali dlouho do noci, neboť se stále ještě vyvážela hlušina. Nyní už bylo slyšet, jak vlaky vozíků rachotí po můstcích, a v záři ohňů se míhaly pohyblivé stíny a vyklápěly hunty.

„Dobrý den,“ řekl přichozí, když se přiblížil k jednomu z ohnišť.

Zády k ohni stál starý pojižděč ve fialovém vlněném triku a s čepicí z králičiny na hlavě. Opodál těžký žlutý kůň, nehybný, jako by byl z kamene, čekal, až se vyloží šest vozíků, které právě vyvezl na haldu. Ryšavý vychrtlý muž beze spěchu tiskl ospalou rukou páku překlápědla. Tam nahoře to fičelo ještě silněji, ledový severák dul v pravidelných poryvech, jako když máchá kosou.

„Dobrý den,“ odpověděl starý pojižděč.

Nastalo ticho. Nový přichozí ucítil na sobě starcův nedůvěřivý pohled a rychle se představil.

„Jmenuji se Štěpán Lantier a jsem strojník... Není tu nějaká práce?“

Stál tu v záři plamenů, hezký jedenadvacetiletý mladík s velice tmavými vlasy a drobnými údy, které nicméně působily dojmem síly.

„Práce pro stroj nika tady žádná není... Zrovna včera se tady zase dva hlásili. Ale není tu nic.“

Prudký závan větru jím zarazil na okamžik řeč. A pak Štěpán ukázal na temný shluk budov u paty haldy a otázal se:

„To je šachta, vidíte?“

Tentokrát stařec nemohl odpovědět. Dusil se prudkým záchvatem kašle. Konečně si odplivl a jeho chrchel zanechal na rudě ozářené zemi černou skvrnu.

„Jo, šachta je to, jmenuje se Voreux... A tady hned vedle máte havířskou kolonii.“

Nyní opět stařec ukázal rukou do tmy, směrem k osadě, jejíž střechy Štěpán před chvílí vytušil. Mezitím však už bylo všech šest vozíků prázdných a stařec vykročil za nimi na neohebných reumatických nohách. Nemusel ani prásknout bičem: jeho silný žlutý kůň se sám pustil na zpáteční cestu těžce našlapuje mezi kolejnicemi, srst zježenou novým poryvem větru.

Voreux přestával být vidinou. Štěpán, který zůstal stát u koše s uhlím a dál si hrál zkrhlé, do krve rozpraskané ruce, hleděl dolů, a nyní už rozpoznával jednotlivé budovy šachty, dehtem natřenou úpravnu, těžní věž, prostornou halu strojovny, hranatou vížku čerpadla. Ta šachta příkrčená k dolíku, se svými podsaditými cihlovými budovami a výhružně vztyčeným rohem komína, připadala mu zlověstná jako nenasytné zvíře, které tu líně dřepí a požírá lidi. A jak se díval, Štěpán myslel na sebe, na ten tulácký život, jímž žije po ten dlouhý týden, co hledá práci, znovu se mu vybavila nádražní dílna v Lilie, výstup, při němž nařadil svému šéfovi, a pak, jak ho vyhnali z Lilie, jak ho vyháněli odevšad, v sobotu dorazil do Marchiennes, protože se doslechl, že je tam snad nějaká práce v Hutním podniku, ale nebylo tam nic, ani v Hutním podniku, ani u Sonnevilla, celou neděli se musel skrývat pod haldou dříví v kolářské ohradě, až ho odtamtud ve dvě hodiny v noci vyhnal hlídač. Teď už nemá v kapse ani halě, ani kůrku chleba: přece nemůže věčně takhle bloudit po světě, nemít ani kam se schovat před větrem. Ano, je to skutečně důl, těch několik luceren osvětluje nádvoří, a znenadání zahlédl Štěpán otevřenými dveřmi v prudkém světle pece parních kotlů. Nyní si dovedl vysvětlit i to táhlé supění čerpadla, ono neustávající hlučné oddychování, které znělo jako chraplavý dech té obludy.

Dělník u vyklápěče stál schoulen do sebe, na Štěpána se ani nepodíval, Štěpán už se chystal zvednout uzlík, který mu upadl na zem, když záchvat kašle z dálky zvěstoval, že se vrací starý vozka. Stařec se pomalu vynořil ze tmy a za ním žlutý kůň, který táhl dalších šest huntů.

„Jsou v Montsou nějaké fabriky?“ otázal se Štěpán. Stařec si černě odplivl a odpověděl do dalšího nárazu větru: „Copak o to, fabrik by tu bylo dost. To jste měl vidět před takovými třema čtyřma roky! Všude to jen hučelo, ani lidí dost nebylo, nikdá se tolik nevydělávalo... No a dneska abychom si už zase utahovali řemen. To je mizérie v celém kraji, všude se propouští, dílny zavírají jedna za druhou... Já neříkám, že za to může císař pán, ale nač potřebuje válčit v Americe? A přitom dobytek chcípá na choleru, zrovna jako lidi.“

A v krátkých větách, přerušování větrem, oba si dál navzájem stěžovali. Štěpán vyprávěl, jak už týden shání práci: má snad chcípnout hladem? Za chvíli budou silnice plné žebráků. Jo, minul stařec, tohle špatně dopadne, protože je to proti pánubohu, takhle vyhazovat poctivé lidi na dlažbu.

„Zkrátka, nemáme každý den posvícení.“ „Kdyby byl aspoň chleba.“ „Ba, ba, kdyby byl aspoň ten chleba.“ Jejich hlasy zanikaly, vítr odnášel jejich slova v temném, skučení.

„Podívejte se,“ řekl vozka hodně hlasitě a otočil se k jihu. „Tamhle máte Montsou...“

Znovu napřáhl ruku, ukazoval do tmy na neviditelné body, a jeden po druhém je jmenoval. Tamhle v Montsou Fauvellův cukrovar pracuje ještě naplno, ale Hotonův cukrovar už propustil spoustu lidí, jinak už se drží jen Duteuillův parní mlýn a Bleuzova kablovka, která vyrábí lana pro doly. Potom ukázal stařec k severu na velkou polovinu obzoru: Sonnevillovy podniky nedostaly letos ani polovinu loňských zakázek, v Marchienneských hutích hoří jen dvě ze tří vysokých pecí, a konečně v Cageboisově sklárně hrozí stávka, protože se prý mají snižovat mzdy. „Já vím, já vím,“ opakoval Štěpán pokaždé. „Taky jsem tam byl.“

„U nás to zatím ujde,“ dodal vozka, „i když šachty snížily těžbu. A podívejte se, tamhle naproti na Viktorii hoří taky jen dvě koksové baterie.“

Stařec si odplivl, zapřáhl klímajícího koně do prázdných vozíků a vykročil za ním.

Nyní měl Štěpán celý kraj před sebou. Tma byla dál nepronikatelná, ale starcova ruka jako by ji byla naplnila nesmírným utrpením které Štěpán podvědomě cítil všude kolem sebe v tom prostoru bez hranic. A březnový víchř jako by tím holým krajem hnál křik zástupu hladových, jako by ve své zběsilosti přinášel smrt práci, strašlivou bídu, která zahubí spousty lidí. Štěpán bloudil očima kolem sebe, snažil se proniknout temnotu, trýzněn touhou uvidět i strachem z toho, co uvidí. Všechno tonulo v bezedném neznámu noční tmy, jen kdesi v dále rozeznával vysoké pece a koksovný. Koksové baterie o stu šikmých komínů svítily řadami červených plamenů, zatímco poněkud víc vlevo modře plály na nebi dvě věže jako obří pochodně. Bylo to smutné jako požár, tam na tom hrozivém obzoru nikdy nevysvitne jiná hvězda než tyto noční ohně krajů uhlí a železa.

„Nejste vy snad z Belgie?“ ozval se za Štěpánem znovu vozka, který se mezitím vrátil.

Tentokrát vzel jen tři hunty. Vyklopí se zatím aspoň tyhle: na těžní kleci se něco porouchalo, a než se opraví zlomená matice, práce se zastaví alespoň na čtvrt hodiny. U paty haldy nastalo ticho, vyklápěcí přestali oťřásat můstky neustálým rachocením. Ze šachty sem doléhal jen vzdálený zvuk kladiwa bušícího do železného plátu. „Ne, já jsem z jižní Francie,“ odpověděl Štěpán. Mezitím už byly hunty prázdné a vyklápěč se usadil na zemi, rád, že porucha nastala, dál ponořen v plaché mlčení, zvedl pouze na starého vozka veliké pohaslé oči, jakoby stísněn tou záplavou slov. Vskutku, vozka toho obvykle tolik nenamluvil. Zřejmě se mu cizinec zalíbil a pocítil onu naléhavou potřebu sdílnosti, která někdy působí, že si staří lidé začnou nahlas povídat sami pro sebe.

„Já,“ řekl vozka, „já jsem z Montsou a jmenuju se Smrtka.“

„To je vaše přezdívka?“ otázal se užasle Štěpán.

Děda se spokojeně zachechtal a ukázal na důl Voreux.

„Jo, přezdívka... Třikrát mě tam odtud tahali po kouskách, jednou mi to opálilo všechny chlupy, podruhy jsem měl hlínu až v žaludku a potřetí břicho nadmuté vodou jako žába... Tak když viděli, že já ne a ne zhebnout, začali mi pro legraci říkat kmotr Smrtka, že jako jsem tak zadobře se Smrtí kmotříčkou.“

Děda se rozchechtal ještě víc, skřípavě, jako nenamazaná kladka, až se z toho znovu ošklivě rozkašlal. Světlo z ohnivého koše nyní dopadalo přímo na jeho velikou hlavu, řídké bílé vlasy a plochý, mrtvolně bílý obličej posetý namodralými skvrnami. Byl malé postavy, krk měl neobyčejně mohutný, lýtka a paty vytočené ven, a dlouhé paže s hranatými rukama mu sahaly až ke kolenům. A stejně nehybný jako jeho kůň, stejně necitelný k povětrí, stařec stál jako socha, lhostejný k chladu i k větru, který mu svištěl kolem uší. Když konečně naposled zakašlal a bolestivě, zhluboka zachrchlal, odplivl si před koš s uhlím, a na zemi se objevila černá skvrna.

Štěpán hleděl na dědu, hleděl na potřísněnou zem.

„Už dlouho pracujete na dole?“ otázal se.

Smrtka rozpráhl paže:

„Dlouho, ba dlouho!... Když jsem já poprvé, nebylo mi ještě osm let, však to bylo zrovna tady, na Voreux, a dneska je mi osmapadesát. Tak si to spočítejte... Dělal jsem tam dole všechno možný, začal jsem jako pomocník na kolejišti, potom, když jsem utlačil hunt, dělal jsem vo-zače, pak osmnáct let rubače. No a potom mě kvůli těm mým zatraceným nohám udělali nejdřív razičem, potom zakládačem a zedníkem, až jsem nakonec musel na povrch, protože doktor říkal, že bych tam zůstal. A tak mě před pěti lety udělali haldářem... Jo, kamaráde, to není maličkost, padesát let na šachtě, a z toho pětadvacet pod zemí!“

Pokaždé když z koše vypadl kus řevavého uhlí, dědova sinalá tvář zaplála rudým odleskem.

„Pořád mi říkají, že už bych si měl odpočinout,“ pokračoval Smrtka. „Jenže já nechci, to bych byl blázen!... Ještě to ty dva roky do šedesátky vydržím, abych dostal plnou penzi sto osmdesát franků. Kdybych jim řekl adyjé už dneska, dali by mi rovnou tu menší, sto padesát franků, banda jedna mazaná... A já jsem ještě jako rybička až na ty nohy. To víte, to dělá ta voda, co se mi dostala pod kůži, jak tam na mě celou tu dobu teklo. Já někdy nemůžu hnátou pohnout, abych neřval.“

Opět ho přerušil záchvat kašle.

„Ten kašel máte taky z toho?“ řekl Štěpán.

Děda zuřivě zavrtěl hlavou. Pak, když už zase mohl promluvit, řekl:

„Kdepak, to jsem se minulý měsíc nachladil. Předtím jsem jakživ nekašlal, a teď se toho nemůžu zbavit... Bůhví, kde se to ve mně bere, co toho vykašlu...“

V hrdle mu zachrčelo, vyplivl černý chrchel.

„To je krev?“ osmělil se konečně zeptat Štěpán.

Smrtka si otřel ústa hřbetem ruky.

„Uhlí je to... Mám ho v těle tolik, že bych si s ním mohl topit až do smrti. A to už jsem pět let nebyl pod zemí.

Nastřádalo se to ve mně, ani nevím jak. Ale co, uhlí konzervuje.“

Odmlčel se. V dálce pravidelně klepalo kladivo, skučící vítr se hnál kolem jako kvílení z hladu a únavy deroucí se z hlubin noci. V neklidném světle plamenů se stařec znovu rozpovídal, tišším hlasem, ponořeným do vzpomínek. Ba, už je to hezká doba, co on a celý jeho rod kopou uhlí! Pracují pro Montsouské těžárstvo od jeho vzniku, a to už je pěkná řádka let, celých sto šest! Jeho děd, Vilém Maheu, tehdy patnáctiletý výrostek, objevil v Réquillartu tučnou žilu. Réquillart byl vůbec první jáma na šachtě, dneska už je opuštěný, leží tamhle směrem k Fauvellovu cukrovaru. Celý kraj o tom objevu věděl, a ta sloj se taky jmenovala Vilém, jako dědeček. Sám už dědu nepoznal, ale podle toho, co o něm slyšel, to byl pořízek a silák a zemřel stářím v šedesáti letech. Další byl jeho, Smrtkův, otec Mikuláš Maheu, zvaný Rudý Maheu, a tomu nebylo ani čtyřicet, když zůstal v jámě Voreux, která se tehdy kutala: spadl strop, zmáčklo se to nadobro, a skála vypila jeho krev a spolýkala kosti. Později tam nechali kůži jeho dva strýcové a tři bratři. On, Vincenc Maheu, se z toho dostal více méně celý, až na ty mizerné nohy, a proto platí za zvlášť mazaného. Jenže, nic naplat, dělat se musí. A tak oni, Maheuovi, dělají z otce na syna tuhle práci, jako by dělali cokoli jiného. Teď tam maká jeho syn Toussaint Maheu a vnoučata, a zkrátka všichni od nich, co bydlí tamhle naproti v kolonce. Sto šest let rubání, od starého do nejmladšího, pořád pro jeden podnik: jo, to málokterý měšťák by mohl takhle podrobně vyprávět svou rodinnou kroniku!

„Aspoň, když se člověk nají,“ opakoval Štěpán polohlasně.

„To já taky říkám, dokud je ten kousek chleba, dá se žít.“

Smrtka se odmlčel, zrak upřený ke kolonii, kde jedno po druhém vyskakovala světélka. Na zvonici v Montsou odbíjely hodiny čtvrtou, chlad se zotřoval.

„Je to vaše těžárstvo bohaté?“ otázal se po chvíli Štěpán.

Stařec zvedl ramena a zase je nechal klesnout, jakoby pod tíhou zlaťáků.

„Moc bohatý!.. Možná ne tak, jako tady sousední Anzin, ale stejně má takových miliónů, že už se to ani nepočítá... Devatenáct šachet, z toho se na třinácti těží: na Voreux, Viktorii, Grèvecoeur, Mirou, Svatým Tomáši, Magdaleně, Feutry-Cantel, a tak dále, a šest je jich čerpacích a větracích, jako Réquillart... Deset tisíc dělníků, koncese v sedmašedesáti obcích, těžba pět tisíc tun denně, železniční vlečka ke každému jámě, a k tomu dílny a továrny!... Copak o to, peněz je tu dost.“

Na můstcích zarachotily vozíky a velký žlutý kůň nastražil uši. Klec dole už byla zřejmě opravena, pojížděči zase zahájili práci. Zatímco zapřahal koně ke zpáteční cestě, Smrtka dodal tiše, jakoby k němu:

„Nezvykej si takhle klábosit, lenochu líná! Kdyby pan Hennebeau věděl, čím tady maříš čas!“

Štěpán hleděl zamyšleně do tmy. Otázal se:

„Pan Hennebeau je majitel dolů?“

„Není,“ vysvětloval stařec, „pan Hennebeau je jenom generální ředitel. Ten bere plat jako my.“

Štěpán ukázal rukou do nesmírné černé dálky.

„A komu to tedy všechno patří?“

Ale Smrtka se už opět otřásl záchvatem kašle, tentokrát tak silným, že se div nezadusil. Když si konečně odplivl a utřel si se rtů černou pěnu, řekl do dalšího poryvu větru:

„Komu že to všechno patří?... To nikdo neví. Nějakým lidem.“

A ukázal ve tmě na neviditelný bod, na jakési neznámé vzdálené místo, kde žijí ti lidé, pro které Maheuova rodina už sto šest let kope uhlí. Do hlasu se mu vloudil přidech posvátné hrůzy, jako kdyby mluvil o nějaké nedostupné svatyni, v níž vskrytu dřepí ono vypasené božstvo, jemuž všichni dávají svou krev, aniž je kdy spatřili.

„Kdyby aspoň bylo chleba dost,“ opakoval Štěpán už potřetí bez zjevné souvislosti.

„Jo, kdyby bylo vždycky chleba dost, to by byla krása!“

Kůň vykročil a vozka se pustil za ním svým šouravým krokem mrzáka. Dělník u vyklápěče se ani nepohnul, seděl schoulen do klubka, bradu mezi kolena, velké vyhaslé oči upřeny do prázdna.

Štěpán zvedl uzlík, ale ještě otálel. Cítil, jak mu pod nárazy větru mrznou záda, zatímco zpředu ho prudký žár pálí do prsou. Snad by se přece jen měl přihlásit n-a šachtě: děda třeba nic neví, a pak, teď už je se vším smířen, vzal by jakoukoli práci. Kam by šel a co by dělal v tomto kraji, který hladoví nezaměstnaností? Přece nezdechne někde u plotu jako ztracený pes! Přesto ho stále ještě něco zdržovalo, jakási úzkost, strach z té jámy Voreux, posazené doprostřed holé pláně zatopené neproniknutelnou tmou. Větr jako by s každým závanem zesiloval, jako by dul ze stále širšího obzoru. Na mrtvém nebi se dosud nebělal ani sebemenší záblesk úsvitu, jen vysoké pece a koksovy hořely skloněna nad oběma bratry, kteří leželi dál, nos zavrtaný do polštáře.

Musela staršího chytit za rameno a zatřást s ním, Zachar jen zamumlal něco nepěkného a proto se Kateřina rozhodla, že z nich stáhne pokrývku. Chlapci začali kolem sebe kopat bosýma nohama, což přišlo Kateřině tak směšné, že se dala do hlasitého smíchu.

„Nedělej hlouposti, nech toho!“ houkl Zachar mrzutě a posadil se. „Tyhle žerty já nemám rád... Krucinál, zase už vstávat!“

Zachar byl hubený, vypadal jako vykloubený. Obličej měl poprášený řídkým chmýřím, vlasy žluté a pleť chudo-krevně bledou jako všichni z rodiny. Košile se mu vysoukala na břicho a stáhl si ji, nikoli však ze studu, ale protože mu bylo zima.

„Dole už odbily čtyři,“ opakovala Kateřina. „Dělej, táta se zlobí.“

Janek se mezitím znovu schoulil do klubka, zavřel oči a řekl:

„Vlez mi na záda, já spím.“

Kateřině to zase přišlo k smíchu. Janek byl tak maličký, tak drobný, s těmi velkými křivičnými klouby, že neodolala a stiskla ho v náručí. Ale kluk se vzpouzel a jeho bledá opičí tvářička, ověšená hustými pačesy, provrtnaná dvěma zelenýma očima a rozšířená velkýma ušima, ještě víc zbledla vztekem, že je slabší. Neřekl nic a kousl sestru do pravený prsu. p

„Ty ohavo!“ sykla Kateřina, aby nevykřikla, a postavila ho na zem.

II

Alzira, přikrytá až po bradu, mlčela, ale nespala. By trýma očima mrzáčka pozorovala sestru a bratry, jak oblékají. Nová hádka propukla kolem hliněné misky. Chla ci odstrkovali sestru, že se moc dlouho myje. Košile jim vlál a všichni tři, dosud opuchlí spánkem, ulevovali si klid a samozřejmě jako štěňata, která vyrůstají společně. Kal řina byla hotova první. Natáhla si havířské kalhoty, o lekla plátěnou kazajku a uzel vlasů si stáhla modrým ší kem, v tom vypraném pondělním úboru vypadala ja malý mužský, a z jejího pohlaví zbývalo už jen lehké kolébání boků.

„To bude mít děda radost, až se vrátí a najde postel rozházenou!“ řekl škodolibě Zachar. „Počkej, já mu to řeknu, žes to udělala ty.“

Děda, to byl kmotr Smrtka, který pracoval v noci a spal ve dne, tak postel nikdy nevystydla, ve dne v noci v ní někdo chrápal.

Kateřina neodpověděla a počala rovnat pokrývku a napínat prostěradlo. Již delší dobu bylo slyšet skrz zeď od sousedů různé zvuky. Levné cihlové domky, které těžařstvo postavilo pro své dělníky, měly tak tenké zdi, že skrz ně bylo slyšet sebemenší šepot. Lidé tak žili neustále vedle sebe, a nic z jejich soukromí nezůstalo utajeno, ani před dětmi. Na schodech za zdi zaduněly těžké kroky, a hned nato se ozval měkký dopad těla a po něm spokojený povzdech.

„Aha,“ řekla Kateřina, „Levaque šel dolů a Bouteloup už je u Levaquové.“

Janek vyprskl, a dokonce Alziře svitlo v očích. Každé ráno se takto bavili na účet manželského trojúhelníku u sousedů. Levaque byl rubač a měl u sebe na bytě raziče Bouteloupa, takže Levaquová měla muže dva, jednoho na noc a druhého na den.

„Filoména zase kašle,“ ozvala se po chvilce znovu Kateřina.

Filoména byla nejstarší dcera Levaquových, vysoká devatenáctiletá dívka, která chodila se Zacharem a měla s ním už dvě děti, ačkoli byla tak slabá na plíce, že nemohla nikdy pracovat pod zemí a musela dělat v úpravně.

„Copak Filoména!“ odpověděl Zachar. „Tyje to všechno fuk, ta si spí... Je to svinstvo, spát si do šesti!“

Právě si natahoval kalhoty, když ho najednou něco napadlo a otevřel okno. V noční tmě se kolonie probouzela, za štěrbinami žaluzií jedno po druhém vyskakovala světélka. A tu propukla nová hádka: Zachar se vykláněl z okna, že prý si chce počkat, jestli odnaproti, od Pierrono-vých, nevyjde naddůlní z Voreux, o němž se říkalo, že spí s Pierronkou, ale Kateřina hlasitě namítala, že si Pierron od věřejška vzal denní šichtu u náraziště, takže tu přirozeně dneska v noci Dansaert spát nemohl. Dovnitř řičel ledový vzduch, oba sourozenci zuřivě stáli na svém, až se náhle ozval hlasitý pláč a nářek Estelky, která v kolébce protestovala proti zimě.

Maheu byl rázem vytržen ze spánku. Copak to do něho vlezlo, že zase usnul jako nějaký pecivál? A dál sakroval tak zuřivě, že děti vedle už ani nepíply. Zachar a Janek pomalu končili s mytím, už opět sklíčení únavou. Alzira se dál dívala široce rozevřenýma očima. Oba nejmenší, Lenora a Jindra, se přes všechn ten hluk ani nepohnuli, leželi dál přituleni k sobě a oddechovali drobným dětským dechem.

„Kateřino, dej sem svíčku,“ křikl Maheu.

Kateřina, která si dopínala kazajku, zanesla svíčku do síně, takže oba bratři museli shledávat šatstvo jen při nepatrném světle, které vnikalo dveřmi. Otec vyskočil z postele. Kateřina ze síně pokračovala rovnou dál a poslepu, v hrubých vlněných punčochách, seběhla do přízemní světnice. Tam rozsvítila další svíčku, aby mohla připravit snídani. Dřeváky

celé rodiny byly uloženy pod kredencí.

„Budeš ticho, parchante!“ lálel dál Maheu, přiveden z míry Estelčiným křikem.

Podobal se Smrtkovi, byl stejně malé postavy, jenom zavalitější, a měl tutéž velkou hlavu a plochý obličej pod krátce přistřiženými žlutými vlasy. Dítě ječelo čím dál tím víc, poděšeno těmi velkými uzlovitými pažemi, které se nad ním kymácely.

„Nech ji, ta stejně nepřestane!“ řekla Maheudka a natáhla se na prostředku postele.

Také ji hluk probudil, a nyní nařikala, jak je to hloupé, že se člověk nemůže nikdy vyspat až do rána. Copak by nemohli odejít potichu? Maheudka byla zachumlána pod pokrývkou, takže bylo vidět jen dlouhý, ostře řezaný obličej, jehož těžkopádná krása byla v deye. tařiceti letech již popleněna těžkým životem a sedmi dětmi, které porodila. Zatímco se muž oblékal, Maheudka hleděla upřeně do stropu a pomalu hovořila. Dítě se mohlo ukřičet, ale žádný z nich si ho už nevšímal.

„Ty, poslyš, já už nemám ani vindru, a je teprve pondělí, do výplaty je ještě šest dní... Takhle to dál nepůjde. Nosíte mi všichni dohromady jen devět franků. Jak s tím mám, prosím tě, vystačit? Je nás deset.“

„Jak to, devět franků?“ ohradil se Maheu. „Já a Zachar každý po třech, to máš šest... Kateřina a táta po dvou, to máš čtyři. Čtyři a šest je deset... A Janek jeden, to je dohromady jedenáct.“

„Jo, jedenáct, jenomže jsou tu taky neděle a dny, kdy se nepracuje... Dej si říct, že to není nikdy víc než devět!“

Maheu neodpověděl, hledal na zemi svůj kožený opasek. Když se zase narovnal, řekl:

„Jen si nenaříkej, buď ráda, že mi ještě slouží zdraví. Spousta jich už ve dvaatřiceti letech musí dělat dřeviče.“

„To je pravda, jenže toho se nenajíme... Jak si představuješ, že to mám udělat? Ty už nemáš nic?“

„Mám dva sou.“

„Ty si nech na pivo... Bože, co já si počnu? Takových šest dní, to je nekonečná doba! Maigratovi jsme dlužni šedesát franků, a předevěřem už mě vyhodil. Ale stejně na něho budu muset jít znova. Jenže jestli si postaví hlavu...“

A Maheudka pokračovala dál matným hlasem, hlavu nehybnou, občas mhouříc oči před slabým světlem svíčky. Spíž je prázdná, děti škenrají o chleba^ už ani to kafe není a po vodě bolí břicho, celé dny aby šidila hlad vařeným zelím. Ponenáhlu zvyšovala hlas, aby překřičela Estelčino vřiskání. Křik už počínal být nesnesitelný. Maheu, jako by si ho náhle uvědomil, popadl děcko z kolébky, hodil ho matce na postel a vykotal, bez sebe zlostí:

„Tumáš, vem si ji, nebo ji uškrtím... Ztracenej spratek! Nic tomu neschází, cucá si to mlíko, a řve to ze všech nejvíc!“ Vskutku, Estelka cucala. Teď, když zmizela pod pokrývkou, ukonejšena teplem matčiny postele, už jen hltavě pomlaskávala.

„Neřikali ti páni z Piolaine, aby ses tam někdy zastavila?“ ozval se otec po chvíli ticha.

„Jo, potkala jsem je, když rozdávali šatstvo chudým dětem... Tak já tam dneska ráno zajdu a vezmu Lenoru a Jindru s sebou. Kdyby mi tak dali aspoň pět franků!“

Znovu nastalo ticho. Maheu byl hotov. Chvilí zůstal nehybně stát a pak řekl hluše:

„Nedá se nic dělat, je to tak, jak to je, s jídlem už to nějak zaříd... Nemá to smysl o tom mluvit, už abych byl radši zase dole a dělal.“

„Máš pravdu,“ odpověděla Maheudka. „Sfoukni svíčku, já nepotřebuju vidět, jakou barvu mají moje myšlenky.“

Maheu sfoukl svíčku. Zachar a Janek už mezitím běželi se schodů a Maheu počal sestupovat za nimi. Dřevěné schody zapraskaly pod jejich těžkýma nohama ve vlněných punčochách. Siň i pokoj za ní se opět ponořily do tmy. Děti spaly, dokonce Alzira zavřela víčka. Ale matka ležela a dál se dívala do tmy, zatímco Estelka, přísátá k jejímu splhlému zuboženému prsu, vrněla jako kotě.

Když seběhla dolů, Kateřina nejprve rozdmýchala oheň v litinovém krbu s roštěm uprostřed a s dvěma troubami po stranách, v němž se stále udržovalo žhavé uhlí. Správa dolů přidělovala každé rodině měsíčně po osmi hektolitrech odpadového uhlí, sesbíraného v chodbách. Uhlí bylo tvrdé a těžko chytalo, ale Kateřina každý večer oheň zakrývala popelem, takže ráno stačilo oheň prohrábnout a přiložit několik pečlivě vybraných kousků měkkého uhlí. Když postavila na rošt konvici s vodou, Kateřina si sedla na bobek před kredencí.

Světnice byla dosti prostorná a zaujímal celá přizemí. Byla vymalována jasně zeleně, zářila vlámskou čistotou a dlaždicová podlaha, často splachovaná vodou, byla vysypána bílým pískem. Kromě nalakované smrkové kredence sestávalo zařízení jen ze stolu a několika židlí z téhož dřeva. Křiklavé barvotisky na zdech, císař a císařovna — dar tě-žařstva —, vojáci v pestrých uniformách a zlacené svaté obrázky nápadně vynikaly v jinak holé místnosti, v níž mimoto byly jen dva ozdobné předměty: růžová papírová krabice na kredenci a kukačkové hodiny s malovaným ciferníkem, jejichž hlasitý tikot jako by zaplňoval celou plochu stropu. Vedle dveří na schody byly jiné dveře, vedoucí do sklepa. Přes všechnu čistotu to ve světnici páchlo nevyvětraným zápachem cibule a teplý těžký vzduch byl prosycen čpavými uhelnými výpary. <*

Před otevřenou kredencí Kateřina uvažovala. Zbýval jen skrojek chleba, tvarohu dostatek, ale zato sotva ořech másla, a z toho má nyní připravit pro ně čtyři svačinu, kterou si vezmou s sebou do práce. Konečně se Kateřina rozhodla: nakrájela krajíce, vždy jeden z nich pokryla tvarohem a druhý tenkou vrstvou másla a slepila je na sebe. Za chvíli už ležely čtyři svačiny na stole, přísně odstupňované, od největšího krajíce pro otce až po nejmenší pro Jánka.

Ačkoli se zdálo, že Kateřina plně zaujata touto domácí prací, přece jen tak docela nezapomněla na Zacharovy klepy o naddůlním a Pierronce, neboť pootevřela dveře a vyhlédla ven. Bylo stále větrno, a na nízkých průčelích kolonie, která bzučela neurčitými zvuky probouzení, vyskakovalo stále více světel. Tu a tam se zavíraly dveře, černé řady havířů odcházely do tmy. Vždyť je to hloupost, ještě se nasydne, nakládač z náraziště určitě ještě spí, když mu služba začíná až v šest! Ale nehýbala se od dveří, dívala se přes zahrady na protější dům. Náhle se dveře otevřely a Kateřina zahořela zvědavostí. Ale nemohl to být nikdo jiný než Pierronovic žabka Lydie, jak jde do práce.

Ozval se sykot páry a Kateřina se ohlédla. Zavřela dveřn a běžela ke krbu: voda se vařila a přetékala do ohně. Káva už

nebyla, nezbyvalo než nalít vodu na včerejší lógr. Hnědou cukrovinu nasypala Kateřina přímo do konvice. A již tu byli otec a bratři.

„A sakra!“ prohlásil Zachar. „Tohle nás neporazí.“

Maheu odevzdaně pokrčil rameny.

„Dokud je to horký, dá se to pít.“

Janek sesbíral drobčky po krajících a máčel si je v koflíku. Kateřina dopila a zbytek kávy slila do polních lahví. Ostatní rychle dopíjeli, vstojí, při slabém světle svíčky.

„Tak co? Bude to?“ řekl otec. „Loudáme se, jako bychom na to měli.“

Dveře na schodiště zůstaly otevřeny a náhle se shůry ozval hlas. To za nimi volala Maheudka.

„Vemte si všechn chleba, já tu mám pro děti pár nudlí!“

„Jo, dobře,“ odpověděla Kateřina.

Znovu přihrábla popel na oheň, a přistrčila na kraj roštu zbytek polévky, aby ji děda našel teplou, až se v šest hodin vrátí. Pak si každý vzal pod kredenci dřeváky a svačinu si zastrčil dozadu mezi košili a kazajku. Sfoukli svíčku, vyšli z domu, muži napřed, děvče za nimi, a otočili za sebou klíčem.

„Vida, svezeme se společně,“ řekl muž, který právě zavíral dveře sousedního domu.

Byl to Levaque se svým synem Bertíkem, jemuž bylo dvanáct let a kamarádil s Jankem. Kateřina, překvapena, se tiše zasmála Zacharovi do ucha: no tohle! Bouteloup už ani nečeká, až manžel odejde!

V kolonii už světla opět pohasínala. Zaklaply poslední dveře a všechno opět spalo, ženské a děti dospávaly ve volnějším postelích. A od potemnělé osady k supicímu Voreux táhl ve větru pomalý průvod stínů. Havíři šli do práce pohupující rameny, ruce, s nimiž si nevěděli rady, zkrížené na prsou, každý z nich s hrbem na zádech v místě, kde si nesl svačinu. Třáslí se zimou v tenkém plátně, ale nespěchali, šli roztroušeni po celé délce cesty a jejich kroky zněly jako dusot stáda.

III

Štěpán konečně sestoupil s haldy a prošel branou na ša-chetní nádvoří. Muži, jichž se tázal, není-li tu nějaká práce, vrtěli hlavou a radili mu, aby si počkal na naddůlního. Víc se o něho nestarali a nechali ho volně bloudit mezi špatně osvětlenými budovami, v nichž zely černé díry a jejichž složité seskupení v patrech nad sebou působilo téměř zlověstně. Štěpán vystoupil po jakýchsi temných pobořených schodech a octl se na rozvíklém můstku vedoucím do úpravny, kde byla tma tak hustá, že musel hmatat rukama před sebou, aby do něčeho nenarazil. Když prošel Štěpán úpravnou, náhle před ním vyskočily ze tmy dvě obrovské žluté oči. Byl v hale pod těžní věží, přímo u ústí jámy. Starý Richomme, zavalitý důlní s tváří dobromyslného četníka přetátou šedým knírem, mřel právě k známkovně.

„Nemáte tady nějakou práci? Jakoukoli práci?“ otázal se znovu Štěpán.

Richomme už chtěl říci, že nemají, ale zarazil se a řekl mu na odchodu totéž, co předešlí:

„Počkejte si na pana naddůlního Dansaerta.“

Čtyři svítilny s reflektory soustřeďovaly všechno své světlo na jámu a ostře osvětlovaly železné mříže, páky signálů a závěry, průvodní latě, mezi nimiž se pohybovaly dvě klece. Zbytek rozlehlé haly, podobný kostelní lodi, tonul v přítmí, zaplněn velkými pohyblivými stíny. Jen až úplně vzadu zářila lampárna, zatímco ve známkovně blikala malá lampička jako dohasínající hvězda. Těžba už opět začala, litinová podlaha se otfášala a řinčela, hunty s uhlím projížděly jeden za druhým, a ve víru všech těch černých hlučících předmětů se jen matně rýsovaly dlouhé nachýlené postavy pojižděčů. Štěpán zůstal na okamžik nehybně stát, oslepen, ohlušen. Bylo mu zima, táhlo to tu ze všech stran. A pak se pohnul kupředu, přiváben strojem, jehož lesknoucí se ocel a mosaz právě zahlédl. Stroj stál asi na dvacet pět metrů za ústím jámy, ve vyšší hale, seděl tak pevně na cihlovém podstavci, že ačkoli pracoval na plnou páru a celou silou svých čtyř set koní, pohyb jeho obřího pístu, který lehce klouzal sem a tam, nepůsobil sebemenší záchvěv zdíva. Strojník stojící u páky naslouchal zvonění signálů a nespouštěl oči z kontrolní desky, na níž byla znázorněna šachta, jejíž jednotlivá patra byla vyznačena na svislé rýze, v níž se pohybovaly dvě olovnice představující klece. A při každém odjezdu, když se stroj rozběhl, dvě mamutí cívky o pěti metrech v průměru, na něž se v proti směru navíjela a odvíjela obě ocelová lana, roztáčely se s takovou rychlostí, že se jevíly oku jen jako šedý prach.

„Tak pozor, vy tam,“ křikl tři pojižděči, kteří vlekli obrovský žebřík.

Štěpán jen tak tak ušel úrazu. Jeho oči přivýkaly šeru, hleděl vzhůru na běžící lana, na ty třicetimetrové ocelové stuhy vzlétající do věže, kde přecházely přes kotouče a opět se střemhlav vrhaly do jámy. Kotouče nesla konstrukce podobná vysoké trámové kostře zvonice. Lano nesmírné váhy, schopné vyzvednout až dvanáct tisíc kilogramů rychlostí deset metrů za vteřinu, běhalo sem a tam, bez hluku a bez nárazu, klouzavým letem ptáka.

„Tak sakra, pozor!“ křikl znovu pojižděči, kteří přesunovali žebřík na druhou stranu, aby prohlédli levý kotouč.

Štěpán se pomalu vrátil do haly, zmáten tím obřím letem nad hlavou. A třesa se zimou v průvanu, pozoroval v ohlušujícím rachotu huntů provoz u klecí. U šachty byl umístěn signál, těžké kladivo na páce, které dopadalo na dřevěný špalek, když se zdola zatáhlo za provaz. Jeden úder znamenal stát, dva údery dolů, tři nahoru, a to bušení obřího kyje, doprovázené jasným cinkáním zvonku, jako by vévodilo nad vším tím shonem, vřavu ještě zvyšoval muž řídící provoz u klecí, který dával hláskou troubou příkazy strojníkovi. Klece vyplouvaly a opět se propadaly, prázdnily a plnily, a Štěpán tu stál a marně hledal smysl všeho toho složitého konání.

Jen jedno mu bylo jasné: jáma hltá lidi po dvaceti a třiceti najednou tak snadno, jako by ani necítila, jak jí procházejí hrdlem. Havíři začínali fárat od čtyř hodin. Přicházeli z šatny bosí, s kahanem v ruce, a v hloučcích čekali, až jich bude dost. Železná klec o čtyřech patrech, z nichž každé obsahovalo dva hunty s uhlím, tiše a měkce vyskakovala ze tmy a dosedala na závory. Pojižděči vyváželi hunty z jednotlivých pater a na jejich místo zasunovali hunty prázdné nebo naložené dřevem. Havíři se natlačili do prázdných huntů, vždy po pěti, někdy, když obsadili všechna oddělení klece,

jich bylo až čtyřicet. Z hlásné trouby vyletělo temné nesrozumitelné zabučení a někdo čtyřikrát škulbl signální šňůrou na znamení, že jede „maso,“ další náklad člověčiny. Klec lehce nadskočila a počala se tiše propadat, jako když padá kámen, a zbylo po ní jen rozkmitané ubíhající lano.

„Je to tu hluboké?“ otázal se Štěpán klímajícího havíře, který čekal opodál.

„Pět set padesát čtyři metry,“ odpověděl havíř. „Ale nad tím jsou ještě čtyři náraziště, první ve sto dvaceti.“

Oba se odmlčeli, oči na laně, které už opět vyjíždělo. Štěpán řekl po chvíli:

„A co když se to přetrhne?“

„Jo, když se to přetrhne...“

Havíř dokončil mávnutím rukou. Došla řada na něho. Klec se opět vyhoupla tímž plavným a lehkým pohybem. Havíř se v ní usadil s několika soudruhy, klec se znovu propadla, a za necelé čtyři minuty se opět vynořila, aby pohltila další lidský náklad. Půl hodiny tak šachta polykala lidi, po větších nebo menších soustech, podle toho, do jaké hloubky se fářalo, ale bez přestání, věčně hladová jako obří střevo, schopné strávit celý národ. Střevo se plnilo znovu a znovu, temnota zůstávala mrtvá, klec vylétala z propasti stále stejně tichá a žravá.

Po chvíli Štěpána znovu přepadla ona úzkost, kterou pocítil už na haldě. Nač si stavět hlavu? Naddůlní ho odmítne jako ti předešlí. Pod dojmem jakéhosi podivného strachu se náhle rozhodl, vyšel na nádvoří a zastavil se teprve před kotelnou. Otevřenými dveřmi bylo vidět sedm kotlů, každý po dvou pecích. Uprostřed bílé mlhy, za sykotu unikající páry, nakládal topič do jedné z pecí, jejíž žár sálal až přes práh, Štěpán, rád, že se trochu ohřeje, vykročil směrem k teplu, když vtom potkal další skupinu havířů přicházejících na šachtu. Byli to Maheuovi a Levaquovi. Spatřil v čele hloučku Kateřinu a její mírnou chlapeckou tvář, a řekl si, že ještě zkusi štěstí a naposledy se zeptá.

„Povězte, kamaráde, není tady nějaká práce? Jakákoli práce?“

Kateřina se na něho překvapeně podívala, ten hlas, který tak náhle promluvil ze tmy, ji trochu polekal. Ale Maheu, který šel za ní, Štěpána slyšel, zastavil se a dal se s ním do řeči. Ne, žádná práce tady není. Přesto však ho ten chudák bloudící po kraji za prací zaujal. Když se s ním rozloučil, řekl svým druhům:

„Vidíte, takhle by to mohlo dopadnout i s námi. Tak si nenaříkejme a važme si toho, že se smíme dít jako koně.“

Hlouček prošel bránou a zamířil k velkému hrubě omítnutému baráku, kde byla šatna. Uvnitř stály kolem dokola skřínky opatřené visacími zámky a uprostřed bylo ohniště v podobě jakýchsi železných kamen bez dvířek. Kamna byla rozžhavena do červena a tak vrchovatě naložena, že praskající řevavé uhlíky z nich padaly na hliněnou podlahu. Místnost byla osvětlena pouze touto výhní, jejíž krvavé odlesky tančily po špinavých dřevěných stěnách až k začouzenému stropu.

Právě když Maheuovi vcházel, zahlaholily v horkém vzduchu výbuchy smíchu. Asi třicet havířů tu stálo zády k ohni a se zřejmou rozkoší se opékalo. Všichni si takto napájeli kůži pořádnou tepelnou lázní, než sfárají dolů, aby pak lépe vzdorovali vlhkosti šachty. Toho rána byli však zvlášť rozjařeni, dobírali si osmnáctiletou vozačku Mouquetku, veselou holku, jejíž kazajka a kalhoty pukaly pod tlakem obrovských nader a zadku. Mouquetka bydlela na Réquillartu se svým otcem, starým Mouquem, který pečoval o koně, a s bratrem Mouquetem, který byl pojižděčem, protože však měli každý jinou pracovní dobu, chodila Mouquetka na šachtu sama, a v létě v žitech, v zimě někde u zdi, milovala se s tím, kdo byl ten týden její milý. Střídala se tak celá šachta v jakési nezávazné kamarádké rundě. Když Mouquetce jednou předhazovali, že má něco s nějakým cvočkářem z Marchiennes, div zlostí nepukla a vykřikovala, že to by si radši ruku usekla, než aby se někdo mohl chlubit, že ji viděl s jiným než s havířem.

„Tak teď už to není ten klacek Chaval?“ smál se jeden z havířů. „Teď sis namluvila toho mňousa? Vždyť ten by na to potřeboval žebřík!... Já jsem vás viděl tuhle vzadu za Réquillartem. On si opravdu musel vylízt na patník.“

„No a?“ odpověděla Mouquetka zvesela. „Co je ti do toho? Ani jsme tě nemuseli volat, abys nám zatlačil.“

Tato nevinná sprostota ještě zvyšovala veselost mužských, vypínali ramena připečená žárem, a Mouquetka se smála s nimi, naditá ve svém necudném úboru, jehož masité vypoukliny, přehnané až do zrůdnosti, působily zvláštní dráždivou komikou.

Veselost však opadla, když Mouquetka začala, vyprávět, jak Fleurance, zvaná Bidlo, už na šachtu nepříjde, našli ji včera v posteli ztuhlou, podle jedněch po srdečním záchvatu, podle druhých následkem příliš rychle vypité láhve jalovcové. A Maheu bědoval, zase taková smůla, ztratit vozačku zrovna teď, když nemá možnost ji hned nahradit! Pracovali v akordu, parta čtyř rubačů, on, Zachar, Levaque a Chaval. A když zbude na odvážení uhlí jen sama Kateřina, půjde práce moc pomalu. Náhle zvolal:

„A co tamten člověk, co hledá práci?“

Kolem šatny právě procházel Dansaert. Maheu mu vysvětlil, co se stalo, a požádal ho, aby si toho člověka mohl najmout, při té příležitosti připomněl naddůlnímu, že podnik už si dávno přeje nahradit vozačky mužskými, jako to udělali v Anzinu. Naddůlní se tomu zprvu usmíval, neboť návrh, aby byly ženy odstraněny z podzemí, se až dosud setkával u havířů s nesouhlasem, záleželo jim totiž hlavně na tom, aby tam dostali svoje dcery, a otázky mravnosti a hygieny je naprosto nezajímaly. Dansaert nakonec po krátkém váhání svolil, ale pod podmínkou, že jeho rozhodnutí schválí inženýr Négrel.

„No jo,“ zabručel Zachar, „jenže kdoví, kde je teď tomu chlapovi konec, jestli šel dál.“

„Nešel,“ řekla Kateřina. „Viděla jsem ho, jak se zastavil u kotelny.“

„Tak na co čekáš? Honem běž!“ křikl Maheu.

Kateřina se rozběhla ven, zatímco další vlna havířů stoupala ke klecím a přepouštěla teplo novým přichozím. Janek nečekal na otce a šel si sám vyzvednout kahan spolu s prostoduchým Bertíkem a drobnou desítiletou Lydií.

Mouquetka vystupovala před nimi po tmavých schodech a nadávala jim parchantů mizerných, ať ji hned přestanou štípat, nebo že jim naseká.

Štěpán v kotelně vskutku byl, a bavil se tam s topičem, který přikládal do pecí. Mrazilo ho při pomýšlení, že se bude

musit vrátit do chladné tmy. Ale právě když už se rozhodl, že odejde, ucítil, jak mu někdo položil ruku na rameno.

„Pojďte,“ řekla Kateřina. „Něco pro vás máme.“

Štěpán zprvu nepochopil, A pak v návalu radosti silně stiskl děvčeti ruku.

„Děkuju vám kamaráde... To je od vás opravdu hezké.“

Kateřina se dala do smíchu. Dívala se na něho v rudé záři pecí a bavila se tím, že ji má za chlapce, protože je ještě tak štíhlá a vlasy má schované pod šátkem. Štěpán se smál radostí. A chvíli tak stáli a smáli se na sebe, tváře rozpálené žářem.

Maheu seděl v šatně na bobku před svou skřínkou a zouval si dřeváky a vlněné ponožky. Když Štěpán přišel, stačilo pár slov, a bylo ujednáno: třicet sou denně, práce je to těžká, ale snadno se jí naučí. Maheu Štěpánovi poradil, aby si nechal na nohou střevíce, a půjčil mu starý havířský klobouk, aby si chránil hlavu, ačkoli on sám i jeho děti tímto bezpečnostním opatřením opovrhovali. Potom si všichni vybrali ze skřínky náradí a také lopatu, která tu zůstala po nebožce Fleurance. Maheu zamkl do skřínky dřeváky, punčochy a Štěpánův uzlík, a náhle začal spěchat.

„Tak kde je ten dobytek Chaval? Já vím, že se zase někde válí s nějakou holkou na hromadě šutru! Už máme dneska půl hodiny zpoždění.“

Zachar a Levaque si klidně dál opékali ramena. A pak Zachar řekl:

„Jo ty čekáš na Chavala? ... Ten přece přišel dávno před námi a už je dole.“

„Cože? Tys to věděl, a neřeklš mi to? ... Tak honem, honem, hodte sebou!“

Kateřina si hrála ruce, ale musela toho nechat a připojit se k ostatním. Štěpán ji pustil napřed a stoupal po schodech za ní. Opět putoval tím bludištěm temných schodišť a chodeb, po nichž bosé nohy havířů měkce pleskaly jako staré pantofle, až náhle před ním zahřela lampárna. Byla to velká zasklená místnost plná železných tyčí, na nichž visely v několika řadách nad sebou Davyho kahany, všechny v předvečer přezkoušené a vyčištěné, planoucí jako svíce před oltářem. Každý havíř si vyzvedl u okénka svůj kahan, označený číslem, prohlédl ho a sám ho uzavřel, zatímco známkořač za stolem zapisoval do knihy hodinu nástupu do práce. Maheu si vyžádal ještě jeden kahan pro svého nového vozače. A pak museli havíři projít ještě jednou kontrolou, při níž se zjišťovalo, zda je každý kahan skutečně správně uzavřen.

„Sakra, teplo tady není!“ řekla Kateřina a zachvěla se zimou.

Štěpán jen přikývl na souhlas. Stál nyní opět předjarnou, uprostřed té rozlehlé haly, kde to profukovalo ze všech stran. Považoval se sice za statečného, ale přesto se mu hrdlo stahovalo nepříjemným vzrušením v tom hromovém rachotu huntů, temném bušení signálů, tlumeném bučení hlásné trouby a při pohledu na ten nepřetržitý let lan, jak se závratnou rychlostí odvíjela a zase navíjela na kotouče. Klece se vyhupovaly a opět mizely plyným pohybem nočních šelem, neustále polykaly sousta lidí, která jako by jáma do sebe vpíjela. Nyní je tedy řada na něm. Byla mu zima a nebylo mu do řeči, což budilo posměch Zachara a Levaqua, kteří nesouhlasili s tím, že Maheu najal toho neznámého člověka. Zejména Levaque byl uražen, protože se ho nikdo nezeptal na mínění. Proto byla Kateřina ráda, když slyšela, jak otec Štěpánovi vysvětluje co a jak.

„Vidíte, tam nahoře nad klecí je pojistka, něco jako železné kramle, a ty se zaseknou do průvodních latí, kdyby to prasklo. Většinou to funguje... Jo, a jáma je rozdělena na tři části, každá z nich je odshora dolů obedněná. V té prostřední jsou klece, vlevo je komín pro žebříky...“

Vtom však Maheu přerušil výklad, aby zahuboval, i když pro jistotu ne příliš hlasitě:

„Tak co tu, sakra, civíme? Jak si to představujou, takhle nás nechat mrznout?“

Důlní Richomme, s otevřeným kahanem připevněným na koženém klobouku, se rovněž chystal sfárat a zaslechl Maheuovu stížnost.

„Dej si bacha, stěny mají uši!“ zabručel otcovsky, neboť sám byl bývalý havíř, a nikdy nepřestal být hodný na kamarády. „Přece se musí napřed vyložit a naložit... Vída, už je to tady, tak seber partu a nastupte!“

Vskutku, klec opatřená železnými závěry a hustou drátěnou sítí už čekala, zachycená na závorách. Maheu, Zachar, Levaque a Kateřina proklouzli až do zadního huntu, a protože se mělo do každého huntu vejít pět lidí, nastoupil Štěpán také, ale lepší místa už byla obsazena, a proto se musel vmáčkнуть vedle Kateřiny, takže se mu její loket zarýval do břicha. Kahan mu překážel, a poradili mu, aby si ho zavěsil do knoflíkové dírky u kabátu. Ale Štěpán to přeslechl a dál držel kahan neobratně v ruce. Nad nimi a pod nimi se nastupovalo, dupot připomínal nakládání dobytčat do vagónů. Proč se pořád nejede? Co se děje? Štěpánovi připadalo to napjaté čekání nekonečné. Konečně to drclo, a všechno se začalo propadat, věci kolem letěly vzhůru, a Štěpán pocítil, jak mu úzkostná závrať pádu rve vnitřnosti. Trvalo to, dokud bylo světlo, než za závratného letu železných konstrukcí minuly první dvě podlaží cáchovny. Pak, když zapadli do tmy, zůstal Štěpán jako omráčen, nes ýiopen jasně vnímat své pocity.

„Tak, a jedem,“ pronesl spokojeně Maheu.

Nikomu to zřejmě nevadilo. Zato Štěpán chvílemi nevěděl, zda klesá nebo stoupá. Občas mu připadalo, že se vůbec nehýbá, když se klesající klec nedotýkala průvodních latí, a pak se zas náhle rozkmitala, jako by sebou tloukla mezi trámy, až se Štěpán obával, že užuž dojde k neštěstí. Přitom, ačkoli tiskl obličej k drátěné sítí, nerozeznával ani stěny šachty. Kahany sotva osvětlovaly těla, nakupená dole pod ním. Jen otevřený kahan důlního v sousedním huntu zářil jako maják.

„Tahle má čtyři metry v průměru,“ pokračoval Maheu ve výkladu. „Bednění by potřebovalo vyměnit, protože všude prosakuje voda ... Tady se zrovna blížíme k vodní hladině, slyšíte?“

Štěpán si právě kladl otázku, kde se tu vzal ten hluk lijáku. O střechu klece zazvonilo nejprve několik velkých kapek, jako na počátku přehánky, a nyní déšť houstl, lil se jako při průtrži mračen. Strop byl patrně dřevý, neboť Štěpánovi počal téci na rameno tenký proud vody a smácel ho až na kůži. Chlad se stával ledový, propadali se do černého vlhka, když tu znenadání prolétli oslnivou září a zahlédli v ní jako ve světle blesku jakousi sluj plnou hemžících se lidí. A zase

padali dál do nekonečné propasti.

Maheu říkal:

„To bylo první náraziště. Jsme na tři sta dvaceti metrech... To je rychlost, co?“

Zvedl kahan a posvítíl na průvodní lať, která ubíhala jako kolejnice pod vlakem, rozjetým plnou rychlostí, a dál zas nebylo nic vidět. Minuli další tři náraziště v divokém záblesku světla. Ohlušující liják bičoval tmou.

„To je hloubka!“ vydechl Štěpán.

Měl dojem, že už tak padá celé hodiny. Stálo se mu nepohodlně, hlavně ho tlačil Kateřinin loket, ale netroufal si pohnout se. Kateřina mlčela a Štěpán cítil její teplo, jak se k němu tiskla. Když se klec konečně zastavila na dně, v hloubce pět set padesát čtyři metry, zjistil Štěpán s údivem, že jízda trvala přesně jednu minutu. Hluk zasunovaných závor, pocit pevné půdy pod nohama ho náhle roz-jařily, a začal žertem Kateřině tykat:

„Co to máš pod kůží, že tak hřeješ?... Ten tvůj loket mi asi zůstal třčet v břiše.“

Kateřina se také rozesmála. Hlupák, má ji pořád ještě za kluka! Copak nevidí na oči?

„Spíš ti zůstal třčet v oku,“ odpověděla mu za všeobecné bouře smíchu, kterou si udivený Štěpán nedovedl vysvětlit. Klec se vyprázdnila, havíři vyšli na náraziště, do velké síně vytesané ve skále a se zděnou klenbou, kterou osvětlovaly tři velké nekryté svítlny. Po litinové podlaze nakládači hlučně strkali naložené hunty. Ze stěn to vanulo sklepním pachem, vlhkým chladem, do něhož občas pronikal teplý dech, který sem zalétal z konírny. Ústily sem čtyři černé zející chodby.

„Tudy,“ řekl Maheu Štěpánovi. „Ještě nejsme na místě, máme to odtud ještě dobré dva kilometry.“

Havíři se rozcházeli, po skupinách mizeli v černých otvorech. Asi patnáct jich zabočilo do chodby vlevo, Štěpán šel poslední, před ním Maheu, Kateřina, Zachar a Le-vaque. Procházeli pěknou dopravní třídou, vytesanou v tvrdé hornině, a skála tu byla tak pevná, že chodba byla vyžděná jen na několika málo místech. Šli v řadě jeden za druhým, šli mlčky, při nepatrném světle kahanů. Štěpán klopytal na každém kroku, kolejky se mu pletly pod nohy. Již chvíli neklidně naslouchal podivnému dunění, jakémusi vzdálenému hromobití, které každým okamžikem narůstalo, jako by se dralo ze samého lůna země. Co když je to rachot závalu? Co když se jim fítní na hlavu celá ta obrovská masa, která je dělí od zemského povrchu? Ze tmy náhle vyskočilo světlo, skála se zachvěla. Štěpán se spolu se svými druhy přitiskl ke stěně, a těsně kolem něho prošel velký bílý kůň, zapražený do vlaku huntů. Na prvním huntu seděl Bertík s otěžemi v ruce, a vzadu, opřen rukama o okraj posledního huntu, běžel bosky Janek.

Havíři znova vykročili. Po chvíli došli na rozcestí, odkud vybíhaly dvě další chodby, a hlouček se znovu rozdělil, jak se havíři rozcházeli do různých slojí. Nyní byla dopravní štola vyžděvená, dubové podpěry držely strop, uzavíraly drolivou horninu do jakéhosi dřevěného obalu, jehož spárami bylo vidět pláсты břidlice jiskřící slídovými šupinkami a hutnou hmotu matného zrnitého pískovce. Chodbou neustále projížděly vltjy naložených nebo prázdných huntů, mýjely se a s rachotem mizely ve tmě, tažené přízračnými čtyřnohými stíny. Na vedlejší koleji výhybky dřímaly jako dlouhý černý had zastavený vlak, jeho kůň si odfrkl a v té černočerné tmě se jeho zadek matně zaleskl jako obrovský balvan spadlý se stropu. Větrní dveře bouchaly a pomalu se zavíraly. A chodba se čím dál tím víc zužovala a snižovala, strop se stával nerovnější, bylo nutno neustále hrbít hřbet.

Štěpán se prudce udeřil do hlavy. Nebýt koženého klobouku, měl rozraženou lebku, ačkoli stále pozorně sledoval každý pohyb Maheua, jehož temný stín viděl matně před sebou ve světle kahanů. Nikdo jiný nenarazil, zřejmě tu znali každý hrbol, každý suk ve výdřevě, každé vyborcení skály. Také kluzká půda působila Štěpánovi velké potíže. Pod nohama bylo čím dál větší mokro, chvílemi se brodil obrovskými loužemi, které jen tušil podle bahnitého čvachtání. Zejména ho však překvapovaly prudké změny teploty. Na dně šachty bylo velmi chladno a v dopravní třídě, kudy proudil vzduch z celé sloje, foukal tak ostrý ledový vítr, že v zúžených zděných částech chodby přecházel ve vichřici. Ale jak postupně pronikali do vedlejších chodeb kam už se přívod vzduchu přísně odměřoval, vítr ustával a teplota stoupala až do horkého, těžkého dusna.

Maheu po celou dobu nepromluvil. Teprve když zabočil vpravo do další chodby, řekl pouze, aniž se na Štěpána ohlédl: „Sloj Vilém.“

V té sloji měla Maheuova parta svou porubní stěnu. Hned při prvních krocích si Štěpán potloukl hlavu i lokty. Zkosený strop byl tak nízký, že každou chvíli musel projít nějakých dvacet až třicet metrů sehnut vpůli. Vody tu bylo po kotníky. Tak ušli dvě stě metrů, když vtom náhle Levaque, Zachar a Kateřina zmizeli Štěpánovi z očí, jako kdyby je byla pohltila úzká šterbina ve stěně.

„Ted musíme nahoru,“ řekl opět Maheu. „Zavěste si kahan do knoflíkové dírky a šplhejte po výdřevě.“

A Maheu rovněž zmizel. Štěpánovi nezbylo než se pustit za ním. Komín vybudovaný ve sloji, byl vyhrazen havířům a spojoval mezi sebou všechny vedlejší chodby. Měl šířku uhelné vrstvy, sotva šedesát centimetrů. Naštěstí byl Štěpán štíhlý, neboť ve své nezkušenosti zbytečně plynul silami, jak se snažil držet ramena a boky co nejvíce naplocho, a šplhal jen rukama, na něž přenášel celou svou váhu. Po patnácti metrech se dostali k první vedlejší chodbě, ale museli ještě výš, protože Maheuova stěna byla až na šesté chodbě, tam v pekle, jak tomu říkali, patnáct metrů, a zase patnáct metrů, chodba za chodbou, stoupání tou škvírou rozdírající záda i hrud' nebralo konce. Štěpán už sotva popadal dech, jakoby drcen celou tíhou skály, paže vykloubené, nohy potlučené, ale hlavně z nedostatku vzduchu. Chvílemi měl pocit, že se mu krev dere skrz kůži. V jedné chodbě zahlédl dva přikrčené čtyřnožce, jednoho menšího, jednoho většího, jak tlačí hunty, to Lydie a Mouquetka už byly v plné práci. A on má před sebou ještě celá dvě patra! Oslepen potem, slyšel nad sebou, jak hbité údy jeho druhů se plavně sunou po skále, a měl náhle pocit, že už je nikdy nedohoní,

„Vydrž to, už tam budeme!“ řekl Kateřinin hlas.

Když však skutečně dorazil k cíli křikl jiný hlas z hloubi stěny:

„Tak co? To si děláte z lidí srandu?... Já to mám z Montsou dva kilometry, a jsem tady první!“

To huboval Chaval, pětadvacetiletý hubený kostnatý čahoun hrubých rysů, že ho nechali čekat. Vtom však spatřil

Štěpána a otázal se s úžasem plným opovržení:

„A co je tohle?“

Když mu Maheu vysvětlil, jak k tomu došlo, zavrčel skrz zuby:

„Tak to teď budou chlapi užírat holkám chleba?“ Mezi Chavalem a Štěpánem přelétl pohled plný oné pudové nenávisti, jaká občas znenadání mezi dvěma muži vzplane. Štěpán vycítil urážku, ale ještě nechápal její smysl. Rozhostilo se ticho, všichni se chopili práce. Sloje se konečně zaplnily, ve všech porubech, na konci každé chodby se rubalo. Žravá šachta spolykala svůj denní příděl člověčiny, na sedm set havířů. A ti nyní pracovali v tom obřím mraveništi, křížem krážem prohlodávali zem, až se podobala starému červotočivému dřevu. A v tom tíživém tichu, pod drtivým tlakem hlubinných vrstev, mohlo ucho přiložené ke skále slyšet celé to hemžení tohoto lidského hmyzu, od svistu lana, které spouštělo a vytahovalo těžní klece, až po klapot náradí hryzajícího uhlí v hloubi porubů.

Štěpán se otočil a znovu se octl těsně vedle Kateřiny. Tentokrát vytušil rodící se oblost nader a náhle věděl, odkud se vzalo to teplo, které předtím v její blízkosti ucítil.

„Tak ty jsi holka?“ zašeptal užasle. Kateřina odpověděla svým obvyklým veselým hlasem bez uzardění:

„No samozřejmě ... Že ti to ale trvalo!“

IV

Čtyři rubači leželi nad sebou při čele stěny, oddělení prkny zachycenými háky, která zadržovala narubané uhlí. Na každého rubače připadaly asi čtyři metry stěny, sloj byla nízká, na tomto místě necelých padesát centimetrů, takže havíři, jakoby sevření mezi stropem a počvou, museli se plazit po břiše, a kdykoli se potřebovali otočit, odírali si ramena. Rubat mohli jen vleže na boku, s krkem vykrouceným, a s napřaženými pažemi, jimiž šikmo sekali špičákem do stěny.

Nejnižší rubal Zachar, nad ním Levaque a Chaval, a až docela nahoře Maheu. Nejprve odsekávali špičákem břidlicovou počvu, pak vytesali do pilíře dva svislé zářezy, zasadili do horní části pilíře železný klín, a odlupovali celý plást uhlí najednou. Uhlí bylo mastné, plást se rozpadal a v kusech se jim sypal na břicho a stehna. Prkna pod nimi zachycovala narubané uhlí, hromady rostly, až rubači za nimi mizeli, jakoby zazděni každý ve své škvíře.

Nejhůř na tom byl Maheu. Tam nahoře bylo až třicet pět stupňů tepla, vzduch nemohl proudit, rychle se vyčerpával, stával se nedýchatelným. Aby viděl na práci, musel si Maheu pověsit kahan na skobu těsně u hlavy, kahan mu zahříval temeno, ještě víc mu spaloval krev. Ale největší utrpení mu působilo vlhko. Nad ním, několik centimetrů od jeho obličeje, strop mokval, a velké kapky dopadaly v rychlém a neúprosném rytmu stále na jedno místo. Marně si Maheu vykrucoval krk, marně zakláněl hlavu co nejdál, kapky mu dál pleskaly na obličej a rozstříkávaly se. Za čtvrt hodiny už byl promočen vodou i vlastním potem a kouřilo se z něho jako z prádla po vyvárcí. Dnes ráno si ta kapka vybrala za terč Maheuovo oko, a Maheu hlasitě klel. Nechtěl však přerušit práci, vši silou bušil špičákem, a prudkost nárazů jím zmítala v úzké šterbině mezi dvěma skalními plochami, které hrozily, že ho _rozmáčknou jako mušku lapenou mezi listy knihy.

Nikdo nemluvil. Všichni rubali a bylo slyšet jen nepravidelné tlumené údery, jakoby z velké dálky. Zvuky zůstávaly v tom mrtvém vzduchu bez ozvěny, zněly dutě, chraplavě. I temnota jako by byla černější než noc, zahuštěná poletujícím uhelným prachem, ztěžklá výpary, které tlačily do očí. Knoty kahanů pod drátěnými kloboučky blikaly jako pouhé zarudlé tečky. Ve tmě všechno splývalo, za černým jícnem mizela kamsi vzhůru, jako široký plochý a šikmý komín, v němž se saze desíti zim nahromadily v černočernou noc. A v té noci se zmítaly jakési přízraky, z nichž jen občas zbloudilý paprsek osvětlil výstupek boku, uzlovitou paži, urputnou tvář, začerněnou jako k loupežnému přepadení. Občas se zaleskl padající plást uhlí a jeho plochy a hrany se zatřpytily jako křišťál. A znovu se vše ponořilo do tmy, znovu tupě bušily špičky a dál se zas ozýval je-í přerývaný dech havířů, mručení a hekání v těžkém vzduchu pod deštěm spodních

Žachar měl po včerejším flámu paže jako z hadrů a proto brzy zanechal rubání pod záminkou, že se musí doplnit výdřeva, chvíli zůstal nečinně ležet a jen si tiše pohvizdoval, oči upřené do neurčitá. Za havíři už bylo na dobré tři metry nevyplněného prostoru, ale stále ještě se nepostarali o to, aby strop podepřeli, lhotejní k nebezpečí a skoupí na svůj čas.

„Hej, barone!“ křikl Zachar na Štěpána. „Podávej dřevo!“

Štěpána právě Kateřina učila zacházet s lopatou. Musel toho nechat a jít podávat kulatinu do stěny. Ležela jí tu malá zásoba z předešlého dne. Dřevo se obvykle dopravovalo dolů každé ráno, nařezané podle výšky sloje.

„Tak sakra, dělej, ty loudo!“ křikl znovu Zachar, když viděl, jak se nový vozač neohrabaně plazí přes uhlí se čtyřmi kuláči v náruči.

Zachar vysekával špičákem zářezy do stropu a do počvy a do nich pak upevňoval oba konce kuláče, aby podpíral strop. Každé odpoledne pak zakládači vybírali hlušinu, která po havířích zůstala na konci chodby, vyplňovali s ní vyrubanou část stěny a podpěry zasypávali, jen horní a dolní chodbu nechávali volnou, aby se mohlo uhlí vozit. Maheu přestal hekat. Konečně se mu podařilo odloupnout plást. Otřel si mokré obličej rukávem a ohlédl se, co to tam vzadu Zachar dělá.

„Teď toho nech,“ řekl. „Podíváme se na to po svačině... Teď radši rubejme, abychom si nadělali plný počet huntů.“

„Ono to totiž padá,“ odpověděl Zachar. „Podívej se, tady je trhlina. Aby se nám to nezavalilo.“

Ale Maheu jen pokrčil rameny. Gert vzal zával! Stejně by se jim to nestalo poprvé, a stejně by se z toho zase nějak dostali. Nakonec se rozzlobil a poslal syna nazpět k čelu stěny.

Ostatní si teď také protahovali údy. Levaque ležel na zádech, prohlížel si levý palec, který mu padající kámen odřel do krve, a nadával. Chaval ze sebe vztekale rval košili, svlékal se do půl těla, aby mu nebylo tak horko. Všichni už byli černí od uhlí, pokrytí jemným mourem, který se rozpouštěl v potu a rozléval se jim po těle ve stružkách a kalužích. Maheu se

první znovu pustil do práce, o kousek níž, hlavu těsně u skály. Kapka mu nyní padala na čelo tak neodbytně, až se mu zdálo, že mu musí probít lebku.

„Nic si z toho nedělej,“ poučovala Kateřina Štěpána. „Oni pořád na něco nadávají.“

A ochotně se pustila do dalšího výkladu. Jak každý hunt vyjede na povrch, tak jak opustí porub, označen zvláštní známkou, aby ho známkovač mohl připsat na účet party. A jak se proto musí každý hunt nakládat velice pečlivě, jen čistým uhlím, jinak by ho ve známkovně nepřijali.

Štěpán pomalu přivýkal temnotě. Díval se na Kateřinu, na její dosud bílou, chudokrevně bledou tvář, marně se pokoušel odhadnout, kolik je jí let, vypadala tak slaboučká, že jí hádal dvanáct. A přece tušil, že je starší, a proto ho její chlapecké chování a naivní rozpustilost přiváděly trochu do rozpaků. Nepřipadala mu hezká, vypadala příliš klukovsky, s tou bílou hlavou pierota staženou šátkem přes spánky. Ale nejvíc ho udivovala její síla, která však nespočívala ve svalech, nýbrž v neobyčejné mrštnosti. To děvčátko nakládalo hunt rychleji než on, pracovalo lopatou v pravidelných, krátkých a rychlých záběrech, a potom se opřelo do naloženého huntu a pod nízkým stropem ho pomalým stejnoměrným krokem dotlačilo bez nárazů a bez obtíží až k upadni štole. Zato Štěpán, celý udržený, vykolejoval, zůstával trčet.

Pravda, nebyla to pohodlná cesta. Od stěny k upadni štole bylo dobrých šedesát metrů, a chodba, kterou raziči dosud nerozšířili, byla úzká a nízká, strop nerovný, plný hrbolů, na některých místech naložený hunt sotva projel a vozač se musel přikrčit a lézt po kolenou, aby si nerozbil hlavu. Mimoto se výztuž bortila a začínala prskat. Stojky pukaly, třepily se v dlouhých bledých třískách, jako příliš slabé berle. Vozač musel dávat pozor, aby se o ně ne-poranil, a pod tímto pomalým drtivým tlakem, pod nímž praskaly dubové kuláče tlusté jako stehno, plazili se lidé po břiše v temném strachu, že náhle uslyší křupnutí vlastního hřbetu.

„Už zas?“ zasmála se Kateřina.

Štěpánův hunt opět vykolejil na nejobtížnějším místě. Počva tu byla vlhká, kolečky se všelijak prohýbaly, a hunt ne a ne jet rovně, Štěpán klel a nadával, zuřivě se potýkal s koly, ale ať se namáhal, jak chtěl, nemohl je dostat zpět na kolečky.

„Pust“, řekla Kateřina. „Tady se vztekem nic nepořídíš.“

Obratně proklouzla k huntu a odzadu pod něj podstrčila zadek, vzepjala se v kříži, nazvedla hunt a posadila ho na kolečky. Hunt vážil sedm metráků. Překvapený a zahanbený Štěpán se zmateně omlouval.

Kateřina mu musela ukázat, jak se má rozkročit, opřít se nohama o kuláče po obou stranách chodby, aby měl pevnou oporu, a jak musí předklonit trup a napnout paže, aby tlačil všemi svaly v ramenou i bocích. Po jednu jízdu ji Štěpán sledoval, díval se, jak se rychle pohybuje, zadek vystrčený a ruce tak nízko, jako by běžela po čtyřech, podobná cvičenému zvířátku z cirkusu. Potila se a hekala, v kloubech ji praštělo, ale ani slůvkem si nepostěžovala, dělala to s lhostejností zvyku, jako kdyby patřilo k všelidskému utrpení, aby člověk žil takto s věčně ohnutým hřbetem. A Štěpán se marně snažil ji napodobit, překážely mu střevíce, tělo měl jako zpřerážené od té chůze s hlavou při zemi. Po několika minutách mu to působilo pravá muka, tak nesnesitelně děsivá a bolestná, že si musel na chvíli kleknout, aby se narovnal a vydechl si.

U upadni šachty to byla nová dřina. Kateřina mu ukázala, jak se rychle vypravuje hunt. Na horním i dolním konci upadni šachty pracovali kluci odbíhači, ten nahore brzdil a ten dole zastavoval. Odbíhači byli vesměs dvanáctiletí až patnáctiletí výrostci a neustále se hlučně častovali nejsprostšími nadávkami, a když je někdo chtěl zavolat, musel na ně houknout ještě prostěji. Když byl dole prázdný hunt, který se měl poslat nahoru, dolejší odbíhač křikl na vozačku, aby svůj hunt vypravila. Brzdař povolil brzdu a plný hunt sjel vlastní vahou a zároveň vytáhl hunt prázdný. Dole v chodbě se pak z huntů sestavovaly vlaky, které koně vozili k nárazišti.

„Hej, parchanti zatracení!“ křikla Kateřina do ústí vy-bedněné, asi sto metrů dlouhé šachty, kterou se hlas nesl jako obří hlásnou troubou.

Kluci patrně právě odpočívali, protože se nikdo neozval. Ve všech patrech se doprava zastavila. Konečně se ozval slabý dívčí hlásek:

„To zase některý leze na Mouquetku!“

Rozlehl se hlučný chechtot, vozačky v celé sloji se popadaly za břicha.

„Kdo to byl?“ otázal se Štěpán Kateřiny.

Byla to Lydie, taková žába, protřelá jako stará ženská a stejně zdatná vozačka, ačkoli má ručičky jako panenka. A pokud jde o Mouquetku, té je to docela podobné, že se válí s oběma kluky najednou.

Vtom se však zdola ozval odbíhač, že se může jet. Patrně se právě blížil některý důlní. Ve všech devíti patrech se huntý opět rozjely, a dál už bylo opět slyšet jen pravidelné volání odbíhačů a supění vozaček, jak dojížděly k upadni šachtě, rozpažené jako schvácené klisny. A kdykoli některý z havířů potkal takové děvče lezoucí po čtyřech s vystrčeným zadkem v mužských kalhotách, napjatých přes silné boky, proletěl šachtou zvířecí dech chťice, náhlé samčí touhy.

A pokaždé, když se Štěpán opět vracel do dusna porubu, nalézal tu týž tlumený nepravidelný rytmus klepajících špičáků, tytéž hluboké bolestné vzdechy urputně rubajících havířů. Všichni už se vysvlékli do nahá a úplně splývali s uhlím, jak byli zamazáni černým blátem až po okraj šátku na hlavě. V jednu chvíli museli vyprostit napůl udušeného Maheua a odstranit prkna, aby se uhlí mohlo sesypat do chodby. Zachar a Levaque nadávali na uhl, že je čím dál tvrdší a že je to pro jejich akord hotová katastrofa. Chaval se převálil na záda a pustil se do Štěpána, jehož přítomnost ho zřejmě přiváděla z míry.

„Jen se na něho koukněte, na žízalu, vždyť to nemá ani tolik síly, co holka! .. A nakládej pořádně! Ty si, mně se zdá, šetříš ty svoje ručičky, co? ... Ale jestli nám kvůli tobě odmítnou jedinej hunt, tak ti za něj strhnu deset sou, to si pamatuj!“

Štěpán raději neodpovídal, byl zatím ještě příliš rád, že našel alespoň tuto galejnickou práci, a podřizoval se hrubé

hierarchii nádeníka a kvalifikovaného dělníka. Ale byl u konce sil, nohy měl do krve rozbité, údy zkroucené strašlivou křečí, hrudník jako sevřený v železném krunýři. Naštěstí bylo deset hodin a parta se rozhodla, že bude svačit. Maheu sice měl hodinky, ale ani se na ně nemusel podívat. V té hluboké bezhvězdné noci se nikdy nezmylil ani o pět minut. Všichni si opět oblékli košile a haleny. Vylezli z porubu a sedli si na bobek, lokty k tělu, zadek na patách, do onoho podřepu, který je pro havíře tak přirozený, že tak sedají i mimo šachtu a ani je nenapadne, že by si mohli sednout na kámen nebo na kládu. Havíři vytáhli svačiny a jali se vážně ukusovat ze silného krajíce, jen sem tam utrousili pár slov o ranní práci. Kateřina zůstala zprvu stát, ale pak si přisedla k Štěpánovi, který se natáhl opodál napříč přes kolejky, zády opřen o výdřevu. Na tom místě bylo poměrně sucho.

„Ty nic nejíš?“ otázala se Kateřina plnými ústy, s krajícem v ruce.

A tu si vzpomněla, jak ten chlapec prochodil celou noc bez haléře, možná bez sousta chleba.

„Chceš půl?“

A když Štěpán odmítal a dušoval se, že nemá hlad, hlasem chvějícím se bolestí prázdného žaludku, řekla Kateřina zvesela:

„Jo tak! Ty se štítíš!... Ale podívej se, já jsem kousala jen z téhle strany, a tobě dám tu druhou.“

A přelomila krajíc napůl. Štěpán si vzal svou půlku a musel se přemáhat, aby ji nezhltl naráz, opřel si paže o stehna, aby nebylo vidět, jak se mu třesou. Kateřina si svým nenuceným kamarádkým způsobem lehla na břicho vedle něho, jednou rukou si podepřela bradu a druhou pomalu jedla. Svítily jim kahany, postavené mezi nimi.

Kateřina chvíli hleděla na Štěpána mlčky. Zřejmě se jí líbil, s tím jemným obličejem a černým knírkem. Bezděky se usmívala potěšením.

„Tak ty jsi strojník a vyhodili tě od dráhy. ... Proč?“

„Protože jsem nafackoval šéfovi.“

Kateřina se zhrozila, pobouřena ve svých zděděných zásadách o podřízenosti a trpné poslušnosti.

„Já jsem totiž předtím něco vypil,“ pokračoval Štěpán, „a když něco vypiju, tak se neznám, zmlátíl bych sebe, zmlátíl bych každého... Stačí mi dvě skleničky, a už bych se pral... A pak je mi z toho dva dny nanic.“

„Tak nemáš pít,“ řekla vážně Kateřina.

„Jen se neboj, já se z^uri.“

Štěpán zavrtěl hlavou, nenáviděl alkohol nenávisť posledního potomka rodu opilců, který na vlastním těle pocítuje to bolestné dědictví dlouhé řady předků nasáklých a vyšinutých alkoholem, takže na něho pouhá kapka působí jako jed.

„Mrzí mě to hlavně kvůli mamince, že mě vyhodili,“ řekl, když spolkl další sousto. „Maminka je chudák, a já jsem jí občas posílal nějaký ten frank.“

„Kde žije tvoje maminka?“

„V Paříži... Má prádelnu v ulici Goutte d'Or.“

Nastalo ticho. Kdykoli si Štěpán vzpomněl na domov, černé oči mu na okamžik pohasly, jak jím projela úzkost z té dosud neznámé poruchy, která tajně klíčí v jeho zdravém mládí. Chvilí tak zůstal, pohled ponořený do temnoty šachty, a zde v hlubině, pod dusivou tíhou půdy, před ním znovu vyvstalo jeho dětství, jeho matka, tehdy ještě hezká a statečná, než ji otec opustil, aby se k ní znovu vrátil v okamžiku, kdy se provdala za jiného, viděl ji, jak od té doby žije mezi těmi dvěma muži, kteří ji ničí, strhávají s sebou do bídy, do opilství, do bahna. Ano, tam to bylo, znovu viděl tu ulici, vybavovaly se mu jednotlivé podrobnosti: to špinavé prádlo uprostřed krámků, ty opilé výjevy, které zamořovaly celý dům, ty facky, po nichž div sanice nepraskaly.

„Teď,“ řekl Štěpán pomalu po chvíli, „teď bych jí toho z těch třiceti soust moc dát nemohl... Já vím, že umře hladem.“

Bezmocně pokrčil rameny a znovu ukousl z krajíce.

„Chceš se napít?“ otázala se Kateřina a otevřela polní láhev. „Je to jen kafe, to ti neublíží... Po takovémhle jídle má člověk sucho v krku.“

Ale Štěpán odmítal, dost na tom, že jí vzal půlku chleba. Kateřina však dál dobrosrdečně naléhala, a nakonec řekla:

„Tak dobře, já se tedy napiju první, když jsi tak zdvořilý. ... Jenže teď už nesmíš odmítnout, to by bylo od tebe ošklivé.“

A podala mu láhev. Nyní klečela vedle něho, viděl ji docela zblízka ve světle kahanů. Jak mu mohla před chvílí připadat nehezká? Teď, když byla celá černá, když měla obličej jako napudr o váný jemným mourem, působila na něho zvláštním kouzlem. Uprostřed toho obličej zalitého stínem svítily zuby v příliš velkých ústech bělostným leskem, a jak široce otvírala oči, plály jí zeleně jako kočce. Pramen rezavých vlasů, který vyklouzl zpod šátku, ji lechtal v uchu a nutil ji do smíchu. Už mu nepřípadala tak mladá, snad jí přece jen bude takových čtrnáct let.

„To abych ti udělal radost,“ řekl Štěpán, napil se a vrátil jí láhev.

Kateřina se znovu napila, a Štěpán se musel také znovu napít, aby prý měli oba stejně, a smáli se tomu, jak úzké hrdlo láhve putuje od jedné úst k druhým. Štěpána náhle napadlo, že by jí snad měl vzít do náruče a políbit ji na rty. Ty plně bledě růžové rty přibarvené uhlím Štěpána čím dál víc sváděly. Ale netroufal si, ostýchal se před ní, protože v Lilie poznal jen dívky, a to dívky nejnižšího řádu, a nevěděl, jak se má chovat k dělnici, která ještě žije u rodičů.

„Tobě je asi tak čtrnáct, vid’?“ otázal se, když se znovu zakousl do chleba.

Kateřinu to překvapilo, téměř rozzlobilo: „Cože? čtrnáct? Mně už je přece patnáct!... Já vím, tlustá zrovna nejsem. U nás holky rostou pomalu.“

Štěpán se vyptával dál, a Kateřina na všechno odpovídala, bez sebemenší stopy vyzývavosti nebo studu. Ostatně ovládala dokonale všechno, co se týká muže a ženy, i když Štěpán cítil, že je tělem panna, panenské dítě opožděné v pohlavním vývoji nezdravým prostředím a tělesnou námahou. Když ji chtěl přivést do rozpaků a svedl hovor na Mouquetku, vyprávěla mu o ní ty nejstrašnější historky naprosto klidným hlasem a s velkou švandou. Co ta se, pane, navvádí! A když se jí Štěpán zeptal, má-li sama také milého, odpověděla žertem, že nechce mamince dělat žalost, ale že k tomu jednoho krásného dne stejně musí dojít. Kateřina nyní schoulila ramena a mírně se chvěla, jak ji studily šaty

promočené potem, tvář mírnou, odevzdanou, připravena trpně přijímat život i muže.

„Když se takhle žije pohromadě, to se těch milých najde dost, ne?“

„To se ví.“

„A přitom to nikomu neublíží... Farář to nemusí vědět.“

„Copak farář, na toho kašlu!... Horší je Černý muž.“

„Kdo je černý muž?“

„To je ten starý havíř, co straší v šachtě a škrtí nezbedné holky.“

Štěpán se na ni podíval. Nedělá si z něho blázný?

„Ty na takové hlouposti věříš? To jsi tak nevzdělaná?“

„To nejsem, já umím číst a psát... Au nás to přijde vhod, protože za časů našich se to děti ještě neučily.“

Opravdu, je roztomilá. Štěpán si umíňoval, že až Kateřina dojí krajíc, chytne ji do náruče a políbí ji na ty plné růžové rty. Konečně přemohl svou nesmělost, a pomyšlení na násilí, jehož se dopustí, mu svíralo hrdlo. Ten chlapecký úbor, ta halena a kalhoty na dívčím těle ho vzrušovaly a zároveň přiváděly do rozpaků. Štěpán spolkl poslední sousto, napil se z láhve a vrátil ji Kateřině, aby ji dopila. Nadešla chvíle činu a Štěpán se právě neklidně ohlédl směrem k havířům, sedícím opodál, když vtom chodbu zatarasil černý stín.

Chaval už je delší dobu zpovzdálí pozoroval, a když se přesvědčil, že ho Maheu nevidí, přiblížil se k nim, a protože Kateřina nyní seděla na zemi, popadl ji za ramena, zvrátil ji hlavu dozadu a rozdrtil jí ústa surovým polibkem. Udělal to naprosto klidně, jako by dával najevo, že je mu Štěpánova přítomnost dokonale lhostejná. Jako by tím polibkem chtěl v náhlém žárlivém odhodlání potvrdit své vlastnické právo.

Avšak Kateřina se bránila.

„Nech mě, slyšíš?“

Chaval jí dál držel hlavu, díval se jí hluboko do očí. Jeho ryšavé kníry a bradka hořely rudým plamenem v černé tváři s velkým orlím nosem. A pak ji náhle pustil a beze slova odešel.

Štěpána zamrazilo. Proč jen tak dlouho otálel! Ne, teď už ji nepolíbí, ještě by si mohla myslet, že je také takový. Uražen ve své ješitnosti, propadl zoufalství.

„Proč jsi mi lhala?“ sykl Kateřině. „On je tvůj milý.“

„Není, na mou duši není!“ bránila se Kateřina. „Vůbec nic spolu nemáme! To on jen tak někdy z legrace... Vždyť ani není zdejší, přišel sem teprve před půl rokem z Pas-de-Calais.“

Přestávka končila, Kateřina a Štěpán vstali. Kateřinu zřejmě mrzelo, jak Štěpán náhle ochladí. Ovšem, je daleko hezčí než tamten, a asi by byla radši, kdyby to byl on. Přemýšlela, co by mu řekla hezkého, jak by ho potěšila, a když si všimla, jak si udiveně prohlíží kahan, který hořel modrým plamenem s širokým bledším okolkem, pokusila se ho alespoň pobavit:

„Pojď, něco ti ukážu,“ zašeptala mu kamarádsky.

Zavedla ho na konec chodby a ukázala mu trhlínu v pilíři. Tiše to v ní bublalo, jako když ptáček cvrliká.

„Sáhni si, jak to fouká... To je plyn.“

Štěpán užasl. Tohle že je ta strašná věc, ta strašlivá třaskavina? Kateřina se smála, říkala, že dneska je ho tady hodně, když kahany hoří tak modře.

„Tak už dost toho povídání, lenoši!“ křikl na ně drsně Maheu.

Kateřina a Štěpán rychle naložili huntý a rozjeli se s nimi k upadní šachtě, záda napjatá, po čtyřech pod hrbolatým stropem chodby. Již při druhé jízdě se z nich už opět řinul pot a praštělo jim ve všech kloubech.

Ve stěně se opět rubalo. Havíři si často zkracovali přestávku, aby se nenachladili, a ta svačina, snědená tak daleko od slunce, tak mlčky a tak hltavě, je tížila v žaludku jako olovo. Leželi na boku, bušili ještě usilovněji, s jedinou utkvělou myšlenkou, aby naplnili co nejvíce huntů. Šílená touha po těžce vydobytém výdělku zastiňovala všechno ostatní. Necítili ani crčící vodu, od níž jim otékaly údy, ani křeče z nepřírozené polohy těla, ani dusivou tmou, v níž vyblř dali jako rostliny zavřené ve sklepe. Jak hodiny mýjely, vzduch byl stále horší, přehřátý od čadících kahanů, nasycený tělesnými výparý a dusivým plynem, který lnul k očím jako pavučina, a který odtud vypudí teprve noční větrání. Avšak havíři, zalezlí jako krci v díře, pod drtivým tlakem horniny, bez kapičky vzduchu v rozžhavených plicích, rubali dál.

V

Aniž se podíval na hodinky, které si nechal v kapse u halený, Maheu nechal práce a řekl:

„Už bude jedna hodina... Jsi hotov, Zachare?“

Zachar už chvíli budoval výztuž. Ale pak uprostřed práce toho nechal, převalil se na záda, zadíval se do neurčitá a zabloudil v myšlenkách k včerejší partii pasáka. Nyní se probral ze zamyšlení a odpověděl:

„Jo, takhle to stačí, zítra se uvidí.“

A vrátil se na své místo u čela stěny. Také Levaque a Chaval pustili špičáky a odpočívali. Utírali si obličej nahými pažemi a hleděli na brídicový strop, na němž se objevovaly jemné trhliny. Mluvili jen o své práci.

„Zase taková smůla,“ řekl Chaval, „že jsme tu padli na drolivou horninu!... S tímhle se v akordu nepočítalo.“

„Zloději!“ zabručel Levaque. „Koukají jen, jak by nás okradli.“

Zachar se smál. Kašlal na práci i na to ostatní, ale vždycky rád slyšel, když se nadávalo na podnik. Maheu počal rozšafně vysvětlovat, že kvalita horniny se mění každých dvacet metrů. Musí se spravedlivě uznat, že tady se nedá nic předvídat. A když tamti dva dál nadávali na vedení, Maheu náhle zneklidněl a rozhlédl se kolem sebe.

„Ticho! To stačí!“

„Máš pravdu,“ řekl Levaque a také snížil hlas. „Není to zdrávo.“

Strach ze špiclů je neopouštěl ani v těch hlubinách, jako kdyby uhlí pánů akcionářů mělo uši už tady, přímo v zemi.

„Stejně,“ pronesl Chaval schválně nahlas, „jestli se ta svině Dansaert ještě jednou opovází se mnou mluvit jako minule, vrazím mu jednu do břicha. Já mu přece taky nezakazuju, aby si vydržoval blondýnky s hedvábnou kůžičkou.“

Tentokrát Zachar vybuchl smíchem. Milostné plotky naddůlního Dansaerta a Pierronky byly stálým předmětem 'žertů celé šachty. I Kateřina, opřena o lopatu na dolním konci stěny, se prohýbala smíchem, a několika slovy vysvětlila Štěpánovi, oč jde. Jen Maheu se rozzlobil, zachvácen strachem, který už ani neskrýval.

„Tak budeš už jednou mlčet? ... Jestli chceš přijít do maléru, tak si počkej, až budeš sám!“

Maheu ještě ani nedomluvil, když se v hořejší chodbě ozvaly kroky. Téměř současně se na horním konci stěny objevil důlní inženýr, malý Négrel, jak mu havíři říkali, a za ním naddůlní Dansaert.

„Co jsem říkal?“ zamumlal Maheu. „Vždycky se někde některý objeví, jako by ze země vyrostl.“

Paul Négrel, synovec pana Hennebeaua, byl štíhlý a hezký šestadvacetiletý mladík s tmavými kučeravými vlasy a s knirkem. Jeho špičatý nos a bystré oči připomínaly přívětivou fretku, jeho skeptický intelekt se ve styku s dělníky stával nesmlouvavě autoritářský. Oblečen chodil stejně jako havíři, stejně zamazaný od uhlí, a aby si vynutil jejich úctu, projevoval krkolomnou odvahu, prolézal nejobtížnějšími místy, u každého závalu nebo výbuchu byl vždycky první.

„Tak tady je to, vidte, Dansaerte?“ otázal se Négrel.

Naddůlní Dansaert, Belgičan s masitou tváří a velkým smyslným nosem, odpověděl přehnaně úslužně:

„Prosím, pane inženýre... Tady je ten člověk, kterého jsme ráno najali.“

Négrel a Dansaert se spustili do porubu. Zavolali si Štěpána. Inženýr zvedl kahan a mlčky si ho prohlížel.

„Dobrá,“ řekl nakonec. „Ale nemám to rád, když se najímají neznámí pocestní... Hlavně, ať už se to víckrát nestane.“

A Négrel už ani neposlouchal, když se mu snažili vysvětlit, že to vyžadovala práce a že je to v souladu se snahou nahradit ženské mužskými vozači. Négrel si prohlížel strop, a havíři se znovu chopili špičáků. Náhle Négrel zvolal:

„Poslyšte, Maheu, to si děláte z lidí bláznů?... Vždyť vy tady, sakra, jednou všichni zůstanete!“

„Však ono to vydrží,“ odpověděl Maheu pokojně.

„Tohle že vydrží?... Vždyť tady už hornina tlačí, a vy mi sem stavíte podpěry na víc než dva metry od sebe, a ještě jako byste to dělali z milosti! Jste všichni stejní, raději si necháte rozmačkat lebku, než abyste na chvíli pustili pilíř a věnovali potřebný čas na výstroj!... Okamžitě mi to tady podepřete! A stojky na metr od sebe, slyšíte?“

A když se k tomu havíři stále neměli a namítali, že dovedou sami nejlépe posoudit vlastní bezpečnost, Négrel se dopálil:

„Ale, ale! Až vám to rozmačká hlavu, kdo myslíte, že na to doplatí? Snad vy? Ba ne, podnik na to doplatí, a ještě bude muset vašim vdovám vyplácet penzi... Však my vás známe: za dva hunty navíc byste dali život.“

Ačkoli v něm kypěl hněv, Maheu řekl stále stejně rozšafně:

„Kdyby nám dost platili, my bychom lip dřevili.“

Inženýr pokrčil rameny a neodpověděl. Svezl se na dolní konec stěny a pak řekl jen:

„Máte ještě hodinu času, dejte se do toho všichni. A vezměte na vědomí, že vaše parta dostane tři franky pokuty.“

Jeho slova uvítalo temné mručení. Havíře zdržovala jen síla té přímo vojenské hierarchie, která je od kluka odbíhače až po naddůlního ohýbala jedny před druhými. Levaque a Chaval přesto učinili zlostný pohyb, zatímco Maheu je krotil pohledem a Zachar posměšně krčil rameny. Ale snad nejvíce ze všech byl otřesen Štěpán. Od okamžiku, kdy sestoupil do tohoto pekla, narůstala v něm pomalu vzpoura. Podíval se na pokorně skloněnou Kateřinu. Je vůbec možné, aby se někdo takto dřel do úpadu v té smrtící temnotě, a nevydělal si přitom ani těch pár haléřů na vezdejší chléb?

Négrel mezitím odcházel s Dansaertem, který mu celou dobu přisvědčoval hlavou. Náhle se jejich hlasy opět zvýšily, když se zastavili a prohlíželi si výdřevu chodby, jejíž udržování v délce desíti metrů od ústí stěny rovněž patřilo k povinností havířů.

„Vždyť vám říkám, že si dělají z lidí bláznů!“ křičel inženýr. „A co vy, sakra, copak na ně nedohlížíte?“

„Ale ano, prosím ano,“ koktal naddůlní. „Říkám jim to do omrzení.“

Négrel vztekle zavolal: „Maheu!“

Všichni slezli dolů. Négrel pokračoval:

„Podívejte se na tohle! Copak tohle může držet?... Taková lajdácká práce! Tady ta kopná je tak halabala položená, že už ani nesedí na stojkách... Ted' ovšem chápu, proč nás přijdou opravy tak draho. Zkrátka, vy jen koukáte, aby to nějak vydrželo, dokud za to odpovídáte vy! Pak to všechno spadne, a podnik aby měl celý regiment opravářů... Podívejte se tamhle, tam už je to hotová bouračka.“

Chaval chtěl něco říci, ale Négrel ho umlčel:

„Ne, já vím, co mi zase budete povídat. Abychom vám víc platili, že ano? Tak vás tedy upozorňuji, že nakonec donutíte ředitelství, aby vám platilo zvlášť za výdřevu, a aby vám přiměřeně snížilo cenu za hunt. Uvidíme, jestli na tom vyděláte... Prozatím mi to tady okamžitě podepřete. Zítra se přijdu podívat.“

A za všeobecného ustrnutí, které jeho hrozba vyvolala, se Négrel vzdálil. Dansaert, který se před inženýrem choval tak skromně, se na okamžik zdržel a řekl havířům hrubě:

„Ted' jsem ještě kvůli vám dostal vynadáno... Kdyby bylo na mně, tak bych vám dal něco jinšího než tři franky pokuty! Tak si na mě dejte pozor!“ Když konečně odešel, Maheu vybuchl:

„Krucíná! Tohle není žádná spravedlnost! Já se sice nerad rozčiluju, protože v rozčilení se člověk těžko dohodne, ale z nich by se člověk opravdu vztekem pomínul... Slyšeli jste to? Strhnout z huntu, a za výdřevu zvlášť? To si zas něco vymysleli, jak by nám mohli platit mň!... Ztracený život!“

Maheu si potřeboval na někom vylít zlost, a když uviděl Kateřinu a Štěpána, jak nečinně stojí, křikl na ně:

„Tak, a podávat dřeva! Vás se to netýká, co?... Abych vás nenakopal někde!“

Štěpán začal podávat. Nijak Maheuovi nezazlíval jeho hrubost, byl sám tak dopálený na panstvo, že mu havíři připadali ještě příliš mírní.

Levaque a Choval se zatím vynadávali a tím si ulevili. A všichni, i se Zacharem, zuřivě dřevili. Půl hodiny nebylo slyšet nic než praskání dřev, jak je upevňovali těžkými palicemi. Nikdo už nepromluvil, všichni jen supěli, rozlíceni na tu skálu, kterou by byli nejraději podebrali vlastními rameny a vyzvedli do výšky, kdyby to bylo možné.

„Tak, a to stačí!“ řekl konečně Maheu, vyčerpán zlostí i únavou. „Je půl druhé... Tohle je mi pěkná šichta, nedostaneme ani padesát sou!... Mám toho dost, a jdu domů.“

Ačkoli do konce šichty zbývalo ještě půl hodiny, Maheu se oblékl a ostatní též. Pouhý pohled na porub je přiváděl z míry. Kateřinu, která znovu začala vozit, zavolali zpět. Nač prý taková horlivost: když má uhlí nohy, ať si vyleze samo. Vzali nářadí pod paži a vydali se na dvoukilometrovou zpáteční pouť touž cestou, kudy ráno přišli.

Vkomíně se Kateřina a Štěpán opozdili za ostatními havíři, kteří sjížděli dolů. Potkali totiž v jedné z dolejších chodeb Lydii, která zůstala stát, aby jim uvolnila cestu. Lydie jim začala vyprávět, jak se Mouquetka záhadně ztratila. Prý se jí spustila krev z nosu a Mouquetka si šla někam umýt obličej, a už ji hodinu nikdo neviděl. Když se rozloučili, Lydie se znovu opřela do svého huntu, udřená, zablácená, hmyzí paže a nohy napjaté, jako velký černý mravenec, který se potýká s příliš těžkým břemenem. Kateřina a Štěpán klouzali po zádech, s rameny co nejvíc naplocho, aby si nesedřeli kůži z čela, sjížděli po tak příkrém svahu, a skála pod nimi byla tak vyhlazená nespočetnými zadky havířských part, že se museli chytat výdřevy, aby, jak žertem říkali, jim nechytla zadnice plamenem.

Dole už nebyl nikdo. V dálce, v ohybu chodby mizely červené hvězdy. Náhle už jim nebylo do smíchu, vykročili těžkým umdleným krokem, Kateřina napřed, Štěpán za ní. Kahany čadily, Štěpán jen matně rozeznával Kateřinu, zahalenou v jakési kouřové mlze, a trápilo ho, že je to děvče, protože si připadal jako hlupák, že ji nepolíbí jenom proto, že mu v tom brání vzpomínka na toho druhého. Jistě mu lhala. Tamten je její milý, a lehají spolu na kdejaké hromadě foroty, beztak už pohupuje boky jako děvka. Bezdušně se na ni zlobil, jako by ho byla podvedla.

A přece se Kateřina každou chvilku ohlížela, upozorňovala ho na překážky, jako by ho vybízela, aby na ni byl hodný. Jsou tu přece sami, proč si trochu nezalaškovat, docela po kamarádsku! Konečně vyšli na svážnou třídu a Štěpán pocítil úlevu po té trapné nerozhodnosti, a Kateřina se na něho naposledy smutně podívala, jakoby v lítosti nad štěstím, které už se nikdy nevrátí.

Nyní kolem nich hučel podzemní život, duněly kroky důlních, rachotily vlaky huntů tažené koňmi. Tma se jen hemžila světélky kahanů. Štěpán a Kateřina se museli neustále tisknout ke skále, uhýbat zvířecím stínům, jejichž dech jim vanul do tváře. Janek, běžící bos za svým vlakem, křikl na ně něco ošklivého, co však v rachotu kol přeslechl. A opět šli dál. Kateřina mlčela a Štěpán, který nepoznával rozcestí a třídy, jimiž ráno prošel, měl pocit, že ho zavádí hloub a hloub do útrob země. A hlavně mu byla zima v tom ledovém chladu, který na něho dýchl, když vyšli ze sloje, a který se stále stupňoval, čím víc se blížili k nárazišti. Sloup vzduchu, stísněn mezi stěnami, hnal se opět rychlostí vichřice. Štěpán už ztrácel naději, že se někdy dostane k cíli, když se náhle octl u náraziště.

Chaval se na něho podíval úkosem a podezřívavě zkřivil ústa. Ostatní tam stáli v ledovém průvanu, propocení a mlčenliví, krotice se, aby nahlas nereptali. Přišli sem předčasně a u klecí je odmítali vyvést dřív než za půl hodiny, tím spíš, že se právě konaly složité přípravy ke spuštění koně. Narážeci stále ještě nakládali huntu v ohlušujícím rachotu železa, a klece vzlétaly vzhůru a mizely v lijáku, který črčel z černého otvoru. Devět metrů hluboká jámka pod klecemi, do níž tento příval stékal, vydávala bahnitý zápach. Kolem šachty se neustále točili lidé, tahali za lana signálů, pohybovali pákami u klecí, zahalení vodním prachem, který jim pronikal až na kůži. V načervenalém světle tří otevřených lamp, vrhajících na stěny obrovské pohyblivé stíny, podobal se tento podzemní sál loupežnické sluji, zbrojnické kovárně skryté v horách na břehu vodopádu. Maheu to ještě naposled zkusil. Přistoupil k Pierronovi, jemuž šichta začínala v šest hodin:

„Nemohl bys nás přece jen vyfárat hned?“

Ale nárážec Pierron, mladý muž s hezkou a mírnou tváří zděšeně odmítl.

„Vyloučeno! Řekni si důlnímu... Já bych dostal pokutu.“

Maheu v sobě znovu potlačil hněv. Kateřina se naklonila ke Štěpánovi a pošeptala mu do ucha.

„Pojď se podívat do stáje, tam je aspoň teplo.“

Museli se ztratit nenápadně, protože přístup do stáje byl zakázán. Stáj byla vlevo, na konci krátké chodby. Dvacet pět metrů dlouhá a čtyři metry vysoká stáj byla vytesána ve skále, měla cihlový klenutý strop a vešlo se do ní dvacet koní. Bylo tam vskutku teplo. Příjemné živočišné teplo, vonělo to tam čerstvou podestýlkou. Hořel tu jediný kahan nehybným klidným plamenem, jako věčné světlo. Odpočívající koně otáčeli hlavy s velkýma dětskýma očima, a zase se vraceli k ovsu, beze spěchu, jako zdraví a dobře živení pracovníci, které má každý rád.

Kateřina předčítala nahlas jména na zinkových tabulkách nad každým korytem, když vtom slabě vykřikla, jak se před ní náhle vztyčila jakási postava. To Mouquetka, celá vyjevená, lezla z kupy slámy, kde spala. Kdykoli byla Mouquetka v pondělí příliš unavená po nedělním dovádění, uhodila se pěstí do nosu, vymluvila se v práci, že si jde pro vodu, a zalezla si sem, ke koním, do teplé slámy. Její otec, starý Mouque, se v ní viděl, a proto jí to trpěl, ačkoli z toho mohl mít velké mrzutosti.

Starý Mouque právě přicházel, byl malý, holohlavý[^] sešlý, ale přesto tlustý, což je u padesátiletého bývalého havíře dosti vzácné. Od té doby, co ho přeložili ke koním, starý Mouque se dal na žvýkání tabáku, a žvýkal ho tak náruživě, až mu v černých ústech krvácely dásně. Když uviděl Kateřinu a Štěpána se svou dcerou, starý Mouque se rozzlobil:

„Tak co vy tady? Ať už jste venku! Zatracený mrchy, já vám dám, vodit si sem mužskýho!... Tady v mý slámě si ty svoje nemravnosti provádět nebudete!“

Mouquetce to přišlo k smíchu, až se za břicho popadala.

Ale Štěpánovi to bylo trapné a obrátil se k odchodu, kdežto Kateřina se jen usmívala. Právě když se všichni tři vrátili k nárazišti, dorazili tam i Bertík a Janek s vlakem huntů. Kateřina přistoupila ke koni, který čekal zapražený, až se huntu naloží do klecí. A zatímco koně hladila, vyprávěla Štěpánovi o tomto stařešinovi šachty, bělouši Kurázovi, který už

deset let žije pod zemí, stále v těžké díře, stále v témž koutku stáje, stále při těžké práci, už nikdy za tu dobu nespátíl slunce. To tučné zvíře s lesklou srstí a s dobráckým pohledem jako by tu žilo životem mudrce, k němuž nedoléhají pozemské strasti. Mimoto se v té věčné tmě stal velice mazaným. Chodbu, kterou jezdil, znal tak dokonale, že si sám otvíral větrná dveře hlavou, a na nízkých místech shýbal hlavu, aby nenarazil. Zřejmě si také počítal jízdy, protože když jich vykonal předepsaný počet, odmítal jezdit dál, a museli ho odvést ke žlabu. Nyní už začínal stárnout a jeho kočičí oči se občas zakalily smutkem. Možná, že se mu ve chvílích snění matně vybavuje rodný mlýn nedaleko Marchiennes, ten mlýn uprostřed zeleně na břehu Scarpy, kde neustále vane svěží vánek. A něco tam ve vzduchu hořelo, jakýsi obrovský kahan, jehož přesný obraz unikal jeho paměti. V takových chvílích Kuráž věšel hlavu a třásl se na starých nohách, v marné snaze si připamatovat slunce. Přípravy kolem šachty zatím pokračovaly, kladivo signálu čtyřikrát udeřilo na znamení, že kůň je na cestě. To bylo pokaždé velké vzrušení, neboť se nejednou stalo, že se kůň přitom tak vyděsil, že se dolů dostal mrtvý. Dokud je ještě na povrchu, spoután v síti, kůň se zoufale zmítá, jakmile mu však zmizí půda pod nohama, jako by náhle zkameněl, atak se propadá do šachty, bez jediného záchvěvu na kůži, oči vytřeštěné, strnulé. Tentokrát byl kůň příliš veliký a nevešel se mezi průvodní latě, proto, když ho zavěsili pod klec, museli mu ohnout krk a připoutat mu ho k boku. Stroje pro jistotu zpomalili, takže jízda do Tů trvala skoro celé tři minuty. Dole se mezitím rozčilení stupňovalo. Co se děje? Snad ho nenechají viset na půl cestě? Konečně se kůň objevil, nehybný jako z kamene, oko strnulé, rozšířené hrůzou. Byl to plavý, sotva tříletý kůň jménem Turek.

„Pozor!“ křikl starý Mouque, který si přišel koně převzít. „Vytáhněte ho ven, ale nerozvazujte ho!“ Za chvíli už ležel Turek jako žok na litinových plátech. Stále ještě se nehýbal, jako by se nemohl vzpamatovat z děsivého pádu tou nekonečnou černou dírou a z té rachotící a dunící podzemní sluje. Když ho konečně počali rozvazovat, Kuráž, jehož právě vypráhlí, se k němu pomalu přiblížil, natáhl krk a očichl nového kamaráda, který sem spadl s povrchu země. Kruh havířů se poněkud rozestoupil a padlo několik žertů. Tak co, jakpak ti voní? Ale Kuráž, celý vzrušený, nedbal na posměch. Kůň mu zřejmě voněl tou lahodnou vůní čerstvého vzduchu, zapomenutou vůní slunce v travinách. A Kuráž náhle mocně zařehl a znělo to jako radostná píseň, podmalovaná něhou a steskem. Byl to pozdrav na uvítanou, radost z těch dávných věcí, jejichž závan k němu doletěl, a zároveň smutek vězně, který odtud vyfárá teprve po smrti.

„Slyšíte ho, uličníka?“ volali havíři, rozveselení tímto novým kouskem svého miláčka. „On si s kamarádem povídá!“ Rozvázaný Turek se stále nehýbal. Ležel na boku, jako by dál cítil sevření sítě, spoután strachem. Teprve šlehnutí bičem ho postavilo na nohy, a Turek stál chvíli jako omá-mený, zachvácený třesavkou. Ale po chvíli už starý Mouque odváděl obě sbratřená zvířata do stáje.

„Tak co, už se konečně bude fárat?“ otázal se Maheu.

Bylo mu však řečeno, že se napřed musí vyprázdnit klece, a že ostatně do hodiny fárání zbývá ještě deset minut. Poruby se pomalu prázdnily, ze všech chodeb přicházeli havíři. Bylo jich tu na padesát, všichni promáčení, třesoucí se zimou ve vichru hrozícím zápallem plic. Ačkoli vypadal jako beránek, Pierron nafackoval své dceři Lydii, že předčasně odešla z práce. Zachar tajně štípal Mouquetku, aby se prý trochu zahřál. Nespokojenost však vzrůstala, Chaval a Levaque vyprávěli, jak jim inženýr vyhrožoval, že se sníží cena za hunt a že se výdřeva bude platit zvlášť, ozvaly se výkřiky nevole, a v tomto těsném koutě, téměř šest set metrů pod zemí, počínala klíčit vzpoura. Brzy již se hlasy přestaly ovládat a titi umounění a zkřehlí lidé počali nahlas vykřikovat, že podnik polovinu svých dělníků zabíjí pod zemí, zatímco ty druhé nechává chcičnout hladem, Štěpán jim naslouchal, na výsost vzrušený.

„Tak honem, honem!“ opakoval nakládačům důlní Richomme.

Snažil se uspišit fárání, protože nechtěl zakročít, a dělal, že nic neslyší. Avšak reptání se stupňovalo a Richomme musel nakonec přece jen zasáhnout. Lidé za ním povykovali, že to takhle věčně nepůjde, a že to jednou stejně všechno praskne.

„Ty máš přece rozum,“ obrátil se Richomme na Maheua, „domluv jim, ať toho nechají. Když někdo není silnější, musí být o to moudřejší.“

Maheu, jehož rozčilení už poněkud polevilo a který už z toho sám začínal mít strach, přece jen nakonec nemusel zakročít. Hlasy náhle utichly. Z jedné chodby vyšli Négrel a Dansaert, kteří se vraceli z obchůzky, oba stejně promáčení potem jako ostatní. Havíři se ze zvyku ukázněně rozestoupili a inženýr beze slova prošel hloučkem. Usadil se v jednom huntu, naddůlní v druhém, u klecí pětkrát zatahali za provaz, na znamení, že jede „pečinka“, jak se říkalo nadřazeným, a uprostřed chmurného ticha se klec vznesla vzhůru.

VI

Namačkán se svými druhy v kleci letící vzhůru, Štěpán byl pevně rozhodnut, že se znovu vydá na hladovou pout' po silnicích. Raději hned zdechnout, než se ještě jednou vrátit do toho podzemního pekla, kde si člověk nevydělá ani na chleba. Kateřina už nebyla vedle něho, jela v horním patře klece, Štěpán už necítil po svém boku příjemně zmlátňující teplo jejího těla. Raději nemyslet na hlouposti a odejít, neboť cítil, že při svém hlubším vzdělání nemůže nikdy být tak pokorný a odevzdaný jako toto stádo, a že by nakonec asi uškrtl některého nadřazeného.

Náhle byl oslepen. Vyfárali tak rychle, že Štěpán zůstal jako omámen denním světlem, mžikaje očima v jasu, jemuž již odvykl. Přesto si s úlevou uvědomil, že klec pevně dosedla na závory. Dveře se otevřely a proudy havířů počaly vyskakovat z huntů.

„Tak co, Mouquete,“ zašeptal Zachar do ucha tomu, kdo jim dveře otevřel. „Jde se večer do Vesuvu?“

Vesuv byl šantán v Montsou. Mouquet mrkl levým okem a zasmál se tichým smíchem, který mu prořízl tvář od ucha k uchu. Byl malý a zavalitý po otci, s vyzývavě zvednutým nosem outraty, který se pramálo stará o to, co bude zítra.

Mouquetka právě vystoupila z klece a Mouquet ji hlučně plácl přes zadek, na důkaz bratrské lásky.

Štěpán sotva poznával vysokou loď haly, která mu tehdy v kalném světle svítilen připadala tak tajemná a zlověstná.

Zaprášenými okny sem vnikalo popelavé světlo. Jen stroj tam na konci se leskl mosazí, namaštěná ocelová lana ubíhala jako stuhy namočené v inkoustu a lanové kotouče tam vysoko nad hlavou, ta obrovská konstrukce, která je nesla, klece, hunty a všechna ta přemíra železa zatemňovaly halu tvrdou šedí. Litinové pláty na podlaze se otřásaly nepřetržitým rachotem kol a ze všeho toho uhlí v pohybu stoupal jemný prach a pokrýval černým popraškem zem, zdi a dokonce trámův těžní věže.

Chaval, který se šel podívat na desku v zasklené známkovně, se vracel rozzuřen. Zjistil, že jim odmítli dva hunty, jeden protože neobsahoval předepsané množství uhlí, druhý proto, že uhlí bylo nečisté.

„Tohle přestává všechno!“ řval Chaval. „Zase o dvacet sou míš!... To je z toho, když si někdo najme takový střevo, kterému jdou obě ruce od těla!“

A doplnil svou myšlenku kosým pohledem na Štěpána. Štěpán byl v pokušení mu odpovědět pěstí. Ale pak si řekl, že to nemá smysl, když stejně odejde. Nyní už byl zcela rozhodnut.

„První den to nikomu moc nejsle,“ řekl Maheu smířlivě. „Zítra už to bude lepší.“

Ale hořkost trvala dál a ve všech vřela potřeba hádky. Když se zastavili v lampárně, aby vrátili kahany, Levaque se chytil s lampářem, že mu špatně čistí kahan. Napětí poněkud polevilo teprve v baráku u ohně. Tam někdo přiložil tak důkladně, že kamna byla rozžhavena do červena. Stěny byly zkrvavené rudou září z ohniště, takže se zdálo, jako by celá ta velká místnost bez oken stála v plamenech. A havíři si za spokojeného mručení zpovzdálí opékali záda, až se z nich kouřilo jako z polévky. Když měli záda připečená, opékali si břicho. Mouquetka si klidně spustila kalhoty, aby si usušila košili. Několik chlapců si ji začalo dobírat, a všichni vybuchli smíchem, když na ně Mouquetka náhle vystrčila zadnici, což byl u ní projev nejhlubšího opovržení.

„Já jdu,“ řekl Chaval, když si uklidil náčiní do skříňky.

Nikdo se nehnul. Jen Mouquetka se rychle vytratila za ním, pod záminkou, že mají do Montsou společnou cestu. Ale žerty padaly dál, kdekdo věděl, že už o ni Chaval nestojí.

Kateřina byla celou dobu zamyšlená a nyní něco zašeptala otci. Maheu jako by se zprvu divil, pak přisvědčil hlavou, zavolal Štěpána, a když mu vracel uzlík, zašeptal mu:

„Poslyšte, když nemáte ani vindru, to byste do výplaty chciplul hladem. .. Nechcete, abych vám někde obstaral úvěr?“ Štěpán chvíli rozpačitě mlčel. Právě se chystal požádat o svých třicet sou a odejít. Ale zdržel ho ostych před Kateřinou, která na něho upřeně hleděla. Báł se, aby si nemyslela, že se štítí práce.

„To víte, nic vám neslibuju,“ pokračoval Maheu. „Přinejhorším nám odmítnou.“

Na to Štěpán přistoupil. Určitě jim odmítnou. Ostatně ho to k ničemu nezavazuje, může se najíst a odejít. Pak ho ale zamrzelo, že nabídku přijal, když viděl, jakou má Kateřina radost, jak se na něho přátelsky usmívá, jak je ráda, že mu nějak pomohla. Nač to všechno?

Maheuovi si obuli dřeváky, zavřeli skříňky a vyšli z baráku za svými soudruhy, kteří postupně odcházeli, když se pořádně ohřáli. Štěpán vyšel s nimi, a připojil se k nim i Levaque se synem. Ale když procházeli úpravnou, zastavil je prudký výstup.

Bylo to v rozlehlé hale, jejíž trámy byly černé uhelným popraškem a jejímiž velkými dřevěnými žaluziemi vnikal neustálý průvan. Hunty s uhlím sem přicházely přímo od jámy a vyklápěly se tu do dlouhých plechových žlabů, po obou stranách žlabů stály na stupních ženské, ozbrojené lopatou a hráběmi, jimiž vybíraly kamení a postrkovaly čisté uhlí ke košům, odkud se sypalo přímo do vagónů na kolejích pod úpravnou.

Pracovala tu Filoména Levaquová, štihlá a bledá, s ovčí tváří souchotinářky. Hlavu chráněnou modrým vlněným hadrem, ruce a paže červené až k loktům, Filoména stála přímo pod starou ježibabou, Pierrončinou matkou, které se říkalo Baba Pálená a z jejichž sůvích očí a z úst stažených jako skrblikův měšec šel až strach. Ty dvě byly v sobě, mladší vyčítala starší, že jí vybírá všechno kamení, takže ho za deset minut nenasbírá ani plný koš. Platilo se za koš, a takové hádky byly na denním pořádku. Vlasy jen létaly, ruce zanechávaly černé otisky na rudých tvářích.

„Jen jí rozbij hubu!“ volal shora Zachar na svou milou.

Ženské ječely jedna přes druhou. Ale Baba Pálená se osopila na Zachara:

„Ty ohavo jeden, kdybys radši uznal ty své parchanty, cos jí nadělal!... Vždyť je to proti pánubohu, taková osmnáctiletá pápera, sotva to stojí na nohou!“

Maheu musel násilím zadržet syna, který chtěl skočit dolů, aby se prý té ježibabě podíval na kůži. Vtom však přicházel dozorce, a hrábě zas rychle počaly prohrabávat uhlí. Po celé délce žlabů bylo vidět jen kulatá záda žen, které se všemožně snažily jedna druhé přebírat co nejvíce kamení.

Venku se vítr náhle utišil, z šedé oblohy padal vlhký chlad. Havíři nahrbili záda, založili si ruce na prsou a pomalu se trousili k domovu, tím houpavým krokem, při němž jim kosti na bocích vystupovaly pod tenkým plátnem oděvů. Na denním světle vypadali jako hlouček černochů vyválených v blátě. Někteří z nich nedoedli svačinu, a ten zbytek chleba, který si nesl mezi košili a halenou, dělal jim každému na zádech hrb.

„Koukej, Bouteloup jde,“ zachechtal se Zachar.

Levaque se ani nezastavil, jen v chůzi vyměnil pár slov se svým podnájemníkem, vysokým černovlasým, asi pětadvacetiletým mladíkem pokojného a poctivého vzezření.

„Tak co, Ludvíku, polívka je hotová?“

„Myslím, že jo.“

„A co stará, je dobře naložená?“

„Jo, myslím, že je.“

Přicházeli další zakládači, nové hloučky, které po jednom mizely v ústí šachty. To byla tříhodinová šichta, jáma požírala další lidi, jejichž party zaujmou místa rubačů v hloubi chodeb. Důl nikdy nezahálel, ve dne v noci se lidský hmyz prokousával skálou, šest set metrů pod řepnými poli.

Děti šly napřed, Janek svěřoval Bertíkovi složitý plán, jak hodlá získat za čtyři sou tabáku, zatímco Lydie šla v uctivé vzdálenosti za nimi. Pak šla Kateřina se Zacharem a Štěpánem. Nikdo nemluvil. Teprve před hospodou Na východě je dohonil Maheu a Levaque.

„Tady je to,“ řekl Maheu Štěpánovi. „Pojďme dovnitř.“

Rozloučili se. Kateřina zůstala chvilku stát a naposledy se na Štěpána podívala svými velkýma očima, zelenýma jako studánky, které v té černé tváři vypadaly ještě průzračnější a čistší. Usmála se a zmizela s ostatními na cestě, která stoupala ke kolonii.

Hospoda stála na křižovatce dvou silnic mezi vesnicí a šachtou. Byl to dvoupatrový cihlový dům, obilný vápnem a ozdobený bleděmodrým pruhem kolem oken. Na čtyřhranné tabuli přibité nad vchodem stálo žlutými písmeny: Na výhodě, hostinský Rasseneur. Vzadu, za živým plotem, se táhl kuželník. Těžařstvo se marně pokoušelo vykoupit tuto parcelu, vklíněnou mezi jeho rozsáhlé pozemky, a tato hospoda, která tu náhle vyrostla u samé brány dolu, byla mu solí v očích.

„Pojďte dovnitř,“ opakoval Maheu Štěpánovi.

Místnost byla malá, vybilená, a se svými třemi stoly, tuctem židlí a výčepem z borového dřeva, ne větším než kuchyňská kredenc, působila světle a hole. Na výčepním pultě stálo nějakých deset sklenic, tři láhve likéru, karafa a zinkový truhlík s cínovým kohoutkem na čepování piva. A nic víc, ani obrázek, ani polička, ani hra. V leskle natřeném litinovém krbu doutnala hromádka uhlí. Tenká vrstva bílého písku na dlaždicích vsakovala vlhkost tohoto věčně promáčeného kraje.

„Jedno pivo,“ poručil si Maheu u tlusté blondýny, dcery jedné sousedky, která občas vypomáhala ve výčepu. „Je Rasseneur doma?“

Blondýna otočila kohoutek a odpověděla, že hostinský přijde hned. Pomalu, jediným douškem vypil Maheu polovinu sklenice, aby spláchl prach usazený v hrdle. Svému společníkovi nenabídl nic. Jediný další host, jiný havíř, stejně promáčený a zamazaný jako Maheu, mlčky popíjel pivo u jednoho stolku, hluboce zamyšlen. Vstoupil třetí havíř, kývl na blondýnu, dostal pivo, zaplatil a beze slova odešel.

A pak vstoupil silný osmatřicetiletý člověk s přívětivým úsměvem na vyholeném kulatém obličejí. Byl to Rasseneur, bývalý havíř, jehož před třemi léty podnik propustil pro účast na stávce. Rasseneur byl dobrý pracovník, a protože dovedl také dobře mluvit, stal se zprvu tlumočnickem stížností svých druhů, a nakonec vůdcem nespokojenců. Jeho žena už vedla výčep, jako mnohé jiné havířky, a tak když Rasseneura vyhodili na dlažbu, stal se sám také hostinským, sehnal si peníze a postavil si hospodu přímo naproti dolu Voreux, jako výzvu těžařstvu. Nyní jeho podnik vzkvétal, stal se střediskem havířů, a Rasseneur bohatl z hněvu, který rozdmýchával v srdcích svých bývalých druhů.

„To je ten mladík, kterého jsem dnes ráno najmul,“ začal Maheu ihned vysvětlovat. „Neměl bys pro něho volný pokoj, a nemohl bys mu čtrnáct dní počkat?“

Rasseneurova tvář se náhle stala nedůvěřivou. Rychle si prohlédl Štěpána, a aniž se namáhal projevit politování, odpověděl:

„Oba pokoje jsou zadané. Nejde to.“

Štěpán byl na odmítnutí připraven, ale přesto ho to zamrzelo, až se sám podivil, proč se mu najednou tak nechce odejít. Nevadí, půjde přece, jakmile dostane svých třicet sou. Havíř, který mlčky pil u stolu, odešel. Přicházeli další, jeden po druhém, propláchl si hrdlo a zase šli dál, stejně houpavým krokem. Pili, jako když se myjí, bez radosti a bez vášně, jako když prostě uspokojují tělesnou potřebu.

„Tak co je nového?“ otázal se Rasseneur zvláštním tónem Maheua, který pomalu dopíjel pivo.

Maheu otočil hlavu a uviděl, že tu mimo Štěpána nikdo nezůstal.

„Nového je, že jsme se zase pohádali... Jo> kvůli výdřevě.“

A vyprávěl, co se stalo. Hostinský celý zrudl, tváře se mu vzdouvaly divokým rozčilením, které jako by mu sršelo z kůže a z očí. Nakonec vybuchl:

„Jen ať si zkusej snížit cenu, a budou v troubě!“

Štěpán mu zřejmě vadil. Přesto však pokračoval, jen se občas na něho úkosem podíval. Opatrně, v náznacích mluvil o řediteli Hennebeauovi, o jeho ženě a jeho synovci, malém Négrelovi, aniž je jmenoval, a stále opakoval, že to takhle dál nepůjde, že to jednou musí prasknout. Bída je příliš velká, továrny se zavírají, dělníci odcházejí. Jen za poslední měsíc rozdál na šest liber chleba denně. A včera se dověděl, že majitel sousedního dolu, Deneulin, už je v koncích. Ostatně právě dostal dopis z Lilie, plný znepokojivých zpráv.

„Víš,“ zašeptal Rasseneur, „od toho chlapíka, cos ho tady onehdy večer potkal.“

Vtom ho však přerušil příchod jeho ženy, vysoké hubené osoby, spalované jakýmsi vnitřním žářem, paní s dlouhým nosem a fialově rudými skvrnami na lících. Paní Rasseneurova byla v politice daleko radikálnější než její manžel.

„Jo, myslíš dopis od Plucharta,“ řekla. „Kdyby ten to tady vzal do ruky, hned by to šlo lip.“

Štěpán poslouchal, chápal a čím dál víc se rozohňoval myšlenkami o bídě a odvetě. To jméno, které padlo takznenadá-ní, ho překvapilo natolik, že jakoby bezděčně řekl nahlas:

„Plucharta já znám.“

A protože se na něho všichni podívali, dodal:

„Ano, já jsem strojník, a on byl v Lilie mým dílovedou-cím... Schopný člověk, často jsme spolu mluvili.“

Rasseneur si ho znovu změřil. S jeho tváří nastala náhlá proměna, oči pojednou hleděly přátelsky. Nakonec řekl ženě:

„Tady toho pána mi přivedl Maheu. Je to jeho nový vozač. Přišel se zeptat, jestli by tu pro něho nebyl pokoj a jestli bychom mu nemohli dát úvěr na čtrnáct dní.“

A pak už se všechno dojednalo jedna dvě. Pokoj volný byl, nájemník se ráno vystěhoval. A vzrušený hostinský si nyní povolil uzdu, a jenom přitom stále opakoval, že on od zaměstnavatelů nechce nic nemožného, jako mnozí jiní, nic

takového, co by bylo příliš těžké získat. Jeho žena krčila rameny, neboť ona byla pro právo za každou cenu.

„Dobrou noc,“ přerušil je Maheu. „Přes to všechno se bude fárat dál, a dokud se bude fárat, někdo na to vždycky zařve... Jen se podívej, jaký je z tebe chlapík za ty tři roky, co jsi z toho venku.“

„No, dost jsem se spravil,“ prohlásil Rasseneur s jistou samolibostí.

Štěpán doprovodil Maheua ke dveřím a poděkoval mu, ale Maheu jen mlčky zavrtěl hlavou, a Štěpán se za ním díval, jak těžce stoupá po cestě ke kolonii. Paní Rasseneu-rová obsluhovala hosty a požádala Štěpána o chvilku strpení, že ho pak zavede do pokoje, aby se mohl umýt. Má tedy zůstat? Štěpán znovu zaváhal, přepadla ho úzkost, stesk, že by se měl vzdát té svobody pod širým nebem, toho hladovění na slunci, stokrát vyváženého pocitem, že je člověk svým vlastním pánem. Zdálo se mu, že od chvíle, kdy v nočním větru došel na haldu, až do konce těch hodin, co strávil pod zemí po čtyřech v černých chodbách, prožil celé roky. A nechtělo se mu tam nazpět, bylo to příliš nespravedlivé a příliš kruté, jeho lidská důstojnost se bouřila při pomýšlení, že by se měl stát jedním z těch zvířat, která se napřed oslepí a pak rozdrť.

Zatímco Štěpán sám se sebou takto v duchu bojoval, bloudil očima po širém kraji kolem sebe, až ho uviděl celý. Podívil se, neboť si představoval obzor jinak, když mu ho starý Smrtka ukazoval pohybem kdesi v temnotách, Ovšem, Voreux před ním byl stále tentýž, usazený v pro-láklíně půdy se svými dřevěnými a zděnými budovami, s dehtem natřenou úpravnou, těžní věží s břidlicovou stříškou, strojovnou a vysokým růžovým komínem, jakoby příkrčený, zlověstný. Ale kolem budov se rozkládalo nádvoří, a to bylo větší, než si je představoval, proměněné v inkoustové jezero neustálým přílivem uhlí, zježené vysokými trámovými podpěrami nesoujícími kolejnice a můstky, v jednom rohu zavalené zásobami dříví, které vypadaly jako pokosený les. Vpravo zastírala výhled halda, mohutná jako barikáda postavená rukou obrů, nejstarší část už zarostla trávou, kdežto na druhém konci ji stravoval vnitřní oheň, který doutnal už celý rok hustým kouřem a zanechával na povrchu mezi sinalou šedí břidlice a kamení dlouhé krvavě rezavé šmouhy. Dál se rozkládala pole, nekonečné lány obilí a řepy, v tuto roční dobu holé, a dál močály s drsnou vegetací, jen občas přerušované zakrslými vrby, a ještě dál louky, oddělené řadami tenkých topolů. Docela v dálce označovaly bílé tečky města, Marchiennes na severu a Mont-sou na jihu, kdežto na východě lemovala obzor nafialovělá čára holých stromů Vandamského lesa. A pod kalným nebem, v soumraku pozdního zimního odpoledne se zdálo, jako by všechna černá dolu, všechno jeho uhelný prach se byl snesl na krajinu, aby poprášil stromy, vysypal cesty a oplodnil zem. Štěpána nejvíce překvapil pohled na průplav, regulované řečiště Scarpy, který v noci neviděl. Od Voreux k Marchiennes běžel průplav přímo, jako dvě míle dlouhá matně stříbrná stuha, široká alej vysokých stromů, vyvýšená nad okolní krajinu, jejíž zelené břehy ubíhaly do nekonečna a po jejíž bledé vodě se šinuly červeně natřené zádi vlečných člunů. Poblíž šachty bylo přístaviště, u něhož byly připoutány lodě, do nichž se sypalo uhlí přímo z hun-tů. O něco dál se průplav ohýbal a šikmo přetínal močál, Jako by se celá duše krajiny soustřeďovala právě v té geometricky ztvárněné vodě, která jí probíhala jako široká silnice a po níž se dopravovalo uhlí a železo.

Štěpánův pohled se přenesl od průplavu vzhůru ke kolonii nahoře na planině, z níž rozeznával jen jednodlitou červeně cihel. A opět se vracel k Voreux, aby se pod jílovým svahem zastavil na dvou obrovských hromádách cihel, které se tu vyráběly a pálily na místě. Železniční vlečka těžařstva za dřevěnou ohradou vedla k šachtě. Patrně už nyní fárati poslední zakládači. Jen osamělý vagón, který strkalo několik mužů, pronikavě skřípal. Už to nebylo neznámo temnoty, nevysvětlitelný lomoz, ohně neznámých hvězd. Vysoké pece a koksovny v dálce s úsvitem vybledly. Zbylo jen nepřetržitě supění čerpadla, které dýchalo stále týmně hlučným protáhlým dechem, nyní viditelným v podobě šedé páry, dechem věčně nenasytného lidožrouta.

A tu se náhle Štěpán rozhodl. Snad se mu zdálo, že tam nahoře, kde začínala kolonie, zahlédl Kateřininy jasné oči. Nebo to možná byl spíš vítr vzpoury, vanoucí z Voreux. Sám nevěděl. Ale nyní se chtěl vrátit pod zem a trpět tam a bojovat, a s nenávistí vzpomínal na ty lidi, o nichž mluvil Smrtka, na tu sytou dřepící modlu, již deset tisíc hladovců živí vlastním tělem, aniž ji kdy poznali.

ČÁST DRUHÁ

USEDLOST GRÉGOIROVÝCH LEŽELA DVA kilometry východně od Montsou, na silnici do Joiselle. Velký hranatý dům bez určitého stylu byl postaven počátkem osmnáctého století. Původně k němu patřily velké polnosti, ale z těch zbývalo již jen na třicet hektarů obehnaných zdí, jejichž obdělávání nedalo mnoho práce. Zejména tu byl ovocný sad a zelinářská zahrada, proslulá po celém kraji svými překrásnými plody. Naproti tomu usedlost neměla park, jen malý kousek lesa. Stará lipová alej, tři sta metrů dlouhá listnatá klenba, vedoucí od silnice k hlavnímu vchodu, byla jednou z pozoruhodností této holé roviny, kde se velké stromy mezi Marchiennes a Beaugies daly spočítat na prstech.

Toho rána vstali Grégoirovi v osm hodin. Obvykle vstávali až o hodinu později, neboť byli náruživí spáči, ale tentokrát je větrná noc připravila o klid. A zatímco pan Grégoire ihned vyšel ven, aby se podíval, zda vítr nezpůsobil nějaké škody, jeho manželka, v pantoflích a flanelovém županu, sestoupila do kuchyně. Paní Grégoirové už bylo osmapadesát let, byla malá a baculatá, s oslnivě bílými vlasy a věčně udiveným výrazem na kulaté tváři.

„Melanie,“ řekla paní Grégoirová kuchařce, „co kdybyste upekla ten bochánek už teď ráno, když máte těsto hotové? Slečna vstane nejdříve za půl hodiny, a mohla by si ho dát k čokoládě... Co říkáte, to by bylo překvapení, co?“

Kuchařka, stará hubená žena, která u Grégoirových sloužila už třicet let, se dala do smíchu.

„Na mou duši, to by bylo překvapení!... V kamnech mám zatopeno, trouba už bude jistě horká. A Honorina mi trochu pomůže.“

Honorině bylo něco přes dvacet let. Grégoirovi seji ujali, když byla dítě, a Honorina vyrostla u nich v domě a nyní tu sloužila jako komorná. Kromě těchto dvou žen tu byl už jen kočí Francis, který zároveň dělal podomka. O zeleninu, ovoce, květiny a drůbež pečoval zahradník se ženou. A protože v domě vládly patriarchální poměry, všichni tu žili v

dobré shodě a v míru, jako jedna rodina.

Paní Grégoirová, která si vymyslela to překvapení s bochánkem, ještě když ležela v posteli, zůstala v kuchyni, dokud se bochánek neoctl v troubě. Kuchyně byla obrovská a její dokonalá čistota i celý ten arzenál nádobí, náradí a hrnců, jímž byla zaplněna, svědčily o tom, že je to místnost důležitá. Vonělo to tu dobrým jídlem. Police a skříně přetékaly zásobami.

„A upečte ho hezky do růžová, ano?“ připomněla ještě paní Grégoirová na odchodu do jídelny.

Ačkoli byl dům vytápěn ústředním topením, v jídelně vesele hořelo uhlí v krbu. Jinak nebyla jídelna nijak přepychově zařízena: velký stůl, židle, mahagonová kredenc. A jen dvě hluboké lenošky prozrazovaly lásku k pohodlí, dlouhé hodiny blaženého zažívání. Nikdy se nechodilo do salónu, sedělo se tady, po domácku.

Právě se vracel j>an Grégoire, oblečen v huňatém kabátě. Také on byl na svých šedesát let růžolící, s širokým upřímným a dobráckým obličejem pod stříbrem kučeravých vlasů. Venku si promluvil s kočím i se zahradníkem: žádná vážná škoda se nestala, shodilo to jen jeden nástavec u komína. Pan Grégoire si rád takto po ránu obhlížel svoje panství, které nebylo tak velké, aby mu působilo starosti, a z něhož čerpal jen všechny slasti vlastníka.

„A co Cecilka?“ otázal se. „Copak ta dneska nevstává?“

„Já to nechápu,“ odpověděla jeho manželka. „Měla jsem dojem, že už se tam hýbá.“

Stůl byl prostřen, na bílém ubrusu stály tři koflíky. Poslali Honorinu, aby se podívala, co je se slečnou. Ale Honorina byla za chvíli zpátky, tiše se hihňala a přidruženým hlasem, jako kdyby ještě mluvila nahoře v ložnici, řekla:

„Kdyby milostpán a milostpaní slečinku viděli!... Spinká, spinká jako andílek!... To by člověk nevěřil, je to radost se na ni podívat.“

Otec a matka si vyměnili zjihlé pohledy. Otec řekl s úsměvem:

„Půjdem se podívat?“

„Chudinka moje zlatá!“ zašeptala matka. „To víš, že půjdem.“

A společně vystoupili nahoru. Cecilčin pokoj byl jediná přepychová místnost v domě. Stěny měl potažené modrým hedvábím, zařízen byl bílým nábytkem s modrými ozdobami. Byl to rozmar zhýčkaného dítěte, který rodiče ochotně splnili. V nadýchané bílé posteli, v tlumeném světle, které sem pronikalo skulinou mezi záclonami, Cecilka spala, tvář položenou na nahé paži. Nebyla hezká, na svých psmnáct let příliš zdravá, příliš vykrmená, příliš zralá, ale měla překrásnou pleť, svěží jako mléko, kaštanové vlasy a kulatý obličej s umíněným nosíkem utopeným mezi tvářemi. Přikrývka se jí svezla, a Cecilka dýchala tak zlehka, že se její příliš vyvinutá hrud' ani nepohnula.

„To jistě celou noc nespala kvůli tomu ošklivému větru,“ řekla matka tiše.

Otec ji umlčel pohybem. Oba rodiče se sklonili a zbožně hleděli na panenskou nahotu té vytoužené dcery, která přišla na svět tak pozdě, když už přestali doufat. Pro ně byla dokonalá, ani trochu tlustá, spíš pořád podvyživená. Cecilka spala dál, necítila jejich blízkost ani ty dva obličejy tak těsně u své tváře, avšak přesto lehký záchvěv náhle zčeřil její nehybné rysy. A v obavě, aby ji neprobudili, rodiče se po špičkách vzdálili.

„Tiše,“ řekl pan Grégoire ve dveřích. „Když se nevyspala, musíme ji nechat dospát.“

„Jak dlouho bude chtít, holčička moje,“ potvrdila paní Grégoirová. „My počkáme.“

Sestoupili opět dolů a usadili se v lenoškách v jídelně, a v kuchyni se služky smály, jak slečinka tvrdě spí, a bez reptání přihřívaly čokoládu na plotně. Pan Grégoire četl noviny, paní Grégoirová pletla vlněný šál. Bylo teplo, z něměho domu se neozýval ani hlásek.

Jméni Grégoirových, přibližně čtyřicet tisíc franků roční renty, bylo celé uloženo v akciích montsouských dolů.

Grégoirovi rádi vyprávěli o původu tohoto jmění, jehož počátek souvisel přímo se založením těžářstva.

Počátkem minulého století propukla od Lilie až po Valenciennes uhelná horečka. Úspěchy koncesionářů, kteří později založili Anzinskou společnost, popletly lidem hlavy. V každé vesnici se zkoumala půda, zakládaly se těžářské společnosti, a revíry rostly jako houby po dešti. Avšak ze všech tehdejších vytrvalců zanechal nesporně pověst člověka nejstatečnějšího a nejprozíravějšího baron Desru-meaux. Po čtyřicet let se baron neúnavně potýkal s neustálými překážkami: s počátečními neúspěchy při hledání uhlí, s novými šachtami, které bylo nutno po dlouhých měsících práce opustit, se závaly, které zasypávaly jámy, s náhlými záplavami, při nichž hynuli havíři. Pak přišly starosti se správou dolů, náhlé paniky akcionářů, zápas s latifundisty, kteří neuznávali koncese udělované králem a chtěli, aby se napřed jednalo s nimi. Když pak baron konečně založil společnost Desrumeaux, Fauquenoix a spol. pro těžbu v montsouském revíru a když už šachty začínaly vynášet první skromný zisk, málem podlehl strašlivému náporu konkurence dvou sousedních revírů, cougnyského, který patřil vévodovi z Gougny, a joiselského, který patřil společnosti Cornille a Jenard. Naštěstí došlo 25. srpna 1760 mezi všemi třemi revíry k dohodě, a spojily se v jedinou společnost. Tak vzniklo Montsouské těžářstvo takové, jaké je dodnes. Celkový majetek byl rozdělen po vzoru tehdejší měny na dvacet čtyři sou po dvanácti denárech, to jest na dvě stě osmdesát osm denárů, a protože jeden denár představoval hodnotu deset tisíc franků, činil celkový kapitál kolem tří miliónů. Desrumeauxovi, který umíral, ale jako vítěz, připadl z toho podíl šest sou a tři denáry.

V těch letech patřilo baronu Desrumeauxovi panství la Piolaine s třemi sty hektary polností, a toto panství mu spravoval mladý muž původem z Picardie, Honoré Grégoire, pradědeček Leona Grégoira, Cecilčina otce. Když došlo k montsouské dohodě, měl Honoré v punčoše na padesát tisíc franků úspor. Ačkoli si dlouho netroufal, Honoré nakonec podlehl neochvějně víře svého pána, vytáhl z punčochy deset tisíc liber v krásných zlatěcích a koupil si jeden denár, s přišerným pocitem, že o tento obnos okrádá svoje děti. Jeho syn Eugène vskutku pobíral jen nepatrné dividendy, a protože se chtěl osamostatnit a nerozumně prodělal v jakémsi nešťastném podnikání oněch zbývajících čtyřicet tisíc, které zdědil po otci, musel žít dosti skromně. Ale výnosy z denáru postupně rostly, a Félicien Grégoire už zažil blahobyt, takže mohl uskutečnit dávný sen svého děda, bývalého správce: koupil to, co zbylo z la Piolaine jako konfiskát, za směšně nízkou cenu. Potom však nastaly zlé časy a po rozuzlení revolučních zvratů a po krvavém pádu

Napoleonově teprve Leon Grégoire skutečně zbohatl ze závratného vzestupu nesmělého vkladu svého bázlivého praděda. Těch skromných deset tisíc rostlo a bujelo s rozkvětem těžářstva. Od roku 1820 už vynášel denár sto procent, to jest deset tisíc franků. Za rok 1844 vynesl dvacet tisíc, za rok 1850 čtyřicet. A konečně před dvěma roky stoupala dividenda na fantastickou sumu padesát tisíc franků, cena denáru se na burze v Lilie kótovala na jeden milión. Pan Grégoire, jemuž radili, aby akcie prodal, když dosáhly miliónového kurzu, se jen blahovolně usmíval a vrtěl hlavou. Půl roku nato vypukla průmyslová krize, a denár klesl na šest set tisíc franků. Pan Grégoire se však usmíval dál a ničeho nelitoval, neboť Grégoirovi měli nyní ve svůj důl neochvějnou důvěru. Však to zase stoupne, ani Pánbůh nestojí tak pevně. A s touto nábožnou vírou se mísila i hluboká vděčnost za hodnotu, která už po sto let dává rodině živobytí bez práce. Byla to pro ně mpdla, kolem níž jejich sobectví vytvářelo zvláštní kult, jakýsi domácí bůžek, který je hýčká v peřinkách zahálky a vykrmuje je u labužnického stolu. Tak to bylo z otce na syna, tak to bude i dál: proč riskovat a dráždit osud takovým projevem nevíry? A kdesi v koutku jejich věrnosti se skrýval pověřivý strach, že by se jejich denár mohl rozplynout, kdyby ho zpeněžili a uložili do zásuvky. Pripadal jim daleko bezpečnější pod zemí, odkud ho pro ně dobývá národ havířů, celá pokolení hladových, kousek po kousku, den co den, jak to právě potřebují. Ostatně na celý dům štěstí jen pršelo. Pan Grégoire se oženil velmi mlád s dcerou marchienneského lékárníka, nehezkou slečnou bez haléře, kterou však velmi miloval a která mu to všechno oplatila ve štěstí a spokojenosti. Uzavřela se ve svém manželství, ve zbožné úctě k manželovi, jehož vůle jí byla zákonem, nikdy se nerozházeli ve svých zálibách, jejich tužby splývaly v jediném ideálu blahobytu, a tak v lásce a něžných pozornostech už spolu žili čtyřicet let. Byl to život spořádaný, při němž v tichosti konzumovali svých čtyřicet tisíc ročně, a úspory vynakládali na Cecilkou, jejíž pozdní příchod na okanzík ohrozil rovnováhu rodinného rozpočtu. Dodnes plnili každý Cecilčin rozmar: jednou to byl nový kůň, jindy dva další kočáry nebo toalety z Paříže. Pro ně to však byla jen další radost, nic jim pro dceru nepřípadalo příliš krásné, ačkoli sami měli takový odpor k okázalosti, že se dál šatili podle módy svého mládí. Každé vydání, které nepřinášelo užitek, připadalo jim nesmyslné.

Náhle se otevřely dveře a ozval se zvučný hlas:

„Tak co? To snídáte beze mě?“

To Cecilka právě vstala, oči ještě opuchlé od spánku. Jen vlasy si vyčesala a oblékla si bílý vlněný župan.

„Ale ne,“ řekla matka, „přece vidíš, že na tebe čekáme... Já vím, že jsi celou noc nespala kvůli tomu větru, chudinko moje malá.“

Cecilka na ni překvapeně pohlédla.

„On byl vítr?... O tom já nic nevím, všechno jsem to zaspala.“

To jim přišlo všem k smíchu a hlasitě se rozesmáli, a služky, které přinášely snídani, se smály také, neboť pomyšlení, že slečinka prospala dvanáct hodin v jednom zátahu, připadalo celé domácnosti neobyčejně zábavné. A když se objevil bochánek, všechny tváře se rozzářily ještě víc.

„Opravdu? Už je hotový?“ opakovala Cecilka. „To je ale překvapení!... To bude dobrota, ještě za tepla si ho namáčet do čokolády!“

Konečně zasedli ke stolu. V koflicích kouřila čokoláda, hovor se točil kolem bochánku. Melánie a Honorina zůstaly v pokoji, ličily průběh pečení, dívaly se na pány, jak se cpou mastnými ústy, a říkaly, jaká je to radost něco upéci, když pánům tak pěkně chutná.

Vtom se venku zuřivě roztřekali psi a všichni usoudili, že to asi bude učitelka klavíru, která chodila z Marchiennes každé pondělí a pátek. Do domu docházel též učitel literatury. Celá Cecilčina výchova se odbyla takto doma, v blažené nevědomosti a za dětinských rozmarů, při nichž házela knihy z okna, kdykoli ji některý předmět nudil.

„To je pan Deneulin,“ řekla Honorina, když se vrátila.

Za ní vstoupil nenucené Deneulin, bratranec pana Grégoira, hlučný, temperamentní muž, který vypadal jako vysloužilý důstojník od jízdy. Ačkoli mu už bylo přes padesát, jeho krátce ostříhané vlasy i mohutný knír byly dosud černé jako uhel.

„Ano, to jsem já, dobré jitro... Jen se nevyrušujte.“

A zatímco ho Grégoirovi hlasitě vítali, Deneulin se posadil. Snídací se vrátili ke své čokoládě.

„Chceš mi něco?“ otázal se pan Grégoire.

„Ne, ne, nic,“ odpověděl honem Deneulin. „Vyjel jsem si na koni, abych se trochu protáhl, a když jsem jel kolem vašich vrat, napadlo mě, že se na vás podívám.“

Cecilka se ho vyptávala na jeho dvě dcery, Janu a Lucii. Prý se mají výborně, Jana pořád maluje, a starší Lucie si od rána do večera cvičí hlas u klavíru. V Deneulinově hlase se ozývalo slabé chvění, jakási tíseň, kterou skrýval pod veselým hlaholením.

Pan Grégoire řekl:

„A na dole je všechno v pořádku?“

„Copak o to, já v téhle krizi dostávám na frak jako všichni ostatní... Jo, teď platíme za tučná léta! Nastavělo se moc továren, vybudovalo se moc tratí, investovalo se moc kapitálu s vyhlídkou na obrovskou produkci. A teď ty peníze spí, a další se těžko shánějí, když se to má všechno udržet v provozu... Naštěstí to se mnou ještě není tak zlé, nějak se z toho dostanu.“

Stejně jako jeho bratranec Grégoire, zdědil i Deneulin podíl na montsouských dolech. Jenže jako podnikavý inženýr s mučivou touhou stát se boháčem svůj podíl okamžitě prodal, jakmile denár dosáhl jednoho miliónu. Měl plán, který v něm zrál už delší dobu. Deneulinova manželka zdědila po strýci malý revír ve Vandame, kde byly v pro-vozu jen dvě jámy, Jean-Barta Gaston-Marie, obě tak zanedbané a tak špatně vybavené, že těžba sotva kryla náklady. A Deneulin snil o tom, že jámu Jean-Bart uvede do pořádku, obnoví její strojní zařízení a rozšíří šachtu, aby se mohlo těžit ve větší hloubce, zatímco jámu Gaston-Marie ponechá jen na čerpání. Tvrdil, že tam dole leží zlata, že by se dalo lopatou

nabírat* V tom se nemýlil. Jenže padl na to celý milión, a ta zatracená průmyslová krize vypukla právě v okamžiku, kdy mu obrovské zisky mohly konečně dát zapravdu. Přitom Deneulin neuměl hospodařit, k dělníkům byl drsný, ale laskavý, od smrti manželky ho kdekdo okrádal, a obě jeho dcery se mu úplně vymkly z ruky, starší z nich chtěla k divadlu, a mladší už dokázala si potěšení dát odmítnout krajinu, kterou poslala na Salón. Ale byla to veselá děvčata, a hroziící katastrofa chudoby v nich probudila velice schopné hospodyně.

„Vidíš, Leoně,“ pokračoval Deneulin váhavě, „měls tenkrát ty svoje akcie taky prodat. Teď to všechno letí dolů, kdo ví, kde se to zastaví... Kdybys mi byl svoje peníze svěčil, to bys koukal, co bychom udělali z vandamského revíru!“

Pan Grégoire pomalu dopil čokoládu a rozšafně odpověděl:

„Nikdy!... Víš dobře, že já nechci spekulovat. Mám takový klidný život, že bych byl blázen, abych si zatěžoval hlavu obchodními starostmi. A Montsou si může klesat, nám to na živobytí vždycky ještě stačí. Člověk toho nesmí chtít tolik najednou. A něco ti povím: jednou tě to bude mrzet, protože Montsou půjde zase nahoru, a ještě děti Cecilčiných dětí budou jíst bílý chleba!“

Deneulin mu naslouchal s rozpačitým úsměvem.

„To znamená,“ řekl posléze, „že kdybys tě požádal, abys do našeho podniku vložil sto tisíc, ty bys to odmítl?“

Když však spatřil znepokojené tváře Grégoirových, Deneulina zamrzelo, že se tak ukvapil, a honem odložil svůj pokus o půjčku na dobu pozdější, až bude situace opravdu zoufalá.

„Ale ne, tak zlé to se mnou ještě není! To já jen tak žertem... Na mou duši, máš asi pravdu, že se nejlíp tloustne z peněz, které člověku vydělá někdo jiný.“

A začalo se mluvit o něčem jiném. Cecilka se znovu vyptávala na své sestřenice, jejichž záliby ji velice zajímaly a zároveň pohoršovaly. Paní Grégoirová slíbila, že zajede s dcerou ty milé dívky navštívit, jakmile vysvitne sluníčko. Avšak pan Grégoire, který byl zřejmě zamýšlen a neposlouchal, co se povídá, pronesl nahlas:

„Já bych si na tvém místě nestavěl hlavu a začal bych jednat s Montsou... Oni si nepřejí nic jiného, a ty bys dostal svoje peníze zpátky.“

To byla nárážka na starou řevnivost mezi montsouským a vandamským revírem. Ačkoli vandamský revír nebyl zvlášť důležitý, tato cizí čtvereční míle vklíněná do jeho sedmdesáti obcí nesmírně dráždila jeho mocného souseda, a po marných pokusech vandamský revír zadusit chystal se tajně ho koupit za babku, až bude v posledním tažení. A mezitím boj pokračoval, obě těžařstva zastavovala ražení chodeb na dvě stě metrů od sebe, byl to souboj na život a na smrt, i když přitom ředitelé a inženýři obou podniků spolu udržovali zdvořilé styky.

Deneulinovi zahořelo v očích:

„Nikdy!“ zvolal tentokrát on. „Montsou dostane Vandame jen přes mou mrtvolu... Ve čtvrtek jsem večeřel u Hennebeaua, a bylo mi divné, proč si mě najednou tak předchází. Už loni na podzim, když se sem sjeli ti hodnostáři na správní radu, byli na mě všichni jako máslo... To známe, samý pan hrabě, kníže, generál a ministr: banda raubířů je to, dovedli by z člověka stáhnout poslední košili!“

Deneulin nebyl k zastavení. Ostatně pan Grégoire se nijak nezastával správní rady montsouských dolů. Byl to šestičlenný sbor, tak jak to stanovila smlouva z roku 1760. Od té doby těch šest lidí despoticky vládlo těžařstvem, a kdykoli některý z nich zemřel, vybíralo si zbývajících pět nového člena z nejmocnějších a nejbohatších akcionářů. Podle mínění pana Grégoira, jehož nároky byly rozumné, tito pánové ve své přemrštěné lásce k penězům někdy opravdu přehánějí.

Melánie přišla sklidit se stolu. Venku se psi znovu roz-štěkali, a Honorina zamířila ke dveřím, když Cecilka, zmožená jídlem a teplem, vstala od stolu.

„Nechod, to bude moje učitelka.“

Také Deneulin vstal. Podíval se za odcházející Cecilkou a otázel se s úsměvem:

„Tak co, kdy bude svatba s mladým Négrcem?“

„Ještě není nic hotovo,“ řekla paní Grégoirová. „To je zatím jen takový nápad. Musíme si to rozmyslet.“

„To bych řekl!“ zasmál se bodře Deneulin. „Tak se mi zdá, že synovec a tetička... Jenom nechápu, proč právě paní Hennebeauová tak skáče Cecilce kolem krku.“

Ale pan Grégoire byl pobouřen. Taková distingovaná dáma! A o čtrnáct let starší než ten chlapec! To je ohavná pomluva, a o takových věcech se nemá žertovat. Deneulin, stále ještě se smíchem, mu potřásl rukou a odešel.

„To není ještě ona,“ řekla Cecilka, když se vrátila. „Je to ta ženská, co jsme ji onehdy potkaly, s dvěma dětmi... Mám ji zavést sem?“

Grégoirovi zaváhali. Nejsou příliš špinaví? Ne, ani ne, a dřeváky nechají v předsíni. Otec a matka se už opět zabořili do hlubokých lenošek a trávili. Nepříjemné pomyšlení, že by museli přejít do jiného pokoje, uspišilo jejich rozhodnutí.

„Uvedte je sem, Honorino.“

A vstoupila Maheudka s dětmi, všichni zkrhlí, hladoví, vyjevení z toho, že se octli v tom pokoji, kde je tak teplo a kde to tak voní bochánkem.

II

Zavřenými žaluziemi pomalu proniklo několik pruhů šedého světla a vějířovitě se rozprostřely po stropě. Vzduch v uzavřené místnosti byl čím dál těžší, všichni pokračovali v nočním spánku: Lenora a Jindra spali přitulení k sobě, Alzira s hlavou zvrácenou dozadu ležela na hrbu, zatímco kmotr Smrtka, sám v Zacharově a Jankově posteli, chrápal s otevřenými ústy. Z komory, kde Maheudka usnula při kojení Estelky, neozýval se ani hlásek. Maheudce se svezly prsy ke straně, a dítě jí leželo napříč přes břicho, nasycené mlékem a přemožené spánkem, hlavu zabořenou v měkkých řadrech.

Dole na kukačkových hodinách odbilo šest. Po celé kolonii se počaly otvírat dveře, dřeváky zaklapaly po kamenných

chodnicích. To ženské odcházely do úpravní. A až do sedmi bylo zase ticho. Potom se otevřely okenice a skrz stěny se počalo ozývat zívání a pokašlávání. Kdesi dlouze vrzal mlýnek na kávu, ale v ložnici se stále ještě nikdo ne-probouzel.

Až náhle kdesi v dálce plesklo pár políček a ozval se řev, a to probudilo Alziru. Uvědomila si, kolik je hodin, a bosá běžela zburcovat matku.

„Maminko! Maminko! Už je pozdě! Ty jsi přece chtěla někam jít. .. A dej pozor, vždyť zalehneš Estelku!“

A honem vytáhla sestřičku napůl zadušenou obrovskými prsy.

„Zatracený život!“ mumlala Maheudka a protírala si oči. „člověk je tak sedřený, že by prospal celý den... Oblékni Lenoru a Jindru, vezmu je s sebou. Estelku ohlíďáš ty, nechci ji v tom počasí tahat ven, ještě by se mi nastydlá.“

Maheudka se chvatně umyla, oblékla si starou modrou spodničku, tu nejčistší, co měla, a šedý vlněný kabátek, na který si předešlý den našila dvě záplaty.

„A prokrista, ještě snídani!“ zamumlala znovu Maheudka a horempádem se rozběhla do kuchyně.

Alzira se mezitím vrátila do ložnice s Estelkou, která znovu začala vřískat: Ale AJzira byla na její zlobení zvyklá a ve svých osmi letech už znala všechny ty něžné mateřské lsti, jak dítě ukonejšit a rozptýlit. Opatrně uložila Estelku do své postele, která byla dosud teplá, strčila ji do pusy prst a Estelka znovu usnula. Byl nejvyšší čas, protože právě propukl další rámus. Alzira musela hned srovnat Lenoru a Jindru. Jíteři se mezitím probudili. Ti dva se mezi sebou nesnášeli, a tulili se k sobě jenom ve spánku. Jakmile se probudila, šestiletá Lenora se pokaždé vrhla na svého čtyřletého, bratříčka, který jen držel a nechal se fackovat. Obě děti měly stejně velkou, jakoby napuchlou hlavu a na ní ježaté vlasy. Alzira musela nakonec popadnout sestru za nohy a pohrozit jí, zejí sedře kůži ze zadnice. Pak nastalo zlobení při mytí a při každé součásti oděvu, kterou Alzira dětem oblékala. Okenice se nesměly otvírat, aby světlo nerušilo dědu Smrtku ze spaní. A za příšerného dětského jekotu kmotr Smrtka klidně chrápal dál.

„Snídaně je hotová, už to bude, vy tam nahore?“ křikla Maheudka.

Mezitím v kuchyni otevřela okenice, prohrábla oheň a přiložila. Tajně doufala, že děda třeba nechal trochu polévky. Ale hrnek byl jako vymetený a Maheudka musela zavařit hrst kupovaných nudlí, které si už tři dny schovávala. Děti je snědí jen tak bez másla, z toho včerejšího žďabičku jistě nic nezbylo, ale k Maheudčině překvapení se Kateřině při mazání chleba podařilo nějakým zázrakem malý kousíček ušetřit. Jenže špižírna byla tentokrát skutečně prázdná, nikde ani kůrka chleba, ani špetka na dně pytlíku, ani neobraná kost. Co si počnou, jestli jim bude Maigrat dál odmítat úvěr a jestli pání z Piolaine nedají alespoň pět franků? Až se chlapi a Kateřina vrátí ze šachty, musí jim přece dát najíst, protože bohužel ještě nikdo nenašel způsob, jak by se dalo žít bez jídla.

„Tak půjдете už konečně dolů?“ rozzlobila se Maheudka. „Už jsem měla být dávno pryč.“

Když Alzira přivedla děti, Maheudka rozdělila nudle na tři malé talířky. Ona sama že hlad nemá. Ačkoli Kateřina ráno už podruhé spafila včerejší kávu, Maheudka na ni ještě jednou nalila vařící vodu a vypila za sebou dva hrnky čehosi, co vypadalo spíš jako rezavá voda. Snad ji to přece jen trochu posilní.

„Tak nezapomeň,“ připomínala Maheudka Alziře, „dědečka necháš spát a dáš pozor, aby si Estelka nerozbila hlavu. A kdyby se probudila a moc řvala, tak tady máš kostku cukru, rozpust’ ji ve vodě a dávej jí to po lžičkách. .. Já vím, že jsi rozumná holka a že jí ho nesníš.“ „A co škola, maminko?“

„Jo, škola, ta musí počkat... Dneska tě potřebuju doma.“ „A mám uvařit polévku, kdyby ses někde zdržela?“ „Polévku, polévku... Ne, počkej s tím, až se vrátím.“ Jak to u mrzáčků bývá, byla Alzira na svůj věk značně vyspělá a polévku uměla vařit výborně. Ale asi pochopila a dál nenaléhala. Nyní už byla celá kolonie vzhůru, hloučky dětí mřily ke škole za šouravého zvuku galoší. Odbilo osm hodin a zleva od Levaquových se ozýval stále hlasitější bzukot hovoru. Ženám začínal den, vařila se káva, a kolem stolu, ruce v bok, ženské mlely jazykem, jen se prášilo. K oknu se přitiskl zvadlý obličej s masitými rty a rozpláclym nosem.

„Ty, poslyš, víš co je nového?“ křikla sousedka. „Počkej, teď ne, až potom,“ odpověděla Maheudka. „Musím si někam zaskočit.“

A aby nepodlehla pokušení pozvání na sklenici horké kávy, honem dokrmila Lenoru a Jindru a vyšla s nimi ven.

Nahore kmotr Smrtka chrápal dál, a to jeho pravidelné chrápání uspávalo ztichlý dům.

Venku Maheudka překvapeně shledala, že už nefouká. Náhle se oteplilo, nebe mělo barvu hlíny, stěny byly oslzlé | nazelenalou vlhkostí, cesty rozblácené oním blátem uhelných krajů, které je jako zředěné saze, a tak husté a lepkavé, že v něm zůstávají dřeváky vězet. Maheudka musela ihned plácnout Lenoru, protože si hrála s blátem a nabírala je galošemi jako lopatkou. Když vyšli z kolonie, dala se Maheudka nejdřív kolem haldy a podél průplavu, a pak, aby si nadešla, vzala to rozbitými cestami mezi ohradami, jejichž plaňky byly porostlé mechem. Skladiště se střídala s dlouhými továrními budovami, vysoké komíny chrlily saze a zamořovaly jimi zničenou krajinu průmyslové periferie. Za skupinou topolů se vynořily trosky těžní věže opuštěné jámy Réquillart, z níž zbyla už jen dřevěná kostra. Maheudka zabočila doprava a vyšla na hlavní silnici.

„Počkej, ty čuně!“ vykřikla náhle. „Já ti dám, dělat si kuličky!“

Teď zas Jindra si nabral hrst bláta a hnětl je v rukách. Když takto dostaly spravedlivě každý svůj díl pohlavků, děti opět zkrotly a jen pošilhávaly po šlápotách, které nechávaly za sebou v blátě, čvachtaly se v něm, umořené námahou, kterou je při každém kroku stálo, než odlepily nohu.

Směrem do Marchiennes běžela dlážděná silnice rovně dvě míle jako stuha namazaná kolomazí uprostřed na-červenale půdy. Ale opačným směrem se silnice klikatila dolů přes Montsou, který stál na svahu náhlého zvlnění půdy. Takové silnice, jakoby tažené podle pravítka mezi velkými průmyslovými městy, jen s občasnými mírnými zákruty a povlovným stoupáním, vznikají postupně, až jednou bude celý departement Nord jediné dělnické město. Po obou stranách silnice byly po svahu rozsypány domky natřené pestrými barvami, aby zjasnily pochmurné prostředí, jedny žlutě, jiné modře a některé z nich černě, patrně ve snaze co nejdřív dosáhnout svého konečného zabarvení. Několik dvoupatrových vil, v

nichž bydleli vyšší úředníci továren, vystupovalo sem tam ze sevřených šiků úzkých průčelí. Kostel, rovněž cihlový, se svou čtyřhrannou zvonici, již poprášenou uhelným prachem, podobal se nějakému nejnovějšímu typu vysoké pece. A mezi cukrovary, kablovkami a parními mlýny převládaly zejména tančírny, hospody a výčepy, a to v takovém množství, že na každých tisíc domů připadalo přes pět set putyk.

Když docházeli k podnikovým dílnám, které se skládaly z řady skladišť a dílenských budov, Maheudka pro jistotu vzala děti za ruku, Jindru z pravé, Lenoru z levé strany. Za dílnami stála rezidence ředitele Hennebeaua, rozlehlá vila oddělená od silnice mříží a zahradou, v níž živořilo pár tenkých stromků. Před vraty právě zastavil kočár, z něhož vystoupil pán s vyznamenáním na prsou a dáma v kožichu, patrně hosté, kteří právě přijeli z Paříže na marchienneské nádraží, neboť v pološeru předsíně se objevila paní Hennebeauová a s radostným překvapením přichozí hlasitě vítala.

„Tak pojďte, neloudejte se!“ hubovala Maheudka a táhla obě děti, které se zastavily a brouzdaly v blátě. Bližila se k Maigratově krámu a byla na výsost rozčilená. Maigrat bydlel přímo vedle ředitele, od jehož rezidence dělila Maigratův domek jen prostá zeď. Vedle domku stálo skladiště, dlouhá budova, která do ulice končila krámem bez výlohy. Maigrat vedl všechny druhy zboží, potraviny, uzeniny, ovoce a zeleninu, chléb a pivo i kuchyňské nádobí. Býval dozorcem na Voreux a začal nejprve skromnou kantinou, později, díky protekci jeho bývalých zaměstnavatelů, se jeho obchod rozrostl a postupně vytlačil drobné podnikání v Montsou. Všechno zboží se soustřeďovalo u něho a početné zákaznictvo z hornických kolonií mu umožňovalo, aby prodával levněji a poskytoval větší úvěry. Přitom zůstával Maigrat podřízen těžářstvu, které mu postavilo domek i skladiště.

„Už jsem tu zas, pane Maigrate,“ oslovila Maheudka pokorně obchodníka, který stál na prahu.

Maigrat se na ni podíval a neodpověděl. Byl tlustý, chladný a zdvořilý, a zakládal si na tom, že nikdy nemění své rozhodnutí.

- „Snad byste mě zase nevyhodil jako včera. My přece musíme do soboty něco jíst... Já vím, že jsme vám dva roky dlužni šedesát franků. ...“

Omlouvala se mu v krátkých rozpačitých větách. Byl to starý dluh, vznikl během poslední stávky. Dvacetkrát slíbili, že ho splatí, ale nikdy se na to nezmohli, nikdy nedokázali dát z každé výplaty čtyřicet sou. A to ještě se jí předevčírem stala taková nepříjemnost, musela zaplatit dvacet franků ševci, protože už jí hrozil exekucí. A tak nemají ani haléř. Jinak by vystačili do soboty jako všichni ostatní.

Maigrat, břicho vystrčené, ruce založené, jen vrtěl hlavou na každou její další prosbu.

„Aspoň dva bochníky, pane Maigrate. Vždyť já mám rozum, ani kávu nechci... Jen ty dva tříkilové bochníky denně.“

„Ne!“ křikl konečně Maigrat ze všech sil.

Objevila se jeho žena, neduživé stvoření, které trávilo celé dny nad účetními knihami a ani si netroufalo od nich zvednout hlavu. Když uviděla horoucně prosebný pohled, který na ni ta nešťastná žena obrátila, paní Maigratová se rychle zase vytratila. Říkalo se o ní, že přepouští své místo v manželském loži vozačkám, které u nich nakupují. A kdekdo věděl, že když některý havíř potřebuje prodloužit úvěr, stačí, aby Maigratovi poslal svou dceru nebo ženu, ať je ošklivá nebo hezká, jen když je povolná.

Maheudka prosila dál Maigrata pohledem, s pocitem studu, jak ji ty jeho bledé malé oči svlékají. Až ji to dopálilo.

Pochopila by to ještě, než měla těch sedm dětí, dokud byla mladá. Prudce se otočila, popadla za ruku Lenoru a Jindru, kteří mezitím sbírali ořechové skořápky vyhozené do škarpy a hledali, jestli v nich nic nezbylo, a odešla.

„Za tohle vás pámbůh potrestá, pane Maigrate, to si pamatujte!“

Nyní už jí zbývali jen páni z Piolaine. A jestli ti nedají pět franků, pak už jim všem nezbude než někam zalézt a tiše zdechnout. Dala se vlevo, cestou ke Joiselle. Tam na rohu u silnice stála budova správní rady, učiněný cihlový palác, v němž panstvo z Paříže a knížata a generálové a páni od vlády pořádali vždycky na podzim velké bankety. A Maheudka už po cestě utrácela těch budoucích pět franků: nejdřív chleba a pak kávu, potom osminku másla, měřici brambor na ranní polévku a večerní guláš, a nakonec možná i kousek tlačanky, protože táta potřebuje maso.

Na silnici potkali montsouského faráře abbé Joira, šel, sutanu podkasanou, a opatrně našlapoval jako kocour, který se bojí, aby si neurousal kožich. Abbé Joire byl vlídný, tvářil se, jako by nic neviděl, aby si nerozhořčoval ani dělníky, ani zaměstnavatele.

„Dobrý den, velebný pane.“

Farář se jen usmál na děti a s Maheudkou se ani nezastavil. Nebyla sice věřící, ale bůhvíproč ji náhle napadlo, že jí snad ten kněz něco dá.

Znovu se vydali na cestu v černém lepkavém blátě. Měli před sebou ještě dva kilometry, a děti už si nehrály, byly jen vyjevené, a Maheudka je musela táhnout za sebou. Vpravo i vlevo od silnice byly opět zanedbané pozemky za omšelými ohradami, opět začouzené tovární objekty, zježené vysokými komíny. Když konečně vyšli do polí, rozestřela se kolem nich obrovská rovina, oceán hnědých hrud bez jediného stožáru v podobě stromu, zakončený v dálce nafialovělou čarou Vandamského lesa.

„Mámo, nes mě!“

Maheudka děti střídavě nesla. Silnice byla plná kaluží, a Maheudka si podkasala sukni, aby nedošla tak špinavá.

Třikrát div neupadla, jak ta zatracená dlažba klouzala. A když konečně došli ke vchodu, vyřítili se na ně dva obrovští psi a tak zuřivě štěkali, že děti začaly křičet strachem. Musel přijít kočí a zkrotit psy bičem.

„Zujte si dřeváky a pojďte dál,“ opakovala jim Honorina.

Když se octli v jídelně, matka a děti stáli bez hnutí, omámeni náhlým teplem, stísnění zkoumavými pohledy toho starého pána a té staré paní, kteří seděli zabořeni v lenoškách.

„Dítě,“ pravila stará paní, „teď vykoněj svoji povinnost.“

Grégoirovi svěřili Cecilce rozdávání almužen. Shodovalo se to s jejich představou ušlechtilé výchovy, člověk musí být milosrdný, vždyť sami říkají, že jejich dům je domem božím. Mimoto si zakládali na tom, že konají milosrdenství s

rozumem, neboť žili v neustálém strachu, aby se nedali oklamat a nepodporovali neřest. Tak například nikdy nedávali peníze, a to ze zásady. Ani deset sou, ani dva sou, neboť je všeobecně známo, že jakmile dostane chudák dva sou, jde je propít. Proto dávali almužnu vždycky v natu-ráliích, hlavně v teplém šatstvu, které v zimě rozdávali chudým dětem. „Ale chudinky malé!“ zvolala Cecilka. „Podívejte se, jak jsou od zimy bledé!... Honorino, honem mi přines ten balík ze skříně!“

Také služky hleděly na ty ubožáky se soucitem smíšeným s nepokojem, jako ženy z lidu, které se nemusí starat o to, co budou jíst k večeři. Zatímco komorná šla pro balík, kuchařka otálela, postavila zbytek bochánku na stůl, a zůstala stát se skleslými rukama.

„Právě tu mám ještě dvoje vlněné šatečky a dvě šály,“ pokračovala Cecilka. „Uvidíte, jak v nich bude těm drobečkům teplo!“

Tu Maheudka opět nalezla řeč a vykoktala:

„Pěkně děkuju, slečinko... Je to od vás velice laskavé...“

Oči se jí zalily slzami, byla přesvědčena, že těch pět franků dostane, a už ji trápilo jen to, jak by si o ně měla říci, kdyby jí je nenabídlí sami. Komorná se stále nevracela, nastalo trapné ticho. Obě děti se schovávaly mámě za sukni a vyvalovaly oči na bochánek.

„To máte jen tyhle dvě?“ otázala se paní Grégoirová, aby přerušila mlčení.

„Kdepak, milostivá, mám jich sedm!“

Pan Grégoire, který se vrátil ke svým novinám, zvolal pohoršeně:

„Sedm dětí? Ale proboha, proč?“

„Není to rozumné,“ zašeptala paní Grégoirová.

Maheudka učinila neurčitý pohyb, jako by se omlouvala. To víte, na to se nemyslí, roste to samo. A potom, když to vyroste, vyplácí se to, pomáhá to vydělávat. Tak třeba zrovna jim by se dařilo docela slušně, nebýt dědy, který už sotva leze, a nebýt toho, že z dětí teprve dva kluci a starší dcera jsou ve věku, aby mohli pod zem. Jenže ty nejmenší, co nic nedělají, ty se taky musí žít.

„Tak vy už dlouho pracujete na dole?“ pokračovala paní Grégoirová.

Bledý Maheudčin obličej se rozzářil němým smíchem.

„Už dlouho, dlouho. ... Já jsem fárala do svých dvaceti let. Tenkrát jsem měla druhý porod, a doktor říkal, že by mě to mohlo stát život, protože mi to prý nějak škodí na kosti. Ostatně jsem se tehdy zrovna vdala, a tak jsem měla doma práce dost... Ale z mužovy strany tam už dělají odjakživa. První byl snad děda našeho dědy, to už nikdo neví jistě, ale dělají tam zkrátka od samého začátku, jak se tehdy poprvé koplo do země u Réquillartu.“

Pan Grégoire zamyšleně hleděl na tu ubohou ženu a na ty děti s tvářičkami jako z vosku a s vybledlými vlasy, zakrslé od podvýživy, neduživé a chudokrevné, ošklivé onou skličující ošklivostí chudoby. Znovu se rozhostilo ticho, jen z hořícího uhlí syčivě unikal plyn. V teploučkém pokoji bylo blahobytné dusno a ukoľábávalo ke spánku toto zákoutí měšťáckého štěstí.

„Co tam tak dlouho dělá?“ zvolala netrpělivě Cecilka. „Melánie, dojdí za ní a řekni jí, že balík je ve skříní dole vlevo.“

A tu pan Grégoire dokončil nahlas úvahy, které v něm vyvolal pohled na tu bandu hladovou.

„Je to trápení na tom světě, jen co je pravda, jenže, milá paní, je také třeba říci, že si dělníci nepočínají rozumně. ... Tak například místo aby strádali, jako to dělají naši rolníci, havíři pijí, dělají dluhy, a nakonec ani nestačí uživit rodinu.“

„Pán má úplně pravdu,“ odpověděla rozšafně Maheudka. „Ono se hodně chybí. To já těm budižkničím taky vždycky říkám, když si stěžují. ... V tom já mám štěstí, ten můj nepije. Samozřejmě, někdy o posvícení nebo tak si trochu víc přihne, ale nikdy to nepřehání. A je to od něho zvlášť hezké, protože než jsme se vzali, tak s prominutím chlastal jako prase... A vidíte, stejně nám to není nic platné, zeje rozumný. Jsou dni, jako třeba zrovna dneska, kdy byste mohli obrátit celý dům naruby a nenašli byste ani vindru.“

Ve snaze nějak navodit myšlenku oněch pět franků, Maheudka mluvila dál, jednotvárným hlasem vykládala o tom osudném dluhu, jak to všechno začalo docela nevinně, ale jak jim to nakonec přerostlo přes hlavu. Jak zpočátku spláceli dluh pravidelně, z každé výplaty. A pak jednou vynechali, a byl konec, už se to nedalo dohnat. A teď se ta díra pořád zvětšuje, muže už ani práce netěší, když z ní ten dluh ne a ne zaplatit. Dělej co dělej, teď jsou v té bryndě nadosmrť. Na druhé straně zase člověk musí mít pochopení: takový havíř si potřebuje všechen ten raour spláchnout trochou piva. A tam to začne, a nakonec, když se dostane do maléru, tak už z hospody nevyleze. Ne že by si na někoho stěžovala, ale přece jen je to snad tím, že havíři dost nevydělávají.

„Já jsem myslela,“ řekla paní Grégoirová, „že máte od těžarstva byt a otop zdarma.“

Maheudka se po očku podívala na uhlí hořící v krbu.

„Copak uhlí, to jo, to dostáváme, za moc sice nestojí, ale hoří to... A co se toho bytu týče, tak ten stojí šest franků měsíčně. Ono to vypadá jako nic, ale někdy se to dost těžko platí... Tak například já, kdybych se dneska rozkrájela, nedala bych dohromady ani dva sou. Kde nic není, tam ani čert nebere.“

Pán i paní mlčeli, měkce opření v lenošce, to líčení bídy jim začínalo být nepřijemné, a pociťovali jistou nevolnost. V obavě, že se jich snad nějak dotkla, dodala Maheudka rozšafným klidným tónem praktické ženy:

„Já si na nic nestěžuju. Člověk se musí smířit s tím, jak to je, tím spíš, že i kdybychom proti tomu něco namítali, stejně by to na věci nic nezměnilo... Já vždycky říkám, že nejlepší je si poctivě hledět práce na tom místě, kam člověka pánbůh postavil, no nemám pravdu?“

Pan Grégoire živě souhlasil:

„Kdo takto smýšlí, milá paní, je povznesen nad všechny strasti.“

Honorina s Melánií konečně přinesly balík. Cecilka ho rozbalila a vytáhla z něho dvoje šatečky. Přidala ještě dvě šály a dokonce punčochy a nátepníčky. Padly jako na míru: Cecilka spěchala na služby, aby šatstvo honem zabalily, učitelka

klavíru už přišla, a Cecilka se snažila matku s dětmi nějak dostat ke dveřím.

„Jsme na tom bídně s penězi,“ vykoktala Maheudka, „mít aspoň takových pět franků...“

Věta jí uvázla v hrdle, neboť Maheuovi byli lidé hrdí a nikdy nežebrali, Cecilka se úzkostlivě ohlédla na otce, ten však rázně odmítl, s výrazem člověka, který koná svou povinnost.

„Ne, to my nikdy neděláme. Vyloučeno.“

Cecilka, dojata zoufalým výrazem ubohé matky, chtěla alespoň dětem něčím udělat radost. Všimla si, jak celou dobu upřeně hledí na bochánek, a proto šla, ukrojila z něho dva kousky a podala jim je.

„Podívejte se, tohle je pro vás.“

Pak jim ty dva kousky opět vzala a požádala o kus starých novin.

„Počkejte, rozdělíte se o to se svými sourozenci.“

A před zjihlými zraky rodičů je Cecilka konečně všechny vystrčila ze dveří. A ta dvě ubožátka, která neměla ani kousek chleba, odešla, každé z nich s kouskem bochánku, který s úctou neslo ve zkřehlých ručkách.

Maheudka, když opět táhla děti po silnici, už nevnímala ani pustá pole, ani černé bláto, ani obrovské sinalé nebe, které nad ní kroužilo. Cestou přes Montsou vešla rezolutně k Maigratovi, a tak dlouho ho prosila, až si nakonec odnesla dva bochníky chleba, kávu, máslo a ještě k tomu těch pět franků, neboť Maigrat také poskytoval krátkodobé půjčky. A nestál o ni, ale o Kateřinu, což Maheudka pochopila, když ji doporučil, aby posílala pro nákup dceru. Však to nějak dopadne. Když začne Maigrat na Kateřinu funět moc zblízka, dostane pár fack.

III

Na cihlovém kostelíku Dvěstěčtyřicítky, kam abbé Joire chodil v neděli sloužit mši, právě odbilo jedenáct hodin. Ze sousední školy, rovněž cihlové, bylo slyšet slabikující dětské hlásky, přestože byla okna v chladném počasí zavřena. Široké pásy mezi čtyřmi dlouhými bloky jednotvárných domků, rozdělené na dvě řady zahrádek, byly pusté a zahrádky zpustošené zimou skýtały neutěšený pohled, tu a tam posypané vápnem, hrbolaté špinavými trsy posledních zbytků zeleniny. Všude se vařila polévka, z komínů se kouřilo, sem tam se podél dlouhého průčelí mihla ženská postava, otevřela některé dveře a zmizela. Po celé délce dlážděného chodníku kapala voda z okapových rour do sudů, neboť ačkoli nepršelo, bylo šedé nebe nasyceno vlhkostí. A v této vesnici, která vznikla celá najednou uprostřed holé planiny a kterou vroubily černé silnice jako smuteční lemování, jediný veselejší prvek dodávaly pravidelné pruhy červených střech neustále omývaných deštěm.

Na zpáteční cestě si Maheudka ještě zašla k ženě jednoho důlního dozorce pro nějaké brambory z loňské sklizně. Za clonou neduživých topolů, jediných stromů, které se dařily na těchto pláních, stála skupina oddělených staveb, čtyřdomků se zahrádkami kolem. Těžařstvo vyhradilo tento svůj nejnovější stavební pokus důlním, a proto této části osady havíři říkali Na panské. Naproti tomu vlastní kolonci přezdívali s dobromyslným posměškem na svou bídu Nemanice.

„Uf, už jsem tady,“ řekla Maheudka obtížená balíky a strkající před sebou zabláčené děti, které už sotva pletly nohama. U krbu řvala Estelka, kterou Alzira chovala v náruči. Protože jí došel cukr, a už nevěděla, jak dítě ukonejšit, zkusila si hrát na to, že ji bude kojit. Často už se jí podařilo tak sestřičku oklamat. Ale tentokrát nic nepomáhalo, když si rozpínala šaty a přikládala dítěti rty ke svým hubeným dětským prsíčkům: Estelka ji jen kousala a vztekala se, že z ní nic neteče.

„Dej ji sem!“ křikla matka, jakmile odložila nákup. „Člověk neslyší vlastního slova.“

Teprve když Maheudka vyřála z živůtku prs nalitý jako měch a křikloun se přísál k bradavce a náhle oněměl, mohla konečně Maheudka s Alzirou promluvit. Jinak bylo všechno v pořádku, malá hospodyňka udržela oheň, zametla, uklidila. A v tichu bylo slyšet shora dědu, jak chrápe stále tímž rytmickým chrápáním, které za celou tu dobu neustalo.

„To je věcí!“ zašeptala Alzira blaženě, když uviděla nákup. „Jestli chceš, maminko, tak já uvařím polévku.“

Stůl byl plný: balík se šatstvem, dva bochníky chleba, brambory, máslo, káva, cikorka a půl libry tlačanky.

„Jo, polívku,“ řekla umdleně Maheudka. „Musí se natrhat šťavel a pár pórků... Ne, pro mužské ji uvařím až potom... Dej zatím vařit brambory, sníme šije s kouskem másla... A kafe, jo? Nezapomeň na kafe!“

Tu si však vzpomněla na bochánek. Podívala se na prázdné ruce Lenory a Jindry, kteří se prali na zemi, už opět odpočatí a čilí. Že ti mlsouni bochánek tajně snědli po cestě? Začala je vyplácet, zatímco Alzira, která stavěla vodu na plotnu, se ji snažila uchlácholit:

„Nech je, maminko, jestli je to kvůli mně, tak já o ten bochánek nestojím. Měli asi po té dlouhé cestě hlad.“

Odzvonilo poledne a bylo slyšet galoše dětí, jak se vracely ze školy. Brambory byly uvařené, káva z dobré poloviny zahuštěná cikorkou prokapávala do konvice s líbezným zvukem velkých kapek. U jednoho rohu stolu, kde bylo volněji, jedla Maheudka, kdežto děti si vzaly jídlo na klín, a po celou dobu tichý nenasyta Jindra pošilhával mlčky po tlačence, která ho dráždila svým promaštěným papírem.

Maheudka pomalu upíjela kávu ze sklenice, kterou držela oběma rukama, aby si je zahřála, když do kuchyně vkročil starý Smrtka. Obvykle vstával později, a oběd na něho čekal na kamnech. Tentokrát však začal hubovat, jak to, že není polévka. A když mu snacha řekla, že člověk nedělá vždycky to, co by chtěl, mlčky se pustil do brambor. Občas vstal a šel si odplivnout do popela, kvůli pořádku, a zase těžce dosedl na židli a dál převaloval jídlo v ústech, hlavu sklopenou, oči pohaslé.

„Jo, maminko, málem jsem zapomněla,“ řekla Alzira. „Byla tady paní Levaquová...“

Matka ji přerušila:

„Ta ať mi dá pokoj!“

Maheudka nemohla odpustit Levaquové, jak včera bědovala, že nemá ani haléř, jen aby jí nemusela nic půjčit. Přitom Maheudka věděla, že Lavaqueová peníze má, protože jí podnájemník Bouteloup právě zaplatil na čtrnáct dní dopředu. V kolonii si sousedé mezi sebou nepůjčovali.

„Vidíš, něco jsi mi připomněla,“ pokračovala Maheudka.

„Zabal mi jednu mírku kávy... Půjdu ji vrátit Pierronce, předečtírem mi ji půjčila.“

A když dcera připravila balíček, Maheudka dodala, že se hned vrátí a dá vařit polévku pro mužské. A odešla s Estelkou v náručí, zatímco starý Smrtka dál pomalu žvýkal brambory a Lenora s Jindrou se prali o spadané slupky. Místo aby obešla blok, Maheudka to vzala přes zahrádky, aby na ni Levaquová nezavolala. Zahrádka Maheu-ových sousedila se zahrádkou Pierronových, a ve zchátralém laťkovém plotě mezi nimi byla díra, kterou se sousedé mohli chodit navštěvovat. Tam také byla společná studna, vždy jedna pro každé čtyři rodiny. Vedle, za skupinou zakrslého bezu, byla kůlna, nízká bouda plná starého nářadí, kde se postupně krmili králíci na sváteční pečínku. Odbila jedna hodina, byla doba kávy, ve dveřích a v oknech nebyla živá duše. Jen jeden zakládač, který čekal na začátek směny, okopával zeleninu, hlavu skloněnou k zemi. Když se Maheudka blížila k protějšímu bloku domů, zahlédla před kostelem nějakého pána a dvě paní. Na okamžik se zastavila, a poznala, kdo to je: to paní Henne-beauová prováděla po kolonii své hosty, pána s vyznamenáním a paní v kožiše.

„Ale to nemuselo být!“ zvolala Pierronka, když jí Maheudka vracela kávu. „Času bylo dost.“

Pierronce bylo dvacet osm let a platila za nejhezčí ženu v kolonii. Byla černovlasá, s nízkým čelem, velkýma očima a tenkými rty, a přitom parádnice, čistotná jako kočka, s krásným poprsím, které si zachovalo svěžest, protože Pierronka neměla děti. Její matka, Baba Pálená, vdova po havíři, který zahynul v dole, poslala dceru pracovat do továrny, a zapřísahala se, že ji nikdy neprovdá za havíře. Proto ji tak rozzuřilo, když si její dcera vzala nakonec Pierrona, ještě ke všemu vdovce s osmiletou žabkou. Přesto bylo manželství šťastné, navzdory klepům a historkám, které se vyprávěly o manželově shovívavosti a manželčiných milencích: dluhy neměli, maso jedli dvakrát týdně, domácnost měli jako klíčku, nádobí vyleštěné jako zrcadlo. A k tomu všemu díky různým protekcím dostala Pierronka od podniku povolení prodávat bonbóny a sušenky, které nabízela v skleněných dózách na dvou poličkách za oknem. Vynášelo to šest až sedm sou denně, někdy v neděli až dvanáct. A v této rodinné idyle jen Baba Pálená dál běsnila ve své vzpouře proti panstvu, které jí zabilo muže, kdežto malá Lydie sklízela v příliš častých fackách temperament celé rodiny.

„Ta už je velká!“ pokračovala Pierronka a zasmála se na Estelku.

„Jo, co se s tím člověk napiplá, ani mi o tom nemluv!“ řekla Maheudka. „Buď ráda, že žádné nemáš. Aspoň tu můžeš mít čisto.“

Ačkoli sama měla doma dokonalý pořádek a myla podlahu každou sobotu, Maheudka hleděla závistivým zrakem na tu místnost, která byla nejen světlá, ale dokonce se snažila být hezká, a kterou zdobily dvě zlacené vázy a rytiny v rámech. Pierronka právě seděla u kávy, protože všichni ostatní byli na šachtě.

„Nedáš si se mnou skleničku?“ řekla.

„Ne, děkuju, právě jsem doma měla taky.“

„Co na tom?“

Vskutku, co na tom? A tak si sedly a pomalu popíjely. Mezi dózami se sušenkami a bonbóny se jejich pohled zastavil na protějších domech, na řadě záclonek v oknech, jejichž větší nebo menší bělost svědčila o ctnostech té které hospodyně. U Levaquů byly velice špinavé, spíš jako lavič-níky, jimiž někdo utřel začouzené dno hrnců.

„Jak může někdo žít v takovém svinstvu!“ řekla Pierronka.

A tu Maheudka spustila a už se nezastavila. Jo, kdyby ona získala takového podnájemníka, jako je Bouteloup, to už by se postarala, aby jí domácnost klapala! Když je člověk šikovný, takový podnájemník se ohromně vyplatí. Jenže to se pak s ním nesmí spát. A přitom ten její starý pije a bije ji a běhá za zpěvačkami z montsouských šan-tánů. Pierronka se zatvářila dokonale zhnuseně. Tyhle zpěvačky jen roznášejí nemoci. Jedna taková ze Joiselle už zamořila celou jednu šachtu.

„Já se ti divím, že nechala Zachara chodit s jejich dcerou...!“

„Jo, zkus tomu zabránit!... Mají zahrádku hned vedle nás. V létě tam byl Zachar s Filoménu věčně zalezlý v bezu, a co potom vyváděli na střeše kůlny! Člověk ani nemohl do studny pro vodu, aby je tam nenachytil.“

Taková promiskuita byla v kolonii všeobecný zjev. Záhy zkažení, chlapci a děvčata chodili za soumraku si to hodit, jak říkali, na mírně skloněné střechy nízkých kůlen. Každá vozačka si tam udělala svoje první dítě, když se jí právě nechťelo s tím chodit až na Réquillart nebo někam do žita. Nikdo z toho nedělal tragédii, ti dva se nakonec beztak vzali, jen mámy nadávaly, když chlapci začínali moc brzy, protože ženatý syn už nenosí domů peníze.

„Já bych s tím na tvém místě už jednou skoncovala,“ pokračovala Pierronka rozšafně. „Tvůj kluk už ji beztak dvakrát zbouchnul, a nakonec ještě spolu půjdou na divoko... A o prachy přijdeš tak jako tak.“

To Maheudku dopálilo, rozpráhla ruce:

„Jestli mi ti dva půjdou spolu na divoko, tak je prokleju, to si pamatuj!... Zachar je nám snad povinen aspoň nějakou úctou, ne? Něco nás přece stál, a to nám musí napřed vrátit, než si pověsí na krk ženu... Kam bychom přišli, kdyby naše děti hned začaly vydělávat na někoho jiného? To můžeme rovnou chcipnout.“

Ale pak se uklidnila.

„To já myslím jen tak vůbec, ono to nějak dopadne... Že ty ale vaříš silnou kávu, to je hned vidět, že to nešidíš.“ čtvrt hodiny si ještě povídaly o všem možném, až náhle Maheudka vyskočila, že musí letět domů, že ještě nemá pro mužské uvařeno. Venku už se děti zase vracely do školy. Několik žen stálo na zápraží a pozorovalo paní Hen-nebeauovou, jak se svými hosty kráčí ulicí a prstem jim ukazuje pozoruhodnosti. Ta návštěva počínala v osadě budit rozruch. Zakládač na zahrádce na chvíli pustil motyku, někde se rozkřákaly dvě poplašené slepice.

Když Maheudka docházela k domu, vrazila do Leva-quové, která vyběhla ze dveří, aby na ulici chytila doktora Vanderhageny. Doktor Vanderhagen byl podnikový lékař, drobný uspěchaný človíček, zavalený prací, který ordinoval v běhu...

„Pane doktore,“ říkala Levaquová, „já nemůžu spát, všechno mě bolí... Tak bych se s vámi chtěla poradit.“

Lékař, který jim všem tykal, odpověděl, aniž zmínil krok:

„Dej mi pokoj, piješ moc kafe!“

„A můj muž, pane doktore,“ řekla nyní Maheudka, „na toho byste se měl podívat... On má pořád ty bolesti v nohou.“

„To ty ho tak utaháš, dej mi pokoj!“

Obě ženy zůstaly stát a dívaly se za prchajícími zády lékaře.

„Pojď dál,“ řekla Levaquová, když si se sousedkou vyměnila zoufalé pokrčení ramen. „Mám pro tebe novinky. ... A dáš si trochu kafe. Zrovna jsem ho uvařila.“

Maheudka se bránila, ale chabě. Tak tedy dobře, jenom kapičku, aby se Levaquová neurazila. A vešla dovnitř.

Místnost byla zašlá černou špínou, podlaha i stěny postříkané mastnotou, kredenc i stůl zalepené nečistotou, zápach zanedbané domácnosti stahoval hrdlo.

U kamen, lokty na stole, nos v talíři, seděl Bouteloup, mladě vypadající na svých pětatřicet let, rozložitý a pomalý, a pokojně dojídal zbytek vařeného masa, u něho stál tříletý malý Achille, Filoména prvorozený, a díval se na něho mlčky a prosebně jako mlsné zvířátko. Podnájemník, pod jehož černým plnovousem se skrývala dobrá duše, strčil občas klukovi kousek masa do otevřené pusy.

„Počkej, jen co ho osladím,“ řekla Levaquová a nasypala přímo do konvice hnědý nečištěný cukr.

Levaquová byla o šest let starší než Bouteloup, ošklivá a sešlá, prsa na břicho a břicho na stehnech, rozplácly nos posázený našedlými chlupy, vlasy věčně rozježené. Bouteloup se s ní vyspal docela přirozeně a neprohlížel si ji o nic víc zblízka než tu její polévku, v níž plávaly vlasy, nebo než tu její postel, která se pOvlékala jednou za tři měsíce. Pro něho byla součástí bytu a stravy, a její muž s oblibou říkal, že dobré účty dělají dobré přátele.

„Já jsem ti totiž chtěla říct,“ pokračovala Levaquová, „že včera viděli Pierronku, jak brousí kolem Panské. A jeden pán, víš kterého myslím, na ni pak čekal za Rasseneurovou hospodou, a potom se spolu ztratili někam k průplavu. Co bys tomu řekla? Takhle se chová vdaná ženská?“

„Co chceš,“ řekla Maheudka, „než si ji vzal, Pierron nosil důlnímu králíky, a teď mu přijde levněji mu půjčovat ženu.“

Bouteloup se hlasitě rozchechtal a hodil Achillovi do pusy kousek chleba namočený v omáčce. Obě ženy dál pomlouvaly Pierronku. Taková fiflena, nic na ní není zvláštního, ale věčně si prohlíží ty svoje díry v kůži, myje se a natírá pomádou. Ostatně je to věc jejího starého, když mu to nevadí. INěkdo by samou ctižádostí nadřazeným vytíral zadnici, jen aby ho za to pochválili. A přestaly teprve, když přišla sousedka s mladší Filoméniinou holčičkou, devítiměsíční Désirée. Filoména zůstávala přes oběd v úpravně a dojednala si, že jí tam dítě budou nosit. Kojila je tam, přímo na hromadě uhlí.

„Já tu svoji nemůžu nechat ani na chvíli samotnou, hned začne řvát,“ řekla Maheudka a podívala se na Estelku, která ji usnula v náručí.

Ale nepodařilo se jí uniknout rázné upomínce, kterou už chvíli četla Levaquové v očích.

„Tak co, jednou to přece jenom musí nějak skončit.“

Zpočátku vznikla mezi oběma matkami jakási tichá dohoda, že zatím svatba nebude. Chtěla-li Zacharova matka co nejdéle pobírat synovu mzdu, pak Filoména matka nechtěla ani slyšet o tom, že by se měla vzdát mzdy své dcery. Nač spěchat, Levaquová si dokonce nechala dítě u sebe, dokud bylo jen jedno, ale když chlapec povyrostl a začal jíst chleba, a pak přišlo ještě další dítě, Levaquová se cítila poškozena a zuřivě naléhala, aby už se vzali, protože už nehodlala dál na to všechno doplácet.

„Zachar si vsadil na jednu kartu,“ pokračovala Levaquová, „už se nedá nic dělat... Tak co, kdy to bude?“

„Počkejme s tím do léta,“ odpověděla rozpačitě Maheudka. „S těmihle věcmi je takové trápení! Jako by nemohli počkat, až se vezmou, než si něco zavaří... Kdyby mi někdy Kateřina takovou hloupost provedla, na mou duši, vlastníma rukama bych ji uškrtila!“

Levaquová pokrčila rameny.

„Nemluv, však ono na ni taky dojde!“

Bouteloup, s klidem člověka, který se cítí doma, šel si do kredence pro kus chleba. Zelenina Levaquovi na polévku, pár brambor a pórek, válela se na stole napůl očištěná, jak od ní Levaquová při svém neustálém klepaření nejméně desetkrát odběhla. Nyní se k ní konečně zase vrátila, ale hned zas bramboru pustila a běžela k oknu.

„Copak je tohle?... Ale ale, paní Hennebeauová s nějakými lidmi. Teď zrovna zašli k Pierronce.“

A už měly Pierronku znovu na tapetě. Samozřejmě, kdykoli páni z ředitelství někoho provádějí po kolonce, vedou ho rovnou k Pierronce, protože tam má čisto. Těm ona asi ty svoje avantýry s naddůlním nevypravuje! Jo, to není kumšt, mít čisto, když má někdo milence s třemi tisíci franky, naturálním bytem a uhlím, o darech nemluvě. Má to tam sice navrch huj, ale vespod fuj. A tak to šlo dál po celou dobu, co návštěva strávila naproti.

„Už jdou,“ řekla konečně Levaquová. „Teď to obcházejí. ... Mně se zdá, má zlatá, že jdou k vám.“

Maheudka se lekla. Jestlipak Alzira utřela stůl? A polévka taky není hotová! Rychle se rozloučila a vyběhla ven. Ani se neohlédla a honem vklouzla domů.

Ale tam už se všechno jen lesklo. Když matka tak dlouho nešla, Alzira s utěrkou kolem pasu místo zástěry vážně chystala na polévku. Natrhala na zahrádce poslední pórký a šťavel, a právě je čistila, zatímco se ve velkém železném kotli hrála voda na koupel pro mužské, až se vrátí. Jindra a Lenora byli náhodou hodní, plně zaujati cupováním starého kalendáře. Kmotr Smrtka mlčky kouřil dýmku,

„Dovolíte zajisté...“

Vysoká, plavovlasá, silná v nádherném rozkvětu svých čtyřiceti let, paní Hennebeauová se nutila do vlídného úsměvu a tvářila se, že se ani příliš nebojí, že si umaže své hedvábné šaty bronzové barvy, zakryté pláštěnkou z černého sametu.

„Jen pojďte dál, pojďte dál,“ opakovala svým hostům. „Nikomu nepřekážíte... Vidíte, i tady je čisto, a to má ta dobrá

žena sedm dětí! Všechny naše rodiny jsou takové... Už jsem vám říkala, že jim těžba pronajímá tyto domky za šest franků měsíčně. Jedna velká místnost dole, dva pokoje nahoře, sklep a zahrádka.“

Pán s vyznamenáním a dáma v kožichu, kteří ráno přijeli z Paříže, nechápavě otvírali oči a na tváři se jim zračil úžas z těchto nezvyklých věcí, s nimiž se tak nenadále setkávají.

„A zahrádka,“ opakovala dáma... „Jak rozkošné, hned bych tu chtěla bydlet!“

„Uhlí dostanou víc než stačí spálit,“ pokračovala paní Hennebeauová. „A dvakrát týdně je navštěvuje lékař. A když zestárnou, dostanou penzi, ačkoli se jim z platu nic nesrazí.“

„Učiněný ráj! Zaslíbená země!“ zašeptal nadšeně pán s vyznamenáním.

Maheudka jim ihned nabídla židli. Dámy odmítly. Paní Hennebeauová už toho začínala mít dost, ačkoli zpočátku uvítala příležitost se trochu rozptýlit z nudy svého vyhnanství v této úloze předváděče cizokrajných zvířat. Ale ten fádňák pach bída se jí brzy zhnusil, i když se odvažovala jen do napřed vybraných zaručeně čistých domů. Ostatně jen opakovala úryvky vět, které někdy zaslechla, neboť nikdy neprojevila sebemenší zájem o tento národ dělníků, kteří žijí vedle ní v dřině a utrpení.

„To jsou roztomilé dětičky!“ zašeptala dáma, ačkoli jí připadaly ohavné, s těmi velkými hlavami a ježatými žlutými vlasy. A Maheudka jim musela říci, kolik je dětem let, a pak se jí ještě vyptávali na Estelku, čistě ze zdvořilosti. Kmotr Smrtka uctivě vytáhl dýmku z úst, ale přesto tu působil poněkud rušivě, sedřený čtyřicetiletou prací pod zemí, s těma svýma neohebnýma nohama a popelavou tváří, a protože ho přepadl prudký záchvat kašle, Smrtka si raději šel odplivnout ven, neboť usoudil, že by ten jeho černý plivanec mohl být návštěvě nepříjemný.

Největší úspěch sklídila Alzira. Taková roztomilá hospodyňka, s tou utěrkou kolem pasu!... Matka může být šťastna, že má takovou rozumnou dcerušku. O hrbu se nikdo nezminil, jen útrpné pohledy se neustále trapně vracely k ubohému mrzáčkovi.

„A až se vás teď v Paříži budou ptát, jak vypadají naše hornické kolonie,“ zakončila paní Hennebeauová, „budete jim to moci vysvětlit. ... Nikdy tu nebývá hlučněji než teď, mravy tu jsou patriarchální, jak vidíte, všichni jsou spokojeni a zdrávi. Sem byste měli jezdit na zotavenou, už pro ten zdravý vzduch a klid.“

„Báječné! Báječné!“ volal pán v návalu vrcholného nadšení.

Vyšli rozjaření, jako se vychází z poutového panoptika, a Maheudka, která je šla vyprovodit ke dveřím, zůstala stát na prahu a dívala se za nimi, jak se v živém hovoru vzdalují. Ulice se zaplnily, hosté museli procházet hloučky žen, přilákaných zprávou o jejich návštěvě, která se roznesla od domu k domu.

Levaquová právě před domem zastavila Pierronku, která se přišla ze zvědavosti podívat. Obě předstíraly jízlivý údiv. Copak se to panstvo k Maheuovým nastěhovalo? Přece jen tam zas není takové legrace!

„Věčně je to bez prachů, a kolik přitom vydělají! Jo, když má někdo tajné spády!“

„Zrovna jsem se dověděla, že byla dneska ráno žebrat u pánů z Piolaine, a že Maigrat, který už jim nechtěl dávat chleba, jí ho potom přece dal... Však víme, čím se Maigratovi platí.“

„Ta? Kdepak, na to by musela být odvaha... To on si to vybírá na Kateřině.“

„A víš, že před chvílí měla tu drzost mi tvrdit, že by Kateřinu uškrtila, kdyby se jí spustila? ... Jako kdyby ji ten klacek Chaval už nebyl dávno měl u nich na kůlně!“

„Tiše... Už jdou.“

A Levaquová s Pierronkou, jakoby nic, dívaly se bez nemístné zvědavosti na odcházející návštěvníky. Pak honem kývly na Maheudku, která stále ještě držela Estelku v náručí. A všechny tři nehybně hleděly za vzdalujícími se elegantními zády paní Hennebeauové a jejich hostů. Když návštěvníci ušli nějakých čtyřicet kroků, ženské začaly klepat znovu, se zdvojenou energií.

„Těch prachů, co mají každá na sobě! Určitě to stálo víc, než za co stojí samy!“

„To bych řekla... Tu druhou neznám, ale za tu zdejší bych nedala ani zlámanou grešli, přes všechno to její sádlo. Říká se o ní...“

„Co se o ní říká?“

„No přece, že má milence... Ted' zrovna je to ten inženýr.“

„To hubené vyžle?... Vždyť je tak mrňavý, že by ho v posteli ani nenašla!“

„Co na tom, když ji to baví?... To já, když vidím takovou paničku, co na všechno ohrnuje nos, jako by si to ošklivila všude, kam přijde, tak to hned vím, na čem jsem!... Jen se na ni koukni, jak kroutí tím zadkem, jako by byla něco lepšího než my! Copak se to sluší!“

Návštěvníci šli pomalu dál, stále v hovoru, když docházeli ke kostelu, zastavil na silnici kočár a z něho vystoupil asi čtyřicetiletý pán, upjatý v černém císařském kabátě. Tvář měl velice snědou a obličej přísný, chladně zdvořilý.

„To je její muž!“ zašeptala Levaquová tiše, jako by ji mohl slyšet, jata onou posvátnou bázní, kterou ředitel vzbuzoval u svých deseti tisíc dělníků. „No uznejte, že je to na něm vidět, že má parohy!“

Nyní byla celá kolonie na ulici. Zvědavost ženských vzrůstala, hloučky se k sobě blížily, slévaly se v zástup, zatímco se na chodníku batolily bandy usmrkaných harantů a zevlovaly s otevřenou pusou. Na okamžik se objevila i bleďá hlava učitele, jak vykukoval přes živý plot u školy. Muž, který okopával zahrádku, zůstal stát s nohou na motyce a vyjeveně zíral. A brebentění klepen se stupňovalo v táhlý šum, jako když vítr před sebou žene suché listí.

Zástup vzrostl nejvíce před domem Levaquových. Nejdřív se přiblížily dvě ženské, pak deset, potom dvacet. Ted', když tu bylo tolik uší, Pierronka obezřetně mlčela. Maheudka, jako jedna z nejrozumnějších, se také jen dívala, Estelka se probudila a začala řvát, a aby ji ukonejšila, Maheudka klidně, jako dobrá dojnice, vytáhla na světlo boží svůj prs, který ji visel a převaloval se, jakoby protažen neustálým tokem mléka. Když pan Hennebeau usadil dámy a kočár se rozjel k Marchiennes, nastal poslední výbuch brebentění. Ženské spustily všechny najednou, rozhazovaly rukama, mluvily si jedna druhé do obličeje, hemžily se jako poplašené mraveniště.

Odbily tři hodiny. Zakládači odešli, Bouteloup s nimi. Náhle se za kostelem objevili první havíři. Vraceli se ze šachty, umounění, promáčení, ruce založené, záda nahrbená. Tu nastal mezi ženskými zmatek. Horempádem se rozběhly domů, zděšené ve svém svědomí hospodyně, co všechno způsobily tím vysedáváním u kávy a klábosením na ulici. A odevšad se ozýval jediný výkřik, naplněný předtuchou hádky: „Prokrista, polévka! Já nemám uvařeno!“

IV

Když se Maheu vrátil domů, potom co nechal Štěpána u Rasseneura, seděli už Kateřina, Zachar a Janek za stolem a dojívali polévku. Po návratu ze šachty byl každý tak hladový, že se jedlo v mokřých šatech, ještě před koupelí, nikdo na nikoho nečekal, na stole bylo prostřeno od rána do večera, a vždycky u něho někdo seděl a hlтал svoji porci, podle toho, jakou měl právě směnu.

Jen vešel do dveří, Maheu uviděl nákup. Nic neřekl, ale jeho ustaraná tvář se vyjasnila. Celý den ho strašilo pomyšlení na prázdnou spíž, na ten domov, kde není káva ani máslo, vracelo se mu v bolestných návalech po celou dobu, co rubal do pilíře, napůl udušen v hloubi stěny. Jak to asi žena zařídila a co si počnou, jestli se vrátila s prázdnými rukama? A najednou je tu všechno. Však ona mu to za chvíli všechno poví. A Maheu se spokojeně zasmál.

Kateřina a Janek už vstali od stolu a pili kávu vstojе, zatímco Zachar, stále ještě nezasyčen, si ukrojil silný krajíc chleba a mazal si ho máslem. Viděl sice na talířku ten kus tlačenky, ale ani se ho nedotkl, když je masa jen pro jednoho, znamená to, že je pro otce. Všichni zapili polévku sklenicí čerstvé vody, toho osvěžujícího nápoje dnů před výplatou. „Pivo nemám,“ řekla Maheudka, když otec zasedl za stůl. „Chtěla jsem si nechat nějaké peníze... Ale jestli chceš, Alzira ti pro ně skočí.“

Maheu se na ni podíval a ještě víc se rozzářil. Tak ona má i peníze?

„Ne, ne,“ řekl. „Měl jsem jedno po cesiě, to mi stačí.“

A Maheu se pustil rozvážně do husté polévky z chleba, brambor, póru a šřavelu, které měl před sebou vrchovatou mísu. Maheudka, stále s Estelkou v náručí, pomáhala Alziře otce obskakovat, tu přistrčila máslo, tu tlačenku, přihřívala kávu na plotně, aby ji měl horkou.

Mezitím začínalo u kamen koupání ve škopku vyrobeném z půlky sudu. Kateřina měla přednost, nalila si do něho teplou vodu a klidně se svlékala, nejdřív šátek, potom kazajku, kalhoty a dokonce i košili. Byla na to zvyklá od svých osmi let, a dodnes na tom neviděla nic špatného. Jenom se obrátila břichem k teplu a důkladně se namydlila černým mýdlem. Nikdo se na ni nedíval, ani Jindra a Le-nora už nebyli zvědaví, jak vypadá svlečená. Když byla hotova, odešla, tak jak byla, nahoru, a mokrou košili a ostatní šatstvo nechala ležet na hromádce na zemi. Teď propukla hádka mezi oběma bratry: Janek si pospíšil a skočil do škopku první, protože prý Zachar ještě nedojedl, a Zachar ho chtěl vystřadit, tvrdil, že je řada na něm, a že jestli ze zdvořilosti pouští Kateřinu první, nehodlá se mýt ve špině po nějakém spratkovi, tím spíš, že je po něm voda tak černá, že by se mohla ve škole nalévat do kalamáři. Nakonec se koupali společně, rovněž otočení k teplu, a dokonce si navzájem vydrbali záda. A potom, jako jejich sestra, vyběhli nazí nahoru.

„Ti tady nadělali!“ mumlala Maheudka, když sbírala ze země šatstvo, aby je dala sušit. „Alziro, pojď a trochu to tady vyťi.“

Vtom ji však přerušil hluk, který propukl za stěnou. Mužský hlas láteřil, ženský hlas nařikal, a do toho dupot zápasu a tupé rány, které zněly, jako když na sebe narážejí dvě prázdné dýně.

„Levaquová to chytla,“ konstatoval klidně Maheu, zatímco vyjídal misku lžící. „To se divím, protože Bouteloup říkal, že polévka je hotová.“

„Jo, pěkně hotová!“ řekla Maheudka. „Vždyť jsem ty brambory viděla u ní na stole, a ještě nebyly ani oškrábané.“ Křik se stupňoval, až něco narazilo na zeď, že se celá zatřásla, a pak nastalo hluboké ticho. Maheu spolkl poslední sousto a rozšafně usoudil:

„Jo, když nebyla polévka hotová, tak to chápu.“

Maheu do sebe obrátil sklenici vody a pustil se do tlačenky. Krájel si ji na kostičky, napichoval je na špičku nože a jedl je na chlebě, bez vidličky. Když otec jedl, nikdo nesměl promluvit. Dokud měl hlad, Maheu také nemluvil, nepoznával obvyklou Maigratovu tlačenku, tahle asi bude odjinud, ale přesto se ženy na nic nezeptal. Jenom chtěl vědět, jestli děda nahoře pořád ještě spí. Ne, děda už odešel na svou obvyklou procházku. A zase bylo ticho.

Lenora a Jindra si na zemi dělali rybníčky z rozlité vody, ale jak ucítili vůni masa, zvedli hlavy. Vstali a stoupli si před otce, menší vpředu, větší vzadu. Sledovali očima každé sousto, s nadějí se dívali, jak opouští talíř, a zklamaně hleděli, jak mizí v ústech. Nakonec si otec všiml té mlsné touhy na bledých tvářičkách a vlhkých rtech.

„Dostaly děti taky?“ otázal se.

A když Maheudka váhala s odpovědí, pokračoval:

„Viš, že já tohle nadřžování nemám rád. Bere mi to chuť k jídlu, když na mě takhle koukají a chtějí taky.“

„Ale to viš, že dostaly!“ zvolala hněvivě Maheudka.

„Kdybys dal na ně, mohl bys jim nechat svůj díl, a díl všech ostatních, a sežerou to taky, kdyby měly puknout... Vidí, Alziro, že jsme všichni měli tlačenku?“

„Ano, maminko,“ odpověděla hrbatá Alzira, neboť v podobných případech dovedla lhát jako stará.

„Tak, a běžte pryč!“ opakovala matka a hnala děti na druhý konec světnice. „Ze se nestydíte, takhle věčně lézt tátovi do talíře! A i kdyby ji dostal jenom on, tak táta pracuje, vy holoto, kdežto vy dovedete zatím jenom utrácet! Cím jste menší, tím víc peněz stojíte!“

Maheu zavolal děti zpátky. Posadil si Lenoru na levé koleno a Jindru na pravé a dojedli tlačenku společně. Maheu krájel malé kousky, a každý dostal stejně. Děti jen blaženě mlaskaly.

Když dojedli, řekl Maheu ženě:

„Ne, teď mi kávu nedávej. Napřed se umeju... A pomoz mi vylít špínu.“

Vzali škopek za ucha a vynesli jej ze dveří. Právě když ho vylévali do stružky při chodníku, seběhl Janek v suchých šatech, vlněných kalhotách a kabátku, které mu byly velké a zřejmě příliš dlouho předtím vyhledaly na zádech staršího bratra. Janek se pokusil nepozorovaně proklouznout otevřenými dveřmi, ale matka ho zastavila:

„Kampak?“

„Tam.“

„Kam tam?... Víš co? Půjdeš, a natrháš mi pampelišku na salát k večeři, rozumíš? Opovaž se mi přijít bez salátu, nebo uvidíš, co dostaneš!“

„No jo!“

Janek vyšel z domu, ruce v kapsách, dřeváky táhl za sebou a pohupoval hubenými boky desítiletého vyžle jako starý havíř. Po něm sešel dolů Zachar, lépe upravený než bratr, v přiléhavém modročerně pruhovaném triku. Otec za ním křikl, aby se nevracel moc pozdě, a Zachar jen zavrtěl hlavou a beze slova vyšel, dýmku v zubech.

Škopek byl opět plný teplé vody. Maheu si už svlékal kazajku. Matka mrkla na Alziru, aby si šla s dětmi hrát ven. Otec se nerad koupal před rodinou, jak to dělali v mnoha jiných havířských domácnostech. Nikomu to neměl za zlé, prostě říkal, že máchat se společně je tak ještě dobré pro děti.

„Co tam nahoře děláš?“ křikla Maheudka na schody.

„Spravuju si šaty, včera jsem šije roztrhla,“ odpověděla Kateřina.

„Tak dobře... Teď sem nechod, tatínek se koupe.“

A Maheu s Maheudkou zůstali sami. Maheudka položila Estelku na židli. Jako zázrakem dítě neřvalo, bylo mu dobře u kamen a jen obracelo na rodiče prázdný pohled tvorečka, který ještě nemyslí. Maheu seděl nahý na bobku před škopkem. Nejdřív si namočil hlavu, a nyní si ji mydlil tím černým mýdlem, jehož staleté užívání odbarvuje vlasy celého rodu. Potom vlezl do vody, namydil si prsa, břicho, paže a stehna a důkladně šije drhnul oběma rukama. Žena stála opodál a dívala se na něho.

„Poslyš,“ začala, „já jsem si všimla, jak jsi koukal, když jsi přišel domů. Ty sis dělal starosti, co? A ten nákup tě uklidnil... Představ si, že mi páni z Piolaine nedali ani vindru. Copak o to, chovali se hezky, dali mi šaty pro děti, a mně bylo hanba prosit, mně se to vždycky vzpříčí v krku, když se mám někoho doprošovat.“

Maheudka se na okamžik odmlčela a pevněji uložila Estelku na židli, aby nepadla. Otec se dál drbal, a ačkoli byl zvědavý, nenaléhal, neptal se, co bylo dál, jen trpělivě čekal, až přijde vysvětlení.

„Jo, a abys věděl, tak Maigrat se mnou nechtěl mluvit a vyhodil mě jako psa... To si dovedeš představit, jakou jsem měla radost! Ve vlněných šatečkách je sice teplo, ale žaludek to nenaplní, no ne?“

Maheu zvedl hlavu, stále beze slova. Nic od pánů z Piolaine, nic od Maigrata: tak co tedy? Ale Maheudka si jako obvykle vykasala rukávy, aby mu umyla záda a jiná místa, kam těžko dosáhl. Ostatně to měl Maheu rád, když ho žena mydlila, když ho pořádně drbala, div si ruce ne-vykloubila. Maheudka nabrala mýdla a promnula mu s ním záda, a Maheu napínal svaly, aby ho nepovalila. „Tak jsem se vrátila k Maigratovi a řekla jsem mu, co si myslím... A že by měl mít trochu soucitu, a že to s ním špatně dopadne, jestli je vůbec ještě nějaká spravedlnost... To on nerad slyšel, pořád koukal jinam, nejradši by byl utekl...“

Od zad se dostala k hýždím, a jak byla v ráži, šla ještě dál, do všech záhybů, nevynechala jediné místo, leštila ho jako ty svoje měděné hrnce při sobotním úklidu. Už se celá zpotila od toho zuřivého drhnutí, jímž se celá otřásala, až se zadýchala a slova jí vázla v hrdle.

„Nakonec mi řekl, že jsem jako štenice... A budeme mít chleba až do soboty, a nejlepší na tom je, že mi ještě navrch půjčil pět franků... A ještě jsem si u něho vzala máslo a kávu a cikorku, a byla bych vzala i tu tlačenu a brambory, ale to už jsem viděla, že má vztek... Sedm sou za tlačenu, osmáct za brambory, a ještě mi zbyly tři franky pětasedmdesát na guláš a hovězí polévku... Jak vidíš, tak jsem za to dopoledne přece jen něco pořídila.“

Nyní ho utírala, osušovala ho utěrkou tam, kde to nechtělo schnout. A Maheu ani nepomyslel na následky toho dluhu, byl prostě blažený. Hlasitě se rozesmál a popadl ženu do náruče.

„Puť, ty protivo! Vždyť budu celá mokrá!... Jenom se bojím, že Maigrat má nějaké postranní úmysly...“

Už mu to chtěla říci o Kateřině, ale zarazila se. Nač otce znepokojovat? To by zas bylo křiku a řečí!

„Jaké úmysly?“ otázal se Maheu.

„No přece, jak nás okrade. Kateřina bude muset jeho účty pořádně prohlížet!“

Maheu znovu popadl ženu, a tentokrát už ji nepustil. Koupel vždycky takhle končila. To drhnutí mu rozproudilo krev, a což teprve potom, když ho žena celého utírala a přejížděla mu ručníkem po chlupatých pažích a prsou, až to lechtalo. Ostatně toto byla pro všechny kamarády z kolonky doba dovádění, kdy se nadělalo víc dětí, než o kolik kdo stál. V noci už zas měli na krku celou rodinu. A tak Maheu strkal ženu ke stolu. Byla to jeho jediná příjemná chvíle za celý den, a Maheu žertoval a smál se, říkal, že si dává po večeři moučník, a ještě k tomu takový moučník, který nic nestojí. Žena se vzdutými prsy a břichem se bránila, ale jen tak trochu, pro legraci.

„Bože, ty jsi ale protiva!... A Estelka se na nás kouká! Počkej, ať jí aspoň otočím hlavu na druhou stranu.“

„Jo, to tak, copak takový tříměsíční harant tomu rozumí?“

Když pak Maheu zase vstal, navlékl si jenom suché kalhoty. Vždycky když se vykoupal a trochu si zadováděl se ženou, rád ještě poseděl chvíli do půl těla nahý. Jeho kůže, kterou měl bílou jako pleť chudokrevné dívky, byla jako tetovaná nesčetnými rankami a oděrkami, které mu způsobilo uhlí. Byl na ně pyšný a vypínal silná ramena a širokou hrud, lesklé jako modře žilkovaný mramor. V létě takhle sedali havíři na zápraží. Maheu si tam i tentokrát na chvíli vyšel, ačkoli poprchávalo, a houkl přes zahrádky něco pepného na kamaráda, který, rovněž polonahý, stál ve dveřích. Objeví se další. A děti, které si hrály na ulici, zvedly hlavy a také se smály vši té nahotě umdlených těl, vystavené

svěžímu vzduchu.

Když potom pil kávu, stále ještě bez košile, vyprávěl Maheu ženě, jak se inženýr zlobil kvůli výdřevě. Teď, když už se uklidnil a odpočinul si, vyslechl se souhlasným pokyvováním moudré rady Maheudky, která měla na tyto otázky velice rozumné názory. Vždycky mu říkala, že se nic nezíská, když si někdo postaví hlavu proti podniku. A pak mu vyprávěla o návštěvě paní Hennebeauové. Ačkoli to neřekli, byli tím oba polichoceni.

„Už můžu dolů?“ zeptala se Kateřina z prvního patra.

„Ale jo, tatínek se suší.“

Kateřina měla na sobě sváteční šaty, staré tmavomodré popelínové šaty, vybledlé a na záhybech už odřené. Na hlavě měla černý tylový čepce beze vší ozdoby.

„Copak ses tak nastrojila?... Kam jdeš?“

„Jdu si do Montsou koupit pentli na čepce... Tu starou jsem odpárala, už byla moc špinavá.“

„To máš na ni peníze?“

„Nemám, ale Mouquetka mi slíbila, že mi půjčí deset sou.“

Matka ji pustila. Ale když už byla Kateřina ve dveřích, zavolala ji nazpět.

„Poslyš, tu pentli si nekupuj u Maigrata... Okradl by tě, a ještě by si myslel, že nevíme, kam s penězi.“

Otec seděl na bobku u kamen, aby rychleji oschl na krku a pod paží, a jenom dodal:

„A necourej se mi v noci po silnici.“

Odpoledne Maheu pracoval na zahrádce. Už měl vysázené brambory, fazole a hrách. Od včerejška měl založené sazenice zelí a salátu, a teď je začal vypichovat.

Ten kousek zahrádky zásoboval Maheuovy vší zeleninou, až na brambory, kterých neměli nikdy dost. Ostatně Maheu byl dobrý zahradník a dokázal vypěstovat dokonce artyčoky, což sousedé označovali za vytahování. Zatímco si Maheu připravoval záhon, vyšel si Levaque zakouřit dýmku na svůj pozemek a prohlížel si salát, který Boute-loup ráno zasadil, neboť nebyť toho, že se jejich podnájemník nebál motyky, byla by zahrádka Levaquových zarostla kopřivami. Oba muži se spolu dali do řeči přes plot. Levaque, odpočatý a vzpružený tím, jak zbil ženu, marně se pokoušel Maheua zlákat k Rasseneurovi. Co je na tom zlého, dát si jedno pivo? A pak by si zahráli kuželky a prošli by se s kamarády, a šlo by se domů na večeři. To byla obvyklá zábava po šichtě. Jistě na tom nebylo nic zlého, ale Maheu si postavil hlavu, že ten salát musí vysázet ještě dnes, že by mu do zítřka zvadl. Ve skutečnosti odmítal z rozumu, nechtěl ženě ubrat ani haléř z toho, co jí zbylo z těch pěti franků.

Právě odbíjelo pět hodin, když se Pierronka přišla zeptat, jestli jejich Lydie někam nešla s Jankem. Levaque prohlásil, že by se tomu nedivil, protože Bertík také zmizel, a ti kluci věčně spolu něco kutí. Maheu je uklidnil, že Janek šel natrhat pampelišku na salát, a oba s Levaquem začali Pierronku obhrouble, ale bodře škádlit. Pierronka se zlobila, ale pryč nešla, protože ji ta sprostá slova vlastně příjemně lechtala, ačkoli přitom pištěla a chytala se za břicho. Na pomoc jí přispěchala hubená žena, která zlostí koktala, jako když slepice kdáče. A v dálce další ženy na prahu svých domů se přidaly a pohoršené se durdily. Teď, když už škola skončila, všechny děti byly venku, všude se to jimi henžilo, ječelo to, válelo se to po zemi, pralo se to. A mezitím otcové, pokud nešli do hospody, se sesedli po třech po čtyřech někde při zdi, na bobku, jako sedali pod zemí, kouřili dýmku a sem tam prohodili slovo. Když si Levaque chtěl sáhnout Pierronce na stehno, jak je má pevné, Pierronka se doopravdy rozzlobila a odešla. A Levaque se rozhodl, že tedy půjde k Rasseneurovi sám, zatímco Maheu pokračoval v sázení.

Rychle se zešeřilo, Maheudka rozsvítila lampu. Zlobilo ji, že se ani dcera ani chlapci ještě nevrátili. Mohla si to myslet, nikdy se nedokáží všichni sejít k tomu jedinému jídlu, při němž by se mohli všichni najednou sesednout kolem stolu. A pak čekala na tu pampelišku na salát. Co může ten zatracený kluk ještě teď trhat, když je tma jako v pytli? A salát by byl tak dobrý k těm bramborám, pórku a šťovíku udušeným na cibulce, které tiše bublaly na kraji plotny. Celý dům voněl cibulkou, tou příjemnou vůní, která tak rychle hořkne, a již jsou stěny hornických kolonií tak nasáklé, že je každý zvětří už na dálku podle toho pronikavého pachu kuchyně chudých.

Když se setmělo, Maheu se vrátil ze zahrádky, sedl si na židli a okamžitě usnul, hlavu opřenu o zeď. Na kukačkových hodinách odbilo sedm a Lenora s Jindrou právě rozbili talíř při pokusech pomoci Alziře s prostíráním, když se jako první vrátil starý Smrtka, aby se rychle navečeřel a odešel opět na šachtu. Maheudka probudila muže.

„Nedá se nic dělat, najíme se sami... Už jsou dost staří, aby trefili sami domů. Jen škoda toho salátu.“

V

Když Štěpán u Rasseneura dojedl polévku, vrátil se do těsného podkrovního pokojíku s výhledem na Voreux, a tak jak byl v šatech, hodil sebou na postel, skosen únavou. Za poslední dva dny spal dohromady sotva čtyři hodiny. Když se za soumraku probudil, chvilku se nemohl vzpamatovat, nemohl si vzpomenout, kde to vlastně je, a bylo mu tak nevolno a hlavu měl tak těžkou, že sebral sílu a vstal, aby se ještě trochu prošel na vzduchu, než se navečeří a půjde spát.

Venku se čím dál tím víc oteplovalo, začouzené nebe nabíhalo do žlutohnědá v předzvěsti vytrvalého deště, onoho deště příznačného pro tyto severní končiny, jehož blízkost bylo cítit ve vlahém vzduchu. Noc se valila jako černý dým, stápěla dálavy té nesmírné roviny. Nízko nad nekonečným mořem narudlé půdy nebe jako by se rozpadalo v černý prach, temnotu nezčeřil ani vánek. Byl v tom nesmírný smutek, kalný mrtvý smutek pohřbívání.

Štěpán šel, kam ho nohy nesly, neboť jeho jediným cílem bylo nějak se zbavit toho nepříjemného pocitu horečky. Když míjel Voreux, už potmělý na dně svého dolíku, kde dosud nesvítila ani jediná lucerna, Štěpán se na okamžik zastavil a díval se, jak vycházejí dělníci z denní směny. Mohlo být šest hodin, odbíhači, nakládači, narážeči, koňáci se trousili po hloučcích, promíchání s rozesmátými děvčaty z úpravny, která Štěpán v šeru jen matně rozeznával.

První vyšla Baba Pálená se svým zetěm Pierronem. Pálená ho hubovala, že se jí nezastal ve sporu s dozorcem ohledně množství vybraného kamení.

„Ty babo jedna! Kdo to jakživ viděl, aby se mužský takhle plazil před takovou sviní, co jen tyje z našich mozolů?“ Pierron šel pokojně za ní a mlčel. Ale pak řekl:

„Mám snad vynadat svému nadřízenému? A nadrobit si nepříjemnosti? Pěkně děkuju!“

„To mu můžeš rovnou nastavit zadnici!“ křičela Baba Pálená. „Že mě ta holka zatracená neposlechla!... Jako by nebylo dost na tom, že mi zabili jejího tátu! Podle tebe bych jim za to měla asi ještě poděkovat, co? Jen počkej, však já se jim jednou dostanu na kůži!“

Hlasy zanikaly a Štěpán se díval, jak mu Baba Pálená mizí ve tmě s tím vysedlým orlím nosem a rozježenými bílými vlasy a přitom divoce rozhazuje hubenými pažemi. Vtom však zaslechl za sebou rozhovor dvou mladých hlasů a zbystřil sluch. Poznal po hlase Zachara, který čekal u brány a jehož právě oslovil Mouquet.

„Tak jdeš?“ otázal se Mouquet. „Něco si sníme a mažeme do Vesuvu.“

„Až potom, teď něco mám.“

„A co?“

Mouquet se ohlédl a spatřil Filoménu, jak vychází z úpravny. Myslel, že pochopil, a řekl:

„Jo tak tohle... Tak já jdu napřed.“

„Jdi, já tě dohoním.“

Jak Mouquet odcházel, potkal svého otce, starého Mou-quu, který rovněž končil šichtu, oba si prostě popřáli dobrou noc a syn vykročil po silnici, zatímco otec zabočil na pěšinu podél průplavu.

Také Zachar strkal Filoménu směrem k té odlehlejší cestě. Filoména se vzpouzela, že prý teď nemá kdy, že až jindy. A hádali se spolu jako dva staří manželé. Ona to není legrace, vídat se jenom venku, hlavně v zimě, když je na zemi mokro a když si člověk nemůže lehnout do žita.

„Ale ne, to já ne kvůli tomu,“ zabručel Zachar netrpělivě. „Já ti chci jenom něco říct.“

Držel ji kolem pasu a pomalu ji odváděl. Když se octli ve stínu haldy, Zachar se Filoménu zeptal, jestli má peníze.

„Na co je chceš?“ otázala se.

Zachar jí začal cosi zmateně vykládat o nějakých dvou francích, které si vypůjčil, a že by z toho byl doma rámus.

„Kdybys radši mlčel!... Já jsem Mouqueta viděla, a vím že zas máte namířeno do Vesuvu za těmi kurvami, co tam zpívají.“

Zachar se bránil, bil se do prsou, dušoval se, že to není pravda. A když Filoména dál krčila rameny, řekl náhle:

„Tak víš co? Pojd' s námi... Abys viděla, že nám to vůbec nevadí. Co si myslíš, že s nimi mám, s těmi ženskými?.. Tak co, půjdeš?“

„A co kluk?“ odpověděla Filoména. „Copak se člověk s takovým urvaným harantem může někam hnout?... Pust' mě, beztak už se doma zase určitě pohádali.“

Ale Zachar ji nepustil, dál na ní škemral. Vždyť by před Mouquetem vypadal jako trouba, když už mu to slíbil. Mužský přece nemůže chodit každý den spát se slepicemi. Filoména se vzdala. Obrátila šusek kazajky, nehtem rozpárala cíp obruby a vytáhla pár mincí, které tam měla ukryté. Schovávala si tam to, co dostala za práci přes čas na šachtě, aby jí to matka neukradla.

„Podívej se, mám tady pět sou,“ řekla. „Tři ti můžu dát... Jenže mi musíš slíbit rukou dáním, že přemluvíš vaši matku, aby nás nechala se vzít. Já už nechci takhle dál žít ve vzduchu. A máma mi přitom vyčte každé sousto, které sním... Tak nejdřív mi dej čestné slovo.“

Filoména měla mdlý hlas jako neduživé děvče bez vášni, prostě unavené životem. Zachar jí dal čestné slovo, dušoval se, že je to hotová věc, svatá povinnost. A když měl ty tři sou v hrsti, políbil Filoménu a polechtal ji, až se rozesmála. A v tomto zákoutí haldy, které bylo zimní ložnicí jejich starého manželství, byl by Zachar šel ještě dál, ale Filoména o tom nechtěla ani slyšet, že na to nemá náladu, a vrátila se sama do kolonky, zatímco Zachar to vzal rovnou přes pole, aby dohonil kamaráda.

Štěpán šel celou dobu bezděky zpovzdálí za nimi. Nechápal, oč jde, myslel, že je to obyčejná schůzka milenců. Děvčata ze šachty bývají předčasně vyspělá, a vzpomínal na lillské fabričky, jak na ně čekával za továrnou, na ty bandy zkažených čtrnáctiletých holek, zpusťlých bídou. Avšak další setkání o kus dál ho udivilo ještě víc, takže zůstal stát. V dolíku u paty haldy, kam se skutálely veliké kameny, malý Janek přísně huboval Lydii a Bertíka, kteří seděli jeden po jeho pravici, druhý po levici.

„Jak si to představujete, co?... Přidám vám každému pár facek, když vám to nestačí... A vůbec, čí to byl nápad?“

Vskutku, nápad to byl* Jankův. Hodinu skotačili po louce podél průplavu a trhali pampelišku, takže nakonec zjistili, že jí natrhali víc než mysleli. A Janek usoudil, že by doma takovou spoustu salátu nikdy nesnědli, a proto místo k domovu zamířili všichni do Montsou. Bertík vzal Janek s sebou, aby hlídal, a Lydii, aby zvonila u dveří a nabízela pampelišku. Jako muž světa znalý říkal, že holka vždycky prodá, co chce. Nakonec v zápalu obchodování prodali všechno, co měli, za to Lydie utržila jedenáct sou. A nyní, když jim zboží došlo, dělili se o zisk.

„To není spravedlivé!“ prohlásil Bertík. „To se musí rozdělit na tři díly... Když si ty necháš sedm sou, zbydou na nás na každého jenom dva.“

„Jak to, že to není spravedlivé?“ obořil se na něho Janek. „Předně jsem já toho natrhal nejvíc.“

Bertík se obvykle podrobil s jakousi bázní plnou obdivu a s důvěřivostí, na kterou vždycky doplatil. Ačkoli byl starší a silnější, nechal si od Jáňka třeba i nafackovat. Ale tentokrát ho pomyšlení na tolik peněz vybičovalo k odporu.

„No že mám pravdu, Lydie? On nás chce ošidit... Když se s námi nerozdělí spravedlivě, řekneme to jeho mámě.“

V tu ránu mu Janek strčil pěst pod nos.

„Zkus to říct ještě jednou! To já půjdu k vašim a budu na vás žalovat, že jste prodali naši mámě salát... A vůbec, ty troubo, copak můžu rozdělit jedenáct na tři díly? Zkus to sám, když jsi tak chytrý... Tady máte každý svoje dva sou, a honem šije vemte, jinak si to rozmyslím a strčím si je do kapsy sám.“

Bertík zkrocen si vzal své dva sou. Ustrašená Lydie ani necekla, neboť cítila k Jankovi jakousi směs strachu a něhy, jako manželka, kterou muž bije. Když jí Janek podával peníze, natáhla ruku a pokorně se usmála, ale Janek si to náhle rozmyslel.

„A vlastně, co bys dělala s tolika penězi?... Ani si je nedoveđeš pořádně schovat, a máma ti je sebere... Radši si je nech u mě. Až je budeš potřebovat, řekneš si mi.“

A celých devět sou zmizelo. Aby jí zavřel ústa, Janek Lydii popadl a se smíchem se s ní překulil na haldu. Říkal o Lydii, že je to jeho ženuška, už spolu dlouho zkoušeli po různých koutech to milování, které doma si) skulinami ve dveřích. Věděli všechno, ale nešlo jim to, byli příliš mladí a jen to po celé hodiny předstírali, hráli si na to jako dvě nemravná štěňata. Janek tomu říkal hrát si na maminku a na tatínka, a kdykoli si spolu vyšli, Lydie mu utíkala, a hned se zas nechávala chytit, bezděčně příjemně vzrušená, někdy se bránila, ale nakonec vždycky svolila, v očekávání něčeho, co nepřicházelo.

Bertík nebyl k těmto hrám připuštěn, a kdykoli se pokusil na Lydii jen sáhnout, dostal ránu. A když se ti dva tak naprosto bez ostychu před ním bavili, Bertík přepadal divný pocit hněvu a nevolnosti. A jak jen mohl, snažil se je postrašit, že někdo jde.

„Teď jste v troubě, někdo na vás kouká!“

Tentokrát nelhal. Byl to Štěpán, který se právě rozhodl, že půjde dál. Děti vyskočily a utekly, a Štěpán prošel okolo a pustil se pěšinou podél průplavu, pobaven, jak těm uličníkům nahnal strach. Jistě začínají trochu brzy, ale co se dá dělat? Co ty už všechny viděly a slyšely! To by je museli doma uvázat, aby jim v tom zabránili. Ale v hloubi duše mu z toho bylo smutno.

O sto kroků dál padl na další párky. Blížil se k Réquillartu a tam, kolem starého rozvaleného dolu, se toulají všechna montsouská děvčata se svými milými. Tam bylo společné místo schůzek, v tom odlehklém pustém zákoutí, kam si vozačky chodily udělat první dítě, když si to netroufaly na střeše kůlny. Prolomenou ohradou mohl každý vstoupit na bývalé nádvoří, dnes zarostlé, zavalené troskami dvou dřevěných baráků, které se zhroutily a kde zůstaly stát jen kostry vysokých podpěr pro můstky. Válely se tu vyřazené hunt, vršily se stohy poloshnilého dřeva. A drsná vegetace znovu dobývala ten cíp země, pokrývala ho hustou trávou, tryskala z něho mladými, ale už silnými stromky. A každé děvče se tu cítilo jako doma, každá tu měla svůj tajný koutek, jejich galáni se s nimi milovali na kládách, za haldami dřeva, ve starých huntách. Všichni se tu nějak směstnali, namačkali na sebe, nikdo se nestaral o souseda. A kolem vyhaslého stroje, u této jámy, kterou už omrzelo chrlit uhlí, jako by si život bral odvetu v té volné lásce, která hnána odvčkým pudem sází děti do lůna těchto sotva dospělých děvčátek.

Bydlel tu však i hlídač, starý Mouque, jemuž podnik přidelil dva pokojíky v těsné blízkosti staré těžní věže, jimž neustále hrozilo nebezpečí, že je zavalí její poslední trosky. Mouque si dokonce musel na jednom místě podepřít strop. Ale žil si tu spokojeně se svými dvěma dětmi, on a Mouquet v jednom pokoji, Mouquetka v druhém. Protože v oknech nezbyla jediná tabulka, Mouque je prostě zabeđnil. Uvnitř sice nebylo vidět, zato však tam bylo teplo. Ostatně tento hlídač nic nehlídal. Chodil pečovat o koně na Voreux a naprosto se nestaral o rozvaliny Réquillartu, z něhož se zachovala jen šachta sloužící k větrání sousedního dolu.

A tak starý Mouque dožíval svůj život uprostřed milování. Od svých desíti let se Mouquetka válela po všech koutech rozvalin, nikoli jako vyjevená a nezralá holka, jako třeba Lydie, nýbrž už pěkně oblá, dobrá i pro vousatého chlapa. Otec nic nenamítal, protože dcera k němu byla uctívá a nikdy si nevodila galány domů. A pak, na takové příhody byl Mouque zvyklý. Po cestě na Voreux nebo nazpět domů, nebo kdykoli vytáhl paty ze své díry, nemohl udělat krok, aby někde v trávě nezakopl o nějaký párek, a ještě horší to byto, když si chtěl nasbírat dříví do kamen nebo lupení pro králíky na druhém konci ohrady. To se kolem dokola zvedaly smyslné nosíky děvčat z celého Montsou, a Mouque jen musel dávat pozor, aby neklopýtl o něčí nohy, natažené přes pěšinu. Ostatně si brzy z těchto setkání už nikdo nic nedělal, ani starý Mouque, který prostě jen dával pozor, aby neupadl, ani děvčata, která si v klidu odbývala své, zatímco se Mouque tiše vzdaloval jako pokojný a hodný člověk s pochopením pro přírodu. A zanedlouho, právě tak jako děvčata znala jeho, znal on

I každé z nich, jako člověk po čase zná všechny uličníky, kteří mu chodí do zahrady na hrušky. Jo, to je mládí, to si užívá! Někdy Mouque kýval hlavou v tiché lítosti, a odvracel se, když ty uličnice tam ve tmě příliš hlasitě oddychovaly. Zlobilo ho jen jedno, a to, že si milenci navykli se mu objímat u zdi jeho pokoje. Ne, že by ho to rušilo ze spánku, ale tak se na tu zeď tlačili, že se bál, že ji jednou určitě prolomí.

Vždycky k večeru přišel Mouqua navštívit na své pravidelné večerní procházce kmotr Smrtka. Za celou půl hodiny, co spolu strávili, ti dva starci spolu sotva promluvili, nejvýš sem tam nějaké slovo. Stačilo jim, že jsou spolu, že si spolu vzpomínají na dávné věci, že si je společně vybavují, aniž o nich musí mluvit. Sedli si na kládu, jeden z nich utrousil nějaké slovo, a už se zatoulali do vzpomínek, hlavu skloněnou k zemi. Kolem nich se to milovalo, šeptaly polibky a tichý smích, ze svěží uválené trávy stoupal teplý divčí pach. Právě tady za šachtou tenkrát před třiceti léty starý Smrtka poprvé měl svou nastávající ženu, byla vo-začka, a tak drobná, že ji vysazoval na hunt, aby se s ní mohl líbat. To byly, pane, časy! A oba dědové pokyvovali hlavou a nakonec se rozcházel, někdy bez rozloučení.

Avšak dnes večer, právě když Štěpán přicházel, starý Smrtka vstal z klády a řekl Mouquovi:

„Dobrou noc, kamaráde... Poslyš, pamatuješ se na Zrzku?“

Mouque chvíli mlčel, pohupuje rameny, a pak už ve dveřích svého domku řekl:

„Dobrou noc, kamaráde, dobrou noc.“

Nyní si na klády sedl Štěpán. Bylo mu čím dál smutněji, sám nevěděl proč. Stařec, jehož záda se vzdalovala, připomněl mu jeho ranní příchod, ten proud řeči, který tomu nemluvovi vyrval dráždivý vítr. To je bída! A všechna ta udřená děvčata jsou přitom tak hloupá, že ještě po večerech vyrábějí děti, jen další maso pro dřinu a utrpení. A nikdy to neskončí, když budou takhle dál rodit hladové krky. Proč si raději nezacpou břicho, nesevrou stehna, jako v době

nebezpečí? Možná, že tyto neradostné myšlenky přemílá jen proto, že se cítí tak opuštěný, zatímco všichni ostatní si chodí ve dvojicích za zábavou. To vlhko ve vzduchu ho počínalo dusit, na rozpálené ruce mu dopadaly zatím ojedinělé dešťové kapky. Ano, na každou jednu dojde, žádný rozum proti tomu nic nezmůže.

Právě když Štěpán takto nehybně seděl ve stínu, prošel těsně kolem něho párek přicházející od Montsou. Nevšimli si ho a zašli na zpustlé nádvoří Réquillartu. Děvče, ještě skoro dítě, se vzpouzelo, bránilo se, šeptem prosilo. Ale chlapec je dál strkal do stínu staré kolny, která dosud stála a pod níž se kupily haldy plesnivých provazů. Byla to Kateřina s Chavalem. Ale Štěpán je nepoznal, když prošli kolem něho, a sledoval je očima dál, v očekávání, jak to dopadne, v náhlém návalu myšlenosti, který změnil běh jeho myšlenek. Proč by zasahoval? Když holka říká ne, znamená to, že ho tam napřed chce mít.

Když večer vyšla z domu, dala se Kateřina po silnici do Montsou. Od svých desíti let, od té doby, co si vydělávala na šachtě, chodila si takto sama, volně, jak je tomu v havířských rodinách zvykem, a jestli ji do jejího patnáctého roku žádný muž neměl, bylo to jen díky jejímu opožděnému dospívání, jehož krize ji teprve čekala. Když došla k dílnám těžarstva, Kateřina přešla přes ulici a zašla k jedné pradleně, kde věděla, že najde Mouquetku. Neboť Mouquetka tam byla vařená pečená ještě s jinými ženskými, které se tam od rána do večera hostily kávou. Ale Mouquetka Kateřinu zarmoutila, protože právě hostila ona, takže ji nemohla půjčit těch slíbených deset sou. Marně jí to chtěla vynahradit pozváním na sklenici horké kávy. Kateřina dokonce ani nechtěla, aby si její kamarádka ty peníze vypůjčila od někoho jiného. Najednou dostala záchvat šetrnosti, jakýsi pověřivý strach, že kdyby si tu pentli teď koupila, určitě by jí přinesla neštěstí.

Rychle se vydala na zpáteční cestu, a už míjela poslední montsouská stavení, když na ni z prahu hospody u Piquettů zavolal nějaký člověk:

„Kam tak pospícháš, Kateřino?“

Byl to Chaval. Kateřinu to zamrzelo, ne proto, že by se jí nelíbil, ale právě neměla náladu.

„Pojď si něco vypít... Třeba skleničku něčeho sladkého, nechceš?“

Kateřina mu mile poděkovala: stmívá se, doma už na ni čekají. Chaval vyšel za ní doprostřed ulice a začal ji prosit, Už dávno ji chtěl přemluvit, aby s ním šla nahoru, kde měl nad hospodou najatý pokoj s dvojitou manželskou postelí. Copak z něho má strach, že nikdy nechce? A Kateřina se jen dobromyslně smála a říkala, že přijde až ten týden, co nerostou děti. A jak slovo dalo slovo, Kateřina se nějak dostala až na tu pentli, kterou si nemohla koupit.

„Ale tak ti ji koupím já!“ zvolal Chaval.

Kateřina se začervenala, protože cítila, že by měla i tohle odmítnout, ale tajně ji pudila velická touha tu pentli mít. Vrátila se k původní myšlence, že by si na ni mohla vypůjčit, a nakonec jeho návrh přijala pod podmínkou, že mu vrátí, co ho to bude stát. A tak se, stále v žertu, dohodli, že mu Kateřina peníze vrátí, když se s ním nevyspí. Nastala však nová potíž, když Chaval chtěl jít pro pentli k Maigratovi.

„Ne, k Maigratovi ne, maminka mi to zakázala.“

„To je toho, copak musíš říkat, kdes byla?... Maigrat má nejlepší zboží.“

Když Maigrat uviděl v krámě Chavala s Kateřinou, kteří vypadali jako dva milenci, když si jdou koupit svatební dar, zrudl a vztekle jim hodil na pult modré pentle s pocitem člověka, z něhož si někdo udělal blázný. A když je obsloužil, díval se za nimi ze zápraží, dokud mu nezmizeli v soumraku. Vtom se ho na něco přišla nesměle zeptat manželka a Maigrat na ni vyjel a začal hlasitě nadávat, že jednou vytrést všechny ty nevděčné mrchy, které by se správně měly před ním plazit po zemi a lízat mu boty.

Chaval doprovázel Kateřinu po silnici. Šel vedle ní, ruce podél těla, ale přitom ji tlačil bokem, nenápadněji vedl, kam chtěl. Náhle si Kateřina uvědomila, že už nejdu po silnici a že jsou na pěšině vedoucí k Réquillartu. Ale Chaval jí nedal čas, aby něco namítala, už ji držel kolem pasu a chrtil na ni omamný přívál mazlivých řečí. Čeho se, hloupá, bojí? Copak by mohl ublížit takovému roztomilému drobečkovi, hedvábné kočičce, kterou by láskou snědl? A foukal jí do ucha a za krk, až jí běhal mráz po těle. Kateřina měla pocit, že se dusí, nevěděla, co na to říci. Opravdu, zdá se, že ji má rád.

Minulou sobotu, když večer zhasila svíčku, zrovna si říkala, co by se asi stalo, kdyby ji takhle držel, a když usínala, zdálo se jí, že už se nebrání, že se poddává slasti. Proč dnes při stejném pomyšlení cítí odpor a jakoby stesk? A zatímco ji Chaval lechtal na krku knírem, tak něžně, že zavírala oči, zjevoval se jí v temnotě za zavřenými víčky stín tamtoho druhého, co přišel ráno.

Náhle se Kateřina rozhlédla kolem sebe. Chaval ji zavedl do rozvalin Réquillartu, a když spatřila před sebou stín pobořeného kolny, náhle se zachvěla a couvla.

„Ne, ne,“ zašeptala, „prosím tě, nech mě!“

Zmocnil se jí strach ze samce, ten strach, který křečovitě stahuje svaly v pudu sebezáchovy, i když děvče chce a cítí dobovačnou blízkost muže. Ačkoli věděla všechno, její panenství se chvělo hrůzou jako před blížící se pohromou, před zraněním, jehož dosud neznámá bolest ji děsila.

„Ne, ne, já nechci! Vždyť jsem ještě moc mladá. .. Počkej, až aspoň budu opravdu ženská.“

Chaval temně zamručel:

„Tak čeho se bojíš, huso?... Co ti to udělá?“

A víc už neřekl. Pevněji popadl a mrštil s ní pod kůlnu. Kateřina dopadla naznak na staré provazy, přestala se bránit a předčasně se podrobila muži, s onou zděděnou pokorou, s níž se od dětství děvčata jejího rodu mužům podrobují. Její zděšené koktání zaniklo, už bylo slyšet jen horký dech mužův.

Štěpán dosud naslouchal bez hnutí. Zas do toho jedna spadla! A teď, když už celou tu historii viděl, vstal, zachvácen nevolností, jakýmsi žárlivým vzrušením, v němž převládal hněv. Už se neostýchal, klidně našlapoval na trámy, protože ti dva jsou touto dobou příliš zaměstnaní, než aby je to vyrušilo. A proto Štěpána překvapilo, když se po nějakých sto krocích ohlédl, že ti dva už jsou vzhůru a že zřejmě stejně jako on míří nazpět ke kolonce. Muž opět držel děvče kolem

pasu, tiskl je k sobě v jakémsi návalu vděčnosti, stále mu něco mumlal za krk, a děvče jako by spěchalo, aby už bylo doma, jako by je mrzelo, že se tak opozdilo.

A tu Štěpán pocítil potřebu se těm dvěma podívat do tváře. Byla to hloupost, a proto přidal do kroku, aby jí nepodlehl. Ale jeho nohy se samy od sebe zpomalovaly, a když došel k první pouliční svítilně, Štěpán se ukryl do stínu. Když kolem něho přešli Chaval a Kateřina, zůstal jako přimražený. Nejdřív si nebyl jist, že ta dívka v modrých šatech a čepci je skutečně Kateřina. Je to možné, aby to byl týž výrostek, kterého viděl v kalhotách, s vlasy skrytými pod šátkem? Proto mohla před chvílí projít tak blízko od něho a on ji nepoznal. Teď už si byl jist, poznal její oči, tu nazelenalou průzračnost dvou hlubokých studánek. A taková mrcha! Cítil zuřivou potřebu sejít pomstít, pro nic za nic, jen aby jí ukázal, jak jí pohrdá. Beztak jí to nesluší, oblečená za holku vypadá hrozně!

Kateřina a Chaval pomalu přešli. Nevěděli, že je někdo pozoruje, a Chaval si Kateřinu přidržel, aby ji políbil za ucho, a Kateřina držela, nechávala se laskat, smála se. Protože zůstal vzadu, musel teď Štěpán jít za nimi a zlobil se na tu překážku, že mu vadí v cestě a činí ho bezděčným svědkem něčeho, co ho přivádí z míry. Tak to tedy bylo pravda, když se mu ráno dušovala, že ještě neměla milého. A on jí to nevěřil, zdržel se, aby to nedělal jako tamten! A nakonec si ji nechá vzít před nose, a ještě je tak hloupý, že se jako sprosták baví tím, že na to kouká! Štěpán zuřil, zatínal pěsti, pokoušel se o něho jeden z těch vražedných záchvatů, kdy viděl rudě, a byl by se na Chavala nejraději vrhl. Ta procházka trvala půl hodiny. Když Kateřina s Chavalem docházeli k Voreux, ještě zpomalili krok, dvakrát se zastavili na břehu průplavu, třikrát u paty haldy, nyní rozdovádění v něžném milostném škádlení. Kdykoli se zastavili, musel se Štěpán zastavit také, aby ho nezpозorovali. Snažil se drsně si namlouvat, že teď už lituje jen toho, že někdy z dobrého vychování nějakou holku ušetřil. A když minuli Voreux a Štěpán se mohl klidně vrátit k Rasseneu-rovi na večeři, šel za nimi dál, doprovodil je až do kolonky a zůstal tam stát ve stínu celou čtvrt hodiny, dokud Chaval nepustil Kateřinu domů. A teprve když si byl jist, že už nejsou spolu, znovu vykročil a šel dál směrem k Marchien-nes, rázným krokem, hlavu prázdnou. Byl příliš zdrcen a bylo mu příliš smutno, než aby se teď zavřel někam do místnosti.

Teprve za hodinu, kolem deváté, prošel Štěpán znovu kolonkou. Musí se přece jen najíst a jít spát, když má zítra ve čtyři vstávat. Kolonka už spala, všude bylo černo. Zavřenými okenicemi nepronikal ani proužek světélka, dlouhá průčelí se táhla do dálky v těžkém spánku chrápajících kasáren. Jen kočka se mihla a kamsi utekla přes pusté zahrádky. Byl konec dne, kdy udření dělníci padali od stolu přímo do postele, zmožení únavou a jídlem.

V osvětleném výčepu u Rasseneura popíjeli pivo jeden strojník a dva dělníci z denní směny. Ale ještě než vešel dovnitř, Štěpán se zastavil a naposledy se rozhlédl temnotou. Znovu tu bylo to černé nekonečno tmy jako ráno, když sem přišel ve vichřici. Před ním se krčil Voreux jako zlé zvíře, nezřetelný, posetý ojedinělými světélky luceren. Tři ohniště na haldě plála na nebi jako krvavé měsíce, na nichž se občas zjevoval nadpřirozeně veliký stín kmotra Smrtky a jeho žlutého koně. A za haldou, na holé pláni, tma pohltila všechno, Montsou, Marchiennes, Vandamský les, širé moře řepných a obilných lánů, na němž hořely už jen jako vzdálené majáky modré ohně vysokých pecí a rudé ohně koksáren. A noc pomalu tonula v dešti, který nyní padal vytrvale, pomalu, a utápěl celý ten zmizelý svět v jednotvárném šplouchání. Jen jediný hlas bylo stále ještě slyšet, silné, táhlé oddechování čerpadla, jehož supění neustávalo ve dne ani v noci.

ČÁST TŘETÍ

NÁZÍTRÍ A NÁSLEDUJÍCÍ DNY POKRAČOVAL ŠTĚPÁN v práci pod zemí. Přivykal, jeho život se přizpůsoboval nové práci a novým návykům, které mu zpočátku připadaly tak těžké. Jediná událost přerušila jednotvárnost prvních týdnů, a to bylo, když Štěpán dostal přechodný záchvat zimnice, který ho na dva dny upoutal na lůžko. Údy jako zpře-řážené, ležel v jakémsi polospánku podobném blouznění, kdy se mu zdálo, že tlačí hunt chodbou tak úzkou, že se do ní sám nemůže vejít. Ale byla to jen únava z nezvyku a z přílišné námahy, z níž se ihned zase zotavil.

A tak míjel den za dnem, týden za týdnem, měsíc za měsícem. Štěpán vstával ve tři hodiny ráno jako jeho soudruzi, snídal kávu a bral si s sebou svačinu, kterou mu paní Rasseneurová vždy večer předtím připravila. Po cestě na šachtu potkával kmotra Smrtku, jak jde domů spát, a když odpoledne vyfáral, potkával Bouteloupa, jak jde do práce. Nosil na hlavě šátek, plátěné kalhoty a kazajku, třásl se zimou a nahříval si záda u ohně v šatně. Pak přišlo čekání, kdy stál bos v hale, kde to profukovalo ze všech stran. Už ho také neznepokojoval parní stroj, jehož obrovské ocelové údy poseté mosazí se leskly tam vzadu ve stínu, ani kabely vzlétající tichým letem černých nočních ptáků, ani neustále vyplouvající a propadající se klece uprostřed hmotu signálů, povelů hlásné trouby a rachotu huntů na litinové podlaze. Kahan mu špatně hořel, to mu ho asi zase ten zatracený lampář špatně vyčistil, a teprve když je Mouquet všechny naložil za rozpustilého pleskání děvčat po zadku, Štěpán opět roztál. Klec se spustila a padala jako kámen do studny, a Štěpán už se ani neohlédl za prchajícím světlem.

Už ani nepomyslel na možnost pádu, a čím dál klesal do tmy v ohlušujícím lijáku, připadal si stále víc jako doma. A když je dole na nárazišti zasmušilý Pierron vyložil, nastával opět ten dusot stáda, jak se party šouravým krokem rozcházely po svých porubech. Štěpán už znal chodby na šachtě lépe než ulice v Montsou, věděl, kdy má odbočit, kdy se sehnout, kde se vyhnout kalužím. Ty dva kilometry pod zemí mu už byly tak povědomé, že by je byl mohl projít bez kahanu a s rukama v kapsách. A pokaždé potkával tytéž postavy, důlního, který svítil havířům do tváře, starého Mouqua, který vedl koně, Bertika, který držel otěže frkajícího Kuráže, Jánka, který běžel za vlakem huntů a zavíral větrní dveře, tlustou Mouquetku a hubenou Lydii tlačící huntý.

Štěpánovi už skoro nevadila ani vlhkost ani dusno v porubu. Komín mu připadal velmi pohodlný na šplhání, jako kdyby se byl sám ztenčil tak, že může nyní prolézat škvírami, do nichž by se dřív bál strčit ruku. Bez obtíží vdechoval uhelný prach, viděl potmě, nevedl mu pot, protože už si zvykl na pocit vlhkých šatů na těle. Mimoto už neplýtvat neobratně silami a získal takovou mrštnost, že to udivovalo celou partu. Po třech nedělích už měl pověst jednoho z

nejlepších vozačů na šachtě, nikdo nedotlačil tak rychle hunt k upadnutí šachtě, nikdo ho nedovedl tak dokonale vypravit. Malá postava umožňovala Štěpánovi všude proklouznout, a ačkoli měl paže útlé a bílé jako žena, zdálo se, že jsou pod tou jemnou kůží ze železa, jakou námahu vydržely. Nikdy si nestěžoval, patrně z hrdosti, ani když únavou málem klesal. Jediné, co mu vyčítali, bylo, že nerozumí žertu a hned se rozzlobí, jak si ho někdo začne dobírat. Jinak ho však přijali mezi sebe, byl nyní jedním z nich, díky té drtivé síle zvyku, která z něho pomalu, den ze dne, dělala pouhý stroj.

Hlavně Maheu si Štěpána oblíbil, protože si vážil poctivě práce. Zároveň, stejně jako ostatní, Maheu u něho vycítil hlubší vzdělání: viděl ho, jak čte, píše, kreslí si plánky, slyšel ho mluvit o věcech, o nichž se mu dosud ani nezdálo. Ale nepřekvapovalo ho to, neboť havíři jsou lidé drsní a mají tvrdší hlavy než strojníci: zato se podívoval Štěpánově statečnosti, té odvaze, s jakou se zahryzl do uhlí, aby neumřel hladem. Byl to první dělník, s nímž se setkal, který si tak brzy zvykl. A tak, když spěchal s rubáním a nechtěl vyrušovat jiného rubače, svěřoval Štěpánovi výdřevu, protože si byl jist, že práci provede čistě a důkladně. Kvůli té ztracené výdřevě ho shora pořád honili, a Maheu žil v neustálém strachu, kdy se zase znenadání objeví inženýr Négrel s Dansaertem a začnou se zlobit a křičet, aby to okamžitě všechno předělal, a všiml si, že kdykoli výdřevu provede jeho vozač, pánové mají méně námitek, ačkoli se přitom tváří, jako by nebyli nikdy spokojeni, a dál vyhrožují, že podnik jednoho dne učiní radikální opatření. Tato situace se vlekla, v šachtě kvasila skrytá nespokojenost, až dokonce někdy sám klidný Maheu zlostí zatínal pěsti.

Ze začátku vznikla jakási rivalita mezi Štěpánem a Za-charem. Jednou večer se dokonce málem poprali. Ale Zachar, který byl v gruntu dobrák a kašlal na všechno, co ho nebavilo, se rychle usmířil, když ho Štěpán pozval na pivo, a brzy nato uznal jeho převahu. I Levaque už se na Štěpána přestal mračit, bavil se s ním o politice a prohlašoval, že tenhle vozač má pane něco v hlavě. Z celé party cítil Štěpán temné nepřátelství jen u Chavala, ne že by spolu nemluvili, naopak. Ale zatímco spolu žertovali, mohli se probodnout očima. Mezi nimi dvěma byla Kateřina už opět jako dřív, unavená, odevzdaná osudu, s ohnutým hřbetem opřená do hunt, vždycky laskavá ke svému kolegovi vozačovi, který nyní pomáhal jí, a na druhé straně povolná k svému milenci, jemuž trpěla, aby ji veřejně laskal. Všichni to brali, jak to bylo, jako uznávané manželství, nad nímž i rodiče mhouřili oči, takže Chaval si každý večer vodil Kateřinu na haldou, zase ji doprovodil domů a u dveří před zraky celé kolony ji ještě naposled políbil. Štěpán přesvědčen, že už se s tím vyrovnal, dobíral si Kateřinu pro ty její večerní procházky a občas v legraci utrousil nějaké to peprnější slovo, jak se to dělá dole pod zemí mezi chlapci a děvčaty, a Kateřina odpovídala ve stejném duchu, schválně mu vyprávěla, co s ní její galán provádí, ale kdykoli se setkala se Štěpánovým pohledem, bledla vzrušením. Tu oba odvraceli hlavu a někdy pak spolu nepromluvili třeba celou hodinu, jako kdyby se nenáviděli pro něco, co je mezi nimi pohřbeno a o čem nechtějí mluvit.

Přišlo jaro. Když jednoho dne vyfáral, dýchlo to na Štěpána dubnovým vlahem, zavonělo to svěží půdou, mladou zelení, širými prostorami čerstvého vzduchu. A od té doby pokaždé, když vyfáral, vonělo jaro o něco víc a hrálo ho o něco víc, po těch desíti hodinách práce ve věčném stínu podzemí, jehož vlhké temnoty nikdy nerozpýtli žádné léto. Dny se stále prodlužovaly, v květnu už Štěpán fáral za úsvitu, kdy červánky zalévaly Voreux zlatistým prachem a barvily do růžová bílou páru stoupající z výfuku. Nikdo už se netetelil zimou, z širé roviny vanulo teplo a vysoko na nebi zpívali skřiváci. A pak, ve tři hodiny odpoledne, oslepovalo Štěpána nyní už žhnoucí slunce, jímž hořel celý obzor a v němž se červenaly cihly pod popraškem mouri. V červnu už bylo obilí vzrostlé a jeho namodralá zeleň se ostře odrážela od sytější zelené řepy. Bylo to jako nekonečné moře, které se vlnilo při sebemenším vánku a které se den ze dne rozlévalo do šířky a stoupalo výš, takže Štěpán mívával odpoledne dojem, že je viditelně větší než ráno.

Topoly podél průplavu se obalily listím. A zatímco tam hluboko pod zemí Štěpán úpěl bolestí a námahou, halda obrůstala býlím a polním kvítím a život klíčící v zemi se dral na povrch.

Když si nyní Štěpán vyšel večer na procházku, už ne-plašil milence za haldou. Teď sledoval jejich stopy v obilí, dovedl vytušit podle pohybu žlutnoucích klasů a velkých červených máků, kde se skrývají jejich tajná hnízda. Zachar s Filomérou chodili do obilí ze zvyku starých manželů, Baba Pálená věčně slídila za Lydií a každou chvíli ji nachytala někde s Jankem, tak důkladně zalezlé, že se na ně muselo šlápnout, aby se vyplašili. A Mouquetka, ta byla prostě všude, a nemohlo se jít přes pole, aby někde právě nezapadala její hlava do obilí, zatímco nad klasy vylétaly její nohy, jak se jedním rázem překulila naznak. Ale ti všichni ať si dělají, co chtějí, Štěpánovi to vadilo jenom tehdy, když někdy večer potkal Kateřinu s Chavalem. Dvakrát je zahlédl uprostřed pole, a jak se přiblížil, oba zapadli do obilí, a stébla se už ani nepohnula. Jindy, když šel úzkou pěšinou, zjeví se mu na okamžik ve výši klasů Kateřininy jasné oči, a ihned zase zmizely. A tu mu náhle ta širá rovina připadala příliš těsná, a Štěpán raději trávil večer v hospodě u Rasseneura.

„Paní Rasseneurová, jedno pivo, prosím vás... Ne, já dneska večer nikam nejdu, jsem celý rozlámaný.“

A Štěpán se obrátil ke kamarádovi, který obvykle sedal u stolu v koutě, hlavu opřenou o zeď.

„Nedáš si taky, Suvarine?“

„Ne, děkuju nic si nedám.“

Jak tu tak žili vedle sebe, Štěpán a Suvarin se spřátelili. Suvarin pracoval jako strojník na Voreux a bydlel v podkrovním pokojíku vedle Štěpána. Bylo mu kolem třiceti let, byl štíhlý, plavovlasý, s jemným obličejem orámovaným hustými vlasy a řídkým plnovousem. Jeho bílé špičaté zuby, tenká ústa a nos i růžová barva pleti byly skoro dívčí, právě tak jako jeho mírný, trochu umíněný výraz, který jen občas zdívočel náhlým zábleskem ocelově šedých očí. Bydlel chudě jako dělník, a jediným jeho majetkem v tom skrovném pokojíku byla bedna plná knih a papírů. Suvarin byl Rus, nikdy sám o sobě nemluvil, nevyvracel pověsti, které o něm kolovaly. Havíři, velice nedůvěřiví k cizincům, vytušili podle jeho malých panských rukou, že nepatří k jejich třídě, a zpočátku se domnívali, že se tu skrývá před trestem za nějaký divoký kousek, snad dokonce vraždu. Ale když pak viděli, jak se k nim Suvarin bratrsky chová, jak je skromný, jak dovede rozdat dětem z kolony všechny drobné, které má v kapse, nakonec ho přijali mezi sebe, uklidnění tím, když se o něm rozneslo, že je politický uprchlík, neboť tento neurčitý pojem byl pro ně omluvou pro všechno, i pro zločin, a zároveň

něčím, co sbližuje lidi v utrpení.

První týden byl Suvarin před Štěpánem uzavřený a plachý. A tak se Štěpán dověděl jeho příběh až daleko později. Suvarin byl poslední potomek šlechtické rodiny z tulské gubernie. Když v Petrohradě studoval medicínu, rozhodl se, stržen nadšením pro socialismus, který tehdy zachvátil celou ruskou mládež, že se vyučí nějakému řemeslu, aby se sblížil s lidem, poznal ho a mohl mu bratrsky pomáhat. Vyučil se strojníkem, a když pak musel uprchnout z vlasti po nezdařeném atentátu na cara, toto řemeslo ho živilo. Tenkrát žil Suvarin celé měsíce ve sklepě pod zelinářským krámkem, hloubil podkop pod ulicí a plnil bomby, v neustálém nebezpečí, že vyletí i s domem do povětří. Vyděšen rodinou, bez peněz a bez práce, neboť žádná francouzská firma nechtěla zaměstnávat tohoto cizince, v němž viděla špióna, Suvarin by byl umřel hladem, kdyby ho nebylo konečně v okamžiku naléhavé potřeby najalo Mont-souské těžařstvo. Pracoval tu už rok jako dobrý, střízlivý, tichý pracovník, jeden týden na denní, příští na noční směně, a pracoval tak svědomitě, že ho dávali za vzor.

„Copak ty nemáš nikdy žízeň?“ smál se mu někdy Štěpán.

Suvarin odpovídal mírným hlasem, téměř bez cizího přízvuku:

„Já mám žízeň, když jím.“

Jindy si ho Štěpán dobíral kvůli děvčatům, dušoval se, že ho viděl onehdy v obilí s jednou vozačkou. A Suvarin jen zcela lhostejně krčil rameny. Co by dělal s vozačkou? Když se žena chová bratrsky a je odvážná jako chlap, je pro něho kamarád. A jinak, nač si nasazovat do srdce možnou zbabělost? Jen žádná pouta, ani ženu, ani přítele, takhle může svobodně rozhodovat o sobě i ostatních.

Každý večer, když se hospoda kolem deváté vyprázdnila, Štěpán ještě zůstal, aby si se Suvarinem pohovořil. Štěpán pomalu upíjel pivo, Suvarin kouřil cigaretu za cigaretou, od nichž už měl zahnědlé konečky tenkých prstů. Jeho neurčitý, mysticky zasněný pohled sledoval stoupající kouř, zatímco jeho neklidná levá ruka, jako by nemohla ani chvíli zůstat v nečinnosti, hmatala do prázdna, a obvykle si nakonec posadil na klín krotkého králíka, velkou neustále břeží ramlici, která volně běhala po domě. A ramlice, již Suvarin říkal Polska, si ho tak zamilovala, že jak ho viděla, přiběhla k němu, očichávala mu nohavice, stoupala si na zadní a tak dlouho ho tlapkami škrábala, až ji vzal do náruče jako malé dítě. Tu se k němu přitulila, složila uši dozadu a zavřela oči, a Suvarin ji bezděčným pohybem hladil a hladil, jako by v doteku toho hebkého živého tepla nalézal klid.

„Poslyš, dostal jsem dopis od Plucharta,“ řekl jednou večer Štěpán Suvarinovi.

Už tu zbyl jen Rasseneur, Poslední host odešel na kolonku, která se ukládala k spánku.

„Aha,“ zvolal hostinský a přistoupil ke stolu svých dvou nájemníků. „Tak jak je s tím Pluchart daleko?“

(Už po dva měsíce si Štěpán pravidelně dopisoval s lili— ským strojníkem Pluchartem, jemuž před časem sdělil, že pracuje v Montsou, a který ho nyní soustavně informoval, neboť si uvědomil, jak užitečný může být Štěpán pro agitaci mezi horníky.

„Tak daleko, že už se to sdružení velmi dobře ujalo. Prý se pořád hlásí další členové.“

„A co ty říkáš tomu jejich spolku?“ otázal se Rasseneur Suvarina.

Suvarin, (který něžně drbal Polsku na hlavě,) vypustil oblak dýmu a pronesl se svým obvyklým klidem:

„Samé hlouposti.“

Zato Štěpán jen hořel. V počátečních iluzích své nevědomosti byl hnán celým svým buřičským založením do zápasu práce s kapitálem. Šlo tu o Mezinárodní sdružení pracujících, onu slavnou Internacionálu, která se právě ustavila v Londýně. Jak skvělé je to úsilí, tato kampaň, v níž konečně zvítězí spravedlnost! Hranice zmizí, pracující celého světa povstanou a spojí se, aby dělníkům zajistili zasloužený chléb. A jak je ta organizace prostá a velická: nejníž je sekce představující obec, pak federace, která seskupuje sekce jednoho kraje, pak národ, a konečně nad ním lidstvo, zosobněné v Generální radě, v níž je každý národ zastoupen tajemníkem. Do půl roku je svět náš, my budeme diktovat zákony zaměstnavatelům, když neustoupí po dobrém!

„Hlouposti!“ opakoval Suvarin. „Ten váš Karl Marx je pořád ještě pro působení přírodních sil. Žádnou politiku, žádnou konspiraci, že ano, všechno hezky veřejně a jen pro zvýšení mezd... Dejte mi pokoj s tou vaší revolucí! Podpalte města na všech čtyřech stranách, pokoste národy, srovnejte všechno se zemí, a až z toho prohnílého světa nezbude nic, snad nám potom vyroste nějaký lepší.“ \

Štěpán se dal do smíchu. Někdy svému kamarádovi nerozuměl a tuto jeho teorii zkázy považoval za pózu. Rasseneur — jako člověk praktický a rozvázný živnostník — se ani nerozzlobil. Chtěl jen slyšet další podrobnosti.

„Tak co? Ty se tedy pokusíš založit sekci v Montsou?“

To právě chtěl Pluchart, který byl tajemníkem federace departementu Nord. Zejména zdůrazňoval, jakou pomoc by sdružení poskytlo havířům, kdyby někdy šli do stávk. A Štěpán stávku čekal: aféra s výdřevou dopadne špatně, stačí jediný další požadavek podniku, a všechny šachty se vzbouří.

„Otrava na tom jsou ty příspěvky,“ prohlásil Rasseneur moudře. „Padesát centimů ročně do hlavní pokladny a dva franky pro sekci, ono to vypadá jako nic, ale vsadím se, že hodně lidí odmítne platit.“

„Tím spíš,“ dodal Štěpán „že bychom nejdřív museli založit pojistný fond, který by popřípadě sloužil jako stávkový fond... Ale tak jako tak je na čase, abychom na to pomýšleli. Já jsem ochoten do toho jít, když do toho půjdou ostatní.“ Nastalo ticho. Petrolejová lampa na pultě čadila. Otevřenými dveřmi bylo slyšet, jak topič na Voreux nakládá lopatou uhlí do pece.

„A jaká je dneska drahota!“ řekla paní Rasseneurová, která mezitím vešla a zachmuřeně naslouchala, jakoby ještě protáhlejší v těch svých věčných černých šatech. „Nebudete mi to věřit, ale dneska jsem platila vejce dvaadvacet sou... Tohle musí prasknout.“

Tentokrát se všichni tři muži shodli. Mluvili jeden po druhém, neradostně a stížnosti nebraly konce. Takhle už to dělníci nemohou vydržet, revoluce jen zhoršila jejich bídu, od roku 1789 tloustnou jen buržoazi a ve své nenažranosti

nenechají dělníkovi ani zbytek na talíři, aby si ho vylízal. Ať se někdo opováží tvrdit, že dělník dostal spravedlivý podíl na tom obrovském vzrůstu blahobytu a bohatství za posledních sto let! Udělali si z dělníků bláznů, když je prohlásili za svobodné: Pěkná svoboda, leda svoboda umírat hladem, a té užívají v plné míře. Toho se nikdo nenáší, když bude volit nějaké darebáky, co si potom budou dávat do nosu a po chudém člověku už ani nevzdechnou. Ne, takhle už to nejde dál, jednou to musí skončit, ať už po dobrém, nějakými novými zákony nebo dohodou, anebo po zlém, a to potom se bude pálit a jeden druhého vraždit jako divoši. Když se toho nedožijí staří, určitě se toho dožijí jejich děti, protože tohle století neskončí bez další revoluce, kterou budou tentokrát dělat dělníci, a to se to potom vezme z gruntu, vyčistí se to odshora dolů, a pak se to teprve zase všechno postaví znovu, pořádně a spravedlivě.

„Musí to prasknout,“ opakovala rezolutně paní Rasseneu-rová.

„Tak tak!“ zvolali všichni současně. „Mul to prasknout!“

Suvarin drbal Polsku za ušima, až se jí rozkoší varhanil čumáček. Pronesl polohlasně, pohled v neurčitu, jakoby sám pro sebe:

„Copak je vůbec možné mzdy zvýšit? Ty jsou přece stanoveny železným zákonem nutnosti na nejnižší minimum, které právě tak stačí dělníkům, aby měli na suchý chleba a mohli plodit děti... Když mzdy klesnou příliš nízkou, dělníci začnou chřipkat hladem a poptávka po nové pracovní síle je zase vyžene nahoru. A když stoupnou, větší nabídka je tlačí dolů. .. To je rovnováha prázdných břichů, doživotní odsouzení na galeje hladu.“

Kdykoli se Suvarin takto zapomněl a začal promlouvat jako školený socialista, Štěpán a Rasseneur pocíťovali jakousi úzkost, zneklidnění jeho skličujícími tvrzeními, na něž nevěděli co říci.

„Slyšíte?“ pokračoval Suvarin se svým obvyklým klidem a upřeně se na ně zadíval. „Všechno se musí zničit, jinak hlad vyrostle znovu. Ano, jediné anarchie, napřed se všim prýč, ať se země vykoupe v krvi, ať se očistí ohněm!... A pak se uvidí.“

„Pan Suvarin mluví svatou pravdu,“ prohlásila paní Rasseneurová, která ani ve svých nejzuřivějších revolučních okamžicích nepřestávala být dokonale zdvořilá.

Štěpán, zoufalý nad vlastní nevědomostí, už nechtěl dál diskutovat. Vstal a řekl:

„Pojďme spát. Přes to všechno budu stejně muset zítra vstávat ve tři hodiny.“

Suvarin zadusil zbytek cigarety, kterou měl přilepenou na rtech, opatrně vzal tlustou ramlici pod břichem a položil ji na zem. Rasseneur zavřel hospodu. A zatímco se mlčky rozcházeli“ všechny ty vážné problémy jim dál hučely v uších a plnily jim hlavy až k prasknutí.

Večer co večer se tyto hovory opakovaly v holém výčepu, u jediného piva, které Štěpánovi vydrželo celou hodinu.

Kdesi hluboko ve Štěpánovi dřímalo dosud nejasný základ myšlenek, a tyto myšlenky se nyní daly do pohybu, rostly do šíře. Především ho šízala potřeba vědět, ale dlouho se nemohl rozhodnout vypůjčit si nějakou knihu od svého souseda, který měl většinou jen knihy německé nebo ruské. Nakonec si přece jen vypůjčil francouzskou knihu o družstvech, zase jen hlouposti, jak se vyjádřil Suvarin. A také pravidelně četl časopis, který Suvarin odbíral, anarchistic-ký Combat, vydávaný v Ženevě. Ale ačkoli se denně stýkali, zůstával Suvarin vůči Štěpánovi stále stejně uzavřený, stále mu připadal, jako by v životě byl jen hostem, bez zájmu, bez citu, bez ničeho vlastního.

Počátkem července se Štěpánovo postavení zlepšilo. V tom jednotvárném životě, jak den za dnem plynul pod zemí, došlo k nečekané události: poruby ve sloji Vilém narazily na jistou nepravdivost v celé vrstvě žily, což věstilo blízkost poruchy: a vskutku, brzy se objevila porucha, o níž inženýři přes svoji znalost terénu dosud nevěděli. Celá šachta tím byla rozrušena, nemluvilo se o ničem jiném, než o té zmizelé žile, která se patrně za poruchou propadla. Staří havíři už věřili a hnali se po stopě uhlí jako cvičení ohaří. Ale party nemohly mezitím čekat se založenými rukama, a těžárstvo vyhlásilo dražbu nových pracovišť.

Jednou po cestě ze šachty Maheu doprovodil Štěpána a nabídl mu, aby se přidal k jeho partě jako rubač na místo Levaqua, který přešel na jiný porub. Že už to dojednal s naddůlním i s inženýrem, kteří jsou oba se Štěpánem velice spokojeni. A tak stačilo, aby Štěpán toto povýšení prostě přijal, a udělal to rád, neboť ho těšilo, jak si ho Maheu čím dál víc váží.

Ještě týž večer se Mahue se Štěpánem vrátili na šachtu, aby se podívali na vyhlášky. Pracoviště, která se dražila, byla ve sloji Filonière na Severní třídě jámy Voreux. Nevypadala příliš lákavě, a Mahue vrtěl hlavou, když mu Štěpán předčítal podmínky. A také když nazítrí sfárali a šli se spolu do sloje podívat, upozornil Maheu Štěpána, jak daleko je od naráziště, jak je tu hornina drolivá, jak je vrstva uhlí tenká a jak je uhel tvrdý. Ale kdo chce jíst, musí pracovat. A tak se příští neděli vypravili na dražbu, která se konala v baráku šatny pod vedením důlního inženýra a naddůlního, neboť revírní inženýr nebyl právě přítomen. Bylo tu na šest set havířů před malým pódiem, postaveným v rohu. A dražilo se tak rychle, že bylo slyšet jen temné bručení hlasů, v němž jedno vyvolané č* slo ihned přehlušilo číslo další.

V jednom okamžiku už se Maheu obával, že nedostane ani jedno z těch čtyřiceti pracovišť, která těžárstvo nabízelo. Všichni konkurenti podbízel, znepokojení zvěstí o blízké krizi, v panickém strachu z nezaměstnanosti. Když inženýr Négrel viděl tento zápas, nespěchal, vyčkával, až ceny klesnou na nejnižší mez, kdežto Dansaert, ve snaze dražbu co nejrychleji odbýt lhal o výhodnosti akordu. Aby získal svých padesát metrů stěny, musel Maheu bojovat proti vlastnímu kamarádovi, který byl stejně vytrvalý jako on, střídavě jeden druhému ubírali po centimu za hunt, a zvítězil-li Maheu, pak jen proto, že snížil mzdu natolik, až důlní Richomme, který stál za ním, začal něco vztekle mumlat, strkal ho loktem a zlostně bručel, že za tuhle cenu to jakživ nedokáže.

Když vyšli, Štěpán klel. A když uviděl Chavala, jak se s Kateřinou procházkou vrací z obilí, zatímco se tchán staral o tak důležité věci, Štěpán vybuchl:

„Zatracená práce!“ křičel. „Tohle je přece masakr!... Ted' už štvou dělníka proti dělníkovi!“

Chaval se rozhorlil, on že by se nikdy takhle nepodbízel. A Zachar, který sem přišel ze zvědavosti, prohlásil, zeje to svinstvo. Ale Štěpán je oba umlčel prudkým pohybem, plným temného hněvu:

„Však tohle jednou skončí, a pak budeme pány my!“

Maheu, který od dražby nepromluvil ani slovo, jako by se náhle probudil, a opakoval:

„Budeme pány my... Krucinál, však už by bylo na čase!“

II

Poslední neděle v červenci byla v Montsou pouť. Už v sobotu večer se dobré hospodyně z kolonky pustily do splachování dolní světnice, celými kbelíky šplíchaly proudy vody na dlaždice, až stříkala na stěny, notová potopa, ještě ráno nebyla podlaha suchá, ačkoli ji bohatě sypaly bílým pískem, bez ohledu na újmu, kterou to působí jejich chudým kapsám. Ve vzduchu bylo cítit, že bude parný den. Nebe bylo těžké, nabitě bouřkou, dusné letní nebe těch širých nedohledných plání francouzského severu.

U Maheuových vstával v neděli každý jinak. Zatímco otec už nemohl od pěti hodin ráno vydržet v posteli, takže nakonec vstal a oblékl se, děti vespávaly až do desíti. Ten den si Maheu vyšel zakouřit dýmku na zahradu, a když pořád nikdo nevstával, vrátil se domů a najedl se sám. Gele dopoledne tak nějak ubil, ani nevěděl jak: tu opravil škopek, který tekl, tu přilepil na zeď pod kukačkové hodiny podobiznu císařského prince, kterou děti někde dostaly. Mezitím ostatní postupně sešli dolů. Kmotr Smrtka si vynesl židli před dům na sluníčko, matka s Alzirou se pustily do vaření. Pak se objevila Kateřina s Lenorou a Jindrou, které předtím v ložnici oblékla. Když odbilo jedenáct a celý dům už voněl králíkem, který se dusil na plotně s bramborami, objevili se teprve zívající Zachar a Janek, oči dosud opuchlé spánkem. Celá kolonka byla vzhůru, sváteční nálada stoupala k vrcholnému okamžiku oběda, který všude uspišili, aby se pak mohli houfně vypravit do Montsou. Po ulicích běhala hejna dětí, muži bez kabátu se šourali v pantoflích oním lenivým krokem dnů odpočinku. Okny a dveřmi otevřenými slunci bylo vidět do světnic, kde to vřelo pohybem a křikem hemžících se rodin. A ze všech těch dlouhých průčelí to vonělo králíkem, vůní tučné kuchyně, která ten den vítězila nad věčným pachem staré cibulky.

Maheuovi zasedli k obědu přesně v poledne. U nich nebylo tak hlučno jako všude kolem, kde se pokřikovalo od dveří ke dveřím, sousedky klábosily, vzájemně si vypůjčovaly to či ono, odháněly děti nebo je pohlavkem volaly k pořádku. Se svými sousedy Levaquovými byli Maheuovi totiž už tři neděle rozkmoťeni kvůli sňatku Zachara s Filo-ménou.

Chlapi spolu sice mluvili, ale ženské dělaly, jako by se neznaly. Zato se utužily Maheudčiny styky s Pierron-kou. Pierronka však dnes svěřila Pierrona a Lydii matce a hned po ránu odešla na celý den k sestřenici do Marchien-nes, a všichni se tomu jen smáli, však ji známe, tu její sestřenici: má fousy a je naddůlním na Voreux! Maheudka prohlásila, že se to opravdu nesluší, takhle opustit rodinu, když je posvácení.

Kromě králíka, kterého si vykrmovali v kůlně celý měsíc, měli Maheuovi k obědu i hovězí polévku a maso. Právě den předtím dostali výplatu. Nepamatovali se, kdy se naposled tak dobře poměli. Ani na poslední svatou Barboru, na svátek havířů, kdy se tři dny nepracuje, nebyl králík tak tučný a tak křehký. A všech deset párů čelistí — od malé Estelky, které zuby začínaly růst, až po starého Smrtku, jemuž začínaly vypadávat — pracovalo tak náruživě, že mizely i kosti. Maso je dobrá věc, ale špatně je trávil, mívali je příliš zřídka. Snědlo se všechno, až na kousek hovězího, které zůstalo k večeři. Kdo bude mít hlad, vezme si k němu kus chleba.

Janek se vytratil první. Bertík na něho čekal za školou. Dlouho obcházeli kolem Pierronových, než se jim podařilo vytáhnout Lydii, neboť Baba Pálená si usmyslila, že zůstane doma, a nechtěla ji pustit. Když si všimla, že Lydie přece utekla, spustila Baba Pálená takový rámus, že toho měl Pierron brzy dost a za chvíli se sebral a šel se projít, ruce v kapsách, jako manžel, který si nedělá svědomí z toho, že se baví, protože ví, že si jeho žena taky užívá.

Potom odešel starý Smrtka, a chvíli nato se rozhodl i Maheu, že půjde ven, a zeptal se Maheudky, jestli za ním později přijde. Maheudka zpočátku vrtěla hlavou, že nikam nepůjde, zeje to s dětmi hrozná dřina, ale pak řekla, že si to ještě rozmyslí, a že už se pak někde najdou. Když Maheu vyšel ven, chvíli váhal a pak se zašel podívat, je-li už Levaque hotov. Našel tam však Zachara, jak čeká na Filoménu. Levaquová právě zase spustila svou písničku o svatbě, křičela, že si z ní dělají blázný a že si to bude muset s Maheudkou už jednou vyřídit. Copak je to nějaký život, starat se o děti své dcery, které nemají tátu, zatímco se ta dcera někde válí se svým milým? Filoména si mezitím klidně nasadila čepce a odešla se Zacharem, který jen pořád opakoval, on že proti tomu nic nemá, když bude máma souhlasit. Ostatně Levaque už byl pryč a Maheu proto sousedku rovněž odkázal na svou ženu a honem zmizel. Bouteloup, který s lokty na stole dojídal kus sýra, rezolutně odmítl Maheuovo pozvání na pivo a zůstal doma jako spořádaný manžel.

Mezitím se kolonka ponenáhlu vyliďňovala, chlapi odcházeli jeden po druhém, kdežto děvčata číhala ve dveřích a odcházela opačným směrem, zavěšená do svých galánů. Právě když její otec zahýbal za roh kostela, Kateřina zahlédla Chavala, rozběhla se k němu a oba společně záměřili k Montsou. A matka, když osaměla uprostřed rozdováděných dětí, neměla už ani sílu vstát ze židle, nalila si druhou sklenici horké kávy a pomalu ji srkala. V kolonce už zbyly jen ženské, a začalo vzájemné navštěvování, dopíjely se zbytky kávy kolem promaštěných stolů, které ještě nevychladly po svátečním obědě.

Maheu tušil, že Levaqua najde Na výhodě, a pomalým krokem se tam vydal. Vskutku, vzadu za hospodou, na úzké zahrádce obehnané živým plotem, hrál Levaque s kamarády kuželky. Opodál stáli starý Smrtka a Mouque, sami nehráli, jen očima sledovali kouli, tak zaujati, že se až zapomínali občas šťouchnout loktem. Slunce pražilo kolmo, podél hospody byl jen úzký proužek stínu, tam seděl Štěpán u stolku a popíjel pivo, rozmrzen, že ho Suvarin opustil a uchýlil se do svého pokojíku. Suvarin skoro každou neděli sedal takto doma a četl si nebo si něco psal.

„Nezahraješ si taky?“ otázal se Levaque Maheua.

Maheu odmítl, že je moc horko a že už teď může zízni zdechnout.

„Rasseneure!“ křikl Štěpán. „Přines mi ještě jedno pivo!“ A obrátil se k Maheuovi:

„Já tě zvu.“

Nyní už si Štěpán se všemi tykal. Rasseneur pivo dlouho nenesl, museli na něho ještě třikrát volat, až nakonec přišla

paní Rasseneurová s pivem teplým jako louh. Štěpán si Maheuovi polohlasně stěžoval, že ti Rasseneurovi jsou sice jistě hodní lidé a mají správné názory, ale že pivo u nich nestojí za nic, a o polévce radši ani nemluvit! Už desetkrát by se byl od nich odstěhoval, kdyby to nebylo z Montsou tak daleko. Ale nakonec si bude muset asi přece jen najít nějaký podnájem v kolonce.

„Máš pravdu,“ opakoval Maheu pomalu, „určitě bys to měl v rodině lepší.“

Vtom se strhl křik: to Levaque srazil jednou ranou všechny kužele. Mouque a Smrtka, oči stále při zemi, jen obdivně mlčeli uprostřed toho povyku. Všeobecná radost z tak krásné rány propukla v bujně žerty, zejména když hráči spatřili za plotem veselou tvář Mouquetky. Už hodinu obcházela Mouquetka kolem hospody, a když nyní uslyšela ten smích, přece jen se odvážila přiblížit.

„Ale ale! Snad nejsi sama?“ křikl Levaque. „Kam jsi dala svoje galány?“

„Galány jsem uložila k ledu,“ odpověděla Mouquetka rozpustile. „Zrovna hledám dalšího.“

Všichni se jí začali nabízet, dráždili ji, sprostáčili. Mouquetka jen vrtěla hlavou, smála se čím dál víc, dělala upej-pavou. A její otec celé té komedii asistoval a ani jednou nezvedl oči od sražených kuželek.

„Však my víme,“ pokračoval Levaque a mrkl směrem ke Štěpánovi, „na koho máš spadeno... Jenže toho si, holka, musíš vzít šturmem.“

Štěpána to rozveselilo. Mouquetka vskutku brousila kolem něho. Ale nikdy se nedal zlákat, nikdy po ní nezatoužil, i když ho její pozornost bavila. Mouquetkaještě chvíli zůstala stát za plotem a upřeně se na něho dívala, a pak pomalu odešla, obličej náhle pohaslý, jako by ji zkrušilo parné slunce.

Štěpán pokračoval polohlasně v dlouhém výkladu Maheuovi o tom, jak je nezbytné, aby si montsouští havíři založili svépomocnou pokladnu.

„Když podnik tvrdí, že nám nechává úplnou volnost,“ opakoval Štěpán, „tak čeho se vlastně bojíme? Od něho máme jen ty penze, a ty si on rozdává, jak mu napadne, protože nám na ně nic nestrhává. A abychom nebyli dál závislí jen na jeho libovůli, měli bychom si založit vlastní svépomocnou organizaci, na kterou bychom se mohli spolehnout, kdyby bylo nejhůř.“

A Štěpán vykládal podrobnosti, rozebíral organizační otázky, nabízel, že všechnu práci vezme na sebe.

„Já jsem pro,“ řekl Maheu nakonec přesvědčen. „Jenže co ostatní?... Musíš se snažit získat i ostatní.“

Levaque vyhrál a všichni nechali kužele a chopili se püllitrů. Ale Maheu už si další pivo nechtěl dát: když, tak až později, do večera je ještě dlouhá doba. Vzpomněl si na Pierrona a rozhodl se, že ho půjde hledat. Usoudil, že bude patrně v hospodě u Lafontů, a přemluvil Štěpána a Levaqua, aby šli s ním do Montsou. Právě když odcházeli, začínala na kuželníku další partie. Než došli do Montsou, museli se přátelé napřed zastavit v Gasimirově výčepu a pak ještě v hospodě U pokroku. Odevšad na ně volali kamarádi, nebylo možno odmítnout. A pokaždé z toho bylo jedno pivo, popřípadě dvě, když se chtěli ze zdvořilosti revanšovat.

Poseděli deset minut, vyměnili pár slov a zase šli o dům dál, dokonale střízliví, protože se v pivě vyznali a věděli, že ho mohou vypít, kolik chtějí, bez jiných nepříjemných následků, než že je zase rychle vymočí, čiré jako horský pramének. U Lenfantů zastihli Pierrona, jak dopíjí druhé pivo, a Pierron, aby je neurazil, si dal s nimi ještě třetí. A samozřejmě, každý z nich si také jedno dal. Teď už byli čtyři a vypravili se do hospody k Tisonům, jestli tam není Zachar. Výčep byl prázdný, a tak si tedy poručili každý další pivo, že tu na Zachara chvíli počkají. Pak si vzpomněli, že by mohl být v hospodě u Svatého Eliáše, kde však našli naddůlního Richomma, který je všechny pozval na püllitr, a dál už táhli z hospody do hospody, bez určitého cíle, jen tak aby se trochu prošli.

„Pojďme do Vesuvu!“ řekl náhle Levaque, již trochu rozjařený.

Ostatní se dali do smíchu, krátce zaváhali, ale za chvíli už se všichni svorně prodírali houstnoucí pouťovou tlačenicí. V dlouhém úzkém sále Vesuvu bylo na jednom konci pódium, na němž se střídalo pět zpěvaček, všechny z nejnižší kategorie lillských kurev, jejichž pohyby byly stejně obludné jako jejich dekoltáže. Pro hosty byly k maní vzadu za pódium, za poplatek deset sou. V sále byli hlavně vozači, pojižděči, a dokonce čtrnáctiletí kluci odbíhači, všechna mládež šachty, konzumující víc jalovcové než piva. Odvážilo se sem i pár starších havířů, většinou děvkařů a flamendrů, jejichž manželství ztroskotala v bahně.

Jakmile se čtyři přátelé usadili u stolu, Štěpán se zmocnil Levaqua, aby mu vysvětlil svou myšlenku se svépomocnou pokladnou.

Jako každý čerstvě obrácený na víru, který v sobě objevil vyšší poslání, byl Štěpán houževnatý agitátor.

„Každý člen,“ říkal Levaquovi, „by platil dejme tomu dvacet sou měsíčně. A do čtyř nebo pěti let by z těch dvaceti sou narostla pěkná suma, a jak známo, kdo má peníze, má i sílu, a to platí za všech okolností... Tak co, co tomu říkáš?“

„Já nejsem proti tomu,“ odpovídal Levaque roztržitě. „Ještě si o tom promluvíme.“

Levaque šilhal po jakési obrovité blondýně, a když Maheu a Pierron dopili pivo a nehodlali čekat na další číslo, Levaque si postavil hlavu, že tu zůstane.

Před domem Štěpán znovu narazil na Mouquetku, která ho zřejmě sledovala. Zase tu stála, upřeně se na něho dívala velkýma očima a dobromyslně se smála, jako by říkala: „Chceš?“ Štěpán ji odbyl žertem, pokrčil rameny. A Mouquetka se k němu zlostně otočila zády a zmizela v davu.

„Kde je Chaval?“ otázal se Pierron.

„Na mou duši, kam se poděl?“ řekl Maheu. „Ten bude určitě u Piquettů... Pojďme tam.“

Ale když se přiblížili k hospodě u Piquettů, zarazil je na prahu hluk hádky. To Zachar hrozil pěsti podsaditému flegmatickému Valonci z montsouské hřebíkárny. Chaval jen přihlížel, ruce v kapsách.

„Vida, tady je Chaval!“ pronesl Maheu klidně. „Je tu s Kateřinou.“

Dobrych pět hodin se Kateřina a její galán procházeli po pouti. Po celé délce montsouské silnice, té široké ulice s nízkými strakatými domky vinoucí se dolů po svahu, proudil v horkém slunci dav, podobný putujícím mravencům, kteří

zabloudili sem, na tu nekonečnou holou pláň. Věčně černé bláto vyschlo, ze země stoupal černý prach, vznášel se ve vzduchu jako bouřkový mrak. Hospody v ulici byly tak nabitě, že vysunovaly své stolky až na kraj chodníku vroubeného pouťovými stánky, kde se prodávaly pod širým nebem šátky a zrcátka pro děvčata, kudly a čepice pro chlapce, a samozřejmě i sladkosti, cukrátky a sušenky. Před kostelem se střídalo z luku. Naproti podnikovému skladišti se házelo koulí. Na rohu joiselské silnice, vedle budovy správní rady, se lidé tlačili kolem dřevěné ohrady, kde se konaly kohoutí zápasy, právě tam bojovali dva velcí červení kohouti, ozbrojeni železnými ostruhami, krvácející z tržných ran na hrdle. O kus dál, u Maigrata, bylo možno vyhrát v kulečnicku zástěru nebo kalhoty. Občas nastala dlouhá chvíle ticha, kdy dav pil a bez hlesu se cpal, chvíle presy cení z piva a smažených brambor, v parnu, které ještě zvyšoval žár ze škvařícího se loje v kotlích na smažení, postavených pod širým nebem.

Chaval koupil Kateřině za devatenáct sou zrcátko a za tři franky šátek. Opětovně potkávali Mouqua a Smrtku, kteří se také přišli podívat na pouť a vážně kráčeli bok po boku na svých neohebných nohách. Avšak jiné setkání je pobouřilo, když totiž přistihli Jánka, jak navádí Bertíka a Lydie, aby ukradli pár lahví jalovcové ze stánku s kořalkou na kraji pusté parcely. Než mohli zakročit, Lydie už utíkala s lahví v ruce a Kateřině nezbylo, než bratrovi alespoň jednu vrazit. Ztracené děti, jednou to ještě skončí v kriminále!

Když došli k hospodě U sťaté hlavy, Chaval se rozhodl, že Kateřinu zavede na soutěž pěnkav, která už byla týden vyhlášena na dveřích. Patnáct marchienneských hřebíkářů se tu sešlo, každý s tuctem klíček, temné klíčky, v nichž nehybně seděli oslepení ptáci, byly rozvěšeny na plotě na dvorku za hospodou. Soutěž záležela v tom, která pěnkava zopakuje za hodinu víckrát hlavní motiv svého zpěvu. Hřebíkáři, každý s černou tabulkou v ruce, stáli u svých klecí, bodovali a dohlíželi na sousedy, kteří zas dohlíželi na ně. Pěnkavy se rozezpívaly: „cvrkouni“ drsnějšími hlásky, „piškulky“ pronikavým pískotem, začínaly nesměle, jen občas zkoušely souvislejší větu, ale postupně se navzájem vydráždily do takového tempa, že v tom zběsilém soutěžení některé padaly mrtvé. Hřebíkáři je zuřivě povzbuzovali křikem, valonsky jim domlouvali, aby zpívaly dál a dál, ještě trochu. A obecnost, asi na sto osob, ani nehleslo, strženo tou pekelnou muzikou sto osmdesáti pěn-kavích hrdel, která v posunutém rytmu všechna najednou opakovala každé svou stejnou kadenci. Zvítězila piškulka a její majitel vyhrál plechovou konvici na kávu.

Chvilu po Kateřině a Chavalovi přišli Zachar s Filo-ménou. Potřásl si rukama a zůstali pohromadě. Avšak Zachar se náhle dopálil, když přistihl jednoho hřebíkáře, který se přišel podívat na kamarády, jak štípe Kateřinu do stehna, Kateřina, celá rudá, se pokoušela Zachara umlčet, protože se bála krvavé rvačky, kdyby se Chaval proti tomu štípání ohradil a všichni ti hřebíkáři se na něho vrhli. Dobře vycítila, co tamten chce, ale raději byla zticha. Avšak její galán se tomu jen zasmál a všichni čtyři odešli. Zdálo se, že je tím věc vyřízena, ale sotva došli na pivo k Piquettům, objevil se hřebíkář znovu. Posmíval se jim, vyzýval je fukal pod nos, až se Zachar, pobouřen ve svých bratrských citech, na sprostáka vrhl.

„To je moje sestra, ty sviňáku!.. Počkej, já tě naučím se k ní chovat slušně!“

Lidé je honem od sebe odtrhli, kdežto Chaval jen naprosto klidně opakoval:

„Nech ho, to je moje věc... Já na něj beztak kašlu.“

Maheu, který právě přišel se svou partou, konej šel Kateřinu a Filoménu, obě v slzách. Ted' už se lidé kolem zase smáli, hřebíkář zmizel. Aby se to úplně spláchlo, pozval je Chaval, který byl u Piquettů jako doma, všechny na pivo. Štěpán si musel ťuknout s Kateřinou, a všichni se napili společně, otec, dcera a její galán, syn a jeho milá, se zdvořilým zvoláním: „Na zdraví vespolek!“ Pak zas Pierron chtěl mermomocí zaplatit další rundu. Už opět panovala nejlepší shoda, když vtom Zachar zahlédl svého přítele Mouqueta, a náhle se v něm znovu probudil vztek. Hned zavolal Mouqueta, ať prý jde s ním, že si to s tím hřebíkářem ještě vyřídí.

„Já mu rozbiju hubu!... Ty Chavale tady počkej s Filo-ménou a Kateřinou. Hned jsem zpátky.“

Nyní zas Maheu hostil pivem. Konec konců, když chce kluk pomstít sestru, není na tom nic Špatného. Zato Filo-ména, jakmile uviděla Mouqueta, ihned se úplně uklidnila a jen pokyvovala hlavou. To je přece jasné, že ti dva lotři mají namířeno do Vesuvu!

Večer končily pouťové radovánky tancovačkou u Veselé kopy. Majitelkou tančírny byla vdova Désirová, tělnatá padesátnice, baňatá jako soudek, ale dosud tak zachovalá, že měla šest milenců, jednoho na každý všední den, jak říkala, a na neděli všech šest najednou. Havířům říkala děti z láskyplné vděčnosti za ty proudy piva, které jim za třicet let načepovala, a také s chloubou prohlašovala, že žádná vozačka neotěhotní, dokud si napřed u ní pořádně nerozhýbá nohy. Hospoda U veselé kopy sestávala ze dvou místností: z výčepu, kde stál pult a stoly, a ze sálu, který měl dřevěnou podlahu jen uprostřed, kolem byl vydlážděn cihlami, a do něhož se z výčepu vstupovalo přímo širokým obloukem. Sál byl vyzdoben dvěma girlandami z papírových květín, které byly nataženy z rohu do rohu a uprostřed spojeny květinovým věncem. Po stěnách byly pozlacené štíty se jmény svatých patronů: svatého Eliáše, patrona kovodělníků, svatého Kryšpína, patrona ševců, svatého Barbory, patronky havířů, a ostatních patronů jednotlivých cechů. Strop byl tak nízký, že si tříletná kapela, vyhrávající na pódiu ne větším než kazatelna, mohla o něj každou chvíli rozbít hlavu. Večer se v sále svítilo čtyřmi petrolejovými lampami rozvěšenými ve čtyřech rozích místnosti. Tu neděli začal tanec už v pět hodin odpoledne, ještě za světla. Ale oba sály se doopravdy naplnily teprve kolem sedmé. Venku se zvedl předbouřkový vítr, zvířené mraky černého prachu oslepovaly lidi, prskaly v kotlích na smažení. Když Maheu se Štěpánem a Pierronem vstoupili k Veselé kopě, aby si dali pivo, Kateřina už tam tančila s Chavalem, zatímco opuštěná Filoména se jen dívala. Levaque ani Zachar se ještě neobjevili. V taneční místnosti nebyly lavice a Kateřina si po každém tanci přišla odpočinout k otcovu stolu. Pozvali také Filoménu, ale ta prohlásila, že raději postojí. Šeřilo se, muzikanti hráli jako zběsilí, v sále už bylo možno rozeznat jen pohupující se boky a prsa uprostřed změtí paží. Hlasitý povyk přivítal příchod čtyř lamp a náhle se to všechno osvětlilo: rudé obličejy, rozčuchané vlasy přilepené na čela, rozevláté sukně rozhánějící ostrý pach zpocených párů. Maheu upozornil Štěpána na Mouquetku, jak to roztáčí, kulaťoučká a mastná jako obrovitá tlačěnka, s dlouhým vy-záblým pojižděčem. Zřejmě už se utěšila a našla si jiného.

Bylo osm hodin, když se konečně objevila Maheudka s Estelkou v náruči, a za ní její drobotina, Alzira, Jindra a Lenora. Maheudka šla rovnou sem, protože věděla, že tady muže určitě najde. Večeřet se bude až potom, nikdo zatím neměl hlad, každý měl žaludek plný kávy a břicho nadmuté pivem. Přicházely další ženy, a když brzy za Maheudkou vstoupila i Levaquová s Bouteloupem, který vedl za ruku obě Filoméniiny děti, Achilla a Désirée, sálem to zašumělo. Sousedky se zřejmě udobřily, neboť Maheudka se otočila a něco Levaquové říkala. Po cestě si to všechno pověděly, a Maheudka se konečně smířila se Zacharovým sňatkem, ačkoli těžce nesla ztrátu prvorozeného syna, uznala, že nemá právo ho zdržovat doma. A snažila se proto tvářit přívětivě, ačkoli se jako hospodyně v hloubi duše děsila toho, jak to teď všechno užíví, když jí odpadne nejlepší část příjmu.

„Sedni si sem,“ řekla sousedce a ukázala na stůl sousedící se stolem, u něhož popíjel Maheu se Štěpánem a Pierronem.

„Můj muž tu není s vámi?“ otázala se Levaquová.

Řekli jí, že si jen někam odskočil. Všichni se sesedli, Bouteloup i děti, ale ve výčepu bylo tak plno, že za chvíli už oba stoly tvořily jeden. Objednalo se pivo. Když uviděla matku a děti, Filoména nakonec přece jen přišla ke stolu. Přijala nabídnutou židli a zdálo se, že má radost, když jí řekli, že se konečně bude vdávat, a když se ostatní začali shánět po Zacharovi, odpověděla svým unylým hlasem:

„čekám na něho, on tady někde je.“

Maheu vyměnil se ženou pohled. Tak ona tedy dala souhlas? A zvažněl a jen mlčky kouřil. Také jeho přepadla starost o zítřek, mrzel ho nevděk dětí, které jedno po druhém odejdou z domu a nechají otce a matku v nouzi.

Tančilo se stále, závěr čtverylky zahálil celý sál rezavým prachem, stěny se třásly, trubka pisklavě ječela jako lokomotiva, která volá o pomoc, a když se tanečníci zastavili, kouřilo se z nich jako z koní.

Levaquová se naklonila k Maheudce a zašeptala jí do ucha:

„Pamatuješ se, jak jsi říkala, že bys Kateřinu uškrtila, kdyby tu hloupost provedla?“

Chaval přivedl Kateřinu k rodinnému stolu a oba dopíjeli pivo vstoje za Maheuovou židli.

„To víš,“ zamumlala Maheudka odevzdane, „to se tak říká... Ale přece jen jsem trochu klidnější, protože Kateřina ještě nemůže mít děti. A to vím určitě... Dovedeš si představit, kdyby se mi tak rozsypala, a já ji musela provdat? Vždyť bychom neměli co jíst!“

Trubka teď vyhrávala polku, a zatímco znovu narůstal ohlušující rámus, Maheu sdělil šeptem ženě, jaký dostal nápad. Pročpak by si nevzali někoho na byt, třeba Štěpána, který hledá podnájem? Až Zachar odejde, místo u nich bude, a tak peníze, o které na jedné straně přijdou, by se jim částečně zase vrátily. Maheudce se rozjasnil obličej: ovšem, to je výborný nápad, to se musí zařídit. Měla pocit, že pro tentokrát zase unikla hrozbě hladu, a to ji tak rozjařilo, že sama objednala další rundu piva. Štěpán se mezitím snažil získat Pierrona a vysvětloval mu svůj plán na zřízení svépomocné pokladny. Pierron už už slíbil účast, když vtom Štěpán neprozřetelně odhalil svůj pravý cíl.

„A pochop, jak by byla taková pokladna užitečná, kdybychom šli do stávky. To bychom se pak mohli na podnik vykašlat, protože by tu byl základ, abychom nějak vydrželi první náraz... Tak co? Přihlásíš se?“ Pierron sklopil oči a zbledl. Výkoktal: „Já si to ještě rozmyslím... Nejlepší pokladna je, když se dělá добрta.“

Tu se Štěpána zmocnil Maheu a rovnou bez okolků mu nabídl, že by si ho vzal na byt. Štěpán to přijal v témž duchu, neboť už dávno si přál bydlet v kolonce, aby měl těsnější styk s kamarády. Dojednali to na místě, a Maheudka prohlásila, že se Štěpán může nastěhovat okamžitě, jak jen se mladí vezmou.

Právě se konečně vracel Zachar s Mouquetem a Le-vaquem. Přinášeli s sebou pach Vesuvu, dýchalo to z nich jalovcovou a pižmem nemytých holek. Byli opilí, zřejmě náramně spokojeni sami se sebou, šťouchali se loktem, pochechtávali se. Když se dověděl, že se bude ženit,

Zachar se rozesmál tak hlasitě, že se až zajíkal. Filoména prohlásila klidně, že je jí milejší, když se směje, než kdyby plakal. Protože už nebylo u stolu místo, Bouteloup si popo-sedl a přenechal polovinu své židle Levaquovi. A Levaque, v náhlém dojetí, že jsou tu tak všichni pohromadě, jako jedna rodina, objednal pro všechny další pivo.

„Kruci, však tý legrace moc neužijeme!“ řval Levaque na celé kolo.

Zůstali do desíti hodin. Přicházely další ženy pro své muže, aby si je odvedly domů, za nimi se táhly houfy dětí, a matky bez ostychu odhalovaly prsy, dlouhé a nazlátlé jako pytle ovsa, a bryndaly mléko po buclatých tvářkách, odrostlejší děti, zpité pivem, lezly po čtyřech pod stoly a beze studu si ulevovaly. Všechno plavalo v pivě, v moři piva ze všech sudů vdovy Désirové, břicha nalitá jako měchy propouštěla pivo všemi otvory, nosem, očima i jinudy. Všichni jako by nabotnali, každý měl rameno nebo koleno zabořené do souseda, všichni v náladě, rozjaření tím těsným dotekem. Ústa otevřená v neustálém smíchu, rozpaření chlapi si dělali pohodlí, odhalovali kůži, jakoby pozlacenou v tabákovém kouři, jediná obtíž nastávala, když se občas zvedlo některé děvče a museli mu udělat místo, aby mohlo projít dozadu na dvůr k pumpě, tam si vyhrnout sukně a zase se vrátit. Pod girlandami z barevného papíru už na sebe tanečníci pro samý pot ani neviděli, což svádělo kluky odbíhače, aby vozačkám nenápadně podráždili nohy. Ale když některá upadla a její tanečník se svalil přes ni, divoké vřeštění přehlušilo hluk pádu a dupající nohy smýkaly párem na zemi, jako by se kolem nich bořil svět. Někdo z nových příchozích upozornil Pierrona, že jeho dcera leží před domem na chodníku a spí. Lydie vypila svůj díl z ukradené láhve a opila se. Pierron ji musel odnést domů na zádech doprovázen zpovzdálí Jankem a Bertíkem, kteří snesli daleko víc a měli z toho velikou legraci. Tím bylo dáno znamení k odchodu, rodiny se počaly sbírat, Maheuovi s Levaquovými se také rozhodli, že půjdou domů. Současně se z Montsou vraceli i kmotr Smrtka se starým Mouquem, oba pomalým krokem náměsíčníků, oba ponořeni v zarytém mlčení svých vzpomínek. A tak se vraceli všichni společně, naposledy prošli mezi stánky a kolem kotlů na smažení, v nichž už lůj tuhl, kolem hospod, z nichž poslední piva vytékala čůrkem až doprostřed silnice. Bouřka stále hrozila, a jakmile opustili osvětlenou ulici a vyšli do temných polí, kolem dokola zazníval ze tmy přídušený smích. Ze zralého obilí stoupal horký dech, tu noc se muselo nadělat spousta dětí. Než došel do kolonky, hlouček se rozpadl. Levaquovi ani Maheuovi nevečeřeli s chutí, a Maheuovi dojídali hovězí od oběda už v polospánku.

Štěpán zavedl Chavala ještě na sklenici k Rasseneurovi.

„Já jsem pro,“ řekl Chaval, když mu Štěpán vysvětlil plán na svépomocnou pokladnu. „Pojď, plácne si, ty seš dobrý chlap!“

Štěpán, oči zapálené počínající opilostí, vykřikl:

„Však my se dohodneme... Viš, já bych za spravedlnost dal všechno, pivo i holky. Jediné, co mě dovede nadchnout, je pomyšlení, že jednou všechny ty buržousty vykopeme!“

III

V polovině srpna, když se Zachar oženil a podnik mu přidělil v kolonci vlastní domek pro Filoménu a jeho dvě děti, Štěpán se nastěhoval k Maheuovým, první dobu ho Kateřinina neustálá blízkost přiváděla do značných rozpaků.

Ve dne v noci žili těsně vedle sebe, Štěpán ve všem nastoupil na místo staršího bratra, spal v posteli s Jankem, přímo naproti posteli nejstarší sestry. Když si lehal, když vstával, musel se svlékat a oblékat před ní, vidět i ji, jak se svléká a obléká. Když spadla poslední spodnička, zjevovala se mu Kateřina bělostně bílá onou chudokrevnou bělostí průsvitného sněhu, a ta její bělost ho pokaždé znovu dojímal, i když na rukou a na obličeji již byla narušena, připadala mu jako vykoupaná v mléce, od paty až k místu, kde začínal ostře ohraničený jantarový pruh opáleného hrdla. Štěpán se schválně odvracel, ale přesto ji postupně poznal celou: nejprve nohy, na něž padly jeho sklopené oči, potom koleno, které zahlédl, když vklouzávala pod pokrývku, pak hrud' s malými tuhými prsy, když se ráno skláněla nad umývadlem. Kateřina se na něho nedívala, ale přesto spěchala, v desíti vteřinách byla svlečená, a už ležela vedle Alziry, a to všechno jediným mrštným pohybem, že než si Štěpán stačil zout boty, už byla pryč, obrácená zády, a to jediné, co z ní mohl ještě vidět, byl její těžký uzel vlasů.

Přitom nikdy nezavdal Kateřině příležitost, aby se na něho zlobila. I když ho cosi neodbytně pudilo, aby po očku číhal na okamžik, kdy si Kateřina lehne, nikdy si nedovolil sebemenší žert nebo nebezpečný dotek. Jednak tu byli její rodiče, ale Štěpán mimoto cítil ke Kateřině zvláštní směr přátelství a nenávisti, které mu bránily, aby se vůči ní choval jako k dívce, po níž touží, v tom uvolnění, které plynulo z jejich soužití při mytí, jídle, práci, při němž nemohli před sebou utajit ani své nejsoukromější potřeby. Veškerá cudnost Maheuovy rodiny se soustředila na obřad koupání, a tak se Kateřina nyní koupala sama nahoře, kdežto chlapi se myli jeden po druhém dole.

A když uplynul měsíc, Štěpán a Kateřina jako by se už ani neviděli, když se večer před zhasnutím pohybovali svlečení po pokoji. Kateřina už tak nespěchala, už se opět jako dřív česala vsedě na kraji postele, paže vzhůru, košili vykasanou až po stehna, a Štěpán, bez kalhot, jí občas pomáhal sbírat vlásničky, které jí upadly. Zvyk u nich překonal stud z nahoty, připadalo jim přirozené, že jsou takto svlečení, protože nedělají nic špatného a nemohou za to, že je pro tolik lidí jen jedna ložnice. Přesto však zcela znenadání upadali ve zmatek v okamžicích, kdy ani zdaleka nepomysleli na hřích.

Ačkoli Štěpán po dlouhou řadu večerů nevnímal bílost Kateřinina těla, náhle ji znovu uviděl tak bělostnou, že se až celý zachvěl a musel se rychle odvrátit, aby nepodleh touze se jí zmocnit. Jindy zas Kateřina upadala bez zjevného důvodu do stydlivého zmatku, přechala před ním pod pokrývku, jako kdyby na sobě cítila jeho žádostivé ruce. A když zhasili svíčku, oba věděli, že neusnou, že přes všechnu únavu na sebe budou dál myslet. Nazítří bývali nejistí a nemluvili spolu, neboť oběma byly milejší ty poklidné večery, kdy si počínali bez ostychu jako dva kamarádi.

Štěpán si naříkal jediné na Jánka, protože chlapec měl ve zvyku spát skrčený. Alzira dýchala tiše a Jindru a Lenoru našli vždy ráno tak, jak usnuli, přitulené k sobě. Jediný zvuk v temném domě bylo chrápání Maheua a Maheudky, které brumlalo v pravidelném rytmu jako kovářské měchy. Vcelku tu bylo Štěpánovi lépe než u Rasseneura, postel nebyla špatná a každý měsíc se převlékala. I jídlo tu měl lepší, až na nedostatek masa. Ale všichni na tom byli stejně, a za čtyřicet pět franků měsíčně nemohl chtít každý den králíka. Těch čtyřicet pět franků Maheuovým značně pomáhalo, takže s penězi vycházeli, i když jim zbýval sem tam nějaký ten dloužek. A odvděčovali se za to Štěpánovi tím, že měl prádlo vždy vyprané a spravené, knoflíky přišité a všechny svoje věci v pořádku. Konečně kolem sebe cítil čisto a péči ženských rukou.

V té době počaly Štěpánovi hlavou vířit myšlenky. Až dosud, uprostřed neurčitého vření jeho soudruhů, se u něho bouřil pouze pud. Nyní před ním vyvstávala celá řada otázek: proč jedni žijí v bídě a proč druzí jsou bohatí? Proč jsou ti první pod patou těch druhých a nemají nejmenší naděje, že by se někdy dostali na jejich místo? V první etapě si Štěpán uvědomil, že nic neví. A od té doby ho šířil tajný stud, skrytý žal, že je tak nevědomý, takže si ani netroufal mluvit o všech těch věcech, které ho tak vášnivě zajímaly, o rovnosti všech lidí, o spravedlnosti, která si žádá rozdělení všeho bohatství světa. A proto se vrhl páté přes deváté do studia, jak tomu bývá u lidí málo vzdělaných, které věda okouzluje. Nyní si pravidelně dopisoval s Pluchartem, který byl vzdělanější než on a který se cele vrhl do socialistického hnutí. Štěpán si dával posílat knihy, jejichž špatně strávená četba ještě zvyšovala jeho nadšení, hlavně ho zaujal lékařský spis Hygiena horníka, v němž nějaký belgický lékař shrnul všechny neduhy, jimiž hyne národ havířů, mimoto přečetl nesrozumitelně technické a suchopárné pojednání o politické ekonomii, anarchistické brožury, které ho mátlly a vzrušovaly, stará čísla novin, která si pak schovával jako nezvratné argumenty pro příští diskuse. Také Suvarin mu půjčoval knihy a po přečtení díla o družstevnictví Štěpán po celý měsíc snil o světovém směnném sdružení, které by zrušilo peníze a založilo celý život společnosti na práci. Od té doby, co si uvědomoval, že myslí, ztrácel stud z nevědomosti, probouzela se v něm hrdost.

První měsíce žil Štěpán v jakémsi počátečním nadšení nových zaslíbení, srdce mu přetévalo ušlechtilým rozhořčením proti utlačovatelům, vrhal se do nadějí na brzké vítězství utlačených. Ještě nedospěl tak daleko, aby si z té nesourodé četby, kterou se živil, vypracoval vlastní teorii. Rasseneurovy praktické požadavky se v něm mísily s ničtelským běsněním Suvarinovým, a když odcházel z Rasseneurovy hospody, kde téměř den co den s nimi oběma nadával na těžžstvo, kráčel jako ve snách, viděl v duchu znovuzrození národů, při němž se nevysype ani jediná okenní tabulka a neukápe ani kapka krve. Pokud jde o způsob, jak se to provede, o tom neměl jasnou představu, jen pevnou víru, že

všechno půjde hladce, neboť jakmile si chtěl formulovat nějaký plán rekonstrukce, šla mu z toho hlava kolem. Dokonce byl až příliš umírněný a často nedůsledný, někdy prohlašoval, že je třeba oddělit politiku od sociální otázky, což byl výrok, který si někde přečetl a který se mu tak zalíbil, že ho s oblibou opakoval v netečném prostředí havířů, v němž se pohyboval.

U Maheuových se teď každý večer před spaním ještě půl hodiny sedělo. Štěpán se neustále vracel k týmž otázkám. Od té doby, co se jeho vědomí třibilo, stále víc ho urážela promiskuita v kolonce. Copak jsou lidé zvířata, aby takhle žili jedni na druhých, uprostřed širých polí, tak namačkáni na sebe, že si jeden nemůže převléknout košili, aby přitom na druhého nevystřčil zadek? A jak je to všechno nezdavé, jak se tu kluci a holky od malička kazí!

„No jo,“ odpovídal Maheu. „Kdybychom měli víc peněz, měli bychom větší pohodlí... Je to svatá pravda, že to nikomu nesvědčí, když žije takhle na jedny hromadě. Nakonec jsou z toho jen ožrali chlapi a zbouchnutý holky.“

A na to navazovali jeden po druhém, každý člen rodiny k tomu něco řekl, zatímco petrolejová lampa stravovala vzduch ve světnici, kde to už beztak páchlo cibulkou. Věru, život není legrace, člověk dře jako kůň, dělá práci, kterou dřív dělali trestanci, trochu moc často tam nechá kejhák, a to všechno jenom proto, aby nakonec neměl večer ani ten kousek masa do huby. Copak o to, nějaké to žrádlo je vždycky a člověk se nají, i když tak málo, že mu to stačí zrovna jen na to, aby trpěl, ale nezdechnul, po krk v dluzích, a to ho ještě honí, jako kdyby ten svůj chleba kradl! Když pak přijde neděle, je tak unavený, že ji celou prospí. A zbývá mu jediné potěšení, buď se napít, nebo udělat své ženě dítě, a to ještě se po pivě tloustne, a to dítě se na člověka potom stejně vykašle. Ne, opravdu, není to žádná legrace.

A tu se vmísila Maheudka:

„Nejhorší na tom je, když si člověk pomyslí, že se to nikdy nezmění... Když je člověk mladý, to si myslí, že štěstí přijde, a dělá si všelijaký naděje. A pak začne celá ta bída nanovo, a člověk už se z ní nedostane... Já ne-přeju nikomu nic zlého, ale někdy už začínám mít tyhle nespravedlnosti dost.“

A tu se všichni odmlčeli, chvíli oddechovali s neurčitým pocitem úzkosti z toho uzavřeného obzoru. Jen kmotr Smrtka, když byl přítomen, překvapeně vyvaloval oči, neboť za jeho časů si nikdo takové starosti nedělal: v uhlí se rodili, uhlí rubali, a na nic víc se neptali, kdežto teď je ve vzduchu něco, co dělá havíře nějak moc náročnými.

„Na nic se nesmí plivat,“ říkal Smrtka. „Dobré pivo je dobré pivo... Páni jsou často darebáci, jenže páni budou vždycky, že jo. Tak nač si s tím lámat hlavu?“

Tu Štěpán náhle ožíval. Jak to? To snad dělník nesmí myslet? A ono se to všechno brzy změní právě proto, že dělníci, začali myslet. Za starých časů žili ha, vřij v jako zvířata, byli jen mašina tia dobývání uhlí, pořád pod zemí, slepí a hluchí k tomu, co se děje venku. A proto se taky boháči, kteří byli u moci, snadno dohodli, že budou havíře kupovat a prodávat, aby z nich mohli být: a havíři si to ani neuvědomovali. Jenže teď se havíři pod zemí probouzejí, klíčí v zemi jako zrno, a jednoho rána vyrostou v širém poli lidé, armáda lidí, a ti znovu nastolí spravedlnost. Copak si nejsou od revoluce všichni občané rovni? Copak má dělník věčně zůstat otrokem pána, který ho platí, když mají teď oba stejně volební právo? Velké podniky se svými mašinami to všechno dusí a už proti nim nemá nikdo žádnou ochranu jako dřív, když se lidé od jednoho řemesla sdružovali a dovedli se bránit. Právě z těchto a ještě dalších důvodů to dik vzdělání jednou všechno praskne. Je to vidět už tady v kolonce: dědek se ještě nedovedl podepsat, táta už to dovede, a jeho synové už umějí číst a psát jako profesori. Ba, roste to, roste, pomalíčku vyrůstá nádherná úroda mužů, dozrává na slunci. Jakmile člověk už není odsouzen k tomu, aby celý život zůstal na jednom místě, jakmile může usilovat o místo svého souseda, proč by se nerozmáchl pěstí a nepokusil se ho zdolat.

Maheu, ač otřesen, zůstal dál nedůvěřivý.

„Jak někdo pípne, vyhodějí ho,“ říkal. „Děda má pravdu. Dřít budou vždycky zase jen havíři, bez nejmenší naděje, že by občas dostali za odměnu kousek pořádný pečené.“

Maheudka, která mezitím mlčela, jako by se probudila ze sna.

„A kdyby aspoň byla pravda to, co vykládají páteři, že ten, co je na tomhle světě chudý, bude na onom světě bohatý!“ Přerušil ji výbuch smíchu, i děti krčily rameny, všechny už dávno nevěřící vlivem prostředí, v němž vyrůstaly, a ačkoli strašidel pod zemí se ještě bály, prázdné nebe jim bylo k smíchu.

„Jo, páteři!“ zvolal Maheu. „Kdyby tomu sami věřili, mň by jedli a víc pracovali, aby si tam nahoře vysloužili teplý místečko... Ba ne, kdo jednou umře, je prostě mrtvej.“

Maheudka hlasitě vzdychla.

„Ach bože, ach bože!“

A pak jí ruce klesly do klína a pronesla hluboce sklíčeným hlasem:

„Ba jo, je to tak, jsme na tom všichni blbě.“

Dívali se jeden na druhého. Starý Smrtka plival do kapesníku, Maheu zapomněl vytáhnout z úst vyhaslou dýmku.

Alzira seděla mezi Lenorou a Jindrou, kteří usnuli za stolem, a poslouchala. Hlavně však Kateřina, bradu opřenou o dlaň, nespouštěla své velké jasné oči ze Štěpána, kdykoli se taktó rozohnil, vyznával ze své víry a otvíral před nimi pohádkovou budoucnost svého snu o sociální spravedlnosti. Kolem dokola kolonka uléhala k spánku, už se ozýval jen občas vzdálený dětský pláč nebo opožděná opilá hádka. Ve světnici kukačkové hodiny pomalu tikaly, z podlahy posypané pískem stoupalo svěží vlhko, i když vzduch byl těžký.

„To jsou nápady!“ pokračoval Štěpán. „Copak potřebujete ke štěstí pámbička a jeho nebe? Copak si nemůžete sami udělat štěstí na zemi?“

A v zápalu mluvil a mluvil. Uzavřený obzor jako by se náhle rozsvítil, jako by do temného života těch ubožáků pronikl paprsek světla. Nekonečný koloběh bídy, nelidská dřina, ten úděl stáda, které dává vlnu, a pak jde na porážku, všechno to trápení mizelo jakoby smeteno horkým dechem slunce, a v tom pohádkovém jasu sestupovala s nebe spravedlnost. Když je pánbůh mrtev, spravedlnost zajistí lidem štěstí, neboť na světě zavládne rovnost a bratrství. Jednoho dne se zrodí nová společnost, vyvstane jako ve snu ta obrovská lidská pospolitost, nádhernější než

nejkrásnější vidina, v níž bude každý občan žít ze své práce a bude účasten společných radostí. Starý prohnitý svět se rozpadne v prach, mladé lidstvo, očištěné od svých zločinů, vytvoří jediný národ pracujících, jejichž heslem bude: každému podle jeho zásluh a za každou zásluhu podle vykonaného díla. A ten sen se neustále rozrůstal, zkrášloval, tím svůdnější, čím výš stoupal do nemožnosti.

Maheudka zpočátku nechtěla Štěpána ani poslouchat, jímala ji jakási temná hrůza. Ne, ne, to je příliš krásné, člověk se nemá pouštět do takových myšlenek, protože pak, až lidi všechno povraždí, aby byli šťastnější, bude na světě ještě hůř. Když však Maheudka viděla, jak Maheuovi planou oči, jak je tím stržen a konečně získán, tak se polekala, že Štěpána přerušila a rozkřikla se na muže:

„Neposlouchej ho! Vždyť nám vypráví pohádky... Snad nemyslíš, že buržousti budou někdy ochotní pracovat jako my?“

Ale ponenáhlu sama také začínala podléhat kouzlu. Nakonec už se usmívala, její představivost se probouzela, vstupovala do toho kouzelného světa naděje. Jaké blaho, zapomenout na hodinu na smutnou skutečnost! Když člověk žije jako zvíře, s nosem u země, musí mít nějaký ten koutek lži, kde si pro potěšení pochutnává na tom, co nikdy nebude mít. Co však Maheudku nejvíc unášelo, v Čem se Štěpánem naprosto souhlasila, to byla myšlenka spravedlnosti.

„Tak to zas máte pravdu!“ volala. „Já když vidím spravedlivou věc, tak bych se za ni dala třeba rozsekat... A na mou duši, ono by to bylo jenom spravedlivé, abychom se zase my měli dobře.“

A tu se Maheu rozhorlil a spustil:

„Krucinál! Já sice nejsem bohatý, ale dal bych pět franků za to, abych se toho ještě dožil... To bude mela! Tak co, kdy už to začne? A jak na to půjdeme?“

Štěpán se rozhovořil. Stará společnost praská, tvrdil s určitostí, vydrží nanejvýš pár měsíců. Pokud jde o prostředky, jak se to provede, v tom už neměl tak jasno, citoval páté přes deváté z toho, co si přečetl, a pouštěl se před svými nevzdělanými posluchači do výkladů, z nichž sám nevěděl kudy kam. Pleť dohromady všechny možné metody, avšak zmíněné jeho vlastním přesvědčením o snadném vítězství a o všeobecném polibku smíru, který učiní konec nedorozumění mezi třídami, přesto ale nezapomínal na nenapravitelné zloduchy mezi zaměstnavateli a měšťáky, jimž bude možná nutno napravit hlavu. A

Maheuovi jako by to všechno chápali, souhlasili, přijímali ta zázračná řešení ve slepé víře prvních křesťanů, kteří očekávali, že se z hnojiště antického světa zrodí nová dokonalá společnost. Malá Alzira chytala jednotlivá slova, představovala si štěstí jako dobře vytopený dům, kde si děti mohou hrát a jíst, kolik chtějí. Kateřina seděla nehybně, bledá, stále s bradou v dlani, nespouštěla ze Štěpána oči, a když se odmlčel, lehce se zachvěla, jako by ji zamrazilo. Avšak Maheu se podíval na kukačkové hodiny. „Prokrista, devět pryč! Takhle bychom zítra jakživi nevstali.“

A Maheuovi se zvedli od stolu, s nepokojem v duši, s pocitem marnosti. Připadalo jim, že byli na chvíli bohatí a že teď najednou spadli zpět do bláta. Starý Smrtka se chystal na šichtu a bručel, že takovými povídačkami si nikdo polévku neomastí, a ostatní, když jeden za druhým stoupali po schodech, si náhle všimli, jak jsou stěny vlhké a jak je tu dusný a zatuchlý vzduch. A když pak nahoře Kateřina ulehla jako poslední a zhasila svíčku, slyšel ji Štěpán, jak se v tom hlubokém tichu spící kolonky neklidně převrací a nemůže usnout.

Často se na tyto besedy nahnuli i sousedé, Levaque, jehož lákala myšlenka rozdělení bohatství, Pierron, který však pro jistotu odcházel spát, jakmile se začalo mluvit proti podniku. Občas se tu zastavil na skok i Zachar, ale protože ho politika otravovala, šel radši zase dál k Rasse-neurovi na pivo. Pokud jde o Chavala, ten si jen přislovoval, volal po krvi. Chaval chodil téměř každý večer na hodinu k Maheuovým a pod touto vytrvalostí se skrývala nepřiznaná žárlivost, strach, aby mu Štěpán Kateřinu nepřebíral. Ačkoli už ho pomalu přestávala bavit, od té doby, co spala v jednom pokoji s mužem, který si ji mohl kdykoli vzít, najednou mu na ní velice záleželo.

Štěpánův vliv se šířil, postupně zasahoval celou kolonku. Tato skrytá agitace byla o to účinnější, že Štěpánova vážnost neustále stoupala. Maheudka překonala svou počáteční nedůvěru opatrné hospodyně a chovala se k němu uznale jako k člověku, který přesně platí, nepije ani nehraje a jen celý čas leží v knihách, a mezi sousedkami mu udělala pověst člověka vzdělaného, čehož sousedky zneužívaly a dávaly si od něho psát dopisy. Stal se pro ně jakýmsi rodinným poradcem, který jim vyřizuje korespondenci a pomáhá jim řešit různé choulostivé otázky. A tak se mu podařilo, že do září dal dohromady svou slavnou svépomocnou pokladnu, ačkoli neměla ještě patřičně pevnou základnu, protože do ní přispívali zatím jen obyvatelé kolonky, ale Štěpán doufal, že se mu nakonec podaří získat havíře ze všech šachet, tím spíš, když se podnik bude dál chovat k věci pasivně a nebude dělat potíže. Štěpán byl jmenován tajemníkem sdružení a dokonce dostával malý plat za písemné výkony. A tak byl málem bohatý. Tam, kde ženatý havíř sotva vystačí, může si šetrný mladík bez přítěže nashromáždit úspory.

Od té chvíle nastala se Štěpánem pomalá proměna. Probudily se v něm sklony k marnivosti a pohodlí, které chudoba usupala, a pod jejich vlivem si pořídil soukenný oblek. Koupil si také boty z jemné kůže, a rázem se stal vůdcem, kolem něhož se seskupila celá kolonie. Pro Štěpánovu ješitnost to bylo příjemné zadostiučinění, opájel se hřejivým vědomím své nové popularity: on, tak mladý a včera ještě pouhý nádeník, stojí náhle v čele a dává příkazy! Plnilo ho to pýchou, podporovalo ho to v jeho snu o blízké revoluci, v níž i on sehraje svou úlohu. I jeho výraz se změnil, tvářil se nyní vážně, rád se poslouchal, zároveň pod vlivem jeho rodící se ctižádosti se jeho teorie horečně rozvíjely a hnaly ho ke stále bojovnějším názorům. Mezitím nadcházel podzim, říjnové mrazíky sežehly zahrádky. Na stříšce kůlny za neduživými bezy se už od-bíhači neváleli s vozačkami, jen odolná zelenina vytrvala, ojiněné hlávky zelí, pórek a zimní salát. Déšť už opět bičoval červené tašky, stékal do sudů pod okapem, zurčel jako bystřina. V železných kamnech se topilo ve dne v noci, dusné světnice v domcích byly zamořeny uhelnými výpary. Znovu začínaly krušné časy. Za jedné z prvních mrazivých říjnových nocí Štěpán, rozrušen večerní besedou dole ve světnici, nemohl dlouho usnout. Díval se, jak Kateřina vklouzla do postele a zhasila svíčku. I ona vypadala rozrušená, jako kdyby ji byl náhle přepadl onen pocit studu, který někdy působil, že se svlékala tak chvatně a neobratně, až se odhalovala víc než jindy.

Ležela ve tmě jako mrtvá, ale Štěpán slyšel, jak ani ona nespí, a věděl, že myslí na něho právě tak, jak on myslí na ni: nikdy dosud ho němé dorozumění jejich dvou bytostí neuvádělo do takového zmatku. Míjely minuty, nikdo z nich se nepohnul, jen jejich dech se stával stále žhavější, jakkoli se ho snažili tajit. Dvakrát nechybělo mnoho, a Štěpán by byl vyskočil z postele a Kateřiny se zmocnil. Vždyť je to hloupost, když oba po sobě tolik touží, aby tu touhu nikdy neukojili! Proč se jí tak tvrdošíjně bránit? Děti spí, Kateřina je svolná, teď hned, Štěpán věděl, že na něho čeká se zatajeným dechem, že by ho mlčky, se zaťatými zuby přitiskla k sobě. Tak uplynula celá hodina. Štěpán za Kateřinou nepřišel, ona se neobrátila, aby ho snad sama nepřivolala. Čím déle tak žili vedle sebe, tím víc mezi nimi narůstala hradba studu, svědomí, přátelských ohledů, která jim samým byla nevysvětlitelná.

IV

„Poslyš,“ řekla Maheudka muži, „když už si jdeš do Montsou pro výplatu, přines mi libru kávy a kilo cukru.“

Maheu si zašival botu, aby ušetřil za opravu.

„Jo,“ zabručel a šel dál.

„A mohl by ses taky zastavit u řezníka... Co takhle kousek telecího? Co říkáš? Už jsme ho dlouho neměli.“

Tentokrát Maheu zvedl hlavu.

„Nedělej, jako bych nosil domů tisíce. .. Teď, když si každou chvilku vzpomenu a zastaví práci, bude výplata mizerná.“

Oba se odmlčeli. Byla sobota koncem října a právě poobědvali. Pod záminkou, že výplata ruší provoz, podnik ten den opět zastavil práci na všech šachtách. V panickém strachu před narůstající průmyslovou krizí nechtěl ještě zvětšovat své už beztak nadměrné zásoby, a proto mu byla každá záminka dobrá, aby donutil svých deset tisíc dělníků k zahálce.

„Jo, a Štěpán na tebe čeká u Rasseneura,“ řekla Maheudka. „Vezmi ho s sebou, ten si bude umět lip poradit, kdyby vám to špatně spočítali.“ Maheu kývl hlavou.

„A taky si tam s nimi promluv ohledně dědy. Doktor je spřažený s podnikem... Vidíte, dědo, že se doktor mylí a že ještě můžete dělat?“

Kmotru Smrtkovi už deset dní nějak nesloužily nohy, jak říkal, a nemohl se zvednout ze židle. Teprve když Maheudka svou otázku opakovala, zavřel:

„To se ví, že můžu dělat. Když někoho bolejí nohy, není s ním ještě konec. To jsou všechno povídačky, co si vymysleli, aby mi nemuseli dát těch sto osmdesát franků penze.“

Maheudka myslela na dědových čtyřicet sou, jak už jí je nikdy nepřinese, a zabědovala:

„Bože na nebesích! Když to půjde takhle dál, budeme za chvilku všichni pod drnem!“

„Kdo je pod drnem,“ řekl Maheu, „ten nemá hlad.“ Zatloukl si do podrážky ještě pár cvočků a vypravil se z domu.

Dvěšestčtyřicetka dostávala výplatu až kolem čtvrté odpoledne. Proto chlapi nespěchali, loudali se, odcházeli jeden po druhém, a ženské vybíhaly za nimi a proboha je prosily, aby se hned vrátili domů. Mnohé z nich jim svěřovaly nákupy, aby se nezaseděli někde v hospodě.

Štěpán se přišel k Rasseneurovi přeptat, co je nového. Kolovaly znepokojivé zprávy, říkalo se, že podnik má stále větší námitky proti výdřevě. Zavaluje dělníky pokutami, vypadá to, že musí dojít ke konfliktu. Avšak pod tímto veřejně přiznávaným sporem se skrývala celá spleť důvodů daleko vážnějších.

Právě když Štěpán dorazil, vyprávěl jeden havíř, který se vrátil z Montsou a popíjel pivo, že v pokladně je vylepená nějaká vyhláška, ale co na té vyhlášce stojí, to přesně nevěděl. Přicházeli další a další havíři, a každý říkal něco jiného. Ale bylo z toho zřejmé, že podnik učinil nějaké rozhodnutí.

„A co tomu říkáš ty?“ otázal se Štěpán Suvarina a přisedl si k jeho stolu, na němž místo piva ležel jen balíček tabáku.

Suvarin nespěchal s odpovědí, napřed si dokroutil cigaretu.

„Já říkám, že se to dalo čekat. Chtějí vás přimáčkout ke zdi.“

Jediný Suvarin měl natolik pružné myšlení, aby dovedl situaci analyzovat. Se svým obvyklým klidem počal vysvětlovat, že podnik, ohrožený krizí, musí za každou cenu snížit náklady, když nechce podlehnout, a že přirozeně, kdo si bude muset utáhnout opasek, to budou zase jen dělníci. Podnik už si vždycky vymyslí nějakou záminku, jak by jim strhl na mzdě... Už dva měsíce se na šachetním nádvoří hromadí uhlí, téměř všechny továrny stojí. A protože se podnik bojí také zastavit práci, aby neutrpěl ztráty na zařízení, které by stálo ladem, nejraději by viděl nějaké krajní řešení, dejme tomu stávku, z níž by dělníci vyšli zkrátka a hůř placení. A navíc podnik znepokojuje ta nová svépomocná pokladna, v níž vidí budoucí nebezpečí, a kterou by taková stávka zlikvidovala dřív než by se stačila dostatečně naplnit.

Rasseneur si sedl vedle Štěpána a oba naslouchali Suvarinovi zdrcení. Nyní už mohli mluvit hlasitě, ve výčepu už zbyla jen paní Rasseneurová usazená za pultem.

„Prosím tebe!“ zabručel Rasseneur. „Proč by to podnik dělal? Ten nemá na stávce nejmenší zájem a dělníci také ne. Nejlepší je se dohodnout.“

To bylo velice rozumné. Rasseneur byl vždycky pro rozumné požadavky. Dokonce od té doby, co se jeho bývalý nájemník stal tak populární, přeháněl Rasseneur svou teorii o možnostech pokroku a říkal, že kdo chce mít všechno najednou, nemá nakonec nic. V jeho pivní žoviálnosti se objevil osten žárlivosti, který se ještě zotřoval tím, že havíři z Voreux už k němu nechodili tak často pít pivo a poslouchat jeho rozumy, nakonec občas až zapomínal na svou zatrpklou vyhozeného horníka a dokonce se podniku zastával.

„Tak ty jsi proti stávce?“ zvolala paní Rasseneurová, aniž opustila své místo za výčepem.

A když jí Rasseneur rezolutně odpověděl, že ano, že je proti stávce, manželka se na něho obořila:

„Ty mlč, ty babo jedna, a nech tady pána mluvit!“

Štěpán se zamyšleně díval na sklenici piva před sebou. Pak zvedl hlavu.

„To, co tady Suvarin říká, je asi pravda, a když nás k tomu doženou, my se budeme muset pro stávku rozhodnout. ..

Zrovna mi o tom taky psal Pluchart, a velice rozumně. On je taky proti stávce, protože stávka poškozuje dělníky právě tak jako zaměstnavatele, a nakonec stejně nic neřeší. Jenže Pluchart tady vidí příležitost, jak bychom naše lidi dostali do té jeho organizace... Můžete se na ten dopis podívat.“

Vskutku, Plucharta velice mrzelo, s jakou nedůvěrou se Internacionála setkává u montsouských havířů, a doufal, že by do ní hromadně vstoupili, kdyby je nějaký konflikt přinutil do boje proti podniku. Přes všechnu snahu se Štěpánovi nepodařilo udat ani jedinou legitimaci, takže zatím využíval všechnen svůj vliv hlavně na založení svépomocné pokladny, kterou havíři přijali daleko ochotněji. Ale tato pokladna byla zatím ještě tak chudá, že, jak správně říkal Suvarin, by se brzy vyčerpala, a v tom případě by se pak stávkující museli nutně přihlásit do Sdružení pracujících, aby jim jejich bratři z celého světa přišli na pomoc,

„Kolik máte v pokladně?“ otázal se Rasseneur.

„Sotva tři tisíce franků,“ odpověděl Štěpán. „A jak víte, včera mě volali na ředitelství. Copak o to, páni byli velice zdvořilí, znovu mě ujistili, že naprosto nebrání dělníkům, aby si založili rezervní fond. Ale bylo z toho jasné, že by ten fond chtěli mít pod kontrolou... V každém případě se s nimi ještě o to popereme.“

Hostinský počal přecházet po místnosti a nyní jen opovrhlivě fíkl. Tři tisíce! Co chcete s takovou pokladnou pořídit? Nestačí to ani na šest dní na chleba, a ml šL spoléhat na nějaké cizí lidi někde v Anglii, to už je pak lepší si rovnou lehnout a spolknout vlastní jazyk. Ne, takováhle stávka je blbost!

A tu poprvé došlo k ostré výměně slov mezi těmi dvěma muži, kteří se až dosud ve své společné nenávisti ke kapitálu nakonec vždycky shodli.

„No a co ty na to?“ řekl znovu Štěpán a obrátil se k Suvarinovi.

Suvarin odpověděl svým obvyklým pohrdavým výrazem:

„Stávka? Blbost!“

Pak uprostřed hněvivého mlčení, které se rozhostilo, dodal mírně:

„A vlastně, proč ne, když vás to baví? Někoho to zničí, někoho to zabije, aspoň jich zas bude o pár míň... Jenže takhle by to trvalo dobrých tisíc let, než by se svět obrodil. Udělali byste lip, kdybyste rovnou vyhodili celý ten kriminál do povětří. Beztak tam jednou všichni pochcípáte.“

Suvarin ukázal svou štíhlou rukou na Voreux, jehož budovy bylo vidět otevřenými dveřmi. Vtom ho však přerušila nečekaná dramatická událost: velká krotká ramlice Polska, která se odvážila před dům, skočila do dveří, aby Se zachránila před prškou kamení, již ji zasypávali kluci, celá vyděšená, uši dozadu, ocásek zvednutý, Polska běžela k Suvarinovi, přitiskla se mu k nohám a začala ho škrabat a prošit, aby ji vzal do náruče. Suvarin si ji položil na klín, přikryl ji oběma rukama a ponořil se do onoho zvláštního polosnění, do něhož ho uváděl dotek té hebké teplé srsti. Téměř ihned nato vstoupil Maheu. Odmítl si dát pivo přes zdvořilé naléhání paní Rasseneurové, která pivo prodávala, jako by jím hostila. Štěpán vstal a vydal se spolu s Maheuem do Montsou.

Ve dny, kdy se v budově podnikového skladiště vyplácelo, vypadalo to v Montsou jako ve svátek nebo o pouti. Ze všech kolonek se sem valily proudy havířů. Pokladna byla tak malá, že raději čekali venku, postávali v hloučcích na chodníku, tarasili silnici neustále dorůstající frontou. Toho využívali kramáři, rozbíjeli tu své pojízdné stánky“ nabízeli kdecu, až po hliněné nádoby a uzeniny. Ale největší tržbu měly hospody a kořalny, neboť havíři si ještě před výplatou krátili dlouhou chvíli u výčepů, a když pak měli peníze v kapse, zase se tam vraceli, aby to zapili. A to ještě jen ti obzvlášť rozumní nešli pak zbytek roztočit do Vesuvu.

Jak Maheu se Štěpánem procházeli jednotlivými hloučky, vycítili, že tu dnes vládne jakési temné zoufalství. Nebylo tu ani stopy po obvyklé bezstarostnosti, kdy se peníze vyberou a hned se v hospodě načnou. Lidé zatínali pěsti, od úst k ústům kolovala prudká slova.

„Tak je to pravda?“ otázal se Maheu Chavala, kterého potkal před hospodou u Piquettů. „Oni to svinstvo provedli?“

Ale Chaval jen něco zlostně zabručel a úkosem se podíval na Štěpána. Od obnovení smlouvy o dílo se Chaval dal do jiné party, a od té doby v něm pomalu hlodala závist k tomu přivandrovalci, který si tu najednou poroučí a kterému podle jeho slov leze celá kolonka někam. K tomu se přidala i milostná žárlivost, takže kdykoli teď vodil Kateřinu na Réquillart nebo za haldu, pokaždé jí sprostě vyčítal, že líhá s máminým podnájemníkem, a hned nato ji v náhlé divoké touze div láskou nezabil.

Maheu se Chavala ještě zeptal:

„To se týká šachty Voreux?“

A protože Chaval jen kývl hlavou a obrátil se k nim zády, Štěpán a Maheu se rozhodli, že se půjdou sami podívat. Pokladna byla v malé čtvercové místnosti přepažené mříží. Na lavicích při stěnách čekalo několik havířů, a mezitím pokladník za pomoci zřízence vyplácel jiného havíře, který stál u okénka s čepicí v ruce. Nad lavicí vlevo byla vylepena žlutá vyhláška, zářící novotou na šedě začouzené omítce, a před touto vyhláškou od samého rána proudili havíři. Přicházeli po dvou po třech, chvíli postáli a zase odcházeli, bez hlesu, s náhle skleslými rameny, jako by jim někdo přerazil páteř.

Právě stáli před vyhláškou dva havíři, jeden mladý, s hranatou hlavou neurvalce, druhý starý a vyzáblý, se stařecky přihlouplým obličejem. Žádný z nich neuměl číst, ten mladší potichu slabikoval, ten starší na něho jen nechápavě hleděl. Mnozí takto přicházeli, jen aby to viděli, ačkoli tomu nerozuměli.

„Tak nám to přečti,“ řekl Štěpánovi Maheu, který sám také nebyl ve čtení právě zběhlý.

A Štěpán začal číst. Vyhláška se obracela k havířům všech šachet. Podnik v ní dával na vědomí, že vzhledem k malé péči věnované výdřevě a vzhledem k tomu, že všechny pokuty zůstaly bez účinku, rozhodl se, že zavede nový způsob odměny za rubání uhlí. Napříště se bude platit za výdřevu zvlášť, podle počtu kubických metrů dodaného a použitého dřeva, na podkladě množství práce potřebné k jejímu řádnému provedení. Cena za vozík narubaného uhlí bude ovšem snížena z padesáti centimů na čtyřicet, se zvláštním zřetelem k povaze a vzdálenosti porubů. A jakýsi zmatený výpočet

se pokoušel dokazovat, že tato srážka deseti centimů bude přesně vyvážena příplatkem za výdřevu. Podnik k tomu ještě dodával, že chce každému poskytnout možnost, aby se přesvědčil o výhodách nového systému, a že ho proto hodlá zavést teprve od pondělí prvního prosince.

„Nechtěl byste to číst trochu potichu, vy tam?“ křikl pokladník. „Člověk neslyší vlastní slovo.“

Štěpán četl dál, bez ohledu na toto napomenutí. Hlas se mu chvěl, a když skončil, všichni dál upřeně hleděli na vyhlášku. Starý a mladý havíř jako by ještě na něco čekali, ale pak odešli, ramena skleslá.

„Krucinál!“ zabručel Maheu.

On a jeho společník usedli. S hlavou skloněnou usilovně počítali, zatímco před žlutou vyhláškou proud lidí nepřestával. To si z nich dělají blázny? Těch deset centimů stržených z huntu na výdřevě nikdy nedohoní. Dostanou z nich přinejlepším osm, takže je podnik okrádá o dva centimy na jednom huntu, nepočítaje v to čas, který jim zabere důkladná práce. Tak tohle tedy měli za lubem, tohle skryté snížení mzdy! Podnik chce ušetřit na účet havířů.

„Krucináli Ztracený život!“ huboval dál Maheu, když zvedl hlavu. „Když jim na tohle přistoupíme, jsme poserové!“

Mezitím se u okénka uprázdnilo místo a Maheu k němu přistoupil, aby si vybral mzdu. Vedoucí part vybírali peníze najednou a sami je rozdělávali mezi jednotlivé pracovníky, čímž se ušetřil čas.

„Maheu a jeho parta,“ řekl zřízenec. „Sloj Filonnière, porub číslo sedm.“

Chvilí hledal v seznamech, které se sestavovaly podle knížek, do nichž důlní denně zapisovali počet vytěžených vozíků v jednotlivých porubech. Pak opakoval:

„Maheu a jeho parta, sloj Filonnière, porub číslo sedm... sto třicet pět franků.“

Pokladník vysázel peníze.

„Promiňte, pane pokladníku,“ vykoktal zděšeně Maheu, „nespletl jste se náhodou?“

Maheu hleděl na tu malou hromádku peněz, nechával je ležet, zmražen ledovým praménkem, který mu pronikal do srdce. Pravda, čekal malou výplatu, ale takhle málo to nemůže být, to by se muselo přepočítat. Když odevzdá Zacharovi, Štěpánovi a chlapci, který nyní zastupoval Chavala, jejich podíl, zbude pro něho, dědu, Kateřinu a Jánka sotva padesát franků.

„Ne ne, je to správně,“ řekl pokladník. „Musí se odečíst dvě neděle a čtyři dny, kdy se nepracovalo: zbývá devět pracovních dnů.“

Maheu sledoval jeho výpočet, polohlasně si pro sebe počítal: devět dní, to dělá za něho asi třicet franků, osmnáct za Kateřinu, devět za Jánka. A starý Smrtka má jen tři dny. Nevadí, ale když se k tomu přidá devadesát franků za Zachara a jeho dva soudruhy, musí to dělat víc.

„A nezapomínejte, že je v tom taky pokuta,“ dodal pokladník. „Dvacet franků pokuty za vadnou výdřevu.“

Maheu učinil zoufalý pohyb. Dvacet franků pokuty a čtyři dni prostoj! Pak je to správně! Když si pomyslí, že dokud starý Smrtka pracoval a Zachar ještě nebyl ženatý, nosil někdy domů až sto padesát franků!

„Tak už si to jednou vezměte!“ křikl netrpělivě pokladník. „Vidíte přece, že lidi čekají... Když to nechcete, řekněte to rovnou.“

A když se Maheu konečně odhodlal a počal chvějící se rukou peníze sbírat, zřízenec ho zadržel.

„Počkejte, mám tady poznamenané vaše jméno. Tous-saint Maheu, že ano?... Pan generální tajemník by si s vámi přál mluvit. Jděte dál, nikoho tam nemá.“

Ohromený Maheu se octl v pracovně zařízení starým mahagonovým nábytkem, jejíž stěny byly potaženy vybledlým zeleným ripsem. Pět minut naslouchal generálnímu tajemníkovi, velkému bledému pánovi, který s ním mluvil přes haldy spisů na stole, aniž vstal ze židle. Maheuovi však hučelo v uších, takže ho téměř neslyšel. Nejasně pochopil, že jde o jeho otce, že se bude jednat o jeho penzi, o oněch sto padesáti francích, které se dávají po čtyřiceti letech práce tomu, kdo překročil věk padesát let. A pak se mu náhle zdálo, že se tajemníkův hlas stal tvrdším. Nyní šlo o výtku, že prý se plete do politiky, a pak následovala zmínka o jeho podnájemníkovi a o svépomocné pokladně, a nakonec mu byla udělena rada, aby se on, jeden z nejlepších pracovníků na šachtě, v takových nesmyslech ne-kompromitoval. Maheu se chtěl ohradit, ale nevypravil ze sebe nic víc než pár nesouvislých slov. Zimničně ždímal čepici v rukou a teprve na odchodu vykoktal:

„Zajisté, pane tajemníku... Buďte ujištěn, pane tajemníku...“

Když se venku setkal se Štěpánem, který na něho čekal, Maheu vybuchl:

„Já posera! Já mu měl odpovědět!... Člověku nedají ani na chleba, a ještě aby si od nich nechal nadávat! Jo, a na tebe má spadeno, že prý otravuješ celou kolonku... No, a co můžeme dělat, kruci! Ohnout hřbet, a ještě poděkovat. On má pravdu, nakonec je to nejrozumnější.“

Maheu umkl, zmítán mezi hněvem a strachem. Štěpán, zamyšlen, se mračil. Znovu procházeli hloučky, které tarasily ulici. Zoufalství narůstalo, zoufalství pokojného lidu, jako vzdálené dunění bouře, bez prudšího pohybu, avšak hrozivě visící nad tou lidskou masou. Několik bystrých hlav znalých počtů to všechno propočítalo, a ty dva centimy, které podnik vydělává na výdřevě, už kolovaly a rozpalovaly i nejtvrďší palice. Hlavně tu však byla zuřivá zlost z té katastrofální výplaty, vzpoura hladu proti prostojům a pokutám. Už teď není co jíst, co bude potom, když se mzda ještě sníží? V hospodách se nadávalo nahlas a hněv tak vysušoval hrdla, že to málo peněz z výplaty zůstávalo na pultech. Cestou z Montsou do kolonky nevyměnili Štěpán a Maheu ani slovo. Když Maheu vešel, Maheudka, která byla sama doma s dětmi, si ihned všimla, že se muž vrací s prázdnými rukama.

„No, ty jsi pěkný! Kde máš to kafe a cukr a maso? Ten kousek telecího by tě snad nezabil.“

Maheu neodpověděl, hrdlo stažené potlačovaným vzrušením. A pak náhle drsná tvář tohoto muže zoceleného prací na šachtě jako by zduřela zoufalstvím, z očí vytryskly dvě těžké slzy a za nimi se řinuly další, jako horký déšť. Klesl na židli, hodil na stůl padesát franků a rozplakal se jako dítě.

„Tumáš!“ koktal Maheu, „podívej se, co ti nesu... To je za práci nás všech.“

Maheudka se podívala na Štěpána a viděla, že i on zdrceně mlčí. A tu se také rozplakala. Jak má devět lidí žít čtrnáct dní z padesáti franků? Nejstarší syn je opustil, děda už nemůže na nohy: za pár dní všichni umřou hladu. Alzira se vrhla matce kolem krku, zděšená jejím pláčem. Estelka řvala, Lenora a Jindra vzlykali.

A brzy z celé kolony stoupal jediný výkřik bídy. Muži se vrátili, každá rodina bědovala nad pohromou té malé výplaty. Dveře se znovu otevřely, objevily se v nich ženské a křičely do ulice, jako by se jejich nárek nevešel pod nízký strop zavřené světnice. Padal drobný déšť, ale ženské ho necítily, volaly na sebe přes ulici, ukazovaly si na dlaně peníze z výplaty.

„Podívejte se, tohle mu dali, vždyť si z nás dělají blázný!“ „Heleďte, já tady nemám ani z čeho koupit na čtrnáct dní chleba!“ : ~

„A co já, spočítejte si to, to zas abych prodávala košile a vlasy!“

Maheudka vyšla ven jako ostatní. Kolem Levaquové, která křičela nejvíc, se utvořil hlouček, Levaquová ječela, že ten její ožrala se ještě ani nevrátil a že se vsadí, že ta jeho výplata, ať je malá nebo velká, se celá rozplyne ve Vesuvu.

Filoména vyhlížela Maheua, aby si Zachar z peněz nic nevzal. Jen Pierronka vypadala dost klidně, ten bambula Pierron si to vždycky dovede nějak zařídit, bůhví, jak to dělá, ale vždycky má v pracovním výkazu víc hodin než ti ostatní. To však Baba Pálená považovala za podlost, stranila těm, které nadávaly, hubená a rovná uprostřed hloučku, pěst napřaženou směrem k Montsou.

„A to jsem dneska ráno viděla,“ vykřikovala, aniž však koho jmenovala, „jak se jejich služka veze v kočáře!... Jo, kuchařka v kočáře s dvěma koňma, určitě jela do Marchiennes pro ryby!“

Zvedla se bouře hlasů, zuřivost se rozpoutala nanovo. Ta služka v bílé zástěře, kterou vezou v kočáře pánům nakoupit, všechny pobouřila. Dělníci můžou chciplat hladu, ale oni by to bez ryby nevydrželi! Jenže oni možná ty ryby taky věčně jíst nebudou: jednou přijdou taky na řadu chudáci. A myšlenky, které Štěpán zašil, rostly a bujely v tomto výkřiku vzpoury. Zněla v něm nedočkavost při pomýšlení na slibovaný zlatý věk, touha co nejdřív dostat svůj díl štěstí, tam za tím obzorem bídy, v němž jsou uzavřeni jako v hrobce. Už je toho přikofí zrovna dost, a když už jim berou i ten chleba od huby, nezbude než se domáhat svých práv. Hlavně ženské by se byly okamžitě rozběhly dobývat tu ideální obec pokroku, kde už nebudou chudáci. Stmívalo se, déšť houstl víc a víc, a ženské dál stáply kolonku proudy slz za hlasitého vřiskání dětí puštěných z dohledu.

Večer bylo u Rasseneura rozhodnuto o stávce, Rasseneur už proti ní nic nenamítal, a Suvarin ji přijímal jako první krok, Štěpán jednou větou shrnul situaci: když podnik chce mermomoci stávkou, ať ji tedy má!

V

Uplynul týden, práce pokračovala v nedůvěře a chmurách, v očekávání srážky.

U Maheuových to vypadalo, že bude výplata ještě horší než minule. Dokonce Maheudka, obvykle tak umírněná a rozšafná, byla čím dál nevrlejší. A do toho si ještě její dcera vzpomene a celou noc si nepřijde domů! Ráno se vrátila tak unavená a tak nemocná, že ani nemohla do práce, a s pláčem vysvětlovala, že za to nemůže, že ji Chaval nepustil, že jí hrozil, že ji zabije, jestli mu uteče. Byl prý žárliivostí jako šílený, říkal, že jí nedovolí, aby se vrátila do postele ke Štěpánovi, že beztak ví docela určitě, že mu ji tam rodiče sami strkají. Maheudku to tak rozlítlo, že zakázala dceři se s takovým surovcem dál stýkat, a prohlásila, že půjde za ním do Montsou a nařídí mu. Ale den byl tak jako tak ztracený, a holka beztak nestojí to o měnit milého, když už jednou jednoho má.

Dva dny nato vypukla další aféra. V pondělí a v úterý, když všichni předpokládali, že Janek hezky pracuje na šachtě, ten uličník si zatím vystřelil s Lydií a Bertíkem do močálů a do Vandamského lesa. Ze on je svedl, bylo jisté, ale nikdo se nikdy nedověděl, co tam tropili, jestli kradli nebo se bavili způsobem ne právě přiměřeným svému věku. Janek dostal pořádný výprask, který mu matka uštědřila venku na chodníku před houfem vyjevených dětí z kolony. Kdo to jakživ viděl, aby její vlastní dítě, které ji od narození už stálo tolik peněz, se jí takhle odvděčilo! A v tom výkřiku byla vzpomínka na vlastní tvrdé mládí, na dědičnou bídu, která v každém dítěti vidí budoucího živitele.

Druhý den ráno, když Maheu a Kateřina odešli na šachtu, Maheudka se nazvedla na posteli a řekla Jankovi:

„Jestli to uděláš ještě jednou, ty neřáde, sedňu ti kůži ze zadnice!“

V novém Maheuově porubu byla práce těžká. V té části byla sloj tak úzká, že rubači, vtisknuti mezi počvu a strop, si při práci odírali lokty. Mimoto tu přibývalo vody, každým okamžikem se mohla očekávat záplava, kdy prudký tlak vody roztrhne skálu a smete lidi s sebou. Již předešlý den, když Štěpán zasekl špic a opět ho vytáhl, vystříkla mu do obličeje voda, ale byl to jen planý poplach, v porubu bylo jen o něco vlhčeji a nezdavěji. Ostatně Štěpánovi ani nepřišlo na mysl, že by se mohlo něco stát, neboť nyní už si neuvědomoval nebezpečí o nic víc než jeho soudruzi. Vzduch, v němž pracovali, byl prosycen plynem, ale nikdo už necítil na očích tlak ani nevnímal zvláštní mlhavý závoj, který jim lnul k řasám jako pavučina. Občas, když plamen kahanu prudce zbledl a zmodral, připomněl havířům přítomnost plynu, a některý z nich přiložil ucho ke stěně a naslouchal, jak plyn uniká trhlinami v drobných pukajících bublinkách. Avšak hlavním nebezpečím zůstávala možnost závalu, neboť kromě nedostatečné a odbývané výdřevy se hornina promáčená vodou drolila.

Třikrát za ten den musel Maheu dát vyztužit výdřevu. Bylo půl třetí, lidé se chystali vyfárat. Štěpán ležel na boku a odlamoval poslední plást, když se náhle celá šachta otřásla vzdáleným hromobitím.

„Co to bylo?“ zvolal Štěpán a pustil špic, aby naslouchal.

Zdalo se mu, že se za ním chodba hroutí.

Vtom už k němu shora klouzal Maheu a křikl:

„Zával!... Rychle, rychle!“

Všichni se skulili po svahu stěny a rozběhli se chodbou, hnáni bratrskou touhou pomoci. V náhlém tichu, které se rozhostilo, jim kahany tančily v rukách, jak pádili v řadě chodbami, sehnuti, jako kdyby běželi po čtyřech, a v běhu si

vyměňovali stručné otázky a odpovědi: kde to bylo? Tady v porubech? Ne, musí to být někde níž. Asi v dopravní třídě! Když doběhli ke komínu, skočili do něho a váleli se jeden přes druhého, lhostejní k modřinám.

Janek, zadníci ještě celou červenou od včerejšího výprasku, dnes ze šachty neutekl. Běhal bos za svým vlakem, zavíral za ním větrní dveře a občas, když se nebál, že potká důlního, vylezl si na poslední hunt, což bylo zakázáno, protože tam mohl usnout. Jeho nejmilejší zábavou však bylo, kdykoli se vlak zastavil na výhybce, aby druhý vlak mohl projet, že se odzadu tiše připlíží k Bertíkovi, který v čele vlaku držel otěže. A pak ho buď surově štípal, nebo si vymýšlel jiné kruté žerty, jako zlá opička s velkýma ušima, hubeným čumáčkem a zeleně světlkujícíma očima. Abnormálně vyvinutý po jedné stránce, měl Janek onu temnou inteligenci a tělesnou mrštnost lidského zmetka, který se vrací do prvotní živočišné podoby.

Po poledni přivedl Mouque chlapcům Kuráže, který byl nyní na řadě, a když při jedné zastávce začal kůň frkat, Janek proklouzl k Bertíkovi a zeptal se ho:

„Co to má ten neřád, že se tak vždýcky najednou zastaví na fleku?... Já si ještě kvůli němu polámu nohy.“

Bertík nemohl odpovědět, neboť musel přidržet Kuráže, který vesele vítal blížící se vlak. Zvěřil totiž na dálku svého přítele Turka, jehož si velice zamiloval od onoho dne, kdy přihlížel jeho příchodu pod zem. V Kurážově náklonnosti byl i kus soucitu moudrého starce, který se snaží svému mladšímu příteli ulehčit a dodat mu trochu své vlastní odevzdanosti a trpělivosti, neboť Turek ne a ne se přizpůsobit, bez zájmu tahal hunty, věšel hlavu oslepen nocí, ve věčném stesku po slunci. A tak kdykoli se potkali, Kuráž natáhl krk a láskyplně přítele olízl, aby ho povzbudil.

„Vidíš je, potvory,“ křikl Bertík, „už se zase cicmají!“

Když Turek přešel, vrátil se Bertík k Jankově otázce ohledně Kuráže:

„To je mrcha mazaná!... Když se takhle zastaví, to znamená, že větrí nějakou lumpárnu, buď šutr nebo díru. Ten se děsně bojí, aby si nic nepolámal... Ale já nevím, co to tam dneska má za těmi dveřmi. Jak si je otevře, nechce dál... Tys tam nic necítil?“

„Nic,“ řekl Janek. „Jenom je tam vody po kolena.“

Vlak se rozjel. A při příští jízdě, když si otevřel větrní dveře hlavou, Kuráž zase ne a ne z místa. Jen dlouze řehal a celý se třásl. Nakonec se přece jen odhodlal, a vyrazil jako střela.

Janek zavíral dveře a tím zůstal vzadu. ... Shýbl se a podíval se na louži, ve které se brouzdal, a potom zvedl kahan nad hlavu a všiml si, že výdřeva, podemletá stálým přítokem vody, povolila. Zároveň přicházel ze svého porubu havíř Berloque zvaný Zoubek, který spěchal domů, protože se jeho žena čekala. Také on se zastavil a prohlížel si výdřevu. A náhle, právě když se Janek chtěl rozběhnout za svým vlakem, ve stropě to strašlivě zaprášelo a havíře i chlapce pohltil zával.

Rozhostilo se veliké ticho. Proud vzduchu, způsobený závalem, hnal do chodeb hustý prach. Ze všech stran, až z nejvzdálenějších porubů se sbíhali oslepení, polozadušení havíři, tančící kahany jen matně osvětlovaly ty černé postavy pádící temným krtčím doupětem. Když první havíři narazili na zával, začali hlasitě volat o pomoc. Jiná parta, která běžela z nejvzdálenějšího porubu, byla na druhé straně závalu, který zatarasil chodbu. Ihned se zjistilo, že se strop zhroutil v délce necelých deseti metrů. Škoda nebyla veliká. Ale všechny bodlo u srdce, když se z trosek ozvalo smrtelné chroptění.

Bertík nechal vlak stát, rozběhl se zpátky a křičel:

„Jánka to zasypalo!... Jánka to zasypalo!“

Právě v tom okamžiku vylezli z komína Maheu se Za-charem a Štěpánem. Maheua se zmocnilo tak šílené zoufalství, že nedovedl nic než klít a klít.

Kateřina, Lydie a Mouquetka mezitím také přiběhly a daly se do pláce a ječely hrůzou uprostřed toho strašlivého zmatku, který okolní temnota ještě zvyšovala. Všechny pokusy je umlčet byly marné, děvčata ztrácela hlavu a při každém zachroptění ječela ještě víc.

Přiběhl poklusem důlní Richomme, celý nešťastný, že inženýr Négrel ani Dansaert nejsou právě na šachtě. Přiložil ucho ke skále, chvíli naslouchal a pak prohlásil, že to nesténá dětský hlas. Jistě je tam někdo dospělý. Maheu nejméně dvacetkrát volal Jánka jménem, ale ani hlásek mu neodpověděl. Chlapce to určitě rozmačkalo.

A chroptění pokračovalo jednotvárně dál. Havíři volali na umírajícího, ptali se ho, jak se jmenuje. Ale odpovídalo jim jen chroptění.

„Dělejte, dělejte,“ opakoval Richomme, už v plné organizaci záchranných prací. „Mluvit můžete až potom.“

Z obou stran se havíři pustili do závalu krumpáči a lopatami. Chaval pracoval beze slova vedle Maheua a Štěpána, zatímco Zachar se staral o odvoz zeminy. Končila šichta, nikdo ještě neobědval, ale kdo by mohl odejít na oběd, když jsou dva kamarádi v nebezpečí? Napadlo je však, že by se v kolonce mohli znepokojit, kdyby se nikdo nevracel, a proto navrhli, aby děvčata šla domů. Ale ani Kateřina, ani Mouquetka, a dokonce ani Lydie nechtěly odejít, přikované na místě potřebou vědět, co se stalo, a pomáhaly při odklizení. Konečně se uvolil Levaque, že jim nahoře řekne, co se stalo, zeje to jen malý zával a že už se odklízí. Bylo krátce před čtvrtou, havíři za necelou hodinu vykonali celodenní práci: mohla už být odklizená dobrá polovina horniny, kdyby se stropu nepadaly další balvany. Maheu pracoval tak zuřivě, že odháněl každého, kdo se k němu přiblížil a chtěl ho na chvíli vystřídat.

„Pomalu!“ řekl konečně Richomme. „Už tam budeme... Abychom je nedorazili.“

Vskutku, chroptění bylo čím dál jasněji slyšet. A toto nepřetržité chrčení bylo havířům vodítkem. Nyní už jako by znělo přímo pod krumpáči. A náhle ustalo.

Všichni zmlkli a podívali se na sebe. Zamrazilo je, jako by kolem nich v temnotách proběhl ledový chlad smrti. Kopali zalití potem, svaly napjaté k prasknutí. Objevila se noha, a od toho okamžiku počali hlínu odhrabávat rukama, až postupně odkryli všechny údy. Hlava byla celá. Kahany na ni posvítily, a šeptem proletělo jméno: Zoubek. Byl ještě teplý, balvan mu přerazil páteř.

„Zabalte ho do deky a položte ho do huntů,“ nařídil důlní. „A teď ještě toho kluka, a honem!“ Maheu naposledy kopl krumpáčem, a vznikl otvor, jímž se mohli dorozumět 3 těmi, kdo odklízeli zával z druhé strany. A ti už na ně volali, že Jánka už našli, že je v bezvědomí a má přeražené nohy, ale že dýchá. Otec sám vynesl chlapce v náručí. A skrz zaťaté zuby dál klel, aby si ulevil ve svém žalu, zato Kateřina a ostatní ženské „čaly ječet nanovo. Rychle se utvořil průvod. Bertík přivedl K. áže a zapřáhli koně do dvou huntů: v prvním ležel mrtvý Zoubek, jehož podpíral Štěpán, v druhém seděl Maheu a držel na klíně omdlelého Jánka zabaleného do vlněného hadru strženého z větrních dveří. Huntů se pomalu rozjely. Na každém z nich svítil kahan jako rudá hvězda. A za nimi se ubíral průvod havířů, dlouhá řada padesáti stínů. Únava na ně dolehla plnou vahou, sotva pletli nohama, klouzali po blátě, šli smutně a sklesle jako stádo stížených zhoubnou nákazou. Téměř půl hodiny jim trvalo, než došli k nárazišti. Ta poslední pouť v černém podzemí, ta cesta dlouhými chodbami, které se dělily, odbočovaly, ubíhaly do tmy, jako by nebrala konce. Na nárazišti už je čekal Richomme, který si pospíšil napřed. Dal vyklidit jednu klec a Pierron do ní ihned naložil oba huntů. V jednom zůstal Maheu s Jankem na klíně, zatímco v druhém musel Štěpán držet mrtvého Zoubka v náručí, aby se směstnali do klece. Do vyšších pater nastoupili havíři a klec se vznesla. Stoupala deset minut. Děšť z roubení byl ledový, havíři hleděli vzhůru, netrpělivě vyhlíželi denní světlo. Naštěstí chlapec, kterého poslali pro doktora Vander-hagena, našel lékaře doma a přivedl ho s sebou. Jánka a mrtvého odnesli do šatny dozorců, kde se v zimě v létě topí v krbu. Odstranili z cesty vědra s teplou vodou, připravená na mytí nohou, na podlahu položili dva slamníky a na ně mrtvého a chlapce. Dovnitř vešli jen Maheu a Štěpán. Vozačky, havíři a odbíhači, kteří se sem seběhli, stáli venku v hloučku a polohlasně hovořili.

Sotva se lékař podíval na Zoubka, zabručel:

„To je konec... Můžete ho umýt.“

Dva dozorcí svlékli umouněnou mrtvolu, dosud vlhkou potem od práce, a umyli ji houbou.

„Hlava je v pořádku,“ pokračoval lékař vkleče na Jankově slamníku. „Hrudník taky... Aha, odnesly to nohy.“

Sám chlapec svlékal. Rozvázal mu šátek, stáhl kazajku, pak kalhoty a košili, obrátě jako chůva. A objevilo se to ubohé tělíčko, hubené jako komár, zamazané černým prachem a žlutou hlínou, poseté krvavými skvrnami. Nebylo na něm nic vidět, museli ho také napřed umýt. Janek jako by pod houbou ještě víc hubl, jak tu ležel, byl sinalý, až průsvitný, že mu bylo pod kůží vidět kosti. Byl to žalostný pohled na tu krajní degeneraci rodu chudáků, na to malé rozbolavělé nic, napůl rozdrčené skálou. Když byl čistý, objevila se poraněná stehna, dvě rudé skvrny na bílé kůži.

Janek se probral z mdloby a zasténal. Maheu stál se skleslými rukama u paty slamníku a díval se, z očí mu skanuly dvě velké slzy.

„Aha, ty jsi jeho táta, vid’?“ řekl lékař, když zvedl hlavu. „Neplač, přece vidíš, že není mrtvý... Radši mi pomoz.“

Konstatoval dvě prosté zlomeniny, ale pravá noha se mu nechtěla líbit: asi se bude muset amputovat.

Vtom se v doprovodu Richomma objevili inženýr Négrel a Dansaert, jimž konečně dali o neštěstí vědět. Négrel naslouchal výkladu důlního s vzrůstající nevolí. A pak vybuchl: zase ta zatracená výdřeva! Copak jim stokrát neřikal, že to jednou bude někoho stát život? A když se na nich chce, aby dřevili pořádně, ti troubové chtějí stávkovat! A ještě ke všemu teď aby tu škodu zaplatil podnik! To bude mít pan Hennebeau radost!

„Kdo je to?“ otázal se Dansaert, který dosud stál mlčky nad mrtvým, jehož právě balili do prostěradla.

„Zoubek, jeden z našich nejlepších havířů. Má tři děti... Chudák.“

Doktor Vanderhagen nařídil, aby Jánka okamžitě dopravili domů. Bylo šest hodin, smrákalo se, bylo už také načase odvézt mrtvolu, a inženýr dal zapřáhnout vůz a připravit nosítka. Na ně uložili raněného chlapce, kdežto slamník s mrtvým naložili na vůz.

Vozačky stále ještě stály za dveřmi a mluvily s havíři, kteří se také přišli podívat. Když se dveře otevřely, hlouček zmlkl. A znovu se vytvořil průvod: napřed vůz, za ním nosítka a za nimi dlouhá řada lidí. Vyšli ze šachetního nádvoří a dali se pomalu vzhůru cestou ke kolonii. První listopadové mrazy oholily širou rovinu, kterou nyní tma přikrývala jako rubáš padající s kalného nebe.

Štěpán šeptem poradil Maheuovi, ať pošle Kateřinu napřed, aby Maheudku varovala a zmírnila tak první otřes. Maheu, který šel za nosítka jako tělo bez ducha, jen kývl na souhlas, a Kateřina se rozběhla k domovu, neboť už se blížili ke kolonce. Avšak lidé už mezitím zahlédli ten až příliš povědomý černý vůz. Ženy vybíhaly jako šílené na ulici, některé úzkostí nevydržely a rozběhly se průvodu naproti, jak byly, prostovlasé. Brzy už jich bylo na třicet, pak na padesát, všechny hrdlo stažené stejným strachem. To vezou mrtvého? Kdo to je? Levaquova zpráva je zprvu sice uklidnila, ale teď upadaly do opačné krajnosti: viděly to nejhorší. Už nezahynul jeden člověk, bylo jich nejméně deset, a teď je takhle začnou vozit, jednoho po druhém.

Kateřina našla matku rozrušenou neblahým tušením, a sotva ze sebe vypravila první slova, Maheudka vykřikla:

„Táta je mrtvý!“

Mamě jí to Kateřina vymlouvala, říkala jí, že to Janek. Maheudka ji neposlouchala a rozběhla se z domu. A když spatřila černý vůz, jak se vynořil za kostelem, strašlivě zbledla a kolena se pod ní podlomila. Ženské stojící mlčky ve dveřích napínaly krky, zatímco jiné se držely vzadu a se strachem čekaly, před kterým domem vůz zastaví.

Vůz projel mimo a Maheudka spatřila za ním Maheua, jak jde vedle nosítek. A když nosítka postavili před jejím prahem, a Maheudka uviděla Jánka živého, se zlamanými nohama, nastala u ní tak prudká reakce, že se zalykala hněvem a bez jediné slzy v oku koktala:

„Tak vida, tak nám teď budou mrzačit děti!... Obě nohy, můj ty bože! Co si teď počneme?“

„Mlč!“ okřikl ji doktor Vanderhagen, který přišel s sebou, aby Jánka ošetřil, „bud ráda, že tam nezůstal.“

Ale Maheudka láteřila dál, obklopena plačícími dětmi, Alzirou, Lenorou a Jindrou. A zatímco pomáhala raněného vynášet po schodech a podávala lékaři, co potřeboval, proklínala osud a tázala se, kde má brát peníze na to, aby živila mrzáky. Jako by nestačil děda, teď ještě taky kluk přijde o nohy! A mluvila a mluvila, zatímco z jiného domu v

sousedství se ozývaly jiné výkřiky, srdcervoucí nářek Zoubkovy ženy a dětí, plačících nad jeho mrtvolou. Noc byla černá, vyčerpaní havíři konečně zasedli k polévce a jen tyto výkřiky občas přerušovaly mrtvé ticho, které se na kolonku sneslo.

Uplynuly tři neděle. Amputace nebyla nutná, Jankovi zůstaly obě nohy, ale bude kulhat. Po vyšetření se podnik odhodlal k tomu, že Maheuovým vyplatil podporu padesát franků. Mimoto slíbil, že až se chlapec uzdraví, dostane práci na povrchu. Ale u Maheuových se přesto bída zhoršila, protože po otřesu, který prožil, dostal Maheu vysoké horečky a musel ulehnout.

Byla neděle. Maheu už od čtvrtka zase pracoval na šachtě. Večer Štěpán připomněl, že se blíží prvního prosince, a dodal, že je zvědav, jestli podnik svou hrozbu uskuteční. Seděli až do devíti a čekali na Kateřinu, která se asi někde zdržela s Chavalem. Ale Kateřina se nevrátila. Maheudka beze slova zlostně zavřela dveře na petlici. A Štěpán pak nemohl ještě dlouho usnout, ta prázdná postel, v níž Alzira zabírala tak málo místa, mu nedávala pokoj.

Ráno Kateřina pořád nikde. Teprve odpoledne po šichtě se Maheuovi dověděli, že si Chaval hodlá nechat Kateřinu u sebe. Po všech těch příšerných výstupech, které jí dělal, se Kateřina rozhodla, že raději bude žít s ním. A Chaval, aby se vyhnul výčtkám, odešel náhle z Voreux. Dal se najmout na šachtu pana Deneulina, na Jeart-Bart, a Kateřinu si tam vzal s sebou jako vozačku. Bydlet prý budou dál v Montsou v hospodě u Piquettů.

Maheu nejprve prohlásily že Chavalovi rozbije hubu a dceru že dokoře domů, ale pak jen sklesle mávl rukou: vždyť to nemá smysl, vždycky to takhle dopadne, holku nikdo neudrží, když si vzpomene, že bude s někým žít na hromádce.

Nejlepší je klidně počkat, až se vezmou. Ale Maheudka se s tím nehodlala tak snadno smířit.

„Copak jsem jí snad natloukla, když si toho Chavala namluvila?“ dovolávala se Maheudka hlasitě Štěpána, který mlčky naslouchal, bledý jako stěna. „No řekněte sám! Vy jste přece rozumný člověk... My jsme jí nechali úplnou volnost, protože to k čertu přece víme, že si tohle musí každá prodělat. Vezměte si třeba mě, já byla taky v jiném stavu, když si mě táta bral. Jenže já jsem neutekla z domu, já bych našim jakživa neprovedla takový svinstvo, abych jako nezletilá dávala svoji mzdu chlapovi, který ji nepotřebuje. ... Tomu já říkám svinstvo. Na mou duši, to už aby lidi radši ani žádný děti neměli.“

A protože Štěpán na všechno jenom mlčky přikyvoval, Maheudka naléhala dál:

„Vždyť si holka mohla chodit každý večer, kam chtěla! Co to do ní vlezlo? To nemohla počkat, až se dostaneme z tyhle bryndy, a pak se teprve vdát? To by snad bylo přirozený, protože když má člověk dceru, tak ta dcera musí taky vydělávat. ... Jenže my jsme na ni měli být přísnější, my jsme jí neměli dovolit, aby si něco začínala s chlapem. Jak se holce jen trochu povolí, neví, kde přestat.“

Alzira kývala na souhlas, Lenora a Jindra, vyjevení z toho rámusu, se tiše rozplakali a Maheudka vypočítávala, co všechno zlého je potkalo: začalo to tím, že museli oženit Zachara, pak se děda Smrtka poručil na nohy, že už ani ze židle nevstane, Jankovi špatně srůstají kosti a poleží si ještě dobrých deset dní, a teď navrch ta potvora Kateřina si vzpomene a uteče za chlapem! Celá rodina se rozpadla, na šachtě už zbyl jenom táta! Copak může sedm lidí, Estelku nepočítajíc, žít z tátových tří franků denně? To aby se snad raději všichni šli rovnou utopit.

„Nedělej si takovou hlavu, stejně nám to nepomůže,“ řekl Maheu dutým hlasem. „Snad přece jenom nejsme úplně na dně.“

Štěpán, který upřeně hleděl do země, zvedl hlavu a zašeptal, zrak obrácený kamsi do budoucnosti:

„Nejvyšší čas! Už je nejvyšší čas!“

ČÁST ČTVRTÁ

TO PONDĚLÍ MĚLI GRÉGOIROVI S CECILKOU OBĚDĚVAT u Hennebeauových. Po obědě byl další bohatý program: Paul Négrel měl zavést dámy na prohlídku šachty Svatý Tomáš, která se s velkým nákladem nově zařizovala. To však byla jen záminka, jak spojit užitečné s příjemným, a celý ten výlet si vymyslela paní Hennebeauová, aby uspíšila Cecilčin sňatek s Paulem Négrelem.

A náhle, právě v to pondělí, vypukla ve čtyři hodiny ráno stávka. Když podnik zavedl od prvního prosince svůj nový sazebník, havíři zachovali klid. Čtrnáct dní nato přišla výplata a nikdo z nich se ani v nejmenším neohradil. Celé vedení podniku, od ředitele až po posledního dozorce, bylo přesvědčeno, že dělníci novou sazbu přijali, a proto od rána nevycházeli z údivu nad tímto vyhlášením války i nad taktikou a jednotou, s nimiž bylo provedeno, a které svědčily o energickém vedení.

V pět hodin probudil Dansaert pana Hennebeaua a hlásil mu, že na Voreux nesfáral ani jediný dělník a že když ráno procházel Dvěstěčtyřicítkou, všechno tam ještě spalo a okenice byly zavřené. Ředitel vyskočil z postele, a než se stačil pořádně probrat, už se to na něho začalo jen sypat: každou čtvrt hodiny přiběhl nějaký posel, depeše mu padaly na stůl jako krupobití. Zpočátku měl ještě naději, že se vzpoura omezí jen na Voreux, ale každou minutu docházely další zlé zprávy: stávkuje se na Mirou, stávkuje se na Crèveceur, stávkuje se na Magdaleně, kde nastoupili jen koňáci, stávkuje se i na dvou nejukázněnějších šachtách, na Viktorii a Feutry-Cantel, kde celá třetina osazenstva nesfárala. Jen na Svatém Tomáši nastoupili všichni, a zdálo se, že zůstávají stranou. Do desíti hodin pan Hennebeau diktoval depeše, telegrafoval na všechny strany: lillskému prefektovi, správní radě, úřadům, žádal příkazy. Poslal Négrela na obhlídku sousedních šachet, aby získal přesnější informace.

A tu si pan Hennebeau náhle vzpomněl, že má hosty na oběd, už chtěl poslat kočího, aby vyřídil Grégoirovým, že se pozvání odkládá, ale pak zaváhal. On, který si před chvílí několika stručnými povely připravil bitevní pole jako pravý voják, jako by ztratil odvahy, vstal a zašel za manželkou do jejího toaletního pokojíku, kde ji právě komorná česala.

„Tak oni stávkují,“ řekla paní Hennebeauová klidně, když se jí manžel otázel na mínění. „A co je nám do toho?... Máme snad kvůli nim přestat jíst?“

Marně jí manžel vysvětloval, že nálada při obědě bude pokažená a že prohlídka Svatého Tomáše bude muset odpadnout, paní Hennebeauová si postavila hlavu, na všechno měla odpověď: proč ničit oběd, který už je na plotně? A pokud jde o prohlídku šachty, od té se může vždycky upustit, kdyby to bylo opravdu nějak nebezpečné.

„Ostatně,“ pokračovala po odchodu komorné, „vy přece dobře víte, proč mi na tom pozvání tak záleží. Ten sňatek by vás měl zajímat víc než nějaké hlouposti vašich dělníků. ... Zkrátka, já si to přeju, a neodmlouvejte!“

Pan Hennebeau se na ni podíval, lehce se zachvěl na celém těle a na tvrdě uzavřené tváři tohoto muže kázně se objevila skrytá bolest zmučeného srdce. Paní Hennebeauová, již přezrála, ale dosud krásná a žádoucí, s postavou Gerery pozlacené podzimem, seděla před ním s obnaženými rameny. Na okamžik ho přepadla živočišná touha zabořit hlavu do jejích odhalených řader, zmocnit se jí přímo tady v tom teplém přepychovém pokojíku, kde ze všeho dýchá intimita smyslné ženy a kde se vznášá dráždivá vůně pižma, ale ihned ustoupil o krok, neboť už spolu deset let nežili.

„Dobře,“ řekl na odchodu. „Pozvání neodřekneme.“

Pan Hennebeau pocházel z Arden. Začínal těžce. Jako chudý hoch brzy osiřel a musel se probíjet sám v Paříži. S námahou vystudoval Báňskou školu a ve čtyřicetiletých letech nastoupil jako důlní inženýr na důl Barbora v Grand' Combe. Tři roky nato se stal revírním inženýrem na mar-leských šachtách v departementu Pas-de-Calais, tam se bohatě oženil, jak se tak často stává u mladých mužů v jeho postavení, s dcerou zámožného majitele textilky v Arrasu. Patnáct let prožili manželé v téměř malém venkovském městě, v jednotvárnosti, kterou nezpestřila žádná větší událost, ba ani narození dítěte. Paní Hennebeauová, vychovaná v úctě k penězům, cítila čím dál větší odpor a opovržení k tomuto manželovi, který těžce vydělával nevelké peníze a který neskýtal její ješitnosti žádné z těch uspokojení, o nichž kdysi snila v penzionátě. Pan Hennebeau byl člověk úzkostlivě poctivý, nikdy nespekuloval a pracoval na svém místě jako voják. K vzrůstajícímu nesouladu přispěla i ona zvláštní fyzická neshoda, která dovede zmrazit i největší vášeň: a tak, ačkoli pan Hennebeau svou ženu zbožňoval a ačkoli ona byla od přírody smyslná a chtívá rozkoše, už tehdy žili odděleně, v trapném ovzduší vzájemné nedůtklivosti. Tenkrát měla paní Hennebeauová prvního milence, o němž se však její manžel nikdy nedověděl. Když se pan Hennebeau konečně dostal z Pas-de-Calais do Paříže, kde přijal místo v administrativě, myslel, že mu za to bude žena vděčná. Ale Paříž jejich roztržku jen dokonala. V té Paříži, o níž snila od dob své první panenky, se paní Hennebeauová za týden vylízala ze své provinciálnosti, přes noc se z ní stala elegantní dáma, a vrhla se tělem a duší do víru marnotratných ztřeštěností té doby. Těch deset let, co strávila v Paříži, bylo naplněno velkou láskou, zcela veřejným poměrem, který skončil tím, že ji milenec opustil, z čehož měla málem smrt. Tentokrát nemohl manžel zůstat v nevědomosti a po řadě strašných výstupů se s tím smířil, neboť nakonec pochopil, že je bezbranný před dokonalou neodpovědností své ženy, která si bere štěstí, kde ho najde. Když pak došlo k roztržce a když viděl, jak se jeho žena trápí žalem, přijal místo ředitele montsouských dolů, stále ještě doufal, že se mu tam, v té poušti uhelného kraje, podaří ženu přivést k rozumu.

Od té doby, co bydleli v Montsou, Hennebeauovi znovu zapadli do podrážděné nudy prvních dob svého manželství. Zpočátku se zdálo, že paní Hennebeauová v tom nesmírném tichu okřála, že našla blahodárný klid v té ploché jednotvárnosti nekonečných plání, žila tu jako pohřbena, jako by pro ni už život skončil a její srdce zemřelo, tak odpoutaná od světa, že už ji ani netrápilo, že tloustne. Avšak brzy propukl pod touto lhostejností poslední horečný záchvat, nová potřeba žít. Půl roku se ji snažila oklamat tím, že organizovala a zařizovala svou novou domácnost. Vzpomněla si, že zařízení ředitelské rezidence je příšerné, a vyzdobila ji podle svého vkusu gobelíny a takovou spoustou různých uměleckých předmětů, že se o tom mluvílo až v Lilie. Nyní už jí šlo celé okolí na nervy, ty hloupé nekonečné lány, ty věčně černé silnice, kde neroste ani stromček a kde se to hemží samými ošklivými lidmi, jichž se štítí a kteří ji děsí. Začaly stesky na vyhnanství, výčitky manželovi, že ji obětoval pro nějakých mizerných čtyřicet tisíc ročně, které tak právě stačí na domácí výdaje. A s krutostí dědičky, která přinesla do manželství peníze, neustále na muže dorážela, proč to nedělá jako ostatní, proč si pro sebe nevyžádal podíl, proč nezískal akcie, aby se konečně také jednou někam dostal. On, vždy korektní, skryt za lživou maskou chladného úředního chování, byl uvnitř sžírán touhou po ní, onou divokou pozdní touhou, která s věkem vzrůstá. Nikdy se mu ještě neoddala jako milenci a představa, že by se i jemu jednou oddala, jako se oddala jinému, mu nedávala pokoje. Každé ráno snil o tom, jak jí večer dobude, ale pak se na něho podívala těma svýma chladnýma očima, a on cítil, jak ho celou bytostí odmítá, a už si netroufal o ni ani rukou zavadit. Bylo to utrpení, proti němuž není léku, utrpení skryté pod škrobeným chováním, bolest citlivé povahy, která se tajně mučí, že nenalezla ve svém manželství štěstí. Po půl roce, když byl dům zařízen a paní Hennebeauová už neměla co dělat, upadla do malátné netečnosti, jako oběť, kterou vyhnanství zabije a která takovou smrt jenom vítá. A právě v té době přijel do Montsou Paul Négrel. Jeho matka, vdova po provensálském kapitánovi, žila v Avignonu z malé penze, a aby syn mohl vystudovat vojenskou polytechniku, po léta žila jen o chlebě a vodě. Ze studií vyšel Paul Négrel s nízkou hodností a jeho strýc pan Hennebeau ho přemluvil, aby vystoupil z armády, a nabídl mu místo důlního inženýra na Voreux. A tak se Paul Négrel stal členem rodiny. Bydlel u Hennebeauových a jedl s nimi, žil s nimi, a tak mohl posílat matce polovinu ze tří tisíc franků, které ročně vydělával. Aby tento dobrý skutek nějak maskoval, zdůrazňoval pan Hennebeau, jak je pro svobodného mladého muže obtížné, když si má zařizovat vlastní domácnost a bydlet sám v jedné z těch malých vilek, které podnik přiděluje svým inženýrům. Paní Hennebeauová ihned převzala úlohu hodné tetičky, která synovci tyká a všemožně o něho pečuje. Zejména první měsíc byla přímo mateřská a při každé příležitosti ho zahrnovala dobrými radami. Ale zůstávala přitom ženou a po-nenáhlu se mu začala svěřovat se svými vlastními problémy. Ten energický mladý muž britkého a cynického ducha se skeptickými názory na lásku ji bavil svým sžíravým pesimismem, který jako by ještě zužoval jeho úzkou tvář a za-špičatoval jeho špičatý nos. Jednoho večera se zcela zákonitě octl v její náručí, oddala se mu, jako kdyby to dělala z laskavosti, říkala mu přitom, že už nedovede milovat a že mu chce být pouze přítelkyní. Vskutku, nikdy na něho nežárčila, dobírala si ho, že chodí za vozačkami, ačkoli Paul tvrdil, že jsou příšerné, a skoro mu měla za zlé, že jí nevypráví o žádných mladických ztřeštěnostech. A pak se nadchla pro myšlenku, že ho ožení, a už se viděla, jak se pro něho obětuje a jak ho vlastní

rukou odevzdává bohaté nevěstě. Mezitím jejich vztah trval dál, spíš jako jakási kratochvíle, do níž ona vkládala veškerou poslední něhu zahálčivé stárnoucí ženy.

Uplynuly dva roky. Jednou v noci zaslechl pan Hennebeau, jak někdo bosou nohou zavadil o jeho dveře, a probudilo se v něm podezření. Avšak ihned s odporem odmrštil představu nějakého nového dobrodružství, tentokrát přímo pod jeho vlastní střechou mezi těmi dvěma, z nichž ona mohla být matka a on syn. Ostatně hned nazítří mu Žena oznámila, že jeho synovci vybrala, m nevěstu Geciiku

Grégoirovou. A pustila se do provádění svého plánu s takovou vervou, že se pan Hennebeau zastyděl za své obluďné představy. Nyní byl synovci prostě vděčen za to, že od té doby, co žije u nich, bývá v domě méně smutno.

Když se pan Hennebeau vrátil od své manželky opět dolů, našel v předsíni Paula, který právě přicházel. Celá ta historie se stávkou Paula zřejmě velice bavila.

„Tak co?“ otázal se ho strýc.

„Obešel jsem všechny kolonie. Zdá se, že se všude chovají velice způsobně. Ale mám dojem, že k tobě chtějí vyslat deputaci.“

Vtom se však ozval z prvního patra hlas paní Hennebeau -ové:

„To jsi ty, Paule?... Pojď mi povědět, co je nového. Já se těm lidem divím, proč takhle zlobí, když mají tak šťastný život.“

A ředitel se musel spokojit s tím, co se dověděl, neboť mu manželka přebrala zpravodaje. Vrátil se do své pracovny a sedl si za stůl, na němž se mezitím nakupila další hromada depeší.

Když v jedenáct hodin přijeli Grégoirovi, podivili se, proč na ně sluha Hippolyt čeká už na prahu, proč se tak znepokojeně rozhlíží po silnici a proč je honem strká dovnitř. V salóne byly záclony zatažené a Hippolyt vedl hosty rovnou dál do pracovny, kde je uvítal pan Hennebeau a omluvil se jim za toto přijetí: okna salónu vedou do ulice a je zbytečné, aby to vypadalo jako provokace.

„Jak to, vy nic nevíte?“ pokračoval, když zpozoroval jejich údiv.

Když se pan Grégoire dověděl, že stávka konečně vypukla, s obvyklým klidem pokrčil rameny. Ale to nic nebude, zdejší lidé jsou slušní. Paní Grégoirová přikyvovala na souhlas, neboť i ona věřila v odvěkou pokoru havířů, a Cecilka, ten den zvlášť veselá, kvetoucí zdravím v toaletě řeřichové barvy, se při slově stávka usmála, neboť jí připomínalo dobročinné návštěvy v koloniích.

Tu vstoupila paní Hennebeauová, celá v červeném hedvábu, a za ní Négrel.

„To je hloupé, co?“ zvolala hned ve dveřích. „Jako by s tím nemohli počkat!... Teď nás Paul nechce pustit na prohlídku Svatého Tomáše.“

„Tak zůstaneme tady,“ řekl ochotně pan Grégoire. „Pro nás to bude jen potěšení.“

Paul se Cecilce a její matce pouze uklonil. Tento nedostatek horlivosti jeho tetičku rozladil a po očku se podívala na Cecilku, když však za chvíli uslyšela, jak se oba mladí spolu něčemu smějí, zahrmla je mateřským pohledem.

Pan Hennebeau mezitím dočetl depeše a napsal několik odpovědí. Ostatní se bavili opodál, paní Hennebeauová vysvětlovala hostům, že pracovnu ona nezařizovala. Vskutku, v místnosti byly dosud původní vybledlé červené tapety, těžký mahagonový nábytek a registratury odřené stálým užíváním. Uplynulo tři čtvrtě hodiny, blížila se doba oběda, když vtom sluha ohlásil pana Deneulina. Deneulin vstoupil, zřejmě rozrušen, a uklonil se paní Hennebeauové.

„Ale, vy jste tady taky?“ řekl, když uviděl Grégoirovy.

A ihned nato se obrátil k panu Hennebeauovi.

„Tak už to tedy začalo? Právě mi to říkal náš inženýr... U nás ráno všichni sfárali. Ale může to přejít i na ně. A to mě znepokojuje... Jak to tady u vás vlastně vypadá?“

Deneulin sem přispěchal na koni a jeho nepokoj se projevoval oním zvýšením hlasu a řízností chování, jež připomínaly vysloužilého důstojníka od jízdy.

Pan Hennebeau mu právě začal podrobně líčit situaci, když Hippolyt otevřel dveře do jídelny. Ředitel přerušil výklad a řekl:

„Zůstaňte s námi na oběd. Dopovím vám to při moučníku.“

„Jak chcete,“ odpověděl Deneulin, tak zaujat svou myšlenkou, že pozvání přijal zcela samozřejmě.

Ale paksi přece jen uvědomil svou nezdvořilost a obrátil se k paní Hennebeauové, aby se jí omluvil. Paní Hennebeauová byla roztomilost sama. Dala přistavit sedmou židli a usadila své hosty: paní Grégoirovou a Cecilku vedle manžela, pana Grégoira po své pravici, pana Deneulina po své levici, a konečně Paula mezi Cecilku a jejího otce. Když se pustili do předkrmu, pokračovala s úsměvem:

„Musíte mi prominout, chtěla jsem vám nabídnout ústřice... V Marchiennes dostávají vždycky v pondělí čerstvou zásilku a naše kuchařka pro ně měla zajet kočárem... Ale bála se, aby po ní neházeli kamením.“

Přerušil ji veselý výbuch smíchu. Připadalo jim to všem velice zábavné.

„Tiše,“ řekl pan Hennebeau rozmrzele a podíval se na okna, odkud bylo vidět na silnici. „Nikdo nemusí vědět, že máme dnes hosty.“

„Tohle kolečko salámu už stejně nedostanou,“ prohlásil pan Grégoire.

Všichni se znovu zasmáli, tentokrát mírněji. A hosté se uvelebili za stolem, pěkně v teple v té jídelně s vlámskými gobelíny na stěnách a se starým dubovým nábytkem. V zasklených skříních se lesklo stříbro, od stropu visel veliký mosazný lustr, v jehož vyleštěných oblinách se obrazy palmy a aspidistra, které se zelenaly v majolikových hrncích. Venku byl mrazivý prosincový den, foukal ostrý vítr od severozápadu. Ale dovnitř nepronikl ani vánek, a ve skleníkovém teple se libě šířila lahodná vůně plátků ananasu, složených v křišťálové míse.

„Co kdybychom zatáhli záclony?“ navrhl Négrel žertem, aby Grégoirovy postrašil.

Komorná, která pomáhala u stolu sluhovi, to považovala za rozkaz a zatáhla záclony na jednom okně. Od toho okamžiku

žerty nebraly konce: kdykoli někdo položil vidličku nebo postavil sklenici, učinil to s přehnanou opatrností, každý další chod vítali hosté jako trosku, která unikla při drancování dobytého města, avšak za touto nucenou veselostí se skrýval temný strach, který se prozrazoval bezděčnými pohledy směrem k silnici, jako kdyby odtamtud číhala na jejich stůl nějaká banda hladovců.

Po míchání vejce s lanýží nastoupili pstruži. Hovor se stočil na průmyslovou krizi, která už se půl druhého roku neustále zhoršuje.

„K tomu muselo dojít,“ řekl Deneulin, „ta obrovská konjunktura, kterou jsme měli předtím, nás musela dostat tam, kde jsme dnes... Jen si uvědomte, jaká spousta kapitálu je dnes vázaná v železnicích a průplavech, kolik peněz se zahrabalo do různých šílených spekulací. Jen těch cukrovarů co se tady nastavělo, jako by se v našem kraji sklízela řípa třikrát do roka... A samozřejmě, dneska je peněz málo, musíme čekat, až se nám vrátí úroky z investovaných miliónů: trh je přesycený a nastala úplná stagnace obchodu.“

Pan Hennebeau sice s jeho teorií nesouhlasil, ale uznal, že léta hojnosti dělníky zhýčkala.

„Když si pomyslím,“ zvolal, „že ti chlapi u nás na šachtách vydělávali až šest franků denně, dvakrát tolik, než vydělávají dneska! Měli se moc dobře a zvykli si na přepych. ... A dneska se jim to přirozeně nelíbí, když mají žit skromně jako dřív.“

„Pane Grégoire,“ přerušila ho paní Hennebeauová, „vezměte si ještě pstruha, prosím vás. ... Jsou dnes znamenití, vidíte?“

Ředitel pokračoval:

„Ale uznejte, je to snad naše vina? My jsme taky těžce postiženi... Od té doby, co se zavírá jedna továrna za druhou, je pro nás zatraceně těžké se zbavovat zásob, a když klesá poptávka, my prostě musíme snižovat výrobní náklady. ... A to právě dělníci nechtějí pochopit.“

Rozhostilo se ticho. Sluha podával kolem stolu pečené koroptve a komorná nalévala hostům červené víno.

„V Indii byl hladomor,“ pokračoval Deneulin polohlasně, jakoby sám pro sebe. „Amerika od nás přestala kupovat železo a litinu, a tím našim hutím zasadila těžkou ránu. Všechno to spolu souvisí, i ten nejvzdálenější ořes může ohrozit celý svět... A naše císařská vláda si tak zakládala na té naší průmyslové horečce!“

Deneulin nakrojil čtvrtku koroptve. Pak zvýšil hlas a řekl:

„Nejhorší na tom je, že když chceme snížit výrobní náklady, měli bychom vyrábět víc: jinak se pokles obrazí ve mzdách, a dělníci pak mohou právem říkat, že to nakonec odsáčkou oni.“

Toto přiznání, které z něho tak upřímně vytrysklo, „Vy volalo diskusi. Dámy se nebavily. Mimoto byli všichni v prvním zápalu probuzené chuti k jídlu plně zaměstnání svými talíři. Po chvilce se vrátil sluha. Zdálo se, že chce něco říci, ale pak zaváhal.“

„Copak je?“ otázal se pan Hennebeau. „Jestli přišly nějaké depeše, dejte je sem. ... Čekám odpověď.“

„Ne, pane řediteli, to přišel pan Dansaert a čeká v předsíni. ... Ale nechtěl by vás vyrušovat.“

Ředitel se omluvil a dal uvést naddůlního do jídelny. Dansaert, mohutný, celý bez dechu zprávami, které nesl, zůstal stát na několik kroků od stolu, a všichni se ohlédli, aby se na něho podívali. Dansaert hlásil, že v koloniích je všude klid, ale že už je to hotová věc, že sem posílají deputaci. A že tu může být každou chvíli.

„Dobrá, děkuji,“ řekl pan Hennebeau. „A napříště mi podávejte hlášení vždycky ráno a večer.“

Jakmile Dansaert odešel, začaly žerty nanovo. Všichni se vrhli na vlašský salát, že prý je každá vteřina drahá, chtějí-li ho vůbec ještě dojíst. A když Négrel požádal komornou o chleba a ona mu odpověděla: „Prosím, pane inženýre,“ tak tiše a tak vyděšeně, jako by jí za zády stála horda násilníků a hrdlořežů, veselost hostů neznala mezí.

„Můžete mluvit nahlas,“ řekla paní Hennebeauová laskavě. „Ještě tu nejsou.“

Ředitel, jemuž právě přinesli balík dopisů a depeší, přečetl hostům jeden z listů nahlas. Byl to dopis od Pierrona, který mu uctivě sděloval, že je nucen stávkovat s ostatními, aby ho nezmlátili, a že také nemohl odmítnout účastnit se deputace, ačkoli osobně s podobným krokem nesouhlasí.

„Tady máte svobodu práce!“ zvolal pan Hennebeau.

Znovu se rozhovořili o stávce, chtěli znát jeho mínění.

„Copak o to, už jsme zažili jinší věci... Polenoší si tak týden, nejvýš dva, jako minule... Budou vysedávat po hospodách, a až budou mít moc velký hlad, vrátí se na šachty.“

Deneulin zavrtěl hlavou.

„Mně se to nechce líbit. ... Tentokrát se zdá, že jsou lépe organizovaní. Nemají oni svépomocnou pokladnu?“

„Mají, ale sotva tři tisíce franků, a s tím se daleko nedostanou ... Já mám podezření, že to všechno zbuntoval nějaký Štěpán Lantier. Je to dobrý pracovník, mrzelo by mě, kdybych ho musel propustit jako tenkrát toho výtečníka Rasseneura, co mi tu teď otravuje Voreux svými názory a svým pivem. ... Nevadí, do týdne se polovina lidí vrátí do práce, a za čtrnáct dní jich zase bude pod zemí všech deset tisíc.“

O tom byl pan Hennebeau pevně přesvědčen. Báł se jen jednoho, aby neupadl do nemilosti, kdyby správná rada svalila odpovědnost za stávku na něho. Měl totiž od jisté doby pocit, že už nemá tak pevnou pozici. Proto také nechal stát tu lžičku vlašského salátu, kterou si nabral, a začal si znovu pročitat depeše z Paříže a pečlivě zkoumal každé slovo. Nikdo mu to neměl za zlé, připadali si jako vojáci, kteří obědvají přímo v poli, těsně předtím, než padnou první výstřely.

Teď už se i dámy vmísily do rozhovoru. Paní Grégoirová litovala ty ubohé lidi, že teď budou mít hlad, a Cecilka už se chystala, jak jim bude rozdávat poukázky na chleba a na maso. Paní Hennebeauovou velice překvapilo, že někdo může montsouské havíře litovat. Vždyť mají tak šťastný život! Podnik jim platí byt, otop, lékařské ošetření! Pro ni byli pouhé stádo, o němž ve své lhostejnosti věděla jen to, co se naučila nazpaměť a čím ohromovala návštěvníky z Paříže, a protože tomu nakonec sama uvěřila, rozhořčovala se nyní nad nevděkem lidu.

Négrel mezitím dál strašil pana Grégoira. Ne že by se mu Cecilka nelíbila, byl ochoten si ji vzít, aby tetičce udělal radost,

ale nevnášel do toho žádný milostný zápal, neboť byl mladík zkušený a — jak sám říkal — už se tak snadno nesplaší. Tvrdil o sobě, že je republikán, což mu však nebránilo, aby se k dělníkům choval se strohou přísností a aby si na jejich účet v dámské společnosti občas zavtipkoval.

„Já v tomhle nejsem takový optimista jako můj strýc,“ obrátil se Négrel znovu k panu Grégoirovi. „Obávám se vážných nepořádků... A vám bych, pane Grégoire, doporučil, abyste se na Piolaine zabarikádováli. Mohli by vás přijít vydrancovat.“

Pan Grégoire, obličej stále ještě rozzářený v dobráckém úsměvu, se s manželkou předstihoval v otcovských citech vůči havírům.

„Mě a vydrancovat?“ zvolal vesele. „A proč by to, prosím vás, dělali?“

„Copak nemáte akcie montsouských dolů? Nic neděláte, žijete z práce druhých. Zkrátka, jste odporný kapitalista, a to stačí... Kdyby zvítězila revoluce, musel byste pěkně vrátit svůj majetek jako ukradený.“

Grégoire rázem ztratil svůj dětinský klid, onu blaženou neuvědomělost, v níž dosud žil. Vykoktal:

„Můj majetek že je ukradený? Copak si můj praděd ty peníze, co tenkrát investoval, nevydělal, a to těžce? Copak jsme všichni nenesli riziko podnikání? Používám snad dneska svou rentu k něčemu špatnému?“

Paní Hennebeauová se polekala, když viděla, jak matka i dcera také zbledly, a rychle začala:

„To Paul jen žertuje, pane Grégoire.“

Avšak pan Grégoire byl natolik bez sebe, že už ani nevěděl, co dělá. Když mu sluha podal mísu s raky, vzal si hned tři najednou a začal jim ukusovat nožičky.

„Já neříkám, oni někteří akcionáři to opravdu přehánějí. Tak jsem například slyšel, že několik ministrů dostalo akcie jako úplatek za nějaké služby, které našemu podniku prokázali. Nebo třeba ten hrabě, radši ho nebudu jmenovat, ten rozhazuje, až to budí veřejné pohoršení, rozhazuje milióny na ženské a na hostiny a na zbytečný přepych... Ale my přece žijeme skromně jako počestní lidé, nespekulujeme, stačí nám to, co máme, a ještě dáváme chudým... Jděte! To by ti vaši dělníci museli být vyloženi raubíři, aby nám ukradli jediný špendlík!“

Négrel, jehož hněv pana Grégoira nesmírně pobavil, musel ho nakonec sám zase uklidnit. Raci stále kolovali, krunýře kúpaly a hovor se znovu obrátil k politice. Pan Grégoire, ještě celý rozechvělý, přes to všechno prohlásil, že on je liberál: se steskem vzpomínal na Ludvíka Filipa.

Deneulin se naopak prohlásil pro vládu silné ruky a tvrdil, že se císař dostal na šikmou plochu nebezpečných ústupků.

„Jen si vzpomeňte na devětaosmdesátý rok,“ řekl. „Tehdy revoluci umožnila šlechta svou zálibou ve všelijakých filosofických novotách... A dnešní buržoazie je zase posedlá liberalismem, ničitelkou vášní a nadbíháním lidu, a tím dělá tutéž pitomost... Tak tak, jen hezky bruste drakovi zuby, ať vás může lip sežrat. A on vás taky sežere!“

Dámy ho umlčely a pokusily se změnit směr rozhovoru tím, že se Deneulina zeptaly, co dělají jeho dcery. Lucie je prý v Marchiennes u nějaké přítelkyně, s kterou zpívá, a Jana maluje portrét nějakého žebráka. Ale Deneulin odpovídal roztržitě a nespouštěl oči z pana Hennebeaua, který se mezitím ponořil do čtení depeší, jako by tu hosté ani nebyli. Za tím tenkým papírem cítil Deneulin Paříž, direktivy správní rady, které rozhodnou o stávce. A proto neodolal a znovu se vrátil k tomu, co mu tanulo na mysli.

„Tak co vlastně uděláte?“ otázal se náhle.

Pan Hennebeau sebou škubl a pak se vyvlékl neurčitou odpovědí:

„To se uvidí.“

„Já vím, vy jste silný v kramflecích a můžete si dovolit čekat,“ začal uvažovat nahlas Deneulin. „Ale kdyby se stávka rozšířila na Vandame, je se mnou konec. I když jsem na Jean-Bartu obnovil zařízení, nemohu to s tou jedinou šachtou vydržet jinak, než když nepřestanu těžit... A tak se obávám, že já se šťastného konce nedočkám.“

Tato nedobrovolná zpověď pana Hennebeaua zřejmě zaujala. Jak naslouchal, počínal v něm klíčit plán: kdyby se stávka protáhla, proč by toho nevyužil a nenechal věci dojít až tak daleko, že by soused zkrachoval, a on by pak od něho koupil revír za pakatel? Správní rada už léta touží po tom, aby dostala Vandame, a toto je nejbezpečnější způsob, jak znovu získat její přízeň.

„Když vás ten váš Jean-Bart tolik trápí,“ řekl pan Hennebeau s nenuceným smíchem, „proč nám ho neprodáte?“

Deneulin však již litoval, že si tak posteskl, a zvolal:

„Za nic na světě!“

Všichni se zasmáli jeho prudkosti, a než přišel na stůl moučník, na stávku už zase zapomněli. Pusinky s jablkovým kompotem sklídily obrovský úspěch. A pak, při ananasu, který rovněž yšem velice chutnal, se dámy rozhovořily o receptech na jeho úpravu. A ono blažené uvolnění, které přináší konec bohatého oběda, vyvrcholilo při ovoci, hroznech a hruškách. Všichni mluvili najednou, mírně zjihlí, zatímco sluha naléval rýnské víno namísto šampaňského, které platilo za příliš vulgární.

A v této družné shodě příprava sňatku Paula s Cecilkou postoupila o velký krok kupředu. Teta vrhala na synovce tak úpěnlivé pohledy, že se Négrel ze všech sil snažil být roztomilý, aby si znovu získal Grégoirovy, které předtím tak zdrtil řečmi o drancování. Pan Hennebeau si všiml té dokonalé souhry mezi synovcem a manželkou a na okamžik se v něm znovu probudilo ohavné podezření, jako kdyby v té výměně pohledů je přistihl při fyzickém doteku. Ale pak ho uklidnilo pomyšlení na ten sňatek, který se tu připravuje přímo před jeho zraky.

Hippolyt právě naléval kávu, když příběhla vyděšená komorná.

„Pane řediteli, pane řediteli, už jsou tady!“

To přišla deputace. Někde bouchly dveře, ze sousedních místností jako by sem zavanul dech strachu.

„Uveďte je do salónu,“ řekl pan Hennebeau.

Hosté za stolem se na sebe podívali, znepokojeně se zavrtěli. Rozhostilo se ticho. A pak se pokusili znovu žertovat, předstírali, že si strkají zbytek cukru do kapsy, někdo navrhl, aby schovali přibory. Avšak ředitel byl dál zachmuřený a

smích zanikl, hlasy se ztišily v šepot, zatímco vedle v salóne těžké kroky deputace drtily koberec.

Paní Hennebeauová řekla manželovi potichu:

„Doufám, že si dopijete kávu.“

„Zajisté,“ odpověděl. „Ať počkají.“

Byl nervózní, při sebemenším šramotu napínal sluch, ačkoli předstíral, že se zajímá jen o svou kávu.

Paul a Cecilka vstali, a Paul nabídl Cecilce, aby se podívala klíčovou dírkou. Přidušeně se smáli, mluvili šeptem.

„Vidíte je?“

„Vidím... Je tam jeden velký tlustý a dva menší vzadu.“

„Že jsou ale ohavní, co?“

„Ale ne, vypadají docela příjemně.“

Náhle pan Hennebeau vstal od stolu a prohlásil, že je káva příliš horká a že si ji dopije až potom. Ve dveřích položil prst na ústa na znamení, že mají být opatrní. Všichni si znovu sedli, a zůstali za stolem, bez hlesu, bez hnutí, napínán sluch a s pocitem nevolnosti naslouchali zvuku těch drsných mužských hlasů.

II

Deputaci, která půjde na ředitelství, sestavil Štěpán s několika soudruhy už předešlý den na schůzce u Rasseneura.

Když se Maheudka večer dověděla, že se její muž také zúčastní, byla zdrcena: to-chce, aby je všechny vyhodili na dlažbu? Maheu sám se dlouho zdráhal, než na to přistoupil. V okamžiku, kdy mělo dojít k činu, upadali oba, přes všechnu nespravedlivost svého bídného života, do odvěké pokory svého rodu, lekali se zítřka, nejraději by byli znovu ohnuli hřbet. V důležitých životních otázkách se Maheu obvykle spoléhal na úsudek své ženy, neboť to byla žena rozšafná. Ale tentokrát se na ni nakonec rozzlobil, tím spíš, že tajně sdílel její obavy.

„A už mi s tím dej pokoj!“ okřikl ji, lehl si a otočil se k ní zády. „Přece bych nenechal kamarády ve štychu!... Já vím, co se patří.“

Maheudka si také lehla. Oba mlčeli. Teprve po dlouhé chvíli ticha Maheudka odpověděla:

„Máš pravdu, jen jdi. Jenže, milej zlatej, tohle si všichni odskáčeme.“

Obědvalo se úderem dvanácté, protože sraz byl v jednu hodinu u Rasseneura, odkud se pak půjde k panu Hennebeauovi. K obědu byly brambory. Protože zbýval jen malý kousíček másla, nikdo se ho nedotkl. Večer se namaže na chleba.

„Víš, že počítáme s tím, že mluvit budeš ty,“ řekl náhle Štěpán Maheuovi.

Maheu se lekl, rozčilením ztratil hlas.

„Tak to zas ne!“ zvolala Maheudka. „Jít si tam může, ale žádného mluvčího tam dělat nebude!... A vůbec, proč zrovna on, a ne někdo jiný?“

Štěpán vynaložil veškerou svou přesvědčivost, aby jí to vysvětlil. Maheu je nejlepší, nejoblíbenější a nejváženější havíř na šachtě, každý ho dává za vzor pro jeho rozšafnost. A proto budou z jeho úst mít stížnosti havířů patřičnou váhu. Původně měl mluvit on, Štěpán, ale na to je v Mont-sou teprve příliš krátkou dobu. Místního člověka každý spíš vyslechne. A konečně, kamarádi svěčují obhajobu svých zájmů tomu, kdo je toho nejvíce hoden: Maheu to nemůže odmítnout, bylo by to zbabělé.

Maheudka učinila zoufalý pohyb.

„Tak si tedy jdi, muži, dej se zabít pro druhý. Já už nic neříkám.“

„Ale já to nedokážu,“ vykoktal Maheu. „Budu říkat nesmysly.“

„Řekneš to, jak to cítíš, a bude všechno v pořádku.“

Starý Smrtka, jemuž otok na nohách povolil, poslouchal s plnými ústy a jen vrtěl hlavou. Nastalo ticho. Kdykoli jedly brambory, byly děti jako pěny, protože se jim lepily v krku. Smrtka konečně spolkl sousto a pomalu zamumlal:

„Říkej si, co chceš, stejně to bude, jako kdybys nic neřekl... Jo, takovýhle případů já už jsem zažil! Tenkrát před čtyřiceti lety nás na ředitelství ani nepustili dovnitř a ještě nás odtamtud hnali šavlema! Dneska vás tam možná pustěj, ale dozvíte se toho od nich zrovna tolik, co od tyhle zdi... Bodejď, oni mají peníze, tak na všechno kašlou.“

Znovu nastalo ticho. Maheu a Štěpán vstali a nechali rodinu chmurně sedět nad prázdnými talíři. Po cestě se zastavili pro Pierrona a Levaqua a pak se všichni čtyři vydali k Rasseneurovi, kam už se po hloučících scházeli delegáti z ostatních kolonií. Když se shromáždilo všech dvacet členů deputace, dohodli se na podmínkách, které budou prosazovat proti podmínkám podniku, a vyrazili k Montsou. Silnici zametal ostrý severovýchodní vítr. K ředitelství došli, právě když odbíjely dvě hodiny.

Sluha je nejprve požádal, aby počkali, a nechal je stát za dveřmi, za chvíli se vrátil, uvedl je do salónu a rozhrnul zatažené záclony. Do místnosti vniklo světlo rozptýlené krajkovými stórami. Ponechání o samotě, havíři si netroufali sednout, stáli tu, celí nesví, všichni čistě oblečení v soukenných šatech, čerstvě oholení, se stejně žlutými vlasy a kníry. Ždímalí čepice v rukou a po očku se rozhlíželi po místnosti, která byla zařízena onou směsicí slohů, jak to bylo v módě od té doby, co se rozšířila záliba ve starožitnostech: byla tu křesla z doby Jindřicha II“ židle z doby Ludvíka XV“ barokní italská skříňka, renesanční španělský sekretář, oltářní řezba nad krbem a na portiórách byly našité zlaté výšivky ze starých ornátů. Všechno to zašlé zlato, ty staré brokáty žlutavých odstínů, všechn ten kostelní přepych vzbuzoval v havířích pocit tísně a úcty. Vysoký vlas perských kobereců jako by jim spoutával nohy. Nejvíce je však ohromovalo teplo, ono rovnoměrné teplo z ústředního topení, které je obestřelo v okamžiku, kdy sem vstoupili, tváře ještě namrzlé ledovým větrem. Uplynulo pět minut. V tom bohatém přepychu útulně uzavřené místnosti na ně padala čím dál větší tíseň.

Konečně vstoupil pan Hennebeau, po voj ensku upnutý v císařském kabátě, s precizní stužkou vyznamenání na klopě. Začal hned sám:

„Aha, tady jste... Jak slyším, vy se prý bouříte...“ Odmlčel se a dodal pak škrobeně, ač zdvořile: „Posadte se, velice rád si s vámi pohovořím.“ Havíři se ohlédlí, hledali očima, kam by si sedli. Několik z nich se odvážilo sednout si na židle, ostatní se zalekli toho vyšívání hedvábí a raději zůstali stát.

Chvíli bylo ticho. Pan Hennebeau si přitáhl křeslo ke krbu a mezitím si je rychle spočítal, snažil se připomenout si známé tváře. Právě poznal Pierrona, který se skrýval v poslední řadě, a pak se jeho zrak zastavil na Štěpánovi, který seděl naproti němu.

„Tak co?“ otázal se. „Co máte na srdci?“

Očekával, že se slova ujme ten mladý, a tak ho překvapilo, když vystoupil Maheu, že se nezdržel a ještě dodal:

„Cože? Vy? Takový dobrý dělník, takový rozumný člověk! Tak dlouho už u nás děláte, vaše rodina pracuje pod zemí od první rány krumpáčem, a najednou se stavíte do čela nespokojenců!... To od vás není hezké, a velice mě to mrzí.“ Maheu poslouchal se sklopenýma očima. A pak spustil, zprvu váhavě, bezbarvým hlasem:

„Pane řediteli, kamarádi si mě vybrali právě proto, že jsem takový rozumný člověk a že mi nemůže nikdo nic vyčítat. Z toho byste měl vidět, že tady nejde o vzpouru nějakých křiklounů nebo darebáků, co chtějí dělat zmatek. My chceme jenom spravedlnost, my už máme dost hladovění a myslíme si, že už je načase, abychom se nějak dohodli, abychom měli na každý den aspoň ten kus chleba.“

Hlas se mu pomalu zpevňoval. Zvedl oči a pokračoval, zrak upřený přímo na ředitele:

„Vy dobře víte, že my ten váš nový systém nemůžeme přijmout... Vyčítáte nám, že odbýváme výdřevu. To je pravda, my jí nedáváme tolik času, kolik by potřebovala. Ale kdybychom jí ten čas dali, zase by nám to snížilo mzdu, a protože už se z ní beztak sotva uživíme, byl by to náš konec, a za chvíli by vám tady nikdo nezbyl. Zaplaťte nám víc, a my budeme líp dřevit a dáme výdřevě tolik času, kolik potřebuje, a nebudeme se snažit toho co nejvíc narubat, protože to je naše jediný živobytí. Jinak to nejde, když se má udělat práce, musí se zaplatit. A co vy jste si místo toho vymysleli? Vy jste si vymysleli něco, co nám zkrátka nejde do hlavy. Snížili jste cenu za hunt a tvrdíte, že se tohle snížení vyrovná tím, že nám budete platit za výdřevu zvlášť. I kdyby to byla pravda, stejně byste nás okradli, protože výdřeva vždycky zabere spoustu času. Ale nejvíc nás dopálilo, že to totiž není pravda: vůbec nic se tím vyrovná, a ty dva centimy z huntu si podnik strká do vlastní kapsy. Tak je to!“

„Tak, tak, to je pravda,“ potvrdili ostatní delegáti, když viděli, jak pan Hennebeau učinil pohyb, jako kdyby chtěl mluvího přerušit.

Ale Maheu nepustil ředitele k slovu. Ted' už se rozjel, slova mu přicházela sama. Chvillemi sám sobě naslouchal s úžasem, jako kdyby jeho ústy mluvil někdo jiný. To, co říkal, byly věci, které se nahromadily v jeho nitru, věci, o nichž ani nevěděl, že je tam má, a které se teď draly ven v jakési křeči úzkostí sevřeného srdce. Mluvil o bídě havířů, o jejich dřině, o tom, jak žijí jako zvířata, zatímco žena a děti doma pláčou hladem. Uvedl poslední katastrofální výplaty, jak přinesli domů plačící rodině těch směšných pár krejcarů, z nichž jim větší část sežraly pokuty a prostoje. Copak je podnik chce mermomocí všechny zničit?

„A tak, pane řediteli,“ řekl na závěr, „jsme vám přišli říct, že když už máme tak jako tak chcípnout, tak radši chcípáme bez té dřiny. Aspoň si ušetříme námahu... Odešli jsme ze šachet a nesfáráme, dokud podnik nepřistoupí na naše požadavky. Vy chcete snížit cenu za hunt a platit za výdřevu zvlášť. My chceme, aby to zůstalo, jak to bylo, a k tomu aby se nám platilo za hunt o pět centimů víc... Ted' je na vás, abyste ukázali, jestli jste pro spravedlnost a pro práci...“ Mezi havíři se ozvaly hlasy:

„Správně... Řekl to za nás za všechny... My se chceme jen rozumně dohodnout...“

Jiní mu beze slov přikyvovali. Přepychová místnost se svým zclacením a výšivkami, se svou záhadnou směsí starožitností zmizela. Už ani necítili koberec, který drtili těžkými botami.

„Tak už mě nechtě konečně odpovědět!“ zvolal nakonec rozhořčeně pan Hennebeau. „Za prvé není pravda, že podnik vydělává dva centimy na vozíku... Vezměme si čísla.“

Následovala zmatená diskuse. Ředitel ve snaze je rozdvojit se obrátil na Pierrona, ale ten jen něco zakoktal a neřekl nic. Zato Levaque byl v čele těch nejužšíjších, pletl páté přes deváté a uváděl fakta, o kterých neměl ani ponětí. Ve skleníkovém teple těžké závěsy tlumily hukot hlasů.

„Když budete mluvit všichni najednou,“ pokračoval pan Hennebeau, „nikdy se nedohodneme.“

Už opět nalezl svůj obvyklý klid, svou drsnou zdvořilost beze stopy hořkosti, už opět jednal jako správce, který dostal příkazy a hodlá je splnit. Od prvních slov nespustil oči ze Štěpána, pokoušel se ho různými manévry vylákat z mlčení, do něhož se Štěpán uzavřel. A tak náhle nechal stranou otázku dvou centimů a přešel na širší pole:

„Ne, jen si přiznejte, jak to je. Vy jste se ve skutečnosti nachytali na hnusnou provokaci. Dneska se to mezi dělníky šíří jako mor, a nakazí se i ti nejlepší... Já od nikoho nechci, aby se mi zpovídal, je mi jasné, že vás, kteří jste byli vždycky tak mírní, něco změnilo. Naslibovali vám víc másla než chleba, namluvili vám, že přišel čas, abyste se stali pány vy. Zeje to tak?... A nakonec vás naverbovali do té slavné Internacionály, do té armády raubířů, jejichž snem je zničit lidskou společnost...“

A tu ho Štěpán přerušil.

„Mýlíte se, pane řediteli. Ani jeden montsouský havíř ještě do Internacionály nevstoupil. Ale když je k tomu dožene, vstoupí do ní všechny šachty. A to závisí na vedení podniku.“

Od toho okamžiku pokračoval souboj mezi Štěpánem a panem Hennebeaue, jako kdyby tu ostatní havíři nebyli.

„Podnik je pro své dělníky pravou prozíravostí a děláte chybu, když jdete proti němu. Letos vydal tři sta tisíc franků na stavbu kolonií, které mu nevynášejí ani dvě procenta, nemluvě o důchodech, ani o uhlí a lécích, které dává zdarma... Vy jste zřejmě inteligentní člověk, za pár měsíců jste se stal jedním z našich nejschopnějších pracovníků. Proč raději nešíříte tyto pravdy, místo abyste se stýkal s lidmi pochybné pověsti? Ano, mám na mysli Rasseneura, kterého jsme se museli zbavit, abychom uchránili svoje šachty před socialistickou nákazou... Vy jste u něho pečený vařený, a jistě

on vás navedl, abyste založili tu svou svépomocnou pokladnu. Kdyby to byla jen jakási spořitelna, nic bychom proti ní neměli, ale my v ní cítíme zbraň proti nám, něco jako válečný fond. A při té příležitosti musím také dodat, že si správa podniku přeje mít tuto pokladnu pod svou kontrolou.“

Štěpán ho nechal mluvit. Díval se mu do očí, rty se mu pohybovaly slabým nervovým chvěním. Při poslední větě se usmál a odpověděl prostě:

„To je zřejmě nový požadavek, pane řediteli, protože až dosud jste žádnou takovou kontrolu nežádal... My si zas bohužel přejeme, aby se o nás podnik staral co nejméně. Nestojíme o to, aby si hrál na prozřetelnost, a stačilo by nám, kdyby k nám byl aspoň spravedlivý a dával nám to, co nám patří, to, co vyděláme a z čeho si on bere svůj podíl. Myslíte, že je to počestné, nechávat při každé krizi dělníky chřipat hladem, aby se akcionářům zachránily dividendy?... Říkejte si, co chcete, pane řediteli, ale váš nový systém je skryté snížení mezd, a to nás právě tak dopaluje, protože když už musí podnik šetřit, není správné, aby to dělal výhradně na úkor dělníků.“

„Tak už je to tady!“ zvolal pan Hennebeau. „Já jsem čekal, kdy nám začnete vyčítat, že necháváme lid hladovět a tyjeme z jeho potu! Jak můžete říkat takové hlouposti, když docela dobře víte, jaké obrovské riziko hrozí kapitálu v průmyslu, zejména v dolech? Dnes takový dobře vybavený důl stojí něco mezi půl druhým miliónem a dvěma milióny, a kolik to dá práce, než tak obrovské investice začnou vynášet alespoň skromné úroky. Skoro polovina báňských podniků ve Francii je dnes v úpadku... A je nesmysl obviňovat z krutosti ty podniky, které se ještě drží nad vodou. Jestliže trpí jejich dělníci, netrpí tyto podniky o nic méně. Copak myslíte, že náš podnik nenese v dnešní krizi zrovna takové ztráty jako vy? Nemůže si určovat mzdy, jak chce, musí se řídit podle konkurence, nebo zkrachuje. Na situaci se zlobte, a ne na nás... Jenže vy nechcete nic slyšet, vy schválně nechcete pochopit!“

„Ale ano,“ řekl Štěpán, „my docela dobře chápeme, že se pro nás nemůže nic zlepšit, dokud to půjde jako dosud, a právě proto se dělníci dříve nebo později postarají o to, aby to šlo jinak.“

Tento výrok, tak umírněný ve své formulaci, pronesl Štěpán polohlasně, ale s takovým přesvědčením v hlase, v němž zaznívaly výhružné spodní tóny, že zavládlo hrobové ticho. Ztichlým salónem proběhla vlna tísně a strachu. Ostatní delegáti, ačkoli příliš dobře nerozuměli, vytušili, že jejich soudruh vznesl požadavek, aby i oni dostali svůj podíl, a to právě tady, uprostřed všeho toho přepychu. A znovu si úkosem prohlíželi ty teplé závěsy, ty pohodlné lenošky, všechn ten luxus, z něhož by jim každá sebemenší hračka zaplatila polévku na celý měsíc.

Konečně pan Hennebeau, který, zůstal zamyšlen, vstal, aby je propustil. Všichni se rovněž zvedli. Štěpán lehce strčil Maheua loktem, a Maheu začal znovu, jazyk už opět ztuhlý a neobratný.

„Tak tohle, pane řediteli, je celá vaše odpověď?... My tedy řekneme soudruhům, že naše požadavky zamítáte.“

„Já? Ale člověče drahý, já přece nic nezamítám!“ zvolal ředitel. „Já jsem jenom placený zaměstnanec právě tak jako vy, a nemám tady větší slovo než poslední odbíhač na šachtě. Dostávám rozkazy, a mým úkolem je, abych dbal na jejich řádné plnění. Řekl jsem vám, co jsem považoval za nutné vám říci, ale já sám nic rozhodovat nemohu. Vy jste mi předložili svoje požadavky, já je budu tlumočit správním radě a sdělím vám její odpověď.“

Pan Hennebeau mluvil korektním tónem vysokého úředníka, který se nehodlá angažovat, suše zdvořilý jako pouhý nástroj vyšší moci. A havíři na něho nyní hleděli s nedůvěrou, tázali se v duchu, co je vlastně zač, jaký zájem může mít na tom, aby jim lhal, a kolik toho asi nakradl, že se takhle staví mezi ně a skutečné zaměstnavatele, Kdoví, jestli to není nějaký intrikán, když je placený jako dělník, a přitom si takhle žije! :

Štěpán se odvážil znovu zasáhnout.

„Tak vidíte, pane řediteli, jaká je to škoda, že nemůžeme hájit svoje zájmy přímo. Mnohé bychom vysvětlili, přišli bychom na argumenty, které vám přirozeně musí uniknout... Kdybychom jen věděli, na koho se máme obrátit!“

Pan Hennebeau se nerozhněval. Dokonce se pousmál.

„Inu, když mi nevěříte, pak je to těžké... To byste museli tam...“

Delegáti sledovali jeho ruku, jak neurčitě ukazuje kamsi k oknu. Kde je to tam? Patrně v Paříži. Ale nevěděli to jistě, pro ně to znamenalo jakousi děsivou dálavu, nepřístupný posvátný kraj, kde trní neznámé božstvo dře-pící v hloubi své svatyně. Nikdo z nich je nikdy nespátrí, ačkoli je cítí jako sílu, která na dálku drtí deset tisíc montsouských uhlokopů. A tuto sílu má za sebou ředitel, když mluví, sílu, jejíž příkazy jsou svaté.

Přepadla je skleslost, a sám Štěpán pokrčil rameny, aby jim naznačil, že nejlépe bude, když zase půjdou, a mezitím pan Hennebeau přátelsky poklepal na rameno Maheuovi a vyptával se ho na Jankovo zdraví.

„Tohle bylo pro vás kruté ponaučení, a vy přesto hájíte lajďáctví ve výdřevě.“ Až si to rozmyslíte, přátelé, pochopíte, že by stávka znamenala katastrofu pro nás pro všechny. Do týdne nebudete mít co jíst: co si pak počnete?... , Ostatně já spoléhám na váš zdravý rozum a jsem přesvědčen, že nejpozději v pondělí všichni zase sfáráte.“

Deputace už byla na odchodu, vycházeli ze salónu s dupotem stáda, záda nahrbená. Nikdo ani slovem neodpověděl na tu vyslovenou naději, že se podrobí. Ředitel, který je vyprovázěl, byl nucen sám rozhovor shrnout: na, jedné straně je tu podnik se svou novou sazbou, na druhé straně dělníci se svým požadavkem na zvýšení ceny huntu o pět centimů.

Aby jim nenechal žádnou iluzi, uznal za vhodné je upozornit, že správním rada jejich požadavky docela určitě zamítne.

„Rozmyslete si to, než provedete nějakou hloupost,“ opakoval pan Hennebeau, znepokojen jejich mlčením.

V předsíni mu Pierron vysekl hlubokou poklonu, kdežto Levaque si ostentativně nasazoval čepici. Maheu hledal nějaké slovo na rozloučenou, ale Štěpán ho znovu strčil loktem. A v tomto zlověstném tichu odešli. Jen dveře za nimi hlučně zapadly.

Když se pan Hennebeau vrátil do jídelny, našel své hosty nehybné a němé za skleničkami s likérem. Několika slovy seznámil Deneulina se situací a Deneulin se ještě více zachmuřil. A pak, zatímco pan Hennebeau dopíjel vychladlou kávu, hosté se pokusili mluvit o něčem jiném. Ale za chvíli se Grégoirovi sami znovu vrátili ke stávce a vyslovili podiv, proč neexistují zákony, které by dělníkům zakazovaly opustit práci. Paul uklidňoval Cecilkou tvrzením, že četníci už jsou na cestě.

A pak paní Hennebeauová zavolala sluhu.
„Hippolyte, než přejdeme do salónu, otevřete okna a vy větrejte tam.“

III

Uběhlo čtrnáct dní, a v pondělí třetího týdne vykazovaly prezenční listiny odevzdané na ředitelství další pokles počtu havířů, kteří sfárali. Ten den se počítalo s obnovením práce, ale zatvrzelá neústupnost správní rady přiváděla havíře z míry, už nezháňely jen Voreux, Crèvecoeur, Mirou a Magdalena, na Viktorii a na Feutry-Cant'el sfárala sotva čtvrtina osazenstva, postižen byl dokonce Svatý Tomáš. Stávka se ponenáhlu stávala všeobecnou.

Na nádvoří Voreux leželo tíživé ticho. Bylo tu mrtvo, vládla tu ona pustota a zanedbanost velkého závodu, kde práce stojí. Těch několik huntů, porůznu zapomenutých na můstcích, působilo na šedém pozadí prosincového nebe němým smutkem neživých předmětů. Dole, mezi čapími nohama můstků se skládka uhlí tenčila a zanechávala po sobě holou černou zem, zatímco zásoba dřeva hnila na dešti. U přístaviště na průplavu stál už jen jediný napůl naložený vlečný člun, jako by spal na kalné hladině, a na opuštěné haldě, na níž vzdor dešti kouřily rozkládající se sirníky, ponuře trčely k nebi oj nice dvoukolé káry. Avšak ochromení nejvíc zasahovalo budovy, úpravnu se zavřenými okenicemi, těžní věž, k níž už nestoupalo rachocení těžní haly, vychladlou kotelnu a obrovský komín, příliš široký na těch pár obláček kouře. Těžní stroj se spouštěl jen ráno, kdy koňáci rozváželi píci koním a jinak pod zemí pracovali jen důlní, z nichž se znovu stali obyčejní dělníci a starali se o to, aby nedocházelo k nehodám, které ničí chodby, jakmile se přestanou udržovat. Potom, po deváté hodině, se už muselo lézt po žebřících. A nad těmi mrtvými budovami zahalenými černým příkrovem prachu znělo dál jen hlučné a táhlé oddechování čerpadla, poslední dech života šachty, který se nesmí zastavit, aby ji voda nezničila.

Také naproti na planině Dvěstě čtyřicítka jako by vymřela. Zpočátku sem přispěchal lillský prefekt a po silnicích hlídkovali četníci. Ale když viděli, že se stávkující chovají pokojně, prefekt i četníci zase odtáhli. Nikdy nežila kolonka v té širé pláni tak vzorným životem. Aby nezapadli do hospody, chlapi raději celé dny spali, ženské šetřily kávou a tím se trochu umoudřily a už si tolik nelibovaly v klepech a hádkách, dokonce děti jako by chápaly, co se děje, chovaly se tak způsobně, že běhaly venku bosý a fackovaly se ve vši tichosti. Neboť heslo, které se neustále opakovalo a kolovalo od úst k ústům, znělo: zachovejme klid.

Přesto se u Maheuových dveře netrhly. Štěpán ve své funkci tajemníka tam zpočátku rozdělil celé tři tisíce ze svépomocné pokladny mezi nejpotřebnější rodiny: pak ještě přišlo z různých stran několik set franků ze sbírek a darů. Ale nyní už se všechny zdroje vyčerpaly, havíři už neměli peníze na podporu stávky a začínal hrozit hlad. Maigrat, který zprvu slíbil úvěr ve výši jedné čtrnáctidenní mzdy, si to za týden náhle rozmyslel a zarazil zásobování. Obvykle se totiž řídil příkazy ředitelství podniku, a proto se dalo soudit, že podnik chce dělníky vyhladovět a tak se stávkou co nejdřív skoncovat. Přitom si Maigrat počínal jako rozmarný tyran a dával nebo odmítal chleba podle vzhledu dcery, kterou rodiče poslali na nákup, hlavně však zavíral dveře před Maheudkou, neboť jí nemohl odpustit, že tehdy nedostal Kateřinu, a chtěl za to matku vytrést. K dovršení bídy začalo silně mrznout. Ženské pozorovaly, jak jim před očima mizí zásoba uhlí a s obavami si uvědomovaly, že jim na šachtě další nedají, dokud chlapi znovu nesfárají. Jako by nestačilo, že chcípají hladem, teď ještě aby chcípali zimou!

U Maheuových už chybělo všechno. Levaquovi ještě měli co jíst, díky dvaceti frankům, které jim půjčil Bouteloup. Zato Pierronovi měli peněz pořád dost, ale aby vypadali stejně vyhladovělí jako ostatní a aby si od nich nechtěl nikdo vypůjčovat, kupovali u Maigrata na dluh, ačkoli by bylo stačilo, aby Pierronka nastavila zástěru, a Maigrat by jí tam vysypal celý krám. Už v sobotu šlo mnoho rodin spát o hladu. Ale ani tváří v tvář nastávajícím krušným dnům si nikdo ani slovem neposteskl, všichni klidně a statečně zachovávali heslo, které si dali. Byla v tom vlastně bezmezná důvěra, dar slepé víry zbožného lidu. Slíbili jim vládu spravedlnosti, a oni byli hotovi strádat v boji za štěstí lidstva. Hlad rozněcoval hlavy, nikdy dosud se před těmito blouznivci bídy neotevřel tak široký výhled v jejich uzavřeném obzoru. Tam, když se jim zrak kalil slabostí, viděli onu ideální obec svých snů, dnes už tak blízkou, že byla skoro skutečná, obec obývanou bratry, v níž vládne zlatý věk společné práce a společného stravování. Nic nemohlo otrást jejich přesvědčením, že se k ní konečně blíží. Pokladna byla vyčerpána, podnik zřejmě nehodlal ustoupit, situace se musela nutně den ode dne jen zhoršovat, a přesto si zachovávali naději a na skutečnost hleděli s úsměvem opovržení. Kdyby se jim rozestoupila země pod nohama, stane se zázrak, a přece budou zachráněni. Tato víra jim nahrazovala chleba, hrála je v žaludku. Když Maheuovým nebo jiné rodině příliš rychle vytrávil po vodové polévce, odcházeli na lůžko v jakési závratí, v oné extázi lepšího zítřka, s jakou se křesťanští mučedníci vrhali před šelmy.

Štěpán byl nyní nesporným vůdcem. Co řekl při večerních besedách, bylo svaté, neboť čím víc si třbil mozek studiem, tím směleji řešil každou otázku. Celé noci četl, dostával stále víc dopisů, dokonce si předplatil belgický socialistický list Mstítel, a tyto noviny, první, které kdy do kolonky přišly, mu získaly u soudruhů neobyčejnou vážnost. Jeho vzrůstající popularita ho den ode dne víc roz-jitřovala. To že on, bývalý strojník, havíř s černými rukama, vede nyní rozsáhlou korespondenci, že diskutuje

o osudu pracujících po celém kraji, že se k němu chodí řadit havíři z Voreux, a hlavně to, že se stal středem dění, že cítí, jak se všechno točí kolem něho, to vše ustavičně rozdmýňovalo jeho samolibost. Dostával se o stupeň výš, vstupoval do řad těch nenáviděných měšťáků, se všemi svody duchovního i hmotného blahobytu, které si nechtěl přiznat. Jen jedno ho ještě tajně trápilo: vědomí, že mu chybí vzdělání, takže kdykoli se octl před pánem v císařském kabátě, přepadly ho rozpaky a neschopnost. Ačkoli se dál vzdělával a hltal všechno, nač přišel, právě tato nesystematičnost mu nedovolovala všechno řádně strávit, vznikala mu tím v hlavě takový chaos, že toho věděl víc, než toho pochopil. A proto občas v jasnějších okamžicích zapochyboval o svém poslání v obavě, že není tím, koho v něm lidé vidí. Možná, že by to měl spíš být advokát nebo vědec, aby dovedl mluvit a jednat tak, aby soudruhy nevydával v nebezpečí. Avšak ihned nato se proti tomu vzbuřil a znovu nalézal rovnováhu: ne, jen žádné advokáty, je to všechno

pakáž, a jen využívají svých vědomostí, aby tyli z lidu. Ať to dopadne jak to dopadne, dělníci si musí své věci vyřídit sami. A znovu se dával ukolébat snem, jak se stane vůdcem lidu: Montsou má u nohou, a kdesi v mlhavé dálce je Paříž... a kdo ví, třeba jednou

l poslanecký mandát, a už se viděl, jak z tribuny bohatě zdobeného sálu drtí měšťáky prvním proslovem, který kdy ve sněmovně pronesl dělník.

Již několik dní byl Štěpán bezradný. Pluchart ho bombardoval dopisy, nabízel, že přijede do Montsou, aby povzbudil aktivitu stávkujících. Navrhoval, aby se svolala důvěrná schůze, které by on, Pluchart, předsedal, a pod tímto návrhem se skrýval úmysl využít stávky k získání havírů pro Internacionálu, k níž se až dosud chovali s ne-> důvěrou. Štěpán se obával rozruchu, ale přesto by byl na Pluchartovu návštěvu přistoupil, nebýt Rasseneura, který se proti podobnému zásahu ostře postavil. I když byl sám dost silný, nemohl Štěpán Rasseneura přehlížet, neboť jeho zásluhy byly starší a měl mezi svými zákazníky stále ještě věrné stoupence. A proto Štěpán ještě váhal a nevěděl, jak Pluchartovi odpovédět.

Právě v to pondělí ke čtvrté hodině mu došel z Lilie další dopis, ve chvíli, kdy byl sám s Maheudkou v dolní světnici. Maheu, jemuž šla nečinnost na nervy, se vypravil na ryby: když bude mít štěstí a chytí pod zdymadlem v průplavu pořádnou rybu, prodá ji a koupí za to chleba. Starý Smrtka a Janek si také vyšli, aby vyzkoušeli své spravené nohy, a děti odešly na haldu s Alzirou, která tam denně chodila sbírat uhlí. Maheudka seděla u hasnoucích kamen, do nichž se už bála přikládat, a s rozepnutým živůtkem dávala pít Estelce z dlouhého prsu, který jí splýval až na břicho.

Když Štěpán opět složil dopis, Maheudka se ho zeptala:

„Co píšou? Posílají peníze?“

Štěpán zavrtěl hlavou a Maheudka pokračovala:

„Já nevím, co si tenhle týden počneme... No, snad to nějak vydržíme. Když má člověk právo na své straně, hnedka má větší kuráž, no není to pravda? A nakonec to vždycky vyhraje.“

Ted' už byla Maheudka pro stávku, ovšem v rozumných mezích. Měli sice raději přinutit podnik, aby se k nim zachoval spravedlivě, a neodcházet hned z práce. Ale když už se jednou přestalo dělat, nemá se znovu začínat, dokud se nedosáhne spravedlnosti. V tom směru byla naprosto radikální. Raději zdechnout, než aby člověk vypadal, že byl v nepravu, když byl v právu!

„Bože!“ zvolal Štěpán, „takhle kdyby chtěla přijít pořádná cholera, aby nás zbavila těch vyřídudů z podniku!“

„Takhle nesmíte mluvit,“ opáčila Maheudka. „Nikomu se nemá přát smrt. A nepomohlo by nám to, místo nich by vyrostli další... Mně úplně stačí, když tady ti přijdou k rozumu, a určitě to tak dopadne, protože všude jsou hodný lidi... To víte, já s tou vaší politikou nesouhlasím.“

Vskutku, Maheudka měla Štěpánovi za zlé jeho prudké řeči, připadal jí příliš bojovný. Žádat za svou práci takovou cenu, jakou má, to je v pořádku, ale nač se přitom starat o spoustu jiných věcí, o nějaké měšťáky a vládu? Proč se plést do cizích věcí, beztak z toho koukají jenom nepřijemnosti. Ale přesto si Štěpána dál vážila, protože se neopíjel a pravidelně jí platil čtyřicet pět franků za byt a stravu. Když se někdo umí slušně chovat, to ostatní už se mu odpustí. Štěpán se rozhovořil o republice, jak ta dá chleba všem. Ale Maheudka jen vrtěla hlavou, protože si připomněla osmačtyřicátý rok, ten psí rok, který ji a jejího starého připravil o poslední košili právě v prvních dobách jejich manželství. A bezbarvým hlasem počala dlouze líčit všechny ty trampoty, oči v neurčité, prsy odhalené, zatímco Estelka, stále ještě přísátá, jí usnula na klíně. Štěpán, rovněž zamyšlen, upřeně hleděl na ten obrovský prs, tak bílý a hebký proti zbrázděné zežloutlé pleti obličejů.

„V kapse ani vindru,“ říkala Maheudka, „do huby nebylo co, a na všech šachtách se zastavovala práce. Zkrátka mor na chudý lidi, zrovna tak jako dneska.“

Vtom se otevřely dveře a oba užasli, když se v nich zjevila Kateřina. Ód té doby, co utekla s Chavalem, se Kateřina v kolonce neukázala. Nyní byla tak rozčilená, že za sebou ani nezavřela, jen mlčky stála ve dveřích a třásla se na celém těle. Cekala, že tu najde matku samotnou, a Štěpánova přítomnost jí popletla všechno to, co chtěla říci a co si po cestě připravila.

„Co tu chceš?“ vyjela na ni Maheudka a ani nevstala ze židle. „Já už te nechci, táhni!“

Kateřina se pokusila znovu dát dohromady, co původně chtěla říci.

„Maminko, tady máš trochu kávy a cukru... No, pro děti... Dědala jsem přes čas, tak jsem si na ně vzpomněla...“

Vytáhla z kapes půl kila kávy a půl kila cukru a plaše to položila na stůl. Trápilo ji pomyšlení, že se na Voreux stávkuje, zatímco ona na Jean-Bartu pracuje, a když přemýšlela, jak by rodičům trochu pomohla, nenapadlo jí nic lepšího, než aby takhle předstírala, že si vzpomněla na děti. Ale matku tento projev dobrého srdce neoblomil a obořila se na ni:

„Tos měla radši zůstat doma a pomáhat nám vydělávat na chleba, než nám sem ted' nosit mlsání!“

A zasypávala ji výčitkami, vylévala si na ni všechnu svou hořkost, vychrlila na ni všechno, co jí po celé ty měsíce vyčítala. Kdo to jakživ slyšel, aby holka v šestnácti letech utekla s chlapem a žila s ním na hromádce, když je doma taková nouze? Nevděčnice nevděčná! Nějaká ta hloupost se může prominout, ale takovouhle ničemnost žádná máma nikdy nezapomene! A to ještě, kdyby ji byli doma drželi uvázanou! Ale kdepak, měla úplnou volnost, nechtěli na ní nic víc, než aby chodila spát domů.

„Co to, prosím tě, do tebe vlezlo? Taková žába!“

Kateřina stála nehybně u stolu, s hlavou svěšenou, a poslouchala. Její nezralé dívčí tělo se zimničně chvělo, pokoušela se odpovédět přerývanými slovy,

„Nemysli si, že mě to baví... To dělá on. Když on chce, tak já musím taky chtít, co taky můžu dělat, když on je silnější?... Copak člověk může vědět napřed, jak to všechno dopadne? Ale už se stalo, a nic se s tím nedá dělat, tak ted' už radši zůstanu s ním. Stejně si mě musí vzít.“

Bránila se pokorně, s onou trpnou rezignací děvčete, které příliš brzy poznalo muže. Vždyť takhle dopadne každá.

Nikdy si nepředstavovala, že to bude jinak: zná: silnění někde za haldou, v šestnácti letech dítě, a pak, když si ji galán vezme, trápení v manželství. A jestli se nyní rděla a chvěla studem, pak jen v zoufalství nad tím, že s ní matka jedná jako s děvkou před tím chlapcem, jehož přítomnost jí působí tak mučivé rozpaky.

Štěpán mezitím vstal, a aby nepřekážel, začal prohrabávat skomírající oheň. Ale jejich pohledy se setkaly a Štěpán ji shledal bledou, udřenou, ale přesto hezkou, s těma jasT nýma očima v zahnědlé tváři, a náhle s údivem zjistil, že už se na ni nezlobí, že by prostě jen chtěl, aby byla šťastná s tím člověkem, jemuž dala přednost. A cítil potřebu se o ni dál starat, byl by se nejraději rozběhl do Montsou a přinutil tamtoho, aby s ní slušně zacházel. Ale Kateřina viděla v té něze, která se jí dál nabízela, pouhý soucit, měla pocit, že ji určitě pohrdá, když si ji tak prohlíží. A srdce se jí sevřelo tak silně, že se až dusila a nemohla na svou omluvu už vykoktat ani slovo.

„To se ví, uděláš nejlíp, když budeš zticha,“ pokračovala Maheudka neúprosně. „Jestli ses vrátila nadobro, taktu můžeš zůstat. A jinak, koukej zmizet a buď ráda, že nemůžu vstát, protože to bych tě už byla dávno nakopala někam!“

Jako by se tato hrozba náhle uskutečnila, Kateřina dostala odzadu takový kopanec, že zůstala jako omámená úžasem a bolestí. To Chaval, který už ji chvíli pozoroval zvenčí, vpadl otevřenými dveřmi a kopl ji jako mstivé zvíře.

„Ty svině!“ zařval. „Já jsem šel za tebou, já věděl, že se sem vrátíš, aby ses tady s ním vyválela! A to mu za to ještě platíš? A nalezýváš ho kafem za moje prachy?“

Maheudka a Štěpán strnuli. Zuřivým pohybem hnál Chaval Kateřinu ke dveřím.

„Tak půjdeš, kruci?“

A protože se Kateřina uchýlila do kouta, Chaval se obořil na Maheudku:

„No, hezky to tady vedete! Máma hlídá dole, a dcera se zatím nahoře dává klátit!“

Konečně popadl Kateřinu za zápěstí, cloumal s ní a táhl ji ven, Ve dveřích se znovu otočil na Maheudku, která seděla na židli jako přimrazená. Samým zděšením si zapomněla zastrčit prs. Estelka spala, zabořená nosem do vlněné sukně, a obrovský prs visel volně, nahý jako struk mohutné dojnice.

„A když dcera není doma, dává se klátit máma!“ řval Ohaval, „Jen mu to ukaž všechno, sviňákoví, beztak není vybíravý!“ -/ , ' : .

Ale to už poněm Štěpán chtěl skočit. Až dosud se krotil a nevyrvál mu Kateřinu jenom proto, aby tou rvačkou nevbouřil celou kolonku. Ale teď se ho zmocnila zběsilost, a oba muži se octli tváří v tvář, oči podlité krví. Konečně propukla ta dávná nenávisť, ta dlouho utajovaná žárlivost. Teď to bylo, kdo s koho.

„Dej si pozor!“ vykotal Štěpán mezi zuby. „Já tě zabiju!“

„Zkus to!“ odsekl Chaval.

Ještě chvíli se na sebe dívali, tak zblízka, že cítili svůj horký dech na tváři. Až Kateřina sama prosebně vzala svého milého za ruku, aby ho odvedla. Táhla ho pryč z kolonky, prchala odtud, ani se neohlédla.

„Zvíře jedno!“ zamumlal Štěpán a přibouchl dveře. Hněv jím lomcoval tak silně, že si musel sednout.

Maheudka na protější židli se ani nepohnula. Jen výmluvně mávla rukou, a zavládlo tíživé mlčení, naplněné vším tím, co si neřikali. Přes všechno úsilí se Štěpán musel neustále očima vracet k jejímu prsu, k tomu dlouhému pruhu kůže, jehož zářivá bělost ho nyní uváděla do rozpaků. I když jí bylo čtyřicet let a byla znetvořená jako příliš plodná samice, Maheudka dovedla ještě přitahovat svou pěknou rozložitou postavou a velkým podélným obličejem bývalé krasavice. Pomalu, klidně vzala prs do obou rukou a zastrkovala si ho zpět do živůtku. Růžový cípek se vzpíral, přistrčila ho prstem, a živůtek zapnula, už opět celá černá, povadlá ve staré kazajce.

„Je to sviňák,“ řekla nakonec. „Jen sviňáka může něco tak sprostýho napadnout... Ale ať mi vleze na záda. Nestojí mi za to, abych mu odpověděla.“

A pak dodala upřímně, pohled stále upřený na Štěpána:

„Já vím, že mám spoustu chyb, ale tuhle nemám... Jen dva mužský se mě v životě dotkli, ten první byl jeden vozač, když mi bylo patnáct, a potom Maheu. Kdyby mě byl Maheu pustil k vodě jako tamten, kdoví, jak by to všechno bylo dopadlo, a taky si nedělám žádnou zásluhu, jestli jsem ho po svatbě nikdy nepodvedla, protože když člověk nikdy nic špatného neprovede, bejvá to většinou proto, že neměl příležitost... Jenomže já to říkám, jak to je, a leckterá sousedka by se takhle chlubit nemohla, no ne?“

„To máte pravdu,“ odpověděl Štěpán.

A pak vstal a odešel, zatímco Maheudka kladla spící Estelku na dvě židle a rozmýšlela se, má-li znovu rozdělat oheň.

Kdyby táta tu rybu chytil a prodal ji, přece jen by se vařila polévka.

Venku už se snášel mrazivý soumrak. Štěpán šel, hlavu sklopenou, pohroužen do černého smutku. Ale už ho nepůsobila zlost na Chavala ani soucit s ubohou týranou Kateřinou. Ten surový výstup zapadal do pozadí, zanikal, vrhal Štěpána zpět k všelidskému utrpení, k hrůzám lidské bíd. Viděl v duchu kolonku bez chleba, ty ženy, ty děti, které se večer nenajedí, celý ten národ bojující o hladu. A pochybnosti, které se o něho občas pokoušely, se nyní v té úzkosti a smutku večera znovu probouzely, mučily ho děsivou nejistotou, jakou dosud nikdy nepocítil. Jak strašnou odpovědnost si na sebe vzal! To chce dál hnát do zatvrzelého odporu, teď, když už nejsou ani peníze ani úvěr? A jak to všechno skončí, když nepřijde žádná pomoc a když hlad udolá všechnu odvahu? Náhle uviděl před očima obraz katastrofy: umírající děti, plačící matky a bledé vyzábělé muže, jak se vracejí pod zem. Štěpán šel, klopýtal o kamení, děsil se pomyšlení, že by podnik mohl zvítězit, a že by pak měl na svědomí neštěstí svých soudruhů.

Když zvedl hlavu, zjistil, že došel k Voreux. Temná masa budov jako by v houstnoucí tmě ještě zhutněla. Uprostřed pustého nádvoří ohrazeného obřimi nehybnými stíny to vypadalo jako v opuštěné pevnosti. Jakmile přestal pracovat těžní stroj, ze stěn jako by odletěla duše. V tuto noční hodinu tam nebyla ani stopa života, ani světélko, ani hlásek, a dokonce čerpadlo znělo v tom zániku celé šachty jen jako vzdálené chroptění odkudsi z neznáma.

Štěpán se díval a do srdce se mu vracela krev. Pravda, dělníci mají hlad, ale zato podnik prodělává milióny. Proč by měl zvítězit v boji práce proti penězům? V každém případě ho vítězství přijde draho. Mrtví se spočítají až potom. Znovu se

ho zmocnila bojovná horečka, divoká touha skoncovat s bídou, i za cenu smrti. Ať raději zdechne celá kolonka, než aby dál chřípali po jednom hladem a příkořím. Vybavovaly se mu špatně strávené úryvky z četby o tom, jak národy vypálily svá města, aby zastavily nepřítele, příběhy o tom, jak matky rozbíjely dětem hlavu o dlažbu, aby je zachránily před otroctvím, nebo jak muži raději dobrovolně umírali hladem, než aby vzali do úst chléb svých tyranů. A to ho povznášelo, z černého smutku se rodilo rudé opojení, v němž se jeho pochybnosti rozplývaly, až se nakonec zastyděl za tu chvilkovou slabost. A s probouzející se vírou se v něm znovu počala vzdouvat pýcha, radost z toho, že je vůdce, že ho poslouchají až k sebeobětování, jeho sny o moci se rozrůstaly, viděl vítězství na dosah ruky. A z těch výšin, v nichž se vznášel, viděl v duchu ten velký, ač prostý okamžik, kdy on jako vítěz odmítá moc a odevzdává ji do rukou lidu.

Avšak z tohoto snění ho náhle vytrhl Maheuův hlas, který mu líčil, jak mu přálo štěstí, že chytil nádherného pstruha a prodal ho za tři franky. Štěpán nechal Maheua odejít domů samotného s tím, že se za chvíli také vrátí. Nato zašel k Rasseneurovi, sedl si za stůl, a když odešel poslední host, řekl hostinskému přímo, že napíše Plu-chartovi, aby okamžitě přijel. Že už je rozhodnut, že je třeba svolat důvěrnou schůzi, neboť kdyby nyní montsouští havíři hromadně vstoupili do Internacionály, pokládá vítězství za jisté.

IV

Důvěrná schůze byla svolána na dvě hodiny odpoledne ve čtvrtek do podniku vdovy Désirové, U veselé kopy. Hostinská, pobouřená tím, co provedli jejím dětem havířům, láteřila kudy chodila, zejména od té doby, co se jí začala hospoda prázdnit. Nikdy ještě neměla žádná stávka tak malou žízeň jako tentokrát, mazavkové seděli doma, aby se nezpronevěřili heslu o klidu a pořádku.

V Montsou, kde se to o pouti hemžovalo lidmi, vypadala nyní pustá a mlčící hlavní ulice jakoby protáhlá smutkem. Pivo už neproudilo z výčepů a břich. Na silnici před Gasimirovým výčepem a před hospodou U pokroku bylo vidět jen bleďé tváře hostinských, jak marně vyhlížejí hosty, a přímo v Montsou celá ta šňůra lokálů, od hospody u Lenfantů, přes výčep u Piquettů a Sťatě hlavy až po hostinec U Tisonů, zela prázdnotou. Jen U svatého Eliáše, kam chodili důlní, se ještě občas něco čepovalo. Opuštěnost dolehla i na Vesuv, kde dámy zahálely pro nedostatek zájemců, ačkoli vzhledem k těžkostem doby snížily taxu z desíti sou na pět. Hluboce zarmoucen tonul celý kraj v černém smutku.

„Krucinál!“ vybuchla jednou vdova Désirová a plácla se oběma rukama do stehů. „Za tohle všechno můžou policajti! Ať si mě třeba zavrou, ale tohle já jim nedaruju!“

Pro ni byli každá úřední osoba a každý zaměstnavatel prostě policajti, pod kterýžto opovrhlivý pojem zahrnovala nepřítele lidu jako celek. Proto také s nadšením přijala Štěpánův návrh: celý její podnik patří havířům, půjčí jim zdarma taneční sál, a dokonce sama rozešle pozvánky, když to zákon žádá. Ostatně, kdyby se to ouradům nelíbilo, tím lip, ať se třeba vzteknou. Hned nazítří jí Štěpán přinesl k podpisu na padesát pozvánek, které dal rozmnožit od gramotnějších sousedů v kolonce. A tyto pozvánky pak rozeslal na šachty jednotlivým delegátům a dalším spolehlivým lidem. Oficiálně měla schůze na programu jednání o dalším vedení stávky, ale ve skutečnosti na ní měl promluvit Pluchart, od jehož projevu se očekávalo, že uspiší hromadný vstup do Internacionály.

Pluchart dopisem slíbil, že přijede už ve středu večer, a proto, když se neobjevil ani ve čtvrtek ráno, Štěpán se znepokojil, co mu v tom asi zabránilo. Velice ho mrzelo, že se s ním nebude moci před schůzí domluvit. V devět hodin ráno se Štěpán vypravil do Montsou, protože ho napadlo, že Pluchart možná zajel přímo tam a na Voreux se nezastavil.

„Ne, váš přítel tady ještě není,“ řekla vdova Désirová. „Ale všechno je připraveno, pojdte se podívat.“

Zavedla Štěpána do tanečního sálu. Výzdoba zůstala stejná, u stropu girlandy spojené uprostřed věncem z papírových květin, na stěnách pozlacené lepenkové štíty s jmény svatých patronů a patronek. Jen místo pódia pro muziku stál v rohu stůl a tři židle, a zbytek sálu byl zaplněn nakoso postavenými řadami lavic.

„Výborně,“ prohlásil Štěpán.

„A to víte,“ pokračovala vdova, „tady jste jako doma. Můžete si rvát, jak chcete... Kdyby přišli policajti, dostanou se dovnitř jen přes mou mrtvolu.“

Ačkoli měl starosti, musel se Štěpán usmát, když se na ni podíval, jak tu stála rozložitá, s dvěma prsy, z nichž jediný by si vyžádal celého muže, aby ho objal, beztak už se říkalo, že si z těch svých šesti galánů teď bere na každou noc dva, aby to všechno zvládli.

Vtom však k Štěpánově údivu vstoupili Rasseneur se Suvarinem. A když je vdova nechala o samotě ve velkém sále, Štěpán zvolal:

„Jak to? Vy už jste tady?“

Suvarin, který byl po noční na Voreux, protože strojníci nestávkovali, přišel jen tak ze zvědavosti. Pokud jde o Ras-seneura, ten už se dva dny tvářil jaksi rozpačitě a jeho tučný kulatý obličej ztratil obvyklý dobrácký úsměv.

„Pluchart tady ještě není, dělá mi to starosti,“ dodal Štěpán.

Hostinský odvrátil oči a zamumlal:

„Tomu se nedivím, já už ho nečekám.“

„Jakto?“

Tu se Rasseneur odhodlal, podíval se Štěpánovi přímo do očí, zatvářil se rezolutně a řekl:

„Tak abys věděl, já jsem mu napsal, aby sem nejezdil... Ano, já si totiž myslím, že si máme svoje věci vyřizovat sami a nezvat si na to cizí lidi.“

Štěpán se celý třásl, bez sebe zlostí. Díval se Rasseneurovi do očí a zajíkově opakoval:

„Tohle žes udělal? Tohle žes udělal?“

„Ano, udělal! Ne snad, že bych Pluchartovi nevěřil, je to chytrý a solidní chlap, je na něho spoleh... Jenže já se vám na ty vaše ideje vykašlu! Kašlu na politiku, na vládu, na všechno. Mně jde jenom o to, aby se s havíři lip zacházelo.“

Dvacet let jsem dělal dole a zkusil jsem za tu dobu tolik bídy a tolik dřiny, že jsem si přísahal, že musím udělat něco pro to, aby se těm chudákům, co tam dělají dál, vedlo líp, a cítím ve všech kostech, že vy s těmi svými nesmysly nic nesvedete a že tím havířům jen přitěžíte... Až je hlad zažene zpátky pod zem, budou je odírat ještě víc, budou jim platit karabáčem jako psovi, který se utrhl a kterého ženou zpátky do boudy... A tomu já chci zabránit, slyšíš?”

Rasseneur mluvil zvýšeným hlasem, břicho vystrčené, pevně rozkročený na silných nohou. A ty jasné věty, které mu tak hojně a lehce plynuly z úst, jako by byly zpovědí celé jeho rozšafné a trpělivé povahy. Vždyť je to hloupost myslet si, že je možné jedním rázem změnit svět, postavit dělníky na místo zaměstnavatelů a rozdělit peníze, jako kdyby to bylo jablko. To potřebuje tisíce a tisíce let, a pak se to snad jednou uskuteční. A proto ať tady nikdo nic nevykládá o nějakých zázracích. Když si člověk nechce rozbit hubu, je nejrozumnější, když jde pořád rovně svou cestou, požaduje reformy, které jsou možné, zkrátka, když se snaží při každé příležitosti zlepšovat osud pracujících. Tak například on, Rasseneur, je přesvědčen, že kdyby to vzal do ruky sám, vymohl by nakonec na těžářstvu lepší podmínky. Kdežto s touhle paličatostí ať mu jdou někam, na tu nakonec doplatí všichni.

Štěpán rozčilením ztratil řeč a nechal ho mluvit. Potom zvolal: „Copak nemáš, k sakru, v žilách kapku krve?”

V tu chvíli by ho byl nejraději zpolíčkoval, a proto, aby odolal pokušení, začal rychle přecházet po sále a vyléval si zlost na lavicích, které si prudce odstrkoval z cesty.

„Aspoň zavřete dveře,“ poznamenal Suvarin. „Nikdo to nemusí slyšet.“

Nakonec je sám šel zavítat a klidně si sedl za stůl. Ukroutil si cigaretu a pozoroval oba přátele mírným bystrým okem, rty stažené v nepatrném úsměvu.

„Když se budeš vztekat, ničemu tím nepomůžeš,“ navázal Rasseneur rozšafně. „Já jsem si ze začátku myslel, že máš víc rozumu. Jednal jsi naprosto správně, když jsi soudruhům doporučoval, aby zachovali klid, když jsi je donutil, aby nevycházeli z domu a když jsi využil své moci, abys udržel pořádek. A teď najednou bys je chtěl dostat do maléru!“ Po každé cestě mezi lavicemi se Štěpán vracel k Rasse-neurovi, bral ho za ramena, třásl jím a křičel mu odpověď do obličeje:

„Vždyť já se, sakra, nechci rozčilovat! Ano, vnutil jsem jim kázň, ano, pořád ještě jim radím, aby byli zticha! Jenže si z nás přece jenom nesmí nikdo dělat blázny!... Ty máš štěstí, že se nerozčiluješ. To já mám někdy pocit, že se z toho zblázním!“

Nyní se i Štěpán zpovídal. Vysmíval se sám sobě za své začátečnické iluze, za svůj zbožný sen o obci, kde vbrzku zavládne spravedlnost mezi sbratřeným lidstvem. To tak, sedět se založenýma rukama a čekat, to by se člověk dočkal leda toho, že se lidi budou do skonání světa navzájem požírat jako vlci. Naopak, člověk musí zasáhnout, jinak potrvá bezpráví věčně a boháči budou dál vysávat z chudáků krev. Proto si také nemůže odpustit, jak byl hloupý, když někdy tvrdil, že politika a sociální otázky se nemají míchat dohromady. Tehdy ještě nic neznal, ale od té doby mnoho četl a studoval. Teď, když mu myšlenky vyžrály, zakládá si na tom, že má vlastní teorii. Ale nedovedl tuto teorii vyložit, mluvil ve zmatených větách, v nichž se objevovaly stopy všech teorií, jimiž postupně prošel a od nichž zase upustil. Na samém vrcholu stála myšlenka Karla Marxe: kapitál je výsledek zbídačování, práce má právo a povinnost si uloupené bohatství znovu vydobýt. V praxi se zpočátku dal zlákat, podobně jako Prudhon, chimérou vzájemného úvěru, jakési obrovské směnné banky, která odstraní všechny mezičlánky, pak se na nějaký čas nadchl pro Lassallovu kooperativu podporovanou státem, které postupně promění celou zemi v jediné průmyslové město, ale pak i tuto myšlenku zavrhl, znechucen organizačními obtížemi, a nyní dospíval ke kolektivismu, kdy mají být všechny výrobní prostředky vráceny celku. Avšak byla to zatím jen matná představa, nevěděl, jak tento nový sen uskutečnit, neboť byl stále ještě v zajetí citových a rozumových pochybností a nechtěl se pouštět do absolutních tvrzení, jako to činili sektáři. Prozatím jen prohlašoval, že je třeba především se zmocnit vlády. A dál že už se uvidí.

„A co tě to vůbec napadlo, že ses najednou dal na stranu měšťáků?“ pokračoval Štěpán prudce, když znovu došel k Rasseneurovi. „Sám jsi přece říkal, že to musí prasknout.“

Rasseneur se lehce zarděl.

„Jo, to jsem říkal. A když to praskne, tak ti dokážu, že nejsem žádný zbabělec... Jenže já nehodlám táhnout s lidmi, co dělají zmatek, aby si v něm ulovili pozici.“

Tentokrát se zarděl Štěpán. Nyní už na sebe nekřičeli, jejich souperství je zchladilo do zlé jízlivosti. A právě toto souperství vyhrocovalo rozpory v názorech, vrhalo jednoho do krajní revolučnosti, kdežto druhého nutilo do přeměřené opatrnosti a oba dva je bezděky unášelo daleko za meze jejich vlastního přesvědčení, v oné nezadržitelné osudovosti, která staví lidi do úloh, jaké si sami nevolili. Suvarin jim naslouchal, a na jeho růžovém dívčím obličeji se objevilo neskrývané tiché opovržení, zdrcující pohrdání člověka, který je ochoten položit život nikým nepoznan, bez sebemenší mučednické slávy.

„Tím jako myslíš mě?“ otázal se Štěpán. „Ty žárliš?“

„Na co bych žárčil? odpověděl Rasseneur. „Já ze sebe nedělám velkého muže a nesnažím se založit v Montsou sekci, abych se stal jejím tajemníkem.“

Štěpán ho chtěl přerušit, ale Rasseneur pokračoval:

„Jen si to přiznej! Ty vlastně na Internacionálu kašleš, a hlavně bys nám tady chtěl poroučet, hrát si na pána a dopisovat si s tou slavnou federální radou severní oblasti.“

Nastalo ticho. Štěpán se třásl na celém těle. A pak řekl:

„Stačí... Já jsem myslel, že si nemám, co vyčítat. Vždycky jsem se s tebou radil, protože jsem věděl, že ty už jsi tady bojoval dávno přede mnou. Ale když vedle sebe nikoho nesneseš, budu napříště jednat sám... A především vezmi na vědomí, že se schůze konat bude, i když Pluchart nepřijede, a že se soudruzi do Internacionály přihlásí, ať chceš nebo nechceš.“

„Jo, přihlásit se,“ zabručel Rasseneur, „to ještě není všechno... Budeš je taky muset přesvědčit, aby platili příspěvky.“

„Ba ne. Internacionála povoluje stávkujícím dělníkům odklad. My jí to zaplatíme až potom, kdežto ona nám přispěje hned.“

To Rasseneura rozzuřilo.

„Tak to se ještě uvidí... Já na tu schůzi přijdu a budu na ní mluvit. Ano, a nedopustím, abys kamarádům popletl hlavy, já jim vysvětlím, jaký je jejich skutečný zájem. Pak se ukáže, za kým půjdou, jestli za mnou, kterého znají třicet let, nebo za tebou, který jsi to tady za pár měsíců všechno rozvrátil... A vůbec, ty mi vlez na záda! Ted' buď já, nebo ty!“

A Rasseneur za sebou práskl dveřmi. Girlandy u stropu se zachvěly, zlatené štíty na stěnách poskočily. A velký sál se znovu pohroužil do dřívějšího dusného ticha.

Suvarin, stále s týmž mírným výrazem, seděl u stolu a kouřil. Štěpán chvíli mlčky přecházel sem a tam, a pak pocítil potřebu se vymluvit. Může snad za to, že se lidi na toho pupkatého darmošlapa vykašlali a Zejdou za ním? On přece žádnou popularitu nevyhledával, bůhví, jak k tomu všemu přišel, že ho mají v kolonce rádi, že mu havíři věří, že má na ně dneska takový vliv! Rozhořčeně odmítl obvinění, že žene lidi do maléru ze ctižádostivosti, bil se v prsa, dušoval se bratrskostí svých pohnutek.

Náhle se zastavil před Suvarinem a křikl:

„Kdybych věděl, že jsem stál kamaráda jedinou kapku krve, ujel bych do Ameriky!“

Suvarin pokrčil rameny a rty se mu opět ztenčily úsměvem.

„Copak krev,“ zašeptal, „to nic není. Tu země potře-by-j.e.“ Štěpán se pomalu uklidňoval, postavil si židli k druhému konci stolu a opřel se o něj lokty. Ten plavý dívčí obličej, jehož zasněné oči chvílemi divočely rudým zábleskem, ho znepokojoval, jaksi podivně ovlivňoval jeho vůli. Ačkoli Suvarin nemluvil, Štěpán, jako by ho právě to mlčení vábilo, cítil, jak ho Suvarin ponenáhlu ovládá.

„Tak řekni,“ otázal se, „co bys ty dělal na mém místě? Nemám snad pravdu, když chci jednat?... Nejlepší přece bude, když do toho Sdružení vstoupíme, nezdá se ti?“

Suvarin pomalu vypustil proužek kouře a odpověděl svým oblíbeným slovem:

„Blbosti, samé blbosti, ale zatím je to lepší než nic... Ostatně se ta jejich Internacionála teď teprve pořádně rozjede. On už na tom pracuje.“

„Kdo?“

„On!“

Suvarin to slovo pronesl polohlasně, v jakémisi zbožném zanícení, a pohlédl směrem k východu. Mínil tím svého učitele, Bakunina Vyhlašovatele.

„Jen on může zasadit smrtící ránu,“ pokračoval, „kdežto ti tvoji učenci s tou svou vývojovou teorií jsou jen slaboši... Pod jeho vedením musí Internacionála do tří let rozdrtit starý svět.“

Štěpán mu pozorně naslouchal. Hořel touhou po poznání, chtěl pochopit tento kult ničení, o němž Suvarin jen občas utrousil neurčité slovo, jako kdyby si jeho taje chtěl nechat pro sebe.

„Tak mi to přece vylož... Jaký je váš cíl?“

„Všechno zničit... Aby nebyly ani národy ani vlády, ani vlastnictví, ani bůh ani náboženství.“

„To je mi jasné. Jenže kam s tím chcete dojít?“

„K prvobytné pospolitosti, k novému světu, k novému začátku všeho.“

„A jak to chcete provést? Jak na to půjdete?“

„Ohněm a jedem a dýkou. Skutečný hrdina je loupežník, lidový mstitel, revolucionář, který jedná bez frází vyčtených z knih. Napřed se musí provést řada strašlivých atentátů, aby se mocní polekali a lid se probudil.“

Když Suvarin mluvil, šla z něho hrůza. Ve svém zanícení jako by rostl do výšky, z bledých očí mu šlehal fanatický plamen, štíhlé ruce svíraly kraj stolu div ho nerozdrtily. Štěpán na něho zděšeně hleděl a vzpomínal si na všechny ty příběhy, o nichž se mu Suvarin občas letmo zmínil: na miny položené v podkopy pod carským palácem, na policejní komisaře zapíchnuté nožem jako zvěř, na Suva-rinovu milenkou, jedinou ženu, kterou kdy miloval a kterou v Moskvě jednoho deštivého rána pověsili, zatímco on, skrytý v davu, ji naposledy líbal očima. >

„Ne, ne,“ zašeptal Štěpán a napřáhl ruku, jako by zaháněl ty příšerné vidiny. „Tady u nás ještě nejsme takhle daleko. Vraždy, požáry, to nikdy! Je to obłudné, je to nespravedlivé, a všichni soudruzi by povstali a takového zločince by zardousili.“

Štěpán to vskutku nechápal, jeho národní povaha odmítala ten černý sen o vyhlazení světa, o jeho smetení, jako když se poseče žitné pole těsně při zemi. Co by bylo potom? Jak by národy znovu vyrostly? Na to chtěl slyšet odpověď.

A tu Suvarin řekl klidně, pohled ztracený v neurčitu:

„Každá úvaha o budoucnosti je zločin, protože brání ryzímu ničení a brzdí postup revoluce.“

Štěpán se tomu musel zasmát, ačkoli mu při těch slovech přeběhl mráz po zádech. Přitom však byl ochoten uznat, že na těch myšlenkách něco je, neboť ho vábila jejich strašlivá prostota. Jenže kdyby něco podobného vykládal soudruhům, byla by to voda na Rasseneurův mlýn. Nyní je třeba jednat prakticky.

Vdova Désirová jim nabídla oběd. Přijali její pozvání a přešli do výčepu, odděleného od tanečního sálu posuvnými dveřmi. Když dojedli omeletu a sýr, Suvarin se zvedl k odchodu. Štěpán ho chtěl zdržet, ale Suvarin ho odbyl:

„Co bych tady dělal? To mám poslouchat, jak si tu vykládáte zbytečné nesmysly?... Těch už jsem se na-poslouchal dost. Dobrou noc.“

A odešel, mírný a umíněný, s cigaretou v ústech.

Štěpán se stále víc znepokojoval. Byla jedna hodina, Pluchart zřejmě nedodržel slovo. Kolem půl druhé se počali scházet první delegáti a Štěpán je musel jít přijímat ke vchodu, aby se přesvědčil, že sem podnik neposlal některého ze svých obvyklých špiclů. Zkoumal každou pozvánku, prohlížel si příchozí. Ostatně mnozí se dostali dovnitř i bez pozvánky, stačilo, zeje Štěpán zná, aby jim otevřeli dveře. Ve dvě hodiny se objevil Rasseneur. Stoupl si k výčepnímu

pultu a tam si v přátelském hovoru pomalu pokuřoval dýmku. Tento potměšilý klid Štěpána ještě víc znervóznil, tím spíš, že přišlo i pár šprýmařů, jen tak pro tu psinu, Zachar, Mouquet a ještě několik dalších: ti na stávku kašlali a měli legraci z toho, že nemusí nic dělat. Seděli za stolem, utráceli své poslední dva sou za pivo, chechtali se a posmívali se kamarádům, těm, co to berou vážně a ukoušou se nudou.

Uplynulo další čtvrt hodiny. V sále začínali být netrpěliví. A tu Štěpán, který už ztratil naději, odhodlaně rozhodil rukama. Už se chystal vstoupit dovnitř, když vdova Désirová, která číhala ve dveřích, vykřikla:

„Už je tady, ten váš pán!“

Vskutku, v kočáře taženém dýchavičným koněm přijížděl Pluchart. Jak vůz zastavil, Pluchart seskočil, stíhlý fešák s trochu příliš velkou hranatou hlavou, pod černým svrchníkem svátečně oblečený jako blahobytný dělník. Už pět let nesáhl na pilník, a nyní se pěstil, zejména vlasy, které měl pečlivě učesané, byl velice ješitný na své úspěchy na veřejnosti, ačkoli se nikdy nezbavil jisté strnulosti v pohybech a ačkoli mu nehty na rukou, ubroušené dotekem železa, nikdy nedorostly. Jako člověk velice aktivní, uspokojoval svou ctižádost tím, že neustále jezdil po kraji a prosazoval své názory.

„Nezlobte se na mě, prosím vás,“ řekl, aby předešel otázkám a výčitkám. „Včera jsem měl ráno poradu v Preuilly, večer schůzi ve Valacay. Dnes jsem obědval v Marchiennes se Sauvagnatem... Nakonec jsem si sehnal povoz. Jsem z toho hrozně unavený, slyšíte mi to na hlase. Ale nevadí, budu mluvit přesto.“

Na prahu Veselé kopy se zastavil.

„Propána! Málem jsem zapomněl na legitimace! To bych tomu dal.“

Vrátil se k vozu, který kočí vezl do dvora, vytáhl z kufru černou dřevěnou skříňku a vzal ji pod paží. Štěpán, celý rozzářený, šel v jeho stínu, zatímco Rasseneur si ani netroufal hostu podat ruku. Ale Pluchart už mu ji sám tiskl a jen letmo se zmínil o dopise: co ho to napadlo? Proč by se schůze neměla konat? Schůze se má konat vždycky, kdykoli je to možné. Vdova Désirová mu nabídla něco k pití, ale Pluchart odmítl, že při řeči nikdy nepije. Prohlásil však, že spěchá, protože by se chtěl do večera ještě dostat do Joiselle, kde se potřebuje domluvit s Legou-jeuxem. Nato všichni najednou vstoupili do tanečního sálu. Maheu a Levaque, kteří se opozdili, vešli současně. A pak, aby je nikdo nerušil, zamkli za sebou na klíč, což vyvolalo ještě hlasitější posměšky šprýmařů, hlavně když Zachar křikl Mouquetovi, že je tam třeba chtějí všechny zbouchnout.

Na lavicích, v dusném ovzduší sálu, z jehož podlahy stoupal teplý pach poslední tanečnice, čekalo už na sto havířů. Sálem proběhl šepot a všechny hlavy se otočily, zatímco opozdílci se usazovali na prázdných místech. Hleděli na toho pána z Lilie a jeho černý svrchník vyvolal jisté překvapení a rozpaky.

Na Štěpánův návrh bylo ihned ustaveno předsednictvo schůze. Štěpán vyvolával jména, přítomní zvedali ruce na souhlas. Pluchart byl zvolen předsedou a za přísedící Maheu a Štěpán. Nastalo šoupání židlí, výbor si sedal, a chvíli marně hledali předsedu, neboť mezitím zmizel pod stolem, kam si ukládal skříňku, kterou celou dobu nedal z rukou. Když se předseda znovu vynořil, lehce klepl pěstí do stolu, aby si vyžádal pozornost, a pak spustil ochraptělým hlasem:

„Občané...“

Otevřela se malá dvířka, a Pluchart musel přestat. To vdova Désirová vešla zadem přes kuchyni s šesti püllitry na podnose.

„Jen se nevyrušujte,“ zašeptala. „Když se mluví, bejvá žízeň.“

Maheu od ní vzal podnos a Pluchart mohl pokračovat. Vyslovil své pohnutí nad srdečným přivítáním mont-souských havířů, omluvil se za zpoždění a současně za svou únavu a choré hlasivky, a dal slovo občanu Rasseneurovi, který se o ně přihlásil.

Rasseneur si ihned stoupl ke stolu, do blízkosti püllitrů. Vypadal velice dojatě, odkašlal si a zahlaholil:

„Soudruzi...“

Rasseneurův vliv na havíře se zakládal na snadnosti, s jakou se vyjadřoval, a na bodrosti, s kterou jim dovedl hodiny a hodiny neúnavně vykládat. Nikdy nerozhazoval rukama, stál před nimi, těžkopádný a usměvavý, a zaplavoval je slovy, omračoval je, až nakonec všichni svorně volali: „Správně, správně, tak je to, máš pravdu!“ Avšak dnes, jakmile pronesl první slova, vytušil němý nesouhlas. Proto také postupoval opatrně. Mluvil jen o tom, má-li se pokračovat ve stávce, a čekal, až mu zatleskají, aby se pak teprve obul do Internacionály. Zajisté, čest nedovoluje ústup před požadavky podniku, ale co to bude bídy, a jaká hrozná budoucnost je čeká, když budou muset ještě dlouho vzdorovat! A aniž se vyslovil pro ústup, podrýval odvahu, líčil vyhladovělé kolonie, tázal se, na jaké zdroje se zastánci odporu spoléhají. Tři čtyři přátelé se mu pokusili přisvědčit, ale tím jen víc vyniklo chladné mlčení většiny, onen stále podrážděnější nesouhlas, s nímž jeho slova přijímala. A tu, když ztratil naději, zeje získá nazpět, Rasseneura přemohl hněv, a předpověděl jim nejhorší katastrofy, dají-li se obalamutit provokacemi cizího původu. Dvě třetiny přítomných vstaly, rozeznění havíři ho chtěli umlčet, že je uráží a jedná s nimi jako s dětmi, které si nedovedou samy poradit. A Rasseneur za neustálého posilňování pivem mluvil dál uprostřed halasu, divoce křičel, že takový chlap se ještě nenarodil, který by jemu, Rasseneurovi, dokázal zabránit, aby konal svou povinnost!

Pluchart také vstal, a protože neměl zvonek, bušil do stolu pěstí a sípavě opakoval:

„Občané... Občané...“

Nakonec přece jen zjednal trochu klidu, a dal hlasovat o tom, má-li být Rasseneurovi odňato slovo. Delegáti, kteří zastupovali jednotlivé šachty při rozhovoru s ředitelem, strhli ostatní, všechny stejně rozrušené hladem a nasáklé novými myšlenkami. Výsledek hlasování byl určen napřed.

„Copak ty, tobě je to fuk, ty máš co jíst!“ zařval Levaque a pohrozil Rasseneurovi pěstí.

Štěpán se naklonil za předsedovými zády a chlácholil Maheua, který celý zrudl pobouřením nad těmi pokryteckými řečmi.

„Občané,“ řekl Pluchart, „dovolte mi, abych se ujal slova.“

Nastalo hluboké ticho. Pluchart začal mluvit. Hlas se z něho dral namáhavě, sípavě, ale na to byl zvyklý, neboť byl celé dny na cestách a své nemocné průdušky vozil s sebou zároveň se svým programem. Pluchart chrapot postupně rozehrával a dosahoval tak patetických efektů. Paže rozpražené, doprovázel jednotlivá souvětí houpavým pohybem ramen a s výmluvností přímo kazatelskou nábožně klesal hlasem na konci vět, jejichž jednotvárné hrčení nakonec přesvědčovalo.

Pluchart založil svůj proslov na velikosti a dobrodiní Internacionály, což bylo jeho úvodní téma všude tam, kde mluvil poprvé. Nejprve vysvětlil její cíl — osvobození pracujících, a pak vylíčil její monumentální strukturu, dole obec, nad ní kraj, nad krajem národ, a až úplně nahoře celé lidstvo. Pomalu pohyboval pažemi, znázorňoval jednotlivá patra, postupně budoval tu obrovskou katedrálu budoucího světa. Pak přišlo vnitřní uspořádání: Pluchart přečetl stanovy, promluvil o sjezdech, ukázal na stále vzrůstající důležitost organizace, na to, jak se dnes rozšířil její program, který původně začal jednáním o mzdách, a nyní už přešel k společenskému vyrovnání, jež má skoncovat s námezdní prací. Už nebudou národy, dělníci celého světa, spojeni společnou potřebou spravedlnosti, smetou měšťáckou hnilobu a konečně založí svobodnou společnost, v níž ten, kdo nepracuje, nesklízí. Pluchart hromoval a jeho dech plašil papírové květiny pod začouzeným nízkým stropem, který jeho výkřiky srážel k zemi.

Hlavy se zavlnily jako rozbouřené moře. Několik hlasů vykřiklo:

„To je ono!... Jdeme s sebou!“

Pluchart mluvil dál. Jak do tří let bude dobytá celá zeměkoule. A vypočítával, které národy se už přidaly. Přihlášky se jen sypou ze všech konců světa. Žádná vznikající církev neměla nikdy tolik stoupenců. A až se stanou oni pány, až budou oni diktovat zákony zaměstnavatelům, pak zas oni šlápnou zaměstnavatelům na krk!

„Tak, tak!... Šlápnout jim na krk!“

Pluchart si posunkem vyžádal ticho. Nyní přistoupil k otázce stávek. V zásadě s nimi nesouhlasí, stávky jsou příliš pomalý prostředek a spíš ještě zhoršují úděl dělníka. Ale prozatím nezbývá, když to nejde jinak, než se k nim odhodlat, protože výhoda stávek je v tom, že dezorganizují kapitál. A v těchto případech je Internacionála pro stávkující pravou prozřetelností. Na důkaz uvedl Pluchart některé příklady: když v Paříži stávkovali mědikovci, přistoupili zaměstnavatelé na všechny jejich požadavky, polekáni zprávou, že Internacionála posílá stávkujícím podporu, v Londýně zachránila havíře jednoho uhelného dolu tím, že na vlastní útraty odvezla nazpět do vlasti belgické havíře, které si majitel dolu povolal. Stačí vstoupit do Internacionály, a zaměstnavatelé se třesou strachem. A dělníci tak vstupují do velké armády pracujících, kteří jsou odhodláni vzájemně za sebe položit život, jen aby nemuseli zůstat otroky kapitalistické společnosti.

Přerušil ho potlesk. Pluchart si otíral čelo kapesníkem, ale odmítl pivo, které mu Maheu podával. Když chtěl znovu promluvit, přerušil ho nový potlesk.

„Už je to tady,“ řekl rychle Štěpánovi. „Mají toho dost... Honem, legitimace!“

Ponořil se pod stůl a ihned se zase vynořil s černou skřínkou.

„Občané!“ křikl, aby přehlušil hluk. „Tady jsou členské legitimace. Ať si je vaši delegáti u mne vyzvednou, a pak vám je rozdají... To ostatní se vyřídí až později.“

Rasseneur vyskočil a znovu protestoval. Štěpán byl rozčilen, protože nyní měl promluvit on. Vznikl z toho nesmírný zmatek. Levaque šermoval pěstmi, jako kdyby se chtěl prát. Maheu stál a něco říkal, ale nikdo mu nerozuměl ani slovo. Ve vzrůstající vřavě stoupal z podlahy prach, všechen prach minulých tancovaček, a plnil vzduch pronikavým pachem vozaček a odbíhačů.

Náhle se rozletěla dvířka z kuchyně a zaplnila se břichem a nadry hostinské, která křikla hromovým hlasem:

„Buďte tiše, sakra!... Policajti jdou!“

To přicházel poněkud opožděně obvodní komisař, aby sepsal protokol a schůzi rozpustil. Doprovázeli ho čtyři četníci. Už pět minut je hostinská zdržovala u vchodu a ohrazovala se, že ona je přece tady doma, a že si snad člověk může domů pozyat přátele. Ale četníci ji odstrčili a hostinská honem běžela varovat svoje děti.

„Musíte zmizet tudy,“ pokračovala. „Jeden ten neřád hlídá na dvoře. Ale to nevádí, kůlnou se dostanete přímo na ulici... Tak dělejte rychle!“

Komisař už bouchal pěstí na dveře, a když mu nikdo neotvíral, hrozil, že dveře vylomí. Jistě je musel udat nějaký špicl, neboť komisař křičel, že schůze je ilegální, protože je tu spousta přítomných bez pozvánky.

Zmatek v sále vzrůstal. Takhle přece nemohou utéci, ještě neodhlasovali ani vstup do Internacionály, ani pokračování ve stávce! Všichni chtěli mluvit najednou. Nakonec přišel předseda na spásný nápad, aby se hlasovalo aklamací. Zvedly se paže, delegáti rychle prohlásili, že vstupují do Internacionály jménem nepřítomných soudruhů. A tak se deset tisíc montsouských havířů stalo členy Internacionály.

Mezitím začal úprk. Aby chránila ústup, vdova Désirová se opřela o dveře, které sejí za zády otfásaly, jak do nich četníci bušili pažbami. Havíři přeskakovali lavice, prchali jeden za druhým přes kuchyni a kůlnu. Rasseneur zmizel mezi prvními a hned za ním Levaque, který už zapomněl na urážky a byl by se rád dal pozvat na pivo, aby se vzpamatoval. Štěpán popadl černou skříňku a čekal na Plu-charta a Maheua, kteří považovali za věc cti, aby odešli poslední. Právě když vycházeli, zámek povolil, a komisař se octl tvář v tvář hostinské, jejíž břicho a prsa mu stále ještě tarasily cestu.

„Co z toho máte, že jste mi to tady všechno rozmlátili?“ řekla hostinská. „Vidíte přece, že tady nikdo není.“

Komisař, člověk pomalý, jehož dámy nebavily, jí jenom pohrozil, že jí dá zavřít. A odešel sepsat hlášení, opět v doprovodu svých čtyř četníků, za pošklebků Zachara a Mouqueta, kterým se tak zalíbilo, jak kamarádi četníky doběhli, že teď obrátili své žerty proti ozbrojené moci.

Venku v uličce se Štěpán obtížený skřínkou rozběhl, ostatní za ním. Náhle ho napadlo, že na schůzi neviděl Pierrona, a Maheu mu v běhu odpověděl, že Pierron je nemocný: rozstonal se pro jistotu, aby se nekompromitoval. Ačkoli

Plucharta ještě zdržovali, Pluchart se nezastavil a prohlásil, že okamžitě odjíždí do Joiselle, kde Legoujeux čeká na pokyny. A tak mu, stále v běhu, křikli šťastnou cestu, a uháněli dál montsouskými ulicemi. Občas vyměnili pár slov, přerývaných namáhavým dechem. Štěpán a Maheu se spokojeně smáli, nyní si už byli jisti vítězstvím: až Internacionála pošle pomoc, bude je podnik ještě na kolenou prosit, aby se vrátili do práce. A v tom rozletu naděje, v tom dupotu těžkých bot po dlážděné silnici, bylo ještě cosi navíc, cosi temného a divokého, násilí, jehož víchř zapálí kolonie po celém kraji.

V

Uplynulo dalších čtrnáct dní. Byl začátek ledna, nesmírná rovina ležela jako ochromená pod chladnými mlhami. A bída se ještě zhoršila, kolonie se hodinu od hodiny blížily smrti hladem. Čtyři tisíce franků, které přišly z Londýna od Internacionály, nestačily ani na tři dny na chleba. A nic víc nepřišlo. Ta velká mrtvá naděje ubíjela odvahu. Na koho se teď mají spoléhat, když je vlastní bratři opustili? Cítili se ztraceni v té drsné zimě, odříznuti od světa.

V úterý už nezbylo v Dvěstěčtyřicítce vůbec nic. Štěpán a jeho delegáti si nepopřáli chvilku oddechu: zahajovaly se nové sbírky po okolních městech, a dokonce až v Paříži, vybíralo se od domu k domu, organizovaly se schůze. Všechny snahy zůstaly marné, veřejnost, zpočátku vzrušená, se stávala lhostejnou, když se stávka protahovala, stále stejně pokojná, bez dramatických událostí. Nepatrné almužny sotva stačily udržet při životě nejnuznější rodiny. Ostatní žili z toho, že zastavovali šatstvo a po kouskách rozprodávali domácí zařízení. Všechno končilo u vetešníků, od kuchyňského nádobí až po nábytek. Jednu chvíli už mysleli, že jsou zachráněni, když několik drobných obchodníků z Montsou, jímž Maigrat zabil živnost, nabídli havířům úvěr, aby Maigratovi přebrali zákazníky, a po celý týden hokynář Verdonck a dva pekaři, Garouble a Smel-ten, dávali na úvěr každému, kdo přišel, ale jejich úvěr se vyčerpal, a všichni tři toho opět nechali. Radost měli soudní vykonavatelé, neboť tím jen vzrůstaly dluhy, které pak ještě dlouho zůstanou pro havíře drtivým břemenem. Úvěr už nebyl nikde žádán, nikdo už neměl na prodej ani starý hrnec, zbývalo už jen zalézt do kouta a tam zajít jako prašivý pes.

Štěpán by se byl nejraději sám prodal. Zřekl se svých příjmů, odnesl soukenné kalhoty a kabát do zastavárny v Marchiennes, jen aby u Mahelových měli ještě co dát do hrnce. Zbyly mu jen boty, a ty si nechal, aby prý, jak říkal, stál pevně na nohou. Velice ho mrzelo, že stávka vypukla předčasně, dřív než se stačila svépomocná pokladna patřičně naplnit. V tom viděl hlavní příčinu katastrofy, neboť byl přesvědčen, že dělníci docela určitě zvítězí nad zaměstnavateli, jakmile budou mít dostatečné úspory, aby jim mohli vzdorovat. A vzpomínal si na to, jak Suvarin podezřívá podnik, že to sám žene ke stávce, aby tak zničil pokladnu ještě v zárodku. Štěpán si zoufal při pohledu na kolonku, na ty chudáky bez chleba a bez tepla. Když se jednou večer vracel kolem Réquillartu, uviděl při silnici omdlelou ženu. Jistě padla hladem, Štěpán ji zvedl a zavolal na děvče, které zahlédl za ohradou.

„Ale, to jsi ty?“ řekl, když poznal Mouquetku. „Pomoz mi, musíme jí dát něčeho napít.“

Mouquetka, dojatá k slzám, zaběhla domů, do té roz-viklané barabizny, kterou si její otec zřídil v rozvalinách.

Ohned nato se vrátila s trochou jalovcové a s kusem chleba. Stařena, kterou jalovcová vzkřísila, se ihned beze slova hltavě zakousla do chleba. Byla to matka jednoho havíře, bydlela v kolonce směrem ke Gougny a padla u cesty, když se vracela ze Joiselle, kde se marně pokoušela si od sestry vypůjčit deset sou. Když se najedla, stařena odešla jako ve snách.

Štěpán zůstal na pustém nádvoří Réquillartu, jehož zhroucené budovy zarůstaly trním.

„Tak co, nedáš si taky skleničku?“ zeptala se Mouquetka zvesela.

A když Štěpán váhal, dodala:

„To se mě pořád ještě bojíš?“

Odzbrojen jejím smíchem, Štěpán přijal. Dojímal ho, jak Mouquetka obětavě darovala ten chléb. Mouquetka ho nechtěla vodit do otcovy světnice a zavedla ho rovnou do svého pokojíku, kde ihned nalila dvě skleničky jalovcové. Pokojík měla jako z cukru a Štěpán jí ho pochválil. Mouquovým zřejmě nic nechybělo: otec dál pracoval jako koňák na Voreux a Mouquetka, aby neseseděla se založenýma rukama, šla pracovat jako prادلena, což jí vynášelo třicet sou denně, člověk může dovádět s mužskými a nemusí proto ještě být lenoch.

„Pověz,“ zašeptala náhle a přátelsky ho vzala kolem pasu, „proč ty mě nechceš mít rád?“

Řekla to tak roztomile, že se Štěpán musel sám zasmát.

„Ale vždyť já tě mám rád,“ odpověděl.

„Ba ne, ne tak, jak bych já chtěla... Já nevím, co bych za to dala. Mně by to udělalo takovou radost, víš?“

Byla to pravda, a už si mu o to říkala půl roku. Ted se na ni díval, jak se k němu tulí, jak ho objímá chvějícími se pažemi, jak k němu obrací roztouženou, prosebnou tvář, a nesmírně ho to dojímal. Její kulatý obličej nebyl nijak krásný, byl zažloutlý, rozežraný uhlím, ale oči jí hořely takovým plamenem a z pokožky jí sálalo takové kouzlo, takové milostné rozechvění, že jím celá zrůžověla a omládl. A Štěpán už se neodvážil znovu odmítnout tento neskonale pokorný a vroucí dar.

„Tak ty bys opravdu chtěla?“ vykoktala Mouquetka slastně. „Opravdu bys chtěla?“

Oddala se mu neobratně, v jakémisi bezvědomí, jako panna, které se to děje poprvé a která ještě nepoznala muže. A pak, v návalu vděčnosti mu děkovala, ruce mu líbala.

Štěpán se za tento úspěch trochu styděl. Není čím se chlubit, když někdo dostane Mouquetku. Na odchodu se zapřísáhl, že už to víckrát neudělá. Ale přesto na ni vzpomínal v dobrém, je to hodná holka.

Když se však vrátil do kolonky, dověděl se tak vážné noviny, že na své dobrodružství ihned zase zapomněl. Podle zpráv, které kolovaly, byl by snad podnik ochoten k nějakému ústupku, kdyby se delegáti znovu pokusili promluvit s ředitelem.

Tak to alespoň říkali někteří důlní. Bylo vskutku pravda, že v současném boji utrpěl podnik ještě víc než havíři.

Zatvrzelost obou stran jen hromadila zkázu na zkázu: zatímco dělníci umírali hladem, kapitál se rozplýval. Každý den bez práce odplavoval statisíce franků. Každý stroj, který se zastaví, je mrtvý stroj. Vybavení a zařízení chátralo, zamrzlé peníze mizely, jako když se voda vsakuje do písku. Jak se malá zásoba uhlí na nádvoří tenčila, zákazníci začali vyhrožovat, že se obrátí do Belgie, a to znamenalo pro budoucnost vážné nebezpečí. Čeho se však těžarstvo děsilo nejvíc a co pečlivě skrývalo, byly vzrůstající škody na chodbách a v porubech. Důlní už nestačili na opravy, všude se lámala výdřeva, každou chvíli docházelo k závalům. Zanedlouho byly škody tak velké, že si vyžádají několik měsíců oprav, než bude možno znovu zahájit těžbu. Po kraji už se šířily nejruznější zvěsti: že se na Grèvecoeur propadlo najednou tři sta metrů chodeb, čímž byl zatarasen přístup k sloji Pétidlaní, že na Magdaleně se sloj Maugrétout drolí a zatápí vodou. Ředitelství to nechtělo přiznat, ale když došlo těsně po sobě k dvěma vážným nehodám, muselo s pravdou ven. Jednoho rána se objevila nedaleko Piolaine trhlina v zemi, přesně nad severní chodbou jámy Mirou, která se den předtím propadla, a ihned nazítří otřáslo vnitřní sesutí na Voreux velkým kusem předměstí tak silně, že se dva domy málem sesypaly.

Štěpán a delegáti se nechtěli pouštět do žádné intervence, dokud nebudou znát úmysly podniku. Když se ptali Dansaerta, odpověděl jim vyhýbavě: ovšem, podnik lituje, že došlo k nedorozumění, pokusí se udělat, co bude v jeho silách, aby se dosáhlo dohody, ale nic přesnějšího neřekl. Nakonec se rozhodli, že pana Hennebeaua přece jen navštíví, aby ukázali dobrou vůli, nechtěli totiž, aby se jim mohlo později vyčítat, že odmítli dát podniku příležitost, aby svou chybu uznal. Ale přísahali si, že v ničem neustoupí a že budou dál trvat na svých požadavcích, které jsou jediné spravedlivé.

Ke schůzce došlo v úterý ráno, v den, kdy nouze v kolonii dostoupila vrcholu. Rozhovor už nebyl tak srdečný jako ten první. Opět mluvil Maheu, vysvětlil, že je sem soudruzi vyslali, aby se zeptali, nemají-li pro ně pánové něco nového. Pan Hennebeau zprvu předstíral údiv: žádný nový příkaz nedostal, nic se nemůže změnit, dokud havíři nenechají té své nepřipustné vzpoury, a tato jeho povýšená upjatost měla tak neblahý účinek, že i kdyby se sem byli havíři obtěžovali se smířlivými úmysly, byl by stačil už jen způsob, jakým byli přijati, aby se zatvrdili ještě víc. Potom se ředitel pokusil nalézt půdu pro vzájemné ústupky: kdyby havíři přistoupili na oddělené placení za výdřevu, podnik by zvýšil sazbu za výdřevu o ony dva centimy, o které údajně havíře okrádá. Mimoto dodal, že tuto nabídku činí na vlastní odpovědnost, že zatím není nic rozhodnuto, ale že si troufá přesto tento ústupek v Paříži prosadit. Avšak delegáti to odmítli a opakovali své požadavky: obnovení starého systému při zvýšení o pět centimů za vozík. Tu pan Hennebeau přiznal, že může jednat hned, a počal na ně naléhat, aby jeho návrh přijali ve jménu svých hladovících žen a dětí. A havíři, zamračení, oči do země, tvrdošíjně vrtěli hlavou, že ne a ne. Rozešli se ve zlém, pan Hennebeau za sebou práskl dveřmi. Štěpán, Maheu a ostatní dupali těžkými podpatky po silnici v němé zuřivosti přemožených, kteří byli zahnáni ke zdi. Kolem druhé hodiny se pokusily zakročit ženské z kolonie, tentokrát u Maigrata. Jejich jediná naděje nyní bylo ho oblomit a vymámit z něho úvěr na další týden. Byl to nápad Maheudky, která příliš důvěřovala dobrotě lidského srdce. Přemluvila Babu Pálenou a Levaquovou, aby šly s ní, Pierronka se vymluvila, že nemůže opustit Pierrona, který se ne a ne zotaví. Přidalo se ještě několik ženských, až jich bylo na dvacet. Když je obyvatelé Montsou uviděli, jak jdou v šiku roztaženém přes celou šířku silnice, zamračené a zubožené, znepokojeně vrtěli hlavami. Mnozí se doma zamkli, jedna paní schovala stříbrné přibory. Viděli je takto poprvé, a to samo o sobě nevěstilo nic dobrého: když ženy takhle vytáhnou do ulic, to už bývá zle. U Maigrata došlo k prudkému výstupu. Maigrat nejprve pustil ženské dovnitř a posměšně předstíral, že si myslí, že mu jdou zaplatit dluhy: je to prý od nich opravdu hezké, že se domluvíly a nesou mu všechny peníze najednou. A pak, když se ujala slova Maheudka, dělal, že se zlobí. To si přišly z lidí dělat bláznů? Chtějí ho dostat na mizinu nebo co? Ne, už ani jedinou bramboru, ani ždíbec chleba! Ať si jdou k hokynáři Verdonckovi a k pekařům Caroublovi a Smeltenovi, když teď nakupují u nich. Ženské ho poslouchaly, tvářily se pokorně a bázlívě, a po očku ho pozorovaly, nedá-li se přece jen obměkčit. Maigrat přešel k žertům, nabízel Babě Pálené celý krám, když si ho vezme za galána. Ženské už propadly takové zbabělosti, že se tomu dokonce smály, a Levaquová si ještě přísolila, že ona prý by si říct dala. Ale hned nato na ně Maigrat sprostě vyjel a hnal je ke dveřím. A když ženské nechtěly odejít a dál ho prosily, Maigrat jednu z nich hrubě odstrčil. Ostatní, už na ulici, začaly na něho křičet, že je zaprodanec, zatímco Maheudka zvedala obě ruce k nebi a v pomstychtivém pobouření svolávala na jeho hlavu nejhorší trest, neboť takovýhle člověk nemá právo jíst.

Návrat do kolony byl chmurný. Když se ženské vrátily s prázdnými rukama, muži se na ně jen podívali a svésili hlavy. To je konec, dnes už nikdo nedostane ani lžici polévky, a viděli před sebou řadu příštích dní, ponořených v mrazivé tmě, v níž už neprobleskuje ani jiskřička naděje. Teď měli, co chtěli, ale nikoho ani na okamžik nenapadlo se vzdát. Tou přemírou bída se jen víc zatvrzovali, němí jako uštvaná zvěř, odhodláni raději ve svém doupěti umřít, než aby z něho vylezli. Kdo by se odvážil první začít o kapitulaci? Přísahali si mezi sebou, že budou držet pohromadě, že budou stát při sobě právě tak, jako to dovedou na šachtě, když jeden z nich zůstane *pod závalem. To byla povinnost, a v tom měli všichni dobrou školu sebezapření: když někdo od dvanácti let polyká oheň a vodu, dovede si na týden utáhnout opasek, a tak se jejich obětavost znásobila vojenskou pýchou, pýchou lidí hrdých na své řemeslo, kteří ve svém každodenním zápase se smrtí jaksí navykli sebeobětování.

U Maheuových to byl strašlivý večer. Všichni seděli mlčky u skomírajícího ohně, kde kouřila poslední hromádka uhelného odpadu. Když předtím po hrstech vyprázdnili všechny matrace, odhodlali se před dvěma dny, že prodají za tři franky kukačkové hodiny. Od té doby, co už neplnily světlici svým neustálým tikotem, připadala jim holá a mrtvá. Teď už poslední přepychový předmět byla růžová papírová krabice na kredenci, kterou kdysi Maheu daroval ženě a kterou Maheudka opatrovala jako klenot. Obě zachovalé židle zmizely, knotr Smrtka a děti se tísnili na staré omšelé lavici, kterou sem přinesli ze zahrádky. A jak padal sinalý soumrak, chlad jako by se stával ještě pronikavějším.

„Co si počneme?“ opakovala Maheudka, příkrčená u kamen.

Štěpán stál a díval se na podobizny císaře a císařovny přilepené na zdi. Už dávno by je byl strhl, ale Maheuovi mu to

nedovolili, zeje to paráda. Nyní zamumlal mezi zuby:

„Když si pomyslí, že bychom za tyhle darmožrouty, co na nás koukají, jak chcípáme, nedostali ani dva sou!“

„Co kdybych šla prodat krabičku?“ pokračovala Maheudka po krátkém zaváhání, bledá jako stěna.

Maheu, který seděl na stole, nohy spuštěné, hlavu na prsou, se vztyčil:

„Ne, já nechci!“

Maheudka namáhavě vstala a obešla světnici. Copak je to proboha možné, takováhle strašná bída! V kredenci ani drobeček, prodat už není co, v hlavě prázdná, všechny nápady, jak získat chleba, ty tam. A v kamnech za chvíli vyhasne! Maheudka se osopila na Alziru, kterou ráno poslala na haldu pro uhlí a která se vrátila s prázdnými rukama, že prý podnik zakázal paběrkování. Na podnik se přece kašle, no ne? Jako kdyby to někoho poškodilo, těch pár zapadlých kousků uhlí! Alzira, celá zoufalá, vyprávěla, jak jí nějaký člověk vyhrožoval, zejí naseká, nakonec ale matce přece jen slíbila, že tam zítra půjde znovu, i kdyby se měla dát zbit.

„A co ten lotr Janek?“ zvolala Maheudka. „To bych ráda věděla, kde ten kluk zase vězí... Poslala jsem ho natrhat salát, abychom se aspoň napásli jako ten dobytek! Uvidíte, že se nevrátí. Včera v noci taky nepřišel domů. Bůhví, kde pořád šmejdí, ale vypadá, neřád, vždycky najedený!“

„Třeba sbírá peníze na silnici,“ řekl Štěpán.

To Maheudku tak rozlítlo, že zvedla zaťaté pěsti k nebi.

„To by tak ještě scházelo! Moje děti a žebrat! To bych je radši vlastníma rukama uškrtila a pak se sama taky zabila!“

Maheu už opět sklesle seděl na kraji stolu. Lenora a Jindra nechápali, proč se ne večerí, a začali fňukat, a starý Smrtka, smířen s osudem, mlčky převaloval jazyk v ústech, aby oklamal hlad. Nikdo už nemluvil, všichni byli jako otupělí tou novou pohromou. Děda plivá černé chrchle, revma se mu zhoršilo, teď má v nohách vodu, táta má záduchu a oteklá kolena, a máma a děti trpí škroflemi a dědičnou nedokrevností. Samozřejmě, ono už to patří k řemeslu, a nikdo si na to nestěžuje, dokud lidi nezačnou padat podvýživou, beztak už to v kolonce kape jako mouchy. Ale něco se proboha k jídlu přece musí sehnat! Jenže jak to udělat, kam jít?

A tu v houstnoucím šeru, které svým smutkem stále víc zatemňovalo světnici, Štěpán, který už se chvíli rozhodoval, se v zoufalství náhle odhodlal.

„Počkejte na mě,“ řekl. „Já si někam zaskočím.“

A odešel. Vzpomněl si totiž na Mouquetku, ta že jistě chleba má a ráda ho dá. Mrzelo ho, že se takhle musí vrátit na Réquillart. Holka mu zas bude líbat ruce jako zamilovaná děvečka, ale nemůže opustit přátele v bídě, a když to bude třeba, bude na Mouquetku zase hodný.

„Já se taky půjdu poohlédnout,“ řekla Maheudka. „Takhle to přece není možné.“

Otevřela dveře, jimiž Štěpán právě vyšel, prudce je za sebou přibouchla a zanechala ostatní nehybné a mlčící ve slabém světle zbytku svíčky, který Alzira rozsvítila. Maheudka venku zůstala chvíli nerozhodně stát. A pak zašla k Levaquovým.

„Poslyš, já jsem ti onedhy půjčila chleba. Nechtěla bys mi ho vrátit?“

Ale zarazila se, neboť to, co uviděla, nebylo právě povzbudivé: čpělo to tam bídou víc než u nich doma.

Levaquová se upřeně dívala do vyhaslého ohniště, zatímco Levaque, jehož hřebíkáci opili na lačný žaludek, spal na stole. Bouteloup, opřen o stěnu, si o ni mechanicky třel ramena, vyjevený jako starý dobrák, kterému snědli všechny úspory a který se nyní diví, že si má utáhnout řemen.

„Jo, chleba,“ odpověděla Levaquová. „Milá zla'á, zrovna jsem si ho chtěla jít vypůjčit k tobě.“

Levaque ze spánku zakvílel bolestí a žena mu přimáčkla obličej ke stolu.

„Ty mlč, prase jedno. Dobře ti tak, ať ti to propálí střeva... Než aby ses nechával hostit kořalkou, mohls radši požádat některýho kamaráda o nějaký ten frank.“

Levaquová si dál ulevovala nadávkami uprostřed špíny té zanedbané domácnosti, špíny tak zastaralé, že i od podlahy to nesnesitelně páchlo. Ať to všechno praskne, jí už je to fuk! Ten uličník Bertík už se taky od rána doma neukázal, beztak by si oddechla, kdyby už se víckrát nevrátil! A pak prohlásila, že si jde lehnout, že jí tak aspoň bude teplo.

Strčila do Bouteloupa:

„Jde se nahoru... V kamnech už stejně vyhaslo, nemá smysl rozsvěcet svíčku a koukat se na prázdný talíře... Tak se hni! Povídám, jdeme do postele. Rozdáme si to, a hned nám bude teplej... Ať si tady ten ožrala mrzne sám!“

Když se Maheudka opět octla venku, zamířila rovnou přes zahrádky k Pierronům. Zevnitř bylo slyšet smích. Maheudka zaklepala, a náhle všechno ztichlo.

Trvalo dobrou minutu, než jí otevřeli.

„A to jsi ty?“ řekla Pierronka s přehnaným údivem. „Já jsem myslela, že je to doktor.“

Ani nepustila Maheudku ke slovu a ukázala na Pierrona, který seděl u rozpálených kamen.

„Chudák, pořád ještě není ve své kůži. V obličejí sice vypadá dobře, ale v břiše ho to pořád zlobí. Potřebuje hodně tepla, tak pálíme^ co se dá.“

Pierron, růžolíci a kulatoučký, skutečně vypadal zdravě. Marně hekal, aby dělal nemocného. Ostatně Maheudka hned ve dveřích ucítila pronikavou vůni králíka: určitě mísu honem někam uklidili. Na stole bylo nadrobeno, a uprostřed stolu stála láhev vína, na kterou zřejmě zapomněli.

„Maminka šla do Montsou shánět chleba,“ pokračovala Pierronka. „Už se jí nemůžeme dočkat.“

Avšak jak sledovala sousedčin pohled, dopadl její zrak rovněž na láhev, a hlas se jí zadrhl. Ihned se však vzpamatovala a spustila, že ano, je to víno, přinesli ho jejímu starému pání z Piolaine, protože mu doktor předepsal bor-deauxské. A rozplývala se vděčností, takoví hodní pání, a hlavně slečinka, nic ze sebe nedělá, chodí do dělnických rodin a sama jim rozdává věci.

„Já vím,“ řekla Maheudka, „já je znám.“

Srdce se jí sevřelo při pomýšlení, že dobrodiní se dostává vždycky těm nejméně chudým. Je to pokaždé tak, ti páni z Piolaine jsou schopni nosit dříví do lesa. Jak to, že je neviděla, když byli v kolonce? Třeba by z nich byla přece jen něco vymáčkla.

„Já jsem se totiž přišla zeptat,“ přiznala se konečně, „jestli na tom nejste lip než my... Neměla bys trochu nudlí, samozřejmě na oplátku?“

Pierronka počala hlasitě bédovat.

„Ani drobeček nemáme, holka zlatá, ani zrníčko krupice... Když se maminka tak dlouho nevrací, znamená to, že nic nesehnala. A budeme muset jít spát o hladu.“

Vtom se ze sklepa ozval pláč a Pierronka vztekale zabouchala pěstí na dveře. To ta tulačka Lydie, prý ji tam musela zavřít za trest, protože se celý den někde toulala a vrátila se až v pět. Holka je nenapravitelná, věčně utíká z domu.

Maheudka se mezitím stále nemohla odhodlat k odchodu. Teplo jí pronikalo do těla a působilo jí bolestnou slast, a pomýšlení, že tady je co jíst, jí ještě víc svíralo žaludek. Ovšem, oni bábu poslali pryč a holku zavřeli, aby mohli králíka sežrat sami. Jo, marná sláva, tam kde ženská zanáší, tam se mají dobře!

„Dobrou noc,“ řekla náhle.

Venku se setmělo a měsíc skrytý za mraky osvětloval zemi kalným světlem. Místo aby se znovu pustila přes zahrádky, šla Maheudka oklikou, příliš zoufalá, než aby si troufala se vrátit domů. Ale jak šla podél mrtvých průčelí, ze všech dveří vanul hlad a všechny zněly dutě. Nač klepat? Všude jen bída s nouzí. Za ten týden, co už nikdo nejedl, zmizel dokonce onen pronikavý zápach cibulky, podle něhož se kolonka poznala na dálku z polí. Teď už tu zbyl jen zastaralý sklepní zápach vlhkých dřev, z nichž se vytratil život. Jen tu a tam nejasný skomírající hlas, přidušený pláč, tiché zaklení a v stále tiživějším tichu bylo slyšet, jak přichází hladový spánek, jak lidská těla dopadají na postele, drcená halucinací prázdných břichů.

Když míjela kostel, zahlédla Maheudka, jak se tam mihl stín. Vzplanula v ní náhlá naděje, a přidala do kroku, neboť poznala montsouského faráře abbého Joira, který vždy v neděli sloužil v kolonce mši: asi právě vyšel ze sakristie, kam si patrně pro něco zaskočil. Farář, tučný a mírný člověk, který chtěl být s každým zadobře, šel rychle, záda nahněná. Jestli sem přišel takto potmě, udělal to jistě proto, aby se nekompromitoval, že se snad stýká s havíři. Ostatně se říkalo, že byl nedávno povýšen. Dokonce už ho viděli na ulici se svým nástupcem, hubeným abbé s očima jako řěřavé uhlíky.

„Velebný pane, velebný pane!“ vykřikla Maheudka. Ale farář se nezastavil. „Dobrý večer, dobrá žena.“

A Maheudka se octla opět před vlastním prahem. Maheu stále seděl sklíčeně na kraji stolu. Děda Smrtka a děti se tísnili na lavici, aby jim nebylo zima. A po celou tu dobu nikdo nevyměnil ani slovo, jen svíčka dohořela tak nízko, že se za chvilku octnou potmě. Když se dveře otevřely, děti otočily hlavu, ale když viděly, že matka nic nenese, zase hlavy svěsily a snažily se neplakat, aby nedostaly. Maheudka znovu klesla na své místo před vyhasínajícím ohništěm. Nikdo se jí na nic neptal, mlčení trvalo dál. Všichni pochopili, připadalo jim zbytečné ji ještě unavovat otázkami, a nastalo čekání, zlomené, bez odvahy, čekali už jen na pomoc, kterou snad Štěpán přece jen někde vysílí. Minuty plynuly, už je ani nikdo nepočítal.

Když se Štěpán vrátil, nesl v uzlíku pár studených uvařených brambor.

„Tak jsem sehnal tohle,“ řekl.

Ani Mouquetka už neměla chleba. Toto byla její večere, a Mouquetka mu ji vnutila a ještě ho celého zlíbala.

„Děkuju,“ odpověděl Štěpán Maheudce, když mu nabízela jeho díl. „Já už jsem měl tam.“

Štěpán lhal a smutně se díval, jak se děti vrhly na jídlo. Také rodiče se zdržovali, aby jim nechali co nejvíce, jen děda Smrtka zhltl všechno. Jednu bramboru mu museli vzít, aby se dostalo na Alziru.

A tu Štěpán řekl, co se dověděl. Že podnik už má dost neústupnosti stávkujících a že vyhrožuje, že kompromitované havíře vyhodí. A že kolují ještě vážnější noviny, že se ředitelství chlubí, že přemluvilo velký počet havířů, aby se vrátili do práce: nazítří prý má být osazenstvo na Viktorii a na Feutry-Cantel v plném počtu. Dokonce na Magdaleně a na Mirou má prý sfákat třetina havířů. Maheuovi byli zdrceni.

„Krucínál!“ křičel otec Maheu, „jestli jsou tady zrádci, tak jim to spočítáme!“

Vstal a v hněvu svého utrpení pokračoval:

„Zítřka večer všichni do lesa!... Když se nesmíme dohodnout u Veselé kopy, v lese budeme jako doma!“

Jeho výkřik probudil starého Smrtku, jehož hltavost ukolébala. Do lesa, to bylo staré bojové heslo, tam se kdysi scházeli havíři, když se buntovali proti královským vojskům.

„Tak tak, do Vandamského lesa! Já půjdu taky!“

Maheudka prohlásila rezolutně:

„Všichni půjdeme. A skončíme s bezprávím a se zradou!“

Štěpán rozhodl, že vzkáže do všech kolonek, že se zítra večer koná v lese schůze. V kamnech vyhaslo a svíčka náhle zhasla. Nebylo už ani uhlí ani petrolej, museli jít spát potmě, v mraze, který je štípal do kůže. Děti plakaly.

VI

Janek uzdraven už zase chodil, ale kosti mu špatně srostly, takže teď kulhal na pravou i levou nohu. Přitom však dokázal tím kolébavým kachním krokem běžet stejně rychle jako dřív, s mrštností zlého loupeživého zvířátka.

Ten večer byl Janek se svými nerozlučnými přáteli Lydií a Bertíkem na číhané při silnici k Réquillartu. Příkrčený na prázdné parcele za dřevěnou ohradou, děti pozorovaly hokynářský krámk na protější straně, zastrčený v rohu, kde ústila pěšina. Napůl slepá stařena vystavovala před krámkem pár černě zaprášených pytlů s čočkou a fazolemi, Janek však upíral chtivě přimhouřené oči na prastarou sušenou tresku, celou kropenatou od mušin, která visela na dveřích. Dvakrát už vyslal Bertíka, aby tresku strhl. Ale pokaždé se v ohbí cesty někdo objevil. Pořád někdo vyrušuje, člověk si nemůže v klidu vyříditi svoje věci!

Z ohbí vyjel pán na koni a děti se přitiskly k plotu, neboť poznaly pana Hennebeaua. Od počátku stávky ředitel často projížděl takto sám vzbouřenými koloniemi, aby se osobně přesvědčil, jaká je nálada. Činil tak s klidnou odvahou a nikdy se nestalo, že by mu kolem uší zasvištěl kámen: potkával jen zamlklé muže, jimž trvalo dlouho, než pozdravili, avšak nejčastěji padl na párek milenců, kteří na stávku kašlali a po koutech si popřáli rozkoše, co hrdlo ráčí. Pan Hennebeau klusal okolo na své klisně, hlavu vzpřímenou, aby nikoho nerušil, a uprostřed všeho toho obžerství volné lásky mu srdce pukalo neukojenou touhou. Samozřejmě, že zahlédl ty tři děti, dva kluky na jedné holčičce. Už i ty děti si dneska takhle mastí oukrop! Oči se mu zamžily a zmizel v dálce, strnulý v sedle, po vojensku upjatý v šosatém kabátě.

„Tak sakra! Kdy už přestanou?“ řekl Janek. „Běž, Berto, a chytني ji za ocas!“

Ale zase se objevili dva muži a Janek jen tiše zaklel, když poznal hlas svého bratra. Zachar vyprávěl Mouquetovi, jak našel čtyřicet sou zašitých v ženině sukni. Oba se tomu náramně smáli a plácali se po zádech. Mouquet navrhol na zítřek velkou partii pasáka: začnou ve dvě hodiny u Rasseneura a vezmou to směrem na Montoire u Marchiennes. Zachar souhlasil. Ať dají pokoj s tou stávkou, když už se nedělá, ať je aspoň legrace! Právě když se Zachar a Mouquet přiblížili k ohbí cesty, zastavil se s nimi Štěpán, který přicházel od průplavu.

„Copak tu budou do rána?“ vrčel dopálený Janek. „Už se stmívá, baba začíná uklízet pytle.“

Prošel další havíř směrem k Réquillartu, a Štěpán se k němu přidal. Jak míjeli ohradu, Janek zaslechl zmínku o lese: že se schůze odkládá na zítřek, protože za dnešek nestačili sežvat všechny kolony.

„Tak ten velký podnik bude zítra,“ zašeptal Janek kamarádům. „Jdeme tam taky, co? Vypadneme hned po obědě.“

A protože silnice byla konečně prázdná, Janek vyslal

Bertika:

„Neboj se, chyt' ji za ocas! ... A dej bacha, baba má koště!“ *

Naštěstí už bylo skoro tma. Bertík skočil, pověsil se na tresku, a provázek povolil. Bertík se rozběhl, rybu za sebou na šňůře jako draka, a za ním pelášil Janek s Lydií. Překvapená hokyně vyšla z krámků, ale nechápala, co se stalo, nemohla rozeznat tu bandu prchající ve tmě.

Tihle uličníci se stali postrachem kraje. Ponenáhlu ho zaplavili jako divoká horda. Zpočátku se spokojovali s nádvořím Voreux, kde se váleli po uhlí, až byli černí jako mouřenín, hráli si na schovávanou na skládce dříví, v níž mohli bloudit jako po pralese. Potom okupovali haldu, vozili se po ní jako po skluzavce tam, kde byl povrch hladký a dosud prohrátý vnitřním ohněm, zalézali do houštin v její starší části a celé dny si tam dovedli vskrytu tiše hrát jako nezbedné myšky. A stále rozšiřovali dobyté území, prali se v hromadách cihel, honili se po loukách, jedli jen tak bez chleba kdekou mléčnou rostlinu, v bahně při břehu průplavu chytali ryby a jedli je za syrová, a pronikali dál a dál, někdy až na několik kilometrů daleko, až k houštinám Vandamského lesa, kde se na jaře cpali jahodami a v létě borůvkami. Brzy už jim patřila celá rozlehlá rovina.

Avšak to hlavní, co je takto hnalo křížem krážem po kraji s hladovými očima vlčích mláďat, byla stále větší touha po kořisti. Výpravám velel Janek. Vrhá svou smečku za každou zvěř, plenil cibulová pole, drancoval ovocné sady, přepadal krámků. V okolí se to svádělo na stávkující havíře, tvrdilo se, že prý je to nějaká organizovaná banda. Jednou Janek dokonce přinutil Lydií, aby své matce ukradla dva tucty cukrkandlových tyčinek ze skleněné dózy, kterou Pierronka vystavovala na polici za oknem. Jankova autorita byla tak veliká, že ho Lydie ani tentokrát nezahládila, ačkoli ji to stálo strašlivý výprask. Nejhorší však bylo, že si Janek ze všeho bral lví podíl. I Bertík mu musel odevzdávat lup, a byl ještě rád, když mu náčelník nenařadil, aby se všeho sám.

Poslední dobu už to Janek přeháněl. Bil Lydií, jako kdyby byla jeho zákonitá manželka, využíval Bertíkovi důvěřivosti a doháněl ho do trapných situací, a velice se bavil tím, když ten velký a o tolik silnější kluk, který ho mohl skolit jedinou ranou pěstí, je lidem pro posměch.

Janek jimi oběma pohrdal, zacházel s nimi jako s otroky, namluvil jim, že má za milenkou princeznu, před kterou nejsou oni dva hodni se objevit. A vskutku, už asi týden Janek občas z ničeho nic někde zmizel, za rohem ulice nebo v ohbí pěšiny, kdekoli, když jim dvěma napřed přísně přikázal, aby šli okamžitě domů. Předtím ovšem strčil lup do kapsy. A to se stalo i tentokrát.

„Dej ji sem,“ řekl Janek a vyrvál Bertíkovi tresku z rukou, když se všichni tři zastavili v ohybu silnice nedaleko Réquillartu.

Bertík se ohradil.

„Počkej, já chci taky. Já jsem ji přece vzal!“

„Cože?“ křikl Janek. „Dostaneš taky, až ti dám, ale dneska večer určitě ne. Leda zejtra, jestli něco zbude.“

Lydií dal štelec, a postavil je oba vedle sebe jako vojáky v pozoru. Pak si stoupl za ně a řekl:

„Takhle tady zůstanete pět minut, a ani se nehnete. Jestli se opovázíte ohlídnout, přijdou vlci a sežerou vás... A pak půjdete rovnou domů, a jestli se Berta po cestě dotkne Lydie, já se to dozvím a oba dostanete pár facek.“

Nato zmizel ve stínu tak hbitě, že nebylo ani slyšet zvuk jeho bosých nohou. Obě děti zůstaly stát pět minut bez hnutí a ani jednou se neohlédly, aby jim snad nepřiletěla z neznáma facka. Z té společné hrůzy vzniklo mezi nimi pomalu veliké přátelství. Bertík snil jen o tom, jak by se Lydie zmocnil, jak by ji stiskl v náručí, jako to vídal u jiných, a Lydie by si byla dala říci, byla by to pro ni příjemná změna, kdyby ji také jednou někdo něžně pohladil. Ale žádný z nich by se nebyl opovážil zprotivit se rozkazu. Po cestě domů si ani nedali pusy, ačkoli byla černá noc, šli vedle sebe, celí zjihlí a nešťastní, přesvědčení, že při sebemenším doteku by jim za zády vyskočil náčelník a dal by jim každému pár facek. Právě v tu dobu dorazil Štěpán na Réquillart. Mouquet-ka ho večer předtím prosila, aby zase přišel, a Štěpán se sem vracel trochu zahanbeně, neboť ačkoli si to nechtěl přiznat, začínal mít docela rád to děvče, které ho zbožňovalo jako pámbička. Ostatně sem šel s úmyslem se s Mouquetkou rozejít. Promluví si s ní, vysvětlí ji, že už ho nesmí takhle pronásledovat, už kvůli kamarádům. Není zrovna čas na legraci, nebylo by poctivé si takhle zpříjemňovat život, zatímco lidi chcípají hladem. A protože Mouquetku nezastihl doma, Štěpán se rozhodl, že na ni počká, a vyhlížel ve tmě

její stín.

Pod zbořenou věží zelo napůl zavalené ústí šachty. Nad černým otvorem čněl trám s pozůstatkem krovu, který vypadal v obrysu jako šibenice, v rozpukaném zdivu obruby rostly dva stromy, jeřáb a platan, jako by vyrůstaly odněkud z hlubin země. Byl to divoký opuštěný kout, bujně zarostlé hrdlo propasti, zavalené starým trámovým, posázené trnkami a šípky, v nichž zjara hnízily pěnice. Aby ušetřil vysoké náklady za údržbu, chystal se podnik už deset let, že dá mrtvou šachtu zasypat, ale čekal, až bude Voreux mít vlastní ventilátor, neboť větrací zařízení pro obě šachty, které spolu souvisely, bylo dosud na Réquillartu, jehož těžní šachta sloužila jako komín. Prozatím jen upevnili skruže při povrchu příčnými vzpěrami, které zahradily těžní šachtu, a nechali zpusnout horní chodby. Pod stálým dohledem byla jen nejspodnější chodba, v níž plálo pekelné ohniště hořícího uhlí, jehož tah byl tak veliký, že působil onen víchr profukující celou sousední šachtu. Z bezpečnostních důvodů, aby se komínem Réquillartu mohlo ještě vystupovat a sestupovat, bylo nařízeno, že se bývalá těžní šachta má udržovat. Ale nikdo se o to nestaral, žebříky hnily vlhkem, některá podlaží už se probořila. Nahoře tarasil přístup do šachty mohutný šípkový keř, a protože u prvního žebříku chybělo několik příček, chtěl-li někdo do šachty sestoupit, musel se do ní napřed spustit po kořenu jeřábu a pak nazdařbůh skočit do tmy.

Jak Štěpán trpělivě čekal, skryt za křovím, uslyšel, jak v něm něco zašustilo. Pomyslel si, že je to asi vyplašená užovka, ale náhle ho překvapil plamének rozškrtnuté zápalky, v jehož záři uviděl Jánka, jak si rozsvěcí svíčku a mizí s ní pod zemí. Štěpána to tak zaujalo, že přistoupil k otvoru, chlapce už nebylo vidět, jen z druhého podlaží pronikala slabá záře. Štěpán na okamžik zaváhal a převálil se přes obrubu jámy. Chytil se kořenů, a už se obával, že poletí celých sto třicet metrů až na dno, když konečně přece jen nahmatal příčku. Tiše počal sestupovat. Janek ho patrně neslyšel, neboť Štěpán stále viděl pod sebou propadající se světélko a děsivě zveličený chlapcův stín, komíhající se v rytmu zmračených nohou. Janek šplhal dolů mrštně jako opice, chytil se rukama, nohama i bradou, když někde chyběla příčka. Vždy po sedmi metrech se žebříky střídaly, některé dosud pevné, jiné rozviklané, místy popraskané, na spadnutí, úzká odpočívadla byla pokryta zelenou plísni a tak prohnílá, že člověk jako by šlapal po mechu, a čím níž sestupovali, tím víc stoupala teplota, dýchal tu jako z pece horký vzduch z větracího komína. Naštěstí od počátku stávky byl jen částečně v činnosti, neboť když se pracovalo a ohniště pohlcovalo svých pět tisíc kilogramů uhlí denně, nikdo by se sem nebyl mohl odvážit bez nebezpečí, že se připeče.

„Zatracená opice!“ nadával Štěpán zmožený vedrem. „Kam to až leze?“

Dvakrát málem spadl, když uklouzl na vlhkém dřevě. Kdyby aspoň měl svíčku jako ten kluk! Štěpán neustále potmě narážel a jeho jediným vodítkem bylo to prchající světélko hluboko pod ním. Už to byl nejméně dvacátý žebřík, a sestup stále nekončil. Štěpán začal žebříky počítat: jedenadvacet, dvaadvacet, třiaadvacet, a pořád to šlo hloub a hloub. Hlavu měl jako opuchlou horkem, měl dojem, že padá přímo do výhně. Konečně se dostal k ná-razišti a zahlédl svíčku, jak mizí v hloubi temné chodby. Třicet žebříků, to je dobrých dvě stě metrů.

„Jak dlouho mě ještě bude takhle vodit?“ pomyslel si Štěpán. „Určitě má to svoje doupě v konírně.“

Ale chodba vlevo, vedoucí ke konírně, byla zavalená. Šli dál, a cesta byla čím dál namáhavější a nebezpečnější. Vyplašení netopýři poletovali kolem, tiskli se ke klenbě narážet. Štěpán musel spěchat, aby neztratil světélko z dohledu, a rozběhl se chodbou za ním, jenže tam, kde chlapec, ohebný jako had, prošel pohodlně, prodíral se Štěpán jen stěží. Tato chodba, jak tomu bývá u opuštěných chodeb, se časem zúžila a den ze dne se zužovala víc a víc pod neustálým tlakem horniny, na některých místech už zbyla jen úzká škvíra, která jednoho dne také zmizí. Ta drtivá síla, pod níž se lámala a pukala dřevěná výztuž, činila cestu zvlášť nebezpečnou, Štěpán se každou chvíli mohl do krve poranit nebo nabodnout na některou štěpinu, ostrou jako meč. Postupoval opatrně, po kolenou nebo po břicho, hmatl ve tmě před sebou. Náhle mu po zádech od hlavy k patě přeběhlo hejno krys v divokém úprku.

„Tak sakra, už tam konečně budeme?“ bručel Štěpán, celý polámaný a bez dechu.

A byli. Po kilometru se škvíra rozšířila a Štěpán se octl v dokonale zachovalém úseku chodby. Tam končila bývalá hlavní třída a její konec vytesaný do skály vypadal jako přirozená jeskyně. Štěpán se musel zastavit, protože uviděl zdálky, jak Janek upevnil svíčku mezi dva kameny a usadil se, klidně a spokojeně, jako člověk, který je rád, že se konečně dostal domů. Ten konec chodby byl dokonale zařízen jako pohodlné obydlí. V jenom koutě bylo měkké lůžko ze sena, na stole sbitém ze staré kulatiny byla zásoba všeho možného, chleba, jablka, načatá láhev jalovcové: jako v loupežnickém doupěti tu byl nahromaděn lup za celé týdny, dokonce lup zbytečný, jako mýdlo a krém na boty, ukradené čistě pro potěšení krást. A sám, obklopen svou kořistí, Janek se z ní těšil jako sobecký loupežník.

„Ty uličníku jeden, co si vlastně myslíš?“ křikl na něho Štěpán, když si trochu vydechl. „Zalezeš si sem a cpeš se tady, zatímco my nahoře chcípáme hladý?“

Janek zděšen se třásl na celém těle. Ale když poznal Štěpána, ihned se uklidnil.

„Nechceš se mnou večeřet?“ řekl nakonec. „Co takhle kousek pečený tresky?... To budeš mrkat.“

Janek celou dobu nepustil tresku z ruky a nyní z ní oškraboval mušiny zbrusu novým nožem, byl to jeden z těch malých nožů v podobě dýky s kostěnou stěnkou, na němž bývají napsány různé průpovědky. Stálo na něm jediné slovo: láska.

„To máš hezký nůž,“ poznamenal Štěpán.

„Ten mi dala Lydie,“ odpověděl Janek a opomněl přitom dodat, že Lydie nůž ukradla na jeho příkaz jednomu podomnímu obchodníkovi z Montsou před hospodou U s'até hlavy.

A zatímco dál oškraboval sušenou tresku, dodal pyšně:

„Ale že je tady u mně hezký, co?... Je tady kapku teplej než nahoře a je tu daleko lepší vzduch.“

Štěpán si sedl a snažil se chlapce rozpovídat. Zlost už ho přešla, zaujalo ho, kolik odvahy a vynalézavosti dovede ten malý lotr vyvinout na své darebáctví. Opravdu, Štěpánovi bylo v jeho doupěti dobře: nebylo tu příliš horko, po celý rok tu vládla stejnoměrná teplota jako v lázni, zatímco ubožáci nahoře mrzli v prosincovém chladu. Chodby se za léta očistily od dusivých výparů, všechen důlní plyn už vyprchal, nyní tu převládala vůně ztrouchnivělého dřeva, jakýsi

lehký éterový pach s jemnou příměsí hřebíčku. Výdřeva byla mléčně bílá jako lehce nažloutlý mramor, ověšená bílým krajkovým vločkovitě vegetace, jakoby zahalená hedvábnou, perlami protkávanou sítí. Někde bylo dřevo porostlé houbami. Poletovali tu bílí motýli, žili tu i bílí pavouci a bílé mouchy, celá odbarvená zvířena, která nikdy nepozná slunce.

„Nebojíš se tady?“ otázal se Štěpán.

„Proč bych se bál? Jsem tady sám.“

Konečně byla treska očištěna. Janek rozdělal oheň, rozestřel řevavé uhličky a začal tresku opékat. Pak překrojl napůl bochník chleba. Hostina to byla sice strašně přesolená, ale pro dobré žaludky hotová pochoutka.

Štěpán přijal svůj díl.

„Už se nedivím, že tloustneš, zatímco my všichni hubneme. Víš, zeje to od tebe sprosté, takhle se cpát?... To tě nenapadne si vzpomenout na ty ostatní?“

„Jo, to mají z toho, že jsou hloupí.“

„Vlastně máš pravdu, že se s tím schováváš, protože, kdyby se tvůj táta dověděl, že kradeš, přerazil by tě.“

„Tak ať burzouští přestanou okrádat nás! Beztak nám to pořád říkáš. Tenhle chleba, co jsem ukradl Maigratovi, nám byl určitě dlužný.“

Štěpán chvíli mlčel, ústa plná, podivně rozrušen. Díval se na chlapce s tím jeho opičím čumáčkem, zelenýma očima a velkýma ušima, na toho degenerovaného zmetka s temnou divošskou mazaností a inteligencí, který se pomalu navrácí do primitivního živočišného stavu. Šachta ho utvářela a nyní ho dotvořila tím, že mu zpřerážela nohy.

„A co Lydie?“ otázal se znovu Štěpán. „Bereš ji sem někdy s sebou?“

Janek se pohrdavě zasmál.

„Tu? Tu žábu? Ani nápad!... Ženský mají moc řečí.“

A smál se dál, v nesmírném opovržení k Lydii a Bertii-kovi. Kdo jakživ viděl takové hlupáky! Pomyslení, že mu naletí na všechny ty jeho povídačky a že jdou teď domů s prázdnýma rukama, zatímco on si tu v teple pochutnává na tresce, ho příjemně šimralo. A pak dodal s dokonalou vážností mladého filosofa:

„Člověk to má nejlepší, když je sám. Aspoň se nehádá.“

Štěpán dojedl chleba, napil se jalovcové. Jednu chvíli měl sto chutí se Jankovi za jeho pohostinství zle odvděčit, vytáhnout ho na povrch za uši a pohrozit mu, že jestli ještě jednou něco ukradne, poví to na něho tátovi. Avšak když se tak rozhlížel po té podzemní skrýši, napadla ho jiná myšlenka: kdoví, jestli mu ten útulek nepříjde někdy vhod, jemu nebo jeho soudruhům, kdyby to tam nahoře špatně dopadlo! Vynutil si proto na Jankovi slib, že bude chodit na noc domů a nebude přespávat tady v seně, jak to poslední dobou dělá. A pak si vzal kus svíčky a odešel napřed, aby si Janek mohl v klidu uklidit.

Ačkoli mrzlo, seděla Mouquetka venku na kládě, už myslela, že se Štěpána nikdy nedočká. Když ho uviděla, skočila mu kolem krku, a Štěpánovi bylo, jako by jí vrátil nůž do srdce, když jí říkal, že už za ní nechce dál chodit. Prokrista, proč? Copak ho snad nemá dost ráda? Aby sám nepodlehla touze zajít k ní, Štěpán ji táhl směrem k silnici a co nejšetněji jí vykládal, že by mu to škodilo před kamarády a že by to kompromitovalo jejich politické cíle.

Mouquetka nechápala, jak tohle souvisí s politikou. Nakonec usoudila, že se za ni asi Štěpán stydí, ale to se jí nijak zvlášť nedotklo, připadalo jí to docela přirozené. Proto mu navrhla, aby jí dal veřejně facku, ať to vypadá, jako že jí dal košem. Proboha ho prosila, zapřísahala se, že to bude tajit, že ho nezdrží nikdy víc než pět minut. Štěpán, nesmírně pohnut, odmítl dál. Nejde to jinak. A když se loučili, chtěl ji alespoň naposled políbit. Docházeli pomalu k prvním montsouským domům, a právě když se objímali v jasném světle úplňku, předešla je nějaká žena a nadskočila, jako kdyby klopýtla o kámen.

„Kdo to byl?“ otázal se Štěpán znepokojeně.

„Kateřina,“ odpověděla Mouquetka. „To se vrací z Jean-Bartu.“

Ženská postava se nyní vzdalovala s hlavou svěšenou, nejistým krokem, jakoby k smrti unavena. A Štěpán se díval za ní, zdrcen, že ho viděla, srdce rozdrásané bezdůvodnými výčitkami. Vždyť přece Kateřina má svého chlapa! Copak mu nezpůsobila stejnou bolest tehdy na cestě k Réquillartu, když se tomu chlapovi oddala? A přesto ho trápilo, že ji takhle oplatil stejnou mincí.

„Tak já ti něco povím,“ zašeptala uszlzená Mouquetka, když Kateřina zašla. „Když mě nechceš, znamená to, že chceš jinou.“

Nazítí bylo krásně, nebe bylo mrazivě jasné, byl slunný zimní den, kdy zmrzlá země zvoní pod nohama jako křišťál. V jednu hodinu se Janek vytratil z domu. Ale musel počkat za kostelem na Bertika a Lydii, kterou matka opět zamkla do sklepa. Nakonec ji přece jen pustili, dali jí košík a pohrozili jí, že když ho nepřinese plný pampelišky, zavřou ji tam zas a zůstane tam celou noc pohromadě s krysami. To Lydii tak poděsilo, že chtěla jít na pampelišku hned. Ale Janek ji to rozmluvil: na to je vždycky času dost. Už dlouho mu nedávala pokoj Rasseneurova tlustá ramlice Polska. Právě když míjeli hospodu, ramlice vyběhla na silnici. Janek po ní skočil, popadl ji za uši, strčil ji Lydii do koše a všichni tři upalovali pryč. To bude legrace, poženou ji jako psa až k lesu!

Ale zastavili se, aby se podívali, jak Zachar s Mouque-tem a ještě dvěma kamarády, posilnění každý jedním pivem, zahajují svou velkou partii pasáka. Hrál se o novou čepici a červený hedvábný šátek, které uložili u Rasseneura. Čtyři hráči, vždy dva a dva, litovali o první turnus, od Voreux k Paillotově dvoru, vzdálenému asi tři kilometry. Zachar vyhrál, neboť litoval sedm hodů, kdežto Mouquet žádal osm. Míček v podobě vajíčka ze zimostrázového dřeva položili na dlažbu špičkou vzhůru. Každý hráč držel v ruce zahnutou železnou pátku, jejíž dlouhá rukojeť byla omotána provázkem. Úderem druhé hodiny vyrazili. Zachar hrál první. Třemi ranami mistrovsky odpálil míček na čtyři sta metrů přes pole. Bylo „totiž zakázáno hrát ve vesnicích a na silnici, protože to bylo životu nebezpečné. Mouquet byl stejně dobrý hráč a silným rozmachem poslal míček jedinou ranou o sto padesát metrů nazpět. A tak hra pokračovala, jedna

strana dopředu, druhá nazpět, v neustálém poklusu přes zmrzlou oranici, o niž si rozdírali nohy.

Janek, Bertík a Lydie zpočátku běhali za hráči, okouzleni těmi dlouhými ranami. Ale pak si zase vzpomněli na Polsku, celou roztřesenou v koši, ztratili zájem o hru a pustili ramlici, aby se podívali, jak dovede utíkat. Polska se rozběhla, děti za ní, a tak ji honily po polích celou hodinu. Ramlice kličkovala, děti ječely, aby ji ještě víc postrašily, s rozevřenou náručí se po ní vrhaly do prázdna. Kdyby Polska nebyla březí, nikdy by ji nedohonily.

Když se děti zastavily, aby si odpočinuly, někdo za nimi náhle zaklel. Znovu se totiž připletly do hry, a Zachar právě málem rozbil bratrovi hlavu. Hráči už hráli čtvrté kolo. Od Paillotova dvora to vzali až k Rozcestí, a odtud k Montoire, nyní hráli na šest hodů od Montoire ke Kraví louce. Proběhli tak za půl hodiny dvě a půl míle, a to si ještě mezitím v hospodě Na Vincentce a u Tří králů dali pivo. Tentokrát vedl Mouquet. Zbývaly mu ještě dvě rány a mohl mít vyhráno, ale vtom přišel na řadu Zachar a ze škodolibosti odpálkoval tak mazaně, že se míček skutálel do hlubokého příkopu. Mouquetův spoluhráč ho nedostal ven a bylo zle. Všichni čtyři křičeli najednou, hra se stávala napínavou, protože byl poměr nerozhodný a muselo se hrát dál. Z Kraví louky to bylo ke špičce Červeného luhu necelé dva kilometry: bude se to hrát na pět hodů. A tam se hráči osvěží u Lerenardů.

Mezitím dostal Janek nový nápad. Počkal, až se hráči vzdáli, a pak vytáhl z kapsy provázek a uvázal ho Polsce na levou zadní nohu. A to byla legrace, jak ramlice před těmi darebáky utíkala, jak škubala stehnem, div si ho ne-vykloubila, až se všichni mohli smíchem uválet. Potom ji uvázali provázek kolem krku, aby běžela jako pejsek, a protože už byla unavená, táhli ji za sebou po břiše jako vozeček. Tak to šlo celou hodinu a ramlice už byla málem v posledním tažení, když z Cruchotova háje zaslechly děti hráče, jimž se znovu připletly do hry, a honem ramlici zase schovaly do košíku. Zachar, Mouquet a jejich dva kamarádi nyní polykali kilometry, jen s občasným oddechem u piva v každé hospodě, kterou si určili za cíl. Od Červeného luhu se pustili k Buchy, pak ke Kamennému křížku, a odtud na Chamb-lay. Jak běželi za míčkem poskakujícím po zledovatělé půdě, země jim zvonila pod nohama: počasí bylo pěkné, takže se nebořili do oranice, ač si zato mohli polámat nohy. Ostré rány pálek praskaly v suchém vzduchu jako výstřely z pušky. Svalnaté ruce svíraly omotané rukojeti, celé tělo se vypínalo jako k omrácení vola. A tak to šlo po celé hodiny, křížem krážem po celém kraji, přes příkopy a živé ploty, přes silniční násypy a kamenné zídky políček. Vyžadovalo to plíce jako měchy a klouby jako ze železa. Takhle si havíři s oblibou protahovali svaly po práci pod zemí. Někteří pětadvacetiletí nadšenci tak dokázali uběhnout za jednu partii až deset mil. Zato po čtyřicítce už nehrál nikdo, už byl na to příliš těžký.

Odbilo pět hodin, začínal soumrak. Ještě jedno kolo až k Vandamskému lesu, aby se rozhodlo, kdo vyhraje čepici a šátek, a Zachar ve své uštěpačné lhostejnosti k politice se smál, jaká by to byla legrace, kdyby tam tak vpadli rovnou do schůze. Zato Janek od samého počátku mřil k lesu, ačkoli předstíral, že se jen tak toulá po polích. Zle se obořil na Lydii, když ji přepadly výčitky svědomí a strach a chtěla se vrátit na Voreux pro pampelišku: přece si tu schůzi nedají ujít! On, Janek, chce slyšet, co budou staří říkat. Strkal Bertíka před sebou a navrhoval, aby si zpřijemili cestu k prvním stromům tím, že zase pustí Polsku a poženou ji kamením. Janek měl tajně v úmyslu ramlici zabít, odnést si ji do své tajné skrýše v Réquillartu a tam ji sníst. Polska se znovu rozběhla, nos skřený, uši dozadu, první kámen jí seděl kůži na hřbetě, druhý jí přerazil ocas, a ačkoli už byla skoro tma, byla by určitě přišla o život, nebýt toho, že děti náhle zahlédly uprostřed mýtiny Štěpána a Maheua. Honem skočily po ramlici a strčily ji nazpět do koše. Téměř současně Zachar, Mouquet a jejich dva spoluhráči zahráli poslední ránu a míček dopadl na pár metrů od mýtiny. Dorazili tak přímo na místo schůzky.

Po celém kraji se od soumraku trousili lidé po pěšinách přes pole, stékaly se proudy mlčících stínů, po jednom i po skupinkách táhli k nafialovělému pruhu lesa. Kolonky se prázdnily, odcházely i ženy a děti jakoby na procházku v zimní podvečer. Na silnici už bylo tma, nebylo možno rozeznat ten zástup na pochodu, směřující nehlučně k jedinému cíli, jen bylo možno tušit jakousi změt' kroků, v křoví to mírně šustilo jako nejasný ohlas nočních šelestů.

Pan Hennebeau, který se v tu dobu právě vracel na své klisně, naslouchal těm vzdáleným zvukům. Potkával dvojice, celou řadu dvojic, jdoucích pomalým krokem, jakoby procházkou tou jasnou zimní nocí. Zase milenci, ústa na ústech, jdou se pomilovat někde za plotem. Takhle je přece vždycky potkává, v každém příkopě povalená holka, jak si ti chudáci dopřávají jedinou radost, která je zadarmo. A to si ještě, hlupáci, nařikají na život, když mohou plnou hubou užívat to jediné štěstí, milování. Rád by hladověl jako oni, jen kdyby mohl znovu začít život s ženou, která by se mu oddala třeba na kamení, celým tělem, celou duší. A záviděl těm ubožákům, neboť pro jeho bolest nebylo útěchy. Hlavu skloněnou, vedl koně k domovu pomalým krokem, drásán těmi zvuky zapadlými v černé noci, v nichž slyšel jen samé polibky.

VII

Sraz byl na velké mýtině, která vznikla, když nedávno vykáceli kus lesa. Mýtina se mírně svažovala mezi vysokými hradbami nádherných buků, jejichž rovné pravidelné kmeny ji vroubily bílým sloupořadím, které lišejník přibarvoval do zelena, část poražených velikánů dosud ležela v trávě, zatímco vlevo se řadily krychle nařezaného dříví. Se soumrakem se chlad zotřil, zmrzlý mech chrstil pod nohama. Při zemi byla černočerná tma, vysoké větve stromů se rýsovaly na bledém nebi, na němž měsíc stoupající nad obzor brzy uhasí hvězdy.

Přišlo na tři tisíce havířů, vřel tu dav mužů, žen a dětí, postupně plnil mýtinu, přetékal z ní pod stromy, a stále přicházeli další opozdilci, příliv hlav ponořených do stínu se neustále šířil, pronikal do okolních houštin. A uprostřed nehybného mrazivého lesa to hučelo jako vítr před bouří.

Nahoře na svahu stál Štěpán s Rasseneurem a Maheuem. Hádali se, bylo slyšet občasné výbuchy hlasů. Opodál stálo několik mužů a naslouchalo: Levaque se zaťatými pěstmi, Pierron obrácen zády, krajně znepokojen tím, že už nemůže předstírat horečku, byl tu též kmotr Smrtka a starý Mouque, seděli vedle sebe na kládě a tvářili se nesmírně moudře. A za nimi stáli šprýmaři, Zachar, Mouquet a další, kteří sem přišli pro legraci, naproti tomu ženské, soustředěné a vážné jako v kostele, se shlukly do houfu. Maheudka mlčky vrtěla hlavou, Levaquová tiše klela. Filoména kašlala, jako

každou zimu zlobily ji průdušky. Jen Mouquet-ka se zubila na celé kolo a bavila se tím, jak Baba Pálená hubuje na Pierronku, tu nevděčnici nevďěčnou, která pošle mámu z domu, aby mohla sama sežrat králíka, a která, nestyda jedna nestydatá, tloustne z podlosti svého starého. Janek si vylezl na metr dříví, vytáhl tam i Lydii a Bertíka, a tak tam stáli všichni tři, vysoko nad davem.

Hádka vznikla proto, že Rasseneur chtěl, aby se napřed řádně zvolilo předsednictvo. Stále ještě zuřil po své porážce u Veselé kopy a zapřisáhl se, že se za ni pomstí, neboť byl přesvědčen, že se mu podaří znovu získat bývalou autoritu, až nebude mít před sebou jen delegáty, ale všechny havíře. Štěpán byl pobouřen, volba předsednictva tady v lese mu připadala nesmyslná. Když je sem vyštvali jako vlky, jaképak formality, musí se jednat revolučně.

Protože hádka nebrala konec, Štěpán vystoupil na poražený kmen a rázem si zjednal pozornost zvoláním:

„Soudruzi! Soudruzi!“

Mnohohlavý repot zástupu zanikl v dlouhém vzdechu, zatímco Maheu konejšil vzpouzejícího se Rasseneura. Štěpán pokračoval řízným hlasem:

„Soudruzi! Když nám zakazují mluvit, když na nás posílají četníky jako na bandu zločinců, musíme se domluvit tady! Tady jsme volní, tady jsme mezi sebou, nikdo sem za námi nepřijde, aby nás umlčel, jako nemůže umlčet zvěť a ptactvo.“

Odpověděla mu bouře výkřiků, zvolání.

„Ano, les je náš, tady máme právo mluvit. .. Mluv!“

Štěpán zůstal na okamžik nehybně stát na kmeni. Měsíc dosud zcela nízko na obzoru osvětloval jen vrcholky větví, a zástup ponořený ve stínu se ponenáhlu uklidnil, až zmlkl. Štěpán, rovněž ve tmě, čněl nad nimi na horním konci svahu jako pruh černého stínu.

Pomalým pohybem zvedl paži a začal. Ale jeho hlas už neburácel, nasadil nyní chladný tón pouhého pověření lidu, který skládá účty. Konečně mohl uplatnit proslov, který mu u Veselé kopy přerušil policejní komisař, začal stručnou historií stávk, střídme/vědecky: fakta a nic než fakta. Zmínil se napřed o tom, jak sám neměl do stávk chut: ani havíři stávku nechtěli, vyprovokovalo ji ředitelství svou novou sazbou za výdřevu. Pak připomněl první deputaci na ředitelství, zlou vůli správní rady a její opožděný ústupek při druhé návštěvě, kdy se uvolila jim vrátit deset centimů, o které je původně chtěla okrást. Tak tedy vypadá situace. A uvedl v číslech, jak se pokladna vyčerpala, vysvětlil, jak bylo naloženo s finanční podporou, kterou dostal, řekl několik slov na omluvu Internacionály, Plucharta a dalších, kteří mají příliš mnoho starostí s dobýváním světa a nemohou už pro ně víc udělat. Situace se tedy zhoršuje den ode dne, podnik začíná propouštět a vyhrožuje, že si zavolá dělníky z Belgie, mimoto zastrašuje ty slabší, a tak už donutil jistý počet havířů, aby se vrátili pod zem. Štěpán mluvil jednotvárným hlasem, jako by tím chtěl zdůraznit ty nepříznivé zprávy, vítězství hladu, mrtvé naděje, ten zápas, který už čerpá z posledních záchvěvů odvahy. A náhle zakončil, aniž zvýšil hlas:

„A v této situaci, soudruzi, se musíte dnes večer rozhodnout: Chcete pokračovat ve stávce? A když ano, tak co hodláte udělat, abyste zvítězili?“

Z hvězdnatého nebe padlo hluboké ticho. Neviditelný zástup ve tmě mlčel pod tíhou těch slov, která mu svírala srdce, a jen jeho zoufalý dech se nesl lesem.

Štěpán však už pokračoval změněným hlasem. To už nemluvil tajemník sdružení, nyní mluvil vůdce, apoštol hlásající pravdu. Najdou se snad zbabělci, kteří by se zpronevěřili danému slovu? To by byl celý ten měsíc utrpení nadarmo, a nakonec by se vrátili schlíple pod zem, aby ta věčná bída začala nanovo? Není snad lepší zemřít hned, ale pokusit se rozdrtit tyranii kapitálu, která dělníky moří hladem? Věčně kapitulovat před hrozbou hladu, až do okamžiku, kdy hlad znovu vžene ty nejstatečnější do vzpoury, což toto není nesmyslná hra, která už se nesmí opakovat? A mluvil o tom, jak vykořisťování dělníci sami nesou na svých bedrech břímě krizí, jak jsou odsouzeni hladověti, kdykoli požadavky konkurence sníží výrobní náklady. Ne, sazba za výdřevu je nepřijatelná, je to jen zastřená úspora, pokus ukrást každému havíři hodinu práce denně. Tentokrát už je míra naplněna, přišel čas, kdy si ubožáci dohnají do krajnosti zjednaní spravedlnost.

Štěpán zůstal stát s pažemi zvednutými k nebi. Při slově spravedlnost proběhl davem dlouhý záchvěv a propukl potlesk, který zašuměl, jako když suché listí zavíří ve větru. Ozvaly se výkřiky:

„Spravedlnost! ... Je čas zjednat spravedlnost!“

Štěpán se ponenáhlu rozohňoval. Neměl onen dar snadné a plynulé řeči jako Rasseneur. Často mu chyběla slova, musel všelijak kroutit věty, dostával se z nich úsilím, při němž si pomáhal škubnutím ramen. Avšak při tom neustálém klopýtání nalézal působivě povědomé obrazy, jimiž posluchače strhával, a jeho pohyby dělníka při práci, to, jak tiskl lokty k tělu a zase vymršťoval pěsti kupředu, jak prudce vysunoval čelisti, jako by chtěl kousat, to vše neobyčejně silně působilo na jeho soudruhy. Jak všichni říkali: žádný velikán to není, ale je radost ho poslouchat.

„Námezdní práce je nový druh otroctví,“ pokračoval Štěpán zvucným hlasem. „Šachty mají patřit havířům, tak jako moře patří rybářům a jako půda patří rolníkům. ... Uvědomte si, že šachta patří vám, vám všem, koho za těch sto let už stála tolik krve a tolik utrpení!“

A pustil se rovnou do nejasných právních otázek, uváděl dlouhou řadu zvláštních zákonů o těžbě, v nichž se sám těžko vyznal. Podzemí je majetkem národa právě tak jako povrch země, a jen naprosto zvrácená výsada poskytuje na něj monopol těžářství, tím spíš, že v případě Montsou se domnělá pravoplatnost koncesí komplikuje smlouvami, které byly kdysi uzavřeny s dřívějšími držiteli lén podle dávného obyčeje henegavského. Je tedy na havířském lidu, aby si vydobyl nazpět, co je jeho, a s rozpraženými rukama naznačil celý ten kraj tam za lesem. V tom okamžiku se měsíc stoupající na obzoru vyhoupl nad koruny stromů a osvětlil Štěpána svými paprsky. A když ho zástup, stále ještě ponořený ve stínu, spatřil takto bíle zářícího, jak náručí rozdává bohatství, znovu mu dlouze zatleskal.

„Ano, ano! Tak je to! Bravo!“

Cňyní se Štěpán dostal k svému oblíbenému tématu, k přidělení výrobních prostředků celku, jak zněla fráze, kterou se naučil a jejíž neohrabanost ho příjemně dráždila. Tou dobou byl Štěpánův vývoj zakončen. Jako každý nový adept víry vyšel ze sentimentálního pojmu bratrství, od potřeby reformovat námezdní pracovní poměr, a nyní už dospěl až k politickému požadavku na jeho úplné odstranění. Od schůze u Veselé kopy jeho dosud lidumilné a mlhavě kolektivistické názory vykryštalizovaly ve složitý program a tento program se nyní jal vědecky probírat bod za bodem. Za prvé, svobodu lze získat jen zničením státu. A pak, až se lid ujme vlády, přijdou reformy: návrat k prvobytné komuně, nastolení rovnoprávné a svobodné rodiny místo rodiny mravnostní a utlačovatelské, vyhlášení naprosté občanské, politické a hospodářské rovnoprávnosti, záruka osobní svobody díky společenskému vlastnictví výrobních prostředků a jejich celkového výtěžku, a konečně zavedení bezplatného odborného školství na veřejné útraty. To vše si vyžádá úplnou přestavbu staré prohnílé společnosti, a útočil na manželství, na dědické právo, stanovil pravidla pro soukromý majetek každého jednotlivce, bořil všechno to bezpráví, které nakupily mrtvé věky, a široce přitom rozmachoval, paží rytmickým pohybem, jako když sekáč kosí zralou úrodu, a druhou rukou pak znovu stavěl, budoval budoucí lidstvo, budovu pravdy a spravedlnosti, která vyrůstá v úsvitu dvacátého století. Při tomto duševním vypětí mozek ochaboval, zbývala jen utkvělá představa sektáře. Všechny citové i rozumové pochybnosti byly ty tam, uskutečnit tento nový svět už byla pouhá hračka: všechno to měl promyšlené, mluvil o něm, jako by to byl stroj, který může smontovat za dvě hodiny, lhotejno za jakou cenu ohně a krve.

„Teď je řada na nás!“ zahřimal na závěr. „Na nás je řada, abychom vzali do svých rukou moc a bohatství!“ Kdesi v hloubi lesa zaburácely ovace a valily se k němu. Měsíc nyní zaplavil celou mýtinu bílým světlem, ostře ohraničoval hřebeny vln tohoto moře hlav, které se čeřilomezi vysokými šedavými kmeny až do vzdálených houštin. A pod mrazivým nebem divoce svítily lidské tváře, oči planoucí a ústa dokořán, rozvášněná lidská masa mužů, žen a dětí, vyhladovělá a odhodlaná urvat si nazpět své dávné statky, které jí byly odňaty a které jí po právu náleží. Už necitili zimu, žár těch plamenných slov jim pronikl až do kostí. Odpoutávali se od země nesení vírou, v blouznivé naději prvních křesťanů očekávajících brzký příchod vlády spravedlnosti. Mnohé věty jim zůstaly nejasné, nerozuměli všem těm technickým a abstraktním úvahám, ale sama nesrozumitelnost i abstrakce ještě rozšiřovaly pole slibů, unášely je v jakémisi oslnění. Jak krásný sen, stát se pány, přestat trpět, konečně se radovat ze života!

„To je ono!... To je ono!... Teď zase my!... Smrt vykořisťovatelům!“

Ženské přímo blouznily, Maheudka, vyvedena ze svého klidu, propadala závratí hladu, Levaquová řvala, Baba Pálená zuřivě mávala vyzábělými pažemi, Filoména se dusila kašlem a Mouquetka byla tak rozjařená, že volala na řečníka něžné lichotky. Maheu, zcela získán, hněvivě vykřikoval, zatímco vedle něho se Pierron třásl strachema Leva-que měl spoustu řečí, zato posměváčci jako Zachar a Mouquet, mírně stísnění, se pokoušeli žertovat, co toho ten Štěpán dovede namluvit bez jediného doušku piva. Avšak největší rámus dělal na hranici dříví Janek, který popichoval Bertika a Lydii a mával košíkem, v němž byla uvězněna Polska.

Křik zabouřil znovu. Štěpán se oddával opojení z popularity. Jako by ta moc, kterou má v ruce, se vtělila do těchto tří tisíc hrudí, jejichž srdce dokáže jediným slovem rozbušit. Kdyby se byl Suvarin uráčil přijít, jistě by tleskal jeho myšlenkám, v nichž by poznával své vlastní, jistě by byl spokojen, jaké pokroky udělal jeho žák v anarchismu, jistě by souhlasil s jeho programem, s výjimkou bodu týkajícího se vzdělání, které Suvarin považuje za hloupý sentimentální přežitek, neboť právě zdravá a prospěšná nevědomost se má stát onou lázní, v níž se lidstvo znovu zocelí* Naproti tomu Rasseneur jen pohrdavě a zlostně krčil rameny.

„Teď pustíš ke slovu mě!“ křikl Štěpánovi.

Štěpán seskočil z kmene.

„Jen mluv, uvidíme, jestli tě budou poslouchat.“

Rasseneur už stál na jeho místě a pohybem ruky žádal o ticho. Halas se neztišil, Rasseneurovo jméno letělo od úst k ústům, od prvních řad, kde ho poznali, až daleko mezi buky, a nechtěli ho poslouchat, byl pro ně padlá modla, a pouhý pohled na něho dráždil jeho bývalé věrné. Jeho výřečnost, jeho plynulá bodrá řeč, která je tak dlouho okouzlovala, připadala jim nyní jako vlašný heřmánek na uspávání slabochů. Marně se Rasseneur snažil překřičet hluk, aby pokračoval v tom smířlivém proslovu, který v sobě nosil, o tom, jak je nemožné změnit svět pomocí zákonů, jak je nutno ponechat společenskému vývoji čas, aby se sám uskutečnil: dobírali si ho, umlčovali sykotem a jeho porážka od Veselé kopy se jen zhoršovala, až už se nedala ničím napravit. Nakonec po něm začali házet chomáči zmrzlého mechu a nějaká ženská zaječela: „Pryč se zrádce!“

Rasseneur vysvětloval, že důl se nemůže stát majetkem havířů, jako je stav majetkem tkalce, že je daleko lepší získat podíl na zisku, kdy je dělník sám na podniku zainteresován a stává se jaksi členem rodiny.

„Pryč se zrádce!“ opakovalo tisíc hlasů a počalo svištět kamení.

Rasseneur zbledl, oči se mu zalily slzami zoufalství. Hroutil se tu celá jeho existence, dvacet let ctižádostivého kamarádství se rozpadalo v trosky pod nevděkem davu. Slezl s kmene na hlavu poražen, neschopen pokračovat. „Tobě je to k smíchu“, vykotal k vítěznému Štěpánovi. „Ale moc se nesměj, aby se ti to taky jednou nestalo... A ono se ti to jednou stane, nemysli si!“

A jako by se sebe shazoval všechnu odpovědnost za neštěstí, které je všechny čeká, široce se rozmáchl rukou a odešel sám přes mlčící bílá pole.

A zatímco za ním provolávali hanbu, náhle všichni užasli, když zjistili, že na kmene stojí kmotr Smrtka a v té vřavě něco říká. Až dosud byli on i Mouquet zaujati sami sebou, vypadali jako vždy pohroužení v dávných vzpomínkách. Na Smrtku zřejmě přišel jeden z jeho náhlých záchvatů povídavosti, při němž se v něm věci minulé tak silně rozhýbaly, že mu vzpomínky samy od sebe stoupaly na rty a řinuly se proudem někdy po celé hodiny. Všichni zmlkli a naslouchali tomu starci, který tu stál v měsíčním světle, bledý jako přízrak, a úžas se ještě zvětšil, neboť to, co Smrtka povídal, nijak blíž nesouviselo s tím, o čem byla předtím řeč, a vykládal jen jakési dlouhé příběhy, jimž nikdo nemohl rozumět. Mluvil

o svém mládí, vyprávěl o smrti svých dvou strýců, které to na Voreux zasypalo, a hned nato přešel k zápalu“ plic, který skosil jeho ženu. Avšak při tom všem se stále držel své základní myšlenky: že to nikdy za nic nestálo a že to nikdy za nic stát nebude. Například tady v lese se jich kdysi sešlo na pět set, protože král nechtěl zkrátit pracovní dobu, ale nedopověděl a začal o jiné stávce: co on už jich zažil! A všechny končily takhle v lese, jednou tady, na Dívčí pláni, jindy až na Uhlířce nebo ještě dál, až u Vlčího skoku. Někdy mrzlo, jindy bylo teplo. Jednou večer tolik pršelo, že vůbec nemohli mluvit a šlo se domů. A pak vždycky přišli královští vojáci a končilo to střílením.

„Takhle jsme zvedali ruce, přísahali jsme, že se pod zem nevrátíme... Kolikrát jsem já takhle přísahal!“

Dav mu naslouchal s otevřenými ústy, s jakýmsi stísněným pocitem, když náhle Štěpán vyskočil na kmen vedle Smrtky. Zahlédl totiž mezi přáteli v první řadě Chavala. Při pomyslení, že je tu jistě i Kateřina, vzplanul novým zápallem, touhou sklidit potlesk před ní.

„Soudruzi, slyšeli jste tady od jednoho z našich nejstarších pamětníků, co všechno zkusil, a co zkusí i naše děti, když neskoncujeme se zloději a tyrany!“

Štěpán hřimal, nikdy ještě nemluvil tak prudce. Jednou paží přidržoval starého Smrtku, předváděl ho jako prapor bídy a smutku, volal o pomstu. V krátkých větách se vrátil nazpět k prvnímu Maheuovi a ukázal celý jeho rod, zedřený prací v dole, vysávaný podnikem a po těch sto letech ještě hladovější než kdy předtím, a proti němu postavil peníze přecpaná břicha správní rady, celou tu smečku akcionářů, kteří se už sto let dávají vydržovat jako kurvy, aby mohli žít v zahálce a tělesných požitcích. Jak hrůzná je představa, že celý národ pracujících z otce na syna chlebě pod zemí, aby se mohli podmazávat páni ministři a aby celé generace šlechty a buržoustů pořádaly trachtace nebo si tloustly pěkně v teplíčku. Štěpán si před časem prostudoval nemoci, jimiž trpí havíři, a nyní je vypočítával jednu po druhé, s příšernými podrobnostmi: chudokrevnost, skrofulóza, černá bronchitida, záducha, mrzačící reumatismus. A tyhle chudáky házejí na pospas strojům, drží je ustájené v kolonkách a velká těžařstva je pomalu pohlcují, uzákoňují jejich zotročení, hrozí, že naverbují jako vojáky všechen pracující lid, milióny lidských paží, ve prospěch blahobytu nějakého tisíce lenochů. Ale dnešní havíř už není ten nevědomý primitiv drcený v útrokách země. Z hloubi šachet vyrůstá armáda, bohatá úroda občanů, jejíž sémě už klíčí a která jednou za krásného slunného dne vyrazí na povrch. A pak, ať to někdo zkusí, nabídnout po čtyřiceti letech služby sto šedesát franků penze šedesátiletému starci, který kašle uhelný prach a nohy má oteklé od vlhkosti pod zemí. Ano, pak bude muset kapitál skládat účty práci, ten kapitál, který dřepí jako neosobní božstvo kdesi vskrytu své svatyně, odkud saje krev těch ubožáků, kteří je ani neznají, a přitom je živí. Ale dostanou se k němu a nakonec si mu přece jen posvítí do tváře v plamenech požárů a utopí v krvi to odporné prase, tu obludnou modlu, přežranou lidským masem!

Štěpán se odmlčel, ale jeho paže, stále vztažené, ukazovala na nepřítele, tam kdesi v neznámu, od jednoho kraje světa k druhému. Tentokrát zaburácel dav tak silně, že to uslyšeli až v Montsou, a všichni obyvatelé pohlédli směrem k Vandamu v obavě, že došlo k nějakému strašlivému závalu. Noční ptáci vzletli z lesa do nesmírného jasného nebe. Ale Štěpán chtěl slyšet konečné rozhodnutí, teď hned.

„Tak co, soudruzi? Jak jste se rozhodli?... Jste pro to, aby se pokračovalo ve stávce?“

„Ano! Ano!“ zařvaly hlasy.

„A na jakých opatřeních se usnesete?... Jestli nějakí zbabělci zítra sfárají, je naše porážka jistá!“

Hlasy znovu zaburácely mocným dechem:

„Smrt zrádcům!“

„Jste tedy pro to, aby se jim připomněla jejich povinnost a jejich přísaha... Dám vám návrh, jak bychom to mohli udělat: půjdeme na šachty, svou přítomností přinutíme slabochy, aby vyfárali, a tak ukážeme podniku, že jsme jednotní a že raději zemřeme, než bychom ustoupili.“

„Ano, správně! Na šachty! Na šachty!“

Zatímco mluvil, hledal Štěpán očima Kateřinu mezi bleďými rozbouranými hlavami, ale nikde ji neviděl. Zato viděl stále Chavala, jak se okatě pošklebuje a krčí rameny, sžírá žárlostí, ochoten prodat duši za kousíček takové popularity.

„A jestli je mezi námi nějaký špicl,“ pokračoval Štěpán, „ať si dá pozor, my je všechny známe... Ano, vidím tu například havíře z Vandamu, kteří zůstali v práci...“

„To myslíš jako mě?“ zeptal se Chaval vyzývavě.

„Tebe nebo jiného... Ale když už ses ozval, tak bys měl vědět, že kdo jít, nemá co dělat mezi těmi, co mají hlad. Ty děláš na Jean-Bartu...“

Kdosi ho jízlivě přerušil:

„Ten že dělá? Ten má ženskou, aby dělala za něho!“

Chaval zaklel, krev se mu vehnala do tváře.

„Copak je zakázáno dělat, krucinál?“

„Ano!“ křikl Štěpán, „když soudruzi trpí pro blaho všech, nikdo nesmí sobecky a pokrytecky stát na straně zaměstnavatele. Kdyby se stávkovalo všude, už jsme dávno vyhráli... Jak mohl na Vandamu sfárat jediný člověk, když se na Montsou nedělá? Aby se s tím pořádně hnulo, muselo by se přestat pracovat všude, jak tady u nás, tak u Deneulina... Abys věděl, tak u vás na Jean-Bartu jsou zrádci, vy všichni jste zrádci!“

Dav kolem Chavala se stával výhružný, zvedaly se pěsti, zabouřily výkřiky: „Smrt zrádcům! Smrt!“ Chaval zbledl. Ale ve své zběsilé touze zvítězit nad Štěpánem přišel na myšlenku, která ho znovu postavila na nohy.

„Soudruzi, vyslechněte mě! Přijďte se zítra podívat na Jean-Bart, a uvidíte, jestli se tam pracuje... My jsme s vámi, naši mě sem poslali, abych vám to vyřídil. Uhasíme pece, stroj ní ci musí taky do stávky! Zastavíme čerpadla! Voda zaplaví šachty a všechno bude v hajzlu!“

Tentokrát mu zuřivě zatleskali a od toho okamžiku ztratil Štěpán půdu pod nohama. Na kmeni se střídali řečníci, mávali rukama za všeobecného halasu, vykřikovali divoké výzvy. Podobalo se to náboženskému třeštění, kdy celá sekta,

unavena marným čekáním na zázrak, se rozhodne, že ho sama vyvolá. Mozky vysáté hladem viděly rudě, toužily po požáru a krvi v apoteóze slávy, z níž se rodí štěstí lidstva. A klidný měsíc lil své paprsky na toto rozbourané moře a hluboký les obklopoval to krvelačné volání hradbou svého nesmírného ticha. Jen zmrzlý mech křupal pod nohama, kdežto mohutné vzpřímené buky s jemným krajkovým černých větví proti bílému nebi neviděly ani neslyšely to ubohé lidské hemžení u svých pat.

Lidé se začali strkat, Maheudka se octla vedle Maheua a oba v náhlé ztrátě rozvahy, stržení oním narůstajícím zoufalstvím, které se o ně už celé měsíce pokoušelo, přisvědčovali Levaquovi, když žádal hlavy inženýrů. Pierron se vytratil. Smrtka a Mouque mluvili oba najednou, říkali cosi neurčitěho ale divokého, čemu nikdo nerozuměl. Zachar z legrace žádal, aby se zbořily všechny kostely, zatímco Mouquet bušil pálkou do země jen tak, aby byl větší rámus. Ženské se dostávaly do zběsilosti: Levaquová, ruce v bok, nadávala Filoméně, že prý se před chvílí smála, Mouquetka se kasala 5 že četníky nakoře kamsi, Baba Pálená, která právě nafackovala Lydii, že nemá ani košík, ani salát, rozdávala dál facky do prázdna, na adresu všech pánů, které by tu chtěla mít pod rukou. Janek zůstal na okamžik celý zkoprnělý, když se od Bertika dověděl, že mu nějaký kluk říká, že je paní Rasseneurová viděla, jak ukradli Polsku, ale pak se rozhodl, že králíka zase tajně pustí před hospodou, a začal ječet ještě hlasitěji, otevřel svůj nový nůž a mával jím nad hlavou celý pyšný, jak se krásně leskne.

„Soudruzi, soudruzi,“ opakoval Štěpán, vyčerpaný a ochraptělý od marných pokusů si zjednat chvilku ticha, aby se konečně na něčem usnesli.

„Hurá! Na Jean-Bart! Smrt zrádcům!“

Uragán těch tisíců hlasů se rozlil po nebi a uhasí v jasném měsíčním svitu.

ČÁST PÁTÁ

MĚSÍC ZAPADL VE ČTYŘI HODINY, TMA BYLA ČERNO-ČERNÁ. U Deneulinů ještě všechno spalo, starý cihlový dům, okna a dveře zavřené, zůstal němý a temný na konci rozlehlé zanedbané zahrady, která ho dělila od nádvoří šachty Jean-Bart. Druhé průčelí vedlo na pustou silnici do Vandame, vesnice skryté za lesem asi na tři kilometry odtud. Deneulin, unaven po včerejšku, kdy strávil velkou část dne pod zemí, chrápal otočen nosem ke zdi, zdálo se mu, že ho někdo volá. Když se konečně probral ze spánku, skutečně uslyšel hlas a běžel otevřít okno. Na zahradě stál jeden z jeho důlních dozorců.

„Co je?“ otázal se Deneulin.

„Vzpouza, pane Deneuline, polovina lidí nechce pracovat a nechce dovolit těm ostatním, aby sfárali.“

Deneulin, hlavu dosud těžkou od spánku, uši zalehlé, zprvu nechápal, ale ledový venkovní vzduch na něho zapůsobil jako studená sprcha.

„Tak je, sakra, donuťte, aby sfárali!“ vykoktal ze sebe.

„Už to trvá hodinu,“ pokračoval důlní. „Tak jsme si řekli, že dojdeme pro vás. Vy jste snad jediný, kdo s nimi něco zmůže.“

„Dobrá, už jdu.“

Rychle se oblékl, nyní už plně při smyslech, krajně znepokojen. Klidně by mu mohli vykrást celý dům, kuchařka ani sluha se neprobudili. Avšak přes chodbu zaslechl poplašený šepot, a když vyšel z pokoje, otevřely se dveře z ložnice jeho dcery, a v nich se objevila obě děvčata v narychlo přehozených bílých županech.

„Co se děje, tatínku?“

Starší Lucii už bylo dvaadvacet let, byla urostlá, tmavo-vlasá a velice krásná, mladší Janě nebylo ještě devatenáct, byla drobná, zlatovlasá, křehce půvabná.

„Nic vážného,“ odpověděl Deneulin, aby je uklidnil. „Nějací výtržníci tam prý dělají rámus, tak se tam jdu podívat.“

Ale dcery ho za žádnou cenu nechtěly pustit, dokud se nenapije něčeho teplého. Že se jinak vrátí s nasytleným žaludkem jako obvykle. Deneulin se bránil, dušoval se, že opravdu velmi spěchá.

„Víš co?“ řekla nakonec Jana a pověsila se mu kolem krku. „Tak si alespoň dáš skleničku rumu a k tomu pár piškotů, nebo se tě nepustím a budeš mě muset odnést s sebou.“

Deneulinovi nezbylo než poslechnout, ačkoli tvrdil, že se mu ty piškoty určitě vzpříčí v hrdle. Dcery už běžely před ním se schodů, každá se svíčkou v ruce. Dole v jídelně ho začaly obskakovat, jedna mu nalévala rum, zatímco druhá běžela do spíže pro balíček piškotů. Matka jim zemřela velmi záhy a děvčata se vychovala sama, a to dosti špatně, protože je otec rozmazloval. Starší snila jen o tom, že chce být zpěvačkou, mladší se zas vrhla na malování, v němž vynikala pozoruhodnou odvahou a vkusem. Avšak když se po velkých finančních obtížích musela domácnost uskrovnit, vyrostly z těchto na pohled výstředních dívek rozumné a bystré hospodyně, které dovedly objevit i tu sebemenší chybičku v účtech. Nyní obě sestry při všem svém mládeneckém a bohémnském chování pevně střežily domácí pokladnu, škulily krejčery, poháněly obchodníky, donekonečna si přešívaly stále tytéž šaty a tak dokázaly udržet čím dál skromnější domácnost na slušné úrovni.

„Jez, tatínku,“ opakovala Lucie.

Ale když si všimla, jak otec vypadá ustaraně, jak je tichý a zachmuřený, znovu se polekala.

„To je to tak vážné, že se takhle mračíš?... Víš co? My dneska zůstaneme doma s tebou, však oni se bez nás na tom obědě obejdou.“

Lucie měla na mysli vyjíždku, smlouvenou na dnešní dopoledne s paní Hennebeauovou. Paní Hennebeauová se měla napřed zastavit u Grégoirových pro Cecilku a potom pro Lucii a Janu, pak se měly vypravit všechny společně kočárem do Marchiennes, kam je pozvala na oběd manželka ředitele hutí. Byla to příležitost prohlédnout si závod, vysoké pece a koksovny.

„Samozřejmě, nikam nepojedeme,“ připojila se ihned Jana.

Ale Deneulin o tom nechťel ani slyšet.

„Co vás to napadlo! Říkám vám, že to nic není... A teď zase hezky běžte zpátky do postele, a vstaňte tak, abyste byly v devět hodin připravené, jak to bylo smlouveno.“

Nato políbil dcery a spěchal ven. Bylo slyšet, jak se pomalu vzdaluje dupot jeho holinek na zmrzlé půdě zahrady.

Jana pečlivě zazátkovala láhev rumu, zatímco Lucie zamykala piškoty. Jídelna byla čistá, ale chladná, jak tomu bývá tam, kde se jídá střídě. Obě sestry využily toho, že tak časné vstaly, aby se podívaly, nezůstal-li od včerejška žádný nepořádek. Našly pohozený ubrousek, sluha dostane vyhubováno. A pak se konečně vrátily nahoru.

Jak Deneulin krácel nejkratší cestou pěšinou přes zelinářskou zahradu, myslel na svůj ohrožený majetek, na ten jeden denár Montsouského těžářstva, na ten milión, který investoval a který je dnes v takovém nebezpečí. Byl to nepřetržitý řetěz smůly, nepředvídané rozsáhlé opravy, neúnosné výrobní náklady, a nakonec ta katastrofální krize právě v okamžiku, kdy se objevily první malé zisky. Když stávka vypukne i u něho, je s ním konec. Deneulin otevřel branku ve zdi: šachetní budovy mohl ve tmě jen tušit podle hutnějšího stínu, v němž zářilo několik svítilen.

Jean-Bart nebyl zdaleka tak veliký jako Voreux, ale po modernizaci se z něho podle mínění inženýrů stala docela slušná šachta. Těžní jáma byla rozšířena o půldruhého metru a vyhloubena do hloubky sedm set osm metrů, mimoto dostala nový těžní stroj, nové klece a všechno nové vybavení podle posledních vymožeností vědy, a dokonce i na samých budovách bylo znát jistou snahu po pěkném vzhledu v podobě ozdobné římsy na úpravně, hodin na těžní věži a zaobleného půdorysu těžní haly a strojovny, na způsob renesanční kaple, nad níž čněl komín ozdobený spirálovou mozaikou z červených a černých cihel. Čerpadlo bylo umístěno u druhé jámy Deneulinova revíru, na staré šachtě Gaston-Marie, která nyní sloužila výhradně k větrání. Na Jean-Bartu vpravo a vlevo od těžní jámy byly jen dvě šachty, jedna pro parní větrání, druhá pro žebříky.

Chaval přišel jako první už ve tři hodiny ráno a jal se přemlouvat soudruhy, aby se zachovali stejně jako kamarádi z Montsou a žádali zvýšení o pět centimů za hunt. Za chvíli už se celé osazenstvo, na čtyři sta havířů, valilo ze šatny k těžní šachtě, za hlučného pokřiku a divokého rozhazování rukama. Ti, kdo chtěli nastoupit do práce, drželi kahaný a stáli tu bosí s lopatou nebo špičákem pod paží, a ti druzí, v dřevácích, kabáty přehozené přes ramena proti chladu, jim zahrazovali přístup k šachtě. Důlní dozorcí byli celí ochraptělí, jak se snažili udržet pořádek, a prosili stávkující, aby měli rozum a nechali sfárat ty, kdo chtějí.

Chaval se rozhněval, když uviděl Kateřinu, v kalhotách, kazajce a modrém šátku na hlavě. Než odešel z domu, přísněji nařídil, aby zůstala v posteli. Ale Kateřina, zoufalá nad tím, že by se práce měla zastavit, šla přece jen za ním, protože jí nikdy nedával peníze a často musela sama platit nejen za sebe, ale i za něho. A co by si počala, kdyby si už nemohla vydělávat? Pronásledoval ji strach, hrůza z veřejného domu v Marchiennes, kde končí vozačky, které nemají co jíst a kde spát.

„Zatracená ženská!“ křikl Chaval. „Co sem lezeš?“

Kateřina začala koktat, že ona nežije z renty a že chce pracovat.

„Tak ty se teď budeš stavět proti mně, ty mrcho?... Marš domů, nebo tě tam dokopu, jak mám na nohou dřeváky!“

Kateřina polekaně couvla, ale neodešla. Chtěla počkat, až jak to dopadne.

Po schodech z úpravny přicházel Deneulin. Přes slabé osvětlení přelétl celý výjev bystrým pohledem, tu masu lidských těl tonoucích ve stínu, v níž znal každou tvář, každého rubače, každého nakládače, každého pojižděče, každou vozačku až po posledního pomocníka odbíhače. V nové, dosud čisté dvoraně práce stála, stroj pod párou slabě syčel, klece visely na nehybných lanech, hunty opuštěné na půl cestě zaplňovaly litinovou podlahu. Sotva osmdesát kahanů bylo vyzvednuto, ostatní hořely v lampárně. Ale jistě stačí jediné slovo, a všechna ta práce znovu obživne.

„Tak copak se to tu děje, mládenci?“ otázal se Deneulin nahlas. „Copak se vám nelíbí? Hezky mi to povězte a nějak se domluvíme.“

Deneulin se obvykle choval k dělníkům otcovsky, i když přitom od nich vyžadoval hodně práce. Ačkoli byl páno-vitý a prudký, snažil se vždy napřed lidi získat jakousi břešnou bodrostí, a většinou se mu to dařilo, dělníci si zejména vážili jeho odvahy, když ho vidali neustále vedle sebe v porubech, vždy jako prvního v nebezpečí, kdykoli šachtou proběhla hrůza z nějakého neštěstí. Dvakrát se po výbuchu plynu dal spustit dolů přivázan na laně, když i ti nejstatečnější couvli.

„No tak,“ pokračoval Deneulin, „doufám, že nechcete, aby mě mrzelo, že jsem vám věřil. Jak víte, odmítl jsem četnickou ochranu... Tak jen klidně mluvte, já vás poslouchám.“

Nyní všichni mlčeli a v rozpacích ustoupili o krok dozadu. Konečně odpověděl Chaval:

„To máte tak, pane Deneuline, my nemůžeme dál pracovat, dokud nedostaneme přidáno pět centimů.“

Deneulina to zřejmě překvapilo.

„Jak to? Pět centimů? Jak jste na to přišli? Já si na vaši výdřevu nestěžuji a nechci vám vnucovat žádné nové sazby jako Montsouské těžářstvo.“

„To je možné, ale soudruzi z Montsou mají přesto pravdu. Odmítají novou sazbu a chtějí přidat pět centimů, protože při dnešních smlouvách o dílo se nedá pořádně pracovat... A my taky chceme přidat pět centimů, vidíte, chlupci?“

Hlučně mu přisvědčili, halas znovu stoupal doprovázen prudkými pohyby. Deneulina pomalu obstoupili těsným kruhem /

Deneulinovi blesklo v očích a jen pevně zaťal pěst, neboť se jako zastávce vlády pevné ruky bál, aby nepodlehli pokušení a někteří z nich nepopadli za límec. Znovu zkusil s nimi rozumně pohovořit,

„Tak vy chcete těch pět centimů, a já uznávám, že byste si je za svou práci zasloužili. Jenže já vám je nemohu dát.“

Kdybych vám je dal, prostě bych se položil... Pochopte, že když máte být živi vy, musím být živ taky já. A já jsem na pokraji bankrotu a sebemenší zvýšení mezd by mě položilo na lopatky... Jistě se pamatujete, jak jsem vám při minulém

stávce před dvěma roky vyhověl, to jsem si to ještě mohl dovolit. Ale nakonec bylo pro mne to zvýšení mezd stejně katastrofální, protože se dva poslední roky jen taktak držím nad vodou... A dneska raději hned se vším praštím, než aby se mi pak za měsíc stalo, že nebudu vědět, kde vzít na vaši výplatu.“

Chaval se zle ušklíbl nad tímto šéfem, který jim tu tak otevřeně vysvětlil situaci. Ostatní zatvrzele klopili hlavu, neboť nevěřili, nechťeli ani připustit myšlenku, že by majitel dolu nevydělával na svých dělnících milióny.

Deneulin učinil nový pokus. Vložil jim svůj zápas s Montsouským těžářstvím, které jen číhá, aby ho spolkl, kdyby někdy uklouzl a zlomil si vaz. Kvůli téhle kruté konkurenci musí šetřit, tím spíš, že velká hloubka Jean--Bartu těžbu prodražuje, ačkoli má mimořádně silné sloje. Kdyby se při minulé stávce nebyl musel přizpůsobit mzdám

Montsouského těžářstva, aby mu lidé neodešli, nikdy by nebyl mzdy zvyšoval. A varoval je, co by to pro ně znamenalo, kdyby ho donutili důl prodat a octli se pod krutým jařmem akciové společnosti. On netrůní někde v neznámé svatyni, on není nějaký akcionář, který si platí šafáře, aby za něho dělali z havířů kůži, a kterého žádný havíř nikdy neviděl. On je jejich přímý zaměstnavatel a riskuje nejen svoje peníze, riskuje rozum, zdraví, život. Když se zastaví práce, znamená to prostě smrt, protože nejsou žádné zásoby, ale objednávky se plnit musí. Na druhé straně kapitál vložený do zařízení nesmí zahálet. Jak by pak mohl dodržet své závazky, kdo by platil úroky z peněz, které mu svěčili jeho přátelé? Byl by to bankrot.

„Tak takhle to je, mládenci,“ řekl na závěr, „a rád bych, abyste mě pochopili... Nikdo přece nemůže na nikom chtít, aby sám sobě podřízl krk, že ne? A když já vám přidám těch pět centimů nebo když vám dovolím stávkovat, je to přesně totéž, jako kdybych si ten krk podřízl.“

Deneulin se odmlčel. Davem proběhlo mručení. Část havířů zřejmě zaváhala. Několik se jich vrátilo k ústí šachty.

„Nechte aspoň každému volnost, aby si dělal, co chce,“ řekl jeden z důlních. „Kdo z vás chce pracovat?“

Kateřina vystoupila mezi prvními. Ale Chaval rozzuřen ji odstrčil a křikl:

„My jsme všichni zajedno, kdo zradí kamarády, je posera!“

Od té chvíle bylo zřejmé, že smír už není možný. Znovu se zvedl křik, lidské vlny odháněly havíře od šachty, tlačily je ke stěnám, div je nerozmačkaly. Deneulin se v zoufalství pokusil bojovat sám, násilím přemoci dav, ale bylo to zbytečné šílenství a musel ustoupit. Dlouho pak seděl bez dechu v zápisně, tak zdrcen vlastní nemohoucností, že ani myslet nemohl. Konečně se uklidnil a požádal jednoho dozorce, aby mu přivedl Chavala, a když se Chaval skutečně dostavil, Deneulin pohybem ruky propustil ostatní:

„Nechte nás o samotě.“

Chtěl především vědět, co je vlastně ten Chaval zač. Hned při prvních slovech v něm vycítil člověka ješitného, šířaného závistí. A proto na něho šel lichocením. Vyslovil lichený údiv, jak může tak schopný dělník jako on takhle hazardovat svou budoucností. Mluvil dokonce tak, jako by si byl Chavala už dávno vyhlédl pro brzké povýšení, a nakonec mu také přímo nabídl, že ho za nějaký čas jmenuje dozorcem. Chaval mlčky naslouchal a jeho zaťaté pěsti se ponenáhlu uvolňovaly. Jeho mozek přitom usilovně pracoval: když se zatvrdí a setrvá ve stávce, zůstane v ní vždy jen Štěpánovým pobočníkem, kdežto na druhé straně se pro jeho ješitnost otvírá možnost dostat se mezi nadřízené. Obličej se mu zalil horkou vlnou opojení. Beztak parta stávkujících, na které čeká od rána, už asi nepřijde, patrně jí v tom něco zabránilo, nejspíš četníci: a tak je nejvyšší čas ustoupit. Přesto však dál vrtěl hlavou, hrál si na neúplatného, rozhořčeně se bil v prsa. Nakonec, aniž se Deneulinovi přiznal, že si sem pozval montsouské havíře, slíbil, že soudruhy uklidní a přemluví je, aby sfárali.

Deneulin zůstal v úkrytu a ani dozorcí se neukazovali. Celou hodinu slyšeli, jak Chaval stojící na huntě řeční a diskutuje. Část havířů pískala, na sto dvacet jich setrvalo při rozhodnutí, které jim před chvílí sám Chaval vnutil, a rozhořčeně odešlo. Už minulo sedm hodin, rozednívalo se, venku začínal slunný mrazivý den. A náhle se šachta dala znovu do pohybu, zastavená práce se znovu rozběhla. Nejprve se ponořil píst parního stroje a lana na kotoučích se počala navíjet a odvíjet. Pak se za rachocení signálů počalo fárat, klece se plnily, propadaly se, vracely se na povrch, šachta polykala svůj denní příděl odbíhačů, vozačů a rubačů, a na litinové podlaze tlačili pojižděči hunt za hromového rachotu.

„A co ty tady stojíš?“ obořil se Chaval na Kateřinu, která čekala, až na ni přijde řada. „Koukej sfárat a neflákej se mi tady!“

Když v devět hodin přijela paní Hennebeauová s Ce-cilkou, Lucie a Jana, nesmírně elegantní ve svých dvacetkrát přešívaných šatech, už na ně čekaly. Deneulina však překvapilo, když uviděl, že Négrel doprovází kočár na koni. Snad nejedou i pánové? Ale paní Hennebeauová mu svým mateřským tónem vysvětlila, že ji postrašili, že se po silnicích potulují všelijaká podezřelá individua, a že si proto vzala s sebou ochránce. Négrel se smíchem chlácholil dámy: není čeho se bát, to ti křiklouni vždycky takhle vyhrožují, ale nikdo by se neopovážil hodit po kočáru kamenem. Deneulin, dosud rozjařen svým úspěchem, vyprávěl, jak na Jean-Bartu potlačil vzpuru. Teď už může být opravdu klidný. A zatímco slečny na, vandamské silnici nastupovaly do kočáru a všichni si libovali, jaký je krásný den, netušili, jak v dálce narůstá dunění lidské masy na pochodu, které by mohli slyšet, kdyby přiložili ucho k zemi.

„Tak dojednáno,“ opakovala paní Hennebeauová. „Večer si přijdete pro slečny k nám a zůstanete s námi na večeři...“

Paní Grégoirová také slíbila, že si přijde pro Cecilkou.“

„Spolehněte se,“ odpověděl Deneulin.

Kočár se rozjel k Vandamu. Jana a Lucie se vyklonily a ještě jednou se usmály na otce, který zůstal stát u silnice, zatímco Négrel galantně klusal za ujíždějícími koly.

Projeli lesem a odbočili na silnici z Vandamu do Mar-chiennes. Když se blížili k Tartaretu, Jana se otázala paní Hennebeauové, zda zná Zelené návrší, ačkoli žila v kraji už pět let, paní Hennebeauová se přiznala, že v těch končinách ještě nikdy nebyla. A tak odbočili a jeli se tam podívat. Tartaret byla neobdělaná pustina hned za lesem, neúrodná jako sopka, pod níž už po staletí hořelo pod zemí uhlí. Počátek toho požáru se ztrácel v dávných bájích, havíři vyprávěli, že

to byla pod zemí učiněná Sodoma, co tam hříšné vozačky prováděly, až se na ně snesl oheň z nebe, a ten oheň přišel tak znenadání, že vozačky nestačily utéci a dodnes se tam škvaří v pekelných plamenech. Temně rudá spálená skála byla pokryta lišejem sirných krystalů. Trhliny byly lemovány žlutými sirnými květy. Odvážlivci, kteří se v noci podívali některou tou štěrbinou, se dušovali, že viděli, jak v plamenech té podzemní výhně hoří hříšné duše. Při zemi tančila bludná světélka, ze země vystupovaly teplé výpary páchnoucí čertovou kuchyní. A uprostřed té prokleté pustiny se zvedalo jako zázrak věčného jara Zelené návrší se svou věčně svěží trávou, se svými neustále zelenými buky a s poli, z nichž se sklízelo třikrát do roka. Byl to jakýsi přírodní skleník vyhříváný požárem v útrokách země. Sníh se tu nikdy neudržel. Proti holým stromům lesa ta obrovská kytice zeleně bujela, nedotčena prosincovým mrazem. Brzy nato kočár opět vyjel na planinu. Négrel se smál těm povídačkám, vykládal, jak důlní požáry vznikají obyčejně zapařením uhelného prachu, a uváděl jako příklad, jak kdesi v Belgii uhasili požár v dole tím, že svedli do šachty celou řeku. Avšak Négrel po chvíli umkl, neboť kočár stále častěji míjel hloučky havířů, kteří si úkosem prohlíželi ten přepych, jemuž museli uhýbat z cesty. A stále jich přibývalo, až po mostě přes Scarpu musel kočár jet krokem. Proč lidé takto táhnou krajem? Slechny se bály, Négrel věřil v tom nepokojném napětí kolem nějakou čertovinu. Když konečně dorazili do Marchiennes, všichni si oddychli. V slunečním jasu, který jako by tlumil jejich záři, koksové baterie a vysoké pece chrly černý kouř, z něhož se sypal k zemi věčný déšť sazí.

II

Kateřina už hodinu jezdila s hunty ke střídačce, pot se z ní tak lil, že se musela na chvíli zastavit, aby si otřela obličej. Chavalovi, který se svou partou rubal uhlí, bylo divné, že neslyší rachocení kol. Kahany špatně hořely, pro uhelný prach nebylo vidět.

„Tak co je?“ křikl Chaval z hloubi stěny.

Když mu Kateřina odpověděla, že je celá říčná a že má pocit, že jí to snad utrhne srdce, vztekla ji odbyl:

„Tak nebuď husa a sundeš si košili jako my!“

Pracovali sedm set osm metrů pod zemí v severní části šachty, v první chodbě sloje Désirée, vzdálené tři kilometry od náraziště. Kdykoli přišla řeč na tuto část dolu, havíři bledli a tlumili hlas, jako by mluvili o pekle, a většinou jen vrtěli hlavou, jako by o těch žhavých hlubinách raději ani nemluvili. Jak chodby pronikaly k severu, blížily se k Tartaretu a dostávaly se do oblasti podzemního požáru, který na povrchu spaloval skálu. Tam, kde nyní stěny končily, dosahovala teplota až čtyřiceti pěti stupňů. Bylo to přímo v srdci té prokleté končiny, uprostřed těch plamenů, které mohli lidé z povrchu pozorovat štěrbinami, z nichž unikaly smrduté sirné výpary.

Kateřina si už dávno svlékla kazajku. Po krátkém zaváhání si stáhla i kalhoty, a s nahými pažemi a stehny, košili staženou kolem pasu provázkem jako bundu, dala se znovu do práce.

„Takhle to snad bude lepší,“ řekla nahlas.

To vedro v ní vzbuzovalo neurčitý pocit strachu. Po těch pět dní, co tu pracovala, si neustále vzpomínala na pohádky, které jí v dětství povíдали před spaním, jak ty hříšné vozačky se teď škvaří v Tartaretu za trest za něco, co se nikdo ani neodvážil vyslovit. Jistě, teď už je velká a takovým hloupostem nevěří, ale co kdyby tak najednou před ní ze stěny vyskočila taková do červena rozžhavená žínka s očima jako uhlíky? Při takovém pomyšlení vystával Kateřině pot na těle ještě hojněji.

Osmdesát metrů od ústí stěny přebírala hunty jiná vozačka a tlačila ho dalších osmdesát metrů k upadní šachtě, odkud se vypravoval dál s ostatními hunty, které přijížděly z vyšších pater.

„Ty sis ale udělala pohodlí!“ řekla vozačka, hubená třicetiletá vdova, když uviděla Kateřinu jen v košili. „To já si nemůžu dovolit, to bych s těmi sprostáky odbíhači nevydržela.“

„Mně už je tak nanic,“ opáčila Kateřina, „že na mužské kašlu.“

A odjela s prázdným huntem. Nejhorší bylo, že se na tomto konci chodby přidružovala k sousedství Tartaretu ještě jiná okolnost, která tu činila žár nesnesitelným. Chodba vedla podél staré, dávno opuštěné třídy dolu Gaston-Marie, kde před desíti lety výbuch plynu zapálil hluboko pod zemí uhelnou sloj, od té doby tato sloj hořela za ochrannou jílovou zdi, která se neustále opravovala, aby se požár nemohl rozšířit. Takto zbaven přístupu vzduchu byl by měl oheň dávno uhasnout, ale zřejmě k němu pronikalo nějaké skryté proudění vzduchu, neboť hořel už deset let a rozpaloval ochrannou zeď tak, že sálala jako vnitřek peci. A podél této zdi, dlouhé přes sto metrů, se při šedesátistupňové teplotě vozily hunty.

Po dvou jízdách se Kateřina už opět dusila horkem. Chodba byla naštěstí široká a pohodlná, neboť sloj Désirée byla jedna z nejsilnějších v kraji. Vrstva uhlí měřila metr devadesát, takže havíři mohli rubat vstoje. Ale byli by si ochotně vyvraceli krk, jen kdyby měli trochu toho chladku.

„Tak co je? Tos u toho usnula?“ vybuhl znovu Chaval, když Kateřinu chvíli neslyšel. „To jsem si dal, takový nemehlo! Koukej to naložit a mazat!“

Kateřina stála dál u ústí stěny opřena o lopatu, jako by ho ani neslyšela. Cítila vzrůstající nevolnost a jen tupě hleděla na havíře. V zarudlém světle kahanů je viděla jen matně, celé černé, nahé jako zvířata, ale tak zamazané směsí potu a mouru, že ji jejich nahota ani nepřiváděla do rozpaků. Podivné temné dílo, napjaté opičí hrbety, pekelná vidina, v níž rudě probleskovaly zmitající se lidské údy, lopotící se za tupého bušení a sténání. Zato havíři zřejmě viděli Kateřinu dobře, neboť špičky přestaly klepat a začaly se sypat žerty na to, že je bez kalhot.

„Dej si pozor, ať si to nenastydneš!“

„Koukejte, ona má doopravdický nohy! Ty, Chavale, to by byla pro každého jedna!“

„To bysme se museli pořádně podívat. Vytáhni tu košili ještě kousek vejš!“

Chaval, jemuž podobné žerty zřejmě nevadily, znovu vyjel na Kateřinu:

„Tak bude to, sakra?... Jo, na sprostáctví, to ji užije! To by dovedla poslouchat celej den!“

Kateřina s krajním vypětím naložila hunt a rozjela se s ním. Chodba byla příliš široká, takže se Kateřina nemohla opírat nohama o výdřevu, klopýtala mezi kolejkami, jak hledala opěrný bod pro nohy, vlekla se, přelomená v pase, paže napjaté dopředu. Ale jakmile se přiblížila k horké stěně, znovu nastávala ta mučivá zkouška ohněm, při níž jí po celém těle vystával pot a řinul se v obrovských kapkách jako déšť při bouři. Než ujela třetinu vzdálenosti, byla mokrá skrz naskrz, oslepená potem, obalená černým blátem. Úzká košile, černá, jako by ji vymáchal v inkoustu, se jí lepila na tělo, a jak pohybovala nohama, soukala se jí nahoru a tak jí škrtila, že musela znovu nechat práce.

Co to s ní dneska je? Jako by měla všechny kosti z hadrů. Asi to bude tím zkaženým vzduchem. V té odlehle chodbě ani nebylo zavedeno větrání. Byla plná všelijakých výparů, které unikaly z uhlí s bublavým zvukem, někdy v takovém množství, že kahany nechtěly hořet, a to nemluvě o důlním plynu, kterého si havíři už ani nevšíмали, protože ten jim sloj dýchala pod nos od výplaty do výplaty. Kateřina dobře znala ten zkažený vzduch, jemuž havíři říkali mrtvý vzduch, dole při zemi vrstva těžkého dusivého plynu, a nad ní lehké třaskavé plyny, které dovedou v jediném hromovém výbuchu pokosit celé poruby, stovky lidí najednou. Kateřina se toho mrtvého vzduchu od dětství tolik nadýchala, že nechápala, proč ho dnes tak špatně snáší, že jí až hučí v uších a hrdlo má v jednom plameni.

Síly ji opouštěly. Pociťovala naléhavou potřebu si svléknout i tu košili, která se proměnila v nástroj mučení a každým svým záhybem ji řezala a páčila. Ale ještě se přemohla, pokusila se jet dál, avšak musela se zase napřímít. A tu si řekla, že se na střídače zase oblékne, a rychle ze sebe počala trhat všechno, šňůru i košili v tak horečném chvatu, že si div neseseděla i kůži. A nyní celá nahá, ubohá, sražená na úroveň klišy, která si hledá živobytí po zablácených cestách, se Kateřina lopotila, zadek zamazaný mourem, zabláčená až po břicho, jako stará drožkářská herka. Dřela po čtyřech, jako zvíře.

A pak si v zoufalství uvědomila, že jí to nijak nepomohlo, že se svlékla do nahá. A dál už nebylo co svlékat. Ohlušená hukotem v uších, s pocitem jako by jí někdo drtil spánky v kleštích, Kateřina padla na kolena. Zdálo se jí, že kahan vklíněný mezi uhlím na huntě zhasíná. Ze zmatených myšlenek se jen jediná držela na povrchu, úmysl po-vytáhnout knot. Dvakrát se pokusila se na něj podívat, a pokaždé když postavila kahan před sebe na zem, uviděla, jak plamen zbledl, jako kdyby ani on nemohl dýchat. A pak najednou zhasl docela a všechno se propadlo do tmy. V hlavě jako by se jí točil mlýnský kámen, srdce jí selhávalo, vynechávalo, i ono ochromené tou nesmírnou únavou, která jí uspávala údy. Kateřina padla naznak a tiše dokonávala v jedovatém ovzduší při zemi.

„Že už se ta zatracená ženská zase fláká!“ zabouřil Chavalův hlas. Chvilí naslouchal, ale hunt nebylo slyšet.

„Hej, Kateřino, kde jsi, ty lenochu?“

Jeho hlas zanikl kdesi daleko v temné chodbě a ani hlásek mu neodpověděl.

„Jen počkej, abych ti nepřišel pomoci!“

Nic se nehnulo, stále totéž mrtvé ticho. Chaval rozzuřen vzal kahan a rozběhl se chodbou tak prudce, že málem upadl přes ležící Kateřinu. Chaval vyvalil oči. Co se jí to stalo? Třeba to jenom hraje, aby si mohla kapku zdřímnout. Ale když spustil kahan k zemi, aby jí posvítit do tváře, plamen málem zhasl. Chaval zvedl kahan a znovu ho spustil, až nakonec pochopil: to bude tím zkaženým vzduchem. Jeho zlost se rozplynula, probudila se v něm havířská solidarita se soudruhem v nebezpečí. Zavolal na kamarády, aby mu podali košili, vyzvedl omdlelou Kateřinu do výšky a držel ji, jak mohl nejvyš. Kamarádi mu přehodili šatstvo přes rameno a Chaval se rozběhl. Jednou rukou přidržoval Kateřinu, v druhé nesl oba kahany, a tak běžel dlouhými chodbami, zahýbal doprava a hned zase doleva, hledal životodárný ledový vzduch, který vanul z ventilátoru. Konečně uslyšel bubláni, zurčení praménku tryskajícího ze skály, a zastavil se. Tam byla křižovatka široké dopravní třídy, která kdysi sloužila pro šachtu Gaston-Marie. Vzduch z větrací šachty sem vnikal jako vichřice a bylo tu tak chladno, že Chavala až zamrazilo, když posadil svou milenkou, stále v bezvědomí a se zavřenýma očima, zády k výdřevě.

„No tak, Kateřino, sakra, nedělej hlouposti... Aspoň zůstaň rovně sedět, než skočím pro vodu!“

Děsilo ho, jak je bezvládná. Namočil cíp košile u praménku a omyl jí obličej. Kateřina byla jako mrtvá, už pohřbená v zemi, neskonale útlá v té své opožděné vyspělosti, z níž dosud nezmizely znaky puberty. A pak jí přes ta dětská ňadra, přes to břicho a stehna ubohého, před časně znásilněného děvčátka přeběhl lehký záchvěv. Otevřela oči a vykoktala:

„Mně je zima.“

„Tak tohle už je lepší,“ zvolal Chaval s úlevou a začal ji oblékat. Do košile ji dostal snadno, ale horší už to bylo s kalhotami. A Chaval huboval Kateřinu, že mu dost nepomáhá. Kateřina, dál jako omámená, nevěděla ani, co se s ní děje, ani, proč je nahá. Když se konečně upamatovala, přepadl ji stud. Jak si mohla dovolit se celá svléknout? A vyptávala se, jestli ji tak někdo viděl, když neměla ani šátek kolem pasu, aby to zakryla. Chaval se smál, žertem jí namlouval, že ji sem donesl špalířem kamarádů. A co ji to vůbec napadlo, brát to, co řekl doslova, a běhat po šachtě s holou zadnicí? Pak se jí zas dušoval, že se kamarádi beztak nikdy nedovědí, jestli ji má kulatou nebo hranatou, protože s ní běžel tak rychle.

„Sakra, já tady taky můžu zmrznout,“ řekl a počal se rovněž oblékat.

Nikdy nebyl na Kateřinu tak hodný jako teď. Obvykle za každé dobré slovo, které jí řekl, přišly hned nádavkem dvě nadávky. Jak by to bylo hezké, kdyby spolu žili ve shodě! V tom nesmírném fyzickém zemdlení se Kateřina rozplývala něhou. Usmála se na něho a zašeptala:

„Dej mi pus.“

Políbil ji, lehl si vedle ní a čekal, až zase bude schopná vstát.

„Víš, neměls tam na mě tak křičet, já jsem už opravdu nemohla. Vy tam ve stěně přece jen nemáte takové horko. To si nedovedeš představit tu výheň na tom konci chodby.“

„To víš,“ odpověděl, „pod stromy by nám bylo líp... Ty to máš v tomhle porubu, chudinko, opravdu špatný, to já vím.“ Kateřinu to uznání tak dojalo, že začala dělat hrdinu.

„To nic, to byla jen taková chvilková slabost. A pak, dneska tam není k dýchání... Ale za chvíli ti ukážu, jestli jsem kůže

liná. Když se musí dělat, tak se dělá, no UČ? To radši chci pnu, než abych toho nechala.“

Chvilí bylo ticho. Chaval ji držel jednou rukou kolem pasu a tiskl ji k sobě, aby jí nebylo zima. A ačkoli už Kateřina cítila, že je dost silná, aby se vrátila do práce, ještě slastně otálela.

„Jenže,“ pokračovala úplně šeptem, „já bych chtěla, abys na mě byl hodnější... Je nám přece tak dobře, když se máme takhle rádi.“

A tiše se rozplakala.

„Ale já tě přece mám rád!“ zvolal Chaval, „jinak bych si tě nebral k sobě.“

Kateřina jen zavrtěla hlavou. Chlap si často vezme k sobě ženskou jen proto, aby ji měl, a přitom kašle na to, jestli je šťastná. Slzy jí nyní kanuly jedna za druhou, a v zoufalství si uvědomovala, jak mohla mít hezký život, kdyby byla padla na jiného hochu, jehož ruku by pořád cítila takhle kolem pasu. Ale to už je pryč, teď už si nepřeje než žít do smrti s tímhle, jen kdyby na ni nebyl tak hrubý.

„Tak se aspoň snaž být občas takový jako teď,“ řekla.

Slzy jí zarazily řeč a Chaval ji znovu políbil.

„Nebud' hloupá... Na mou duši, že už budu na tebe hodný. Já přece nejsem tak úplně špatný.“

Jak se na něho dívala, začala se skrz slzy usmívat. Možná že má pravdu, žádná ženská vlastně není šťastná. A ačkoli jeho dušování nebrala příliš vážně, nechávala se ukolēbat radostí z toho, že je tak laskavý. Bože, kdyby to jen takhle vydrželo! A opět se k sobě přitiskli v dlouhém objetí, když vtom vyskočili, neboť uslyšeli kroky. To přicházeli tři Chavalovi kamarádi podívat se, co se stalo.

Vydali se všichni společně na zpáteční cestu. Bylo k deváté hodině, a proto se nasvačili v chladném koutku, než se půjdou znovu potit do porubu. Avšak právě když dojídali svačinu a chtěli se napít z bandasky kávy, znepokojil je hluk, který sem dolehl ze vzdálených porubů. Co se děje? Zase nějaké neštěstí? Vstali a dali se do běhu. Každou chvíli potkávali rubače, odbíhače, vozačky, a nikdo nic nevěděl, všichni křičeli, že je to asi nějaké velké neštěstí. Za chvíli byla celá šachta vzhůru nohama, z chodeb vybíhaly poděšené stíny, ubíhaly do tmy. Kde je to? Proč nikdo nic neřekne?

Náhle proběhl kolem důlní a křikl na ně: „Chtějí nám přepilovat lana! Chtějí nám přepilovat lana!“ A propukla panika. Lidé se divoce hnali temnými chodbami, nikdo nechápal, proč by někdo chtěl pilovat lana, když jsou dole lidé. To snad není možné!

Ale rozlehl se hlas jiného důlního, a ihned opět zanikl: „Montsouští nám pilují kabely! Všichni nahoru!“ Když Chavál pochopil, strhl Kateřinu nazpět. Pomyšlení, že kdyby vylezl, setkal by se nahoře s chlapy z Montsou, mu podlamovalo nohy. Tak oni tedy přece přišli, nepochytali je četníci, jak počítal! Napadlo ho, že by se mohl vrátit a dostat se ven přes šachtu Gaston-Marie, ale tam už se dávno nefářalo. Chaval klel, otálel, skrýval strach a pořád jen opakoval, že to nemá smysl takhle utíkat. Přece je nenechají tady dole.

Znovu se rozlehl hlas důlního a přibližoval se: „Všichni ven! K žebříkům, k žebříkům!“ Soudruzi strhli Chavala s sebou. Obořil se na Kateřinu, že neběží dost rychle. Copak chce, aby tu zůstali dole sami dva a chcipli tady hladem? Ti lumpové jsou schopni zničit žebříky dřív, než všichni vylezou. To strašlivé pomyšlení jako by je všechny připravilo o rozum. Nastal divoký úprk chodbami, šílená honba, kdo doběhne první a dostane se první nahoru. Někdo křičel, že už jsou žebříky zničené a že se nikdo nezachrání. Když počali v hloučcích dobíhat k nárazišti, vznikla strašlivá tlačence. Lidé se vrhali k výstupní šachtě, mohli se umačkat v úzkých dveřích k žebříkům, zatímco starý koňák, který pro jistotu odvedl koně do stáje, se na ně díval s opovrhlivým klidem, neboť byl zvyklý trávit noci pod zemí a věděl, že se nahoru vždycky nějak dostane.

„Kruci, dělej, lez napřed!“ křikl Chaval na Kateřinu. „Abych tě mohl chytnout, kdybys padala.“

Kateřina, bez dechu po tom tříkilometrovém běhu, při němž se znovu celá zalila potem, nechávala sebou tupě cloumat davem. Chaval ji popadl za ruku, div jí paži nepřerazil, Kateřina zaúpěla, slzy jí vytryskly: už zase zapoměl na svou přísahu, nikdy už nebude šťastná.

„Tak lez!“ řval Chaval.

Ale Kateřina se ho příliš bála. Když poleze ona napřed, bude ji Chaval celou dobu surově pohánět. Jak se vzpouzela, rozběsněný proud zoufalců je odstrkoval z cesty. Voda prosakující do šachty kapala ve velkých krupějích a podlaha náraziště, otrásaná dupotem tolika nohou, se houpala nad deset metrů hlubokou bahnitou jámkou. Právě tady na Jean-Bartu se před dvěma roky udalo strašlivé neštěstí, když se přetrhlo lano, klec se zřítíla do jámky a dva lidé se utopili. Na to si teď všichni vzpomněli: ještě tady všichni zůstanou, když se budou na těch prknech takhle tlačit.

„Zatracená káčo paličatá!“ křikl Chaval. „Tak si tu zdechni, aspoň bude od tebe pokoj!“

Pustil se nahoru po žebříku, Kateřina za ním.

Ze dna na povrch vedly sto dva sedmimetrové žebříky, každý z nich postavený na odpočívadle v podobě podlázky přes celou šířku šachty, v podlážce byl čtvercový otvor, kterým se jen taktak prolezlo. Šachta, vybudovaná mezi stěnou jámy a bedněním těžní šachty, podobala se sedm set metrů vysokému ploskému komínu. Byla to úzká díra, vlhká, černá a nekonečná, v níž stoupaly žebříky jeden za druhým téměř kolmo, v pravidelných patrech. Silnému muži trvalo dvacet pět minut, než ten obrovský sloup zdolal. Ostatně žebříků už se nepoužívalo, leda v případě katastrofy. Kateřina zprvu stoupala čile. Její bosé nohy, zvyklé ostré drti v podzemí, netrpěly příliš na hranatých přičkách, které byly okované železem, aby se tak brzy neopotřebovaly. Její ruce zocelené prací neunavovalo, když se musely přidržovat příliš silných postranic. Dokonce ji ten nenadálý výstup příjemně rozptýlil, bavila se pohledem na toho hada z lidských těl, jak se pomalu souká vzhůru, vždy po třech na jednom žebříku, a je tak dlouhý, že až hlava vyleze na povrch, bude ocas ještě viset nad žumpou. Ale do toho je ještě daleko, ti první budou zatím tak sotva v třetině. Ted už „nikdo“ [nemluvil, jen ^nohy duněly jako vzdálené hromobití, a ode dna vzhůru, v stále se prodlužující trhané čáře, blikaly kahany jako bludné hvězdy.

Pod Kateřinou nějaký kluk odbíhač počítal nahlas žebříky. To ji přivedlo na myšlenku, že je bude taky počítat. Už jich měli za sebou patnáct, blížili se k nárazišti. A právě v tom okamžiku narazila Kateřina na Chavalovy nohy. Chaval zaklel, rozkřikl se na ni, ať dává pozor. Ponenáhlu se celá řada zastavovala, až znehybněla docela. Co zas? Co se stalo? A všem se opět vrátil hlas, aby se tázali a divili. Čím výš stoupali, tím víc v nich narůstala úzkost, strach z toho neznáma, co je čeká nahoře, až vyjdou na světlo. Někdo přišel se zprávou, že prý se musí zpátky dolů, že jsou žebříky zničené. A toho se právě všichni nejvíce báli, té hrůzné představy, že dál najednou nebude nic. Pak proběhlo dolů od úst k ústům jiné vysvětlení, že se někomu smekla noha a že spadl. Nikdo nevěděl nic určitého, pro samý křik nebylo nic slyšet.

Copak tu takhle budou do rána? Konečně, ačkoli zase nikdo nevěděl proč, výstup začal nanovo, týmž pomalým namáhavým pohybem, za dusotu nohou a kroužení kahanů. Ty zničené žebříky budou asi až někde dál.

Na dvaatřicátém žebříku, právě když míjeli třetí náraziště, Kateřina náhle ucítila, jak jí tuhnou ruce a nohy. Zprvu jako by jí jen pod kůži běhali mravenci, ale nyní přestávala cítit železo a dřevo pod rukama a nohama. Jakási neurčitá, čím dál palčivější bolest se jí rozlévala po svalech. A v mrákotách, které na ni šly, vybavovaly se jí příběhy dědy Smrtky z dob, kdy ještě nebyly těžní klece a kdy desíleté žabky vynášely uhlí na zádech po žebřících postavených do prázdna, takže když některá z nich uklouzla nebo utrousila jen kousek uhlí z nůse, tři čtyři děti letěly po hlavě dolů. Křeče v údech začínaly být nesnesitelné, Kateřina měla pocit, že se odtud nikdy nedostane.

Další zastávky ji dopřály, aby si občas vydechla. Ale pokaždé zavanula shůry taková hrůza, že se jí až kalil rozum. Nad ní a pod ní zněl dech čím dál namáhavěji, to nekonečné stoupání působilo závrat, Kateřinou lomcovala nevolnost jich všech. Dusila se, že tmy se jí točila hlava, tlak těch těsných stěn ji přiváděl k šílenství. A zároveň se chvěla vlhkým chladem, tělo smáčené potem pod velkými kapkami, které na ni dopadaly. Blížili se k vodní hladině a přšelo tu tak hustě, že bylo nebezpečí, že déšť uhasí kahany.

Dvakrát se Chaval Kateřiny na něco zeptal, ale nikdy nedostal odpověď. Co tam dole dělá, to spolkla jazyk nebo co? Snad by mu mohla aspoň říct, jestli se ještě drží. Už stoupali půl hodiny, ale tak těžce, že Chaval byl teprve u padesátého devátého žebříku. Ještě čtyřicet tři. Nakonec Kateřina přece jen vykřikla, že se pořád ještě drží. Věděla, že kdyby se mu přiznala ke své únavě, vynadal by jí lenochů. Okované přičky už ji řezaly do chodidel, jako by jí pilou řezal až na kost. Ruce měla tak odřené a ztuhlé, že sotva mohla sevřít prsty, a po každém kroku vzhůru čekala, že se rukama pustí, kyčle a ramena jako vykloubené neustálou námahou, měla pocit, že se kácí dozadu, že padá. Nejvíce jí vadil malý sklon žebříků, které stály téměř svisle, takže musela šplhat silou zápěstí, břicho přitisknuté k dřevu. Nyní už sípavé oddechování přehlušovalo dupot nohou. Znělo to jako jediné nesmírné chroptění, které stoupá ode dna a zaniká na povrchu, zesilované dřevěným bedněním šachty. Náhle kdosi zaúpěl, po žebřících proběhla zpráva, že si jeden odbíhač právě rozrazil lebku o hranu odpočívadla.

A Kateřina stoupala. Minuli vodní hladinu, déšť ustal, sklepní vzduch, zamořený pachem rzi a vlhkého dřeva, zhoustl mlhou. Kateřina si mechanicky počítala pro sebe dál: osmdesát jedna, osmdesát dva, osmdesát tři, zbývá ještě devatenáct. Teď už ji drželo jen to rytmické kolébání opakovaných čísel. Už si neuvědomovala, co dělá. Když zvedla hlavu, vířily jí kahany před očima jako světelná spirála. Nohy a ruce jí krvácely, měla pocit, že umírá, že ji pouhý dech musí srazit dolů. A přitom ti dole se nyní tlačili, celý ten lidský sloup se dral vzhůru, štván hněvem z únavy, divokou touhou co nejdřív opět uvidět slunce. Tam nahoře ti první už byli venku, žádný žebřík tedy nebyl zničen, ale pomyšlení, že by to přece jen ještě někdo mohl udělat, aby se ti další ven nedostali, zatímco těm nahoře už je hej, přivádělo je k šílenství.

A tu Kateřina spadla. V zoufalství vykřikla Chavalovo jméno. Ale Chaval ji neslyšel, bil se, kopal do žeber havíře pod sebou, aby ho nepředhlonil. Kateřinou smýkali, šlapali po ní. V mdlobách se jí zdálo, že je jedním z těch děvčátek, co kdysi nosila uhlí. Z nůse nad ní vypadl kousek uhlí, a ona padá jako vrabeček zasažený oblázkem dolů do černé jámy. Zbývalo už jen pět žebříků, stoupali už skoro hodinu. Kateřina se nikdy nedověděla, jak se dostala na světlo boží, vynesena na ramenou, vklíněna mezi jiná těla v tom úzkém prostoru. Náhle ji oslnilo slunce, a kolem ní stál řvoucí a splající dav.

III

Od samého rána to v koloniích vřelo a toto vření se nyní rozrůstalo, zaplavovalo silnice a celý kraj. Avšak ke společnému srazu nedošlo, protože se rozkřiklo, že po kraji hlídkuje četnictvo a dragouni. Prý sem dorazili v noci z Douai a lidé obviňovali Rasseneura, že zradil soudruhy a varoval pana Hennebeaua, a dokonce jedna vozačka se dušovala, že viděla ředitelova sluhu, jak nese telegram na poštu. Havíři zatínali pěsti za zavřenými okenicemi a v bledém ranním světle vyhlíželi vojáky.

Kolem půl osmé, když slunce vyšlo, roznesla se další zpráva, která nedočkavce uklidnila. Byl to všechno planý poplach, pouhé pochodové cvičení, jaké od počátku stávky občas nařizoval generál na přání lillského prefekta. Stávkující prefekta nenáviděli, vyčítali mu, že je oklamal slibem smírlivého zákroku, který se však omezil na to, že jednou týdně nechá maširovat vojsko přes Montsou, aby havíře udržel na uzdě. A proto, když dragouni zaburáceli duso-tem koňských kopyt po zmrzlé půdě kolonky a obrátili se nazpět k Marchiennes, havíři se jen smáli hlouposti pana prefekta, jehož vojsko se obrací zády přesně v okamžiku, kdy půjde do tuhého. A pak až do devíti hodin klidně posedávali na prahu a sledovali pohledem nic netušící záda posledních četníků, jak se vzdalují po silnici. Montsouští měšťané ještě spali v měkkých postelích, nosy zabořené do peřin. Z ředitelské rezidence právě vyjela kočárem paní Hennebeauová a patrně zanechala manžela v pilné práci, neboť v tichém zavřeném domě jako by nebyla živá duše. Žádnou šachtu nestřežilo vojsko, což byla osudná ne-odpovědnost ve chvíli nebezpečí, ona typická hloupost zavinující katastrofy, jakási ukázka všech těch chyb, které dovede nadělat vláda, když má projevít znalost situace. Odbíjelo devět, když se havíři konečně vydali k Vandamu na sraz, na němž se v předvečer v lese usnesli.

Ostatně Štěpánovi bylo od prvního okamžiku jasné, že tam na Jean-Bartu nebude mít k dispozici ony tři tisíce

soudruhů, s nimiž původně počítal. Mnozí se domnívali, že je demonstrace odložena, a nejhorší na tom bylo, že by těch pár hloučků, které už byly na cestě, mohlo celou věc jen poškodit, kdyby se jim ještě včas nepostavil do čela. Ta stovka lidí, kteří vyrazili ještě před svítáním, se patrně uchýlila do lesa, a tam pod buky čeká na ostatní. Štěpán zašel za Suvarinem, aby se s ním poradil, ale Suvarin jen pokrčil rameny: deset odhodlaných chlapů vykoná víc než celý zástup. A znovu se ponořil do četby a odmítl se demonstrace zúčastnit. Zase z toho bude jen sentimentální řečnění, když přitom stačí Montsou podpálit a bylo by to. Na odchodu zahlédl Štěpán Rasseneura, jak sedí celý bledý u litinového krbu, zatímco jeho žena, ještě protáhlejší ve svých věčných černých šatech, mu něco vyčítá říznými, ač zdvořilými slovy.

Maheu soudil, že je třeba dostat slovu. Taková schůzka je čestný závazek. Nicméně se přes noc všichni vzpamatovali ze své včerejší horečky. Maheu se nyní obával, aby nedošlo k neštěstí, proto neustále vysvětloval, jak je jejich povinností, aby se na schůzku dostavili a udrželi soudruhy v mezích zákona. Maheudka kývala na souhlas. Štěpán samolibě opakoval, že je třeba jednat revolučně, a přitom nikoho neohrožovat na životě. Před odchodem odmítl svůj podíl chleba, který dostal včera darem spolu s lahví jalovcové, zato vypil tři skleničky za sebou, prý proti zimě. A ještě si s sebou vzal plnou polní láhev. Děti svěřili Alžire. Starý Smrtka, kterého už opět bolely nohy, protože se toho večera moc naběhal, zůstal ležet.

Pro jistotu nevyšli všichni najednou. Janek se vytratil už dávno. Maheu a Maheudka odešli spolu směrem k Montsou, kdežto Štěpán zamířil k lesu, aby se připojil k soudruhům. Po cestě dohonil skupinu ženských, mezi nimiž poznal Babu Pálenou a Levaquovou. Jedly při chůzi kaštiny, které jim přinesla Mouquetka, a polykaly je i se slupkami, aby jim déle vydržely v žaludku. V lese však nenašel Štěpán nikoho, všichni už byli na Jean-Bartu. Rozběhl se za nimi a dorazil k šachtě právě v okamžiku, kdy Levaque a stovka dalších vtrhli do nádvoří. Havíři se sem nyní valili ze všech stran, MaheuoyHSd silnice, "ženské z polí, lidé se sem slévali nespořádaně, bez vedení, s holýma rukama, živelně, jako když rozlitá voda si sama nalézá cestu po svahu. Štěpán zahlédl Jánka nahoře na můstku, jak si tam hová jako na divadle. Ještě přidal do kroku a prošel branou mezi prvními. Bylo jich sotva tři sta.

Když se na schodech hlavní budovy objevil Deneulin, dav zaváhal.

„Co si přejete?“ otázal se Deneulin hlasitě.

Když mu zmizel z očí kočár, z něhož se na něho ještě smály obě dcerky, vrátil se Deneulin na šachtu, jat jakousi neblahou předtuchou. Avšak shledal tam všechno v pořádku: havíři už sfárali, těžba byla v plném proudu, a právě když už opět uklidněn hovořil s jedním z důlních, přišli mu hlásit, že se blíží stávkující. Deneulin běžel do úpravny a podíval se z okna, při pohledu na ten stále vzrůstající příliv, který zaplavoval nádvoří, věděl ihned, že proti němu nic nezmuže. Jak by ubránil ty budovy ze všech stran otevřené? Dokázal by kolem sebe seskupit sotva dvacet lidí. Věděl, že je ztracen.

„Co si přejete?“ opakoval, na smrt bledý potlačovaným hněvem, ze všech sil se ovládal, aby svou zkázu přijal statečně. Zástup se zavlnil, zamručel. Nakonec vystoupil Štěpán a řekl:

„Pane Deneuline, my jsme sem nepřišli, abychom vám ublížili. My jenom chceme, aby se nepracovalo nikde.“

Deneulin mu řekl do očí, že je hlupák.

„To si snad myslíte, že mi prokážete nějaké dobrodiní, když mi tu zastavíte práci? Je to přesně stejné, jako byste mi přiložili pistoli k týlu a vystřelili... Ano, moji lidé jsou dole a nedostanete je nahoru leda přes mou mrtvolu.“

Tato drsná slova vyvolala bouři. Maheu musel zadržet Levaqua, který se už výhružně vrhal kupředu, zatímco Štěpán vyjednával dál, snažil se Deneulina přesvědčit o oprávněnosti tohoto revolučního činu. Deneulin zas argumentoval právem na práci. A prohlásil, že není ochoten o takových nesmyslech vůbec diskutovat a že hodlá ve svém podniku zůstat pánem, A že jen lituje, že nemá po ruce pár četníků, aby mu tu sebranku odtud vyházeli.

„Ano, mohu si za to sám, patří mi to. Na lidi jako jste vy platí jenom silná ruka. To je jako když si vláda myslí, že si vás koupí různými ústupky. Jenže až vám jednou dá do ruky zbraně, vy ji jednoduše povalíte a hotovo!“

Štěpán se celý třásl, ale dosud se ovládal. Snížil hlas a řekl:

„Prosím vás, pane Deneuline, nařídte svým lidem, aby vyfárali. Já jinak za svoje soudruhy neručím. Takhle byste zabránil neštěstí.“

„Vlezte mi na záda! A kdo vůbec jste? Nejste můj zaměstnanec, tak se mnou nemáte co vyjednávat. Jenom zloději se takhle toulají po světě a vykrádají lidi.“

Jeho slova zanikla ve výkřicích nevole, ženské nadávaly nejhůř. Ale Deneulin se nedal, cítil přímo úlevu v tom, jak si bez obalu vylévá své panovačné srdce. Když je to krach tak jako tak, jsou všechny zbytečné fráze jenom projev zbabělosti. Avšak zástup stále vzrůstal, už jich bylo na pět set, drali se ke dveřím a byli by ho rozsápali, kdyby ho nebyl naddůlní vtáhl dovnitř.

„Proboha, pane Deneuline!... Vždyť z toho bude masakr! Nač se mají lidi mezi sebou pro nic za nic vraždit?“

Deneulin se bránil, chtěl se mu vyškubnout. Ještě naposledy vykřikl do davu:

„Počkejte, bando raubířská, jen co zase budeme silnější my.“

Podánilo se ho odvést, právě když náhlý tlak v davu hodil prvnfrady proti schodišti, jehož zadrželi se zbortilo. To ženské strkaly, ječelywa popichovaly chlapy. Dveře se nedaly zamknout, zavíraly se jen na kliku a ihned povolily. Avšak schodiště bylo příliš úzké a dav, který se na ně natlačil, by se ještě dlouho nebyl dostal z místa, nebýt zadního voje obléhajících, který pronikl dovnitř ostatními otvory. A pak už se valili odevšad, z úpravny, ze šatny, z kotelny. Za necelých pět minut byli pány šachty a za divokého křiku a mávání paží zaplavili všechna tři patra, povzneseni svým vítězstvím nad pánem, který jim chtěl vzdorovat.

Maheu poděšen se vrhl kupředu mezi prvními a křikl na Štěpána:

„Honem, aby ho nezabili!“

Štěpán už se také rozběhl. Teprve když zjistil, že se Deneulin zabarikádoval v místnosti dozorců, odpověděl:

„A byla by to snad naše vina? Zuřivec jeden.“

Přesto však byl silně znepokojen, ač ještě natolik klidný, aby se nedal strhnout tímto výbuchem hněvu. Cítil se též poraněn ve své ješitnosti, když viděl, jak se dav vymyká jeho autoritě a jak svým běsněním překračuje meze onoho cílevědomého prosazování vůle lidu, jak si je on představoval. Marně vyzýval ke klidu, marně volal, aby zbytečným ničením nedávali zapravdu svým nepřátelům.

„Do kotelny!“ řvala Baba Pálená. „Uhasit pece!“

Levaque někde sebral pilník a nyní s ním šermoval jako s dýkou a přehlušoval vřavu divokým pokřikem:

„Přežem jim lana! Přežem jim lana!“

Za chvíli už to heslo opakovali všichni, jen Štěpán a Maheu ještě vzdorovali a marně se pokoušeli překřičet vřavu a zjednat si ticho. Konečně se přece jen podařilo Štěpánovi říci:

„Ale soudruzi, vždyť jsou dole lidi!“

Vřava ještě vzrostla, ze všech stran se ozývaly výkřiky:

„Co na tom! Neměli fátat! ... Dobře jim tak, zrádcům! ... Jen ať si tam zůstanou! ... Od čeho mají žebříky!“

A když viděl, jak je nápad s žebříky jen utvrdil v jejich úmyslu, Štěpán pochopil, že musí ustoupit. Aby zabránil ještě většímu neštěstí, rozběhl se ke stroji, chtěl se pokusit vytáhnout klece, aby je lana, uříznutá nahoře nad šachtou, při pádu nerozdrtila. Strojník, stejně jako několik povrchových dělníků, utekl. Štěpán uchopil páku a spustil stroj, zatímco Levaque a dva další už šplhali na železnou konstrukci nesoucí kotouče. Sotva klece pevně dosedly na závory, zaskřípěl pilník, jak se zařizl do oceli. Nastalo hluboké ticho, ten zvuk pilníku jako by plnil celou šachtu, všichni se dívali nahoru a vzrušeně naslouchali. Maheu stojící v první řadě pocítil zvláštní divokou radost, jako kdyby je zuby pilníku všechny vysvobozovaly tím, jak pře-hrývávají lano k jedné z těch prokletých jam, kam už se fátat nebude.

Baba Pálená mezitím zmizela na schodišti k šatnám a ječela odtamtud:

„Uhasit pece! Do kotelny! Do kotelny!“

Ženské se rozběhly za ní. Maheudka běžela též, aby zabránila nejhoršímu, právě tak jako její muž se před chvílí snažil soudruhy přivést k rozumu. Byla ze všech neklidnější: člověk přece může žádat svoje právo a nenadělat přitom lidem škodu. Když vešla do kotelny, ženské už odtamtud vyháněly oba topiče a Baba Pálená, ozbrojená obrovskou lopatou, seděla na bobku před jednou z pecí a zuřivě z ní vyhazovala žhavé uhlí na cihlovou podlahu, kde dál hořelo a černě čadilo. Bylo tu deset pecí na pět parních kotlů. Za chvíli už byly všechny ženské v pilné práci, Levaquová s lopatou v obou rukách, Mouquetka v sukni vykasané až ke stehnům, aby jí nechytla, všechny zalité krvavou září požáru, rozčuchané a zpoceně v tom horoucím pekle. Kupy uhlí narůstaly, prudký žár opaloval strop vysokého sálu kotelny.

„Nechtě toho!“ křičela Maheudka. „Vždyť zapálíte!“

„Tím lip!“ odpovídala Baba Pálená. „Aspoň se to nebude muset bourat! ... Banda zatracená, však já jsem jim říkala, že mi jednou za mého starýho sakramentsky za-platějí!“

Vtom se ozval pronikavý hlas Jankův.

„Pozor! Já to uhasím! Raz, dva, teď!“ Janek sem vběhl mezi prvními, propletl se davem, celý blažený, že se něco děje, a jen koukal, kde by provedl nějaké darebáctví, když náhle dostal nápad, že vypustí páru z kotlů. Otočil kohoutky a proudy páry vyrazily s prudkostí výstřelů, všech pět kotlů se vyprázdnilo s rychlostí víchřice za tak pronikavého hvizdu a rachotu, že až uši krvácely. Všechno zmizelo v páře, uhlíky pobledly, ženy se pohybovaly jako zpomalené stíny. Jen Jánka bylo vidět, jak stojí nahoře na ochozu nad bílými oblaky vířící páry, ústa od ucha k uchu, celý šťastný, že on je původcem toho uragánu.

Trvalo to asi čtvrt hodiny. Ženské uhasily hromady uhlí několika vědry vody a nebezpečí požáru bylo zažehnáno. Ale hněv davu se nezmínil, naopak, byl ještě vybičován. Přicházeli chlapi s kladivy, dokonce ženské se ozbrojily železnými tyčemi, a chystali se, že rozbijí parní kotle, že zničí stroje a zdemolují celou šachtu.

Když se o tom Štěpán dověděl, ihned se tam s Maheuem rozběhl. Sám se pohyboval jako v opojení, i on stržen horečkou odvety. Ale přesto bojoval dál, zapřisahal kamarády, aby se uklidnili, když teď už jsou lana přezraná, pece uhašené, kotle prázdné a pracovat už stejně nikdo nemůže. Ale ani teď ho nechťeli poslechnout a opět málem podlehl, když se náhle zvenčí od dveří k žebříkům ozvaly výkřiky:

„Pryč se zrádci! ... Vidíte je, svině zbabělý? ... Fuj! Fuj!“

To vylézali první havíři. Oslnění světlem zůstali chvíli stát a jen mžikali. A pak vykročili, aby se co nejdřív dostali na silnici a pryč odtud.

„Hanba zbabělcům! Tohle nejsou naši bratři!“

Celý dav stávkujících se seběhl. Do tří minut nezbyla v budovách živá duše, všech pět set Montsouských utvořilo uličku, aby ti Vandamští, kteří zradili a sfářali, museli projít mezi nimi. A kdykoli se objevil ve dveřích další havíř, oděv v cárech a zamazaný od práce, výkřiky se stupňovaly, vršily se surové žerty jako: heleďte ho, paťatýho, má to zadek v mezanínu! A támhleten, co má nos celej sežraný od toho svinstva, co nachytal ve Vesuvu! A tady tomu štiže z očí, bejt to vosk, tak je toho na celej kostel! A tamten dlouhej bez prdele, dyť ho není konec! Když se vyvalila obrovitá vozačka, jejíž poprsí přecházelo v břicho a břicho v zadnici, vzbudila divoký smích. Chtěli si na ni sáhnout, žerty začínaly být zlé až kruté, ve vzduchu byla rvačka. A mezitím dál vylézali zkrhlí chudáci, mlčky procházeli pod sprškou nadávek, po očku číhali, odkud přiletí rána, a oddechli si teprve tehdy, když se konečně dostali z nádvoří a mohli vzít nohy na ramena.

„Sakra, kolik jich to tam ještě je?“ otázal se Štěpán.

Divil se, že vylézají stále další a další, rozladěn tím, že tu nejde jen o hrstku dělníků, kteří sfářali z hladu nebo ze strachu z dozorců. To znamená, že mu tehdy v lese lhali, a že sfářal téměř celý Jean-Bart. Náhle však vykřikl a vrhl se kupředu, neboť spatřil ve dveřích Chavala.

„Ty všiváku, to sis nás sem hezky pozval!“

Ze všech stran se sypaly nadávky, odzadu se lidé tlačili, aby se vrhli na zrádce. Vždyť ještě včera večer přísahal s nimi, a dneska sfáral jako ti druzí! To si z nich snad dělal blázny?

„Chyťte ho! Do jámy s ním, do jámy!“

Chaval, sinálý strachem, koktal, chtěl vysvětlovat. Ale Štěpán, bez sebe vztekem, stržen zuřivostí davu, ho nepustil k slovu.

„Říkals, že jdeš s námi, tak teď hezky půjdeš... A zčerstva, ty lumpe mizerná!“

Štěpánův hlas zanikl v nové vřavě. Ve dveřích se objevila Kateřina, oslněná sluncem, zděšená těmi divokými tvářemi, mezi nimiž se náhle octla. Stála tu a těžce oddychovala, nohy jako zperážené po té stovce žebříků, dlaně v krvi, když ji náhle uviděla Maheudka a skočila k ní s napřaženou rukou.

„Tak ty tak, ty svině!... Máma ti chcípá hladem, a ty ji zradíš kvůli svému pasákovi!“

Maheu jí zadržel ruku, takže facka nedopadla. Ale pak chytil dceru za ramena a začal s ní třást, a stejně zuřivě jako matka jí vyčítal její jednání, oba jako bez sebe křičeli tak silně, že přehlušili ostatní.

Pohled na Kateřinu Štěpána úplně přivedl z míry.

Opakoval:

„Vzhůru na ostatní šachty! A ty, neřáde, půjdeš s námi!“ Chaval si sotva stačil odskočit do šatny pro dřeváky a přehodit si přes zmrzlá záda vlněný svetr. Popadli ho ze všech stran a táhli ho s sebou. Kateřina, celá zoufalá, si rovněž obula dřeváky, oblékla si starý mužský kabát, který nosila proti zimě, zapnula se až ke krku a rozběhla se za svým milým, nechtěla ho opustit, bála se, že ho opravdu zabijí. Ve dvou minutách bylo na Jean-Bartu pusto. Janek někde našel hlásnou troubu a vyluzoval na ni chraplavé zvuky, jako kdyby svolával stádo krav. Ženské, Baba Pálená, Levaquová, Mouquetka si vykasaly sukně, aby se jim lépe běželo, a Levaque mával nad hlavou sekerou jako vojenský kapelník. Sbíhali se další a další havíři, už jich bylo na tisíce a jejich nespořádaný šik znovu zaplavil silnici jako rozvodněná řeka. Vrata nestačila, dav zbořil ohradu. „Na šachty! Pryč se zrádci! Zastavte práci!“ A Jean-Bart se náhle pohroužil do hrobového ticha. Nikde ani človička, ani hlásku. Deneulin vyšel z místnosti dozorců. Naznačil rukou, že si nepřeje, aby někdo chodil s ním, a vydal se sám na prohlídku šachty. Byl bleďý a velice klidný. Nejprve se zastavil u těžní jámy, zvedl oči a podíval se na přepilovaná lana: ocelové konce visely nyní bez smyslu, čerstvá rána, kterou na ně zanechaly zuby pilníku, svítila z černí kolomazi. Vystoupil ke stroji, prohlédl si nehybný píst, který se podobal kloubu obrovského ochrnutého údu, dotkl se vychladlého kovu a až ho zamrazilo: bylo to, jako by sáhl na mrtvolu. Pak sestoupil do kotelny, pomalu prošel kolem zejících uhašených a zaplavených pecí, poklepal špičkou boty na kotel, a kotel zaduněl. Ano, toto je opravdový konec, teď je na mizině. I kdyby opravil lana, i kdyby znovu roztopil pece, kde vezme lidi? Ještě čtrnáct dní stávky, a je to krach. A v tom vědomí vlastní zkázy už necítil záští vůči těm montsouským raubířům, uvědomoval si, že vinni jsou všichni, že všichni nesou podíl na té odvěké společné vině. Tamti jsou sice zvíř, ale zvíř negramotná, na smrt vyhladovělá.

IV

Bíle ojiněnou holou rovinou, pod bleďým zimním sluncem, valil se dav cesta necesta přes řepné lány.

Od Kraviho rozcestí se Štěpán ujal velení. Dav se hnál dál, ale Štěpán vykřikoval povely, organizoval pochod. Janek uháněl v čele a vytruboval tu svou barbarskou muziku. V prvních řadách šly ženské, některé ozbrojené holemi, Maheudka s divokým leskem v očích, jako by z dálky vyhlížela zaslíbenou zem spravedlnosti, Baba Pálená, Leva-quová a Mouquetka pod roztrhanými sukněmi zrychlovaly krok jako vojáci na válečném pochodu. Kdyby narazili na četníky, na ženské by si snad přece jen netroufli. Chlapi šli vzadu, v dlouhém nepravidelném šiku, zježeném železnými tyčemi, nad nimiž vévodila osamělá Levaquova sekera, jejíž ostří se lesklo na slunci. Štěpán šel uprostřed a nespouštěl z očí Chavala, kterého hnál před sebou, za ním Maheu se zle mračil na Kateřinu, která se octla sama mezi chlapy, protože nechtěla opustit svého milého v nebezpečí. Vitr čechral nepokryté hlavy, nebylo slyšet nic než klapot dřeváků na dlažbě, podobný dusotu stáda ženoucího se za divokým vytrubováním Jankovým.

Brzy však se ozval výkřik:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Bylo poledne, v žaludcích se ozýval šest neděl starý hlad, vybičovaný tím přespolečným během. Těch pár kůrek k snídani a těch několik kaštanů od Mouquetky už bylo daleko. A prázdné žaludky úpěly a jejich bolest jen zvyšovala hněv proti zrádcům.

„Na šachty! Zastavte práci! Chleba!“

Štěpán, který ráno odmítl svůj díl chleba, měl mučivý pocit, jako kdyby se mu v hrudi všechno trhalo. Nenařikal si, jen občas mechanicky vytahoval polní láhev a přihýbal si jalovcové, byla mu taková zima, že měl pocit, že by jinak nedošel. Tváře se mu rozpalovaly, v očích se mu rozhořoval plamen. Avšak zachovával si rozvahu, stále ještě chtěl zabránit zbytečným škodám.

Když došli k joiselské silnici, jeden z vandamských havířů, který se k davu přidal z pomsty vůči zaměstnavateli, stihl zástup doprava za divokého řevu:

„Na Gaston-Marii! Zastavíme čerpadlo! Ať se to všechno /utopí!“

Dav už odbočoval k šachtě. Marně je chtěl Štěpán zadržet, marně je prosil, aby nezastavovali čerpání. Proč zbytečně ničit poruby? Přes všechnu zlobu se jeho dělnické Brdce bouřilo proti takovému ničení. Ani Maheu nepovažoval za správné, aby si vylévali zlost na strojích. Ale havíř dál volal o pomstu a Štěpán musel zesílit hlas, aby ho překřičel.

„Na Mirou! Tam pod zemí pracují zrádci!... Na Mirou! Na Mirou!“

Pohybem obrátil čelo šiku doleva. Janek spustil ještě divočejší muziku, zástup se zavlnil, změnil směr a pro tentokrát byla Gaston-Marie zachráněna.

Vzdálenost čtyři kilometry k Mirou urazili za půl hodiny téměř v běhu. V těch místech přetínala nedozírnou rovinu

dlouhá ledová stuha průplavu. Jen ojedinělé holé stromy na obou březích, podobné obrovitým svícům, porušovaly tu plochou jednotvárnost, která ubíhala až k obzoru, kde splývala s nebem, jako by se vlévala do moře. Montsou a Marchiennes byly skryty v prohlubni půdy, pustá pláň se táhla, kam oko dohlédlo.

Když se přiblížili k šachtě, spatřili na jednom z můstků důlního, který tam stál a čekal na ně. Všichni znali stařešinu montsouských důlních, starého Quandieua, bělovlasého růžilího dědu, jemuž táhlo na šedesátku a který byl pro IVe“ železné zdraví pravým divem šachty.

„Kam vás sem čertí nesou, vy bando flákačů?“ křikl na ně shůry.

Dav se zastavil. Tohle nebyl žádný šéf, byl to havíř jako oni, úcta k tomu starému dělníkovi je zadržela.

„Dole jsou lidi,“ řekl Štěpán. „Pošli je nahoru.“

„Jo, jsou tam lidi,“ řekl starý Quandieu, „bude jich tam takových šedesát sedmdesát. Ti ostatní se vás bojí, vy darebáci... Jenže abyste věděli, ani jediný z nich nevy-fará, o to já už se postarám!“

Ozvaly se výkřiky, chlapi se odzadu tlačili, ženské postoupily dopředu. Důlní rychle slezl z můstku a stoupl si do vrat, aby jim zahradil cestu.

Maheu se pokusil zakročít.

„Podívej se, dědo, my máme právo to žádat. Jak můžeme dokázat, aby stávka byla všeobecná, když nepřinutíme všechny soudruhy, aby šli s námi?“

Starý Quandieu chvíli mlčel. Zřejmě se v otázkách spolčovacích práva nevyznal o nic víc než Maheu. Potom odpověděl:

„Já neříkám, že na to nemáte právo. Jenže já znám jenom svoje příkazy. Jsem tady sám. Lidé mají zůstat dole do tří hodin a taky tam do tří hodin zůstanou.“

Poslední slova zanikla v povolávání hanby. Hrozili dědovi pěstí, ženské už mu ječely přímo do uší, jejich horký dech mu dýchal do tváře. Ale nedal se, sněhobílou hlavu s bělostnou bradkou hrdě vztyčenou, hlas tak vzdutý odvahou, že ho bylo přes všeobecnou vřavu zřetelně slyšet.

„Já vás sem nepustím!... Jako zeje slunce nade mnou, raději chcípnu, než abych vám dovolil sáhnout na lana... Tak už se netlačte, nebo sakra skočím před vámi do šachty!“

Zástup se zachvěl, zděšeně couvl. Quandieu pokračoval: „Copak to, vy pitomci, nechápete?... Já jsem jenom dělník jako vy. Řekli mi, abych hlídal, tak já hlídám.“

Dál dědův rozum nesahal, zatvrdil se ve svém vědomí povinnosti jako voják a nehýbal se z místa, oko pohaslé smutkem padesáti let pod zemí. Havíři se na něho dívali, podivně dojatí, neboť každý z nich nalézal ve vlastním nitru ozvěnu toho, co jim říkal, onu vojenskou poslušnost, bratrství a odevzdanost v nebezpečí. V domnění, že ještě váhají, Quandieu opakoval:

„Skočím před váma do šachty!“

Mohutný otřes vrhl dav dozadu. Všichni se otočili na podpatku a rozběhli se doprava, po silnici, která ubíhala k imsi do nekonečna uprostřed polí. Znovu se ozvaly výkřiky:

„Na Magdalenu! Na Grèvecoeur! Zastavit práci! Chleba! Chleba!“

Avšak uprostřed běžícího zástupu nastal po jedinou zmatek a strkání: to Chaval chtěl využít příležitosti k útěku. Štěpán ho právě popadl za paži a hrozil mu, že mu přerazí hřbet, jestli se pokusí o nějakou zradu. Chaval se vzpouzel, suřivě se bránil:

„Proč tohle všechno? Copak si už člověk nemůže dělat, co chce? Já už tady hodinu mrznu, potřebuju se umýt. Pusť.“ Vskutku, uhlí, které se mu potem nalepilo na kůži, lliavala dřelo a v tenkém svetru mu bylo zima.

„Jen hezky běž, nebo tě umyjeme sami!“ odpovídal mu Štěpán. „Neměls to přehánět a dělat takového krvelačného.“

Stále běželi. Štěpán se nakonec přece ohlédl na Kateřinu, která statečně držela krok. Trápilo ho vědomí, že je tak blízko něho, tak ubohá, celá zkrhlá pod tím starým mužským kabátem a zablácenými kalhotami. Musí být k smrti unavená, a přece běží dál.

„Ty můžeš jít domů,“ řekl jí.

Kateřina jako by ho neslyšela. V jejích očích, když se krátce setkaly se Štěpánovým pohledem, jen krátce vyšlehl plamének výčitky. Ale nezastavila se. Proč na ní chce, aby toho svého opustila? Jistě, Chaval na ni není hodný, do-konceji někdy bije. Aleje to její mužský, ten, který jí měl první. A pomyšlení, že jejich tisíc na jednoho, ji přivádělo k zuřivosti. Byla připravena ho bránit, nikoli z lásky, ale i hrdosti.

„Jdi domů!“ opakoval drsně Maheu.

A ten rozkaz jí na okamžik zarazil v běhu. Zachvěla se, oči se jí zalily slzami. Ale pak přemohla strach a zaujala své místo, stále v běhu. A tak už jí dali pokoj.

Dav se přehnal přes joiselskou silnici, chvíli běžel po cestě ke Cronu a pak odbočil na Cougny. V tu stranu byl plochý obzor přesekávaný továrními komíny, silnici nyní lemovaly dřevěné baráky, cihlové tovární budovy s velkými zaprášenými okny. Minuli klusem nízké domky dvou kolonií, Stoosmdesátky a hned po ní Sedmasedmdesátky, a na signál Jankovy trouby a na volání tryskající ze všech hrdel vybíhaly ze dveří celé rodiny, kde kdo byl, a přidávali se k průvodu. Když doběhli k Magdalence, bylo jich už na patnáct set. Silnice se mírně svažovala, burácející lavina stávkujících musela napřed obejít haldu, než zaplavila ša-chetní nádvoří.

Nebyly ještě dvě hodiny, ale dozorcí byli včas varováni, takže uspíšili fárání a v okamžiku, kdy sem dav dorazil, vystupovalo z klecí posledních dvacet havířů. Dali se na útěk, pronásledováni prškou kamení. Dva z nich chytili a zmlátili, jeden přitom přišel o rukáv. Tato honička zachránila důlní zařízení, stávkující se nedotkli ani lan ani parních kotlů. A záplava už se opět vzdalovala, hnala se k další šachtě.

Crèvecoeur byl od Magdaleny vzdálen jen půl kilometru. Také tam dorazil dav právě v okamžiku, kdy končilo fárání. Ženské chytily jednu vozačku a nasekaly jí na holou před smějícími se chlapy. Odbíhači sklízeli facky, rubači prchali,

žebra zmodralá od ran, nosy v krvi. A v té narůstající zběsilosti, v té odvěké touze po pomstě, jejíž šílenství pomátlo všechny hlavy, výkřiky tryskaly a zase zanikaly, prázdná břicha volala po krvi zrádců, po chlebě, pryč s špatně placenou dřinou! Chtěli přepilovat lana, ale pilník nezabíral, připadalo jim to příliš zdoluhavé, neboť nyní je hnala jediná horečná touha běžet dál, stále dál. U kotlů rozbili jeden kohoutek a ohniště zaplavili vědry vody, až praskaly železné rošty.

Venku už se jednalo o tom, jak se teď půjde na Svatého Tomáše. To byla nejukázněnější šachta, stávka se jí téměř nedotkla, na dně musí být touto dobou na sedm set lidí, to přivádělo dav do zuřivosti, však půjdou a počkají si na ně s klacky a bude mazec, a uvidí se, kdo si to odskáče! Ale rozesla se zpráva, že na Svatém Tomáši jsou četníci, titíž, co se jim ráno všichni tak posmívali. Nikdo nevěděl, odkud se ta zpráva vzala, ale uvěřili jí, dostali strach a rozhodli se proto pro Feutry-Cantel. A znovu v jakémsi opojení se octli na silnici a dav se v klapotu dřeváků vrhl novým směrem, na Feutry-Cantel. Na Feutry-Cantel! Tam je dobrých čtyři sta zbabělců, to bude legrace! Šachta ležela asi na tři kilometry odtud, v proláklíně poblíž řeky Scarpy. Už přeběhli přes silnici do Beaugies, už stoupali nahoru k Vápenici, když nějaký hlas, který zůstal neznámý, nadhodil, že na Feutry-Cantel jsou možná dragouni. A od jednoho konce šiku k druhému lidé opakovali, /(' tam jsou dragouni. Dav zaváhal, zpomalil krok, a po-nenáhlu dech paniky zaplavil celý ten kraj spící v nečinnosti, jímž už takto po celé hodiny putovali. Jak to, že dosud nikde nenarazili na vojsko? Při pomýšlení na odvetný zákrok, který nemůže být daleko, je ta dosavadní bez-trestnost znepokojovala.

Další heslo, o němž opět nikdo nevěděl, odkud se vzalo, vrhlo je proti další šachtě.

„Na Viktorii! Na Viktorii!“

Copak na Viktorii nejsou ani četníci ani dragouni? To nikdo nevěděl. Všichni se uklidnili. A tak opět udělali čelem vzad a pustili se směrem k Beaumontu, přímo přes pole, aby si nadběhli na joiselskou silnici. Cestu jim zahradila železniční trať: porazili ploty a převalili se přes ni. Ted už se opět blížili k Montsou, zvlnění krajiny bylo čím dál mírnější, moře řepných polí se rozlévalo daleko, až k prvním marchienneským domům.

Tentokrát měli před sebou pětikilometrový pochod, ale nesl je takový zápal, že necítili ani strašlivou únavu, ani bolest zemlených a odřených nohou. Šik stále narůstal, zvětšoval se o havíře přibrané z jednotlivých kolonií po cestě. Když přešli přes průplav po mostě svaté Magdaleny, i dorazili k Viktorii, byly jich dva tisíce. Avšak už minula třetí hodina, směna na šachtě skončila, pod zemí už nikdo Debyl. Jejich zklamání se vybíjelo zprvu jen v jalových výhrůžkách, ale pak uvítali rozbitými cihlami zakládače, kteří přicházeli do práce. Nastal úprk, opuštěný důl byl jejich. A v zuřivosti nad tím, že nenašli jedinou zrádcovskou tvář, kterou by mohli zpolíčkovat, vrhli se na neživé věci. Jako by se v nich provalil vřed hořkosti, který v nich pomalu dozrával. Ty dlouhé roky hladovění je naučily žíznit po krvi a ničení.

Za skladištěm uviděl Štěpán dělníky, jak nakládají uhlí na vůz.

„Koukejte zmizet!“ křikl na ně. „Ani kousek uhlí nesmí odtud!“

Na jeho povel přiběhla stovka chlapů a nakládači jen taktak stačili utéci. Dva chlapi vypráhli koně, koně se splašili a pod štiplavými ranami do zadku se dali na útěk, zatímco jiní chlapi převrhli valník a lámali ojnice.

Levaque se vrhl se sekerou na dřevěné podpěry můstků, aby je podťal. Ale trámy vzdorovaly a Levaqua napadlo, že by mohli místo toho vytrhat kolejnice a zničit vlečku vedoucí přes nádvoří. Brzy byl celý dav v pilné práci. Maheu vylamoval litinové pražce železnou tyčí, již používal jako páky. Baba Pálená mezitím strhla za sebou ženské, a společně zaplavily lampárnu. Hole zavířily vzduchem a podlaha se pokryla mrtvými kahany. Maheudka v zuřivosti mlátila kolem sebe stejně zběsile jako Levaquová. Všechny byly promáčené olejem, Mouquetka si utírala ruce do spodničky a jen se smála, jak je špinavá. Janek jen tak pro legraci jí vytil plný kahan za krk.

Ale této pomsty se nikdo nenajedl. Břicha se ozývala stále hlasitěji. A opět všechno přehlušil bolestný výkřik:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Právě zde na Viktorii měl jeden bývalý důlní kantinu. Asi před nimi utekl, bouda byla prázdná. Když se ženské vrátily a chlapi dokončili zkázu kolejí, vrhli se všichni společně na kantinu, jejíž okenice ihned povolily. Chleba tam nebyl žádný, jen dva kousky syrového masa a pytel brambor. Ale pak při drancování objevili padesát lahví jalovcové, jejichž obsah ihned zmizel jako kapka vody v písku.

Štěpán, který už vyprázdnil svou polní láhev, mohl si ji znovu naplnit. Ponenáhlu se mu oči podlévaly krví v oně ošklivé opilosti hladových, mezi pobledlými rty se mu špičatěly vlčí zuby. A náhle si všiml, že se ve zmatku Chaval vytratil. Štěpán zaklel, pár lidí se rozběhlo, a za chvíli už uprchlíka drželi, skrýval se s Kateřinou za haldou dříví.

„Ty svině zatracená! Ty se bojíš, aby ses nenamočil, co?“ zařval na něho Štěpán. „Včera v lese jsi ještě chtěl, aby stávkovali i strojnici, chtěl zastavit i čerpadlo, a dneska nám najednou chceš házet klacky pod nohy!... Tak to zase ne! Jdeme zpátky na Gaston-Marii, a ty tam vlastníma rukama rozmlátíš čerpadlo! A pamatuj si, že ho roz-třískáš, ty dobytku, nebo bude zle!“

Štěpán nyní v opilosti sám hnál lidi proti čerpadlu, které před několika hodinami zachránil.

„Na Gaston-Marii! Na Gaston-Marii!“

Za obecného souhlasu se všichni znovu rozběhli. A Chaval, jehož drželi za ramena a táhli a strkali s sebou, dál žádal, aby se mohl umýt.

„Tak jdi už přece domů!“ křikl Maheu na Kateřinu, která se rozběhla spolu s ostatními.

Tentokrát se ani nezarazila, jen zvedla na otce planoucí oči a běžela dál.

Dav se znovu hnál přes pusté pláně. Vracel se, odkud přišel, dlouhými rovnými silnicemi, stále širšími lány. Byly čtyři hodiny, slunce klesající k obzoru kreslilo po zemi dlouhé stíny té divoce gestikulující hordy.

Vyhnušli se Montsou a kus nad městem znovu vyrazili na joiselskou silnici, a aby si ušetřili okliku přes Kraví rozcestí, dali se podél usedlosti Pioline. Grégoirovi právě odešli navštívit notáře, odkud se chystali na večeri k

Hen-nebeauovým, kde se měli opět sejít s Cecilkou. Usedlost jako by spala, lipová alej byla pustá, zelinářka a ovocný sad oholené zimou. V domě, jehož zavřená okna byla za-mžena teplem zevnitř, se nic nehýbalo. A z toho hlubokého

ticha to dýchalo dobrou pohodou a blahobytem, patriarchálním majestátem měkkých postelí a hojného stolu, celým tím spořádaným štěstím, v němž plynul život domácích pánů.

Dav se nezastavil a jen vrhl mračné pohledy skrz mříže nad dlouhou ochrannou zdí, zježenou skleněnými střepinami.

Křik spustil nanovo:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Jen psi jim odpověděli divokým štěkotem, pár obrovských dog s plavou srstí, na zadních tlapách, tlamy dokořán. A za zavřenou žaluzii se krčily jen kuchařka Melánie a komorná Hortensie, které křik zvenčí přilákal, při pohledu na ten průvod divochů stály tu na smrt bledé, zpoceně strachem. Když osamělý kámen rozbil tabulku v sousedním okně, myslely, že přišla jejich poslední hodinka a klesly na kolena. To si však jen Janek zažertoval: vyrobil si prak z provázku, a jen tak mimochodem poslal Grégoirovým pozdrav. A už opět vytruboval, dav mizel v dálce a s ním zanikaly výkřiky:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Ke Gaston-Marii dorazili ještě početnější, nyní už jich bylo dva tisíce pět set zběsilců, kteří všechno ničili, všechno před sebou smetali jako rozvodněná řeka. Četníci tudy prošli před hodinou, ale nějací sedláci je omylem poslali na Svátého Tomáše a četníci odešli v takovém spěchu, že zapomněli pro jistotu nechat na místě pár lidí na ochranu šachty. A tak stávkující za necelou čtvrt hodiny uhasili pece, vypustili páru, vtrhli do budov a zpusťovali je. Hlavní nebezpečí hrozilo čerpadlu. Nestačilo jim, že se zastavilo posledním výdechem páry: vrhli se na nějako na živého tvora, kterého chtějí zabít)

„Tak a ty začneš!“ opakoval Štěpán Chavalovi a strkal mu do ruky kladivo. „A aby to bylo! Přece jsi přísahal s námi!“

Chaval se třásl, vzpouzel se, až mu ve všeobecné strkanici kladivo vypadlo z ruky, ale ostatní už dál nečekali, a sami se pustili do čerpadla železnými tyčemi, cihlami, vším, co jim právě padlo pod ruku. Někdo o ně dokonce přerazil hůl.

Matice odletovaly, ocelové a mosazné součástky od-padávaly jako utrhané údy. Někdo vši silou udeřil krumpáčem do litinového bloku a prorazil ho, voda vystříkla, nádrž se vyprázdnila, a naposledy to v ní zakručelo jakýmsi smrtelným zachroptěním.

To byl konec, dav opět vyrazil na nádvoří jako šílený, tlačil se na Štěpána, který pořád ještě držel Chavala.

„Smrt zrádci! Do šachty s ním! Do šachty!“

Nebožák, celý sinalý, už nevěděl, co mluví, a jen nesmyslně a neodbytně se vracel ke své utkvělé myšlence, že se chce umýt.

„Když mermomocí chceš, tak tady máš škopek!“ řekla Levaquová.

Ukázala na místo, kde prosakovala voda z čerpadla. Byla to kaluž zamrzlá bílou vrstvou ledu, Chavala povalili, led prolomili, a přinutili ho, aby ponořil hlavu do ledové vody.

„Jen se namočí!“ opakovala Baba Pálená. „Jestli se ne-namočíš sám, tak ti pomůžu... Tak, a teď se pěkně napiješ, jako to hovado, s hubou v korytě.“

Chaval na čtyřech se musel napít. Všichni se smáli krutým smíchem. Nějaká ženská ho zatahala za uši, jiná mu hodila do tváře hrst čerstvých kobližek, které sebrala na silnici. Starý svetr už z něho padal v cárech. A Chaval vytřeštěný se vzpíral, škubal rameny, pokoušel se vyprostit.

Povalil ho Maheu, a Maheudka se na něho vrhla mezi prvními, oba tak ukájeli svou dávnou hořkost. Dokonce Mouquetka, která obvykle zůstávala ke svým bývalým galánům kamarádká, nadávala Chavalovi ničemu a chtěla mu stahovat kalhoty, aby prý se podívala, jestli je ještě vůbec chlap.

Štěpán ji okřikl.

„Tak, to stačí... Nemusíte u toho být všichni... A ty Chavale pojď, jestli chceš, vyřídíme si to my dva spolu.“

Štěpánovi se svíraly pěsti, oči se mu zaplavovaly vražednou zuřivostí, opilost u něho přecházela v potřebu zabít.

„Tak hotovo? Jeden z nás v tom zůstane... Dejte mu někdo nůž. Já mám svůj.“

Kateřina se na ně dívala, vyčerpaná, vyděšená. Vzpomínala si, jak se jí tehdy Štěpán přiznal, že když se napije, má potřebu zabít, a jak už třetí sklenička je pro něho osudná, protože mu jeho ožrali předkové toho svinstva tolik nalili do žil. Náhle se vrhla kupředu, a svými dívčíma rukama mu vlepila z každé strany políček a křikla mu přímo do tváře, bez dechu rozhořčením:

„Padouchu! Padouchu! Padouchu!... To ti to ještě nestačí? To ho chceš napřed zneuctít, a teď, když sotva stojí na nohou, bys ho chtěl zabít?“

Obrátila se k otci a matce a potom k ostatním.

„Jste všichni zbabělci, zbabělci!... Tak už mě zabte taky! Jestli se ho ještě dotknete, vyškrábu vám oči! Vy zbabělci zbabělí!“

Stoupala si před svého milého a chránila ho svým tělem, necitelná k ránam. Zapomněla na všechno svoje trápení, ovládala ji pouze myšlenka, že mu patří, když si ji vzal, a že je to pro ni hanba, když ho takhle týrají.

Pod Kateřinými políčky Štěpán zesínal. Zprvu by ji byl nejraději srazil pěsti. Ale pak si otřel obličej, a jako člověk, který se probírá z opilosti, řekl Chavalovi uprostřed hlubokého ticha:

„Má pravdu. To stačí. A teď táhni!“

Chaval se okamžitě rozběhl, Kateřina za ním. Dav se bez hnutí díval za nimi, až zmizeli v ohbí silnice. Jen Maheudka zašeptala:

„Neměl jste ho pouštět, měl jste si ho nechat na očích. Teď nám určitě provede nějaké všiváctví.“

Mezitím se dal dav znovu na pochod. Blížila se pátá hodina, ohnivě rudé slunce na kraji obzoru zaplavovalo celou nekonečnou pláň rudým požárem. Jakýsi podomní kramář, kterého potkali, jim řekl, že dragouni jsou na cestě ke Grévecoeur. A dav se zastavil a roznesl se povel:

„Do Montsou! Na ředitelství! Chleba! Chleba! Chleba!“

V

Pan Hennebeau stál v pracovně u okna a díval se za kočárem, který vezl jeho manželku na oběd do Marchien-nes. Chvilí sledoval očima Négrela, jak kluše na koni vedle vozu, a pak se klidně vrátil k psacímu stolu. Když jeho žena a synovec neoživovali dům svou přítomností, připadalo mu doma pusto. K tomu ještě dnes odjel kočí s kočárem a nová komorná Róza měla volno do pěti hodin, a tak v domě zbýval jen komorník Hippolyt, který se tiše šoural v pantoflích z pokoje do pokoje, a kucharka, která už od rána zápolila s kastroly, plně zaujata přípravou večere pro hosty. Pan Hennebeau se proto těšil, že v tom nesmírném klidu pustého domu udělá velký kus práce.

Kolem deváté hodiny, přestože dostal příkaz nikoho nepřijímat, Hippolyt si přece jen dovolil uvést Dansaerta, který nesl čerstvé zprávy. Teprve tehdy se ředitel dověděl o včerejší schůzi v lese, a dověděl se o ní takové podrobnosti, že si hned vzpomněl na Dansaertovy milostné pletky s Pierronkou, ty byly tak všeobecně známé, že ředitel dostával týdně dva až tři dopisy odsuzující chování naddůl-niho. Samozřejmě, ty podrobnosti má Dansaert od manžela — a toto zpravodajství zavání postelí. Pan Hennebeau toho dokonce využil a naznačil Dansaertovi, že o tom všem ví, a jen mu doporučil opatrnost, aby nedošlo ke skandálu. Dansaert, poplašen těmito výtkami, které se křížily s jeho hlášením, zapíral a vymlouval se, zatímco se jeho velký nos přitom červenal a tím všechno přiznával. Dansaert se ostatně brzy přestal vymlouvat a byl rád, že se z toho dostal tak snadno: neboť kdykoli si některý zaměstnanec na šachtě dovolil polaškovat s některou hezkou holkou, ředitel — jako člověk neposkvrněné pověsti — býval nesmlouvavě přísný. Pak hovořili dál o stávce, o tom, jak schůze v lese je jen další furiantský kousek několika křiklounů, a jak žádné vážné nebezpečí nehrozí. Kolonky teď rozhodně pár dní nic nepodniknou, ta ranní vojenská procházka na ně jistě udělala dojem.

Když pan Hennebeau znovu osaměl, přece jen zaváhal, nemá-li poslat telegram prefektovi. Ale rozmyslel si to, nechtěl zbytečně dávat najevo znepokojení. Stejně už si zle vyčítal svůj špatný odhad, když všude hlásal, a dokonce i napsal správní radě, že stávka potrvá nejvýš čtrnáct dní. A zatím k jeho velkému údivu se už vlekla šest neděl. To ho velice mrzelo a měl pocit, že ho to před správní radou snižuje a kompromituje, a že si bude muset vymyslet nějaký spektakulérní zásah, aby si znovu získal její milost. Právě si písemně vyžádal příkazy pro případ ozbrojené srážky. Odpověď stále nešla, čekal ji určitě polední poštou. A říkal si, že je dost času požádat telegraficky o vojenské obsazení šachet, až bude jisté, že si to pánové ze správní rady skutečně přejí. Sám předpokládal, že v tom případě to bude znamenat otevřený boj, při němž zcela určitě poteče krev a padnou lidské životy. A ačkoli byl člověk obvykle rázný, taková odpovědnost ho znepokojovala.

Až do jedenácti hodin klidně pracoval a jediný zvuk, který se ozýval v mrtvém domě, byl kartáč na parkety, jímž Hippolyt šoupal kdesi daleko v prvním patře. A pak náhle přišly dvě depeše, z nichž první hlásila přepadení Jean-Bartu montsouskou skupinou a druhá ličila přepilo-vání lan, uhašení pecí a celou ostatní spoušť. Pan Hennebeau nechápal. Co dělali stávkující u Deneulina, a proč nepřepadli některou šachtu těžarstva? Ostatně Vandame si mohou klidně zdemolovat, tím jen rychleji dozraje jeho plán, jak se ho zmocnit. V poledne pan Hennebeau poobědval sám ve velké jídelně, obsluhován komorníkem, který se choval tak tiše, že nebylo ani slyšet šoupaní jeho pantoflí. V této samotě se myšlenky pana Hennebeaua stávaly ještě chmurnějšími, takže ho až zamrazilo u srdce, když k němu přivedli dozorce, který přiběhl se zprávou, že banda táhne na Mirou. Téměř ihned nato, právě když pan Hennebeau dopíjel kávu, oznámil mu telegram, že jsou nyní ohrožováni í jámy Magdalena a Crèvecoeur. To ho přivedlo do nesmírných rozpaků. Pošta přijde až ve dvě hodiny: má si vojsko vyžádat ihned? Neměl by raději počkat, a nic nepodnikat, dokud nedojdou direktivy od správní rady? Vrátil se do pracovny, aby si přečetl zprávu pro prefekta, kterou včera na jeho přání vypracoval Négrel. Ale nemohl ji najít, a napadlo ho, že ji Négrel možná nechal u sebe v pokoji, kde často večer psával. A tak zase nic neřešil, a protože mu ta Négrelova zpráva tanula na mysli, rozběhl se nahoru do Négrelovy ložnice, aby ji vyhledal.

Když vstoupil, udivilo ho, že pokoj není uklizen: asi nedopatřením, nebo z lenosti komorníka Hippolyta. Bylo tu dusno, teplo proudící z otevřeného průduchu ústředního topení činilo nevyvětraný noční vzduch ještě těžší, a náhle panu Hennebeauovi zaplavila nos pronikavá vůně, že se div nezakl. Nejprve usoudil, že to asi tak voní voda po mytí v umyvadle. V místnosti panoval ukrutný nepořádek, všude se válely součásti oděvu, po židlích byly rozvěšeny vlhké ručníky, postel byla rozházená, prostěradlo stržené až na zem. Avšak toto vše zaznamenal pan Hennebeau zprvu jen nepřítomně, neboť zamířil rovnou ke stolu pokrytému papíry a jal se hledat založenou zprávu. Dvakrát probral papíry kus po kuse, ale zpráva nikde. Kam ji jen, k čertu, ten větroplach Paul zahrabal?

A jak se pan Hennebeau vracel do středu pokoje a zkoumal pohledem každý kus nábytku, spatřil na rozestlané posteli něco lesklého, co tam zářilo jako jiskra. Mechanicky po tom natáhl ruku. Byla to malá zlatá lahvička, zapadlá mezi záhyby prostěradla. Ihned poznal, že je to lahvička paní Hennebeauové, flakónek s éterem, který neustále nosí při sobě. Avšak nedovedl si vysvětlit, jak se ten předmět dostal sem, do Paulovy postele. A náhle příšerně zbledl. Jeho žena tady spala.

„Promiňte, pane řediteli,“ ozval se za dveřmi tichý hlas Hippolytův, „já jsem vás viděl, jak jdete nahoru...“

Komorník vstoupil a zděsil se, když uviděl nepořádek v pokoji.

„Prokristapána! Vždyť tady není uklizen! Róza si vzala volno, a mně to všechno nechala na krku.“

Pan Hennebeau skryl lahvičku v dlani a tiskl ji tak silně, div ji nerozmačkal.

„Co chcete?“

„Pane řediteli, zase přišel nějaký člověk... Prý z Crèvecoeur, a nese dopis.“

„Dobře, jděte, řekněte mu, ať počká.“

Tak jeho žena tady spala! Pan Hennebeau zavřel dveře na zástrčku, rozevřel dlaň a podíval se na lahvičku, která mu zanechala na kůži rudý otisk. A náhle měl jasno, náhle chápal: tohle svinstvo se děje pod jeho střechou už celé měsíce. Vzpomněl si na své dávné podezření, na ten šustot za dveřmi, na ty bosé nohy procházející se v noci ztichlým domem.

Ano, to byla jeho žena, když chodila spát sem!

Pan Hennebeau dosedl na židli, upřeně se zahleděl na postel před sebou a dlouho tak zůstal sedět jako omráčený.

Probudilo ho klepání na dveře, někdo seje pokoušel otevřít. Poznal komorníkův hlas.

„Pane řediteli... Jo tak, pán se tam zamkl..“

„Co zas?“

„Prý to spěchá, dělníci všechno demolují. Přišli další dva a čekají dole. A taky přišly telegramy.“

„Dejte mi pokoj! Až za chvíli!“

Při pomýšlení, že mohl lahvičku najít Hippolyt, kdyby byl ráno pokoj uklízel, tuhla panu Hennebeauovi krev v žilách.

Ale ten už to beztak dávno ví, kolikrát už asi našel postel ještě teplou od cizoložství, milostpaniny vlasy na polštáři, ložní prádlo ohavně potřísněné. Určitě to dělá ze zlomyslnosti naschvál, když ho teď tak pořád vyrušuje. Možná, že ještě pořád stojí za dvěma a poslouchá, celý rozrušený mravní zkázou svých pánů.

A pan Hennebeau už se ani nepohnul. Upřeně hleděl na postel. Před očima se mu odvíjela celá dlouhá minulost, jak se s tou ženou oženil, jak mezi nimi došlo hned na začátku k neshodě duševní i tělesné, jak ona pak měla milence, a on o tom nevěděl, a jak potom jí toho dalšího trpěl celých deset let, jako se nemocnému trpí nějaká zvrácená choutka. A pak, jak po příjezdu do Montsou bláhově doufal, že ji za ty malátné měsíce uspávajícího vyhnanství uzdraví, a že mu ji blízcí se stáří konečně navrátí. Potom přišel synovec Paul, a ona se mu stala matkou, vyprávěla mu o svém mrtvém srdci, navždy pohřbeném v popelu. A on, hlupák manžel, nic netušil a zbožňoval tu ženu, která byla jeho a kterou měli jiní, a kterou jen on sám nikdy nemohl mít. Zbožňoval ji až nedůstojnou vášní, byl hotov jí padnout k nohám, kdyby mu byla ochotna dát alespoň zbytek toho, co už měli jiní. A ten zbytek ona teď dává tomu klukovi!

Vtom zazněl vzdálený zvuk zvonku, a pak Hennebeau sebou škubl. Poznal signál, jímž se podle jeho příkazu ohlašoval příchod pošty. Vstal a vychrlil nahlas proud sprostot, který jeho rozdrásané hrdlo nedovedlo zadržet.

„Ať jdou k čertu! Já se jim na ty jejich depeše a dopisy vyseru!“

Nyní se ho zmocňovala zběsilost, potřeba najít kanál, do něhož by zadupal všechno to svinstvo. Ano, mrcha je to, hledal nejsprostší nadávky a mrskal jimi její obraz. A pak si připomněl, s jakým úsměvným klidem připravuje jeho žena Paulův sňatek s Cecilou, a jeho zuřivost ještě vzrostla. To už v té její živočišné smyslnosti není ani špetka lásky nebo žárlivosti? Je to u ní už jen perverzní hračka, zvyk na mužského, zábava, kterou si popřává jako zákusek po večeři? A svaloval celou vinu na ni, Négrela téměř omlouval, neboť to ona se do toho chlapce zahryzla v tom svém znovuzrozeném hladu, jako se člověk zakousne do prvního zeleného jablka, které ukradne při cestě. Do koho se zakousne příště, jak hluboko klesne, až tu nebude mít úslužné synovce, natolik praktické, aby od vlastního příbuzného přijímali byt, stravu i manželku?

Někdo nesměle zaškrábal na dveře, Hippolytův hlas se osmělil zašeptat klíčovou dírkou:

„Pane řediteli, pošta... A taky je tu zase pan Dansaert a říká, že prý se tam mordují...“

„Vždyť už jdu, sakra!“

Co s nimi udělá? Vyžene je teď, až se vrátí, jako nečistá zvířata, která už nestrpí pod svou střechou. Vezme na ně obušek, křikne na ně, ať si jdou smílit jinam. Ten vlhký vzduch zde v pokoji byl dosud dusný jejich vzdechy, jejich společným dechem. Ta pronikavá vůně, již se před chvílí div nezakl, bylo pižmo, které vydechuje pokožka jeho ženy, ta její další zvrhlá choutka, smyslná potřeba ostrých pachů, a tak v nočních nádobách, v nevyprázdněných umyvadlech, v rozházeném prádle, v rozstrkaném nábytku, v celé té místnosti zamořené nečistotami znovu nalézá teplo a pach souloží, vtělené cizoložství. Bezmocná zuřivost ho vrhla proti posteli. Bušil do ní pěstmi, trhal ji tam, kde byly dosud znát důlky po těch dvou tělech, rozlícen odkopanými příkrývkami, zmačkanými prostěradly, které pod jeho ranami zůstávaly měkké a bezvládné, jakoby rovněž vyčerpané po nočním milování.

Náhle se mu však zdálo, že slyší, jak se Hippolyt vrací. Zadržel ho stud. Zůstal stát a oddechoval, otíral si čelo, uklidňoval rozbourané srdce. V zrcadle viděl svou tvář a sotva se poznával, jak byla strhaná. Chvilí ji tak pozoroval, jak se pod krajním vypětím vůle ponenáhlu vyrovnává, a pak teprve sešel dolů.

Tam už čekalo kromě Dansaerta pět posílů. Zprávy, které nesli o pochodu stávkujících od šachty k šachtě, byly čím dál vážnější, Dansaert pak podrobně vylíčil, co se odehrálo na šachtě Mírou a jak statečné chování starého Quandieua důl zachránilo. Pan Hennebeau poslouchal, pokyvoval hlavou, ale neslyšel z toho nic, neboť duchem byl stále ještě tam nahoře. Konečně je propustil s tím, že učiní potřebná opatření. A když opět osaměl, zůstal sedět za psacím stolem, jako by dřímá, hlavu v dlaních, oči zakryté. Před ním ležela pošta. Odhodlal se a vyhledal očekávaný dopis s odpovědí správní rady. Zprvu mu řádky tančily před očima, ale nakonec přece jen pochopil, že by páni ze správní rady nic neměli proti nějaké srážce, přirozeně mu neradili, aby situaci hnal na ostří nože, ale naznačovali, že kdyby došlo k nepokojům, uspišilo by to rozuzlení stávky, protože by si to vyžádalo energický zákrok. A tu už pan Hennebeau dál neváhal a rozeslal telegramy na všechny strany: do Lilie prefektovi, do Douai na vojenské velitelství, do Marchiennes četníkům. Tím se mu ulevilo. Nyní se může klidně zavřít doma, a dokonce dal rozhlásit, že má záchvat dny. Celé odpoledne se skrýval ve své pracovně, nikoho nepřijímal a jen pročítal telegramy a dopisy, které dál jen přšely. A tak mohl zdálky sledovat pochod havířů od Magdaleny ke Crèveceour, od Crèveceour k Viktorii, od Viktorie ke Gaston-Marii. Na druhé straně mu 7 docházely zprávy o bloudění četníků a dragounů, kteří se soustavně obraceli zády k ohroženým šachtám. Ať se tam třeba pobijí, ať to všechno rozmlátí, pan Hennebeau, opět hlavu v dlaních a oči zakryté, se nořil do hlubokého ticha prázdného domu, v němž jen občas zachytil vzdálený rachot nádobí z kuchyně, kde kuchařka vstupovala do vrcholné fáze přípravy večeře.

V pracovně už se šefilo, blížila se pátá hodina, když se náhle ozval hluk. Pan Hennebeau, ještě jako omráčený, nehybně opřen lokty o papíry, nadskočil. První jeho pomýšlení bylo, že to se vrací ti dva ničemové. Ale hluk sílil, a náhle, právě v okamžiku, kdy přistupoval k oknu, propuklo hrozivé volání:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

To stávkující zaplavovali Montsou, zatímco četníci v domnění, že se chystá útok na Voreux, klusali opačným směrem, aby šachtu obsadili.

V tutéž dobu dva kilometry před prvními montsouskými staveními, nedaleko rozcestí, kde se hlavní silnice protíná se silnicí vandamskou, paní Hennebeauová se svými mladými společníci právě zažila setkání s průvodem stávkujících. Výlet do Marchiennes se vydařil, začal veselým obědem u ředitele hutí a odpoledne pokračoval zajímavou prohlídkou hutního závodu a sousední sklárny. Když se konečně vracely za čirého soumraku slunného zimního dne, uviděla Cecilka při silnici malé hospodářství a vzpomněla si, že by se chtěla napít mléka. A tak všechny dámy vystoupily z kočáru a Négrel galantně seskočil s koně, selka, celá vyjevená, co to sem jde za panstvo, nevěděla, kam dřív skočit, a začala shánět ubrus, aby dámám prostřela. Ale Lucie a Jana chtěly vidět, jak se mléko dojí, a tak se všichni nahnuli přímo do chlěva, každý s koflíkem v ruce, a tam si udělali na místě piknik. To bylo smíchu, jak se dámy bořily nohama do podestýlky!

Paní Hennebeauová s mateřsky shovívavým výrazem štitivě upíjela z koflíku, když ji náhle znepokojil podivný hluk, který sem dolehl zvenčí.

„Co je to?“ ^

Chlív stál přímo při silnici a měl velká vrata, neboť sloužil zároveň jako seník. Děvčata už vykukovala ze vrat, i s úžasem pozorovala, jak se zleva po vandamské silnici valí jako černá řeka dav řvoucích lidí a jak zahýbá na hlavní silnici.

„Hrome,“ zabručel Négrel, který rovněž vyšel ven, „snad se ti naši křiklouni nerozzlobili doopravdy?“

„To budou asi zase ti uhlíři,“ řekla selka. „Už tudy jdou dneska podruhy. Říká se, že je to špatný, že už jsou pány v celém kraji.“

Opatrně trousila slovo za slovem a pozorovala, jak to na návštěvníky účinkuje, a když uviděla na všech tvářích zděšení a úzkost, které na nich toto sdělení vyvolalo, dodala honem:

„To je pěkná pakáž!“

Négrel si uvědomil, že už není čas, aby dámy nastoupily do kočáru a dojezdy do Montsou, a proto nařídil kočímu, aby rychle zavezl vůz s koňmi do dvora a tam je ukryl za kolnu. Pod tutéž kolnu pak uvázal i svého koně, kterého mu držel chlapec ze statku. Když se vrátil do chlěva, shledal tetu i slečny ve stavu blízkém zoufalství, právě se chystaly přijmout nabídku selky, aby se uchýlily k ní do stavení. Avšak Négrel se domníval, že budou v daleko větším bezpečí, když zůstanou, kde jsou, protože v seně je nikdo hledat nebude, ačkoli vrata špatně doléhala a měla mezi červotočivými prkny takové skuliny, že bylo vidět skrz ně.

„Jen odvahu!“ řekl Négrel. „Nedáme svou kůži lacino.“

Tento žert je ještě víc poděsil. Hluk venku sílil, a ačkoli ještě nebylo nic vidět, bylo to jako by se silnicí hnál prudký bouřkový víchř.

„Ne, ne, já se nechci dívat!“ prohlásila Cecilka a schoulila se do sena.

Paní Hennebeauová, na smrt bleďá, rozlícená na ty lidi, co jí takhle zkazili radost z výletu, stála v pozadí a hleděla kosým štitivým pohledem před sebe, zato Lucie a Jana, i když se také bály, přiložily oko ke skulině, aby jim z té podívané nic neušlo.

Hromové burácení se blížilo, země zaduněla a jako první proběhl Janek vytrubující na troubu.

„Připravit voňavky, blíží se pot lidu!“ zašeptal Négrel, který ač republikánského smýšlení, rád si před dámami na účet sprostého lidu zažertoval.

Avšak tuto jeho duchaplnost smetl uragán pohybu a křiku. Objevily se ženské, na tisíce ženských, rozčuchané vlasy rozevláté dlouhým během, v cárech, jimiž prosvítala holá kůže, ona nahota samic utahaných věčným plozením hladových krků. Některé nesly v náruči děti a občas je zdvihaly nad hlavu jako prapory smutku a pomsty. Jiné, mladší, s bujným poprsím bojovnic, mávaly holemi, a ty Itaré, ty příšerné babizny, ječely, až se jim šlachy na hubeném krku napínaly div nepraskly. Pak se valil dav chlapů, dva tisíce zuřivců, odbíhači, rubači, zakládači, v hutné jedolité mase, tak těsně semknuté a proluté, že v ní zanikaly jednotlivé vybledlé kalhoty nebo roztrhané vlněné svetry a zbýval jen dojem jednotvárně popelavé šedi. Oči plály, bylo vidět černé otvory úst zpívajících Marseillaisu, jejíž slova zanikala v bouřlivém ryku za doprovodu klepání dřeváků na zmrzlé půdě. A nad hlavami davu, uprostřed zježených železných tyčí, pronesla se kolem rovně vztyčená sekera, a tato osamělá sekera byla jako prapor tohoto šiku 1 proti jasnému nebi připomínala svým obrysem ostří gilotiny.

„Ty příšerné obličej!“ vykoktala paní Hennebeauová.

Négrel zamumlal pro sebe:

„To jsem blázen, jestli z nich jediného poznávám. Odkud se tihle raubíři vzali?“

Vskutku, hněv, hlad, ty dva měsíce útrap a nyní ten divoký běh od šachty k šachtě jako by protáhly jindy mírumilovné tváře montsouských havířů ve vlčí čelisti. Slunce právě zapadlo, poslední temněrudé paprsky zalévaly kraj krví. A náhle byla silnice jako řeka krve, po které se dál valili muži i ženy, zkrvavení jako řezníci na jatkách.

„To je nádhera!“ vydechly Lucie a Jana v uměleckém vytržení nad tou hrůznou krásou.

Přesto však se zděšeně uchýlily k paní Hennebeauové, která se opírala o žlab. Trnuly při pomýšlení, že stačí jediný pohled skrz prkna těch rozeschlých vrat, aby je rozsápali ni kusy. I Négrel cítil, jak bledne, on, jindy tak statečný, byl náhle zachvácen děsem, který se vymykal jeho vůli, Oni ni hrůzou, která vane z neznáma. Cecilka v seně už ani nedutala. A ostatní, ačkoli by byli chtěli odvrátit oči, museli se chtě nechtě dívat dál.

Byla to rudá vidina té revoluce, která je jednoho krvavého večera tohoto konce století neodvratně všechny smete.

Ano, jednoho večera rozpoutaný, rozběsněný lid se takto rozběhne po kraji, zbrocen krví měšťáků ponese jejich nabodané hlavy, bude rozsávat zlato z vypáčených truhlic. Ženské budou řvát, chlapi budou mít rozevřené vlčí čelisti, připraveni kousat. Ano, budou to tytéž cáry, tentýž hromový rachot dřeváků, tentýž děsivý dav se špinavou kůží a

páchnoucím dechem, který v nezadržitelném barbarském náporu smete starý svět. Vzplanou požáry, města budou rozmetána do základů, a až se přežene ta divoká říje, to obří posvícení, v němž za jedinou noc chudáci znásilní ženy boháčů a vyprázdní jejich sklepy, pak nastane návrat k divokému životu v lesích. Z ničeho nezbude nic, ani haléř z obrovských jmění, ani titul ze získaného postavení, a tak to bude až do dne, kdy možná vyrostle nový svět. Ano, všechno toto teď táhlo po silnici jako živelná síla a oni cítili její děsivý víchr na tváři.

Ozval se divoký výkřik, který přehlušil Marseillaisu:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Lucie a Jana se přitiskly k omdlévající paní Henne-beauové, zatímco Négrel si stoupl před ně, jako by je chtěl chránit vlastním tělem. Co když se ta zpuchřelá společnost začíná hroutit právě dnes? A pak spatřili něco, co je dorazilo. Jak se dav vzdaloval a už se trousili jen poslední opozdilci, objevila se náhle Mouquetka. Šla schválně pozadu a slídila po měšťácích, kteří je pozorovali skrytí za plotem nebo z oken domů, a kdykoli byl některý z nich příliš daleko, že mu nemohla plivnout do tváře, ukázala mu to, co považovala za vrchol opovržení. Patrně právě nějakého zahlédla, protože si náhle vyhrnula sukně a vystrčila svou obrovskou nahou zadnici, ozářenou posledním zábleskem slunce. Nebylo na tom nic oplzlého, ta bojovná zadnice nebyla vůbec k smíchu.

A všechno zmizelo, proud se valil k Montsou klikatou silnicí mezi nízkými strakatými domky. Kočár vyvezli ze dvora, ale kočí prohlásil, že neručí za to, že by dovezl dámy bez pohromy domů. když je silnice plná stávkujících, i jiná cesta bohužel není.

„Ale nějak se přece musíme dostat domů, čeká na nás večere,“ řekla paní Hennebeauová v zoufalství, bez sebe strachem. „To si ti špinavci museli vybrat zrovna den, kdy niáin hosty. Takovým lidem pak prokazujte dobrodiní!“

Lucie a Jana se pokoušely vytáhnout Cecilku ze sena. Cecilka se bránila, myslela, že ti divoši pořád ještě jdou, opakovala, že je nechce vidět. Nakonec se přece jen zase všechny usadily v kočáře. Négrel, už opět na koni, navrhl, aby se jeho zadními uličkami kolem Réquillartu.

„Jedte pomalu,“ řekl kočímu, „cesta je mizerná. Kdybyste se tamtudy nemohl dostat na silnici kvůli lidem, zastavíte za starou šachtou, a my dojdeme domů pěšky sadem přes zahradu, a kočár zavezete kamkoli, třeba do zájezdního hostince.“

A vyjeli. V dálce se dav vléval do Montsou. Od té doby, CO už dvakrát po sobě viděli procházet četníky a dragouny, obyvatelé se znepokojili, začínali propadat panice. Kolovaly hrůzostrašné zprávy o tom, že se objevily rukou psané plakáty, v nichž se vyhrožuje, že se budou měšťákům párat břicha, nikdo ty plakáty sice nečetl, ale přesto se z nich doslovně citovalo. Hlavně u notáře dostoupilo zděšení vrcholu, když přišel poštou anonymní dopis s varováním, že ve sklepě je zakopaný sud se střelným prachem a že všechno vyletí do povětří, když se notář nepřidá na stranu lidu.

Příchod dopisu způsobil, že se Grégoirovi zdrželi u notáře na návštěvě déle než zamýšleli. Právě o dopise diskutovali a prohlášovali ho za dílo šprýmaře, když do ulice vtrhl dav a dovršil tak poplach v domě. Jen Grégoirovi se usmívali.

Odhrnuli cíp záclony a dívali se, za žádnou Cenu nechtěli připustit možnost nebezpečí a tvrdili, že to určité všechno skončí v dobrém. Odbíjelo pět hodin, času měli dost a mohli počkat, až se ulice uvolní, než přejdou naproti k Hennebeauovým, kde už na ně touto dobou (le) ilka určitě čeká. Ale ostatní obyvatelé Montsou jejich důvěru zřejmě nesdíleli: lidé zděšeně prchali, dveře a okna se prudce zavíraly. Přes silnici spatřili Maigrata, jak se barikádjuje uvnitř v krámě železnými tyčemi, tak bledý a roztřesený, že jeho drobná neduživá manželka musela sama utahovat šrouby.

Dav se zastavil před ředitelskou rezidencí, ozývaly se výkřiky:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

Pan Hennebeau stál u okna, když Hippolyt přišel zavřít okenici, aby kamení nepotlouklo tabulky. Zavřel i ostatní okenice v přízemí, pak odešel do prvního patra a bylo slyšet bouchání a skřípání zástrček, jak postupně zavíral okenice i tam. Bohužel nebylo možno stejně uzavřít okno do kuchyně v suterénu, obrovské vyzývavé okno, v němž probleskovala rudá záře plotny a rozpáleného rožně.

Pan Hennebeau chtěl všechno vidět, a proto mechanicky vystoupil do druhého patra, do Négrelova pokoje, který byl položen nejdále vlevo a z něhož bylo vidět celou silnici, až k podnikovému skladišti. Avšak jak tam stál skryt za žaluzií vysoko nad davem, znovu se octl v zajetí té ložnice s tím umývacím stolem, nyní už utřeným a urovnaným, s tou vychladlou postelí, nyní už zas pěkně čistě ustlanou. Všechno jeho odpolední vztek, celý ten zuřivý zápas uprostřed hlubokého ticha vyústily nyní v nesmírnou únavu. V jeho nitru to vypadalo jako v tomto pokoji: vyvětráno, vymeteno, ranní špína odklizená, všechno v obvyklém korektním pořádku. Nač dělat skandál? Copak se pro něho něco změnilo? Jeho žena má prostě dalšího milence, a že si ho tentokrát vybrala v příbuzenstvu, to už je jenom maličkost, a možná, že to má i jistou výhodu, protože se tak alespoň zachovává dekorum. Pan Hennebeau nyní hleděl sám na sebe s politováním, že vůbec mohl propadnout takovému žárlivému šílenství. Jak je to směšné mlátit pěstí do postele! Když strpěl jiného, strpí i tady toho. Je to jen otázka trochu většího pohrdání. Cítil hořko v ústech, marnost všeho, věčnou trýzeň života, a styděl se sám před sebou za to, že tu ženu stále ještě miluje a touží po ní, i teď, když ji nechává klesat do špíny.

Pod okny propukl řev s novou silou:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

„Pitomci!“ procedil pan Hennebeau skrz zuby.

Slyšel je, jak mu spílají za jeho vysoké příjmy, jak mu ikklávají darmošlapů a pupkáčů, svinských prasat, co se I m žirají dobrotami, zatímco dělníci chcípají hladem. /ruské zahlédly kuchyni, a zvedla se bouře nadávek na adresu bažanta, který se otáčel na rožni, a těch kořených omáček, jejichž vůně jim drásala prázdné žaludky. Jen počkejte, vy svině měšťácký, my vám dáme šampusu a la-užů, až vám břicho pukne!

„Chleba! Chleba! Chleba!“

„Pitomci,“ opakoval pan Hennebeau, „copak jsem já snad šťastný?“

Stoupal v něm hněv proti těmto lidem, kteří ho nechápou. Ochotně by si s nimi vyměnil své vysoké příjmy za tu jejich hroší kůži, za tu schopnost snadného páření bez zbytečných lítostí. Proč je nemůže posadit k svému stolu, ať se nacpou tím bažantem sami, a sám si jít na zálety někam do křoví, válet se s holkami a přitom kašlat na to, s kým se válely předtím! Byl by dal všechno, své vzdělání, svůj blahobyt, svůj přepych, svou ředitelskou moc, jen kdyby mohl být na jediný den posledním z těch ubožáků, jimž vládne, aby konečně byl pánem svého těla a natolik neomalený, aby dovedl zřadit vlastní ženu a jít dovádět se sousedkami. A také toužil hladovět, mít prázdné břicho a křečovitě zkroucený žaludek, který vhání do hlavy závrať: možná, že by to přehlušilo jeho vlastní bolest. Bože, žít jako zvíře, nemít nic vlastního, válet se v žitě s nejošklivější, nejšpinavější vozačkou a umět se s tím spokojit!

„Chleba! Chleba! Chleba!“

A tu se rozhněval a vztekle křikl do vřavy:

„Chleba! Copak chleba je všechno, vy pitomci?“

On sám hlad nemá, a přesto skučí bolestí. Jeho rozvrácené manželství, celý ten rozbolavělý život se mu draly do India v smrtelném chroptění. Nestačí mít co jíst, aby bylo viecechno v pořádku. Který pitomec si vzpomněl, že štěstí lidstva záleží v rozdělení statků? Ti revoluční snílci mohou zbořit společnost a postavit si novou, ale když každému ukrojí po krajici, nepřidají lidstvu jedinou radost, nezbaví ho jediného utrpení. Dokonce bude na světě neštěstí čím dál víc, až jednou i ti psi budou výt zoufalstvím, že byli vytaženi z blažené spokojenosti pudů a povzneseni k neukojenému utrpení vášní. Ne, největší dobrodiní je nebýt, a když už být, tak stromem nebo kamenem, nebo jen pouhým zrnkem písku, které nemůže krváčet pod patou pocestného.

A v tom zoufalství a bolesti panu Hennebeauovi naběhly oči a přetekly horkým proudem slzí. Silnice se už stáplala v soumraku, když se na průčelí rezidence náhle snesla prška kamení. Beze zloby k těm hladovcům, rozružen pouze drásající bolestí v srdci, pan Hennebeau dál koktal uprostřed slz:

„Pitomci! Pitomci!“

Avšak zvítězil výkřik břicha, řev zesílil ve vichřici, která všechno smete:

„Chleba! Chleba! Chleba!“

VI

Štěpán, vystřízlivělý po Kateřiných políčcích zůstal v čele soudruhů. Avšak zatímco je ochraptělým hlasem hnal do Montsou, slyšel ve svém nitru jiný hlas, hlas rozumu, který žasl a tápal se, proč tohle všechno. Nic z toho, co se stalo, přece nechtěl: jak je tedy možné, že od rána jen vrší násilí na násilí, a nyní dokonce obléhá ředitelství, když se původně vypravil na Jean-Bart s úmyslem jednat rozvážně a zabránit katastrofě?

Pravda, sám přitom před chvílí křikl: „Stůj!“ Ale to jenom chtěl uchránit skladiště podniku, které se dav chystal demolovat. Nyní, když už kamení dopadalo na průčelí rezidence, marně hledal obět, proti níž by oprávněně pošval dav, aby zabránil ještě horším katastrofám. Jak tu tak bezmocně stál, sám uprostřed silnice, zavolal na něho nějaký člověk, stojící na prahu hospody U Tisonů, jejíž okna hostinská narychlo zabezdila a nechala volně jen dveře.

„Jo, to jsem já... Ty, poslyš...“

Byl to Rasseneur. Na třicet chlapů a ženských, vesměs z Dvěstěčtyřicítky, kteří zůstali ráno doma a navečer se přišli podívat, co je nového, zaplnilo hospodu, když uvidělo přicházet stávkující. U jednoho stolu seděl Zachar se svou ženou Filoménu, o kus dál Pierron s Pierronkou, obrácení zády, aby jim nebylo vidět do obličeje. Nikdo nic nepil, prostě se sem uchýlili do bezpečí.

Štěpán poznal Rasseneura a už chtěl jít dál, když ho Rasseneur znovu oslovil:

„Ty mě nerad vidíš, co?... Já jsem tě varoval, že z toho budou maléry. Teď si můžete žádat chleba kolik chcete, a dostanete olovo.“

Štěpán se vrátil a odpověděl mu:

„Já hlavně nemám rád zbabělce, co se koukají se založenýma rukama, jak my neseme kůži na trh.“

„Ty to chceš naproti vybilít?“ otázal se Rasseneur.

„Já chci zůstat s kamarády až do konce, i kdyby nás to mělo všechny stát krk.“

Štěpán se v zoufalství opět vmísil do davu, hotov zemřít. Tři děti házely ze silnice kamení a Štěpán, aby zarazil ostatní, se na děti rozebral a hlasitě je okřikl, že rozbíjet okna ničemu neprospěje.

Bertík a Lydie, kteří se připojili k Jankovi, se od něho učili střílet z praku. Střídali se a předháněli se, kdo nadělá větší škodu. Lydie z nešikovnosti trefila nějakou ženskou do hlavy a oba kluci se mohli uválet smíchem. Smrtka a Mouque seděli v pozadí na lavičce a dívali se. Opuchlé nohy Smrtkovi tak špatně sloužily, že se jen stěží došoural až sem, puzen jakousi nepochopitelnou zvědavostí, neboť měl právě dnes onu popelavou tvář, jakou mívával ve dnech, kdy z něho nikdo nevyrazil ani slovo.

Štěpána již nikdo neposlouchal. Vzдор jeho zákazu se kamení sypalo dál a Štěpán s úžasem a zděšením hleděl na tu divokou zvěř, kterou sám pustil z řetězu, tu zvěř, které tak dlouho trvá, než se vydráždí, ale která pak dovede být tak lita a krutá ve svém hněvu. Poznával v nich starou vlámskou krev, krev hustou a klidnou, které trvá měsíce, než se rozproudí, ale pak nezná meze krutosti, hluchá ke všemu, dokud se nenasytí ukrutností. To u nich na jihu Francie dav vzplane rychleji, ale zdaleka toho tolik nedokáže. Štěpán musel násilím vyrvat Levaquovi sekeru z rukou a ani s Maheuem už si nevěděl rady a nedokázal mu zabránit, aby házel kamení oběma rukama. Nejvíce ho však děsily ženské, Levaquová, Mouquetka a ty ostatní, zachvácené vražednou zuřivostí, zuby a nehty vyceněné, štekající jako feny, popichovány Babou Pálenou, která je převyšovala svou vyzáblou postavou. Náhle však nastala nečekaná přestávka, krátký okamžik překvapení přinesl trochu toho uklidnění, jehož nemohl Štěpán svými prosbami dosáhnout. To Grégoirovi se rozhodli, že se rozloučí s notářem a přejdou přes ulici k Hennebeauovým, a vypadali tak klidně, jako by to všechno skutečně považovali jen za žert těch dobrých havířů, jejichž pokora už je sto let živí, že havíři v údivu

skutečně přestali házet kamením, aby neublížili tomu starému pánovi a té staré paní, kteří jako by mezi ně spadli z nebe. Nechali je vejít do zahrady a vystoupit po stupních k zabarikádovaným domovním dveřím, u nichž ostatně pak museli ještě dlouho zvonit, než se jim odhodlali otevřít. Právě se vracela z vycházky komorná Róza a vesele se zubila na rozzuřené havíře, které všechny osobně znala, protože byla zdejší. Teprve když Róza pořádně zabušila pěstmi na dveře, Hippolyt konečně pootevřel. Byl nejvyšší čas, a sotva Grégoirovi zapadli do dveří, začalo kamení pršet nanovo. Dav se vzpamatoval ze svého údivu a volal ještě hlasitěji:

„Smrt měšťákům! Ať žije socialismus!“

Róza se ještě v předsíni smála, jako by to všechno byla velká legrace, a opakovala vyděšenému komorníkovi:

„Ale to oni nemyslí zle, já je znám!“

Pan Grégoire si pečlivě pověsil klobouk, a když pomohl paní Grégoirové odložit vlněnou pelerínu, řekl:

„Oni to jistě nemyslí zle. Až se dost vykřičí, půjdou zase domů, a o to lip jim bude chutnat večeře.“

Vtom právě přicházel po schodech pan Hennebeau. Z okna v druhém patře viděl, co se venku odehrálo, a při- házel, chladně zdvořilý jako obvykle, aby hosty uvítal. Jen jeho bledý obličej ještě nesl stopy pláče, který jím před chvílí lomcoval. Člověk byl zkrocen, zbýval už jen korektní Ředitel připravený splnit svou povinnost.

„Víte, že se dámy ještě nevrátily?“

Teprve tehdy se Grégoirovi znepokojili. Tak Cecílka tu ještě není? Jak se sem dostane, když se ti havíři budou ještě dlouho takhle bavit?

„Už bych byl dávno dal uvolnit prostor před domem,“ dodal pan Hennebeau. „Ale jsem tu bohužel sám, a nevím, kam bych poslal sluhu pro pár četníků a jednoho četaře, kteří by mi to tady vyčistili.“

Róza, která ještě zůstala v předsíni, dovolila si znovu zabreptat:

„Ale pane řediteli, vždyť oni to nemyslí zle!“

Ředitel zavrtěl hlavou, zatímco venku vzrůstala vřava. A ozývaly se temné rány, jak kamení dopadalo na průčelí.

„Já se na ně nezlobím, dokonce je omlouvám. Jen hlupák jako oni si může myslet, že my je snad chceme za každou cenu zničit. Jenže já jsem odpovědný za pořádek... Když si pomyslím, že jsou četníků plné silnice, jak mi to alespoň každý tvrdí, a přitom jsem od rána ještě ani jednoho neviděl!“

Odmlčel se, ustoupil před paní Grégoirovou a řekl:

„Prosím, milostivá paní, nestůjte tady, račte do salónu.“

Vtom však ze suterénu vyběhla rozčilená kuchařka a ještě pár minut je zdržela v předsíni. Že prý za večeri neručí, protože jí pořád ještě nedošly pastičky z lístkového těsta, které si objednala u pekaře v Marchiennes a které měl dodat ve čtyři hodiny. Pekař se určitě těch raubířů polekal a někde po cestě zabloudil. Třeba mu všechno zboží sebrali. A už viděla, jak ty ubohé pastičky, zahnané do křoví, obléhané a konečně dobyté, plní břicha těch tří tisíc ubožáků, kteří volají po chlebě. Teď aspoň pan ředitel ví, na čem je, ona raději celou večeri hodí do kamen, než aby ji zkazila kvůli nějaké revoluci.

„Uklidněte se,“ řekl pan Hennebeau. „Nic není ztraceno, pekař může ještě přijet.“

A jak se znovu otočil k paní Grégoirové a sám jí otvíral dveře do salónu, s úžasem zjistil, že na lavici v předsíni sedí nějaký člověk, kterého si předtím v houstnoucím šeru nevšiml.

„Ale, to jste vy, Maigrat? Copak je?“

Maigrat vstal a objevil se jeho tučný bledý obličej znetvořený hrůzou. Už to nebyl ten vzpřímený klidný tloušť, teď pokorně vysvětloval, že si dovolil vklouznout k panu řediteli, aby ho požádal o ochranu, kdyby ti loupežníci přepadli jeho obchod.

„Vždyť vidíte, že já jsem také ohrožen a že tu nikoho nemám,“ odpověděl mu pan Hennebeau. „Měl jste raději zůstat doma a hlídat si zboží sám.“

„Copak o to, já jsem dal železné závory a nechal jsem tam manželku.“

Pan Hennebeau ztrácel trpělivost, hleděl na něho s nepokrytým opovržením. Ta mu toho ohlíká, ta sušinka ubohá, vyhublá od bití!

„Zkrátka, já vám nemohu v ničem pomoci, snažte se ubránit sám. A radím vám, jděte raději co nejdřív domů, protože už zase volají po chlebě... slyšíte?“

Vskutku, halas se opět stupňoval a Maigrat měl dojem, že v tom křiku zaslechl své jméno. Vrátit se nemůže, to by ho zmlátili. Na druhé straně se děsil pomyslení, že by ho mohli o všechno připravit. Přitiskl tvář ke skleněné tabuli ve dveřích a zpocený, roztřesený se díval v očekávání nejhoršího, zatímco Grégoirovi se konečně odhodlali vstoupit do salónu.

Pan Hennebeau si s dokonalým klidem hrál na hostitele. Ale marně prosil své hosty, aby si sedli. Zavřená zabeďněná místnost, už od soumraku osvětlená dvěma lampami, se při každém výkřiku zvenčí plnila hrůzou. Mezi hebkými závěsy hřměl hněv davu přidušeně, ještě příšernější jakousi nejasnou hrozbou. Hovor se přesto rozproudil, ale neustále se točil kolem této nepochopitelné vzpoury. Pan Hennebeau nechápal, jak se mohlo stát, že to nepředvídal, sám byl tak špatně informován, že nejvíc se zlobil na Rasseneura a tvrdil, že v tom všem poznává jeho zhoubný vliv. Ale i cinici už tu budou každou chvíli, přece ho nemohou takhle zklamat. Grégoirovi zas mysleli jen na dceru: chudinka malá, ona je taková bojácná! Možná že se kočár z opatrnosti vrátil do Marchiennes. čekali tak ještě čtvrt hodiny, znervózněli křikem z ulice, hlukem kamení, které občas zabubnovalo na zavřené okenice. Situace se stávala nesnesitelnou, pan Hennebeau už prohlásoval, že na ty křiklouny půjde sám, zažene je a vypraví se kočáru naproti, když Hippolyt ve dveřích vykřikl:

„Pane řediteli! Pane řediteli! Oni chtějí zabít milostpaní!“

Kočár nemohl projet uličkou za Réquillartem, protože i tam narazil na výhružné hloučky stávkujících. A tak se Négrel vrátil k svému plánu, že dojdou pěšky těch sto metrů, které je dělí od rezidence, a zaklepou na branku vedoucí do zahrady vzadu u stájí: zahradník je uslyší a někdo jim přijde otevřít. Zpočátku šlo všechno hladce a paní

Hennebeauová se slečnami už klepaly na branku, když vtom do uličky vtrhly ženské, které se o tom nějak dověděly. Branku nikdo neotvíral, Négrel se marně pokoušel ji vyломit ramenem. Dav ženských vzrůstal a Négrel v obavě, aby je jejich příval nesmetl, rozhodl se pro zoufalé řešení: že protlačí tetu a slečny skrz zástup obléhajících až k hlavnímu vchodu. Tím však způsobil tlačenci, ženské je nechtěly pustit, řvoucí smečka se hnala proti nim, zatímco dav se převaloval zprava doleva, aniž dosud postihl, oč jde, pouze překvapen tím, kde se tu uprostřed vřavy berou ty nastrojené paničky. V tu chvíli byl zmatek takový, že došlo k jednomu z těch jevů způsobených panikou, jejichž příčinu nelze vysvětlit. Lucie a Jana se dostaly k hlavnímu vchodu a vklouzly dovnitř dveřmi, které jim komorná pootevřela, paní Hennebeauové se podařilo proběhnout za nimi, a nakonec vešel i Négrel a zastrčil petlici v domnění, že Cecílka už je také uvnitř. Ale nebyla, ztratila se po cestě, zachvácená takovým strachem, že místo směrem k domu se vrhla sama do nejhoršího nebezpečí.

„Ihned se ozvaly výkřiky:

„Ať žije socialismus! Smrt měšťákům! Smrt!“

Zdálky si někteří spletli Cecílku, která měla obličej zakrytý závojem, s paní Hennebeauovou. Jiní tvrdili, že je to přítelkyně paní ředitelové, mladá manželka sousedního fabrikanta, kterého dělníci nenáviděli. A ostatně na tom nezáleželo, hlavně je dráždily hedvábné šaty, kožich a navrch ještě bílé péro na kloboučku. Byla navoněná, měla hodinky a hebkou kůži zahalečky, které se uhlí nikdy nedotklo.

„Počkej, ty!“ křikla Baba Pálená. „Však my ti ty tvý kraječky našijeme na prdel!“

„Tohle kradou ty svině nám!“ přisolila si Levaquová. „Bál se to do kožichu, a my můžeme zmrznout! Svlikněte ji, mrchu, ať ví, zač je toho loket!“

Mouquetka už se rozběhla.

„Jo, a nasekat jí na holou!“

V té divoké zášti se ženské mohly utlačit, draly se ve svých cárech dopředu, každá chtěla urvat kus z té bohaté holky. O co, že nemá zadnici o nic pěknější než jiná. A některá je pod tou svou parádou beztak celá shnilá. Už je toho zrovna dost, ať se hezky oblékají jako dělnice, potvory takový, kterým není hanba utrácet padesát sou za vyprání spodničky! Uprostřed těch furií Cecílka jektala zuby, nohy jako zkamenělé, a jen breptala pořád dokola:

„Prosím vás, paní, prosím vás, paní, neubližujte mně!“

Náhle chraplavě vykřikla: čísi studené ruce jí sevřely hrdlo. To ji popadl odzadu starý Smrtka, k němuž jí dav zatlačil. Byl jako opilý hladem, omámený dlouhým utrpením, a náhle se vymanil ze své půlstoleté pokory, hnán jakousi neznámou dávnou hořkostí. Poté co v životě zachránil před smrtí dobrý tucet kamarádů s nasazením vlastního života v plynu a v závalech, povoloval nyní něčemu, co by sám nebyl dovedl vysvětlit, jakémusi zvláštnímu neodolatelnému puzení, fascinován tou bílou dívčí šjí. A protože ten den ztratil řeč, tiskl prsty s výrazem chromého zvířete, které přežvykuje vzpomínky.

„Nasekat jí na holou! Na holou!“ řvaly ženské.

Jakmile si v domě všimli, co se stalo, Négrel a pan Mennebeau znovu otevřeli dveře a odvážně se vrhli na pomoc. Ale dav se nyní tlačil na zahradní mříž, Už bylo těžko se dostat na ulici. Strhla se tam bitka, zatímco zděšení Grégoirovi vyhlíželi z domovních dveří.

„Nech ji bejt, dědo! Je to slečna z Piolaine,“ křikla na Smrtku Maheudka, když poznala Cecílku, které jedna z ženských roztrhla závoj.

Štěpán, otřesen tou pomstou na pouhém dítěti, pokoušel se dav odehnat. A náhle dostal spásnou myšlenku a zamával sekerou, kterou předtím vyrval Levaquovi.

„Na Maigreta, sakra!... Tam je chleba! Zbouráme mu krám!“

A vši silou se rozmáchl a zasadil první ránu do dveří. Levaque, Maheu a několik dalších se k němu přidalo. Ale ženské řádily dál, Cecílka upadla ze Smrtkových spárů do drápů Baby Pálené. Pod Jankovým velením Lydie a Bertík vlezli Cecilce pod sukně, aby se podívali, jakou má taková dáma zadnici. Ženské s ní cloumaly sem a tam, už na ní šaty začínaly prskat, když se náhle objevil jezdec na koni, vrazil do davu a bičíkem šlehal po těch, kdo včas neuškočili.

„Vy bando mizerná! To nám ještě budete bít děti?“

To Deneulin přijížděl na večeři k Hennebeauovým. Seskočil z koně, vzal Cecílku kolem pasu a druhou rukou vedl koně před sebou tak obratně, že mu zvíře sloužilo jako živoucí klín, jímž prorážel dav, který před jeho kopyty uskakoval. Mezitím u zahradních vrat potyčka pokračovala. Deneulin několik lidí surově přimáchl k plotu, ale protlačil se. Jeho nenadálá pomoc vysvobodila Négrela a pana Hennebeaua, kteří byli ve vážném nebezpečí pod přívalem nadávek a ran, a zatímco Négrel konečně odváděl Cecílku dovnitř, Deneulin, který svým mohutným tělem kryl ředitele na stupních ke dveřím, dostal takovou ránu kamenem, že mu div nevymkla rameno.

„Jen si poslužte!“ křikl. „Když jste mi pomlátili stroje, přerážejte mi i kosti!“

A přibouchl za sebou dveře. Na veřejných zarachotilo kamení.

„Jsou jako nepřítel,“ pokračoval Deneulin. „Ještě chvíli, a rozbili mi hlavu jako zralou tykev... Teď už nemá smysl s nimi mluvit... Nevědí, co dělají, teď už jen do nich řezat.“

V salóně se Grégoirovi se slzami v očích dívali na Cecílku, jak přichází k sobě. Nic se jí nestalo, ani škrábnutá nebyla, jen závojíček na to doplatil. Vzápětí však Grégoirovi zažili další otřes, když před nimi náhle stanula jejich kuchařka Melánie a zvěstovala jim, že banda stávkujících demolovala Piolaine. Kuchařka, šílená strachem, přiběhla to oznámit pánům. Také ona vklouzla do domu nepozorovaně, zatímco na chodníku probíhala bitka. A v jejím sáhodlouhém ličení nabýval ten jediný Jankův kámen, který rozbil jedinou okenní tabulku, rozměrů dělostřelecké palby, která pobohla zdi. Všechny názory páně Grégoirovy byly náhle postaveny na hlavu, chtěli mu uškrtit dceru, zdemolovali mu dům! To mu mají tedy havíři opravdu tak za zlé, že ve vši počestnosti žije z jejich práce?

Komorná přinesla ručník a kolínskou vodu a znovu opakovala:

„To je zvláštní, vždyť oni přece nejsou zlí!“

Paní Hennebeauová seděla bledá v křesle a nemohla se ze svého otřesu vzpamatovat, teprve když všichni blahopřáli Négrelvi, vrátil se jí alespoň letmý úsměv. Nejvíce děkovali Négrelvi Cecilčini rodiče, sňatek byl nyní hotová věc. Pan Hennebeau se jen mlčky díval z manželky na toho milence, kterého ještě ráno chtěl zabít, a z něho zas na dívku, která ho toho milence patrně brzy zbaví. Ale teď už na to nespěchal, teď se naopak bál toho, aby pak jeho žena neklesla ještě níž, třeba až k nějakému lokajovi.

„A co vy, holčičky?“ otázal se Deneulin svých dcer. „Vám nic nepolámali?“

Lucie a Jana sice zažily dost strachu, ale byly rády, že to viděly. Teď se tomu smály.

„To byl dneska ale den!“ pokračoval jejich otec. „Jestli vůbec chcete mít nějaké věno, radím vám, abyste si na ně vydělaly samy. A ještě se připravte na to, že mě budete muset žít.“

Deneulin žertoval, ale hlas se mu chvěl. A když se mu obě dcery vrhly do náruče, oči se mu zalily slzami.

Když pan Hennebeau vyslechl jeho přiznání bankrotu, náhlá myšlenka mu zjasnila tvář. Ovšem, to znamená, že Vandame nyní připadne Montsouskému těžarstvu: to je ta odměna, v kterou doufal, ta šťastná náhoda, která mu vrátí přízeň pánů ze správní rady. Při každé osobní katastrofě, která ho v životě potkala, uchýloval se pan Hennebeau takto do přísného plnění úředních povinností a čerpal pro sebe jakési skromné štěstí v přímo vojenské kázni, kterou si ukládal.

Hosté se mezitím pomalu uklidnili, v poklidném světle lamp a v závětví hebkých závěsů upadal salón do znaveného míru. Co se to venku děje? Křiklouni se odmlčeli, kamení přestalo dopadat na dům. A bylo slyšet jen tlumené rány, jako vzdálené bušení sekery z hloubi lesa. Chtěli vědět, co se děje, a vrátili se do předsíně, aby se podívali zasklenými domovními dveřmi. Dokonce dámy a slečny se šly podívat do prvního patra skrz okenice.

„Vidíte toho darebáka Rasseneura tamhle naproti ve dveřích hospody?“ řekl pan Hennebeau Deneulinovi. „Já jsem hned tušil, že v tom má prsty on.“

Avšak sekerou do Maigratova krámu se dobýval Štěpán, a nikoli Rasseneur. A neustále volal k soudruhům, že to zboží uvnitř patří havířům. Copak nemají právo si vzít nazpět, co jim patří, od toho zloděje, který už je takovou dobu na příkaz podniku moří hladem? Pomalu všichni opustili ředitelskou rezidenci a běželi rabovat sousední krám. Znovu se ozvalo volání po chlebě. Tam uvnitř, za těmi dveřmi, tam ten chleba najdou. Nyní je pudilo hladové šílenství, jako kdyby měli v příštím okamžiku všichni tady na místě pomřít, když ho nedostanou hned. Lidé se nahrnuli ke dveřím, že se Štěpán při každém rozmachu sekerou bál, aby někomu neublížil.

Maygrat se z ředitelovy předsíně napřed uchýlil do kuchyně.

Ale tam nebylo nic slyšet a Maigrat už si představoval, jak se u něho v krámě dějí strašné věci, právě když vylezl ven a schoval se za pumpu, uslyšel náhle zcela zřetelně, jak zapraskaly dveře a ihned nato výzvy k drancování, v nichž se ozývalo i jeho jméno. Tak to tedy není jen zlý sen. I když nic neviděl, slyšel nyní všechno a skrz hukot v uších sledoval útok. Každá rána jako by ho zasáhla přímo do srdce. Teď asi povolil pant, do pěti minut je krám dobyt. Všechno to v duchu viděl v strašlivých obrazech, jak se ti lupiči vrhají do krámu, jak páčí zásuvky, trhají pytle, jedí a pijí všechno, nač přijdou, a nakonec srovnávají dům se zemí, až jemu nezůstane nic, ani ta hůl, aby mohl chodit žebrotou. Ne, nesmí jim dovolit, aby dokonali to dílo zkázy, kdyby ho to mělo stát krk! Po celou dobu viděl za oknem na zadní straně domu neduživou postavu své ženy, bledou a zamženou za sklem, s tím výrazem ubohého bitého stvoření se patrně dívá na bližící se zkázu. Pod oknem byla kůlna, na kterou se dalo vylézt se zdi, kterou sousedil Maigratův dům s pozemkem ředitelské rezidence. A po střeše kůlny už bylo snadné se doplížít až k oknu. Maigrata nyní mrzelo, že odešel z domu, a nyní ho to pudilo, aby se tam touto cestou vrátil. Snad by ještě stačil zabarikádovat vchod do krámu skříněmi. Dokonce si vymýšlel jiné hrdinské způsoby obrany, jako například lití vařícího oleje nebo zapáleného petroleje z okna. Avšak jeho láska ke zboží narážela na jeho strach a Maigrat skučel v smrtelném zápase s vlastní zbabělostí. Náhle uslyšel silnější úder sekery a rozhodl se. Lakota v něm zvítězila: raději budou on a jeho žena chránit pytle vlastním tělem, než aby vydal jediný bochník chleba.

Téměř ihned nato se rozlehl křik:

„Vidíte ho?... Vidíte ho?... Kocour je na střeše! Chyťte kocoura, chyťte ho!“

To dav uviděl Maigrata na střeše kůlny. V jakési horečce se Maigrat přes svou velkou váhu vyšplhal po ozdobných laťkách na zdi, ačkoli pod ním praskaly, a nyní se plazil po taškách a snažil se dostat k oknu. Ale střecha byla příkrá, Maigratovi překáželo břicho, nehty se mu lámaly. Přesto však by se byl dovedl až nahoru, kdyby se nebyl začal třást strachem, že ho ukamenují. Neboť dav, na který nyní neviděl, dole pod ním dál křičel:

„Vidíte kocoura? Na něj! Na něj!... Rozbijeme mu hubu!“

A náhle Maigratovi povolily obě ruce najednou a počal se kutálet dolů, odrazil se o okap a dopadl na hřeben zdi tak nešťastně, že přes ni přepadl na ulici a rozbil si hlavu o patník. Mozek vystříkl, Maigrat byl mrtev. Nahoře v okně jeho žena, bledá a zamžená za sklem, se dívala dál.

Nejprve všichni strnuli. Štěpán se zarazil, sekera mu vypadla z rukou. Maheu, Levaque a všichni ostatní zapomněli na krám, zraky obrácené k patě zdi, odkud pomalu tekla úzká stružka krve. Křik utichl, v houstnoucí tmě se rozhostilo ticho.

Avšak ihned nato spustily výkřiky nanovo. To ženské, zpité pohledem na krev, se vrhly kupředu.

„Sláva! Tak přece jenom je ještě pánbůh na nebi! Teď to máš, ty prase jedno, teď je po tobě!“

Ženské obklopile dosud teplou mrtvolu, vysmívaly se jí, tupily ji, ta roztržštěná hlava byla pro ně hnusný ksicht, vykřikovaly smrti do tváře celou odvěkou hořkost svého hladového života.

„Byla jsem ti dlužná šedesát franků, tak teď jsme si kvit, ty zloději!“ řekla Maheudka, stejně rozrušená jako ostatní.

„Teď už mi nebudeš odmítat úvěr... Ale počkej, ještě tě musím trochu vykrmit!“

Oběma rukama nahrabala dvě hrsti hlíny a surově mu je nacpala do úst.

„Na, nažer se!... Nažer se hlíny, nás už teď žrát nebudeš!“

Nadávký začaly pršet s novou silou, zatímco mrtvý ležel daznak a upřeně hleděl velkýma nehybnýma očima do černého nebe, z něhož padala noc. Ta hlína v ústech, to bylo za chleba, který lidem odmítal. Teď už jiný chleba mít nebude.

Žádné štěstí mu to nepřineslo, že nechával chudáky hladovět.

Ale ženské se na něm chtěly ještě jinak pomstít.

Kroužily kolem něho, věřily ho jako šelmy. Všechny hledaly, čím by ho ještě zneuctily, něco zběsilého, jak by si vylily zlost.

Ozval se pronikavý hlas Baby Pálené:

„Vykleštit ho jako kocoura!“

„To je ono, jako kocoura!... Za všechno to svinstvo, co nadělal!“

Mouquetka už mu stahovala kalhoty, Levaquová ho přitom držela za nohy. A Baba Pálená svýma vyschlýma stařeckýma rukama roztáhla nahá stehna a uchopila to mrtvé mužství. Držela je celé a táhla s takovým úsilím, až se jí napínal hubený hřbet a v kloubech jí praštělo. Měkká kůže vzdorovala, Baba Pálená to- musela zkusit znovu, a nakonec urvala celý ten cár, kus chlupatého krvavého masa, zamávala jím a vítězoslavně se zachechtala:

„Už ho mám! Už ho mám!“

Ječivé hlasy uvítaly tu příšernou kořist bouří nadávek.

„Ty prasáku, teď už nebudeš našim holkám dělat parchanty!“

„Už ti nebudeme platit tělem, nebudeme ti muset nastavovat zadnici za kousek chleba!“

„Koukej, já ti dlužím šest franků. Nechceš foršus? Já ti ho dám, ale musel by sis ho umět vzít!“

Ten žert je všechny roztřásl příšerným smíchem. Ukazovaly si krvavý cár jako zlou šelmu, která je všechny sužovala a která teď konečně přemožena schliple visí v jejich moci. Plivaly na něj, cenily zuby, a v divokém výbuchu opovržení opakovaly:

„Už nemůže! Už nemůže!... Ten nepůjde do hrobu jako chlap... Jen ať si shnije, teď už není k ničemu!“

Baba Pálená nabodla uzlík masa na tyč, zvedla ho nad hlavu jako prapor a vyrazila s ním na silnici, ječící ženské za ní. Z krvavého cáru kapala krev, visel splihle jako odřezek masa u řezníka. Nahoře v okně se paní Maigratová ani nepohnula, ale v posledním šerosvitu soumraku kazy v tabulkách krivily její bílou tvář, takže vypadala, jako by se smála. A možná, že se to utýrané, věčně podváděné, od rána do večera nad účty shrbené stvoření skutečně smálo, když uvidělo tu smečku ženských s tím zlým, konečně přemoženým zvířetem nabodnutým na holi.

To příšerné zohavení se odehrálo za mrazivého zděšení. Štěpán ani Maheu ani nikdo jiný nestačili zasáhnout, jen nehybně přihlíželi těm rozběsněným furiím. Ze dveří hospody U Tisonů vyhlížely hlavy, Rasseneur zelený hnusem, Zachar a Filoména, strnulí tím, co viděli. Oba dědové, Smrtka a Mouque, vážně pokyvovali hlavami. Jen Janek se chechtal, šťouchal Bertika loktem, nutil Lydii, aby zvedla hlavu. Ale mezitím se ženské obrátily a táhly pod okna ředitelské rezidence. Nahoře za okenicemi dámy napínaly krky. Nevěděly, co se odehrálo, protože jim zeď bránila ve výhledu, a nyní už byla úplná tma a viděly jen nejasně.

„Co to mají na té holi?“ otázala se Cecilka, která si už dokonce troufla podívat z okna.

Lucie a Jana prohlásily, že je to králičí kůže.

„Ba ne,“ šeptala paní Hennebeauová, „asi někde vyrabovali řeznictví, vypadá to jako kořínek.“

Vtom však strnula a zmlkla. Paní Grégoirová do ní strčila kolenem. Obě zůstaly s otevřenými ústy. Slečny zbledly a už se na nic nepály, jen sledovaly vyjevenýma očima tu rudou vidinu uprostřed noci.

Štěpán se znovu rozmáchl sekerou. Ale pocit nevolnosti trval, ta mrtvota nyní zahrazovala cestu a střežila krám. Mnozí ucouvli daleko dozadu. Jako by se byli nabažili a tím i uklidnili. Maheu stál a mračil se, když mu znenadání někdo zašeptal do ucha, aby utekl. Otočil se a poznal Kateřinu, stále ještě umouněnou, ve starém mužském kabátě, bez dechu. Odstrčil ji, ať prý je kuš, nebo že ji zmlátí. A tu Kateřina zoufale rozhodila rukama, krátce zaváhala a rozběhla se k Štěpánovi.

„Honem uteč! Četníci jdou!“

Také on ji vztekle odháněl a cítil, jak mu tváře znovu nabíhají krví těch jejich políčků. Ale Kateřina se nedala odbýt.

Přinutila ho, aby pustil sekeru, vzala ho za ruce a vši silou ho táhla pryč.

„Když ti říkám, že jdou četníci!... Tak mě přece poslouvej. Abys věděl, tak pro ně došel Chaval a vede je sem.“

Mě to tak dopálilo, že jsem vám to přišla říct... Uteč, já nechci, aby tě chytili!“

A Kateřina ho odvedla v pravý čas, kdy už se v dálce dlažba zachvívala dusotem těžkých bot. Rozlehly se výkřiky:

„Četníci! Četníci!“ Nastala taková panika, tak zoufalý úprk, že ve dvou minutách byla silnice pustá a prázdná, jako by ji zametla víchřice. Jen Maigratova mrtvola ležela na bílé zemi jako černá skvrna. Před hospodou U Tisonů zůstal jen Rasseneur a s úlevou zcela nepokrytě tleskal snadnému vítězství ozbrojené moci, a v pustém temném Montsou, v hlubokém tichu za zavřenými okenicemi strachem zpocení měšťáci jektali zuby a netroufali si ani skulinkou vyhlédnout ven. Rovina tonula v husté tmě, na pozadí tragického nebe hořely jen vysoké pece a koksovny. Těžký klus četníků se blížil, a již byli tu, téměř neviditelní, jednolitá černá masa. A za nimi, pod jejich eskortou, příjížděl konečně povoz marchienneského pekaře. Vůz zastavil, vyskočil z něho kuchtík a jal se s naprostým klidem vybalovat paštičky z listkového těsta.

ČÁST ŠESTÁ

UPLYNULA JEŠTĚ PRVNÍ POLOVINA ÚNORA, KRUTÁ zima, stále stejně nemilosrdná k ubožákům, se prodlužovala do chladných deštivých dnů. Úřady se opět daly do pohybu: Přijel lillský prefekt, prokurátor, generál. Protože na to četníci nestačili, přišlo Montsou obsadit vojsko, celý jeden pluk, jehož jednotky byly utábořeny od Beaug-nies až po

Marchiennes. Ozbrojené hlídky střežily šachty, U každého stroje stáli vojáci. Ředitelská rezidence, skladiště a dokonce některé měšťanské domy se ježily bodáky. Po ulicích zněl už jen pomalý krok hlídek. Na hřebenu haldy stála ve dne v noci stráž jako na hlásné věži nad okolní rovinou, vysoko v ledovém větru, a každé dvě hodiny se jako na nepřátelském území ozývalo volání:

„Stůj!... Heslo?“

Nikde neobnovili práci. Naopak, stávka se ještě rozšířila: Na Crèveceur, na Mirou a Magdaleně zastavili těžbu úplně, stejně jako na Voreux, na Feutry-Cantel a na Viktorii fáralo každý den méně lidí, na Svatém Tomáši, který až dosud zůstal ušetřen, byl nedostatek sil. Hrdost havířů byla dotčena všemi těmi projevy moci a uzavřeli se do zarytého vzdoru. V kolonkách uprostřed řepných polí bylo jako po vymění. Dělníci se nehýbali z domu, jen náhodou bylo možno ojediněle některého potkat, jak jde, hlavu sklopenou, s kosými pohledy na červené kalhoty. A pod tím hlubokým chmurným mírem, v té umíněné pasivitě tváří v tvář puškám, tajila se lživá krotkost, ona nucená trpělivá poslušnost šelem v kleci, které nespouštějí krotitele z očí, připraveny se mu zakousnout do šíje, jakmile se otočí zády. Těžářstvo, pro které tato smrt práce znamenala nesmírné ztráty, se usneslo, že si pozve havíře z belgické pohraniční oblasti Borinage, ale netroufalo si to udělat. A tak bitva zůstávala nerozhodná, na jedné straně havíři zavření doma, na druhé straně mrtvé šachty pod vojenskou ochranou.

Tento mír zavládl hned nazítří po tom hrůzyplném dni a skrýval se za ním takový panický strach, že se o škodách a ukrutnostech pokud možno ani nemluvilo. Při soudním vyšetřování se zjistilo, že Maigrat zemřel následkem pádu se střechy, a příšerné zohavení jeho mrtvoly zůstalo čímsi mlhavým, už opředěným pověstmi. Ani těžářstvo ne-přiznávalo žádné škody, právě tak jako Grégoirovi neměli nejmenší chuť kompromitovat svou dceru ve skandálním procesu, v němž by musela svědčit. Přesto bylo zatčeno několik osob, jako obvykle zcela bezvýznamných, vesměs lidí přihlouplých a vyjevených, kteří nic nevěděli. Pierron se omylem dostal v železnicích až do Marchiennes, z čehož měli kamarádi ještě dlouhou legraci. Také Rasseneura málem odvedli mezi dvěma četníky. Na ředitelství se prozatím jen sestavovaly seznamy osob, které mají být propuštěny, a hromadně se vracely pracovní knížky: jen z Dvěštyřicítky ji dostali Maheu, Levaque a dalších čtyřiatřicet havířů. Veškerá přísnost se pak obrátila proti Štěpánovi, který od onoho bouřlivého večera zmizel a jehož od té doby marně hledali. Udal ho z nenávisti Chaval, ačkoli přitom odmítl prozradit jména ostatních, to ho uprosila Kateřina, aby zachránila rodiče. Dny mýjely, všichni cítili, že ještě nic neskončilo, a s pocitem úzkosti čekali, co bude dál.

Montsouští měšťáci se v noci probouzeli strachem, zdálo se jim, že slyší vyzvánět na poplach, pronásledovala je představa, že cítí zápach střelného prachu. A korunu všemu nasadilo kázání nového faráře, abbého Ranviera, toho hubeného kněze s očima jako řěřavé uhličky, který nastoupil na místo abbého Joira. S jakou lítostí vzpomínali na usměvavou diskretnost toho zavalitého mírného člověka, jehož jedinou snahou bylo nikoho si nerozhněvat. Ten nešťastník abbé Ranvier si dokonce dovolil vystoupit na obranu těch vyvrhelů, kteří jsou hanbou celého kraje. Omlouval stávkující a prudce napadal měšťáky, jimž přičítal veškerou odpovědnost. Neboť to měšťáci, tím že odňali církvi její dávná práva, aby jich zneužili, učinili z tohoto světa prokleté místo bezpráví a utrpení, oni znemožňují dorozumění, oni to ženou k hrůzné katastrofě, protože nevěří v Boha a odmítají návrat k víře a bratrství prvních křesťanů. A dokonce se opovážil boháčům vyhrožovat a varovat je, že setrvají-li ve své zatvřelosti a ne-budou-li poslušni hlasu božího, postaví se Bůh na stranu chudáků: nevěřícím požívačnickům odejme jejich statky a rozdělí je mezi chudé tohoto světa pro větší slávu boží. Pobožné paničky se třásly strachem, notář prohlásil farářovo kázání za socialismus nejhoršího druhu, všichni už viděli abbého, jak v čele bandy s křížem v ruce bourá iněšťáckou společnost zrozenou v roce 1789.

Když si přišli stěžovat k panu Hennebeauovi, ředitel jen pokrčil rameny a poznamenal:

„Kdyby nás moc otravoval, biskup nám od něho pomůže.

A zatímco po celém kraji vanul dech strachu, Štěpán žil hluboko pod zemí v Réquillartu, v Jankově doupěti. Tam se po celou dobu skrýval a nikdo netušil, že je tak blízko, neboť klidná odvaha, s jakou si zvolil skryš přímo v dole, v té opuštěné chodbě staré šachty, pátrání dokonale zmátla. Hrdlo šachty zakrývalo nahoře trní a hloží, které vyrostlo mezi rozvaleným trámovým těžním věže, nikdo už se tam dávno neodvažoval, bylo třeba znát způsob, jak se zachytit kořenů jeřábu, jak se po něm spustit do šachty a potom neohroženě seskočit na nejbližší pevnou příčku, a ještě další překážky Štěpána chránily: nesnesitelný žár v komíně, sto dvacet metrů dlouhý nebezpečný sestup a po něm čtvrt míle obtížného plazení mezi vyborcenými stěnami chodby, než se došlo do té loupežnické sluje plné kořisti. Štěpán tam žil v hojnosti, našel tam láhev jalovcové, zbytek sušené tresky, zásoby všeho druhu. Široké lůžko ze sena bylo velice pohodlné, nikde tu nefoukalo, všude vládla stejnoměrná teplota jako v lázni. Jediné nebezpečí mu hrozilo, že zůstane bez světla. Janek se sám nabídl, že ho bude zásobovat, a počínal si při tom dokonale ostražitě a nenápadně jako Indián, celý šťastný, že může četníky vodit za nos, nosil Štěpánovi všechno možné, až po pomádu na vlasy, ale ne a ne se dostat k balíčku svíček. Po pěti dnech už si Štěpán svítil jen při jídle. Potmě jíst nedovedl, sousta mu zůstávala vězet v krku. Ta nekonečná úplná, stále stejně černá tma, v které žil, působila mu největší utrpení. Ačkoli spal v bezpečí, ačkoli měl dostatek chleba a ačkoli byl v teple, nikdy ho dosud tma tak duševně nezkrušovala jako teď. Měl pocit, jako by mu přímo drtila myšlenky. Trápilo ho, že žije z kradeného. Přes všechny komunistické teorie se v něm bouřily staré zásady vštípené výchovou, pro klid svědomí jedl jen suchý chléb, odměřoval si přiděly. A utěšoval se, že je jeho povinností se udržet naživu, protože ještě nedokončil svůj úkol. A ještě za něco se styděl: vyčítal si tu divokou opilost, jak se tehdy v mrazu na lačný žaludek napil jalovcové, až ho pak vrhla proti Chavalovi s nožem v ruce. Probouzelo to v něm hrůzu z neznáma, z té zděděné choroby, z toho dědičného opilství, jemuž stačí sebemenší kapka alkoholu, aby se zvrhlo ve vražedné šílenství. Skončí snad jednou jako vrah? Když po tom všem našel útočiště v tom nesmírném klidu zemských útrob, Štěpán v jakémsi nabažení se násilí prospal dva dny jako přesycené zvíře, a od té doby u něho pocit hnusu trval dál. Připadal si jako vyždímaný, v ústech hořko, hlavu těžkou jako po strašlivém flámu. Uplynul týden,

Maheuovým, jimž vzkázal, se nepodařilo sehnat svíčku, a tak se musel vzdát světla i při jídle.

Štěpán trávil celé hodiny vleže na seně. Hlavou mu táhly nejasné myšlenky, které sám u sebe nečekal: zvláštní pocit nadřazenosti, který ho odděloval od soudruhů, a se vzrůstajícím vzděláním i povyšování vlastní osobnosti. Nikdy v životě se tolik nenapremýšlel, tápal se sám sebe, čím to, že se v něm hned nazítří po tom divokém tažení od šachty k šachtě probudil takový pocit odporu, a netroufal si na to odpovědět, hnusily se mu vzpomínky na tu nízkou chtivost, na ty hrubé pudy, na zápach vši té provětrávané bídě. Přesto, jak trpěl nedostatkem světla, se nakonec přímo, děsil okamžiku, kdy se vrátí na kolonku. Jak je to odporné, všichni ti chudáci na jedné hromadě, bez kouska soukromí! Není tam s kým vážně*pohovořit o politice, vždyť tam žijí jako dobytek, v tom věčném smradu z cibule! Chtěl jim rozšířit obzory, povznést je k blahobytu a jemným mravům měšťáků tím, že z nich udělá pány, ale jak dlouho to potrvá! Už neměl odvahy čekat na vítězství v této káznici hladu. A tak ho poněkud hrdé vědomí, že je jejich vůdcem, i neustálá potřeba se jimi v duchu zabývat, od nich odpoutávaly, vdechovaly mu duši právě toho měšťáka, jímž tolik opovrhoval. Jednou večer mu Janek přinesl kousek svíčky, který ukradl z lucerny jednomu povozníkovi, a to bylo pro Štěpána pravé dobrodiní. Kdykoli na něho šla ze tmy otupělost, kdykoli mu začínala drtit lebku a dohánět ho k šílenství, na chvíli si rozsvítil, a pak, jakmile zaplašil zlý sen, opět svíčku zhasínal, skoupý na toto světlo, které potřeboval k životu právě tak jako chleba. V uších mu hučelo ticho, slyšel jen občasné úprk hejna myší, praskot staré výdřevy, tichounký šelest pavouka soukajícího pavučinu. A s očima otevřenými do tohoto vlahého nic vracel se ke své utkvělé myšlence, co asi tam nahoře soudruzi dělají. Nikdy by je nebyl opustil, byl by to považoval za vrchol podlosti. A skrýval-li se, pak jen proto, aby zůstal na svobodě, aby mohl radit a jednat. Dlouhé hodiny snění ustálily jeho ctižádost: prozatím mu stačí, když bude takovým Pluchartem, odešel by z práce a věnoval by se výlučně politice, ale sám, někde v čisté místnosti, pod záminkou, že duševní práce pohlcuje člověka celého a potřebuje naprostý klid.

Když mu počátkem druhého týdne Janek řekl, že četníci došli k názoru, že přešel do Belgie, Štěpán se odvážil ze svého doupěte, ještě též večer, jakmile se setmělo. Chtěl se sám přesvědčit o situaci, zjistit, má-li smysl dál vzdorovat. Sám považoval věc za ztracenou, před začátkem stávky pochyboval o jejím výsledku a jen se podřídil běhu událostí, nyní, když pominulo opojení ze vzpoury, vracely se mu původní pochybnosti, obavy, že se těžařstvo nedá donutit k ústupkům. Ale stále ještě si to nechtěl přiznat, mučilo ho pomyšlení na bídu, která vzejde z prohry, na celou tu tíhu odpovědnosti za utrpení, která teď bude ležet na něm. Což se stávkou neskončí i jeho úloha, což to nebude zhroucení jeho ctižádosti a návrat k otupující práci v dole a ke všemu, co se mu v kolonce hnusí? A poctivě, aniž si přitom cokoli nalhával, snažil se znovu nalézt svou víru, dokázat sám sobě, že další odpor je možný, že kapitál zničí sám sebe, bude-li postaven před to heroické sebeobětování pracujících.

Vskutku, celý kraj zněl jedinou nekonečnou ozvěnou zkázy. Když se Štěpán v noci toulal po temných polích jako vlk, který vyšel z lesa, mívával pocit, že přímo slyší, jak se krachující podniky hrouť, od jednoho konce té obrovské roviny k druhému. Po cestě míjel jen mrtvé zavřené továrny, jejichž budovy chátraly pod kalným nebem. Nejvíce utrpěly cukrovary, u Hotona a Fauvella nejprve snížili počet zaměstnanců a pak se oba cukrovary postupně zhroutily. V Duteuillově parním mlýně se druhou sobotu v měsíci zastavil poslední žernov. Bleuzovu kablovku stávka doslova zabila. Směrem k Marchiennes se situace každým dnem zhoršovala: v Gageboisově sklárně všechny pece vyhasly, Sonnevillovy stavební podniky neustále propouštěly, jediná ze tří vysokých pecí Hutního závodu dosud hořela, na obzoru už nezářila žádná koksová baterie. Stávka montsouských havířů vzešla z průmyslové krize, která už dva roky narůstala, a nyní, tím že tuto krizi ještě zhoršila, uspišila katastrofu. K dosavadním příčinám bídy, jako bylo zastavení objednávek z Ameriky a zmrazení kapitálu, který byl blokován v nadprodukcí, připojil se nyní nepředvídaný nedostatek paliva pro těch několik málo kotlů, v nichž se ještě topilo, když šachty přestaly dodávat potravu pro stroje, znamenalo to úplný konec. Montsouské těžařstvo, které ze strachu před všeobecnou tísní začalo snižovat těžbu a mořit dělníky hladem, dospělo nezadržitelně už koncem prosince do situace, kdy mu nezbyl na skládkách všech jeho dolů ani kousek uhlí. Všechno spolu souviselo, pohroma vanula zdaleka, každý pád působil pád další, jeden podnik porážel druhý a drtil ho v tak rychlém sledu, že zpětný odraz této katastrofy pociťovali až daleko v okolních městech, v Lilie, Douai, Valenciennes, kde bankéři utíkali s penězi a přiváděli celé rodiny na mizinu.

Často se Štěpán někde v ohbí cesty zastavil a uprostřed ledové noci naslouchal, jak se trosky hrouť. Plnými plícemi vdechoval tmu, unášen radostí z toho zmaru, nadějí, že jednou přece jen slunce vzejde nad zkázou starého světa, až ze všech těch velkých jmění nezůstane kámen na kameni a rovnostářské měřítko proběhne těsně při zemi, jako kosa. Avšak v celém tom božím dopuštění ho zajímal zejména osud šachet Montsouského těžařstva. A tak chodil oslepen tmou a postupně šachty navštěvoval a radoval se, kdykoli se dověděl o nějaké nové škodě. Stále docházelo k závalům, a čím déle zůstávaly chodby opuštěné, tím vážnější škody nastávaly. Nad severní chodbou jámy Mirou se půda propadla tak hluboko, že v délce sto metrů zmizel kus silnice do Joiselle jako při zemětřesení. A podnik sedláckům za zmizelá pole bez smlouvaní platil náhradu, znepokojen řečmi, které se kolem těchto nehod šířily. Crèvecoeur a Magdalena, kde byla hornina zvlášť drolivá, se stále víc zanášely. Říkalo se, že to prý na Viktorii zasypalo dva důlní, že Feutry-Cantel zatopila náhlá záplava, že se na Svatém Tomáši bude muset vyzdít na kilometr chodeb, protože se tam zanedbaná výdřeva všude bortí. Tak každá hodina znamenala obrovské náklady, průlom do dividend akcionářů, rychlou zkázu šachet, která nakonec musí pohltit ty slavné montsouské denáry, z nichž každý se za jediné století zestonásobil.

A při pohledu na tyto opětovné rány vracela se Štěpánovi naděje, až v něm nakonec zvítězilo přesvědčení, že třetí měsíc odporu už určitě dorazí toho netvora, to lenivé a přesycené zvíře, dřepící tam kdesi jako modla v neznámé své svatyně. Věděl, že montsouské nepokoje způsobily v pařížském tisku značný rozruch, že se rozpoutala zuřivá polemika mezi vládním a opozičním tiskem, při níž se otiskovaly hrůzostrašné příběhy, jichž se zneužívalo zejména proti Internacionále, které se císařská vláda začínala bít, ačkoli ji zpočátku podporovala, a protože si správná rada už netroufala dělat, že o ničem neví, dva její členové se uráčili a přijeli věci na místě vyšetřit, přitom si však počínali s

naprosto zjevnou neochotou, jako by je výsledek vyšetřování ani nezajímal, takže po třech dnech zase odjeli s tím, zeje vlastně všechno v nejlepším pořádku. Ale Štěpánovi přátelé naopak tvrdili, že po celou dobu svého pobytu v Montsou pánové ze správní rady schůzovali a že přímo horečně pracovali na nějaké transakci, o níž nikdo z jejich okolí neprozradil ani slovo. Štěpán tomu však nevěřil, prohlašoval, že to všechno bylo jenom na oko, a dokonce v odjezdu obou pánů spatřoval zmatený útěk: jestliže teď i ti nebezpeční páni jdou od toho dál, znamená to, že je vítězství jisté. Ale příští noc propadl znovu beznaději. Těžařstvo má příliš pevný hřbet, než aby mu ho něco tak snadno přerazilo, může si dovolit ztratit milióny, protože si to v budoucnu všechno vynahradí na dělnících prostě tím, že jim ubere chleba. Tu noc došel Štěpán až na Jean-Bart a tam se dovтіpil, jak se věci skutečně mají, když mu tamní dozorce prozradil, že se jedná o prodej Vandamu Montsousemu těžařstvu. U Deneulinů to prý vypadá žalostně, jako když boháci přijdou do bídy, starý se rozstonal z toho, jak je bezmocný, a starostmi zestárl o kolik let, dcery mezitím zuřivě bojují s věřiteli, aby zachránily vlastní košile. To ve vyhladovělých kolonkách není lidem tak zle, jako tady u těch měšťáků, kde se voda pije jenom potají. Na Jean-Bartu se práce neobnovila, na Gaston-Marii bylo nutno vyměnit čerpadlo, a přitom, ačkoli je namontovali velice rychle, došlo už mezitím k zátopě, a vznikla další velká vydání. Deneulin se konečně odhodlal a požádal Grégoirovy o půjčku sto tisíc franků. Jak ostatně očekával, Grégoirovi mu ji odmítli, a to ho dorazilo. Prý mu odmítají z přátelství, aby mu ušetřili další nesmyslný zápas, a ať prý šachty prodá. O tom však nechtěl Deneulin ani slyšet. Zuřil při pomýšlení, že by celou stávku měl zaplatit on, a jen doufal, že dřív umře návalem krve do hlavy, hrdlo stažené mrtvicí. A nakonec Deneulin přece jen nabídku těžařstva vyslechl. Jednali s ním naprosto bezohledně a tu skvělou kořist, kterou představoval opravený a nově vybavený důl, jehož výnos brzdí jen nedostatek úvěru, ocenili směšně nízko. Ať prý je rád, když za něj dostane tolik, aby mohl uspokojit věřitele. Deneulin přesto celé dva dny vzdoroval těm dvěma pánům ze správní rady, kteří se utábořili v Montsou, rozlícen tím, jak chladnokrevně zneužívají jeho tísně, křičel na ně svým zvučným hlasem, že doly neprodá a neprodá. A na tom prozatím zůstalo, pánové se vrátili do Paříže, aby si počkali, až bude úplně v koncích. Štěpán si uvědomil, jak se tu velký kapitál hojí na cizí pohromě, a znovu propadl beznaději, viděl před sebou onu nepřemožitelnou sílu velkého kapitálu, jemuž jde v bitvě k duhu i porážka menšího spojence, protože se živí mrtvolami těch, kdo padají kolem něho.

Naštěstí přinesl nazítří Janek Štěpánovi dobrou zprávu. Roubení těžní šachty na Voreux praská, voda prosakuje všemi spárami, museli tam poslat partu tesařů, aby to rychle spravili.

Až dosud se Štěpán jámě Voreux vyhýbal, znepokojovala ho ta černá silueta hlídky, věčně stojící na haldě vysoko nad rovinou. Nebylo možno ujít její pozornosti, vévodila celému okolí, vysoko proti nebi, jako plukovní prapor. Ke třetí hodině ráno se nebe zatáhlo a Štěpán se vypravil na Voreux, tam mu kamarádi vysvětlili vady na roubení, a dokonce vyslovili názor, že je nejvyšší čas celé bednění vyměnit, což by ovšem znamenalo zastavit těžbu na dobré tři měsíce. Dlouho pak ještě obcházel Štěpán kolem šachty a naslouchal, jak v hlubině buší kladiva tesařů. Blažilo ho pomýšlení na tu ránu, která potřebuje ošetření.

Když se na úsvitě Štěpán vracel, opět spatřil na haldě hlídku. Tentokrát ho nemůže nevidět. A jak šel, myslel na ty vojáky, které vzali z lidu a proti lidu je ozbrojili. Jak by bylo vítězství revoluce snadné, kdyby armáda přešla náhle na její stranu! Stačilo by, aby si dělník, rolník v kasárnách vzpomněli na svůj původ. V tom bylo největší nebezpečí, to byla ona hrůza, již se děsili měšťáci, až jim zuby drkotaly, tato možnost, že by je armáda zklamala. Za dvě hodiny by byli smetení, vyhlazeni zároveň s požitky a neřestmi svého hříšného života. Říká se, že prý už celé pluky jsou nakaženy socialismem. Je to pravda? Je možné, že skutečně zavládne spravedlnost pomocí patron, které vojákům rozdají měšťáci? Odkud přiskočil Štěpán k další naději: co kdyby se tak pluk, jehož hlídky strážejí šachty, přidál na stranu stávků? postřílel celé těžařstvo a nakonec odevzdal doly havířům?

A jak šel dál, hlavu plnou těchto úvah, náhle si uvědomil, že stoupá na haldu. Co kdyby si s tím vojákem promluvil? Alespoň by se dověděl, co si myslí. Na pohled lhotejně se blížil, jako by vybíral z hlušiny staré úlomky dříví. Hlídka se ani nepohnula.

„Mizerné počasí, co, kamaráde?“ řekl posléze Štěpán. „Vypadá to na sníh.“

Voják byl mladý, světlavý, s mírným bledým obličejem posetým pihami. Ve vojenském plášti vypadal nesvůj, zřejmě nováček.

„No jo,“ zamumlal. „Vypadá to tak.“ A modrýma očima se dlouze zahleděl na to kalné nebe, na ten začouzený úsvit, jehož saze tíží jako olovo celou rovinu, kam oko dohlédne.

„To je hloupost, postavit vás zrovna sem, tady musíte promrznout na kost,“ pokračoval Štěpán. „Dělají, jako by na ně táhli kozáci!... Tady nahoře to vždycky fouká.“ Vojáček se třásl zimou, ale nenařikal si. Byla tu sice opodál kamenná bouda, kam se schovával starý Smrtka za zvlášť větrných nocí, ale rozkaz zněl nevzdalovat se z hřebene haldy, a vojáček se ani nehnul, ruce tak zkřehlé, že v nich sotva udržel zbraň. Patřil k četě šedesáti mužů, která strážila Voreux, tato krušná stráž na něho připadala často, a už ho také mohla přijít draho, když mu jednou omrzly nohy tak, že už je ani necítil. Ale femeslo to vyžadovalo a vojáček tou pasivní poslušností jen ještě víc otupěl, na otázky odpovídal zajímavě jako rozespalé dítě. čtvrt hodiny se ho Štěpán marně snažil rozpovídat o politice. Vojáček říkal ano, říkal ne, a vypadal, že nerozumí ani slovo, kluci říkají o kapitánovi, že je republikán, ale on sám žádný názor nemá, jemu je to jedno. Když dostane rozkaz, aby střílel, tak bude střílet, protože jinak by byl potrestán. Dělník Štěpán mu naslouchal a zmocňovala se ho nenávisť lidu k armádě, k těm bratřím, kterým navlékli na zadnici červené kalhoty a tím jim změnili srdce. „A jakpak se jmenujete?“ „Jula.“

„A odkud jste?“ „Tamhle, z Plogoffu.“

Namátkou ukázal rukou. Je to v Bretani, víc toho neví. Jeho bledá tvářička ožila, vojáček zjhl a zazubil se.

„Mám tam maminku a sestru. To víte, že na mě čekají. Jenže to si ještě počkají. .. Když jsem rukoval, doprovázely mě až do Pont-1'Abbé. Starej Lepalmec nám půjčil koně, a ten si tenkrát na kopci před Audiernem div nohy nepolámá. Bratranec měl nachystaný klobásy, ale ženské tak brečely, že nám to ani nelezlo do krku... Ach jo, to je to všechno

daleko!“

Oči se mu orosily, ačkoli se zubil dál. Plogoffská pustina, ta divoká špička pevniny bičovaná bouřemi, se mu jevila zaplavená sluncem, v růžové době vřesu.

„Poslyšte,“ otázal se vojáček, „myslíte, že mi dají po dvou letech dovolenou, když nebudu mít žádnéj trest?“ Štěpán se rozhovořil o své rodné Provánsi, odkud odešel jako dítě. Rozednívalo se, na popelavém nebi začaly poletovat sněhové vločky. Náhle se Štěpán znepokojil, neboť si všiml, že se k nim mezi trním plíží Janek, zřejmě udivený, že ho vidí tam nahoře. A Janek mu dával rukou znamení.

Nač ty sny o sbratření s vojáky? To bude ještě trvat léta!

Štěpána mrzel tento nezdařilý pokus, jako kdyby byl počítal s tím, že se podaří. Sestoupil z haldy a běžel se zase schovat do Réquillartu, srdce opět zlomené jistotou porážky. Janek běžel vedle něho a nadával na toho rošťáka, že docela určitě zavolal hlídku, aby po nich střílela.

Na hřebeni haldy stál Julia bez hnutí, pohled ztracený v padajícím sněhu. Přiblížil se seržant se svými muži, vyměnil si predepsaná hesla. „Kdo tam .. Heslo!“

A hned nato zas odcházely těžké kroky, dunivě, jako na dobytém území. Ačkoli už bylo skoro světlo, v koloniích se nic nehýbalo, havíři pod vojenskou botou zaryté mlčeli.

II

Dva dny už sněžilo, třetí den ráno přestalo, obrovský bílý příkrov ztuhl mrazem, a tento černý kraj, jehož cesty byly jako inkoustová kaše a jehož zdi a stromy byly věčně poprášené uhelným prachem, se celý zaběhl, kam oko dohlédne. Dvěstěčtyřicítka ležela pod sněhem, jako by do něho zapadla. Ze střešních nestoupal ani obláček kouře. Domy bez ohně byly stejně studené jako kamení na silnici, silná vrstva sněhu na střechách netála. Z kolonky už zbyly jen jakési veliké bílé dlaždice, naskládané uprostřed planiny, vidina mrtvé vesnice zahalené v rubáši. Jen hlídky, které procházely ulicemi, zanechávaly po sobě blátivou změť šlápot.

U Maheuových spálili předešlý večer poslední lopatku mouru, a v tom strašném nečase, kdy už ani vrabec nenacházel stéblo trávy, nebylo na sbírání na haldě ani pomyšlení. Alzira tak dlouho prohrabávala sníh svými ubohými ručkama, až se těžce rozstonala. Maheudka ji musela zabalit do roztrhané příkrývky, než přijde doktor Vander-hagen, k němuž už dvakrát běžela a kterého nikdy nezastihla doma. Podruhé však služebná slíbila, že pan doktor zajde na kolonku ještě před večerem, a Maheudka nyní stála u okna a vyhlížela ho, zatímco nemocné děvčátko, které nechtělo zůstat nahoře v posteli, se tetelilo na židli v klamně předstávě, že je tady u vyhaslých kamení tepleji. Na protější židli starý Smrtka, nohy opět ztuhlé, jako by spal. Lenora ani Jindra se nevrátili z výpravy na silnici, kam se vydali s Jankem žebrot. Po pusté svítnici jen Maheu přecházel těžkým krokem a při každém obratu narážel na zeď s vyjeveným výrazem zvířete, které už nevidí svou klec. Také petrolej došel, ale odraz sněhu zvenčí zářil tak bíle, že vzdor soumraku osvětloval místnost.

Ozval se hluk dřeváků, dovnitř vrazila Levaquová a už do dveří volala na Maheudku:

„Tak to prej tys o mně povídala, že chci na svém nájemníkovi za každý vyspání dvacet sou!“ Maheudka pokrčila rameny.

„Neotravuj, já jsem nic takového neřikala... A vůbec, od koho to máš?“

„Prej jsi to říkala, tak to musíš vědět nejlíp... A taky jsi prej říkala, že nás slyšíš skrz zeď, jak tento, a že máme u nás doma takový svinstvo proto, že se s ním pořád válím v posteli... No řekni, žes to neříkala, ty!“

Každý den tak propukaly hádky způsobené věčným klábosením ženských. Zejména sousedé a sousedky se neustále rozkmoťovali a zase smířovali. Ale až dosud nebyla ještě žádná srážka takhle zatrpklá a tak zlá. Teprve nyní za stávky vybičoval hlad staré hořkosti, lidé se potřebovali nějak vybit: a každá hádka mezi ženskými měla v zápětí krvavou rvačku mezi chlapy.

A už tu byl i Levaque a táhl za sebou vzpouzejícího se Boutcloupa.

„Ať tady kamarád sám řekne, jestli někdy dal můj ženě dvacet sou za vyspání!“

Dobrák nájemník skrýval svůj zmatek ve vousech a zájímavě se ohrazoval:

„Tak to zas ne, to nikdy!“

Levaque zamával Maheuovi před nosem zaťatou pěstí I spustil výhrůžně:

„Víš, tak tohle já si nenechám líbit! Říct něco takového moje stará, tak ji přerazím... Ty tomu snad věříš, co ona povídá?“

„Tak hergot!“ křikl Maheu, jehož dopálilo, že byl takto vyrván ze svých chmurných úvah. „Dejte mi pokoj s vašimi lihy! Jako kdyby toho trápení nebylo už takhle dost... Jdete mi s tím někam, nebo bude zle!... A kdo to vlastně říkal, že to řekla moje stará?“

„Kdo to říkal? No přece Pierronka!“ Maheudka vybuchla rezavým smíchem, znovu se obrátila k Levaquové a řekla:

„Jo tak, Pierronka!... Tak já ti zas povím, co řekla mně. Že prej líháš s oběma svými chlapama najednou, s jedním navrch a druhým vespod!“

Od toho okamžiku už nebyl smír možný. Všichni se do sebe navzájem pustili, až Levaque nakonec předhodil Maheuovým, že toho Pierronka napovídala taky spoustu o nich, třeba jak prodali Kateřinu a že se všichni, až po ty malé parchanty nakazili tím svinstvem, co si Štěpán uhnal od jedné kurvy ve Vesuvu.

„Tohle že řekla? Tohle že řekla?“ řval Maheu. „Tak dobrá, já si na ni dojdu, a jestli řekne, že to řekla, tak jí rozbiju hubu!“

A Maheu už se řítí ze dveří, Levaquovi za ním, aby nic nezmeškali, zatímco Boutcloup, který nenáviděl aféry, se tiše vytratil domů. Maheudka rozpálená hádkou už chtěla za nimi, když vtom Alzira zasténala. Maheudka těsněji přitáhla příkrývku přes to tetelící se dětské tělíčko a znovu si šla stoupnout k oknu, pohled v neurčitu. Ten doktor nejde a nejde!

U Pierronů před dveřmi našli Maheu a Levaquovi Lydii, jak přeshlapuje ve sněhu. Dům byl zavřený, skulinou okenice prosvítalo světlo, Lydie napřed odpovídala na jejich otázky stísněně: ne, tatínek není doma, šel do prádelny za Babou Pálenou, aby jí pomohl s prádlem. A pak, když se jí ptali, co dělá maminka, Lydie se zarazila a dál už nechtěla mluvit. Nakonec to s potměšilým zatřpyklým smíchem přece všechno vyklopila: maminka ji vyhodila z domu, protože přišel pan Dansaert a chtěli si spolu v klidu popovídat. Dansaert už od rána obcházel kolonku s dvěma četníky a pokoušel se verbovat lidi do práce, těm slabším vyhrožoval a všude rozhlašoval, že když se v pondělí nezačne na Voreux fátat, podnik je odhodlán si najmout Belgičany. Když už se chýlilo k večeru a Dansaert zastihl Pierronku doma samotnou, propustil četníky a sám zůstal v teple u Pierronky při skleničce jalovcové.

„Tiše, buďte tiše, na to se musíme podívat,“ zašeptal Levaque s uličnickým úšklebkem. „Domluvíme to až potom. .. A ty, uličnice jedna, koukej zmizet!“

Lydie ustoupila o pár kroků, a Levaque přiložil oko ke skulině v okenici. Přidušeně vyjekl, nahrbil hřbet a počal se otřásat tichým smíchem. Pak se podívala Levaquová, ta však prohlásila štitivě, že je jí z toho nanic. Maheu ji odstrčil, aby se také podíval, a poznamenal, že to si člověk přijde na své. A dál se po řadě střídali u okenice a dívali se skulinou jako ve frašce. Uvnitř světnice zářila čistotou, v krbu vesele plápolal oheň, na stole byla mísa koláčů a vedle ní láhev a sklenice, zkrátka, učiněné hody. A to právě nakonec oba chlapy tak rozzuřilo, ačkoli by se tomu, CO viděli, byli za jiných okolností smáli ještě půl roku. Že se dává klátit, sukně až nad hlavou, to je prostě legrace. Ale že si to dává u rozpálených kamen a že se přitom posilňuje cukrovím, když kamarádi nemají ani tu skývu chleba, ani kousek uhelného bláta, to už je vyložené svinstvo.

„Táta jde!“ vykřikla Lydie a vzala do zaječích.

Pierron se klidně vracel z prádelny, balík prádla na rameni. Maheu ho ihned oslovil:

„Ty, poslyš, ta tvoje prej říkala, že jsme prodali Kateřinu a že jsme doma všichni nakažení... A teď mi ale pověz, kolik tobě platí za tu tvoji ten pán, co se po ní právě teď vozí?“

Pierron jako omráčen nechápal, když vtom Pierronka, která se polekala tolika hlasů, zbrkle pootevřela dveře a vyhlédla ven. Uviděli ji celou rozpálenou, živůtek rozepnutý, vy kasanou sukni zastrčenou za pasem, v pozadí si Dansaert rychle navlékal kalhoty. Naddůlní se honem vytratil, bál se, aby se ta historie nedostala k sluchu pana ředitele. A tu propukl skandál, smích, křik, nadávky.

„Když tak pořád vyčítáš druhým, jaký jsou špindíry,“ křičela Levaquová na Pierronku, „není divu, že ty jseš špindíra, když se dávaš drhnout od pánů!“

„A drbna je to taková,“ navázal Levaque. „Tahle svině říká prosím o mý ženě, že líhá najednou se mnou a s naším nájemníkem, prej s jedním navrch a s druhým vespod!... JO, já vím, žes to říkala ty!“ Pierronka se už vzpamatovala a čelila nadávkám, dokonale přezíravá ve své jistotě, že je z nich ze všech nejhezčí a nejbohatší.

„Co jsem řekla, to jsem řekla, dejte mi pokoj!... Co je vám do toho, co já dělám, vy bando nepřejícná, beztak nám závidíte, že si ukládáme peníze do záložny! Vy si říkejte, co chcete, on můj starej dobře ví, proč sem pan Dansaert přišel!“

Vskutku, Pierron se hněval na sousedy, bránil ženu. A tu se všichni obrátili proti němu, nazvali ho zaprodancem, špiclem a hlídacím psem podniku, a vyčtli mu, že se doma tajně cpe dobrotami, které od pánů za svou zradu dostává. Pierron se ohrazoval, tvrdil, že mu prý Maheu strčil pod dveře výhružný lístek, na němž byly dva zkřížené hnáty a pod nimi dyka. A skončilo to samozřejmě tím, že se chlapi poprali, čímž ostatně od té doby, co i ti nejmírnější zdivočeli hladem, končily všechny hádky mezi ženskými. Maheu a Levaque se vrhli pěstmi na Pierrona, museli je od sebe odtrhnout.

Právě když Pierronovi vytryskla krev z nosu, objevila se jeho tchyně Baba Pálená s prádlem. Když se dověděla, oč jde, poznamenala jen stručně:

„Svinák, dělá mi ostudu.“

Ulice se znovu vyčistila, jediný stín už neporušoval bělostnou sněhovou plochu ^kolonka znovu upadla do smrtelné strnulosti a dál umírala hladem a zimou.

„A co doktor?“ otázal se Maheu, když zavřel dveře.

„Nepřišel,“ odpověděla Maheudka, stále u okna.

„Děti už jsou doma?“

„Ne, nejsou.“

Maheu začal znovu těžce přecházet od zdi ke zdi, tupě jako omráčený vůl. Kmotr Smrtka seděl strnule na židli a ani hlavu nezvedl. Alzira také nic neříkala, snažila se netrást zimou, aby jim ušetřila starosti, ale přes svou mučednickou statečnost se roztřásla tak silně, že bylo slyšet, jak se její utlé dětské tělo tetelí pod pokrývkou, zatímco se široce otevřenýma očima dívala na bledý odlesk bělostných zahrad na stropě, který zaplavoval světnici mdlým měsíčním světlem.

Nyní už to bylo jen tiché umírání v prázdném domě, v němž zbyly jen holé stěny. Po obsahu matrací putovaly k vetešníkovi i povlaky, pak přišla na řadu prostěradla, prádlo, všechno, co se dalo prodat. Jednou večer prodali za dva sou dědův kapesník. Při každém loučení s některým předmětem té chudé domácnosti tekly slzy. Maheudka dodnes s pláčem vzpomínala, jak jednou odnesla zabalenou v zástěře tu růžovou krabici, kterou jí Maheu kdysi daroval, jako by odnášela dítě, aby je odložila u cizího prahu. Byli naří, prodat už mohli leda vlastní kůži, ale i ta už byla tak odřená a znehodnocená, že by za ni nikdo nedal ani zlámanou grešli. Proto už se ani nenamáhali a nic nehledali, věděli, že nikde nic není, že teď je opravdu konec, že už není naděje ani na kousek svíčky, ani na kousek uhlí, ani na jedinou bramboru, čekali na smrt a trápiho je to jen kvůli dětem, neboť je pobuřovala ta nesmyslná krutost, žese žába musela ještě rozstomat, když ji to tak jako tak zahubí.

„Konečně, už je tady!“ řekla Maheudka.

Pod oknem prošel stín. Dveře se otevřely, ale nebyl to doktor Vanderhagen, nýbrž nový farář abbé Ranvier. Zřejmě ho vůbec nepřekvapilo, že vpadl do takto mrtvého domu, kde není ani světlo, ani teplo, ani chleba. Na své obchůzce po rodinách, při níž verboval lidi dobré vůle podobně jako Dansaert se svými četníky, prošel už třemi sousedními domky. Ihned jim horečným hlasem fanatika vysvětlil účel své návštěvy.

„Proč jste nebyli v neděli v kostele, mé děti? Je to chyba, neboť jediná církev vás může spasit... A teď mi slibte, že příští neděli přijdete.“

Maheu se na něho podíval a znovu se jal beze slova přecházet těžkým krokem po světnici. Odpověděla Maheudka.

„Co bychom dělali v kostele, velebný pane? Pánbůh na nás stejně kašle. ... Jen se podívejte tady na to dítě, jak se třese zimnicí. To jsme toho trápení asi neměli ještě dost, to se musela taky žába rozstnat, když my jí nemůžeme ani uvařit heřmáněk pro zahřátí.“

Kněz zůstal stát uprostřed světnice a jal se dlouze vykládat. Využíval stávky, vši té strašlivé bída, vši té trpkosti vylučované hladem a činil to se zápletem misionáře, který divochům pro větší slávu církve svaté. Říkal, že církev stojí při chudácích, že jednou přivolá hněv boží na hlavy boháčů za všechny jejich hříchy a tím pomůže vítězství spravedlnosti. A ten den již brzy vzejde, neboť boháči se postavili na místo boží, a nyní, když se ve svém bezbožnictví zmocnili vlády, chtějí dokonce vládnout bez Boha. Chtějí-li však dělníci spravedlivé rozdělení statků tohoto světa, pak se musí co nejdříve svěřit do rukou kněží, tak jako se po smrti Kristově malí a slabí semkli kolem apoštolů. Jak mocný pak bude papež, jakou armádou bude disponovat církev, až bude velet nesmírnému zástupu pracujících! V jediném týdnu bude svět očištěn od špatných, nehodní páni budou vyhnáni, přijde konečně království boží, každý bude odměněn podle svých zásluh, štěstí lidstva se bude řídit zákonem práce.

Maheudka měla dojem, že slyší Štěpána za oněch podzemních večerů, kdy jim hlásal brzký konec jejich utrpení. Jenže flandákům Maheudka nikdy moc nevěřila.

„Moc pěkně jste to řekl, velebný pane,“ řekla. „Ale to potom znamená, že už jako nedržíte spány. ... A všichni faráři, co jsme jich tu měli, chodili na večeri k řediteli a nám hrozili čertem, když jsme žádali chleba.“

Farář se znovu rozhovořil, tentokrát o politováníhodném nedorozumění mezi církví a lidem. Nyní nepřímou útočil na městské faráře, na biskupy a vysoké církevní hodnostáře, kteří žijí v rozmařilosti, přesyceni mocí, a kteří se ve své nepřičetné zaslepenosti paktují s liberální buržoazií, a přitom nevidí, že právě tato buržoazie je olupuje o vládu nad světem. Spásu přinesou venkovští kněží, až jednou všichni povstanou, aby s pomocí chudáků nastolili království boží, a už jako by se viděl v jejich čele, vypínal svou kostnatou postavu jako zbojnický vůdce, jako revolucionář slova božího, oči tak rozsvícené, že až osvětlovaly temnou místnost. V kazatelském zápalu se dával unášet do mysticismu, jemuž ti chudáci už teprve nerozuměli.

„Nač tolik řečí,“ zabručel náhle Maheu. „Měl jste nám radši napřed přinést kus chleba.“

„Přijďte v neděli do kostela!“ zvolal kněz. „Bůh se o všechno postará!“

A odešel, aby v zápětí vstoupil hlásat slovo boží k Leva-quovým, tak povznesen ve svém snu o konečném vítězství církve a s takovým opovržením ke skutečnosti, že takto chodil po kolonkách mezi tou hladovící armádou bez milodarů, s prázdnými rukama, sám rovněž chudák, který vidí v utrpení ostruhu spásy.

Maheu dál přecházel po světnici a bylo slyšet jen ty pravidelné otřesy, jimiž se chvěla dlažba. Ozval se zvuk, jako když zaskřípe rezavá kladka, a děda Smrtka plívl do vyhaslého ohniště. A pravidelný rytmus kroků začal nanovo. Alzira v horečce usnula a začala tiše blouznit, a smála se, protože se jí zdálo, že je teplo a že si hraje na sluníčku.

„Zatracený život!“ zamumlala Maheudka, když jí sáhla na tvář. „Holka je horká jako pec... Ten neřád už asi nepřijde, oni mu to ti darebáci beztak zakázali.“

To myslela závodního lékaře. Hned nato však radostně vykřikla, neboť se dveře znovu otevřely. Ale ruce jí sklesly a zůstala zachmuřeně stát.

„Dobrý večer,“ řekl Štěpán polohlasně, když za sebou pečlivě zavřel.

Často sem tak zašel, když byla tmavá noc. Maheuovi se o jeho skrýši dověděli hned den nato, co zmizel. Ale zachovávali tajemství, nikdo v kolonce nevěděl, kam se Štěpán poděl. Stával se tak legendární postavou, lidé v něho dál věřili, kolovaly o něm záhadné zvěsti: že se jednoho dne vrátí v čele armády, s bednami zlata, a dál nábožně čekali na zázrak, až se jim vyplní jejich sen a octnou se náhle v tom novém spravedlivém státě, který jim Štěpán sliboval. Jedni říkali, že ho viděli na marchienneské silnici v krytém kočáře s nějakými třemi pány, podle jiných zůstane ještě dva dny v Anglii. Avšak s postupem času se rodila nedůvěra, šprýmaři ho pomlouvali, že se schovává někde ve sklepech a že ho tam Mouquetka chodí zahřívát, neboť tento vztah, o němž lidé věděli, Štěpánovi velice uškodil. A tak na samém vrcholu popularity nastával pomalý odliv důvěry, temný nátlak těch, které kdysi přesvědčil a kteří nyní ztratili naději, a těch bylo čím dál víc.

„Pší počásí,“ dodal Štěpán. „A jak je u vás? Čím dál hůř, co?... Slyšel jsem, že prý Négrel odjel do Belgie pro havíře z Borinage. Jestli je to pravda, je s námi zle.“

Když vstoupil do té ledové temné místnosti, kde se musel napřed rozkoukat, aby ty ubožáky rozeznal, neboť zpočátku je jen tušil podle hustšího stínu, Štěpána až zamrazilo. Pociťoval tíseň dělníka, který přestoupil hranice své třídy, dělníka zjemnělého studiem a puzeného ctižádostí. Bože, taková bída, a ten zápach, ty nahromaděné lidské bytosti, ten hrůzný soucit, který mu stahuje hrdlo! Pohled na to umírání ho rozrušoval natolik, že začal hledat slova, jimiž by je přesvědčil, aby se vzdali.

Avšak vtom před ním stanul Maheu a vykřikl:

„Z Borinage? To by si ti darebáci snad přece nedovolili! Jestli chtějí, abychom jim šachty rozmlátili, tak ať si sem ty Belgičany pozvou!“

Štěpán v rozpacích vysvětloval, že se nikdo nemůže ani hnout, že šachty hlídají vojáci a že budou chránit i Belgičany, až nastoupí do práce. A Maheu zatínal pěsti, nejvíc dopálen tím, že má, jak říkal, ty bodáky věčně za zády. Copak už

tady havíři nejsou doma? Copak jsou to galejníci, aby je honili do práce s nabitými puškami? On má svou šachtu rád a moc ho to mrzí, že už dva měsíce nebyl pod zemí. A proto tak zuří při pomyslení, že by jim tam pustili nějaké cizáky. Ale pak si vzpomněl, že mu vrátili knížku, a ze-smutněl.

„Já nevím, proč se vlastně rozčiluju,“ zabručel. „Já už do toho jejich podniku nepatřím... Až mě odtud vyženou, můžu chcipnout na silnici.“

„Nech toho,“ řekl Štěpán. „Když budeš chtít, oni tě zpátky vezmou, třeba hned zítra. Dobrého dělníka jen tak někdo nevyhodí.“

Vtom Štěpán uslyšel, jak se Alzira v horečce tiše směje, a zarazil se. Dosud rozeznával potmě jen temný stín Smrt-kův, a ten smích nemocného dítěte ho poděsil. Tohle už je přespříliš, když umírají děti! Rozhodl se a chvějícím se hlasem pronesl: „Takhle už to nejde dál, jsme v koncích... Musíme se vzdát.“

Maheudka, dosud nehybná a mlčenlivá, náhle vybuchla a rozkřikla se na něho, hrubě, jako chlap:

„Cos to řekl?... Krucinál, takhle teď mluvíš ty?“

Štěpán jí to chtěl vysvětlit, ale nepustila ho k slovu.

„Jestli to řekneš ještě jednou, tak na mou duši, jak jsem ženská, rozbiju ti hubu!... To bychom byli ty dva měsíce chcipli a já bych byla rozprodala celou domácnost a děti by se mi rozstony jen tak, pro nic za nic, aby to všechno zase začalo nanovo?... Tak to ne! Mě může čert vzít, když na to jenom pomyslí. Ne, to to radši všechno podpálím, všechno to zabiju, než abych se teď vzdala!“

Prudkým hrozivým pohybem ukázala ve tmě na Maheua.

„A teď ti něco povím: kdyby se můj starej vrátil na šachtu, půjdu a počkám si na něho a plivnu mu do ksichtu jako zrádci!“

Štěpán ji neviděl, ale cítil příliv tepla jako dech štekajícího zvířete, a zděšeně couvl před tou zběsilostí, která je patrně jeho dílem. Maheudka se tak změnila, že ji sotva poznával. Ona, dřív tak rozšafná, ona, která mu kdysi vyčítala přílišnou prudkost a říkala, že se nemá nikomu přát smrt, a teď s ní není rozumná řeč, teď by sama zabíjela. Tentokrát nemluví o politice on, ale ona, ona chce rázem smést všechny měšťáky, ona volá po republice, po gilotině, aby zbavila zemi těch zlodějských boháčů, co tloustnou z práce chudáků.

„Ano, vlastníma rukama bych je roztrhala. Už toho snad bylo zrovna dost, teď je řada na nás, sám jsi to říkal... Když si pomyslí, že táta, dědek, dědkův táta a všichni před ním trpěli jako my a že naše děti a děti našich dětí budou dál trpět, tak mě popadá zuřivost a nejradši bych vzala kudlu... My jsme jim to onehdy dost nerozmlátili. Měli jsme Montsou zbourat, aby nezůstal kámen na kameni. A řeknu ti, že mě nejvíce mrzí, že jsme tehdy nenechali dedu, aby uškrtil tu slečinku z Piolaine... Když mně hlad rdousí děti, tak to nikomu nevadí!“,

Její slova dopadala jako rány sekerou do tmy. Zavřený obzor se ne a ne otevřít, té hlavě pomatené bolestí nedosažitelný ideál hořkl v jed.

„Vy jste mi špatně rozuměla,“ podařilo se konečně říci Štěpánovi, který už byl na ústupu. „Měla by se uzavřít dohoda s podnikem: pokud vím, šachty velice trpí, a patrně by podnik přistoupil na nějaké narovnání.“

„Za nic na světě!“ zařvala Maheudka.

Právě se vraceli Lenora a Jindra s prázdnými rukama. Nějaký pán jim sice dal dva sou, ale protože sestřička bratra pořád kopala, obě mince mu padly do sněhu: Janek jim je pomáhal hledat, ale nic nenašli.

„A kde je Janek?“

„Někam běžel, že musí něco zařídit.“

Štěpánovi pukalo srdce. Maheudka kdysi dětem hrozila, že je zabije, kdyby se někdy opovážily žebrot. A dnes je sama posílá na žebrotu, beztak nakonec takhle skončí všichni, všech deset tisíc montsouských havířů, s žebračkou holí a mošnou, jako postrach celého kraje.

A v temné místnosti úzkost ještě vzrostla. Děti se vrátily hladové, chtěly jíst, ptaly se, proč není večeře, a začaly pofňukávat a motat se po světnici, až nakonec šláply nemocné sestřičce na nohy. Alzira zasténala, Maheudka bez sebe zlostí jim poslala potmě každému pohlavek. A když děti začaly ječet, že chtějí chleba, rozplakala se, klesla na dlaždice a stiskla je i s mrzáčkem Alzirou v jediném objetí, dlouho plakala v jakémsi nervovém uvolnění, po němž zůstala vyčerpaná a zhroucená a jen dvacetkrát za sebou breptala stejnou větu, volala smrt: „Bože můj, proč si nás nevezmeš k sobě? Bože můj, smiluj se, ať už je konec!“ Děda Smrtka seděl nehybně jako starý strom zmračený deštěm a větrem, zatímco Maheu přecházel mezi kamny a skříní, aniž otočil hlavu.

Vtom se však otevřely dveře, tentokrát skutečně přicházel doktor Vanderhagen.

„Sakra,“ prohlásil, „od svíčky by se vám snad nezkazily oči... Tak honem, já spěchám!“

Jako obvykle huboval, utmácen prací. Naštěstí měl s sebou zápalky, a Maheu jich musel postupně rozškrtnout šest, aby mu posvítal a doktor mohl nemocnou prohlédnout. Když ji vybalil z přikrývky, chvěla se zimou v třaslavém světle zápalek, vyzáběla jako ptáče umírající ve sněhu, tak droboučká, že z ní nebylo vidět nic než hrb. Ale usmívala se nepřítomným úsměvem smrti, oči obrovské, drobné ručky křečovitě přitisknuty k proláklé hrudi. A když se zdrcená matka tázala, proč to jediné dítě, které jí pomáhalo v domácnosti, ta rozumná, milá holčička musí odejít dřív než ona, doktor se rozzlobil.

„No, podívejte se, už je po ní... Umřela hladem, žabka nešťastná. A to není sama, zrovna vedle jsem jednu takovou viděl... Všichni mě voláte, ale co já můžu dělat, když vás může uzdravit jediné kus masa?“

Maheua pálila zápalka v prstech, pustil ji na zem, a nad ještě teplou mrtvolkou se zavřela tma. Doktor zase běžel dál.

Štěpán slyšel v temné světnici už jen pláč Maheudky, dál přivolávající smrt, její hrůzný žalozpěv, který nebral konce:

„Bože můj, teď je řada na mně, vezmi si mě k sobě!... Bože, vezmi k sobě mého muže, vezmi si je všechny, smiluj se nad námi, ať už je tomu konec!“

III

Tu neděli osaměl Suvarin ve výčepu Na výhodě už po osmé hodině, seděl na svém obvyklém místě, hlavu opřenou o zeď. Žádný havíř už neměl ani ty dva sou na pivo, nikdy ještě nebyly hospody tak málo navštěvovány. A tak paní Rasseneurová seděla nehybně za pultem a posupně mlčela, zatímco Rasseneur stál před litinovým krbem, jako by s největším zájmem pozoroval nazrlý kouř.

Náhle v tom tíživém klidu přetopené místnosti někdo třikrát zaťukal na okno a Suvarin otočil hlavu. Poznal znamení, jehož Štěpán už několikrát použil, aby ho zavolał, když ho zvenčí zahlédl, jak sám u stolu kouří cigaretu. Suvarin vstal, ale než se dostal ke dveřím, Rasseneur už je síní otevřel, a když poznal toho, kdo stál venku v záři světla, oslovil ho:

„Snad se nebojíš, že bych tě udal?... Tady si můžete pohovořit daleko pohodlněji než na silnici.“

Štěpán vešel. Paní Rasseneurová mu zdvořile nabídla pivo, ale Štěpán je pohybem odmítl. Hostinský ještě dodal:

„Já už jsem dávno uhlí, kde se schováváš. Kdybych byl fízl, jak to o mně tvrdí tvoji přátelé, už jsem na tebe před týdnem poslal četníky.“

„Nemusíš se hájit,“ odpověděl Štěpán, „já vím, že tenhle chleba ty jsi nikdy nejídal. .. Lidé mohou mít různé názory, a přitom si mohou sebe navzájem vážit.“

Znovu zavládlo ticho. Suvarin se vrátil na svou židli, opřel se zády o zeď a zrakem lenivě sledoval cigaretový kouř, avšak horečnými prsty si neklidně přejížděl po klíně a hledal teplou srst Polsky, která se ten večer ještě neukázala, a to právě mu působilo podvědomě jakousi nevolnost, něco mu chybělo, aniž věděl přesně, co.

Štěpán si sedl naproti němu ke stolu a po chvíli řekl:

„Tak zítra se na Voreux zase začíná dělat. Négrel přivezl ty Belgičany.“

„Jo, přijeli hned po soumraku,“ pronesl polohlasně Rasseneur, který zůstal stát. „Jen aby zase netekla krev!“

A pokračoval už nahlas:

„Podívej se, já se s tebou nechci zase hádat, jenom ti říkám, že když si budete dál stavět hlavu, špatně to dopadne. Ten váš případ, to máš zrovna jako s Internacionálou. Především jsem měl co dělat v Lilie a potkal jsem tam Plucharta. Prý se mu ten podnik poroučí.“

A Rasseneur uvedl podrobnosti. Sdružení, které si dovedlo získat dělníky celého světa agitačním rozmachem, z něhož se měšťákům dodnes dělá úzko, se hroutí, každým dnem je rozhodává vnitřní zápas ješitností a ctižádostí. Od té doby, co ve Sdružení nabývají vrch anarchisté a vyhánějí původní zastánce evoluce, všechno se to řítí. Počáteční cíl — mzdová reforma — se utápí v třenicích mezi sektami a vědecké kádry se z odporu ke kázni rozpadají. A už lze předvídat konečný krach tohoto masového hnutí, které na okamžik hrozilo, že jediným dechem smete starou prohnitou společnost....

„Pluchart se z toho rozstonał,“ pokračoval Rasseneur.

„Teď už dočista přišel o hlas. Ale přesto řeční dál, dokonce bude mluvit v Paříži... A třikrát po sobě mi opakoval, že naše stávka je vyřízená.“

Štěpán ho nechával mluvit, nepřerušoval ho, zrak sklopený k zemi. Po včerejším rozhovoru se soudruhy cítil na sobě dech záští a nedůvěry, ty první známky ubývající popularity, které věští porážku. Zůstával zamlklý, nechtěl si přiznat svou skleslost před člověkem, který mu předpověděl, že i jeho dav jednou vypíská, až se bude potřebovat na někom pomstít za své zklamání.

„Samozřejmě, stávka je prohraná, to vím zrovna tak dobře jako Pluchart,“ řekl po chvíli. „Jenže s tím jsme přece počítali. My jsme do stávky šli neradi, vůbec jsme neměli v úmyslu skoncovat s těžářstvem... Ale člověk se dostává do opojení a začne si dělat naděje, a když to pak špatně dopadne, zapomíná, že to měl očekávat, a nakonec jsou z toho nářky a hádky, jako kdyby ta katastrofa z ničeho nic spadla s nebe.“

„Tak proč tedy, když si myslíš, že je všechno ztraceno,“ řekl Rasseneur, „proč soudruhům nedomluvíš?“

Štěpán se na něho upřeně podíval.

„Podívej se, nech si to... Ty máš svoje názory, a já mám zase svoje. Zaslal jsem sem k tobě, abych ti ukázal, že si tě přesto všechno vážím. Ale já si pořád ještě myslím, že i kdybychom všichni pochopili, poslouží naše vyhladovělé kostry věci lidu víc, než celá tvoje rozšafná politika... Bože, kdyby mě tak chtělo některé to vojenské hovado trefit do srdce, jak krásný by to byl konec!“

Oči se mu orosily při tomto výkřiku, který prozrazoval tajnou touhu přemoženého, ono útočiště, v němž by se byl chtěl navždy zbavit svého trápení.

„Správně řečeno,“ prohlásila paní Rasseneurová, a v jediném pohledu zdrtila svého manžela veškerým opovržením svých radikálních názorů.

Suvarin, oči v neurčité, hmatat nervózníma rukama kolem sebe a jako by je ani neslyšel. Jeho plavá dívčí tvář s tenkým nosem a drobnými špičatými zuby zdvořile ve fanatickém snění, plném krvavých vidin. A když začal nyní snít nahlas, reagoval tím jen na Rasseneurovu zmínku o Internacionále, kterou letmo zachytil.

„Všichni jsou to zbabělci. Jen jediný člověk byl schopen z jejich organizace udělat strašlivý nástroj zkázy. Ale to by někdo musel chtít, a on nikdo nechce, a pro tentokrát z revoluce zase nic nebude.“

A dál zhnuseným hlasem bědoval nad lidskou hloupostí, zatímco Rasseneur a Štěpán poněkud zmateni naslouchali té zpovědi náměsíčníka, odříkávané do tmy. V Rusku se nic nedaří, zprávy odtamtud jsou zoufalé. Jeho bývalí kamarádi se všichni dali na politickou kariéru, ti slavní nihilisté, před nimiž se Evropa třásla, synové popů, maloměšťáků, obchodníků se nedovedou povznést nad myšlenku národního osvobození a myslí, že vysvobodí lidstvo, když zabijí samovládcy, a jakmile jim někdo začne mluvit o nutnosti pokosit starý svět jako zralé obilí, jakmile někdo vysloví jen to nevinné slovo republika, hned je cítit, že člověka nechápou, že se ho bojí, že je nyní vyřazený, že se dostal mezi zbankrotělé pohlavary revolučního kosmopolitismu. A přesto se jeho vlastenecké srdce bouřilo a Suvarin s trpkou bolestí znovu opakoval své oblíbené úsloví:

„Blbosti! ... S těmi svými blbostmi nikdy nic nedokážou!“

A pak, už opět tlumeným hlasem, trpce mluvil o svém dávném snu o bratrství. Vzdal se svého postavení a svého jmění a přidal se k dělníkům jen proto, aby viděl, jak konečně vznikne ta nová společnost založená na práci. Všechny krejčáry, které měl po kapsách, už dávno rozdál dětem z kolonky, k havířům se choval přímo s bratrskou něhou, jejich nedůvěře se jen usmíval, získával si je svým klidným chováním pečlivého a málomluvného dělníka. Avšak přes to všechno se kontakt nenavazoval, zůstával jim cizí, s tím svým opovržením ke každému poutu, se svou vůlí uchovat si odvahu, bez jakékoli slávy a požitků. A zejména byl od rána krajně rozrušen zprávou, již byly plné noviny.

Hlas se mu změnil, oči se vyjasnily a upřely na Štěpána. Promluvil přímo k němu:

„Ty tohle chápeš? Jak ti dva dělníci z továrny na klobouky v Marseille vyhráli hlavní výhru v loterii, sto tisíc franků, a hned si za ně koupili rentu a prohlásili, že teď už do smrti nebudou nic dělat... Ano, právě tohle je váš ideál, vás všech francouzských dělníků: najít někde poklad a sám si ho sníst ve svém vlastním koutečku sobectví a lenosti. Můžete si nadávat na boháče jak chcete, ale nemáte kuráž vrátit chudým to, co vám nadělí štěstěna. ... Nikdy nebudete hodni štěstí, dokud budete mít cokoli vlastního, dokud bude vaše nenávist k měšťákům pramenit jen z vášnivě touhy sami se těmi měšťáky stát.“

Rasseneur se nahlas rozesmál, pomyšlení, že by se ti dva Marseillští dělníci měli vzdát hlavní výhry, mu připadalo dokonale nesmyslné. Ale Suvarin zbledl, jeho ztrhaný obličej se stával děsivým, jak zahořel oním svatým hněvem, který dovede vyhubit celé národy. Křikl:

„Všichni budete skoseni, smeteni, vyhozeni na smetiště! Však on se jednou zrodí, ten, kdo vyhladí vaše zbabělé a požívačné plémě! Jen se podívejte na moje ruce, kdyby ty moje ruce mohly, vzaly by zeměkouli, a takhle by s ní zatřepaly, až by z ní zbyly jen drobčky, a vy všichni byste zahynuli v jejich troskách!“

„Správně řečeno,“ opakovala paní Rasseneurová zdvořile a přesvědčeně.

Opět nastalo ticho. A pak se Štěpán vrátil k dělníkům do Belgie. Vypytával se Suvarina, jaká opatření se udělala v NaVoreux. Ale Suvarin, už opět zamyšlen, mu sotva odpovídal, že ví jen tolik, že se mají vojákům na stráž u šachty rozdat patrony, a nervózní neklid jeho prstů na klíně se stupňoval natolik, až si nakonec uvědomil, že jim chybí dotek hebké uklidňující srsti krotkého králíka.

„Kde je Polsko?“ otázel se.

Hostinský se znovu zasmál a podíval se na ženu. Po krátkých rozpacích se odhodlal a řekl:

„Polsko? Taje v teplečku.“

Od svého dobrodružství s Jankem velká ramlice, patrně následkem zranění, vrhla jen mrtvá mláďata, a aby nemuseli kmit zbytečný krk, rozhodli se Rasseneurovi týž den ráno, že si ji udusí s bramborami.

„Ovšem, vždyť jsi z ní měl k večeri stehýnko... A jak ti chutnalo!“

Suvarin zprvu nepochopil. A pak strašlivě zbledl, brada se mu zatřásla, jak se mu obrátil žaludek, a přes všechnu snahu zachovat se stoicky vyhrkly mu z očí dvě veliké slzy.

Ale nikdo neměl čas si toho dojetí všimnout, neboť se prudce rozletěly dveře a objevil se v nich Chaval, strkající před sebou Kateřinu. Chaval postupně vymetl všechny montsouské hospody, a nyní, zpít pivem a furiantstvím, vypravil se k Rasseneurovi, aby svým bývalým přátelům ukázal, že se nebojí. Když vstoupil, řekl své milé:

„Tak, a tady si teď se mnou dáš pivo, a krucinál, jestli se na mě někdo křivě podívá, tak mu rozbiju hubu!“

Když uviděla Štěpána, Kateřina se lekla a zbledla jako stěna. Když ho spatřil Chaval, nebezpečně se zachechtal.

„Paní Rasseneurová, dvě piva! Zapíjím začátek práce.“

Jako osoba, která nikomu pivo neodmítne, jim paní Rasseneurová pivo načepovala. Rozhostilo se ticho, ani hostinský ani oba jeho přátelé se nepohnuli.

„Já vím, že některý lidi o mně říkají, že jsem špicl,“ pokračoval Chaval vyzývavě, „a já jenom čekám, až mi to řeknou do očí, abych si to s nima jednou provždy vyřídil.“

Nikdo mu neodpověděl, muži odvraceli hlavu, neurčitě si prohlíželi stěny.

„Někdo se rád fláká, někdo ne,“ pokračoval Chaval hlasitěji. „Já se nemám s čím tajit, já jsem se na tu Deneulinovu mizernou díru vykašlal a zejtra fárám na Voreux s partou dvanácti Belgičanů, protože jsem vážený člověk. A komu se to snad nelíbí, tak ať to řekne rovnou.“

A protože se tato provokace setkala s týmnž pohrdavým mlčením, rozzlobil se Chaval na Kateřinu.

„Tak se napij, sakra!... Pojd' připijeme si, ať chcípne ta pakáž, co nechce pracovat.“

Kateřina si připila, ale tak se jí třásla ruka, že obě sklenice o sebe jen slabě zazvonily. Chaval mezitím vytáhl z kapsy hrst stříbrných mincí, rozkládal je po stole v opilé vychloubanosti a vykládal, že takhle si člověk vydělává poctivou prací a že by rád viděl, jestli by takový povaleč dovedl dát dohromady deset sou. Chování soudruhů ho přivádělo do zuřivosti, takže přešel k přímým urážkám.

„Tak jak vidím, krtci vylejzají v noci! No jo, četníci (hrápou, tak si troufají se ukázat!“

Štěpán vstal, nesmírně klidný, a řekl rozhodně:

„Podívej se, neotravuj... Ano, seš špicl, ty tvoje peníze smrdí zradou, a mně se hnusí se dotknout tý tvý prodejny kůže. Ale na tom teď nezáleží, já vím, že máš na mě spadeno, a už dávno oba víme, že jeden z nás musí toho druhýho zabít.“ Chaval zaťal pěsti.

„Ze ti to ale trvá, než se rozhejbáš, ty babo zbabělá!... Jeden proti jednomu, to beze všeho! A zaplatíš mi za vlechno to svinstvo, co jste se mnou prováděli.“

Kateřina, ruce prosebně vztažené, se chtěla postavit mezi ně, ale nemuseli ji ani odstrčit, vycítila sama, že rvačka je nevyhnutelná, a pomalu zase ustoupila. Zůstala stát zády ke zdi, nemá a tak ztuhlá strachem, že už se ani nctřásla, jen hleděla široce rozevřenýma očima na ty dva (lihipy, kteří se pro ni budou bít.

Paní Rasseneurová prostě uklidila s pultu sklenice, aby se nerozbily. Pak si znovu sedla na lavičku, bez nejmenší stopy

neslušné zvědavosti. Avšak přece jen nebylo možno dopustit, aby se takhle dva soudruzi prali, a Rasseneur se pokusil zasáhnout. Až ho nakonec musel Suvarin za rameno odvést zpět ke stolu se slovy:

„Tobě do toho nic není... Jeden z nich je tu přebytečný, a ten silnější to přežije.“

Chaval ani nevyčkal útoku a vrhl se kupředu se zaťatými pěsti. Byl větší a kostnatější než Štěpán a mířil přímo na obličej a zuřivě sekal rukama, jako kdyby měl v každé z nich šavli. A přitom mluvil dál, zřejmě pro obecnost, i občas chrлил salvy nadávek, jimiž sám sebe popichoval.

„Ty kurevníku, jen počkej, jak tě zřídím! Utrhnu ti nos a strčím si ho někam!... Dej sem držku, seladone jeden, ať ti z ní nadělám prejt! Pak uvidíme, jestli za tebou budou ženský ještě běhat!“

Mlčky, zuby zaťaté, přikrčen ve střehu, drobnější Štěpán dodržoval pravidla, kryl si hrud' a obličej pěsti, sledoval protivníka a vymršťoval pěsti kupředu tvrdě jako ocelové pružiny, v strašlivých přímých úderech.

Zpočátku si toho mnoho neudělali. Jeden kolem sebe zuřivě mlátil rukama, druhý chladnokrevně vyčkával a tím se zápas prodlužoval. Povalili židli, jejich těžké boty drtily bílý písek, jímž byla podlaha posypána. Ale nakonec se unavili, jejich dech zněl chraplavě a zrudlé obličeje se nadouvaly jakoby vnitřní výhni, jejíž plameny prošlehávaly světlými otvory očí.

„A trefa!“ zařval Chaval, „rovnou do kostry!“

Vskutku, jeho pěst dopadla jako šikmá rána cepem Štěpánovi na rameno. Štěpán potlačil bolestné zamručení a bylo slyšet jen měkkou ránu, jak se pěst zabořila do masa. Odpověděl přímým úderem do prsou, který by byl Chavalovi prorazil hrudník, kdyby nebyl právě v tom okamžiku čirou náhodou uskočil. Přesto ho rána zasáhla do levého boku tak silně, až mu to vyrazilo dech a zavrával. Když ucítil, jak mu bolesti povolují svaly, rozzuřil se, vrhl se kupředu jako zvíře a namířil patou přímo Štěpánovi do břicha.

„Ajednu do střev!“ breptal přitom, „ať vidíme, co v nich máš!“

Štěpán uhnul, tak pobouřen tímto porušením pravidel, že* přerušil mlčení.

„Kuš, hovado! A jestli mě ještě jednou zkusíš kopnout, vezmu tě židlí přes hlavu!“

Zápas se zostřil. Rasseneur rozhořčen chtěl znovu zasáhnout, ale manželka se na něho tak přísně podívala, že toho nechal, copak si dva hosté nemohou u nich vyřídít svoje účty? Rasseneur si alespoň stoupl před krb, aby snad někdo z nich nespádl do ohně. Suvarin si s obvyklým klidem ukroutil cigaretu, ale zapomněl si ji zapálit. Opřena o zeď, Kateřina se nehýbala, ruce se jí bezděky posunuly do pasu, a tam se křečovitě zachytily šatů a trhavými pohyby škubaly látku. Celé její úsilí se soustřeďovalo na to, aby nevykřikla, aby jednoho z nich nezabila tím, že by jí vyklouzlo jeho jméno, a ve svém nesmírném zmatku už ani nevěděla, který z nich je jí milejší.

Brzy se však Chaval vyčerpá, zalit potem, bil kolem sebe nazdařbůh. Přes svůj hněv se Štěpán dál kryl podle pravidel, odrážel téměř každou ránu, z nichž některá ho občas letmo zasáhla. Jedna rána mu natrhla ucho, jiná zanechala krvavý šrám na krku, palčivá bolest způsobila, že tentokrát sám zaklel a vyrazil kupředu jedním ze svých strašlivých přímých úderů. Znovu si Chaval uchránil hrudník skokem do strany, ale jak se shýbl, pěst' ho zasáhla do obličeje, rozdrtila mu nos a dopadla na oko. Z nosu mu vytryskla krev, oko mu naběhlo, zmodralo. A oslepen rudou záplavou, omámen otřesem mozku, Chaval nesmyslně mlátil rukama do prázdna, až další přímý zásah ho dorazil. Zapraskalo to, a Chaval upadl naznak, těžce, jako pytel cementu shozený s vozu.

Štěpán zůstal ve střehu. „Vstaň! Jestli chceš, můžeme pokračovat.“

Chaval neodpověděl, jen po chvíli váhání se vleže pohnul, protáhl se. Namáhavě se sebral, chvíli zůstal na kolenou, schoulou do sebe něco kutil rukou v kapse, ale to nikdo neviděl. A když pak zase vstal, vrhl se znovu na Štěpána, hrdlo naběhlé divokým zavýtím.

Ale Kateřina ho viděla, bezděky se jí vydral ze srdce takový výkřik, že sama užasla nad tímto přiznáním něčeho, co si sama neuvědomovala.

„Pozor! Má nůž!“

Štěpán jen tak tak stačil odrazit první ránu paží. Široká Čepel, upevněná v zimostrázové rukojeti mosaznou obroučkou, mu prořizla silný svetr. Hned nato chytil Chavala za zápěstí, a rozpoutal se zoufalý zápas, při němž Štěpán věděl, že to zápěstí nesmí pustit, zatímco Chaval sebou škubal, aby se vyprostil a mohl udeřit. Zbraň pomalu klesala, napjatých údů se zmocňovala únava, dvakrát ucítil Štěpán na kůži chladný dotek oceli, sebral poslední síly a sevřel zápěstí tak silně, že nůž vypadl z rozevřené ruky. Oba se vrhli na zem, ale nůž zvedl Štěpán, a tentokrát jím zamával On, klečel Chavalovi na prsou, nůž nad jeho hrdlem.

„Ty kurvo zrádná, teď tě mám!“

Jakýsi příšerný vnitřní hlas ho ohlušoval. Così v něm stoupalo z nejhlubšího nitra jeho bytosti, bušilo mu v hlavě jako kladivo, jakási náhlá posedlost vraždit, potřeba ochutnat krev. Nikdy dosud nezažil tak silný záchvat. A přitom nebyl opilý. A Štěpán bojoval s dědičným zlem v zimnič-ném zoufalství člověka posedlého láskou, který se zmítá na pokraji znásilnění. Nakonec nad sebou zvítězil, odhodil nůž za sebe a přiškrceným hlasem vykřikl:

„Vstaň! A táhni!“

Tentokrát se Rasseneur vrhl k nim, ač pro jistotu nikoli mezi ně, aby snad nedostal omylem také jednu. A začal tak hlasitě křičet, že si nepřeje, aby se v jeho podniku lidi mordovali, až ho manželka, stále vzpřímená za pultem, upozornila, že se vždycky rozčiluje zbytečně brzy. Suvarin, jemuž nůž málem dopadl na nohu, se odhodlal zapálit si cigaretu. Tak to už je po všem? Kateřina se dívala dál, vytrěštěně zírala na ty dva chlapy, oba naživu.

„Táhni!“ opakoval Štěpán. „Táhni, nebo tě dorazím!“

Chaval vstal, hřbetem ruky si otřel krev, která mu stále ještě tekla z nosu, a tvář červeně zamazanou, oko podlité, šouravým krokem se vzdaloval, rozběsněný nad svou porážkou. Kateřina mechanicky vykročila za ním. A tu se Chaval napřímil, a jeho nenávisť propukla v proudu nadávek.

„Tak to ne! Když je ti on milejší, jdi se vyspat s ním, kurvo jedna! A u mě už se neukazuj, sic ti zakroučím krk!“

A prudce práskl dveřmi. V teplé místnosti se rozhostilo hluboké ticho, jen hořící uhlí tiše syčelo. Na zemi zbyla jen převrácená židle a stopy krvavé pršky, jejíž krůpěje do sebe vpíjel bílý písek na dlaždicích.

IV

Štěpán a Kateřina vyšli z hostince. Šli mlčky. Začínala pomalá chladná obleva, při níž se sníh špinil, ale netál. Vysoko na sinalém nebi bylo možno matně tušit úplněk za obrovskými mračny, která bouřlivý vítr hnál před sebou jako černé cáry, dole při zemi se nepohnul ani vánek, bylo slyšet jen kapání se střech a občasné žuchnutí bílého balíku sněhu. Štěpán stísněn přítomností té ženy, kterou tak náhle dostal, nevěděl rozpaky, co říci. Vzít ji s sebou a ukrýt ji na Réquillartu mu připadalo absurdní. Nabídl jí, že ji doprovodí do kolonky k rodičům, ale Kateřina to zděšeně odmítla: ne, ne, všechno raději, než se jim teď pověsit na krk, když je tak hanebně opustila! A dál už žádný z nich nepromluvil. Brouzdali se nazdařbůh cestami, které se měnily v řeky bahna, nejprve sestoupili k Voreux, pak zabočili doprava a prošli mezi haldou a průplavem.

„Ale přece musíš někde přespát,“ řekl posléze Štěpán. „To víš, kdybych měl někde alespoň vlastní pokoj, vzal bych tě k sobě...“

Avšak náhle ho přepadla podivná nesmělost. Vracely se mu vzpomínky z minulosti, jak po sobě kdysi toužili a jak je k sobě nepustila spousta ohledů a zábran. Copak by ji stále ještě chtěl, že teď cítí takový zmatek, že mu nová touha pomalu rozpaluje srdce? Vzpomínka na políčky, které od ní dostal na Gaston-Marii, ho nyní spíš dráždila, než aby v něm vzbuzovala nenávist. A náhle s překvapením/jistil, že mu připadá naprosto přirozené a snadno proveditelné, aby si ji vzal s sebou na Réquillart.

„Tak se rozhodni, kam tě mám zavést. To mě tak nenávidíš, že nechceš jít ke mně?“

Kateřina zůstávala pozadu, dřeváky jí klouzaly po výmolech, šla jen pomalu a s námahou, aniž zvedla hlavu, řekla tiše: „Bože, jako bych neměla trápení takhle dost! Ještě mi ho přidělávej ty! Co by nám to bylo dneska platné, to, co bys chtěl, když já už mám milýho, a ty sám máš taky holku.“

To myslela Mouquetku. Domnívala se, že s ní Štěpán /spí už dobrých čtrnáct dní se to všeobecně říkalo, a když se dušoval, že to není pravda, zavrtěla hlavou a připomněla mu ten večer, kdy je viděla, jak se líbají na ústa.

„Nezdá se ti, že je to škoda, že to takhle hloupě dopadlo?“ řekl Štěpán tiše. „Tak dobře bychom si rozuměli.“

Kateřina se zachvěla a odpověděla:

„Nic si z toho nedělej, o nic jsi nepřišel. Vždyť já jsem takové nedochůdce, hubená jako z kozy duch, a beztak, jak to tak vypadá, že mě ani ženská nikdy nebude.“

A pokračovala beze studu, vyčítala si tu opožděnou pubertu, jako kdyby za ni mohla a jako by ji to, ačkoli už měla chlapa, snižovalo a zařazovalo mezi nezralé žáby. Všechno se dá odpustit, když ženská aspoň může plodit děti!

„Chudinko malá!“ zašeptal Štěpán jat nesmírným soucitem.

Byli u paty haldy, skryti ve stínu její obrovité masy. Měsíc právě zašel za inkoustově černý mrak, neviděli si do tváře, ale jejich dech se mísil, jejich rty se hledaly k tomu polibku, po němž po dlouhé měsíce tak bolestně toužili. Avšak měsíc se náhle znovu vyhoupl, a uviděli nad sebou na bíle osvětleném kamení ostrou siluetu vojáka na stráž. A tak se zase nepolibili, znovu je rozdělil jakýsi stud, ten dávný stud, v němž byl i hněv i jistá nechuť i velké přátelství. Znovu těžce vykročili až po kotníky v blátě.

„Tak ty opravdu nechceš?“ otázal se Štěpán.

„Nechci,“ řekla. „Po Chavalovi ty a po tobě zase jiný... Ne, mně se to hnusí, nebaví mě to, tak proč?“ :

Mlčky ušli asi sto kroků.

„A kam tedy vlastně půjdeš?“ pokračoval Štěpán. „Přece tě nemůžu takhle v noci nechat venku.“

Kateřina odpověděla prostě:

„Půjdu domů. Chaval je můj chlap, tak co bych spala někde jinde?“

„Ale on tě zmlátí.“

Znovu se odmlčeli. Kateřina jen odevzdaně pokrčila rameny. Ano, bude ji bít, a až ho omrzí ji bít, nechá toho: není to přece jen lepší než se potloukat po ulicích jako kurva? A pak, na facky je zvyklá, a pro útěchu si říkala, že z deseti holek jich osm nepochodí líp než ona. A kdyby si ji její galán jednou přece jen vzal, bylo by to od něho docela hezké.

Štěpán a Kateřina zamířili mechanicky k Montsou, a čím víc se blížili, tím se jejich odmlky prodlužovaly. Jako by už nebyli spolu. Ačkoli ho nesmírně trápilo, že se Kateřina vrací k Chavalovi, nedovedl si Štěpán vymyslet, jak by jí to rozmluvil. Srdce mu pukalo, vždyť jí nemůže sám nabídnout nic lepšího, jen žebrácký život psance, a když mu vojenská kulka rozbije hlavu, noc bez zítřka. Vskutku je patrně moudřejší nést sám své vlastní utrpení a nechtít k němu přidávat ještě další. A tak ji vedl zpět k milenci, hlavu sklopenou, a ani nic nenamítal, když se Kateřina zastavila na silnici u skladiště podniku, asi dvacet metrů od hospody U Piquettů, a řekla:

„Dál už semnou nechod. Kdyby tě viděl, bylo by zle.“

Na kostele odbíjelo jedenáct, hospoda byla zavřená, ale skulinami v okenicích prosvítalo světlo.

„Sbohem,“ zašeptala Kateřina.

Podala mu ruku a Štěpán ji dlouho podržel ve své, až se musela Kateřina mírným násilím vyprostit, aby mohla odejít. A aniž otočila hlavu, otevřela zadní dvířka a vklouzla dovnitř. Avšak Štěpán neodcházel, zůstal stát, kde byl, a díval se na dům v obavách, co se děje uvnitř. Napínal sluch, bál se, že uslyší ženský křik, jak je bita. Dům byl dál temný a tichý, Štěpán uviděl jen, jak se v prvním patře rozsvítilo okno, a pak se to okno otevřelo a poznal štíhlý stín, který se z něho vyklonil. Přistoupil blíž.

Kateřina mu šeptla:

„Ještě není doma, já si jdu lehnout... Prosím tě, jdi!“

Štěpán šel. Obleva postupovala, se střech crčel pravý liják, zdi ohrady, celá změt' staveb toho průmyslového předměstí

tonoucího v černi se potila vlhkem. Štěpán, k smrti unaven a smuten, zamířil k Réquillartu, cítil jedinou potřebu, zalézt pod zem a tam na všechno zapomenout. Ale pak si znovu vzpomněl na Voreux, na belgické havíře, kteří tam mají sfárat, na soudruhy z kolony, rozzuřené proti vojsku a odhodlané nestrpět cizince na své šachtě. A dal se znovu podél průplavu, mezi kalužemi roztáhlého sněhu.

Když se opět přiblížil k haldě, měsíc jasně zazářil.

Štěpán zvedl oči a pohlédl na nebe, po němž uhánělo stádo mračen poháněných bičem vichřice, která nahoře zuřila, a mračna se bělala, třepila se, řídla, až zahalila tvář měsíce jen jakousi lehce zakalenou vodní mlhou, a mračna běžela za sebou tak rychle, že měsíc, občas zahalený, se znovu a znovu zjevoval ve svém nejčistším jasu.

Zrak plný té běloskvoucí záře, Štěpán pomalu opět skláněl pohled, když ho náhle upoutalo něco, co uviděl na vrcholku haldy. Hlídka, zkřehlá zimou, přecházela nyní vždy dvacet pět kroků směrem k Marchiennes, a zase zpátky k Montsou. Nad tou černou siluetou ostře vystupující na bledém nebi se tyčil bílý plamen bodáku. Štěpána však zaujal stín vzadu za boudou, v níž se za bouřlivých nocí schovával děda Smrtka, ten stín se plížil jako číhající šelma a podle dlouhého pružného kolčavího hřbetu Štěpán ihned poznal Jánka. Hlídka ho vidět nemohla. Ze ten uličník zase chystá nějaký surový žert? Vojáky nemůže ani cítit a pořád se jen ptá, kdy už bude jednou pokoj od těch vrahounů, co je posílají s flintama střílet do lidí.

Štěpán chvíli váhal, neměl-li by na něho zavolat, aby neprovedl nějakou hloupost. Měsíc se schoval a Štěpán jen zahlédl, jak se Janek přikrčil jako ke skoku, ale vtom měsíc znovu vyšel a chlapec zůstal, jak byl. Pokaždé když strážný došel k boudě, otočil se čelem vzad a pochodoval zase zpátky. A náhle, právě když další mrak všechno zatemnil, Janek se vymrštil a skočil vojákovi na ramena jako divoká kočka, a vrazil mu do krku otevřený nůž. Zíněný límec kladl odpor, chlapec musel tlačit na rukojeť oběma rukama, a nakonec se na ni celou svou vahou pověsil. Janek měl zkušenosti s podřezáváním kuřat, když občas nějaké chytil v polích. Šlo to všechno tak rychle, že bylo slyšet jen přidušené heknutí ve tmě, a zároveň kovové zašramocení padající pušky. A už opět zářil bělostný měsíc.

Štěpán se v strnulém úžasu díval dál. Na Jánka už nezavola! hlas se mu zadrhl kdesi hluboko v hrudi. Hřeben haldy byl pustý, proti divoce letícím mračenům už se ne-rýsoval žádný stín. Štěpán vyběhl na haldu a zastihl Jánka přikrčeného vedle mrtvoly. Mrtvý ležel naznak, ruce rozprá ženě. V jasném měsíčním svitu se červené kalhoty a šedivý plášť ostře odrážely od sněhového podkladu. Neukápla ani kapka krve, nůž dosud trčel až po jílec v hrdle.

Štěpán srazil chlapce vedle mrtvoly divokou, nepříčetnou ranou pěstí.

„Proč jsi to udělal?“ vykřikl zděšeně.

Janek se nazdvihl na rukou, hubená záda nahrbená jako kočka, a jeho velké uši, jeho zelené oči, jeho vystouplé sanice se chvěly a hořely vzrušením z toho, co provedl.

„Tak sakra, mluv, proč jsi to udělal?“

„Já nevím, tak mi to přišlo.“

A na té odpovědi trval. Už tři dny měl chuť to udělat. Nedávalo mu to spát, až ho od toho bolelo tady za ušima, jak moc na to myslel. Jakýpak cavyky s nima, jsou to svině vojenský a otravují havíře u nich doma. Z těch paličských řečí v lese, z těch ničitelských a vražedných hesel, hulákaných od šachty k šachtě mu utkvělo všeho všudy pět šest slov a ta opakoval jako malý kluk, který si hraje na revoluci. Víc nevěděl nic, nikdo ho nenavedl, přišlo to samo od sebe, jako když třeba dostane chuť jít na pole a nakrást si cibuli.

Štěpán, zděšen tím skrytým zárodkem zločinnosti v tom dětském mozku, znovu se po něm rozehnal, tentokrát kopancem jako po němě tváří. Trnul strachem, že posádka v Voreux zaslechla přidušený výkřik hlídky, a kdykoli se měsíc odhalil, díval se směrem k šachtě. Ale nic se nehýbalo a Štěpán se naklonil a pomalu ohmatal chladnoucí nice, poslechl srdce znehybnělé pod pláštěm. Z nože byla vidět jen kostěná stěženka, na níž bylo černým písmem vyryto prosté milostné heslo: „Láska“.

Z hrdla se jeho oči přenesly na obličej. A náhle poznal vojáčka Jutu, onoho nováčka, s nímž jednou na úsvitě mluvil. Při pohledu na tu mírnou pihovatou tvář se ho zmocnil nesmírný soucit. Modré oči široce otevřené hleděly do nebe tímž upřeným pohledem, jimž tehdy hledaly na obzoru rodný kraj. Kde asi leží ten Plogoff, který se mu zjevil zaplavený sluncem? Tam? Tam? Za té větrné noci moře v dálce bouří. Ten vítr, který letí tak vysoko, se možná před chvílí přehnal přes jeho rodné pastviny. A stojí tam dvě ženy, matka a sestra, drží si čepce proti větru a také ony se dívají, jako kdyby mohly vidět, co právě dělá jejich malý tam za tou dálkou, která je dělí. Teď už se ho nikdy nedočkají. Jak je to strašné, když se chudáci mezi sebou zabíjejí ve prospěch boháčů!

Avšak bylo třeba mrtvolu odstranit, Štěpán zprvu pomyslel na to, že by ji hodil do průplavu. Ale ihned zas od toho upustil, protože tam by ji určitě našli. A tu se jeho strach stupňoval, minuty jen letěly, bylo třeba se rychle rozhodnout: kdyby se mu podařilo dopravit mrtvolu na Réquillart, tam by zůstala pohřbena navždy.

„Pojď sem!“ řekl Jankovi.

Chlapec se na něho nedůvěřivě podíval.

„Ne, ty bys mi nařezal. A vůbec, já nemám kdy. Dobrou noc.“

Vskutku, Janek měl schůzku s Bertíkem a Lydií ve skryši, kterou si udělali v haldě dříví na Voreux. Byl to promyšlený podnik, že nepůjdou domů spát, aby byli u toho, kdyby se do Belgičanů pralo kamením, až budou fárat.

„Počkej,“ opakoval Štěpán, „pojď sem, nebo zavolám vojáky, a oni ti useknou hlavu.“

A když se Janek přece jen odhodlal, Štěpán svinul kapesník a pevně jím ovázal vojákovi hrdlo, aniž vytáhl nůž, který bránil krvácení. Na tajícím sněhu nezbyla ani červená skvrna, ani zmeť šlépějí po zápase.

„Vezmi ho za nohy.“

Janek vzal vojáka za nohy, Štěpán si přivázal pušku na záda a vzal ho pod paží, a tak pomalu, opatrně, aby se nesypalo kamení, sestoupili z haldy. Naštěstí se měsíc zahalil. Ale když spěchali podél průplavu, náhle se zase vyhoupl v plném jasu: jen zázrakem je stráž nespátřila. Šli mlčky, mrtvola se houpala a bránila jim v chůzi, každých sto metrů ji museli

položit. Na rohu uličky k Réquillartu zaslechli hluk a strnuli, jen tak tak stačili se schovat za zed, aby se vyhnuli hlídce. O kus dál potkali nějakého člověka, ale ten byl opilý a jen jím vynadal a šel dál. Konečně dorazili k staré šachtě, celí říční a tak rozčilení, až drkotali zuby,

Štěpán si hned myslel, že nebude lehké vojáka dostat dolů po žebřících. Práce to byla příšerná. Napřed musel Janek, který zůstal nahoře, spustit tělo přes obrubu, zatímco Štěpán, zachycený za křoviska, je doprovázel přes první dva žebříky, jejichž příčky byly polámané. A pak, u každého dalšího žebříku musel napřed sám slézt dolů, a tam chytit mrtvého do náruče, a tak přes třicet žebříků, po sto deset metrů neustále cítil, jak na něho mrtvý padá. Puška ho dřela do zad, nedovolil Jankovi, aby došel pro zbytek svíčky, kterou si tak žárlivě šetřil. Je to zbytečné, světlo by jim v tom úzkém komíně jen překáželo. Ale pak, když se celí upachtění dostali k nárazišti, Štěpán Jánka přece jen pro svíčku poslal. Sám zůstal sedět vedle mrtvého a čekal, srdce rozbouřené jako zvon.

Když se Janek vrátil se světlem, Štěpán ho požádal o radu, neboť chlapec prolezl tyto staré chodby skrz naskrz, až po skuliny, jimiž by se dospělý člověk neprotáhl. A znovu se vydali na cestu, táhli mrtvého ještě dobrý kilometr bludištěm pobořených chodeb. Konečně se strop snížil a octli se vkleče pod drolivou skálou, podepřenou popraskanými stojkami. Bylo to jako podlouhlá truhla, a do ní uložili vojáčka jako do rakve, pušku položili vedle něho, a pak několikrát proudce kopli patou do naštipnutých stojek, aby je podrazili, ačkoli jim přitom hrozilo, že tam sami také zůstanou.

Hornina ihned pukla, a jen taktak se Štěpán s Jankem odplazili po kolenou a loktech. Když se Štěpán ohlédl, puzen touhou to vidět, strop klesal stále dál, a pod svou obrovskou váhou pomalu dřtil mrtvé tělo. A pak už nebylo nic, naprosto nic, jen nesmírná masa zemských hlubin.

Když se Janek vrátil do svého loupežnického doupěte, zalezl do kouta, natáhl se na seno a zašeptal zmožen únavou:

„To je fuk, ať na mě parchanti počkají. Já si na hodinku zdřímnu.“

Štěpán sfoukl svíčku, z níž už zbýval jen malý kousíček. Také on byl celý rozlámaný, ale spát se mu nechtělo, děsivé myšlenky mu bušily v hlavě jako kladivo.

Nakonec zbyla jen jediná neodbytná myšlenka, mučivá otázka, na kterou nedovedl odpovědět: proč nebyl Chavala, když ho držel pod nožem? A proč tenhle kluk právě podřízl vojáka, jehož jméno ani neznal? Byla tím otřesena jeho revoluční víra v odvahu zabíjet a v právo zabíjet. Je snad sám zbabělý? Chlapec na seně počal chrápat jako opilec, jako kdyby zpít vraždou se teď z ní vyspával. A Štěpán znechucen a podrážděn trpěl jeho blízkostí, trpěl tím, že ho slyší. Náhle strnul a tvář mu ovanul dech strachu. Z hlubin země jako by unikal tichý zvuk, vzdálený sten. Uviděl vojáčka, jak tam leží se svou puškou pod kamením, a v zádech ho zamrazilo a vlasy se mu zježily na hlavě. Bylo to nesmyslné, celá šachta se plnila hlasy, Štěpán musel rozsvítit svíčku. Teprve když v jejím bledém světle opět spatřil pusté chodby, znovu se uklidnil.

Ještě čtvrt hodiny přemýšlel, stále zmítán týmž vnitřním zápasem, oči upřené na ubývající knot. Náhle to zapraskalo, knot se utopil ve zbytku vosku a všechno kolem se ponořilo do tmy. Štěpána znovu začalo mrazit, byl by Jánka nejraději uhodil, aby tak hlasitě nechrápal. A pak už déle nesnesl chlapcovu blízkost, musel pryč. V touze po čerstvém vzduchu spěchal chodbami a nahoru po žebřících, jako by mu v patách supěl udýchaný přízrak.

Nahoře uprostřed trosek Réquillartu si Štěpán konečně zhluboka vydechl. Když nemá sám odvahu zabíjet, je na něm, aby zemřel, a myšlenka na smrt, s kterou už si dřív zahrával, v něm znovu oživala, pronikala mu do mozku jako poslední naděje. Zemřít statečně, zemřít za revoluci, tím by to všechno skončilo, tím by se vyrovnaly účty, kladné i záporné, a už by nemusel dál myslet. Kdyby soudruzi zaútočili na Belgičany, postaví se do první řady, a byl by v tom čert, aby ho to netrefilo. Krokem už pevnějším se jal znovu obcházet kolem Voreux. Odbíjely dvě hodiny, z místnosti dozorců, kde byla ubytována četa střežící šachtu, se ozývaly hlučné hlasy. Četu právě rozrušila zpráva o zmizení hlídky: probudili velitele, a když pečlivě ohledali místo, dospěli k závěru, že voják dezertoval. A Štěpán, skryt ve stínu, si vzpomínal, jak mu voják říkal, že velitel je republikán. Co kdyby bylo možno velitele přesvědčit, aby přešel na stranu lidu? Vojáci by zapíchli bodáky do země a tím by byl dán signál k pobití měšťáků. Štěpána už unášel nový sen, přestal snít o smrti, celé hodiny tak zůstal stát, nohy v blátě, ramena pod drobným mrholením, v horečce nové naděje, že štěstí je přece ještě možné.

Až do pěti hodin čekal na Belgičany. A pak si teprve všiml, že je podnik chytře ubytoval přímo na Voreux. Už se fářalo, a těch několik stávkujících z Dvěstětyřicítky, kteří byli vysláni na výzvědy, byli na rozpacích, co vlastně mají hlásit. Štěpán sám je upozornil na to, jak je oklamali, a havíři se rozběhli pro ostatní, zatímco Štěpán jim šel naproti za haldu na vlečnou stezku podél průplavu. Odbilo šest hodin, popelavé nebe bledlo, rudě se zalévalo červánky, na stezku zabočil abbé Ranvier, sutanu vykasanou nad hubená lýtka. Každé pondělí chodil sloužit ranní do nedalekého kláštera poblíž Voreux.

„Dobré jitro, příteli,“ zvolal zvučným hlasem, když si Štěpána změřil svými planoucima očima.

Avšak Štěpán neodpověděl. V dálce mezi mostíky na Voreux zahlédl ženskou postavu, zdálo se mu, že poznává Kateřinu, a v obavách se k ní rozběhl.

Od půlnoci bloudila Kateřina rozblácenými cestami. Když se Chaval vrátil domů a našel Kateřinu v posteli, políčkem ji z ní vyhodil. A obořil se na ni, ať okamžitě vypadne dveřmi, jestli nechce vypadnout oknem, a Kateřina v slzách, napůl oblečená, nohy bolavé od kopanců, musela dolů a poslední štulec ji vyrazil na ulici. Jako orná-inená tou konečnou roztržkou, Kateřina si sedla na patník a dívala se na dům, stále ještě v očekávání, že ji Chaval zavolá nazpět, protože to přece není možné, on ji jistě pozoruje, a až uvidí, jak se tu tak opuštěná a bez přístřeší tetelí zimou, jistě ji zase pozve nahoru.

A pak, po dvou hodinách, prokřehlá na kost, jak tu ležela bez hnutí, jako pes, kterého vyhnali z domu, rozhodla se a vstala. Vyšla z Montsou a zamířila tam, odkud přišla, ale netroufala si ani zavolat zvenčí, ani zaklepat na dveře. Nakonec se pustila po silnici s úmyslem se vrátit do kolonky k rodičům. Ale když tam došla, přepadl ji takový stud, že se dala na útěk podél zahrádek ve strachu, aby ji nikdo nepoznal, ačkoli v dusnu za zavřenými okenicemi všechno spalo těžkým

spánkem. Od té doby bloudila Kateřina bez cíle, poděšena každým šramotem, v hrůze z toho, že by ji mohli sebrat a odvést jako poběhlíci do některého marchienneského bordelu, jehož děsivá představa ji pronásledovala už po měsíce. Dvakrát narazila na Voreux, polekala se drsných hlasů vojáků a dala se na útěk. Jak běžela, celá bez dechu, stále se ohlížela, nejsou-li jí v patách. Ačkoli v uličce k Réquillartu bývalo vždycky hodně opilců, Kateřina se tam vrátila v neurčité naději, že tam najde toho, koho před pár hodinami odmítla.

To ráno měl Chaval sfárat, a to pomyšlení přivedlo Kateřinu zpět k šachtě, ačkoli cítila, že nemá smysl s Chavalem ještě mluvit: mezi nimi je konec. Na Jean-Bartu už se nepracuje a Chaval jí vyhrožoval, že ji uškrtí, jestli se dá znovu najmout na Voreux, protože se bál, aby ho ne-kompromitovala. Co tedy počít? Odjet odtud, někde hladovět a nakonec podlehnout ránám prvního chlapa, který se naskytne? Kateřina se sotva vlekla, potácela se mezi výmoly, nohy jako ze dřeva, zablácená až po krk. Obleva se nyní rozlévala po cestách v bahnitých proudech, do nichž se Kateřina bořila, přesto šla dál a ani se nepokoušela najít kámen, na který by si sedla.

Rozednilo se. Kateřina právě poznala odzadu Chavala, jak opatrně obchází haldu, když vtom spatřila Lydii a Ber-tíka, jak vystrkují nos ze své skrýše pod hromadou dříví. Strávili tam noc na číhané a báli se jít domů, protože jim Janek poručil, aby na něho počkali, a zatímco Janek na Réquillartu vyspával svou vražednou opici, obě děti se držely v náruči, aby jim bylo teplo. Vitr svištěl mezi kaštanovými a dubovými kuláči a děti se choulily uprostřed nich jako v opuštěné dřevařské boudě. Lydie si netroufala nahlas postěžovat na své trápení bité ženušky, právě tak jako Bertík nenalézal odvahu, aby si naříkal na náčelníkovy facky, od nichž má věčně opuchlé tváře, ale Janek to přece jen přehnal, když si s nimi tak bezohledně zahrával při třeli bláznivých loupežích, o které se pak ani nechtěl rozdělit, a v Lydii a Bertíkovi narůstal vzdor, až se nakonec přes všechny zákazy políbili, třeba za cenu toho, že jim přiletí z neznáma pár facek, jak jim Janek vyhrožoval. A když žádná facka nepřiletěla, dál se tiše líbali a na nic přitom ani nepomysleli, vkládali do toho laskání celou svou dlouho potlačovanou lásku, všechno to, co v nich bylo bolavého a zjhlého. Celou dnešní noc se takto zahřívali, tak šťastni v té své díře, jako snad nebyli nikdy v životě, ani na svatou Barboru, kdy se jídaly koblihy a pilo víno. Náhle zavřeštěla polnice a Kateřina strnula. Stoupala si na špičky, a uviděla vojáky na Voreux, jak se chápou zbraní. Štěpán se blížil klusem, Bertík a Lydie vyskočili ze své skrýše. A tam, od kolonky, v stále jasnějším světle, se valil dav chlapů a ženských, hněvivě mávajících rukama.

V

Na Voreux zavřeli všechny vchody a šedesát vojáků s puškou u nohy zahrazovalo jediné volné dveře, ty, odkud Vedly úzké schody ke klecím a zároveň k šatnám a k místnosti dozorců. Velitel seřadil své mužstvo do dvou řad zády k cihlové zdi, aby na ně nebylo možno útočit odzadu.

Zprvu zůstával dav havířů, kteří se sem přivalili z kolonky, v jisté vzdálenosti. Bylo jich nanejvýš třicet, a vybíjeli se v prudkých zmatených slovech.

Maheudka přišla první, rozcuchaná pod narychlo uvázaným šátkem, se spící Estelkou v náruči, a opakovala horečně:

„Nikdo nesmí dovnitř, nikdo nesmí ven! Ať je máme v Mlt!“

Maheu jí posvědčoval, když vtom přicházel od Réquillartu starý Mouque. Nechtěli ho pustit dovnitř. Ale Mouque se bránil, že jeho koně se přes to všechno musí nažrat ovsu, ty že na nějakou revoluci kašlou. Ostatně jeden kun tam pošel a čekají na něho, na Mouqua, aby ho vy táhli nahoru. Štěpán vysvobodil starého koňáka a vojáci ho nechali projít ke klecím. Čtvrt hodiny nato, právě když se dav stávkujících, který mezitím vzrostl a začínal se chovat výhružně, otevřela se široká vrata v přízemí a z nich vyšli lidé nesoucí mrtvého koně, žalostný balík dosud svázaný v provazové síti, a nechali ho ležet uprostřed kaluží roztáhlého sněhu. Dojem to byl tak ohromující, že nikdo dělníkům nebránil, aby se vrátili dovnitř a dveře za sebou zabarikádovali. Všichni totiž toho koně poznali podle ztuhlého ohnutého krku a hlavy přivázané k boku. Davem proběhl šepot:

„To je přece Turek! No ovšem, Turek!“ Vskutku, byl to Turek. Od té doby, co ho spustili dolů, Turek nikdy nepřivýkl. Zůstával netečný, bez zájmu o práci, jako by ho mučil stesk po slunci. Marně se o něho stařešina dolu Kuráž přátelsky otíral, marně ho šimral zuby na krku, aby mu dodal trochu toho svého desítiletého smíření s podzemím. To laskání jen zvyšovalo Turkův smutek, srst se mu chvěla, kdykoli mu jeho přítel, zestárlý v temnotách, svěřoval své zážitky, a kdykoli se potkali a společně zarahtali, bylo to, jako by si stěžovali, ten starý na to, že už si ani nedovede vzpomenout, ten mladší, že nedovede zapomenout. Ve stáji, kde žrali z jednoho žlabu, žili s hlavou skloněnou, nozdry u sebe, a dýchali si navzájem své sny o světle, o vidinách zelených luk, bílých silnic a žlutého jasu, který nikdy nehasne. A když pak Turek zpěněný potem dokonával na slámě, Kuráž ho zoufale očichával a přerývaně frkal, jako kdyby vzlykal. Cítil, jak jeho přítel chladne, a věděl, že s ním ztrácí svou poslední radost pod zemí, toho druhá, který se mu snesl shůry ještě svěží oněmi krásnými vůněmi, které mu připomínaly jeho vlastní mládí venku na volném vzduchu. A když zjistil, že už se Turek nehýbe, zaržal úzkostí a utrl se od kruhu. Ostatně Mouque už před týdnem hlásil naddůlnímu, že Turek stůně. Jenže co bylo v tom okamžiku komu po nějakém nemocném koni! Pánové z ředitelství koně neradi vytahovali. Ale teď se k tomu přece jen museli odhodlat. Předešlý den Mouque ještě s dvěma chlapy Turka dvě hodiny svazoval. Pak do něho zapřáhli Kuráže, aby ho odtáhl ke kleci. Starý kůň táhl pomalu, vlekl za sebou živého mrtvého kamaráda chodbou tak úzkou, že s ním občas musel šknout, i když mu přitom sedřel kůži, upachtěn potřásal hlavou a naslouchal onomu táhlému loupavému zvuku, jak se posunuje ta hora mršiny zaslíbená rasovi. Když ho na nárazišti vypráhli, pozoroval chmurným okem přípravu k vytažení: jak šoupají zdechlinu po Knách až nad jímku, jak připevňují síť pod klec. Konečně nakládači zazvonili, že „jede maso“, a Kuráž zvedl hlavu, aby se za kamarádem podíval, jak se vznáší, zprvu pomalu, a pak náhle pohlcen tmou, jak navždy odlétá nahoru tou černou dírou. A zůstal tak, krk napjatý, a možná že se v tu chvíli jeho vetřecí paměť rozpomněla na to, co je nahoře. Ale už byl konec, kamarád už nic neuvidí, a až on sám odtud jednou poletí, bude to také v podobě takového žalostného balíku. Nohy se mu roztřáslý, dusil se Čerstvým vzduchem těch vzdálených luk, a když se těžkým krokem vracel do stáje, šel jako opilý.

Na nádvoří havíři zachmuřeně hleděli na mrtvého Turka. Nějaká žena řekla polohlasně:

„To člověk fárá dolů aspoň jenom tehdy, když chce.“

Avšak z kolony se valila nová vlna s Levaquem v čele, i LeVaquová a Bouteloup šli hned za ním. A Levaque provolával:

„Smrt Belgičanům! My tu nechceme žádný cizince! Smrt! Smrt!“

A už se řítí kupředu, Štěpán je musel zadržet. Přistoupil k veliteli, vysokému štíhlému, sotva osmadvacetiletému mladíkovi se zoufale odhodlanou tváří, snažil se mu vysvětlit, jak se věci mají, snažil se ho získat, číhal, jak velitel na jeho slova reaguje. Nač riskovat zbytečné krveprolití? Copak není právo na straně havířů? Všichni jsme přece bratři, měli bychom se dohodnout. Při slově republika sebou velitel neklidně škubl. Avšak zachoval vojenskou strohost a řekl drsně:

„Odstupte! Nenuťte mě, abych konal svou povinnost.“

Třikrát to Štěpán zkusil znovu. Soudruzi za ním bručeli.

Rozkřiklo se, že prý pan Hennebeau je na šachtě, a havíři vyhrožovali, že ho spustí dolů za krk, schválně, ať ukáže, kolik sám narubá uhlí. Ale byla to falešná zpráva, na šachtě byli jen Négrel a Dansaert, a oba se na okamžik ukázali v okně: naddůlní v pozadí, dosud poněkud oťesen po svém dobrodružství s Pierronkou, zato inženýr statečně přehlížel zástup živými očky, s oním posměšným úsměvem, jímž zahrnoval lidi i věci. Ozvalo se pískání a ti dva v okně zmizeli. A místo nich bylo vidět jen plavou tvář Suvarinovu. Suvarin měl právě službu, od počátku stávky ani na den neopustil svůj stroj, nemluvný, čím dál hloub pohroužen do své utkvělé myšlenky, jejíž ocelový hrot mu svítil v bledých očích. „Odstupte!“ opakoval hlasitě velitel. „Já tu nejsem, abych vás poslouchal, já mám příkaz chránit šachtu a taky ji budu chránit... A netlačte se na moje lidi, nebo vás dám rozeznat.“

Ačkoli jeho hlas zůstal pevný, tváře mu bledly znepokojením při pohledu na stále narůstající příliv havířů. V poledne ho měli vystřídat, ale obával se, že tak dlouho nevydrží, a proto poslal jednoho pomocníka odbíhače do Montsou pro posilu.

Odpověděly mu hněvivé výkřiky:

„Smrt cizincům! Smrt Belgičanům!... My chceme být sami pány doma!“

Štěpán zdrcen ustoupil. Tohle je konec, teď už nezbývá než bojovat a zemřít. Přestal zadržovat soudruhy, a dav se dovalil až k četě vojáků. Bylo jich tu na čtyři sta havířů, sousední kolony se prázdnily, lidé z nich přibíhali poklusem. Všichni volali stejné heslo a Maheu s Levaquem říkali vojákům:

„Jděte pryč, my proti vám nic nemáme, jděte pryč!“

„Vám do toho nic není,“ navázala Maheudka. „Tohle je naše věc, nechtě nás.“

A za ní prudší Levaquová dodala:

„Máme vás snad napřed sežrat, abyste nás nechali projít? Tak račte laskavě z cesty!“

Dokonce bylo slyšet pronikavý hlásek Lydie, která se s Bertíkem protlačila do nejhustšího místa davu, jak volá:

„Táhněte, vy pitomci pitomý!“

O pár kroků dál se Kateřina dívala, poslouchala, jako omámená těmi novými výbuchy násilí, doprostřed nichž ji osud znovu zavál. Jako by neměla trápení tak dost! Čím se to provinila, že ji teď neštěstí tak pronásleduje? Ještě včera nechápala, co to havíře posedlo, protože přece ten, kdo dostává facky od rána do večera, nebude si schválně chodit pro další, nyní však seji srdce vzdouvalo potřebou nenávisti, vzpomínala si, co Štěpán kdysi vyprávěl při večerních besedách, pokoušela se zaslechnout, co teď říká vojákům. Mluvil s nimi kamarádsky, připomínal jim, že vyšli z lidu, že mají držet s lidem proti vykořisťovatelům chudáků.

Avšak dav se náhle zavlnil a vymrštila se z něho Baba Pálená, příšerně vyzáblá, krk a paže natažené, v tak prudkém rozběhu, že jí až šedivé vlasy padaly do očí.

„Tak tohle si, kruci, nenechám ujít!“ zalykala se, celá udýchaná. „Ten zaprodanec Pierron mě chtěl zamknout doma!“

A bez dalšího se vrhla proti vojákům a z černého otvoru ust se jí řinuly nadávky jako z kanálu.

„Sviňáci! Vy bando prašivá! Takhle pánům, těm lížete boty, a na chudý lidi, to si troufáte!“

A ostatní se k ní přidali, tryskaly celé salvy nadávek. Ojedinělý hlas ještě volal: „Ať žijou vojáci! Oficiři do jámy, ale brzy už zněl jen jednotný výkřik: „Pryč s červenýma kalhotama!“ A vojáci, kteří výzvam ke sbratření a přátelským pokusům je získat naslouchali ledově, s nehybnou a němou tváří, zachovávali nyní pod prškou hrubých slov stejnou pasivní strnulost. Za nimi velitel vytasil šavli, a když se zástup tlačil blíž a blíž a hrozil, že přimáčkne vojáky ke zdi, dal velitel povel nasadit bodáky. Vojáci poslechli a před hrudi stávkujících vyrostla dvojité aaula ocelových hrotů.

„Sprostáci sprostý!“ zařvala Baba Pálená a couvla.

Už už se zase všichni tlačili kupředu v jakémsi povzneseném pohrdání smrtí, ženské napřed, Maheudka a Le-vaquová s výkřiky.

„Zabte nás! Jen nás zabte! My chceme svoje práva!“

Levaque, lhostejný k možnému zranění, uchopil do rukou svazek tří bodáků, lomcoval jimi a táhl je k sobě, aby je vytrhl z hlavní, a silou zdesateronásobenou hněvem ohýbal železo, zatímco Bouteloup, jehož mrzelo, že šel s sebou, se na něho klidně díval zpovzdálí.

„Jen to zkuste,“ opakoval Maheu, „zkuste to, ať ukážete, jestli za něco stojíte!“

A rozeplal si kabát, rozhalil košili a ukazoval jim huňatá prsa tetovaná uhlím. Tlačil se na špičky bodáků, nutil vojáky ustupovat, děsivý svou drzostí a odvahou. Jeden z bodáků ho píchl do prsu, a to ho přivádělo do takové zběsilosti, že se snažil, aby špička pronikla hloub, aby slyšel, jak mu praskají žebra.

„Zbabělci, vy se bojíte... Za námi je jich ještě deset tisíc. Ano, když zabijete nás, zbude jich k zabítí pořád ještě deset tisíc!“

Vojáci se dostávali do kritické situace, neboť měli přísný rozkaz nepoužít zbraně leda v krajním případě. A jak mají

zabránit těm zuřivcům, aby se sami nenabodávali? Přitom se vzdálenost mezi nimi stále zmenšovala, vojáci byli přitisknuti zády ke zdi, už neměli kam ustupovat. Jejich četa, hrstka lidí proti tomu stoupajícímu přílivu havířů, se však dál držela, chladnokrevně plnila stručné povely svého velitele. Oči rozšířené, rty nervózně stažené, velitel se obával jedině toho, aby se vojáci nedali nadávkami vyprovokovat. Jednomu mladému seržantovi, tomu dlouhánovi, už se začínal ježít rodící se knírek a nebezpečně mžoural očima. Jeho soused, starý veterán s kůží ošlehanou dvaceti válečnými taženými, zbledl, když mu ohnuli bodák jako stéblo slámy. A jiný, patrně nováček, který ještě voněl polem, při každé nadávce sviní nebo pakáže rudl jako kohout. A výpady neustávaly, pěsti hrozily, sprostoty výčitky a výhrůžky se na ně sypaly jako políčky. Jen síla vojenského rozkazu je dovedla takto udržet s tváří němou, v onom povýšeném chmurném mlčení vojenské kázně.

Zdálo se, že srážka je nevyhnutelná, když se náhle řadami vojáků prodrál důlní Richomme, jehož bělovlasá hlava s tváří dobromyslného četníka nabyta vzrušením divokého vzezření. Spustil velice hlasitě.

„Tak, sakra, lidi, neblázněte! Takovýchle blbosti mi tady nebudete dělat!“

Vrhl se mezi bodáky a havíře.

„Kamarádi, poslechněte mě... Víte přece, že jsem bývalý dělník a že jsem nikdy nepřestal být jedním z vás. Já vám tady dávám své čestné slovo, že když se k vám nezachovají spravedlivě, sám půjdu a řeknu panstvu nahofe, co si o nich myslím... Ale abyste takhle sprostě nadávali tady těm slušným lidem a chtěli si dát propíchnout břicho, to teda ne!“

Vyslechli ho a zaváhali. Bohužel se právě v tom okamžiku znovu objevil v okně špičatý profil malého Négrela. Patrně se bál, aby mu nevyčítali, že poslal ven důlního, místo aby se odvážil ven sám, a pokusil se promluvit. Avšak jeho hlas zanikl v tak strašlivé vřavě, že Négrel jen pokrčil rameny a zase od okna odstoupil. Od toho okamžiku však mohl Richomme prosit sám za sebe jak chtěl, mohl opakovat do omrzení, že se to má vyřídit po dobrém: odstrkovali ho, už mu nevěřili. Ale Richomme umíněně zůstal mezi nimi.

„Tak, a teď ať mi třeba taky rozbijou hlavu, ale já vás neopustím, dokud nedostanete rozum!“

Richomme se obrátil na Štěpána, aby mu pomohl jim domluvit, ale Štěpán jen bezmocně máchl rukama. Už je pozdě, už jich tu je přes pět set. A nebyli tu jen ti zuřivci, kteří přišli vyhnat Belgičany, okolo stáli i zvědavci, šprýmaři, ti, co měli ze stávky legraci. Poněkud opodál v jedné skupině stál Zachar s Filomérou a dívali se na tu podívanou s takovým klidem, že s sebou dokonce přivedli i děti. Z Réquillartu se valila další vlna, v níž byli i Mouquet a Mouquetka: Mouquet ihned šel poklepat na rameno svému kumpánu Zacharovi, kdežto Mouquetka, celá rozpálená, běžela mezi první řady bouřliváků.

Velitel se mezitím každou minutu ohlížel směrem k Montsou. Posila nepřichází, jeho šedesát mužů už to dlouho nevydrží. Nakonec ho napadlo, že musí na dav něčím zapůsobit, a dal mužstvu povel, aby před obecenstvem nabilo zbraně. Vojáci rozkaz provedli, ale vzrušení davu rostlo dál, střídaly se ztřeštěné provokace a posměšky.

„Heleďte je, milostpáni se chystají na střelnici!“ po-chechtávaly se ženské, Baba Pálená, Levaquová a další.

Maheudka, prsa zakrytá tělíčkem malé Estelky, která se probudila a plakala, odvažovala se tak blízko, že se jí seržant zeptal, kam se to cpe s tím ubohým drobečkem.

„Co je ti do toho?“ osopila se na něho. „Jen si do něho střel, když se nebojíš!“

Chlapi opovržlivě vrtěli hlavou. Nikdo nevěřil, že by na ně mohli vystřelit.

„Mají slepý patrony,“ řekl Levaque.

„Copak jsme kozáci, abyste po nás stříleli?“ křičel Maheu. „Na Francouze se přece nestřílí!“

Jiní opakovali, že když někdo prodělal krymskou válku, olova se nebojí. A všichni se dál tlačili proti puškám. Kdyby v tom okamžiku vystřelily, byly by pokosily celý zástup.

Mouquetka v první řadě nadávala vojákům, že si troufají s puškou proti ženským. Už na ně vychrlila to nejsprostší, co dovedla, už na nic horšího nemohla přijít, a tak z nedostatku další smrtelné urážky vystrčila na vojáky zadnici. Oběma rukama si držela sukni, vypínala boky, aby co nejvíc rozšířila tu obrovitou bář.

„Tady máte, vy sviňáci, a to je ještě na vás až moc čistá!“

Ohýbala se, kroutila se, otáčela se, aby se na všechny dostalo, a při každém vystrčení povykovala:

„Jednou pro pana oficíra! Podruhy pro pana seržanta! A do třetice pro mužstvo!“

Zvedla se bouře smíchu, Bertík a Lydie se mohli uválet, sám Štěpán při všem svém chmurném očekávání zatleskal té urážlivé nahotě. Všichni, šprýmaři i zuřivci, spustili nyní bouři povyku, jako kdyby už byli pro ně vojáci potřísnění kalem, jen Kateřina, která stála stranou na hromádce staré kulatiny, mlčela, hrdlo naběhlé krví, i ona stržena tou obecnou nenávistí, jejíž žár v ní neustále stoupal.

Avšak vtom nastala strkanice. Aby trochu uklidnil mužstvo, velitel se rozhodl, že dá zatknout několik lidí. Mouquetka jen taktak uskočila a propletla se mezi nohama chlapů. Z těch nejzuřivějších sebrali vojáci namátkou Levaqua a dva další a drželi je pod stráž v místnosti dozorců. Z hořejšího okna volali Négrel a Dansaert na velitele, aby se uchýlil nahoru k nim. Velitel odmítl, neboť mu bylo jasné, že tyto budovy, které ani nemají dveře na klíč, by nevydržely silnější nápor, a že on sám by mohl být hanebně odzbrojen. Jeho malá četa už všela netrpělivostí: přece neutečou před tou bandou v dřevácích! Šedesát vojáků, zády ke zdi, pušku nabitou, už opět stálo tváří v tvář davu.

Zástup zprvu couvl, rozhostilo se hluboké ticho. Stávkující se nemohli vzpamatovat z té demonstrace síly. A pak vytrysklo volání po zajatcích, výkřiky požadující, aby byli okamžitě propuštěni na svobodu. Proskočila zpráva, že je tam uvnitř mordující, a tu zcela bez dohody, v jediném rozmachu, v jediné touze po odvetě, rozběhli se všichni k nedaleké hromadě cihel, které se zde pájily přímo na místě z jílovité hlíny. Děti si braly po jedné, ženské si je skládaly do sukni. Brzy měl každý u nohou dostatek munice a bitva začala.

Baba Pálená začala první. Lámala cihly o hubenou holenní kost, a oběma rukama házela obě půlky najednou.

Levaquová si div ramena nevykloubila, byla tak tlustá i rozměklá, že musela postoupit dopředu, aby cihlou dohodila, zatímco Bouteloup ji marně prosil a tahal nazpět, neboť by ji byl nejraději odvedl domů, když teď je manžel v chládku.

Panovalo všeobecné vzrušení, Mouquetce připadalo zbytečné si rozdírat stehna lámáním cihel a házela je prostě celé. Dokonce děti nastoupily do boje, Bertík učil Lydii, jak se hází od lokte. Byk/ to jako krupobití, jako tlumené bubnování obrovitých krup. A náhle, uprostřed š(- h těch zuřivců se objevila Kateřina, s rukama nad hlavou mávala pulkami cihel a házela je ze všech sil svých drobných paží. Nevěděla, proč to dělá, přímo se dusila potřebou někoho zmlátit. Beztak už to musí jednou skončit, tenhle prašivý život! Už toho má dost, nechávat se fackovat a vyhánět, brouzdat se blátem jako ztracený pes, a nemoci přitom ani vlastního tátu požádat o chleba, protože ten táta sám taky nemá co do huby. Nic se nikdy nezlepšilo, naopak, od té doby, co je na světě, je to pořád jen horší, a Kateřina lámala cihly a házela je před sebe s jedinou myšlenkou všechno smést ze světa, oči tak podlité krví, že ani neviděla, do koho se trefuje.

Štěpán zůstal stát před vojáky a málem dostal cihlou do hlavy. Cítil, jak mu otéká ucho, otočil se a strnul, když pochopil, že cihla vyletěla ze zimních rukou Kateřininych, a vzdor nebezpečí, že ho zabijí, stál na místě a díval se na ni. Mnozí tu také stáli jen tak, uchvácení pohledem na boj, a nečinně přihlíželi. Mouquet posuzoval trefy jako na kuželníku: krásná rána! Úplně vedle! Chechtal se, šťouchal Zachara loktem, a Zachar se hádal s Filo-ménou, protože děti chtěly, aby je vzal na ramena, aby lépe viděly, a on jim napohlavkoval. Opodál na silnici se tísnili další diváci. A nahoře na kopci, na kraji kolonky, se právě objevil kmotr Smrtka, kulhavý, o holi, stál vzpřímený a nehybný proti rezavě rudému nebi.

Jakmile vyletěly první cihly, důlní Richomme se znovu postavil mezi vojáky a havíře. Prosil jedny, domlouval druhým, bez ohledu na nebezpečí, tak nešťastný, že mu po tvářích kanuly obrovské slzy. Jeho slova nebylo uprostřed vřavy slyšet, bylo pouze vidět, jak se chvějí jeho mohutné šedivé kníry.

Avšak prška cihel houstla, nyní se přidali k ženským i chlapi.

A tu si Maheudka všimla, že Maheu zůstává vzadu. Stál s prázdnými rukama, zachmuřen.

„Tak co je s tebou?“ křikla na něho. „To jsi takový zbabělec, že bys nechal kamarády odvést do basy?... Kdybych já neměla s sebou tady holku, to bys koukal!“

Estelka se jí s řevem pověsila na krk, takže se nemohla přidat k Babě Pálené a ostatním. A protože měla dojem, že ji Maheu neslyšel, přistrčila mu nohou pár cihel.

„Tak sakra, vem si je! To ti mám před všema plivnout do obličeje, abys dostal kuráž?“

Maheu zrudl a počal lámat cihly a házet je. Maheudka ho popichovala, šťvala ho, šťkala mu za zády vražedná hesla, zatímco křečovitě tiskla dcerku k hrudi, div ji ne-rozmačkala. A Maheu postupoval dál a dál kupředu, až se octl přímo naproti puškám.

Četa mizela pod přivalem cihel. Naštěstí dopadaly příliš vysoko, zeď byla od nich celá podřobaná. Co dělat? Stáhnout se dovnitř, obrátit se k nim zády? Při tomto pomyšlení velitelův bledý obličej prudce zrudl. Beztak už to ani není možné, při sebemenším pohybu by je dav rozsápal. Cihla rozbila veliteli štítek u čepice, z čela mu kapaly krupěje krve. Několik mužů bylo raněno: a velitel cítil, jak to v nich vře, jak neodvratně propadají pudu sebezáchovy, kdy člověk přestává poslouchat nadřazené. Seržant divoce zaklel, rameno napůl vymknuté, rozdrčené tupou ranou, která pleskla, jako když se tluče do mokrého prádla. Nováček byl zasažen dvakrát: měl rozbítý palec a něco ho strašně páliło na pravém koleně: jak dlouho se ještě nechají takhle otravovat? Odražená cihla udeřila starého veterána do podbřišku: stařec zezelenal, zbraň se mu zachvěla v hubených rukou, zakymácela se dopředu. Třikrát už chtěl velitel dát povel k palbě. Dusil se úzkostí, a v několika vteřinách v něm proběhl nekonečně dlouhý zápas mezi jeho názory, povinnostmi a přesvědčením člověka a vojáka. Prška cihel houstla, velitel už užíval otvíral ústa, aby zavelel: „Pal!“, když vtom vypálily pušky samy od sebe, nejprve tři, pak pět, pak salva celé čety, a nakonec, dlouho potom, padla do hlubokého ticha jediná osamělá rána. Nastalo zděšení. Vojáci střelili! Zástup zůstal nehybně stát, ústa dokořán, jako by tomu ještě nechtěl věřit. Avšak rozlehly se srdcervoucí výkřiky, a hned nato polnice od-troubila zastavit palbu. Propukla panika, zoufalý úprk Matem, jako když se střílí do stáda.

Při prvních třech ranách se Bertík a Lydie svalili přes sebe, děvčátko zasažené do tváře, chlapec střelený pod levé rameno. Lydie padla jako bleskem sražená a už se ani nepohnula. Ale Bertík se ve smrtelné křeči ještě hýbal, a objal ji, jako kdyby ji chtěl ještě jednou mít tak, jako ji měl včera v té temné skrýši, kde strávili svou poslední noc. A Janek, který vtom konečně přiběhl z Réquillartu, ještě celý rozespálý, a poskakoval skrz dým, spatřil ho právě v okamžiku, kdy objal jeho ženušku a umřel.

Pět dalších výstřelů srazilo Babu Pálenou a důlního Richomme. Zasažen do zad v okamžiku, kdy domlouval soudruhům, Richomme klesl na kolena, a pak se svezl na bok, a tak umíral na zemi, oči ještě plné všech prolitých slz. Stařena, raněná do prsou, se skácela jako podřátá, až to zachrastilo, jako když padá otep suchého dříví, a její ústa, z nichž klokotala krev, ještě drmolila poslední nadávku.

A pak už se přes nádvoří přehnala ona hromadná salva, která skosila dokonce zevlouny, kteří stáli v hloučcích o sto kroků dál a bavili se pohledem na bitvu. Mouquetovi vletěla střela do úst a srazila ho znetvořeného k nohám Zachara a Filomény, jejichž obě děti to postříkalo krví. Zároveň dostala Mouquetka dvě rány do břicha. Viděla, jak vojáci přikládají pušku k líci, a ve své vrozené dobrotě se bezděčně vrhla před Kateřinu a chtěla ji varovat. Náraz byl tak prudký, že Mouquetka s hlasitým výkřikem padla naznak. Štěpán k ní přiskočil, aby ji zvedl a odnesl, ale Mouquetka mu jen hlavou naznačila, že je s ní konec. A dokud naposledy neškytla, usmívala se na něho a na Kateřinu, jako by ji těšilo, že teď, když sama odchází, je vidí pohromadě.

Už se zdálo, že je konec, uragán střelby se ztratil kdesi daleko mezi domky kolonie, když vtom třeskla poslední opožděná rána.

Maheu, zasažen přímo do srdce, otočil se kolem vlastní osy a padl tváří do kaluže černé vody.

Maheudka se k němu nechápavě sklonila.

„Tak vstaň, táto, přece se ti nic nestalo, že ne?“

Estelka jí v náručí překážela, musela ji vzít pod paží, aby mohla mužovi obrátit hlavu.

„Tak pověz, kde tě to bolí?“

Maheu měl prázdný pohled, na rtech červenou krvavou pěnu. Maheudka pochopila, že je mrtev. A zůstala sedět v blátě, dcerku pod paží jako balík, a strnule hleděla na svého muže.

Šachta byla osvobozena. Nervózním pohybem si velitel sňal a opět nasadil čepici s přeraženým štítkem, stál upjatý a sinalý a díval se na tragédii svého života, zatímco jeho mužstvo v zarytém mlčení si znovu nabíjelo zbraně. V okně se opět objevil vyděšený obličej Négrelův a Dan-saertův. Za nimi stál Suvarin, hrozivý, čelo zbrázděné hlubokou rýhou, jako by se mu tam zaseklo ostří jeho utkvělé myšlenky. Na druhém konci obzoru, na pokraji planiny, se starý Smrtka ani nepohnul. Jednou rukou se opíral o hůl, druhou si clonil oči, aby lépe viděl, jak tam dole střílejí jeho blízké. Ranění řvali, mrtví, roztroušení mezi inkoustovými skvrnami uhlí, které už opět probleskovalo pod špinavými cáry sněhu, chladli v nepřírozených pózách, zabláceni tekutým blátem oblevy.“A uprostřed těch lidských mrtvol, které vypadaly tak maličké a ubohé ve své vy-záblosti z hladu, ležel mrtvý Turek jako obrovitá žalostná halda neživé hmoty.

Štěpán zabít nebyl. Čekal dál vedle Kateřiny, která se zhroutila únavou a hrůzou, náhle se zachvěl, když uslyšel za sebou povědomý hlas. To abbé Ranvier se vracel ze mše, a obě paže zvednuté k nebi, v prorockém hněvu svolával na hlavy vrahů boží trest. Hlásal příchod nového věku spravedlnosti, sliboval, že nebeský oheň co nevidět vyhubí celé měšťáctvo za to, jak právě završilo míru svých zločinů, když dává pobíjet dělníky a psance této země.

ČÁST SEDMÁ

OZVĚNA MONTSOUSKÝCH VÝSTŘELŮ DOLETĚLA AŽ DO Paříže a její ohlas byl nesmírný. Po čtyři dny se opoziční tisk rozhořčoval a zaplňoval své první stránky hrůzostrašnými příběhy: dvacet pět raněných, čtrnáct mrtvých, z nichž dvě děti a tři ženy, a pak ovšem i zatčení, z nichž Levaque se stal téměř hrdinou, slova, jimiž údajně odpověděl vyšetřujícímu soudci, dosahovala velikosti přímo antické. Císařská vláda, kterou těch pár střel zasáhlo do živého, předstírala bohorovný klid a sama si ani neuvědomovala vážnost svého zranění. Byla to pro ni prostě politováníhodná srážka, něco vzdáleného, tam kdesi v tom černém uhelném kraji, daleko od pařížských ulic, kde se vytváří veřejné mínění. Rychle se na to zapomene, Montsouské tě-žařstvo dostalo rozkaz, aby věc ututlalo a už jednou skoncovalo s tou stávkou, která se tak nepříjemně vleče, že se stává nebezpečnou pro celou společnost.

A tak hned ve středu ráno se v Montsou opět objevili tři členové správní rady. Městečko, které si až dosud netroufalo se z krveprolití radovat, si konečně vydechlo a zaradovalo se nad svým vysvobozením. Počasí se právě vyjasnilo, zasvitlo slunce, ono vlahé únorové slunce, pod jehož paprsky se zelenají pupeny bezu. V budově správní rady otevřeli všechny okenice, dům jako by znovu ožil, a vycházely z něho samé dobré zprávy, jak prý pánové byli oťřeseni zdejší tragédií, že přispěchali, aby otevřeli svou otcovskou náruč zbloudilým ovčím z kolonek. Nyní, když už k zásahu došlo, ač zajisté k zásahu silnějším, než by si byli přáli, překonávali se v úloze zachránců, činili výtečná, ač opožděná opatření. Předně propustili Belgičany a tento ústupek vlastním dělníkům neopomenuli doprovodit patřičným povykem. Dále zrušili vojenskou okupaci šachet, kterým po rozdrčení stávkujících už nehrozilo žádné nebezpečí. A sami si vynutili slib mlčení o případu stráže, která na Voreux zmizela: když prohledali celý kraj a nenašli ani pušku ani mrtvolu, rozhodli se prohlásit vojáčka za dezertéra, ačkoli tu bylo podezření na zločin. Všude a ve všem se tak pánové ze správní rady snažili události ztlumit, v panickém strachu ze zítřka a v přesvědčení, že by bylo nebezpečné přiznat pravdu o nezadržitelné dravosti davu rozpoutaného proti zchátralým podpěrám starého světa. Všechna tato smířící činnost jim ovšem nebránila, aby se i úspěchem zabývali věcmi ryze administrativními, pan Deneulin byl totiž opět viděn, jak vchází do budovy správní rady, kam ho pozval pan Hennebeau. Jednání o koupi Vandamu pokračovala a tvrdilo se s určitostí, že Deneulin tentokrát nabídku pánů z Montsouského těžařstva přijme.

Nejvíce však vzrušovaly celý kraj velké žluté plakáty, které pánové ze správní rady dali hojně vylepit po zdech. Stálo na nich několik řádek velkými písmenami: „Mont-souští dělníci! Nechceme, aby poblouzení, jehož tragických následků jste byli v minulých dnech svědky, připravilo o existenci poctivé dělníky dobré vůle. Proto v pondělí ráno znovu otevřeme všechny šachty, a až se opět zahájí práce, bedlivě a s pochopením prozkoumáme všechny okolnosti, které by si vyžadovaly zlepšení. Jedním slovem, učiníme vše, co bude správné a možné učinit.“ Za jedině dopoledne prošlo kolem těchto plakátů všech deset tisíc havířů. Nikdo nemluvil, někteří vrtěli hlavou, jiní odcházeli šouravým krokem, aniž pohnuli jediným záhybem v kamenném obličej.

Až dosud setrvala Dvěštyřicátka v urputném vzdoru. Jako kdyby krev soudruhů, která rudě zabarvila bláto šachty, zahrazovala cestu ostatním. Sotva deset jich zase sfáralo, l'icrron a špiclové jeho druhu, na které, když odcházeli. I když se vraceli, se obyvatelé kolony dívali chmurným pohledem, bez jediného výhrůžného pohybu. A rovněž tak plakát vylepený na kostele se tu setkal se zamlklou nedůvěrou. Nic tam nestojí o vrácení pracovních knížek: to je snad podnik nebude brát nazpět? A strach z repre-...ilií i pocit solidarity, zeje třeba protestovat proti propouštění těch, kdo se nejvíc kompromitovali, to vše dohromady působilo, že se lidé čím dál víc zatvrzovali. Je to nějaké podezřelé, to se teprve uvidí, na šachtu se zase půjde, až se pánové uráčí vyslovit otevřeně. Na nízkých domech leželo tísnivé ticho, ani hlad už nic neznamenal od té doby, co přes jejich střechy přeletěla násilná smrt, už bylo jedno, jestli pomřou všichni.

Avšak mezi všemi těmi domy jeden zůstával zvlášť temný a zamlklý, zdrcen ve svém smutku: dům Maheuových. Ode dne, kdy doprovodila muže na hřbitov, Maheudka neotevřela ústa. Po bitvě dovolila Štěpánovi, aby zavedl zablácenou a napůl mrtvou Kateřinu domů, a když ji před ním svlékala, aby ji uložila do postele, na okamžik se lekla, že se jí i dcera vrátila s kulkou v břiše, neboť zpozorovala na košili velké krvavé skvrny. Ale ihned nato pochopila, že to konečně propukl proud dospělosti, vyvolaný oťřesem toho hrůzného dne. To je zase nadělení, tahle krev, podařený dáreček, aby si mohla nadělat děti, které jí pak četníci zamordují! Maheudka přitom nepromluvila ani na Kateřinu, ani na Štěpána. Od toho dne spal Štěpán opět s Jan-kem, i když mu hrozilo zatčení, nesnesl už pomýšlení, že by se měl vrátit na

Réquillart, a dával přednost vězení. Po všech těch mrtvých se děsil tmy a pronásledoval ho nepřiznaný strach z vojáčka, který tam spí pod balvany. Štěpán mimoto snil o vězení jako o útočišti před bouří své porážky. Ale nikdo si ho nevšímal a Štěpán se mučil dlouhou chvílí a nevěděl, čím by unavil tělo. Maheudka se jen občas na něho a na dceru vyčítavě podívala, jako by se jich tázala, co tu chtějí v jejím domě.

Zase už se spalo pohromadě, děda Smrtka na dřívější posteli obou maličkých, které nyní, když už tu nebyla Alzira, aby tlačila starší sestru hrbem, spaly s Kateřinou. Pro matku bylo prázdno v domě nejcitelnější v okamžiku, kdy si lehala do studené, příliš velké postele. Marně si brala s sebou do postele Estelku, aby zaplnila prázdné místo, mužského jí to nenahradilo, a Maheudka celé hodiny tiše proplakala. A pak začaly znovu plynout dny jako předtím: dál bez chleba, a přitom člověk ne a ne zdechnout nadobro, vždycky se zase někde něco sezené, což bohužel způsobí, že to člověk zase vydrží o chvílku déle. V životě se nic nezměnilo, jenom už tu nebyl táta.

Odpoledne pátého dne už Štěpán dál nevydržel se dívat na tu mlčící ženu a vyšel ven, na ulici. Tíha dlouhé nečinnosti ho nutila přecházet sem a tam, ruce skleslé, hlavu sklopenou, zatímco se v duchu mučil stále stejnou myšlenkou. Asi po půlhodině takového přešlapování ucítil náhle podle zvýšeného pocitu nevolnosti, že lidé stojí na zápraží a pozorují ho. To málo, co zbývalo z jeho popularity, smetla víchřice střelby, a kam se hnul, doprovázely ho palčivé pohledy. Když zvedl hlavu, stáli před ním: chlapi výhrůžně, ženské za záclonkami v oknech, a tato dosud němá obžaloba, ten zadržovaný hněv těch velkých, hladem a slzami rozšířených očí doléhaly na něho tak, že ztrácel vládu nad svými pohyby, jako by ani neuměl chodit. A v patách za ním němá výčitka stále narůstala. V náhlém strachu, že vyběhne celá kolonka a bude mu vyčítat svou bídu, Štěpán, celý roztresený, zašel zpět do domu.

Avšak výjev, který ho u Maheuových očekával, mu ještě dodal. Starý Smrtka seděl u vyhaslých kamen, přikován na židli ode dne masakru, kdy ho dva sousedé našli na zemi, jak padl jako starý strom zasažený bleskem, hůl na kusy vedle něho. Lenora a Jindra, aby oklamali hlad, vyškrabovali s ohlušujícím rámcem hrncem po zeli, Estelka ležela na stole a Maheudka stála před Kateřinou a hrozila jí pěstí.

„Cos to řekla? Opovaž se to říct ještě jednou!“

Kateřina totiž prohlásila, že se chce vrátit na Voreux. Pomyšlení, že si sama nevydělává na živobytí, že takto žije z milosti u matky jako obtížné a neužitečné zvířátko, bylo pro ni den ze dne nesnesitelnější, a kdyby se nebyla bála, že ji Chaval zmlátí, už by byla sfárala v úterý. A nyní spustila zajímavě:

„Když ale člověk nemůže žít jen tak a nic nedělat. Takhle bychom aspoň měli chleba.“

Maheudka ji přerušila:

„Tak já ti něco povím: kdo by z vás šel první do práce, toho uškrtním!... Jo, to by tak ještě scházelo, aby dětem zabili tátu, a pak je dál vysávali! Já už toho mám dost, to vás radši uvidím všechny pod drnem, jako toho, co už s námi není.“ Její dlouhé mlčení puklo a rozlilo se v divokém přivalu slov. To by ji tak vytrhlo, co by ji Kateřina přinesla, nějakých mizerných třicet sou, i kdyby k tomu ještě Janek přidal takových dvacet sou v případě, že by se páni uráčili a našli tomu lotrovi práci. Padesát sou na sedm hladových krků! A ty tři mrňata beztak nedovedou nic než žrát. Dědovi zas muselo v hlavě něco lupnout, jak onedlou upadl, protože od té doby kouká jako blbec, anebo to možná má z leknutí, jak vojáci začali střílet do lidu.

„Ze jo, dědo? Dorazili vás co? V rukou můžete mít síly kolik chcete, ale jste hotov!“

Smrtka se na ni díval vyhaslými očima, nechápavě. Celé hodiny se tak někam upřeně díval, všechnen jeho rozum stačil tak právě na to, aby plival do mísy s popelem, kterou mu kvůli čistotě dávali vedle židle na zem.

„A penzi mu ještě nevyřídili,“ pokračovala Maheudka. „A uvidíte, že mu ji nakonec nedají kvůli našim názorům... Ne, co je moc, to je moc, s těmi darebáky se nedá mluvit.“

„Ale vždyť na tom plakátu slibují...“ začala Kateřina.

„Jdi mi někam s tím svým plakátem!... Zase špek, abychom na něj skočili, a oni nás mohli sežrat. Nejdřív do nás střílejí, a teď si najednou budou hrát na dobrodince!“

„Ale maminko, kam tedy půjdeme? Takhle nás přece na kolonce nenechají.“

Maheudka učinila neurčitý, zlostný pohyb. Kam by šli? Copak ona ví? Radši na to nemyslet, aby se člověk nezbláznil. Půjdou jinam, prostě někam. A protože škrábání hrnce se stávalo nesnesitelným, Maheudka skočila po Lenoře a Jindrovi a zpohlavkovala je. Ěev se ještě vystupňoval, když se Estelka doplazila na kraj stolu a spadla na zem. Matka ji umlčela štulcem: škoda, že se holka nezabila! A vzpomněla si na Alziru, jaké ta měla štěstí, a že by ho přála i těm ostatním. A pak se náhle hlasitě rozplakala, čelo přitisknuté ke zdi.

Štěpán zůstal stát, netroufal si zakročit. Už tady nic neznamenal, dokonce děti se od něho nedůvěřivě odtahovaly. Ale slzy nebohé Maheudky mu drásaly srdce a zajeptal:

„No tak, neztrácejte odvahy, nějak se z toho dostaneme.“

Maheudka jako by ho neslyšela, nyní jen tiše, protáhlým hlasem žalovala:

„Bože, bože, je to vůbec možné? Než přišly tyhle hrůzy, nějak to přece šlo. Mívali jsme sice jenom suchý chleba, ale aspoň jsme byli pohromadě... A co se to stalo, bože, co jsme to udělali, že na nás přišlo to neštěstí, že jedni jsou pod drnem a ti ostatní by tam nejradši byli taky?... Já vím, je to pravda, že nás do práce zapřahali jako koně a že to nebyla žádná spravedlnost, když my jsme za to dostávali klackem, a boháčům se plnily kapsy a my neměli žádnou naději, že bychom se taky někdy mohli mít dobře. A kde není naděje, tam není ani radost ze života. Jo, dál už to tak nemohlo zůstat, už jsme si potřebovali trochu vydechnout... Ale nemohlo nás napadnout, že to takhle dopadne! Jak je to možné, že jsme si způsobili všechno tohle trápení jenom proto, že jsme chtěli spravedlnost?“

Maheudka vzdychala, hrdlo naběhlé pláčem, hlas přiškrácený neskonale smutkem.

„A vždycky se najde nějaký chytrák, aby lidem nasliboval, že se to dá všechno změnit, jen chtít! A člověku to vrtá hlavou, a protože ho tak trápí to, co je, začne chtít to, co není. Já už jsem si taky jako hloupá husa malovala, jak budou lidi spolu žít v dobrý vůli, taky jsem litala v oblacích. A pak člověk spadne zpátky do bláta a rozbije si hubu. Nebyla to

všechno pravda, nic z toho, co si člověk vysnil, tam nebylo. Zato tady dole byla zas jen ta bída, a nakonec se ještě střílelo do lidu!“

Jak Štěpán naslouchal této žalobě, každá její slza v něm probouzela nové výčitky svědomí. Nenalézal slova, jimiž by Maheudku, celou rozbolavělou od pádu z říše ideálů, potěšil. Maheudka přešla doprostřed světnice a podívala s“ mu do očí, v posledním divokém výkřiku mu začala tykat:

„A co ty, snad se taky nechceš vrátit na šachtu, teď, když jsi nás všechny zničil?... Já ti nic nevyčítám. Jenže na tvém místě už bych dávno umřela žalem, že jsem kamarádům tak ublížila.“

Štěpán chtěl odpovědět, ale pak jen zoufale pokrčil rameny : nač jí to vysvětlovat, stejně by to ve své bolesti nepochopila. A protože ho to příliš trápilo, vyšel znovu ven a jal se přecházet po ulici. Kolonka jako by na něho čekala: chlapi na prahu, ženské v oknech. Jak se objevil, proběhlo ulicí mručení, zástup vzrostl. Už čtyři dny takto narůstaly klevety a nyní propukaly ve všeobecném zlořečení. Hrozili mu pěstí, matky na něho ukazovaly synům záštíplými pohyby, staří si před ním uplivovali. To byl onen zvrat, jaký nastává nazítří po porážce, osudový rub popularity, nenávist vydrážděná vším tím marným utrpením. Štěpán nyní platil za hlad a smrt.

Na prahu do něho před chvílí hrubě strčil Zachar, který právě přicházel s Filomérou. Zachar prohodil jízlivě:

„Koukej ho, jak mu svědčí! Jo, to se to tloustne na cizí účet!“

Už i Levaquová vyšla ze dveří a za ní Bouteloup. A spustila o Bertíkovi, o svém klukovi, jak jí ho zastřelili, a pak začala křičet:

„Jo, to některý zbabělci nechávají vraždit děti! Kdyby mi můj dítě dneska chtěl vrátit, musel by mi ho vyhrabat ze země!“ Na svého zavřeného manžela už málem zapomněla, neboť tu byl Bouteloup, takže rodinný život neváží. Ale teď si na něho najednou vzpomněla a pokračovala sžíravě:

„Bodej d', to se to všelijakým darebákům chodí po procházkách, když slušní lidi sedej v kriminále!“

Štěpán se jí chtěl vyhnout, a padl na Pierronku, která sem přiběhla přes zahrádky. Pro ni byla matčina smrt právě vysvobození, protože paličské řeči Baby Pálené je mohly všechny přivést na šibenici, neplakala ani pro Pierronovu dcerku, tu darebnici Lydii, byla jen ráda, že se jí zbavila. Ale zato držela se sousedkami, aby se s nimi zase mohla udobřit.

„A co moje máma? A co naše žába? Lidi tě viděli, jak se za ně schováváš, a dostaly to místo tebe!“

Co počít? Uškrtit Pierronku a všechny ostatní, servat se s celou kolonkou? Štěpán by to byl jednu chvíli nejraději udělal. V hlavě mu vířila krev, v duchu spílal soudruhům, že jsou tak pitomí, zlobilo ho, že mohou být tak hloupí a primitivní a mít logický vývoj událostí za zlé jemu. Takový nesmysl! Byl znechucen tím, jak je bezmocný, jak už si je nedovede znovu podmanit. A tak prostě jen přidal do kroku, jako by nadávky ani neslyšel. Za chvíli už to byl pravý útěk, z každého domu na něho pokřikovali, věšeli se mu na paty, celý ten národ ho proklínal hlasem, v němž burácela překypující nenávist. On byl nyní vykořisťovatel, on byl vrah. On byl jediná příčina jejich neštěstí. Štěpán, na smrt bledý strachem, došel na kraj kolonky a dal se do běhu, celá ta řvoucí smečka se hnala za ním. Teprve na silnici jich až na pár vytrvalců většina odpadla. Avšak pod svahem, před hospodou Na výhodě, narazil Štěpán na jinou skupinu, přicházející od Voreux.

Byli v ní starý Mouque a Chaval. Od smrti své dcery Mouquetky a svého syna Mouqueta starý Mouque pracoval dál jako koňák a nikdy si ani slovem nepostěžoval. Nyní však při pohledu na Štěpána jím zalomcovala náhlá zuřivost, z očí mu vytryskly slzy a z úst, zčernalých a krvácejících od žvýkacího tabáku, vyšplíchl proud nadávek .

„Ty svině! Ty všiváku! Ty dobytku!... Máš na svědomí obě moje děti, a to mi teď zaplatíš vlastní kůží!“

Zvedl cihlu, přelomil ji a obě půlky hodil po Štěpánovi.

„To se ví! Teď mu to dáme!“ zařval Chaval, rozšklebený vzrušením, že se může pomstít.

„Každé chvíli. .. A teď jsme tě přimáčkli ke zdi, darebáku!“

A také on začal po Štěpánovi házet kamením. Nastala vřava, všichni sbírali cihly, lámali je a házeli, chtěli ho ukamenovat, jako onedlouho chtěli ukamenovat vojáky, ště-pán jako omráčený už neutíkal, stál jim tváří v tvář, zkoušel k nim mluvit, aby je uklidnil. Opakoval slova, jimiž je kdysi opíjel v dobách, kdy je ovládal jako věrné stádo, avšak jeho moc byla mrtvá, jen kamení mu odpovídalo. Nyní už mu hrozilo vážné nebezpečí, ustoupil dozadu a octl se zády k průčelí hospody Na výhodě.

Rasseneur už chvíli stál na zápraží.

„Běž dovnitř,“ řekl prostě.

Štěpán váhal, tížilo ho pomyšlení, že by se měl uchýlit právě sem.

„Tak jen běž, já s nimi promluví.“

Štěpán složil zbraně a skryl se do kouta výčepu, zatímco hostinský zatarasil vchod svými širokými plecemi.

„No tak, přátelé, mějte rozum. .. Víte přece, že já jsem vás nikdy neoklamal. Já jsem byl vždycky pro mírné řešení, a kdybyste mě byli poslechli, nemuseli jste dneska být tam, kde jste.“

Rasseneur mluvil ještě dlouho, pohupoval rameny a břichem a nechával plynout proud své nenucené výmluvnosti, příjemně utišující jako vlažná vodička. Všechny jeho dřívější úspěchy se mu vracely, dobýval si nazpět popularitu tak lehce a přirozeně, jako by ho nebyli soudruzi před měsícem vypískali jako zbabělce. Ozývaly se výkřiky souhlasu: Správně! Tak je to! Tohle je řeč! A propukla bouře potlesku.

Uvnitř si Štěpán zoufal, srdce plné hořkosti. Vzpomínal si, co mu Rasseneur tehdy v lese předpověděl, když ho varoval před nevděkem mas. Jaká primitivní krutost! Jak obłudné zapomenutí všeho, co pro ně člověk udělal! Je to slepá síla, která neustále sama sebe požírá. Hněval se na ty hlupáky, jak ničí svou vlastní věc, a za jeho hněvem se skrývalo zoufalství nad tím, jak sám ztroskotál, jak tragicky skončily všechny jeho ctižádostivé představy. Bože, je to opravdu konec? Vzpomínal si, jak tehdy pod korunami buků tři tisíce srdcí bilo v ozvěnu jeho srdci. Tehdy držel svou popularitu oběma rukama, ti lidé byli jeho, cítil se jejich pánem. A tenkrát se opájel šílenými sny, jak se mu klaní celé Montsou, jak

se snad dostane až do Paříže jako poslanec a jak zdrtí měšťáky ve svém proslovu, prvním proslovu, který přednese dělník z parlamentní tribuny.

A teď je po všem! Probudil se jako nenáviděný ubožák, jeho vlastní lidé ho zahnali cihlami.

Rasseneurův hlas zahromoval:

„Násilí nikdy nikam nevedlo, svět nelze předělat za den. Ti kdo vám slibovali, že ho přes noc změní, jsou buď taškáři, nebo darebáci!“

„Výborně! Výborně!“ řval dav.

Kdo je tedy vinen? Tato otázka, kterou si Štěpán kladl, ho ještě víc deprimovala. Zavínil opravdu sám všechno to neštěstí, jímž sám také krvácí, bídu jedněch, vraždění druhých, ženy a děti vyzáblé z nedostatku chleba? Jednou večer, ještě než došlo ke katastrofě, takovou žalostnou vidinu měl. Ale hned nato ho opět cosi unášelo, strhávalo zároveň s ostatními. Vždyť on je vlastně nikdy neřídil, to oni vedli jeho, nutili ho dělat to, co by nikdy nedělal, kdyby se za ním nehnal ten dav a netlačil ho před sebou. Po každém výbuchu násilí nevycházel z úžasu, protože žádnou z těch událostí ani nepředvídal, ani ji nechtěl. Mohl snad očekávat, že ho jednoho dne budou jeho věrní z kolonky kamenovat? Ti šílenci lžou, když mu dnes vyčítají, že jim sliboval v budoucnosti jen žrádlo a zahálku. A za snahou se sám před sebou ospravedlnit, pokusit se rozumnými úvahami bojovat proti výčtkám svědomí, vřela temná obava, že se neukázal na výši svého úkolu, onen nedostatek sebedůvěry polovzdělance, který nedovedl překonat. Byl u konce s odvahou, už ani necítil se soudruhy, teď se jich bál, děsil se té obrovské slepé masy lidu, které nic neodolá a která se žene jako živelná síla a všechno před sebou kosí bez ohledu na všechna pravidla a teorie. Čím dál tím víc ho od nich vzdaloval jakýsi odpor, pocit trapnosti způsobený třibením vkusu, tíhnutím celé jeho bytosti k vyšší společenské třídě.

Vtom Rasseneurův hlas zanikl uprostřed nadšeného volání:

„Ať žije Rasseneur! Rasseneur je náš člověk! Výborně! Výborně!“

Zástup se počal rozcházet, Rasseneur za sebou zavřel dveře, a oba mužové si pohlédli mlčky do tváře. Oba pokrčili rameny a nakonec si dali každý pivo.

Týž den se v Piolaine konala slavnostní večeře na počest Cecilčina zasnoubení s Négrelem. Již dva dny se u Grégoirů v jídelně leštily parkety a nábytek a v salóně se utíral prach. V kuchyni kralovala Melánie, opatrovala pečené a míchala omáčky, jejichž libá vůně se linula až na půdu. Honorině měl pomáhat u stolu kočí Francis. Nádobí bude umývat zahradníková, zahradník bude hostům otvírat dveře. Ještě nikdy podobná slavnost neobrátila vzhůru nohama tento patriarchální bohatý dům.

Všechno proběhlo znamenitě. Paní Hennebeauová byla na Cecilku roztomilá, a když montsouský notář galantně navrhl připítky na štěstí budoucích manželů, usmála se na Négrela. Také pan Hennebeau byl nadmíru přívětivý. Hosté si zvlášť všimli jeho dobré nálady, proslýchalo se totiž, že si znovu získal přízeň správní rady a že je navržen na vyznamenání řádem čestné legie za rázné zdolání stávků. O událostech posledních dnů se pokud možno nemluvalo, ale všeobecné veselí mělo jaksi triumfální ráz a z večeře se stávala oficiální oslava vítězství. Konečně jsou vysvobozeni, mohou zas v klidu jíst a pít! Padla sice zmínka o mrtvých, jejichž krev se sotva stačila vpít do bláta šachet-ního nádvoří, ale jen jako o nutné výstraze, a všichni zjihli, když k tomu Grégoirovi podotkli, že nyní je povinností každého, aby pomohl hojit rány v dělnických koloniích. Grégoirovým už se opět vrátila dřívější mírná dobrosrdečnost, omlouvali své dobré havíře, které už opět viděli dole pod zemí, jak dávají příklad svou odvážnou pokorou. Mont-souská honorace už se nebála a shodovala se na tom, že je třeba dělnickou otázku bedlivě prozkoumat. Při pečení vítězství vyvrcholilo, když pan Hennebeau přečetl dopis od biskupa, v němž se mu sděluje, že abbé Ranvier bude přeložen. Případ toho kněze, který nazval vojáky vrahy, byl předmětem rozhořčených komentářů měšťáků v širokém okolí. A když se podával moučník, notář už si zcela nepokrytě hrál na volnomyšlenkáře.

Byl tu i Deneulin s oběma dcerami. Uprostřed všeho toho veselí se snažil skrývat vlastní smutek nad svým bankrotem. Právě ten den ráno podepsal smlouvu na prodej

Vandamu Montsouskému těžářstvu. Uštván a doražen, podrobil se nakonec požadavkům pánů ze správní rady a přenechal jim konečně tu dávno kýženou kořist, za kterou dostal sotva tolik, aby mohl zaplatit věřitelům. Dokonce v poslední chvíli ještě vděčně přijal nabídku těžář -stva, aby zůstal na šachtě jako inženýr v poli, smířen s tím, že bude nadále jako pouhý zaměstnanec dohlížet na tutéž šachtu, do níž pohřbil celé své jmění. To zvonil umíráček drobnému soukromému podnikání, byla to předzvěst brzkého zániku jednotlivých zaměstnavatelů, které postupně pohltil věčně hladová saň kapitálu a smete stoupající příliv velkých společností. Deneulin jako jediný platil za celou stávku, cítil, že připítek na vyznamenání pana Hennebeaua znamená vlastně připítek na jeho vlastní bankrot, a jedinou útěchu nalézal s obdivuhodné statečností Lucie a Jany, které vypadaly tak půvabně ve svých tolikrát přešíváných šatech a smály se uprostřed té katastrofy, dvě hezké dívky mládeneckých mravů opovrhující penězi.

Když se na černou kávu přešlo do salónu, pan Grégoire odvedl svého bratrance stranou a blahopřál mu k jeho statečnému rozhodnutí.

„Málo platné, tys ten svůj milión montsouských akcií neměl sázet na Vandame. Nadřel ses jako kůň, a nakonec všechna ta dřina spolykala tvůj podíl, kdežto můj podíl se nehnul ze šuplíku a dál mě živí bez práce, jako bude jednou živit vnuky mých pravníků.“

II

V neděli, jen se setmělo, vytratil se Štěpán z kolonie. Jasné nebe poseté hvězdami osvětlovalo zemi modravým šerosvitem, jako za soumraku. Štěpán sestoupil k průplavu a pomalu se dal po jeho břehu proti proudu směrem k Marchiennes. Byla to jeho nejmilejší procházka, dvě míle dlouhá travnatá stezka běžící rovně podél té geometrické vodní plochy ubíhající do dálky jako nekonečný prut roz-laveného stříbra.

Nikdy tam nikoho nepotkal. Avšak dnes k svému nemilému překvapení uviděl, jak proti němu jde nějaký člověk. V

bledém světle hvězd se oba osamělí chodci poznali, teprve když se octli tváří v tvář.

„Ale, to jsi ty?“ zašeptal Štěpán.

Suvarin kývl hlavou a neodpověděl. Chvilí tak stáli bez hnutí, a pak bok po boku vykročili společně k Marchiennes. Oba zřejmě pokračovali ve svých úvahách, jakoby na míle vzdálení od sebe.

„Četls v novinách, jaký měl Pluchart úspěch v Paříži?“ otázal se nakonec Štěpán. „Jak na něho po schůzi v Belleville čekali před domem a uspořádali mu ovace... Jo, ten už je rozjetý, rýma nerýma! Teď už se dostane, kam bude chtít.“ Suvarin pokrčil rameny. Opovrhoval krasořečníky, těmi chlapy, co se dají na politiku, jako se někdo dá na advoka-cii, aby si hubou nadělali prachy.

Štěpán se nyní dostal k Darwinovi, četl z něho úryvky ve zkráceném lidovém vydání za pět sou, a z této špatně pochopené četby si udělal revoluční názor na boj o život, kdy hubení požirají tlusté, kdy zdravý lid požirá neduživou buržoazii. To však Suvarina dopálilo a jal se hubovat na socialisty, jak jsou hloupí, když přijímají takového Darwina, který hlásá vědeckou teorii nerovnosti a jehož slavný přirozený výběr se hodí do krámu nejvyšš feudalním filosofům. Avšak Štěpán se nedal, pokračoval v diskusi a vyjádřil své pochybnosti v podobě domněnky: dejme tomu, že starý svět byl smeten do posledního drobečku a že už neexistuje, dobrá, ale není tu pak nebezpečí, že ten nový svět, který vyroste, se postupně pokazí stejnými nerovnostmi, kdy jedni budou zdraví a druzí nemocní, jedni obratnější a chytřejší, ve všem úspěšní, a druzí pitomí a líní, znovu odsouzení klesnout do úlohy otroků? Proti této představě věčné lidské bídy se jal Suvarin hlasitě vykřikovat, že když tedy není možné uskutečnit spravedlnost s lidmi, pak musí lidstvo zmizet. Kolik prohnitých společenských zřízení, tolik hromadných vražd, až do vyhubení posledního člověka. A opět nastalo ticho.

Dlouho kráčel Suvarin s hlavou sklopenou po hebké trávě, tak hluboce zamyšlen, že šel po samém kraji vody s jistotou náměsíčníka, který se v noci prochází po okapech. A pak sebou náhle bez důvodu škubl, jako kdyby narazil na stín.

Zvedl oči a řekl tiše svému společníkovi:

„Už jsem ti vyprávěl, jak umřela?“

„Kdo?“

„Moje žena, tam u nás v Rusku.“

Štěpán učinil neurčitý pohyb, překvapen chvěním v Su-varinově hlase, tou náhlou potřebou sdílnosti u toho jindy tak chladného člověka, tak stoicky odpoutaného od sebe sama i od ostatních. Věděl jen tolik, že ta žena byla jeho milenka a že ji v Moskvě pověsili.

„Ta věc se nám nepovedla,“ vyprávěl Suvarin, zrak nyní obrácený k bílému průplavu, ubíhajícímu mezi namodralým sloupovým vysokých stromů, „čtrnáct dní jsme strávili pod zemí a podkopávali jsme železniční trať, jenže pak do povětří nevyletěl carský vlak, ale obyčejný osobní... A tenkrát Anušku zatkli. Nosila nám každý den chleba, přestrojená za venkovanku. Ona taky zapálila dout-náky, protože to bylo méně nápadné, než kdyby to udělal muž... Šest dlouhých dní jsem sledoval její proces skryt v obecnstvu...“

Hlas se mu zadrhl a rozkašlal se, jako by se dusil.

„Dvakrát už jsem chtěl vykřiknout, vrhnout se přes hlavy davu a přidat se k ní. Ale k čemu by to bylo? O jednoho muže méně znamená o vojáka méně, a kdykoli se naše pohledy setkaly, cítil jsem, jak mi těma svýma velkýma očima říká, abych to nedělal.“

Znovu se rozkašlal.

„Poslední den jsem byl na náměstí... Pršelo. Ti neši-Itové ztráceli hlavu, líják je přiváděl z míry. Dvacet minut jim trvalo, než ty první čtyři pověsili, provaz se jim přetrhl, toho čtvrtého ne a ne pověsit... Anuška celou tu dobu stála a čekala. Nejdřív mě neviděla, hledala mě očima v zá-Itupu. Vylezl jsem si na patník, a to mě uviděla, a pak už se naše pohledy od sebe neodtrhly. Ještě když byla mrtvá, pořád se na mě dívala... Zamával jsem jí kloboukem a odešel jsem.“

Opět nastalo ticho. Bílá alej průplavu běžela do nekonečna, oba muži šli stejným tichým krokem, jako by každý znovu zapadl do svého osamění. Na kraji obzoru bledá voda jako by se zářezávala do nebe světelnou průrvou.

„To byl náš trest,“ pokračoval Suvarin tvrdě. „Trest za to, že jsme se měli rádi... Ano, je to dobře, zeje mrtvá, z její krve se zrodí hrdinové, a já už nemám v srdci žádnou slabost... Ne, nikoho nemít, ani rodiče, ani ženu, ani přítele, nic z toho, co je příčinou, že se člověku zatřese ruka v den, kdy má někomu vzít život nebo položit život vlastní.“

Štěpán se zastavil. Noc byla chladná, záblo ho. Nic nenamítal, řekl jen prostě:

„Už jsme daleko, neměli bychom se vrátit?“

Obrátili se a pomalu se vraceli k Voreux. Po několika krocích Štěpán dodal:

„Viděls nové vyhlášky?“

Měl na mysli veliké žluté plakáty, které dal podnik dopoledne vylepit. Tentokrát byly formulovány určitěji a smíř-livěji, slibovalo se v nich, že podnik přijme nazpět pracovní knížky těch, kdo zítra sfárají. Na všechno se zapomene, a i těm nejvíce zkompromitovaným bude odpuštěno.

„Ano, viděl,“ odpověděl Suvarin.

„A co si o tom myslíš?“

„Myslím, že je to konec... Stádo zase poslušně sfárá. Jste všichni příliš zbabělí.“

Štěpán se horlivě zastával soudruhů: jedinec může být statečný, vyhladovělý národ je bez síly. Pomalu tak došli k Voreux, a tam před černou masou šachty se Štěpán za-přisáhl, že on sám se pod zem nikdy nevrátí, odpouští však těm, kdo to udělají. A potom, protože slyšel, že tesaři ještě nestačili opravit bednění, zeptal se Suvarina, co je na tom pravdy, že tlak horniny na bednění, jímž je těžní šachta zevnitř chráněna, toto bednění natolik vybornil, že jedna z klecí při fárání o ně drhne v délce takových pěti metrů. Suvarin, už opět málomluvný, odpovídal úsečně. Včera, když byl v práci, klec skutečně drhla, takže stroj níci museli dokonce zdvojnásobit rychlost, když klec tím místem procházela. Ale všichni nadřízení odpovídají na varování stejně, že teď jde především o to, aby se začalo těžit uhlí, a tohle že se dá do

pořádku až potom.

„Tak vidíš, že to praská,“ zašeptal Štěpán. „To by nám tak ještě scházelo!“

Zrak upřený na neurčitý stín šachty, Suvarin uzavřel klidně:

„Až to praskne, poznají to soudruzi sami, když jim řadiš, aby fárali.“

Na montsouském kostele odbilo devět hodin, a když Štěpán prohlásil, že půjde spát, Suvarin dodal, aniž mu podal ruku:

„Tak sbohem, já odjíždím.“

„Jak to odjíždíš?“

„Ano, už jsem požádal o knížku. Půjdu jinam.“

Štěpán na něho hleděl, užaslý a otřesený. Tohle mu říká kamarád po dvouhodinové procházce, a naprosto klidně, když jemu samému pouhá zpráva o tom nenadálém rozloučení svírá srdce! Když se lidé dobře znají a pracují vedle sebe, je vždycky smutné pomyšlení, že už se neuvidí.

„A kam půjdeš?“

„Někam, já ještě nevím.“

„A uvidíme se ještě někdy?“

„Ne, už asi nikdy.“

Odmělčeli se, chvíli tak stáli proti sobě a nevěděli, co by si ještě řekli.

„Tak sbohem.“

„Sbohem.“

Zatímco Štěpán stoupal ke kolonce, Suvarin se obrátil a vrátil se na břeh průplavu, a tam, nyní sám, ještě dlouho chodil, hlavu svěšenou, tak zahalen tmou, že byl sám pouhým stínem noci. Chvillemi se zastavoval, počítal odbíjení hodin v dále. Když odbila půlnoc, opustil břeh průplavu a vydal se na Voreux.

V tu dobu bývalo na šachtě pusto, Suvarin potkal jen jednoho rozespalého důlního. Pro ranní šichtu se kotle roztápěly až ve dvě hodiny. Suvarin si napřed došel do skříňky pro kazajku, jako kdyby si ji tam byl zapomněl. V té kazajce bylo zabaleno nářadí, nebozez s nasazeným vrtákem, malá silná pilka, kladivo a dláto. Místo aby vyšel barákem šatny, pustil se Suvarin přímo úzkou chodbou, vedoucí k žebříkové šachtě. A s kazajkou pod paží se jal tiše bez kahanu sestupovat dolů.

Hloubku počítal podle žebříků. Věděl, že klec drhne na tři sta čtrnácti metrech o páté žebro vnějšího bednění. Když napočítal padesát čtyři žebříky, ohmatl stěnu rukou a ucítil nabotnalé místo. Tady je to.

A Suvarin obratně a chladnokrevně, jako dobrý dělník, který si svůj úkol důkladně promyslel, dal se do práce. Nejprve vyřízl pilkou čtverec ve stěně žebříkové šachty, tak aby z ní byl přístup do těžní šachty. Škrtač zápalky a v jejich světle si prohlížel stav bednění i oprav, které na něm byly v posledních dnech provedeny.

Mezi Calais a Valenciennes naráží kutání důlních jam na nesmírné obtíže, protože musí proniknout obrovskými plochami spodní vody, která se drží na úrovni nejnižšího údolí. Jen pomocí bednění, silných trámů spojených jako dýhy sudu, podařilo se zamezit prosakování vody a izolovat šachty od podzemních jezer, jejichž temné vlny v hlubině bijí o jejich boky. Když se hloubil Voreux, bylo nutno vybudovat bednění dvojí: jedno pro horní vrstvy sypkého písku a bílého jílu, které sousedí s rozpukanou křidovou horninou, v níž se drží voda jako v houbě, a pak dolní bednění v hlubších vrstvách přímo nad uhelnými ložisky, v žlutém písku, který byl jemný jako mouka a tak sypký, že se choval jako tekutina, a ta, riff právě bylo podzemní moře zvané Torrent, postrach seyrofrancouzských dolů, moře s vlastními bouřemi a oběťmi, moře neznámé a ne-zbadatelné, jehož černé vlny se převalují na tři sta metrů od slunečního světla. Bednění obvykle stačilo udržet nesmírný tlak vody. Havíři se obávali jen sedání okolní horniny pod vlivem otřesů způsobených neustálými závaly starých těžních chodeb. Při takovém poklesu skály vznikají někdy trhliny a pomalu se šíří k bednění, až je na&nbnc svým tlakem vyborní dovnitř šachty, a v tom bylo největší nebezpečí, možnost zhroutení a zatopení, kdy šachtu zasype lavina horniny a podzemní vody ji zaplaví.

Suvarin usazen obkročmo v otvoru, který si vyřízl, zjistil velmi vážné vyduť na pátém dílu roubení. Dřevo bylo vyborcené, přečnívalo přes rámy. Na několika místech se bednění dokonce rozestupovalo. Ze spár crčela voda, prodírala se hradbou nasmolené koudele, již byly spáry ucpány. Tesaři ve spěchu jen vyztužili rohy železnými úhelníky, ale provedli to tak ledabyle, že ani nezašroubovali všechny šrouby. Zřejmě tam za roubením probíhal značný posuv písku.

Suvarin vzal nebozez a uvolnil šrouby z úhelníků tak, aby při prvním větším náporu vypadly všechny najednou. Byla to šíleně odvážná práce, při níž dvacetkrát málem přepadl a zřítí se těch sto osmdesát metrů, které ho dělily od dna. Musel se přidržovat průvodních latí, trámů, podél kterých klouzaly klece, a zavěšen nad propastí, posunoval se po příčkách, jimiž byly trámy spojeny, proplétal se, sedal si, zakláněl se, opřen jednou o loket, jednou o koleno, v klidném pohrání smrti. Sebemenší vánek ho mohl smést, třikrát se jen taktak zachytil a ani brvou nehnul. Každé místo si napřed ohmatal a pak se pustil do práce, sirkou si svítil jen tehdy, když v té spleti kluzkých trámů zabloudil. Když povolil šrouby, pustil se za cenu ještě většího nebezpečí do vlastní konstrukce. Vyhledal si klíčovou součástku, která drží všechny ostatní, a vrhl se proti ní nebozezem a pilou, aby ji oslabil a zbavil odolnosti, a zatímco takto pracoval, voda crčící ze spár ho oslepovala a smáčela ho ledovým deštěm. Dvě zápalky mu zhasly. Byly všechny vlhké, nyní zůstal potmě v bezedné propasti temnoty.

Od toho okamžiku propadl jakési zuřivosti. Dech neviditelná ho opájel, černá hrůza té díry bičované lijákem ho doháněla do stavu ničitelskéL posedlosti. Bušil nazdařbůh do roubení, bušil, kam se dalo, navrtával nebozezem, řezal pilou, zachvácen touhou prorazit bednění hned přímo nad sebou. A činij. to s takovou krutostí, jako kdyby bodal nožem do těla nenáviděné lidské bytosti. Teď ji konečně zabije, tu potvoru Voreux, tu bestii s tlamou věčně dokořán, která už sežrala tolik člověčiny! Bylo slyšet, jak se nářadí zařezává do dřeva, Suvarin jako by se vytanoval do délky, šplhal nahoru, šplhal doů, jen zázrakem ještě celý, neustále v pohybu, jako když noční pták poletuje v trámové zvonice.

Pak se ale uklidnil, nespokojen sám sebou. Taková práce se přece musí dělat s chladným rozmyslem. A beze spěchu si chvíli odpočinul, a pak opět přešel do žebříkové šachty, otvor ve stěně opět zakryl vyříznutým čtvercem. Takhle to stačí, kdyby byla škoda příliš viditelná, brzy by se na to přišlo, a mohli by se to ještě pokusit spravit. Bestie je raněná do břicha, sotva to vydrží do večera, a autor rány se podepsal, takže zděšená veřejnost se dozví, že netvor nezemřel přirozenou smrtí. Suvarin si pomalu a důkladně zabalil náčiní do kazajky a bez chvatu vylezl po žebřících ven. A protože ho při odchodu ze šachty nikdo neviděl, ani ho nenapadlo, aby se nějak přestrojil. Tloukly tři hodiny. Suvarin zůstal stát na silnici a čekal.

V tutéž dobu Štěpána, který nespál, znepokojil lehký šramot v husté tmě ložnice. Rozeznával drobný dech dětí, Smrtkovo a Maheudčino chrápání, a Janek vedle něho dlouze pískal jako na flétnu. Asi se mu to jen zdálo, už se chystal znovu usnout, když se šramot opakoval. Zašustil slavník a pak jako by se někdo pokoušel tiše vstávat. Štěpána napadlo, že třeba Kateřině není dobře.

„To jsi ty? Copak je?“ otázal se šeptem.

Nikdo mu neodpověděl, jen ostatní dál chrápali. Pět minut se nic nepohnulo. A pak to zase zapraskalo. Štěpán si byl tentokrát jist, že se nezmýlil, přešel přes pokoj a napřáhl ruce do tmy, aby nahmatal protější postel. K svému velikému údivu shledal, že Kateřina sedí na kraji postele se zatajeným dechem, plně probuzená a nastražená.

„Tak co? Pověz, co děláš?“

„Vstávám.“

„To vstáváš takhle brzy?“

„Ano. Jdu zase pracovat na šachtu.“

Štěpána to tak dojalo, že si musel sednout na kraj slam-níku, a Kateřina mu vysvětlovala, proč se takto rozhodla. Příliš ji trápí, když má takhle zahálet a přitom na sobě pořád cítit tíhu vyčítavých pohledů, to raději ať jí tam dole Chaval občas nějakou vrazí. A kdyby máma odmítla její peníze, až si přinese domů výplatu, tak nevadí, už je dost stará, aby se udělala pro sebe a sama si uvařila.

„A teď jdi, musím se obléknout. Buď tak hodný a nikomu nic neříkej.“

Ale Štěpán se od ní nehýbal, držel ji kolem pasu, jako by ji chtěl potěšit v jejím žalu. Seděli na kraji lůžka dosud teplého od nočního spánku, oba v košili, a jak se k sobě tiskli, cítili teplo své nahé kůže. Kateřina se zprvu pokusila vyprostit, a pak se tichounce rozplakala, sama ho vzala kolem krku a přitiskla ho k sobě v zoufalém obětí. Teď, po té první nešťastné lásce, která zůstala neukojena, po ničem víc ani netoužili. Je tedy mezi nimi opravdu navždy konec?

Přestanou se někdy bát mít se rádi, když jsou teď volní? Stačila by trošička štěstí, aby zaplašila jejich stud, onen trapný pocit, který jim bránil, aby se spojili z důvodů, v nichž se ani sami nevyznají.

„Jdi si lehnout,“ zašeptala Kateřina. „Já nechci rozsvítit, aby se máma neprobudila. . . Už je čas, pusť mě.“

Štěpán ji neposlouchal, vášnivě ji k sobě tiskl, srdce přeplněné nesmírným smutkem. Zaplavovala ho touha po klidu, nepřekonatelná touha po štěstí, a představoval si, jak je ženatý, jak bydlí v čist'oučkém domku a nepřeje si nic víc než tam dožít ve dvou až do smrti. Stačil by mu suchý chléb, a dokonce kdyby bylo chleba jen pro jednoho, ten kousek by dostala ona. Nač ještě něco víc? Má snad život větší cenu?

Avšak Kateřina uvolnila své nahé paže.

„Prosím tě, pusť.“

A tu Štěpán v náhlém vznětu srdce jí zašeptal do ucha:

„Počkej, půjdu s tebou.“

Sám se podivil, že něco takového řekl. Přisahal přece, že se dolů nevrátí. Kde se tedy vzalo to náhlé rozhodnutí, které mu vyklouzlo z úst, aniž na ně kdy pomyslel, aniž O něm jen na okamžik uvažoval? Nyní se v něm rozhostil takový klid, byl tak dokonale vyléčen ze svých nejistot. Že zatvrzele stál na svém, jako člověk, jehož zachránila (lahoda a který konečně našel jediné východisko ze svého trápení. Proto nic nedbal, když Kateřina, která pochopila, že se obětuje pro ni, se poplašila v obavě, aby ho na šachtě zle nepřivítali. Štěpán prohlásil, že na to všechno kašle, vyhlásky přece slibují odpuštění, a to stačí.

„Já chci pracovat, došel jsem k tomu sám. . . Oblečme se tiše.“

Potichounku se potmě oblékli. Kateřina si večer nachystala svůj havířský úbor, Štěpán vytáhl ze skříně svou kazajku a kalhoty, raději se nemyli, aby je zvuk umyvadla neprozradil. Všichni spali, ale bylo třeba projít úzkou chodbičkou, kde spala Maheudka. A právě když vycházeli, nedopatřením zavadili o židli. Maheudka se probudila a celá rozespálá se zeptala:

„Co? Co je?“

Kateřina se začala třást, zastavila se a pevně stiskla Štěpánovi ruku.

„Jen klidně spěte, to jsem já,“ řekl Štěpán. „Je mi tu dusno, jdu se trochu projít na vzduch.“

„Jo, dobře.“

A Maheudka už zase spala. Kateřina se bála pohnout. Konečně přece sestoupila do kuchyně a rozdělila napůl krajíc chleba ušetřený z bochníku, který jim darovala jedna paní z Montsou. A pak vyšli ven a tiše za sebou zavřeli dveře.

Suvarin zůstal stát v ohbí silnice nedaleko hostince Na výhodě. Už půl hodiny pozoroval havíře, jak se vracejí do práce, jen matně viditelní ve stínu, za tlumeného dusotu stáda. Počítal je, jako řezník počítá dobytek při vstupu do jatek, a překvapovalo ho, kolik jich je, neboť ani ve svém pesimismu nikdy nepředpokládal, že by těch slabochů bylo tolik. Lidský proud se stále prodlužoval a Suvarin stál, strnulý, nehybný, zuby zaťaté, oči jasné.

Avšak náhle sebou škubl. Mezi přicházejícími muži, jimž potmě neviděl do tváře, jednoho přece jen poznal podle chůze. Vykročil kupředu a oslovil ho:

„Kam jdeš?“

Štěpán se zastavil a místo odpovědi vykoktal:

„Tak vida, ty jsi ještě tady?“

A pak se přiznal, že se vrací na šachtu. Pravda, přísahal sice, že to neudělá, jenže to není žádný život, čekat se založenýma rukama na něco, co se stane třeba až za sto let, a mimoto má pro to zvláštní osobní důvody.

Suvarin ho poslouchal krajně rozrušen. Popadl ho za rameno a prudce ho otočil směrem ke kolonii.

„Jdi domů! Já si to přeju, slyšíš?“

Zatím se přiblížila i Kateřina. Suvarin ji poznal a ona poznala jeho. Štěpán se ohrazoval, že si svoje činy zodpoví sám před sebou a před nikým jiným. Suvarinův pohled přelétl z Kateřiny na Štěpána a Suvarin ustoupilo krok, jako by se ho náhle zříkal. Muž, který nosí v srdci ženu, je hotov, ten ať zemře. Možná že se mu zjevila jeho oběšená milenka, a vzpomínal si, jak tam v Moskvě tenkrát zpřetrhal poslední fyzické pouto a stal se svobodným rozhodovat o životě druhých i o svém vlastním.

Řekl prostě:

„Jdi.“

Štěpán na rozpacích otálel, hledal nějaké přátelské slovo, aby se takhle nerozešli.

„Tak ty opravdu jedeš?“

„Ano.“

„Tak mi podej ruku, kamaráde. Šťastnou cestu a nic ve zlém.“

Suvarin mu podal ledovou ruku. Bez přátel, bez ženy.

„Tentokrát doopravdy sbohem.“

„Ano, sbohem.“

A Suvarin, nehybný v temnotě, sledoval pohledem Štěpána a Kateřinu, dokud nezašli na Voreux.

III

Ve čtyři hodiny se začalo fátat. Dansaert osobně zasedl za stůl zapisovatele v lampovně a zapisoval dělníky, kteří se přihlásili, a přiděloval jim kahany. Bral každého bez námitek, dodržoval slib daný na vyhlášce. Když však uviděl za okénkem Štěpána a Kateřinu, nadskočil, zrudl a už už otvíral ústa, aby je odmítl, ale pak je pouze zdrtil posměšným pohledem: vida vida, tak náš silák už je taky na lopatkách? To na tom musí být podnik nějak dobře, když se největší buřič vrací s prosíkem o chleba! Štěpán mlčky vzal kahan a vystoupil s Kateřinou ke klecím.

Kateřina se obávala zlých řečí soudruhů nejvíc právě tady, u klecí. Hned jak vešla, poznala Chavala ve skupině dvaceti havířů, jak čeká, až se uvolní klec. Chaval už se k ní zuřivě blížil, když vtom spatřil Štěpána a zarazil se. Nucené se zachechtal a urážlivě pokrčil rameny. Prosím, jemu už je to fuk, když si tamten po něm lehne ještě do teplého! Aspoň se ji zbavil, a když tady milostpán má rád zbytky, je to jeho věc. A pod tím strojeným opovržením se ho znovu zmocňovala žárlivost, oči mu jen hořely. Ostatní kamarádi ani nepromluvili, mlčky klopili oči. Jen se občas úkosem podívali na nové příchozí, a pak, skleslí a beze zloby, znovu upřeli zrak na ústí šachty, kahan v ruce, zkrhl pod tenkou plátenou kazajkou v tom věčném průvanu důlní haly.

Konečně dosedla klec na závory, a křikl na ně, aby nastoupili. Kateřina a Štěpán se vmáčkli do vozíku, kde už seděl Pierron ještě s dvěma rubači. V sousedním vozíku říkal Chaval hodně nahlas starému Mouquovi, že se ředitelství diví, že nevyužije téhle příležitosti, aby se zbavilo všelijakých pobudů, co na šachtě jen otravují vzduch, ale starý koňák už opět tak smířen s tím psím životem, že ani nenaříkal nad smrtí svých dětí, odpověděl mu jen smířlivým pohybem.

Klec se dala do pohybu, propadli se do tmy. Nikdo nemluvil. Náhle asi ve dvou třetinách cesty klec prudce zadrhla.

Železo zapraskalo, lidi to hodilo na sebe.

„A sakra!“ zabručel Štěpán. „Ještě nás to rozmačká! My tu kvůli tomu jejich zatracenému bednění jednou všichni necháme kejhák. A to říkají, že to spravili.“

Avšak klec překonala překážku a nyní klesala v tak prudkém lijáku, že dělníci znepokojeně naslouchali, jak hlučně crčí. To se nadělo v těch opravených spárách tolik nových trhlin?

Když se dotázali Pierrona, který už chodil na šachtu několik dní, odpověděl jim tak, aby neprozradil, že se sám bojí, protože by si to mohl někdo vykládat jako útok proti ředitelství.

„To nic, jen žádný strach! Takhle to teče pořád. Asi to nestačili všechno ucpat.“

Přival jim burácel nad hlavou, a na poslední náraziště dorazili v pravé průtrži mračen. Ani jednoho dozorce nenapadlo vylézt po žebřících a podívat se, jak to vypadá. Však na to stačí čerpadlo a opraváři večer ty spáry prohlédnou.

Prozatím dá nejvíc práce obnovit provoz v chodbách. I nženýři totiž rozhodli, že než pustí havíře zpět do porubů, musí všichni prvních pět dní pracovat na upevňovacích pracích, které nesnesou odklad. Všude hrozily závaly, chodby tak utrpěly, že bylo třeba opravit několik set metrů výdřevy. A tak se sestavovaly party po desíti mužích, každá pod vedením dozorce, a zasazovaly se na nejvíc poškozená místa. Když všichni sfárali, bylo jich tři sta dvacet dva, to jest asi polovina z počtu havířů, kteří tu pracovali při plném provozu. Chaval právě doplnil partu, v níž byli Štěpán a Kateřina, nebyla to náhoda, Chaval se nejdřív schovával za kamarády a pak se dozorcí sám vnutil. Tato parta měla odklízet zával, který ucpal přístup do štoly zvané Osmnáctipalcovka, na tři kilometry od náraziště, na samém konci severní třídy. Pustili se do sesuté skály krumpáči a lopatami. Štěpán, Chaval a pět dalších kopali, zatímco Kateřina s dvěma odbíhači vozili horninu k upadní šachtě. Mluvílo se málo, důlní se od nich nehýbal. Nicméně se oba Kateřinini galáni málem poprali. Ten bývalý sice bručel, že už tu couru nechce ani vidět, ale přitom po ní pořád pokukoval a surově do ní strkal, až mu ten nový poradil, ať ji nechá na pokoji, nebo že bude tanec. Div se navzájem očima neprobodli, kamarádi je museli od sebe odtrhnout.

K osmé hodině se přišel Dansaert podívat, jak pokračuje práce. Tvářil se velice mrzutě a obořil se na důlního, že takhle to přece nejde, že se dřeva musí vyměňovat postupně jedno po druhém, a kdo jakživ viděl takovou lajdáckou práci! A zase odešel s tím, že na ně přivede inženýra. Čekal na Négrela od samého rána a nešlo mu do hlavy, proč se takhle

opozdil.

Uplynula další hodina. Důlní zastavil odklizení a zaměstnal své lidi na upevňování stropu. Dokonce ani vozačka ani oba odbíhači už nevozili, a připravovali a podávali dřeva. Na tom konci třídy byla parta jako na přední výspě, až na samém konci dolu, bez spojení s ostatními poruby. Několikrát zaslechli havíři podivné zvuky, jako by v dálce běželi lidé, a zvedali hlavu: co je to? Zní to, jako by se chodby prázdnily, jako by se už soudruzi vraceli ke klecím, a dokonce jako by k nim běželi. Ale zvuky opět zanikaly v hlubokém tichu a havíři dál upevňovali stojky, ohlušení bušením kladiva. A pak se vrátili k odklizení a odvážení horniny.

Hned z první cesty se Kateřina vrátila celá poděšená, že v upadnutí šachtě nikdo není.

„Volala jsem, a nikdo se neozval. Všichni jsou pryč.“

Zděšení bylo takové, že všech deset lidí zahodilo nářadí a dalo se do běhu. Děsili se při pomýšlení, že zůstali opuštěni sami na dně šachty, tak daleko od náraziště. Nechali si jen kahany a běželi v řadě za sebou, havíři, odbíhači i vozačka, a sám dozorce ztrácel hlavu, pokoušel se někoho dovolat, stále víc poděšen tím tichem a těmi liduprázdnými chodbami, které jako by nebraly konce. Co se to děje, že nepotkávají ani živou duši? Co se to stalo, že všichni soudruzi někam zmizeli? A neurčitost nebezpečí, oně hrozby, jejíž blízkost cítili, ale kterou dosud neznali, jejich hrůzu ještě zvětšovala. A náhle, když už se blížili k nárazišti, zahradil jim cestu proud vody. Rázem jí měli po kolena, už nemohli běžet, a jen s námahou se prodírali záplavou, s vědomím, že každá minuta zpoždění znamená smrt.

„Prokrista! To prasklo bednění!“ vykřikl Štěpán. „Já jsem to říkal, že tu zůstaneme!“

Od té doby, co sfáral, pozoroval Pierron s velkými obavami, jak příval deště v šachtě stále sílí. Zatímco spolu s dvěma dalšími nakládal vozíky, každou chvíli zvedal hlavu, a jak se díval nahoru, na obličej mu padaly těžké kapky a uši mu zaléhaly hromovým rachotem shůry. Ale nejvíc se polekal, když uviděl, jak se pod ním deset metrů hluboká jámka kvapem plní: voda už přetékala na podlahu, rozlévala se po litinových plátech, znamenalo to, že čerpadlo už nestačí odsávat prosakující vodu. Pierron slyšel, jak pumpa těžce supí, jak se zalyká únavou. Když to hlásil Dansaertovi, naddůlní jen vztekle zaklel a řekl mu, že musí počkat na inženýra. Dvakrát to Pierron zkusil znovu, ale nedostal z Dansaerta nic víc než zlostné pokrčení ramen. No dobrá, voda stoupá, a co má dělat?

Starý Mouque právě přiváděl Kuráže do práce, musel ho držet oběma rukama, protože starý věčně klímající kůň se náhle vzepřel, natáhl hlavu k těžší šachtě a divoce zaržal.

„Copak je, ty náš mudrci, čehopak se bojíš? Jo tak, ty se bojíš deště! Jen pojď, to se tě netýká.“

Ale kůň se dál třásl na celém těle a Mouque ho musel násilím dotáhnout k vozíkům.

Téměř v též okamžiku, kdy Mouque s Kurážem mizeli v jedné z chodeb, kdesi nahoře to zapraštělo a ihned nato se ozval dlouhý rachot, jako když něco padá. To se utrhł kus bednění a při svém stoosmdesátimetrovém pádu se odrazil od stěn. Pierron a ostatní nakládači taktak uskočili, dubová deska rozdrtila jen prázdný vozík. A zároveň, jako když se protrhne hráz, dopadl dolů proud vody. Dansaert prohlásil, že se podívá nahoru po žebřících, ale ještě než to dořekl, vypadl další kus bednění. A před touto hroící katastrofou zděšený Dansaert už neváhal, dal příkaz vyfárat a rozeslal dozorce, aby varovali havíře v porubech.

A tu nastala příšerná tlačence. Ze všech chodeb se sbíhaly řady dělníků a vrhaly se ke klecím. Několik jich zkusilo vylézt po žebřících, ale za chvíli se opět vrátili a zděšeně křičeli, že tamtudy už se nedá projít. Po každém odjezdu klece padala na lidi hrůza: tahle ještě projela, ale projede (akt' ta příští, když se tam překážky stále hromadí? Nahoře /ujm' zkáza pokračovala, jeden za druhým následovaly temné výbuchy, jak dřevěné dílce praskaly a pukaly za stále silnějšího burácení přívalu. Brzy byla jedna klec vyřazena z provozu, vzpříčila se, už neklouzala mezi průvodními latěmi, patrně se přerazily. Druhá klec tolik drhla, že se dalo očekávat každou chvíli, že se lano přetrhne. A dole zbývalo na sto lidí, všichni se ve smrtelné úzkosti věšeli na klec, zkrvavení, na kost promáčení. Dva lidi zabily padající desky. Třetí se chytil klece zespodu, spadl z padesátimetrové výšky do jámky a zmizel.

Mezitím se Dansaert snažil zavést jakýs takýs pořádek. Ozbrojen špičákem, hrozil, že rozbije hlavu každému, kdo neposlechne, pokoušel se je seřadit do fronty, křičel na nakládače, že smějí vyfárat až poslední, až naloží ostatní kamarády. Nikdo ho neposlouchal. Ale zabránil strachem zelenému Pierronovi, aby utekl mezi prvními. A při každém fárání ho musel odhánět od klece fackou. Sám už však také jekal zuby, ještě minutu, a bude i po něm: nahoře to všechno praská, valí se to jako rozvodněná řeka, na hlavu se sype vražedný déšť trámů. Ještě dobíhali poslední havíři, když Dansaert, šílený strachem, naskočil do vozíku a dovolil Pierronovi, aby naskočil za ním. A klec vzlétla. Vtom právě dorazila k nárazišti Štěpánova a Chavalova parta. Uviděli, jak klec mizí, vrhli se kupředu, ale museli uskočit, neboť v tom okamžiku se definitivně zhroutilo celé bednění: šachta byla ucpaná, ani druhá klec už ne-sfárá. Kateřina plakala, Chaval hlasitě klel, div se nezakl. Je jich tu na dvacet, to je tu páni takhle nechají? Starý Mouque beze spěchu přivedl nazpět Kuráže, stále ještě ho držel za uzdu, a stáli tu oba, stařec i kůň, zděšení tou rychle postupující zátopou. Voda už sahala po stehna. Štěpán mlčky, zuby zaťaté, vyzvedl Kateřinu v náručí. A všech dvacet obracelo hlavy vzhůru a řvalo, všech dvacet se zatvrzele, hloupě dívalo do té zavalené díry, která chrtila pravou řeku a odkud jim nemohla přijít žádná pomoc.

Když Dansaert vyfáral, uviděl Négrela, který konečně doběhl na místo. Osudnou náhodou ho právě dnes paní Hennebeauová hned po ránu zadržela u sebe a musel s ní prohlížet ceníky a sestavovat výbavu. Bylo deset hodin.

„Tak copak se tu děje?“ volal už z dálky.

„Šachta je ztracená,“ odpověděl naddůlní.

A zajímavě líčil katastrofu, ale inženýr tomu stále nechtěl věřit, a jen krčil rameny: to jsou nápady, copak se roubení může poručit samo od sebe? Naddůlní přehání, podíváme se na to.

„A dole už nikdo není, vidíte?“

Dansaert upadl do rozpaků. Ne, nikdo, alespoň doufá, že nikdo. Ale možná, že se pár lidí opozdilo.

„A jak to, že vy jste vyfáral?“ řekl Négrel. „To se dělá, nechat svoje lidi v bryndě?“

A ihned nařídil, aby se spočítaly kahany. Ráno jich bylo vydáno tři sta dvacet dva, a odevzdáno bylo jen dvě stě padesát pět, ale několik havířů se přiznalo, že jejich kahan zůstal dole, jak jim při panice v tlačenci vypadl z ruky. Pokusili se vyvolávat jména, ale ani tak nebylo možno zjistit přesný počet: někteří havíři mezitím utekli, jiní neslyšeli, když je volali. A ne a ne se shodnout, kolik lidí vlastně chybí. Může jich být dvacet, a možná i čtyřicet. Jedno věděl nyní inženýr docela určitě: dole jsou lidé, a když se člověk nakloní nad ústí šachty, může slyšet skrz trosky zříceného bednění a v hukotu vody, jak tam křičí.

Jako první rozhodl Négrel, že pošle pro pana Henne-beaua a že dá uzavřít důl. Ale už bylo pozdě, havíři, kteří se mezitím tryskem přihnali na Dvěstěčtyřicítku, jako by jim stále ještě v patách praskalo bednění, poděsili příbuzné, a hloučky ženských, starců a dětí se sbíhaly k šachtě, zmítány křikem a pláčem. Bylo nutno je zatlačit a postavit před ně kordon dozorců, aby nepřekáželi při práci. Mnozí z havířů, kteří vyfárali, zůstávali na místě, ani nepomysleli na to, aby se šli převléci, a jen hleděli jako fascinováni strachem na tu hrůznou díru, ve které málem zůstali. Zoufalé ženské se tlačily kolem nich, prosily je, aby jim řekli jména. Je tam ten a ten? A co tamten? A co ještě tamten? Havíři nevěděli, koktali, drkotali zuby a rozmachovali se rukama jako šilenci, jako by chtěli zapudit tu příšernou vidinu, které se nemohou zbavit. Dav rychle narůstal, ze silnic se sem nesl nářek. A tam nahoře na haldě, v boudě starého Smrtky, seděl na zemi člověk a díval se, Bvl to Suvarin.

„Jména! Jména!“ kvílely ženské hlasy přiskrcenými pláčem.

Na okamžik se objevil Négrel a hodil jim pár slov:

„Jakmile budeme jména znát, oznámíme je. Ale nic není ztraceno, všichni budou zachráněni, já sám se podívám dolů.“ A zástup, němý úzkostí, čekal. Vskutku, inženýr se chystal s klidnou odvahou, že se dá spustit dolů. Dal odvěsit klec a na její místo dal na konec lana připevnit okov, a protože očekával, že mu voda uhasí kahan, dal připevnit ještě jeden kahan přímo pod dno okovu, aby byl chráněn.

Ustrašení důlní, tváře bledé a strhané, pomáhali při přípravách.

„Vy se spustíte se mnou, Dansaerte,“ pronesl Négrel úsečně.

Ale když pak viděl, jak jsou všichni zbabělí, jak se nad-důlní až zapotácel zděšením, Négrel jen pohrdavě mávl rukou a odstrčil ho.

„Ne, vy byste mi jen překážel. Raději sfárám sám.“

Négrel se usadil v těsném okovu, který se houpal na konci lana, a s kahanem v jedné ruce a s provazem k signálu v druhé ruce sám křikl strojníkovi:

„Pomal!“

Kola se roztočila a Négrel zmizel v propasti, odkud dál stoupal řev nešťastníků na dně.

Nahoře se nic nehnulo. Négrel shledal, že hořejší bednění je v dokonalém pořádku. Zavěšen uprostřed šachty, inženýr se otáčel kolem do kola, svítil si na stěny: praménky, které prosakovaly spárami, byly tak nepatrné, že nijak neohrožily jeho kahan. Ale v hloubce tří set metrů, když se dostal k dolnímu bednění, do okovu natekla voda a zhasila mu kahan, jak ostatně předvídal. Od toho okamžiku svítil Négrelovi už jen kahan zavěšený pod okovem, jak ubíhal do tmy před ním, a přes všechnu odvahu se inženýr zachvěl a zbledl, když zjistil celou hrůzu katastrofy. Zůstalo jen pár prken, ostatní bednění se zřítlo i s kostrou, vzadu zely obrovské dutiny, z nichž se sypal žlutý písek jemný jako mouka. A Torrent, ono podzemní moře s neznámými bouřemi a úskalími, přelávalo se přes okraj jako řeka přes hřeben splavu. Négrel se spouštěl hloub a hloub, ztracen uprostřed toho prázdného prostoru, který se neustále zvětšoval, kroužil dokola, bičován přivalem spodních vod, ve světle té rudé hvězdy kdesi pod ním, při němž viděl tak špatně, že se mu zdálo, jako by někde v dálce v té spleti pohyblivých stínů rozeznával celé ulice a křižovatky zničeného města. Tady už lidská ruka nic nedokáže. Négrelovi zbývala jediná naděje, pokusit se o záchranu ohrožených lidí. čím hloub klesal, tím hlasitěji zněl křik zdola, a náhle se musel Négrel zastavit: šachta byla neprostupně zatarasena. Négrel narazil na zmet' trámů, zpřerážených průvodních latí, roztříštěného bednění vedlejších částí šachty, propletenou strženým táhlem čerpadla. Jak se dlouze rozhlížel, srdce sevřené úzkostí, křik dole náhle utichl. To patrně ti chudáci buď utekli před stoupající zátopou do vyšších chodeb, nebo už jim voda zacpala ústa.

Négrelovi nezbylo než zatahat za signálovou šňůru, aby ho vytáhli. Po chvíli dal znovu zastavit. Stále mu nešlo do hlavy, jak mohlo tak náhle dojít ke katastrofě, jejíž příčinu si nedovedl vysvětlit. Aby se sám přesvědčil, prohlédl si několik kusů bednění, které ještě držely na místě. Už na dálku ho překvapily šrámy a zářezy ve dřevě. Protože mu Už kahan skomíral vlhkem, Négrel ohmatl dřevo rukama, a tu poznal zcela zřetelně stopy pilování a vrtání, celého toho hrůzného díla zkázy. Tu katastrofu někdo zřejmě způsobil záměrně. Négrel se ještě nevzpamatoval z úžasu když to v bednění náhle zaprástělo, poslední díly se zřítily

I s rámy a jen taktak, že ho nesmetly s sebou. A tu ho opustila všechna odvaha. Vlasy zježené hrůzou při pomýšlení na člověka, který tohle udělal, byl jako ochromen pověřivým strachem ze zla, jako kdyby ten člověk se tu ještě někde skrýval v temnotách, člověk přímo nadlidský, když mohl spáchat tak obludný zločin. Négrel křikl, zběsile zaškubal signálem, a byl také nejvyšší čas, neboť o sto metrů výš viděl, jak se horní bednění už také dává do pohybu: spáry se rozestupovaly, koudelové těsnění z nich vypadávalo, drala se jimi voda. Teď už to byla jen otázka hodin, než roubení povolí a celá šachta se zavalí.

Nahoře Négrela netrpělivě očekával pan Hennebeau.

„Tak co?“ otázal se.

Ale inženýr, hrdlo sevřené, neodpovídal. Šly na něho mdloby.

„To přece není možné, kdo to jakživ viděl... Podíval ses na to?“

Négrel jen přikývl, že ano, a nedůvěřiv se rozhlédl kolem sebe. Nechtělo se mu nic vysvětlovat před dozorcí, kteří tu stáli a naslouchali jim, a proto odvedl strýce o deset metrů dál. Ale ještě to mu připadalo příliš blízko, ještě trochu

poodstoupil, a pak teprve strýci šeptem svěřil, že je to sabotáž, že někdo bednění navrtal a přepiloval, a že je to pro šachtu smrtelná rána, na kterou zahyne. Pan Hennebeau zbledl jako stěna a rovněž ztišil hlas pod vlivem pudu, který nutí člověka mlčet o oblundnosti velkých hříchů a velkých zločinů. Prozatím nemusí všech deset tisíc mont-souských havířů vědět, že ředitel má strach: co bude pak, to se uvidí. A oba dál hovořili šeptem, zděšení při pomýšlení, že se našel někdo tak odvážný, aby zavěšen nad propastí, s nasazením vlastního života vykonal takové dílo zkázy. Ta šílená ničitelská odvaha přesahovala meze jejich chápání, nevěřili vlastním očím, stejně jako lidé nevěří historkám o slavných případech útěku, kdy vězeň uletí oknem třicet metrů nad zemí.

Když se pan Hennebeau vrátil k dozorcům, v obličeji mu nervózně škubalo. Zoufale mávl rukou a nařídil okamžité vyklizení šachty. Byl to truchlivý odchod, jako z pohřbu, v němž odevzdanosti, s občasným pohledem zpět na ty obrovské cihlové budovy, prázdné a dosud nedotčené, které však už teď nemůže nic zachránit.

Když jako poslední vyšli ředitel a inženýr, zástup je přivítal tvrdošíjně opakovaným voláním: „Jména! Jména! Řekněte nám jména!“

Nyní tu byla mezi ženskými i Maheudka. Vzpomněla si na ten šramot v noci, že to asi Kateřina odešla společně se Štěpánem, a teď že jsou určitě oba dole, a když se dost nakřičela, že dobře jim tak, že jim to oběma patří, aby tam zůstali, když jsou takoví slabíši a zbabělci, rozběhla se na šachtu a stála tu v první řadě, celá roztřesená úzkostí. Ostatně teď už se neodvažovala ještě doufat, neboť to, co se kolem ní říkalo o nezvěstných, jen potvrzovalo její obavy. Ano, Kateřina prý tam je a Štěpán také, někdo je tam viděl, Zato na ostatních se většinou nemohli shodnout. Ne, tamten tam není, naopak, je tam onen, a možná i Ohava], ačkoli jeden odbíhač tvrdil, že s ním vyfáral. Levaquo-vá a Pierronka sice neměly nikoho v nebezpečí, ale i ony tu zůstávaly a bědovaly stejně hlasitě jako ostatní. Zachar se dostal ven mezi prvními, a ačkoli se dál tvářil, jako by si ze všeho dělal legraci, se slzami v očích objal ženu i matku, a pak zůstal u ní, spolu s ní se chvěl obavami v neočekávaném návalu bratrské lásky a odmítal uvěřit, že je Kateřina dole, dokud to ředitelství neoznámí oficiálně. „Jména! Jména! Proboha, jména!“ Négrel předrážděn řekl hodně hlasitě dozorcům: „Prosím vás, ať už toho nechají! Člověk by se sám rozbrečel. A my ta jména neznáme.“

Uplynuly už dvě hodiny. V prvním zděšení nikdo nepomyslel na druhou šachtu, na starou jámu Réquillart. Právě v okamžiku, kdy pan Hennebeau oznámil, že se pokusí o záchranu z té strany, proběhla zástupem novina, že se pěti dělníkům podařilo uniknout před zátopou a vylézt po shnilých žebřících opuštěné šachty. Padlo jméno starého Mouqua, což všechny udivilo, protože nikoho nenapadlo, že je dole. Avšak zpráva o pěti zachráněných zdvojnásobila nárek: patnáct dalších se už za nimi nedostalo, ti někde bloudí, zazděni závaly, a už jim nelze pomoci, protože v Réquillartu už je na deset metrů vody. Nyní znali všechna jména, vzduch se plnil kvílením zmučeného lidu.

„Prosím vás, ať už toho nechají!“ opakoval rozzuřený Négrel. „A ať jdou dál! Ano, o sto metrů dál! Tady je to nebezpečné. Zažehně je! Zažehně je!“

Museli se s ubožáky přímo prát. Mysleli, že došlo k nějakému dalšímu neštěstí a že je odhánějí, aby před nimi utajili mrtvé, a dozorci jim museli vysvětlit, že se celý důl propadne. Ta představa jimi tak otrásla, že oněměli a nakonec se dali krok za krokem zatlačit, ale bylo třeba zdvojnásobit ochranné kordony, neboť se bezděky stále znovu tlačili kupředu, jako by je šachta přitahovala. Na silnici se tísnilo na tisíc lidí, sbíhali se ze všech kolonií, dokonce až z Montsou. A ten člověk nahoře na haldě, plavovlasý muž s dívčí tváří, kouřil cigarety, aby mu uběhl čas, a nespouštěl důl ze svých jasných očí.

Začalo čekání. Bylo poledne, nikdo nejedl a nikdo neodcházel. Po zamžéném, špinavě šedivém nebi pomalu táhly páry barvy rzi. Za Rasseneurovým plotem zuřivě štěkal velký pes, štěkal bez přestání, podrážděn živočišným pachem zástupu. A tento zástup seponenáhlu rozlil na sousední pozemky a ve vzdálenosti sto metrů obstoupil šachtu velkým kruhem. Uprostřed prázdného prostoru stál Voreux. Ani živá duše, ani hlásek, poušť, okna a dveře zůstaly dokořán, jimi bylo vidět pustý vnitřek, opuštěná rezavá kočka, jako by větrila nebezpečí té samoty, seběhla se schodů a někam zmizela. Pece pod parními kotly jen pomalu uhasínaly, neboť vysoký cihlový komín dál vypouštěl pod temnými mraky pramének kouře, a korouhvička na těžní věži skřípěla ve větru tenounkým rezavým zvukem jako jediný smutný hlas těch rozlehlých budov odsouzených k smrti.

Ve dvě hodiny se ještě nic nepohnulo. Pan Hennebeau, Négrel a další inženýři, kteří se sem seběhli, tvořili před zástupem hlouček v černých kabátech a kloboucích, ani oni neodcházel, ačkoli necítili nohy únavou, jako v horečce, nemocní z toho, že musí nečinně přihlížet takové katastrofě, mluvili spolu šeptem, a to ještě jen zřídka, jako u lože umírajícího. Horní bednění se patrně nadobro hroutilo, občas se ozýval rachot, trhaný lomoz dlouhého pádu, a pak zas chvíli hluboké ticho. To se rána neustále zvětšovala, sesouvání, které začalo dole, stoupalo, blížilo se k povrchu. Négrela se zmocnila horečná netrpělivost, potřeba se tam podívat, a už také vykročil do toho děsivého prázdného prostoru, když ho ostatní strhli nazpět. Nemá to smysl, stejně nemůže ničemu zabránit. Mezitím pro-Jdouzj mezi strážemi nějaký havíř, starý děda, a rozběhl se k šatně, ihned nato opět klidně vyšel, byl si tam jen pro dřeváky. Odbily tři hodiny. Stále nic. Na zástup se snesl silný déšť, ale nikdo neustoupil ani o krok. Rasseneurův pes se znovu rozštěkal. A teprve ve tři hodiny dvacet minut se půda poprvé otrásla a z tisíců otevřených úst vyletěl táhlý výkřik: dehtovaný barák úpravny se dvakrát zakymácel a se strašlivým praskotem se zřít. Tlak, pod nímž se konstrukce lámala, byl tak veliký, že třením dřev o sebe tryskaly chomáče jisker. Od toho okamžiku se půda nepřestávala zachvívat, otřes následoval za otřesem, jak se to pod zemí šlehalo za hromového rachotu jako při sopečném výbuchu. Pes tam v dálce už neštěkal, nyní jen občas žalostně zavyl, jako kdyby napřed zvětřil další otřes a ohlašoval ho, a ženské a děti a celý ten národ, který přihlížel, při každém skoku půdy, jímž sám také nadskočil, bezděky bolestně zakvílel. Za necelých deset minut se zřítěla břidlicová střecha těžní věže, hlavní budova a strojovna pukly, v jejich zdech se objevily široké trhliny. A pak hluk ustal, boření se zastavilo a znovu zavládlo hrobové ticho.

Celou hodinu stál Voreux takto pobořený jako po ostře-lování armádou barbarů. Nikdo už nekřičel, rozšířený kruh diváků přihlížel. Pod haldou trámů z úpravny bylo možno rozeznat rozdrčené překlápěče, proražené a zkroucené

ná-sypníky. Ale nejvíc trosek se nahromadilo kolem těžní jámy, mezi celými plochami rozvalených zdí zasypaných deštěm cihel. Železná konstrukce nesoucí kotouče povolila a napůl se propadla do jámy. Jedna klec dosud visela, vedle ní se houpalo přetržené lano, a pak tu byla kaše z rozmačkaných huntů, litinových dlaždic, žebříků. Lampárna vlevo zůstala jakousi náhodou nedotčena i se svými řadami svítících kahanů. A v rozestoupilé strojovně parní stroj dál pevně seděl na zděném podstavci: mosaz se leskla, obrovské ocelové součásti vypadaly jako nezničitelné svaly, velké zvednuté táhlo pístu vypadalo jako mohutné koleno obra, který tu pokojně odpočívá v plné síle.

Na konci té hodiny oddechu pocítil pan Hennebeau nový plniv naděje. Pohyb horniny už patrně ustal, možná, že se podaří zachránit stroj a zbytek budov. Ale stále ještě nedovoloval nikomu, aby se přiblížil, chtěl ještě půl hodiny počkat, čekání se stávalo nesnesitelným, naděje ještě zvyšovala úzkost, všechna srdce prudce bušila. Na obzoru vyrostly temné mraky a začalo se předčasně stmívat, nad troskami se po té podzemní bouři snášel zlověstný soumrak. A náhle, právě když inženýři opatrně vykročili kupředu, konečný křečovitý otřes půdy je zahnal na útěk. Ozývaly se podzemní výbuchy, jako by nějaké oblodné dělostřelec-tvo pražilo do propasti. Na povrchu se poslední stavby hroutily v troskách. Napřed, jakoby strženy vírem, propadly se zbytky úpravny a těžní haly. Kotelna se rozestoupila a zmizela. Pak došlo na hranatou vížku, v níž smrtelně chroptělo čerpadlo: upadla tvář k zemi, jako člověk skosený střelou. A pak nastala příšerná podívaná, když se parní stroj počal na svém podstavci rozpadat, jako by ho trhali na kusy, a ve svém smrtelném zápase se náhle dal do chodu, narovnal táhlo, to své obří koleno, jako by chtěl vstát, ale hned nato naposledy vydechl, rozdrcen, pohlcen. Jen vysoký třicetimetrový komín pořád stál, zmítán jako stožár ve vichřici. Všichni čekali že se rozdrolí a rozsype v prach, když se náhle jediným rázem celý propadl a země ho vpila, jako když roztaje obrovská svíce, nic nepřesahovalo, ani špička hromosvodu.

To byl konec, zlá šelma, přežraná lidským masem, dře-pící ve svém dolíku, už neoddychovala táhlým chraplavým dechem. Celý Voreux utonul v propasti.

Dav zavyl a rozutekl se. Ženské si v běhu zakrývaly oči. Hrůza hnala chlapy jako suché listí. Lidé nechtěli křičet, a přece křičeli, hrdlo naběhlé, paže k nebi při pohledu na tu obrovskou díru, která se před nimi otevřela. Patnáct metrů hluboký kráter té vyhaslé sopky se rozkládal od silnice k průplavu, o průměru nejméně čtyřicet metrů. Šachetní nádvoří následovalo za budovami, obrovité podpěry, mostíky s kolejnicemi, celý vlak huntů, tři nákladní vagóny, a za nimi celá zásoba dřeva, tříšť latí spolykaná jako sláma. Na dně bylo možno rozeznat jen změt' trámů, cihel, železa, omítky, strašlivé trosky, rozdrcené, propletené, znečištěné zběsilostí katastrofy. A díra se rozšiřovala, od krajů postupovaly trhliny, pronikaly až daleko do polí. Jedna trhlinka dosáhla až k hospodě Na výhodě, jejíž průčelí puklo. Snad nedojde i na kolonku? Kamaž má člověk utéci, aby byl v bezpečí v ten hrůzný podvečer, pod těmi olověnými mraky, které jako by také chtěly rozdrtit svět?

Vtom však Négrel bolestně vykřikl. Pan Hennebeau couvl dozadu a zaplakal. Zkáza ještě nebyla dokonána, nyní se ještě protrhla hráz a celý průplav se přelil jako kypící jezero do jedné z trhlín. Mizel v ní, padal do ní jako vodopád do hlubokého údolí. Důl vpíjel řeku, a ta povodeň zatopí chodby na dlouhá léta. Kráter se brzy naplnil, na místě, kde stával Voreux, se objevilo jezero bahnitě vody, zlověstné jezero, pod jakými dřímají prokletá města. Rozhostilo se zděšené ticho, nebylo slyšet nic než dunění té vody, jak padá do útrob země.

A tu na rovněž otřesené haldě Suvarin vstal. Poznal Maheudku a Zachara, jak bědují nad tou zkázou, která celou svou obrovskou váhou drtí nebožáky, kteří zůstali na dně. A Suvarin zahodil poslední cigaretu a bez jediného pohledu nazpět odešel do nyní už černé noci. Jeho stín se zmenšoval, až splynul s tmou. Tam vede jeho cesta, do neznáma. Šel, klidně jako vždy, šel rozsévát zkázu všude tam, kde bude po ruce dynamit, aby mohl vyhazovat do vzduchu města i lidi. A až jednoho dne dokonávající buržoazie uslyší na každém kroku, jak jí pod nohama vybuchuje dlažba, bude to jistě jeho dílo.

IV

Ještě v noci po zkáze Voreux odjel pan Hennebeau do Paříže, aby osobně informoval správní radu, dřív než o tom noviny přinesou zprávu. A když se nazítří vrátil, byl už opět dokonale klidný se svým obvyklým výrazem korektního úředníka. Zřejmě se zbavil veškeré odpovědnosti, naprosto neupadl do nemilosti, naopak, čtyřiaadvacet hodin nato byl podepsán dekret o jeho jmenování důstojníkem Čestné legie.

Avšak nepřišel-li ředitel k úrazu, těžařstvo se zato hroutilo pod těžkou ránou. Nešlo tentokrát o ztrátu několika miliónů, toto byl úder z boku, temný stálý strach z toho, co bude zítra, když jedna z jeho šachet byla tak zálučně zničena.

Těžařstvo bylo tak otřeseno, že tentokrát opět pocítilo potřebu mlčet. Nač tu hrůzu zveřejňovat? Proč —kdyby se zločinec našel — dělat z něho mučedníka, jehož děsivé hrdinství by jen pomátlo další hlavy a zplodilo celé pokolení žhářů a vrahů? Ostatně těžařstvo nemělo tušení, kdo je skutečný pachatel, a nakonec uvěřilo v existenci celé armády spiklenců, neboť nedovedlo připustit, že by jeden člověk našel v sobě dosti odvahy a síly k provedení podobného úkolu, a v tom právě tkvěla myšlenka, která je pronásledovala, myšlenka neustále vzrůstajícího nebezpečí pro jeho doly. Ředitel dostal příkaz, aby zorganizoval rozsáhlou špionážní síť a aby pak po jednom a ve vši tichosti propustil nebezpečné osoby podezřelé z nějaké spoluúčasti na zločinu. A při této vysoce důmyslné a opatrné čistce zůstalo.

Jen jeden člověk byl propuštěn na hodinu: naddůlní Dansaert. Od skandálu u Pierronky se stal pro podnik ne-neúnosný, za záminku posloužilo, jak se projevil v nebezpečí, v němž se zachoval zbaběle, jako kapitán, který opustí svou posádku. Na druhé straně to byl tichý ústupek havířům, neboť Dansaert byl krajně neoblíbený.

Avšak na veřejnost pronikly různé zvěsti a ředitelství muselo do jistých novin poslat opravu a vyvrátit zprávu, podle níž to vybuchl soudek prachu, který stávkující podpálili. Po zběžném vyšetření dospěl úřední odborník ve své zprávě pro vládu k závěru, že roubení povolilo z přirozených příčin, patrně sesedáním horniny, a těžařstvo raději mlčelo a přijalo výtku za nedostatečnou údržbu. Již třetí den po události zpestřila zpráva o katastrofě rubriku senzací v pařížském tisku: nemluvilo se o ničem jiném než o havířích umírajících na dně šachty, každé ráno hltali čtenáři další

čerstvé zprávy. A v Montsou při pouhém jméně Voreux lidé bledli a zmlkali, vznikala legenda, kterou si jen ti nejodvážnější troufali šeptem opakovat. Celý kraj projevoval rovněž velký soucit s oběťmi, k zničenému dolu se pořádaly vycházky a rodinné výlety, všichni chtěli na vlastní oči uvidět ty hrůzné rozvaliny, které tak drtivou vAhou tíží hlavy pohřbených ubožáků.

Doneulin, který byl právě jmenován důlním inženýr<-iii, padl při zahájení své funkce přímo do katastrofy, i jako první se ujal úkolu svést průplav zpět do původního koryta, neboť dravý proud vody zhoršoval škody každou hodinu. K tomu bylo třeba provést rozsáhlé práce a De-nculin si ihned vyžádal sto dělníků na stavbu hráze. Dvakrát strhl proud novou hráz. Nyní se tu instalovala čerpadla. Byl to zuřivý zápas, jak se ztracené území krok za kiokem urputně dobývalo nazpět.

Nejvíc však dál vzrušovaly práce na záchranu zasypaných. Négrel měl za úkol učinit poslední pokus, a nechybily mu ochotné paže, všichni havíři se v bratrském nadšení sbíhali a nabízeli své síly. Zapomínali na stávku, o mzdu se nestarali, i kdyby jim nedali nic, stačí, že mohou nasadit život pro kamarády, jimž hrozí smrt. Všichni si přinesli náradí a chvěli se nedočkavostí, až jim řeknou, kde mají začít kopat. Mnozí z nich dosud nemocní z prožitého strachu, zmítání zimnicí, zaliti studeným potem, neustále pronásledováni zlými sny, přesto vstávali z lůžka a nejuživěji se domáhali toho, aby se mohli porvat se zemí, jako by si na ní chtěli vzít odvetu. Bohužel však rozpaky začínaly U otázky, jak na to: co dělat? Jak se dostat dolů? Z které strany se pustit do skály?

Négrel byl přesvědčen, že nikdo z těch nebožáků to nepřežil, že se jich všech patnáct určitě utopilo nebo zadusilo, ale při důlních neštěstích platí pravidlo, že se vždycky musí předpokládat, že lidé zavalení na dně jsou naživu, a proto Négrel uvažoval v tom smyslu. Jako první si položil otázku, kam se pravděpodobně mohli uchýlit. Důlní a starší havíři, s nimiž se o tom radil, se všichni shodli na jednom: kamarádi před zátopou určitě vystupovali do vyšších a vyšších (hodeb) až do nejhořejších porubů, takže patrně jsou na samém konci některé z horních chodeb. Ostatně to odpovídalo informacím starého Mouqua, podle jehož spletitého líčení se mohlo dokonce soudit, že ve zděšení při útěku se parta rozpadla na menší hloučky, které se pak roztrousily po různých patrech. Ale dál, jakmile se došlo k otázce co a kde podniknout, mínění důlních se rozházela. Nejbližší chodby byly v hloubce sto dvacet metrů, takže se nemohlo pomýšlet na to, že by se vyhloubila šachta. Zbýval jediný přístup, a to z Réquillartu, odkud byla vzdálenost nejmenší. Horší však bylo, že starý důl byl rovněž zatopen a už neměl s Voreux spojení, nad hladinou vody zůstávalo volných jen několik úseků chodeb vedoucích k prvnímu nárazišti. Odvodnění dolu si vyžádá několik let, a proto nejlepší řešení bylo tyto chodby prohlédnout a zjistit, zda nesouvisí s některou zatopenou chodbou, na jejíž konec, jak se předpokládalo, se mohli zavalení havíři uchýlit. Než se nakonec dospělo k tomuto závěru, mnoho se o věci diskutovalo a byla zamítnuta celá řada neproveditelných návrhů.

Négrel se ponořil do starých archívů a vyhledal staré plány obou šachet, když šije prostudoval, určil místa, kde se má začít hledat. Sám se postupně tou honbou také ro-zehříval, nyní si i jeho vzdor cynické lhostejnosti k věcem i lidem zmocnila horečka obětavosti. První obtíže nastaly, když se mělo sestoupit do Réquillartu: bylo třeba napřed uvolnit ústí šachty, porazit jeřáb a vysekat trnky a šípky, potom se musely opravit žebříky. A pak začalo tápání. Inženýr sestoupil dolů s desíti havíři a ukazoval jim, na které části žily mají klepat, a v hlubokém tichu všichni tiskli ucho k uhlí a naslouchali, zda jim neodpoví vzdálené ťukání. Avšak marně prošli všechny chodby, nikde se jim nic neozvalo. Nyní nejistota ještě vzrostla: na kterém místě se má začít kopat? Ke komu se to chtějí prokopat, když tam zřejmě nikdo není? Avšak nevzdávali se, hledali dál rozrušení vzrůstající úzkostí.

Od<prvního dne přicházela Maheudka každé ráno na Réquillart. Sedla si před šachtu na kládu a až do večera se nehnula. Kdykoli někdo vylezl, Maheudka vstávala a tázala se ho očima: Nic? Ne, nic. A opět si sedala a čekala dál, beze slova, obličej chmurný a uzavřený. Také Janek, když viděl, jak mu okupují jeho skryš, obcházel kolem jako šelma, která se bojí, aby doupě neprozradilo její loupeže. A myslel i na toho vojáčka ležícího pod skálou a jen se chvěl, aby ho nevyrušili ze spánku, ale tato část šachty byla rovněž zaplavena a mimoto pátrání probíhalo poněkud víc vlevo, v západní třídě. Zpočátku chodila i Filoména doprovázet Zachara, který byl členem záchranné party, ale pak ji to i omrzelo takhle tu zbytečně mrznout a zůstávala doma a dál se ploužila tím svým matným životem, lhostejná, od rána do večera ukašlaná. Zachar naopak nežil pro nic jiného, byl by nejraději hlinu polykal, jen aby sestru našel. Vykřikoval ze spaní, zdálo se mu, že ji slyší, že ji vidí, vyzul)lou hladem, hrdlo strhané voláním o pomoc. Dvacetkrát už chtěl začít kopat bez příkazu, tvrdil, že je to tam, že to cítí. Inženýr už ho nepouštěl dolů, ale Zachar dál /ustával na šachtě, ačkoli ho vyháněli, dokonce ani nevydržel sedět a čekat vedle matky, a v zuřivé potřebě něco dělat obcházel neustále dokola. Nastal třetí den. Négrel ztrácel naději a rozhodl se, že večer všeho nechá. V poledne po obědě se vracel se svou partou, aby podnikli poslední pokus, když vtom k jeho úžasu vylezl z jámy Zachar s křikem:

„Je tam! Ozvala se mi! Pojdte, pojdte honem!“

Zachar tajně proklouzl kolem hlídače k žebříkům a teď se dušoval, že tam v první chodbě sloje Vilém někdo klepal.

„Už jsme tamtudy dvakrát prošli,“ namítl nedůvěřivě Négrel. „No, podíváme se tam znovu.“

Maheudka vstala, chtěla mermomocí také dolů, museli ji zadržet. A tak čekala u obruby, zrak zabořený do černých ut rob jámy.

Dole Négrel sám zaklepal tři oddělené údery, pak přiložil ucho k uhlí a nařídil havířům, aby byli úplně zticha. A dolehl k němu sebemenší zvuk, Négrel zavrtil hlavou: „chudák chlapec, asi se mu to jen zdálo. Zachar rozzuřen zaklepal také, a opět něco uslyšel, oči mu svítily, chvěl se radostí. Po něm to zkusili jiní havíři: klepali jeden po druhém, všichni ožívali, neboť velice zřetelně slyšeli vzdálenou

„Jen si nedělejte moc velké naděje,“ řekla surově Pier-ronka, která si sem zašla ze zvědavosti na procházku. „Kdyby tam Kateřina nebyla, bylo by vám to potom tím víc líto.“

Měla pravdu, Kateřina mohla být jinde.

„Ty mi vlez na záda, ty!“ okřikl ji zlostně Zachar. „Ona tam je, já to vím!“

Maheudka si znovu sedla, mlčky, obličej nehybný. A čekala dál.

Jakmile se zpráva roznesla po Montsou, přihnal se nový příliv lidí. Nic nebylo vidět, ale stáli tu přesto, bylo třeba zvědavce odhánět. Dole se pracovalo ve dne v noci. Inženýr se obával, aby nenarazili na nějakou překážku, a proto dal kopat v žíle tři chodby současně, všechny tři se sbíhaly a svažovaly k místu, kde jsou podle odhadu ubožáci uvězněni. Jen jeden havíř mohl rubat uhlí na čele úzké chodbičky, každé dvě hodiny se v práci střídali, uhlí se nakládalo do košů a koše pak putovaly z ruky do ruky dlouhým řetězem, který se stále prodlužoval, jak se štola hloubila. Zpočátku šla práce velice rychle, za den vykopali šest metrů.

Zachar si vyprosil, že se dostal mezi vyvolené havíře, kteří měli rubat. Bylo to čestné místo, o které se havíři prali. Zachar se zlobil, když ho přišli po dvou hodinách vystřídat. Prohlašoval, že převezme i šichty kamarádů, nechtěl pustit z ruky špičák. Brzy byla jeho štola daleko nejpokročilejší. Zachar se bil s uhlem tak divoce, že se ze štoly ozývalo supění, jako by tam někde uvnitř pracovaly kovářské měchy. Ze štoly vylézal celý černý, zablácený, opilý únavou padal na zem, museli přes něho přehodit houni. A ještě se ani úplně nevzpamatoval, a už znovu zalézal do štoly, a zápas pokračoval, temné rány, tlumené vzdechy, vítězná zběsilost rvačky. K tomu ještě bylo uhlí stále tvrdší, ze zoufalství, že nemůže rychleji kupředu, Zachar dvakrát zlámal špičák. Také trpěl vedrem, a to vedro se každým metrem zhoršovalo, až nebylo na konci té úzké skuliny, v níž nemohl proudit vzduch, vůbec k vydržení. Pracoval tu sice ventilátor, ale ten nestačil vzduch vyměňovat, takže třikrát museli ze štoly vytáhnout rubače, který tam omdlel a byl by se zadusil.

Négrel zůstal ve dne v noci se svými dělníky. Posílali mu dolů jídlo, občas si zabalen do pláště na dvě hodiny na otepi slámy zdrímal. Volání o pomoc těch nebožáků tam za stěnou, to čím dál zřetelnější klepání, které jako by je prosilo, aby si pospíšili, dodávalo všem novou odvalu. Klepání nyní znělo už velice jasně, podivně zvukově a melodicky, jako skleněná harmonika. A ten křišťálový zvuk je vedl, doprovázel je na jejich pouti, jako doprovází vojáky na pochodu dunění děla. Kdykoli se rubači střídali, Négrel sestoupil do štoly a přiložil ucho ke stěně, až dosud se mu pokaždé ozvali, rychle a naléhavě. Teď už si byl jist, že postupuje správným směrem, ale jak zoufale pomalu! Nikdy se tam nedostanou včas. Za první dva dny se sice prokopali na třináct metrů, ale třetí den už jenom na pět, a čtvrtý na tři. Uhlí hutněl, byl už tak tvrdý, že se za den urazily sotva dva metry. Za devět dní, po nadlidském úsilí, postoupili o třicet dva metry, a odhadovalo se, že vpředu zbývá ještě nějakých dvacet metrů. Pro zasypané začínal dvanáctý den, dvanáctkrát dvacet čtyři hodiny bez chleba, bez ohně, v ledové temnotě. Ta hrůzná představa vháněla slzy do očí, zocelovala paže při práci. Zdálo se nemožné, že by smrtelník mohl déle přežít, od předešlého dne klepání sláblo, zachránci se děsili okamžiku, kdy náhle ustane.

Maheudka pravidelně vysedávala u ústí šachty. Brala s sebou v náruči Estelku, kterou nemohla nechávat od rána do večera samotnou. Hodinu za hodinou sledovala Maheudka práce, sdílela naděje i chmury. V hloučcích, které postávaly kolem, a dokonce až v samém Montsou vládlo horečné napětí, donekonečna se probírala situace. Srdce celého kraje bušila tam dole pod zemí.

Devátý den v době oběda se Zachar neozval, když ho volali na vystřídání. Byl jako šilený, jen zuřivě rubal a klel. Négrel tu právě nebyl, aby mu domluvil, někam si odskočil, dokonce tu zbyli všeho všudy jeden dozorce a tři rubači. Možná, že Zachara dopálilo, že tak špatně vidí při blikavém světélku kahanu a že ho to zdržuje v práci, a přes přísný zákaz kahan otevřel, v těch úzkých nevětra-ných chodbách se totiž hromadilo velké množství důlního plynu, který tu unikl. Náhle se ozval hromový výbuch, ze štoly vyšlehl proud plamenů jako z dělového jícnu. Všechno vzplanulo, vzduch se vzněcoval jako stělný prach po celé délce chodeb. Přival plamenů smetl důlního a tři rubače, hnál se vzhůru jámou, až vyrazil z jejího ústí výbuchem, který metal na všechny strany balvany a zpře-rážené trámy. Zvědavci se rozutekli, Maheudka vstala a přitiskla vystrašenou Estelku k hrudi.

Když se Négrel s dělníky vrátili, zmocnil se jich bezmocný vztek. Jako šílení dupali do země, té krkavčí matky, která slepě zabíjí vlastní děti v nepřítčném rozmaru své krutosti. Lidé se obětují, aby zachránili kamarády, a ještě to musí stát životy! Když po třech dlouhých hodinách námahy a nebezpečí konečně pronikli do chodeb, bylo možno vynést oběti. Ani důlní ani ti tři rubači nezahynuli, ale utrpěli strašlivá zranění, páchlo z nich spáleným masem, doslova se toho ohně napili, byli popáleni až do hltanu, nepřetržitě řvali bolestí a prosili, aby je dorazili. Jeden z těch tří havířů tehdy za stávky rozbil krumpáčem čerpadlo na Gaston-Marie, ti dva druzí měli dodnes ruce zjizvené, prsty odřené a pořezané od cihel, jimiž kamenovali vojáky. Když je nesli kolem, bledý a třesoucí se zástup před nimi smekl.

Maheudka stála a čekala. Konečně se objevila Zacharova mrtvola. Šaty mu ohořely, tělo bylo černé, zuhelnatělé, k nepoznání. Hlavu, rozdrčenou při výbuchu, nemělo.

A když ty hrůzné pozůstatky uložili na nosítka, Maheudka mechanicky vykročila za nimi, palčivost v očích, bez jediné slzy. V náruči nesla spící Estelku, a tak šla, tragická postava s vlasy bičovanými větrem. V kolonce Filoména jen tupě zírala, oči proměněné v potůčky, ale brzy se upokojila. Matka už se však opět vracela na Réquillart: syna vyprovodila, šla čekat na dceru.

Uplynuly ještě tři dny. Záchranné práce začaly nanovo /a neslýchaných obtíží. Naštěstí výbuch plynu nezaválil přístup do štol, ale vzduch v nich byl tak horký, těžký a zkažený, že bylo třeba přidat další ventilátory. Rubači se střídali po dvaceti minutách. Práce postupovala, od zasypaných je dělily sotva dva metry. Ale nyní pracovali s úzkostí v srdci, kopali zuřivě už jen, aby se pomstili, neboť zvuky ustaly, křišťálový hlásek už se neozýval. Pracovalo se dvanáctý den, patnáct dní uplynulo od katastrofy, a od rána tam vládlo hrobové ticho.

Další neštěstí ještě vystupňovalo zvědavost montsouských obyvatel, měšťané pořádali k šachtě výlety s takovým nadšením, že se Grégoirovi rozhodli, že se tam také podívají. Umluvili si s paní Hennebeauovou, že přijedou svým kočárem přímo k Voreux, zatímco ona po cestě vyzvedne Lucii a Janu. Deneulin je provede po svém staveništi a na zpáteční cestě se všichni zastaví na Réquillartu, aby se od Négrela dověděli, jak daleko už se skutečně prokopali a je-li ještě nějaká naděje. A nakonec spolu všichni společně povečeří, j*)

Když ke čtvrté hodině vystoupili Grégoirovi s dcerou u propadlé šachty, paní Hennebeauová, která přijela první, už tam na ně čekala v tmavomodrých šatech s rozevřeným slunečníkem proti bledému únorovému slunci. Dokonale čisté nebe hrálo jako na jaře. Pan Hennebeau byl rovněž přítomen, právě jednal s Deneulinem, paní Hennebeauová roztržitě naslouchala Deneulinovým výkladům o tom, kolik úsilí stálo obnovit hráz průplavu. Jana, která s sebou všude nosila skicák, se pustila do kreslení, nadšena tím hrůzným námětem, Lucie seděla vedle ní na troskách vagónu a hlasitě se obdivovala, jak je to báječné. Nedokončená hráz na mnoha místech propouštěla vodu a její zpěněné potůčky se vrhaly jako vodopády do té obrovské díry, v níž zmizel celý důl. Přesto však v kráteru vody ubývalo, jak se vsakovala do okolní půdy, takže nyní bylo vidět tu strašlivou spoušť na dně. Pod něžným azurem slunného dne to vypadalo jako kloaka, jako trosky zaniklého města, které se rozplynulo v bahně.

„A na tohle se sem lidé jezdí dívat!“ zvolal pan Grégoire znechuceně.

Cecilka, zdravá a růžolící, slastně vdechovala čistý vzduch a vesele se smála, zatímco paní Hennebeauová ohrnovala nos a říkala:

„Krása na pohled to rozhodně není.“

Oba inženýři se dali do smíchu. Pokusili se návštěvníky zaujmout, prováděli je po staveništi, vysvětlovali jim, jak funguje čerpadlo a jak pracuje buchar, který zatluče piloty. Avšak dámy počaly jevit známky nepokoje. Když se dověděly, že čerpadla budou takto pracovat několik let, šest, možná i sedm, než bude šachta opravena a všechna voda z ní vyčerpána, nepříjemně je zamrazilo. Ne, raději myslet na něco jiného, po těchhle katastrofách má člověk jenom špatné spaní.

„Pojďme,“ řekla paní Hennebeauová a zamířila ke kočáru.

Jana a Lucie hlasitě protestovaly. Proč tak brzy? Vždyť skica ještě není hotová. Rozhodly se, že tu zůstanou a že je na večeri přiveze otec. Pan Hennebeau přisedl k manželce do kočáru, neboť také on si chtěl promluvit s Négrelem.

„Dobře, jedte napřed,“ řekl pan Grégoire. „My vás dohoníme. Jen se ještě chceme na pět minut zastavit tamhle v kolonii. . . Jen jedte, jedte, dojedeme k Réquillartu zároveň s vámi.“

Pan Grégoire nasedl do kočáru k paní Grégoirové a Ce-cilce, a zatímco druhý kočár se rozjel podél průplavu, koně Grégoirových se daly pomalu do kopce.

Tímto bohulibým konáním minili Grégoirovi korunovat svůj výlet. Zacharova smrt je naplnila soucitem k té nešťastné rodině Maheuových, o níž mluvil celý kraj. Nelitovali otce, toho zbojníka, toho vraha vojáků, kterého museli odstřelit jako vlka. Ale dojímala je matka, která tak brzy po manželovi ztratila nyní syna a jejíž dcera je možná už jen mrtvola pod zemí, a mimoto je tu ještě chromý dědeček, synek, jehož to před časem zasypalo a který od té doby kulhá, a holčička, která za stávky umřela hladem. A proto, ačkoli si Maheuovi své neštěstí pro své nepěkné názory do jisté míry zasloužili, Grégoirovi se rozhodli, že jim osobně odevzdají almužnu, aby ukázali, jak dovedou být ve svém dobrodiní velkorysí a jak jsou ochotni k odpuštění a smíru. Dva pečlivě zabalené balíky byly uloženy pod sedátkem.

Nějaká stařena ukázala kočímu, kde Maheuovi bydlí, druhý blok, číslo šestnáct. Ale když Grégoirovi vystoupili a vyložili balíky, nemohli se doklepat, ačkoli nakonec už bušili do dveří pěstí, nikdo se neozýval, dům zněl chmurně a pustě jako obydlí, které vyprázdnil smutek, obydlí ledové a černé, dávno opuštěné.

„Nejsou doma,“ řekla Cecilka zklamaně. „To je ale hloupé! Co teď s těmi balíky?“

Náhle se otevřely sousední dveře a objevila se Levaquová.

„Promiňte, milostpane a milostpaní, promiňte, slečinko. Vy jste chtěli mluvit se sousedkou? Ta není doma, je na Réquillartu. . .“

Vychrlila na ně příval slov, jak si lidé musí vzájemně pomáhat a že si bere k sobě Lenoru a Jindru, aby jejich maminka mohla chodit čekat tam. . . Zrak jí padl na balíky, a hned spustila o své ubohé dceři, která ovdověla a začala stavět na odiv svou bídu, oči chtivě planoucí. A pak pronesla váhavě:

„Já mám klíč. Kdyby milostpáni přece jen chtěli dovnitř. . . Děda je doma.“

Grégoirovi se na sebe užasle podívali. Jak to? Dědeček je doma? Ale vždyť se jim nikdo neozval. Gopak spí? A když Levaquová konečně otevřela dveře, pohled, který spatřili, je zarazil na prahu.

Smrtka tam seděl sám, oči rozevřené a upřené, nahrben na židli u vyhaslého krbu. Kolem něho vypadala světnice když už ji teď neoživovaly kukačkové hodiny a lakovaný borový nábytek, a na syrově zelených zdech zbyly jen podobizny císaře a císařovny, jejichž růžové rty byly usměvavé oficiální laskavostí. Starý se nepohnul, ani nezamžikal v prudkém světle, které sem vniklo dveřmi, tvářil se, jako by ani neviděl, že někdo vešel. U nohou měl mísu s popelem, jako se dává kočkám, aby měly kde konat potřebu.

„Nevšímejte si toho, jestli není zrovna zdvořilý,“ ochotně vysvětlovala Levaquová. „Prý mu někde v hlavě něco přeskočilo. Už čtrnáct dní takhle mlčí.“

Avšak vtom to Smrtkou otřásl, a pak jako kdyby v něm něco začalo drhnout a stoupalo to odkudsi z hloubi břicha, a Smrtka vyplivl do mísy hustý černý chrchel. Popel byl od nich celý promáčený, bylo to uhelné bláto, všechno uhlí šachty, které teď ze sebe vyháněl. A opět už se nepohnul, jen občas za dlouhou dobu, když si potřeboval odplivnout. Grégoirovi byli zmateni, zvedal se jim žaludek, ale přesto se pokoušeli pronést pár přátelských a povzbudivých slov.

„Ale copak, příteli?“ řekl otec. „Snad jste se nenastýdl?“

Děda, oči upřené na zeď, ani neotočil hlavu. A znovu nastalo trapné ticho.

„Měli by vám uvařit trochu lipového květu,“ dodala matka.

Smrtka bez hnutí mlčel dál.

„Tatínku,“ zašeptala Cecilka, „vždyť nám přece říkali, že je chromý, a my jsme na to zapomněli.“

Zarazila se v rozpacích. Postavila na stůl hrnec hovězí polévky a dvě láhve vína, a nyní rozbalovala druhý balík, z něhož vytáhla pár obrovských bot. To byl dárek určený dědečkovi a Cecilka tu stála celá rozpacitá, v každé ruce jednu botu, a dívala se na ty naběhlé nohy, které už nikdy nebudou chodit.

„No, přišly trochu opožděně, co, příteli?“ pokračoval pan Grégoire, aby zvedl náladu. „Ale nevadí, boty se vždycky hodí.“

Smrtka neslyšel, neodpovídal, příšernou tvář ledovou a tvrdou jako kámen.

Cecilka úkradkem postavila boty ke zdi. Ale přes všechnu opatrnost cvočky zazvonily, a ty obrovské boty trapně trčely ve světnici.

„Kdepak, ten vám nepoděkuje!“ zvolala Levaquová a mrštila po botách závistivým okem. „To máte, jako kdy-byste dali s odpuštěním houserovi brejle.“

A mlela dál, snažila se zatáhnout Grégoirovy k sobě, vzbudit jejich soucit. Nakonec si našla záminku, začala vychvalovat Lenoru a Jindru, jaké jsou to hodné roztomilé dětičky, a jak jsou chytré a hezky dovedou odpovídat na každou otázku. Jen ať se jich milostpáni zeptají, nač budou chtít, dětičky jim to povědí.

„Půjdeš s námi, děvenko?“ otázal se pan Grégoire, rád, /<- se dostane odtud.

„Ano, hned přijdu za vámi,“ odpověděla Cecilka.

A osaměla s dědou Smrtkou. Něco ji tu zdržovalo, fascinovalo a děsilo zároveň, ano, toho dědu odněkud zná. Kde už jen viděla ten sinálý hranatý obličej tetovaný uhlím? A náhle si vzpomněla, vybavilo se jí, jak je obklopena řvoucím davem, jak jí ty studené ruce svírají hrdlo. To byl on, a teď se s ním znovu setkává, dívá se na jeho ruce položené na kolenou, na ty ruce zedřeného dělníka, jehož veškerá síla je v zápěstí, které i ve stáří zůstává pevné. Smrtka jako by se ponenáhlu probouzel, jako by ji teprve teď viděl, a také on si ji prohlížel, civěl na ni svým tupým pohledem. Na tváři mu vyšlehl plamen, v ústech, z nichž vytékal pramének černých slin, mu cukalo. Oba zůstávali na místě, jako by je k sobě něco přitahovalo, ona kvetoucí, baculatá a svěží dlouholetou zahálkou a sytým blahobytem svého rodu, on napuchlý vodou, žalostně ošklivý jako uštvané zvíře, zmořený stoletou dědičnou dřinou a hladem.

Když se za deset minut Grégoirovi vrátili k Maheuovým podívat se, proč Cecilka tak dlouho nejde, strašlivě vykřikli. Jejich dcera ležela na zemi, modrá v tváři, uškrcená. Na krku jí zůstaly rudé stopy prstů obří ruky. Smrtka, vratký U svých neživých nohách, ležel vedle ní a nemohl vstát. Prsty měl dosud zahnuté, díval se na přichozí svým slabomyslným pohledem, oči široce otevřené. Při pádu rozbil mísu, popel se rozsypal a celá podlaha byla potřísněná blátem černých plivanců, jen ty velké boty stály pěkně rovně u zdi, nedotčené.

Nikdy se přesně nezjistilo, jak se to stalo. Proč se Cecilka k němu přiblížila? Jak se podařilo Smrtkovi, který nemohl vstát ze židle, chytit ji za krk? Zřejmě, když ji pak držel, už ji nepustil a svíral a svíral, že nemohla vykřiknout, a nakonec se s ní svalil na zem a držel dál, dokud nedochrop-těla. Tenkou zdí nepronikl do sousedního domu ani hlásek, ani ston. Vypadalo to na náhlé pominutí smyslů, nevysvětlitelné nutkání vraždit, vyvolané tou bílou dívčí šjí. U toho starého mrzáka, který žil celý život spořádaně, jako poslušné zvíře, v odporu k novým myšlenkám, taková zdivočelost překvapovala. Jaké neuvědomělé skryté zášti ho tak pomalu otravovalo, až mu nakonec překypělo z útrob do mozku? Čin to byl tak příšerný, že ho zřejmě nemohl spáchat při smyslech, byl to zločin blba.

Grégoirovi, bez sebe bolestí, klečeli na zemi a plakali. Jejich milovaná, tak dlouze vytoužená dcera, kterou zahrnuli vším, co měli, na kterou se chodili dívat po špičkách, jak spí, která jim nikdy nepřipadala dost dobře živená, dost baculatá! Hroutil se celý jejich život, nač teď dál žít, když mají žít bez ní?

Zoufalá Levaquová vykřikovala:

„Zatracený dědku! Cos to udělal?... Koho by tohle napadlo!... A Maheudka se vrátí až večer. Neměla bych pro ni skočit?“

Zdrcení rodiče neodpovídali.

„Tak já bych tam snad přece skočila...“

Ale než odešla, Levaquová si vzpomněla na ty boty. Celá kolonie už je vzhůru, venku se už tlačí lid. Ještě by je mohl někdo ukradnout. A pak, u Maheuových už stejně není žádný chlap, aby je nosil. A tiše šije odnesla. Bouteloupovi padnou jako ulité.

Na Réquillartu Hennebeauovi s Négrelem dlouho čekali na Grégoirovy. Négrel právě vystoupil ze sachty a ličil jim situaci: zeje naděje, že se do večera k uvězněným dostanou, ale že patrně vynesou jen mrtvolu, protože je tam pořád hrobové ticho. Maheudka seděla v pozadí na kládě a celá bledá poslouchala, když vtom se přihnala Levaquová a za-Cala o tom, co ten jejich děda provedl. Maheudka jen ne-n JK livě a podrážděně mávla rukou. Ale přesto s Levaquovou odešla.

Paní Hennebeauová omdlávala. Taková hrůza, chudáček Cecilka, zrovna dneska byla taková veselá, ještě před pul hodinou tak plná života! Pan Hennebeau musel ženu Qa chvíli zavést do baráku starého Mouqua. Neobratným rukama jí rozpínal živůtek, rozrušen pižmovou vůní, která z něho dýchala. A když paní Hennebeauová v slzách objala Négrela, zdrceného tou smrtí, která mu překazila svatbu, manžel se na ně díval, jak spolu bědují, a jedna obava z něho spadla. Ta tragédie přichází velice vhod, přece jen je lepší, když to bude dál synovec, než aby ten příští byl kočí.

V

Dole na dně ubožáci řvali děsem. Voda už jim sahala po břicho. Hromový rachot je ohlušoval, a když padaly poslední zbytky bednění, měli dojem, že se hrouť svět, a všechnu tu hrůzu dovršovalo říčení koní zavřených ve stáji, strašlivý nezapomenutelný smrtelný skřek zabíjeného zvířete.

Mouque vypráhl Kuráže. Starý kůň zprvu stál nehybně, třásl se na celém těle a hleděl strnulým okem na tu vodu, která stoupá a stoupá. Náraziště se rychle plnilo, v rudém světle tří kahanů, které ještě svítily u stropu, bylo vidět, jak té zelené vody přibývá. A náhle ucítil Kuráž její ledový chlad na srsti, vyrazil zběsilým tryskem, vrhl se do jedné z chodeb a zmizel v jejich tmách.

A tu nastal úprk, jak se lidé rozběhli za koněm.

„Tudy už to nejde!“ křikl Mouque. „Zkusme to přes Rcquillart!“

Naděje, že by mohli vystoupit sousední šachtou, kdyby se tam dostali, než jim zátopa odřízne cestu, hnala nyní Udi kupředu. Všechna dvacet se strkalo v řadě za sebou, kahaní vysoko zdvižené, aby je voda neuhasila. Naštěstí chodba povlovně stoupala, takže urazili dvě stě metrů sice v boji s vodou, ale aniž její hladina stoupala. V těch vydešených duších se probouzely dřímající dávné pověry, lidé vzývali zemi, neboť ona se mstí za to, zeji přesekli tepnu, a pouští sloji žilou. Někdy děda drmolil zapomenuté modlitby a vyvracel palce ven na usmíření zlých duchů podzemí. Avšak na první křižovatce došlo k neshodě. Starý Mouque se chtěl dát vlevo, jiní tvrdili, že vpravo by to měli blíž. A tak ztratili celou minutu.

„Pro mě za mě si tam nechť třeba kejhák, já jdu tudy!“ křikl Chaval hrubě.

Zabočil doprava, dva kamarádi za ním. Ostatní běželi dál za starým Mouquem, který na Réquillartu vyrostl. Avšak i on váhal, nevěděl přesně kudy. Lidem se mátly hlavy, staří veteráni nepoznávali známé chodby, jejichž přádky jako by se před nimi náhle zamotaly. Na každém rozcestí se v nejistotě zastavovali, pokaždé se museli znovu rozhodovat. Štěpán běžel poslední. Zdržovala ho Kateřina, ochromená strachem a únavou. Štěpán by se byl rád pustil vpravo za Chavalem, protože byl přesvědčen, že je na správné cestě, ale pak od toho upustil, i když si uvědomoval, že se tak možná ven nikdy nedostane. A hlouček se dál rozpadal, další havíři se odpojovali, až jich za starým Mouquem zbývalo jen sedm.

„Chytni se mě kolem krku, ponesu tě,“ řekl Štěpán Kateřině, když viděl, jak slábne.

„Ne, nech mě,“ zašeptala. „Já už nemůžu, ať radši umřu hned.“

Zůstali pozadu o celých padesát metrů, a Štěpán ji právě proti její vůli vzal do náruče, když se chodba náhle ucpala: obrovský balvan se zřítíl a odřízl je od ostatních. Zátopa už rozmáčela horninu, na všech stranách se chodby zavalovaly. Štěpán a Kateřina se museli vrátit. A pak už nevěděli, kterým směrem jdou. To byl konec, teď už bylo vyloučeno, aby se dostali ven přes Réquillart. Jejich jediná naděje byla dostat se do vyšších pater, odkud je možná budou moci vysvobodit, kdyby voda opadla.

Konečně Štěpán poznal sloj Vilém.

„Aha, už vím, kde jsme,“ řekl. „Zatraceně, byli jsme na správné cestě, jenže teď je nám to hodně platné.. . Víš co?“

Půjdeme rovnou tudy a vylezeme komínem nahoru.“

Voda jim sahala k hrudi, postupovali jen velmi pomalu. Dokud budou mít světlo, nic není ztraceno: a zhasili jeden z kahanů, aby ušetřili olej a mohli do druhého kahanu dolévat. Právě když se blížili ke komínům, uslyšeli za sebou huk a ohlédli se. Snad se to nevracejí kamarádi, snad jim to také nezahradilo cestu? V dálce jako by hučela vichřice, nedovedli si vysvětlit, co může být ta bouře, která se k nim blíží tou zpěnou stříkající vodou. A oba vykřikli, když U ze tmy vynořila obrovská bělavá masa a drala se k nim, vmáčknutá mezi příliš úzké stěny.

Byl to Kuráž. Když utekl z náraziště, pádl jako šílený černými chodbami, jako by se dokonale vyznal v tomto podzemním městě, v němž prožil jedenáct let, jeho oči přivyklé večerní noci, v níž žil, viděly potmě. A cválal a cválal, hlavu skloněnou, nohy přikrčené, hnál se těmi úzkými stěvy země, které zaplňoval svým mohutným tělem. Ulice navazovala na ulici, štěpila se na rozcestí a Kuráž nikdy nezaváhal. Kam to běžel? Snad k oné vidině svého mládí, k svému rodnému mlýnu na břehu Scarpy, k matné vzpomínce na slunce, které plane na nebi jako obrovský kahan. Chtěl žít, jeho zvířecí paměť se probouzela, touha znovu se nadechnout vzduchu plání ho hnala kupředu, dokud nenalezne ten otvor, který vede do slunečního tepla, do světla. Vzpoua v něm smetla bývalou odevzdanost, tato šachta ho napřed oslepila, a nyní ho chce zavraždit! Voda, která ho pronásledovala, ho šlehala do stehů, štípala do zadku. Avšak čím dál běžel, tím víc se chodby zužovaly, jejich strop se snižoval, stěny se vy-borcovaly. Kuráž přesto běžel dál, odíral se, zanechával na výdřevě cáry kůže. Jako by se šachta ze všech stran kolem něho svírala, aby ho lapila a udusila.

A jak se k nim Kuráž blížil, Štěpán a Kateřina se stali svědky toho, jak ho skála nakonec zardousila. Kuráž zakopl B /lomil si obě přední nohy. Posledním vypětím sil se vlekl ještě pár metrů, ale pak už nemohl protáhnout boky, omotán, spoután horninou. Jeho zkrvavená hlava se natáhla kupředu a velkýma kalnými očima hledala alespoň nějakou skulinku. Voda ho rychle pokrývala a Kuráž počal rzát oním táhlým, příšerným skřekem smrti, s nímž umírali ostatní koně ve stáji. Bylo to hrůzné umírání, jak to staré, polámané, znehybnělé zvíře zápasilo se smrtí v té hlubině, daleko od slunce. Jeho zoufalý řev neustával, ale jak mu voda zaplavila hřívu, jeho ržání znělo chraplavěji, jak ještě zvedal hlavu, tlamu dokořán. A pak to naposledy zachroptělo, dutě to zabublalo, jako když se plní prázdný sud, a rozhostilo se hrobové ticho.

„Proboha, pojďme pryč!“ nařikala Kateřina. „Proboha, já se bojím, já nechci umřít!... Pojďme pryč, pojďme pryč!“

Kateřina uviděla smrt zblízka. Ani zhroucení šachty ani zátopa dolu na ni nedýchly tak bezprostředním děsem jako řev umírajícího Kuráže. Slyšela ho stále, až jí hučelo v uších a po celém těle ji mrazilo.

„Pojďme pryč! Pojďme pryč!“

Štěpán ji uchopil a nesl ji odtud. A byl také nejvyšší čas, když se dostali ke komínu, byli mokří až po ramena. Kateřina už neměla sílu se přidržovat dřev, Štěpán jí musel pomáhat šplhat. Třikrát už tmul, že mu vyklouzne, že spadne nazpět do toho hlubokého moře, jehož příboj jim burácí v patách. Přesto si mohli na pár minut vydechnout, když se vyšplhali k první chodbě, kam voda dosud nedosáhla. A pak se voda objevila znovu a znovu museli šplhat. A takhle to šlo po celé hodiny, zátopa je hnala z patra do patra, nutila je stále výš. V šestém patře v nich vzplanulo světélko naděje, neboť se zdálo, že hladina dál nestoupá. Ale vtom náhle prudce vyskočila a museli šplhat do sedmého patra a pak do osmého. Zbývalo nad nimi už jen jediné patro, a když vylezli až tam, s úzkostí sledovali každý centimetr, o který vody přibýlo. Když se ta voda nezastaví, zemřou snad jako ten starý kůň, přitisknutí ke stropu, hrdlo zatopené vodou?

Neustále se ozývalo dunění závalů. Celý důl byl otřesen, jeho příliš křehké útroby praskaly pod obrovským tlakem vši té vody, která se mu lila do chřtánu.

Na koncích chodeb se hromadil vzduch, stlačoval se a vybuchoval strašlivými explozemi, které trhaly skálu a roz-rývaly zeminu v hrůzném lomozu zemětřesení jako pozůstatek té dávné bitvy, kdy potopy obracely zemi naruby, i

pohřbívaly hory pod rovinami.

Kateřina, otřesená a jako omámená tím neustálým raci íocením, lomila rukama a jen stále opakovala:

„Já nechci umřít... Já nechci umřít...“

Aby ji utěšil, Štěpán ji ujišťoval, že voda už se nehýbá. Už takhle utíkají dobrých šest hodin, teď už jim brzy přijdou na pomoc. Říkal šest hodin jen tak od oka, neboť už dávno ztratili přesný pojem času. Ve skutečnosti šplhali slojí Vilém už celý den.

Promáčení a zkřehlí, pokusili se udělat si trochu pohodlí. Kateřina se beze studu svlékla a vyždímala si šaty, a pak si kalhoty a kazajku znovu oblékla, aby na ní doschly. Protože byla bosá a Štěpán měl dřeváky, donutil ji, aby si je obula. Nyní mohli klidně čekat, stáhli knot kahanu a ponechali jen slabé světélko. Avšak žaludek se jim křečovitě sevřel, a oba si teprve teď uvědomili, že mají strašlivý hlad. Až dosud sotva cítili, že jsou naživu. V okamžiku katastrofy ještě neobědvali a nyní našli svoje chleby rozmočené na kaši.

Teprve když se na něho Kateřina rozzlobila, Štěpán si dal říci a vzal si svůj podíl. Hned jak se najedla, Kateřina usnula únavou na chladné zemi. Štěpán spát nemohl a bděl vedle ní, čelo v dlaních, zrak upřený před sebe.

Kolik hodin tak uběhlo? Nebyl by to dovedl říci. Věděl jen to, že otvorem komína přímo před sebou znovu uviděl Černou pohyblivou hladinu, ono zvíře, jehož hřbet se neustále nadouvá, aby je dostihlo. Napřed se objevila jen tenká čára, potom jako by se zavlnil had, a pak se to rozlilo v zpěněný plazící se hřbet, a za chvíli už je to zase dohonilo a olízlo to spící Kateřině nohy. Štěpán při vši své úzkosti váhal ji probudit. Vždyť by to bylo kruté vytrhnout ji z odpočinku, z oné nevědomosti, v níž je pohroužena a která ji možná ukolébává snem o širém nebi a o životě na slunci. A jak v duchu hledal novou možnost úniku, vzpomněl si, že v této části sloje sahá upadní šachta až do patra spojeného s horním nárazištěm. Tam byla možnost záchrany. Nechal Kateřinu spát, jak to nejdéle šlo, a teprve když voda stoupala natolik, že před ní bylo třeba utéci, něžně ji nadzvedl. Kateřina se zachvěla. „Bože, tak je to pravda... A zase to začíná! Panebože!“ Jak se rozpomněla a znovu si uvědomila blízkost smrti, dala se do křiku.

„No, jen se uklidni. Můžeme ještě dál, na mou duši.“ Aby se dostali k upadní šachtě, museli jít ohnuti vpůli, znovu ve vodě až po ramena. A výstup začal nanovo, tentokrát o to nebezpečnější, že museli šplhat přes sto metrů vzhůru hladce vybedněnou dírou. Zkusili zatáhnout za lano, aby upevnili jeden z vozíků dole, neboť kdyby druhý vozík začal sjíždět, až polezou nahoru, rozdrtil by je. Ale nic se nepohnulo, mechanismus byl někde vzpříčený. A tak se svěřili osudu. Lano jim překáželo, ale báli se ho přidržovat a lámali si nehty o hladké bednění. Štěpán šplhal vzadu, podpíral Kateřinu hlavou, když ji zkrvavené ruce neudržely a klouzala pozpátku. Náhle narazili na zpřerážený trám, který jim zahrazoval cestu. Hornina se sesula, další cesta byla zavalená. Naštěstí právě zde byly v bednění dveře. Otevřeli je a vyšli do chodby.

Užasli, když se před nimi zjevila záře kahanu. Nějaký člověk na ně vztekle křikl:

„Takhle chytřej jsem byl taky, vy pitomci!“ Poznali Chavala, jehož zde uvěznil týž zával, který zasypal upadní šachtu, ti dva kamarádi, kteří šli s ním, zůstali na cestě s rozbitou hlavou. Chaval, poraněný na lokti, našel dosti odvahy, aby se k nim doplazil zpátky, vzal jim kahany a prohledal je, aby jim sebral svačiny. Jen odtamtud vylezl, poslední sesuv za ním uzavřel chodbu nadobro.

Ohled se zařekl, že s těmi lidmi, co vylezli ze země, se o své zásoby dělit nebude. To by je radši zabil. Ale pak je také poznal, jeho hněv opadl a Chaval se rozesmál zlým škodolibým smíchem.

„A, to jsi ty, Kateřino? Rozbila sis hubu, tak lež zpátky. Výborně, aspoň si dáme poslední kolo spolu.“

Chaval předstíral, že Štěpána nevidí. Štěpán, zdrcen tím setkáním, učinil mimoděk pohyb, jako by chtěl chránit Kateřinu, která se k němu přitiskla. Avšak bylo třeba brát věci tak, jak jsou. A proto se prostě otázel Chavala, jako by se byli před hodinkou rozešli jako nejlepší přátelé:

„Díval ses vzadu? Nedá se projít některou stěnou?“

Chaval se šklebil dál.

„To tak, některou stěnou! Ty se taky zavalily a my jsme tady mezi dvěma zdmi jako v pasti... Ale jestli dovedeš plavat, můžeš se vrátit upadní šachtou.“

Vskutku, voda stoupala, bylo ji slyšet, jak šplouchá. Cesta zpět byla odříznuta. A Chaval měl pravdu, byla to past, krátký úsek chodby z obou stran uzavřený mohutnými závaly. Nikde ani skulina, byli tu zazdění.

„Tak ty s námi zůstaneš?“ pokračoval Chaval posměšně. „Máš pravdu, to je nejlepší, a když mi dáš svatej pokoj, já na tebe ani nepromluví. Dva chlapi se sem ještě vejdu... Brzy uvidíme, kdo chce první, leda, že by pro nás přišli, a to pochybuju.“

Štěpán to zkusil znovu:

„Co kdybychom zaklepal, třeba by nás slyšeli.“

„Já už jsem se něco naklepal!... Na, tady máš kámen, zkus to sám.“

Štěpán vzal kámen, který Chaval už hezky otloukl, a zaklepal na uhelnou sloj znamení havírů, onen signál, jímž v nebezpečí ohlašují svou přítomnost. Dvacetkrát to opakoval. Nic se neozvalo.

Chaval se mezitím s okázalým klidem zařizoval. Nejprve postavil své tři kahany ke stěně: svítil jen jedním, ty druhé přijdou na řadu později. Pak si položil na výdřevu oba krajíce chleba, které mu zbyly. Tohle bude špižirna, a když si bude počínat rozumně, vydrží s tím dobré dva dny. Otočil se a řekl:

„Podívej se, Kateřino, až budeš mít moc velký hlad, tak polovička je pro tebe.“

Kateřina mlčela. Tohle jí chybělo k dovršení neštěstí, aby se octla mezi těmi dvěma chlapy!

A začal pekelný život. Chaval ani Štěpán neotevřeli ústa, seděli na zemi, pár kroků od sebe. Chaval jen poznamenal, že by se mohl zhasit druhý kahan, protože je to zbytečný přepych, a Štěpán kahan zhasil, a opět se pohroužili v mlčení.

Kateřina si lehla vedle Štěpána, znepokojena pohledy, které na ni vrhal její bývalý milý. Hodiny plynuly, bylo slyšet tiché šplouchání neustále stoupající vody, a čas od času hluboké ořesky a vzdálené dunění oznamovaly další sesedání

horniny. Když olej v kahanu dohořel a bylo třeba otevřít další kahan a zapálit ho, na okamžik je přepadl strach z plynu, ale pak si řekli, že je lepší zahynout ve výbuchu, než žít dál potmě, nevybuchlo nic, plyn tu žádný nebyl. Znovu si všichni lehli a hodiny plynuly dál. Štěpán a Kateřina zvedli hlavy, rozrušení povědomým zvukem. To Chaval se rozhodl, že se nají: ukrojil si polovinu z jednoho krajíce a dlouze žvýkal, aby nebyl v pokušení zhltnout všechno najednou. Štěpán a Kateřina, zničení hladem, se na něho dívali.

„Opravdu nechceš?“ řekl Chaval Kateřině vyzývavě. „Tvoje škoda.“

Kateřina sklopila oči, bála se, aby nepodlehla, žaludek rozdrásaný takovou křečí, že jí to vhnělo slzy do očí. Ale dobře rozuměla smyslu Chavalovy otázky, už ráno ji foukl za krk, když ji viděl vedle toho druhého, znovu se ho zmocnila dřívější zuřivá touha. Pohledy, jimiž ji volal, hořely plamenem, který tak dobře znala, plamenem oněch záchvatů žárlivosti, kdy ji mlátil pěstí a obviňoval ji ze všech možných ohavností, které prý páše s matčíným nájemníkem. A Kateřina nechtěla, bála se, že kdyby se k němu vrátila, vrhla by tím oba muže proti sobě, tady, v tom těsném sklepení, v němž všichni tři umírají. Bože, proč to nemůže všechno skončit v dobrém!

Štěpán by byl raději zemřel hladem, než aby na Chavalovi vyžebrał jedině sousto. Ticho bylo čím dál tíživější, zdálo se, jako by to trvalo celou věčnost, jak jednotvárně se vlekla minuta za minutou, v beznaději. Už byli takto spolu zavření celý den. Druhý kahan počal blednout, rozsvítili třetí.

Chaval načal svůj druhý krajíc a zabručel:

„Tak pojď, ty huso!“

Kateřinu zamrazilo. Štěpán se odvrátil, aby jí dal volnost. A když se nehýbala, řekl jí šeptem:

„Jdi, holčičko.“

A tu propukly slzy, které dosud zadržovala. Dlouho plakala, už ani neměla sílu vstát, už ani nevěděla, má-li vůbec hlad, trýzněna bolestí, která zachvátila celé tělo. Štěpán vstal a přecházel sem tam, marně vyťukával haviřský signál a vnitřně zuřil, že musí strávit ten zbytek života takhle přilepený na nenáviděného soka. Není tu ani dost místa, aby mohli chřipnout každý jinde! Jak udělá deset kroků, musí se otočit, a hned zas narazí na toho chlapa. A ta ubohá holka, o kterou se perou ještě pod zemí, ta nakonec připadne tomu, kdo přežije toho druhého, a kdyby on odešel první, ten chlap mu ji zase ukradne. Bylo to nekonečné, hodina se vlekla za hodinou, ta odporná promiskuita byla čím dál krušnější v tom vydýchaném vzduchu, otráveném hnilobným dechem a zápachem společně konané tělesné potřeby. Dvakrát se Štěpán vrhl proti skále, jako kdyby ji chtěl pěstmi rozrazit.

Končil další den a Chaval si přisedl ke Kateřině, aby se s ní rozdělil o poslední polovinu krajíce. Kateřina namáhavě žvýkala sousta a za každé mu musela zaplatit důvěrným dotekem, neboť Chaval si ve své umíněné žárlivosti usmyslil, že se jí před smrtí znovu zmocní, a to před tímým druhým. Kateřina, k smrti unavena, se poddávala. Ale když se pokusil si ji vzít, zanařikala:

„Nech mě, polámeš mi kosti!“

Štěpán, chvějící se hněvem, stál opřen čelem o stěnu, aby neviděl. Jak to uslyšel, skokem byl u nich.

„Nech ji, sakra!“

„Co je ti do toho?“ odsekl Chaval. „Je to moje žena, tak ji snad můžu mít, ne?“

A znovu ji objal, stiskl ji a přimáčkl jí rezavé kníry na ústa. Pak dodal:

„A vůbec, dej nám pokoj! A koukej laskavě zmizet, a to co nejďal.“

Ale Štěpán, rty sinále, křikl:

„Pusť ji, nebo tě uškrtním!“

Chaval rychle vyskočil, neboť podle sípavého hlasu pochopil, že Štěpán chce celou věc skoncovat. Smrt přichází příliš pomalu, jeden z nich musí z cesty, a to hned. Stará bitva začínala znovu, zde pod zemí, kde budou odpočívat vedle sebe, měli tu tak málo místa, že se nemohli ani pěstí rozmáchnout, aby se neodřeli.

„Dej si pozor!“ zamručel Chaval. „Tentokrát tě zabiju!“

A tu Štěpán propadl šilenství. Oči mu zastřela červená mlha, hrdlo mu naběhlo návalem krve. Zmocnila se ho neodolatelná, přímo fyzická potřeba zabít, jako když se překrvení podráždí sliznice a vyvolá prudký záchvat kašle. Stoupalo to v něm a propukalo mimo jeho vůli, pod tlakem zděděné vady. Popadl ve stěně kus břidlice, zacloumal jím a vyrvál celý velký těžký plást. A pak oběma rukama se zdesateronásobenou silou jím udeřil Chavala přes hlavu. Chaval nestačil uskočit. Padl na zem, obličej rozmačkaný, lebku roztržštěnou. Mozek vystříkl na strop, z rány vytryskla krev jako pramen vody. V okamžiku se vytvořila kaluž, v níž se odrážela čadivá hvězda kahanu. V té temné zazděné kobce vypadalo to tělo na zemi jako černá hromada hlušiny.

Štěpán se nad ním skláněl, oči rozšířené, a díval se. Tak už se to stalo, zabil člověka. Zmateně se mu vybavovaly všechny ty zápasy, které svedl, ty marné zápasy s jedem, který dříme v jeho svalech, se vším tím nahromaděným alkoholem jeho rodu. A přitom sám byl opilý jen hladem, stačilo to dávné opilství jeho rodičů. Děsil se té vraždy, ale ačkoli se v něm svědomí vzdělance bouřilo, srdce mu tlouklo podivnou radostí, živočišnou radostí konečně ukojené touhy. A pak se dostavila pýcha silnějšího. Vzpomněl si na vojáčka z haldy s nožem v hrdle, kterého zabilo dítě. On teď také zabil.

Kateřina stála vzpřímená, a vykřikla:

„Prokrista, on je mrtvý!“

„Snad ti ho není líto?“ otázal se Štěpán divoce.

Kateřina zajíkávě něco koktala. A pak zavrávala a a padla mu do náruče.

„Zabij mě taky! Pojď, umřeme spolu!“

Objala ho a přitiskla se k němu, on ji také objal, a přáli si, aby oba na místě zemřeli. Ale smrt neměla naspěch, objetí opět uvolnili. Zatímco si Kateřina zakrývala oči, Štěpán odtáhl nebožtíka a hodil ho do upadní šachty, aby ho odstranil z toho těsného prostoru, v němž jsou odsouzeni dál žít. S tou mrtvolou pod nohama by tu byl život nesnesitelný. Oba se

však zděsili, když uslyšeli, jak mrtvý dopadl do vody a jak vystříkla pěna. To už voda zase zaplnila celou šachtu? A pak ji uviděli, jak se rozlila do chodby.

A zápas začal nanovo. Rozsvítili si poslední kahan, a ten se stravoval na osvětlování vodní hladiny, která pravidelně, tvrdošijně stoupala. Napřed jim voda sahala po kotníky, pak už jim smáčela kolena. Chodba se mírně zvedala, uchýlili se na její konec a tak získali několik hodin. Ale pak je voda dohonila, byli v ní až po pás. Stáli přilepeni zády ke skále a dívali se na vodu, jak stoupá a stoupá. Až jim vystoupí k ústům, bude konec. Kahan, který zavěsili ke stropu, žlutě osvětloval rychlý pohyb drobných vlánek, a pak kahan zbledl, a bylo vidět už jen rychle ubývající půlkruh, jako kdyby ho ukusovala tma, která se stoupajícím přílivem jako by houstla, a náhle je tma pohltila. To kahan vydal svou poslední slzu oleje a zhasl. Nyní byla naprostá, černá tma, ta podzemní noc, v níž budou věčně spát a nikdy už neotevrou oči do slunného dne.

„Zatraceně,“ zaklel Štěpán temně.

Kateřina měla pocit, jako by po ní tma sahala. Přitiskla se ke Štěpánovi a tiše opakovala havířskou průpovídku:

„Smrt zhasila kahan.“

Přesto však se v tomto nebezpečí jejich pud sebezáchovy vzepřel, vzpružila je horečná touha žít. Štěpán počal zuřivě rýt do břidlicové horniny háčkem kahanu, Kateřina mu pomáhala nehty. Tak si udělali jakousi vyvýšenou lavici, a když si na ni oba vylezli, mohli se posadit, nohy spuštěné a záda ohnutá, neboť strop byl tak nízko, že museli sedět se skloněnou hlavou. Voda už je studila jen do pat, ale zanedlouho ucítili, jak se jim chlad opět zařezává nejprve do kotníků, pak do lýtek a do kolen, v nezadržitelném a nepřetržitém pohybu vzhůru. Nerovný povrch lavice pro vlhl, byl tak kluzký, že se museli pevně držet, aby ne-sjeli do vody. To byl konec, jak dlouho mohou ještě čekat, vyčerpaní, hladoví, bez chleba a bez světla, v tomto nepatrném výklenku, v němž si netroufají ani se pohnout? Nejhorší ze všeho byla tma, protože pro ni neviděli, jak se blíží smrt. Panovalo hluboké ticho, šachta napitá vodou se už nehýbala. Zbýval už jen pocit moře, jehož mlčenlivý příliv stoupá z hloubi chodeb.

Hodiny mijely, všechny stejně černé, takže nemohli změřit jejich přesné trvání a stále více se mátlí v odhadu času.

Jejich muka místo aby minuty prodlužovala, naopak je rychle odnášela. Mysleli, že jsou zasypání teprve dva dny a jednu noc, zatímco ve skutečnosti už koncil třetí den. Všechna naděje na vysvobození byla ta tam, nikdo neví, že jsou zde, nikdo nemá možnost sem sestoupit, a když je zátopa ušetří, zahynou tu hladem. Ještě jednou naposledy se chtěli pokusit zaklepat znamení, ale kámen zůstal pod vodou. Ostatně, kdo by je mohl slyšet?

Kateřina si odevzdaně opřela rozbolavělou hlavu o uhel, a náhle ji opět vztyčila.

„Slyšíš?“ řekla.

Štěpán zprvu myslel, že Kateřina míní tichý šepot neustále stoupající vody. A aby ji uklidnil, zalhal:

„To slyšíš mě, jak hýbu nohama.“

„Ba ne, to není to... Tamhle, poslechni si.“

A přitiskla ucho k uhlu. Štěpán pochopil a učinil totéž. Několik vteřin čekali se zatajeným dechem. A pak z velké dálky zaslechli velmi slabě tři zřetelné oddělené údery. Ale ještě nevěřili, v uších jim znělo, třeba to jen ve sloji něco praská. A neměli, čím by zakleпали odpověď.

Štěpán dostal nápad.

„Ty máš dřeváky. Zuj si je a klepej podpatkem.“

A Kateřina klepala, vyklepávala havířský signál, a pak naslouchali, a opět rozeznali tři vzdálené údery. Dvacetkrát zaklepal, dvacetkrát jim ty údery odpověděly. Plakali, objímali se, bez ohledu na to, že mohli ztratit rovnováhu.

Konečně kamarádi jsou tu, už jdou k nim! A v překypující radosti a lásce mizely útrapy čekání, rozplýval se bezmocný vztek z toho dlouhého marného volání, jako kdyby nyní stačilo, aby zachránci prstem strčili do skály, B budou vysvobozeni.

„Tak co?“ zvolala Kateřina vesele. „Že to ale bylo štěstí, že jsem si tu hlavu opřela, co?“

„To je tím, že máš tak jemný sluch,“ odpovídal Štěpán. „Já jsem neslyšel nic.“

Od toho okamžiku se střídali, jeden z nich vždycky poslouchal, aby se mohl ozvat na sebemenší signál. Brzy postřehli údery špičáku: začínaly záchranné práce, razila se chodba. Neunikl jim sebemenší zvuk. Ale pak jejich radost opadla. I když se snáli, aby jeden druhého oklamali, pomalu znovu propadali beznaději. Zpočátku si navzájem dlouze vysvětlovali, jak k nim samozřejmě jdou od Ré-quillartu, jak se ta nová chodba rází skrz uhelnou sloj, že možná těch chodeb bude víc, protože je slyšet rubat tři lidi současně. A pak už mluvili méně, a nakonec, když si začali uvědomovat, jak obrovská masa horniny je dělí od zachránců, zmlkli úplně. Mlčky dál pro sebe počítali, kolik dní to trvá, než se rubač prokope tak silnou vrstvou. Nikdy se k nim nedostanou včas, do té doby budou dvacetkrát mrtví. A v této vzrůstající úzkosti dál mlčeli, neodvažovali se na sebe promluvit, na signály odpovídali bez naděje, jen v mechanické potřebě sdělit tamtěm, že jsou ještě naživu.

Tak uplynul den, druhý. Byli pod zemí už šest dní. Voda se jim zastavila u kolenou a ani nestoupala, ani neklesala. V té ledové lázni jako by se jim nohy rozpouštěly. Mohli je sice občas vytáhnout, ale po hodině už se jim sedělo tak špatně, že je chytaly strašlivé křeče a museli paty zase spustit. Každých deset minut si poposedali, aby se zas vysoukali výš po kluzké skále. Uhelné odštěpky je tlačily do zad, v týle cítili pronikavou bolest, jak museli sedět s ohnutým krkem, aby si nerozbili hlavu. A ovzduší se zhoršovalo, v tom vězení podobném potápěčskému zvonu se vzduch vyháněný vodou stlačoval. Jejich hlasy zněly tlumeně, jako by přicházely z velké dálky. V uších jim hučelo, slyšeli divoké vyzvánění na poplach, dusot stáda v neutuchajícím krupobití.

Kateřinu zpočátku strašlivě mučil hlad. Ubohýma křečovitě zkřivenýma rukama se držela za hrdlo, z něhož se jí draly hluboké vzdechy, jako neustálý srdcervoucí nářek, jako by jí kleštěmi trhali žaludek. Štěpán trpěl stejně, horečně kolem sebe hmatl ve tmě, až jeho prsty objevily docela blízko kus napůl shnilého kuláče, z něhož mohl nehtem uškrabovat. Naškrábal tak Kateřinu plnou hrst a Kateřina ji hltavě snědla. Dva dny se tak živili tím ztrouchnivělým kuláčem, až ho

celý snědli, a v zoufalství, že ho není víc, odírali si ruce v marných pokusech načít další, dosud pevný kus, jehož vlákna ještě držela pohromadě. Tím jejich muka vzrostla, takže je chvílemi přivádělo k zuřivosti, že nemohou rozkousat své plátěné šaty. Trochu jim pomohl kožený opasek, který měl Štěpán kolem pasu. Štěpán z něho zuby natrhal malé kousky, a Kateřina je žvýkala a dychtivě polykala. Zaměstnalo jim to čelisti, dávalo jim to zdání, že jedí. A když snědli opasek, pustili se znovu do plátna a celé hodiny je žmoulali v ústech.

Avšak tyto prudké záchvaty se brzy uklidnily, hlad se stal jen bolestí, skrytou kdesi hluboko, a pomalým po-nenáhlym ubýváním sil. Jistě by byli dávno podlehli, kdyby neměli dostatek vody. Stačilo se shýbnout a napít se z dlaně, a to třeba dvacetkrát za sebou, neboť je spalovala tak velká žízeň, že ani všechna ta voda ji nemohla uhasit.

Sedmého dne se Kateřina opět shýbla, aby se napila, a náhle zavadila rukou o nějaké těleso, které plavalo ve vodě.

„Ty, podívej se. ... co je to?“

Štěpán zahmatával ve tmě.

„Já nevím, vypadá to jako povlak z větrných dveří.“

Kateřina se napila, ale když si nabírala podruhé, ten předmět jí opět zavadil o ruku. Strašlivě vykřikla.

„Prokrista, to je on!“

„Kdo?“

„No přece on... Cítila jsem jeho kníry.“

To Chavalova mrtvola vyplavala z upadní šachty a stoupající voda ji zanesla až k nim. Štěpán natáhl ruku, také nahmatal kníry a rozdrcený nos, a celý se otfásl odporem a děsem. Kateřina se hrůzou zvedl žaludek, a vyprskla vodu, kterou si předtím nabrala do úst. Bylo jí, jako by se byla napila krve, jako by všechna ta hluboká voda byla samá krev toho člověka.

„Počkej,“ vypravil ze sebe Štěpán. „Já ho strčím zpátky.“

Kopl do mrtvolu a ta se vzdálila. Ale za chvíli už opět cítili, jak jim naráží na nohy.

„Tak sakra, zmiz už jednou!“

Potřetí už ho Štěpán musel nechat. Nějaký proud ho pokaždé připlavil nazpět. Chaval nechť pryč, chtěl zůstat s nimi, co nejbliž u nich. Byl to příšerný společník a nadobro otrávil celé ovzduší. Celý ten den se nenapili, sváděli tak krutý boj, smrt jim byla milejší, a teprve nazítří podlehli trýzni: kdykoli se chtěli napít, odstrkoval mrtvolu, ale přece jen tu vodu pili. Věru to nestálo za to mu rozbít hlavu, aby se pak takhle vracel mezi ně, byť mrtvý, a zase je nenechával samotné spolu.

Ještě den a ještě další den. Při každém zachvění vody člověk, kterého Štěpán zabil, do něho lehce strkal, jen tak, jako soused, který připomíná svou přítomnost. A pokaždé se Štěpán zděsil. Viděl ho neustále před sebou, nafouklého, zezelenalého, s rezavým knírem v rozmačkaném obličejí. A pak už si nevzpomínal, že ho zabil, myslel, že ten člověk plave a chce ho kousnout. Kateřinou nyní lomcovaly dlouhé záchvaty pláče, po nichž propadala úplné skleslosti. Až nakonec upadla do stavu nepřekonatelné dřimoty. Když ji Štěpán probudil, jen něco zamumlala a hned zase usnula, aniž otevřela oči, a v obavě, aby se neutopila, držel ji Štěpán kolem pasu. Nyní odpovídal zachráněncům on. Údery špičáku se blížily, slyšel je za zády. Ale také jeho síly ochabovaly, ztratil odvalu klepat. Teď už o nich vědí, nač se dál unavovat? Už ho nezajímalo, jestli se k nim dostanou. V otupělosti čekání po celé hodiny dokonce zapomínal, nač vlastně čeká.

Trochu je oba povzbudilo, že voda počala opadat a Chavalova mrtvola se vzdálila. Devět dní už se pracovalo na jejich záchraně, a oni poprvé mohli udělat pár kroků v chodbě, když je náhle srazil k zemi strašlivý otřes. Hledali se potmě, a když se našli, zůstali dlouho v objetí jako šilení, nechápali, co se stalo, mysleli, že katastrofa začíná nanovo. Nikde už se nic nehýbalo, zvuk špičáku ustal.

V koutě, kde seděli vedle sebe, Kateřina se náhle zasmála.

„Venku musí být krásně... Pojď, půjdeme ven.“

Štěpán zprvu bojoval proti jejímu šílenství, ale nakonec zachvátilo i jeho odolnější mozek, takže ztratil pojem skutečnosti. Všechny jejich smysly se křivily, zejména u Kateřiny, která se třásla v zimnici a cítila trýznivou potřebu mluvit a hýbat se. Hučení v uších se pro ni změnilo v zurčení vody, v ptačí zpěv, a cítila pronikavou vůni pošlapané trávy, před očima se jí vznášely velké žluté skvrny a zdálo se jí, že vidí, jak je venku u průplavu, v žitném poli za slunečného dne.

„To je horko, co?... Vezmi si mě, ať jsme jednou spolu navždycky, navždycky!“

Štěpán ji tiskl k sobě, Kateřina se k němu dlouze lisala a breptala přitom jako šťastné děvčátko:

„To jsme byli hloupí, že jsme s tím tak dlouho čekali! Já bych tě byla chtěla hned, jenže tys to nepochopil a trucoval jsi... A pak, vzpomínáš si, u nás doma, jak jsme y noci nemohli spát a koukali do stropu a poslouchali, jak ten druhý dýchá, a měli jsme tak hroznou chuť jít k sobě?“

Její veselost přešla na Štěpána, začal žertovat o tom jejich němém milování.

„A jednou jsi mě zbila, jen si vzpomeň, jak jsem dostal pár facek, z každé strany jednu!“

„To protože jsem tě měla ráda,“ zašeptala Kateřina. „Víš, já jsem si zakazovala na tebe myslet, říkala jsem si, že je mezi námi opravdu konec, a přitom jsem věděla, že jednou přece jen půjdeme spolu... Musela se prostě naskytnout příležitost, nějaká šťastná náhoda, vid?“

Štěpána zamrazilo, chtěl ze sebe ten sen setřást, a pak opakoval pomalu:

„Nikdy nic nekončí, stačí trochu štěstí, a všechno začne znovu.“

„Tak můžu zůstat u tebe? Tentokrát doopravdy?“

Podlomily se jí nohy, uklouzla. Byla tak slabá, že její zastřešný hlas se téměř ztrácel. Štěpán se polekal a přitiskl ji k sobě.

„Bolí tě něco?“

Kateřina se s údivem napřímila.

„Ne, nic... Proč?“

Ale ta otázka ji probudila ze sna. Zoufale hleděla do té tmy a v novém záchvatu pláče zalomila rukama.

„Bože můj! Bože můj! To je tma!“

Zmizela vůně trávy, zmizel skřiváncí zpěv i velké žluté slunce, zbyla jen zavalená, zatopená šachta, páchnoucí tma, ponuré šplouchání vody v kobce, v níž už tolik dní umírají. Ten zvrát ve vnímání činil teď všechno děsivějším, vracely se jí pověry z dětství, zdálo se jí, že vidí Černého muže, toho starého zemřelého havíře, který straší na šachtě a škrťí nezbedné holky.

„Poslouchej! Slyšels ho?“

„Ne, já nic neslyším.“

„Ale jo, to je Černý muž, víš?... Je tady... Země vypustila všechnu krev z žíly za trest, že jí přesekli tepnu... A on je tady, vidíš ho? Je černější než noc... Bože, já se bojím, já se bojím!“

Kateřina zmlkla, roztřásla ji zima. A pak docela šeptem pokračovala:

„Ba ne, to je zase tamten.“

„Kdo?“

„No přece ten, co je s námi, ten, co už není.“

Chavalův obraz ji pronásledoval, mluvila o něm zmateně, vyprávěla o tom psím životě s ním, jak na ni byl jedinkrát hodný, tenkrát na Jean-Bartu, a jak jinak jí celou dobu nadával a fackoval ji, jak ji dovedl zmlátit a hned nato ji div nezabil láskou.

„Já ti říkám, že sem jde a že nám zas nedovolí být spolu... Zase už začíná žárlit... Proboha, pošli ho pryč! Já chci být tvoje, celá jenom tvoje!“

Vrhla se k Štěpánovi, pověsila se na něho, a když našla jeho ústa, vášnivě na ně přitiskla rty. Tma se protrhla, Kateřina opět spatřila slunce, opět se jí vrátil spokojený smích milanky. Štěpán se celý zachvěl, když ji ucítil tak těsně u sebe, naplň nahou pod roztrhanými kalhotami a kazajkou, jeho mužnost se probudila, a sevřel Kateřinu v objetí.

Konečně, v tomto hrobě, na loži z bláta, nastala jejich svatební noc, nyní nechtěli umřít, dokud neprožijí své štěstí v naléhavé potřebě žít, naposledy stvořit život. A milovali se bez nejmenší naděje, ve smrti.

A pak už nebylo vůbec nic. Štěpán seděl na zemi, stále v témtž koutě, a Kateřina mu ležela na klíně bez hnutí. Uplynuly hodiny a hodiny. Dlouho myslel, že spí, a pak na ni sáhl, a byla velice studená, byla mrtvá. Přesto se nepohnul, aby ji neprobudil. Jihl při pomýšlení, že on první ji měl jako dospělou ženu a že je možná těhotná. Chvillemi se mu vracely jiné myšlenky, jako by chtěl s Kateřinou někam odejít, a jak to bude hezké, až budou spolu, ale byly to myšlenky tak matné, že se jen letmo dotýkaly jeho čela jako dech spánku. Byl tak zesláblý, že mu zbývalo sil jen na jediný drobný pohyb, na pomalý dotek rukou, aby se ujistil, že Kateřina je pořád tady jako dítě spící ve své ledové strnulosti. Všechno mizelo, sama tma jako by se někam propadla, teď nebyl nikde, byl mimo prostor, mimo čas. Něco mu sice klepalo za hlavou, jakési rány, které se blížily, ale zpočátku se mu nechtělo vstávat a odpovídat, byl příliš líný, jako zdřevěnělý nesmírnou únavou, a teď už ani nevěděl, co se děje, jen se mu zdálo, že Kateřina jde před ním a že slyší lehké klapání jejích dřeváků. Dva dny uplynuly. Kateřina se nepohnula a Štěpán se jí dál dotýkal tím mechanickým pohybem, uspokojen, že je tak klidná.

A pak ucítil otřes. Někde burácely hlasy, kamení se mu sypalo až k nohám. Když spatřil kahan, rozplakal se. Mžouravě sledoval světlo, nemohl se ho nabažít, byl jako u vytržení nad tím zarudlým bodem, který sotva pronikal tmou. A už ho kamarádi odnášeli, nechal si vpravit mezi stisknuté zuby několik lžiček polévky. Teprve v chodbě Réquillartu uviděl první známou tvář, inženýra Négrela, a ti dva muži, kteří sebou vzájemně pohrdali, dělník buřič a nadřazený cynik, vrhli se jeden druhému do náruče a hlasitě zaplakali, v onom hlubokém otřesu všeho lidského, co nosili v sobě. Byl v tom neskonalý smutek, utrpení celých generací, největší míra bolesti, do níž může život upadnout. Nahoře se Maheudka zhroutila vedle mrtvé Kateřiny, vykřikla jednou, vykřikla podruhé, a pak znovu a znovu, naříkala dlouze, bez ustání. Několik mrtvol už bylo vytaženo, a ležely seřazeny na zemi: Chaval, o němž se myslelo, že ho zabil zával, jeden odbíhač a dva rubači, všichni stejně potlučeni, mozek vyplavený, břicho napučené vodou. V davu kolem ženské propadaly šílenství, rvaly na sobě sukně, drásaly si tváře. Když Štěpána, jehož předtím přivyklí na světlo kahanů a trochu nakrmili, konečně dopravili na povrch, objevil se, vyzáblý na kost, vlasy úplně bílé, a lidé tomu starci zděšeně ustupovali z cesty. Maheudka přestala křičet a nechápavě na něho hleděla velkýma upřenýma očima.

VI

Byly čtyři hodiny ráno. Chladná dubnová noc se oteplovala s blížícím se úsvitem. Na čirém nebi hvězdy poha-sínaly, zatímco na východě obloha rudla září červánků. A temná spící krajina se lehce zachví vála oním neurčitým šepotem, který předchází probuzení.

Štěpán kráčel rychlým krokem po vandamské silnici. Posledních šest neděl strávil v Montsou na nemocničním lůžku. Ačkoli byl dosud bledý a hubený, cítil se dost silný, aby mohl odejít, a nyní tedy odcházel. Montsourské těžarstvo, stále ještě v obavách o své šachty, dál propouštělo dělníky, a Štěpán byl upozorněn, že ho dál zaměstnávat nemohou. Zato mu nabídli výpomoc sto franků, včetně otcovské rady, aby zanechal práce v dolech, neboť se pro něho stala příliš namáhavou. Těch sto franků Štěpán odmítl. Jvíl už v kapse dopis od Piu charta, který ho zval do Paříže a poslal mu peníze na cestu. Uskutečňoval se tak Štěpánův dávný sen. Minulý večer, když opustil nemocnici, přenocoval u Veselé kopy u vdovy Désirové. A když pak časně ráno vstal, zbývalo mu už jen rozloučit se s kamarády, než se vydá na vlak do Marchiennes.

Na silnici, která se počínala zbarvovat do růžová, se Štěpán na chvíli zastavil. Všechno nasvědčovalo, že bude krásný den. Pomalu se rozednívalo, život na zemi se probouzel zároveň se sluncem. A Štěpán znovu vykročil, rázně klepal dřínovou holí o dlažbu a díval se, jak v dálce rovina vystupuje z nočních par. S nikým už se nesetkal, Maheudka

za ním přišla do nemocnice jen jednou a pak už se k tomu patrně nedostala. Ale věděl, že celá Dvěšně-čtyřicítka teď fírá na Jean-Bartu a že tam i Maheudka dostala práci.

Ponenáhlu se pustě cesty zalidňovaly, Štěpána nyní neustále mýjeli havíři, zamlklí, zsinálí v tváři. Podnik zřejmě zneužíval svého vítězství. Když po dvou a půl měsících stávky havíře přemohl hlad a vrátili se na šachty, museli přijmout oddělenou sazbu za výdřevu, což nebylo nic jiného než skryté snížení mezd, dnes o to trpčí, že na něm lpěla krev soudruhů. Okrádali je o hodinu práce, nutili je porušit přísahu, že se nepodvolí, a tato nucená zpronevěra se jim přičila v hrdle, hořká jako pelyněk. Všude se obnovovala práce, na Mirou, na Magdaleně, na Crèveceur, na Viktorii. Všude v ranní mlze, po cestách tonoucích ve stínu týž dusot stáda, tytéž řady chlapů klusajících s hlavou svěšenou jako dobytek hnáný na jatky. Třáslí se zimou pod tenkým plátěným oděvem, šli houpavým krokem, ruce založené, hřbety ohnuté, každý s hrbem na zádech v místě, kde měl mezi košilí a kazajkou zastrčenou svačinu. A y tomto hromadném návratu, v těch němých černých stínech, z nichž žádný se nezasmál ani neohlédl, bylo cítit zuby zaťaté hněvem, srdce překypující nenávistí, odevzdanost vynucenou jen a jen potřebou břicha. čím víc se Štěpán blížil k šachtě, tím těch stínů přibývalo.

Téměř všichni šli po jednom, a pokud jich šlo víc pohromadě, kráčeli v řadě za sebou, už tecf vyčerpaní, omrzeli svým okolím i sebou samými. Štěpán si všiml jednoho velice starého, jemůž zpod sinalého čela svítily oči jako uhliky. Jiný, mladý, zas hlasitě oddychoval, jako kdyby v sobě zadržoval bouři. Mnozí z nich si nesli dřeváky v ruce, a měkký dopad jejich silných vlněných punčoch na holou zem bylo sotva slyšet. A tak se trousili donekonečna jako poražená armáda donucená k ústupu, která táhne s hlavou sklopenou v temném vzdoru, s touhou se znovu vrhnout do boje a vzít si odvetu.

Když Štěpán dorazil na Jean-Bart, šachta byla ponořena do stínu, zatímco v prvních záblescích úsvitu dosud hořely svítilny zavěšené na lešení. Nad temnými budovami se zvedal obláček páry jako bílé, lehce narůžovělé pírkó. Štěpán vyšel po schodech do úpravny ke klecím.

Začínalo se fírat, havíři přicházeli od šaten. Štěpán se na chvíli zastavil uprostřed toho hluku a shonu. Projíždějící vozíky otřásaly litinovou podlahou, kola se točila, &p&. se odvíjela, a do toho vyvolávání hlásné trouby, zvonění, bušení kladiva do signálového špalku, a Štěpán tu znovu poznával onoho netvora požírajícího svou denní dávku člověčiny, viděl, jak neustále se vyhupující a propadající klece mu podávají sousta lidí, která on bez námahy polyká jako obří nenasytný lidožrout. Od své nehody měl Štěpán ze šachty hrůzu, pohled na ty propadající se klece mu drásal vnitřnosti. Musel odvrátit hlavu, šachta ho přiváděla z míry.

Avšak v rozsáhlé, dosud temné hale, kterou osvětlovaly kalným světlem dohořívající svítilny, nespátl Štěpán ani jedinou známou tvář. Havíři, kteří tu čekali bosí, s kahanem v ruce, hleděli na něho velkýma nepokojnýmá očima a pak věšeli hlavu a zahanbeně ustupovali. Oni jeho zřejmě znali a už mu nic nevyčítali, naopak, spíš jako by se ho báli, jako by jim bylo stydno při pomýšlení, že je možná považuje za zbabělce. Toto jejich chování Štěpána bolelo, už zapomněl, jak ho ti ubožáci kamenovali, už opět snil o tom, jak z nich udělá hrdiny, jak půjde v čele lidu, té živelné síly, která sama sebe požírá.

Klec naložila lidi, celá várka zmizela, a jak přicházeli další, uviděl Štěpán konečně jednoho ze svých pobočníků z doby stávky, poctivého chlapa, který tehdy přísahal, že raději zvolí smrt.

„Ty taky?“ zašeptal Štěpán zdrcen.

Jeho přítel zbledl, rty se mu zachvěly, a pak omluvně mávl rukou a řekl:

„To víš, mám ženu.“

Nyní vystoupila ze šaten další vlna a Štěpán je poznával všechny.

„Ty taky, ty taky, ty taky!“

A všichni se chvěli a polohlasně koktali:

„Já mám matku... Já mám děti... Potřebujeme chleba.“

Klec nevyplouvala, čekali na ni mlčky, tak zdrcení svou porážkou, že se sobě navzájem vyhýbali pohledem a jen upřeně hleděli na ústí šachty.

„A co Maheudka?“ otázal se Štěpán. Neodpověděli mu. Jen jeden z nich naznačil pohybem, že Maheudka přijde. Jiní zvedli ruku na znamení hlubokého soucitu: chudák ženská! Takové neštěstí! A mlčeli dál, a když jim Štěpán podal ruku na rozloučenou, všichni mu ji pevně stiskli a všichni vložili do toho němého stisku všechn svůj hněv nad tím, že ustoupili, i horečnou naději na odvetu. Klec už tu stála, nastoupili do ní a propadli se pohlceni propastí.

Objevil se Pierron s nekrytým kahanem dozorce na koženém klobouku. Už týden byl vedoucím party nárážečů, a dělníci mu ustupovali z cesty, neboť Pierron tou poctou značně zpychl. Bylo mu zřejmě nemilé, že vidí Štěpána, ale přesto k němu přistoupil, když mu však Štěpán oznámil, že odjíždí, ihned se zase uklidnil. Dali se do řeči. Pierronka prý teď vede hospodu U „pokrokudík laskavosti pánů z ředitelství, kteří ji k tomu pomohli. Ale pak Pierron přerušil rozhovor, aby se osopil na starého Mouqua, proč nevyvezl z konírny hnůj v předepsanou hodinu. Děda poslouchal s ohnutým hřbetem. A než pak sfáral, pobouřen Pierronovou výtkou, rovněž stiskl Štěpánovi ruku, právě tak jako ti druzí, byrto dlouhý stisk, horký zdržovaným hněvem, chvějící se budoucími vzpourami. A ta stará ruka, která se třásla v jeho ruce, ten stařec, který mu odpouštěl smrt svých dětí, to vše dojalo Štěpána tak hluboce, že se jen beze slova díval za ním, dokud mu nezmizel. „Maheudka dneska nepříjde?“ otázal se Pierrona po chvíli.

Pierron napřed předstíral, že mu nerozuměl, protože někdy se smůla přivolá už jen tím, když se o ní mluví. A teprve když se vzdaloval pod záminkou, že musí dát nějaké příkazy, řekl: „Jo, Maheudka? Už jde.“

Vskutku, Maheudka, s kahanem, v havířských kalhotách a kazajce, v modrém šátku na hlavě přicházela od šatny. Ze soucitu k té krutě postižené ženě učinil podnik blahovolnou výjimku a dovolil jí pracovat pod zemí, ačkoli jí bylo čtyřicet let, a protože ji nemohli dosti dobře nechat vozit, zaměstnali ji při pohonu malého ventilátoru nově instalovaného v severní chodbě v té pekelné končině pod Tartaretem, kam normální větrání neproniklo. Po deset hodin

denně točila Maheudka klikou na konci té horké díry, zlomená v kříži, kůži připálenou čtyřicetistupňovým žářem. Vydělávala třicet sou.

Když ji Štěpán uviděl, tak zuboženou v tom mužském úboru, prsa a břicho jakoby ještě zbytnělá podzemní vlhkostí, úžasem se zakoktal a nemohl najít slova, aby jí vysvětlil, že odjíždí a že se s ní přišel rozloučit.

Maheudka se na něho dívala a neposlouchala ho. Nakonec řekla:

„To se divíš, že mě tady vidíš, co?... Já vím, říkala jsem, že uškrtím každého z našich, kdo by zase sfáral, no a teď fárám já, tak bych měla uškrtit sama sebe, no ne?... Jo, milej zlatej, už by se to dávno stalo, nebýt dědy a harantů.“

A Maheudka mluvila dál, a dál mu tykala znaveným tichým hlasem. Neomlouvala se, říkala prostě, jak to je, jak málem chcipli hladem a jak se jednoduše rozhodla, že půjde, aby je nevyhodili z kolonky.

„A jak se daří dědovi?“ otázal se Štěpán. „Pořád je stejně mírněj a čistotnej. Ale v hlavě mu dočista přeskočilo... Že ho kvůli tamtomu tenkrát neodsoudili, to snad víš. Chtěli ho dát do blázince, ale já jsem nechtěla, určitě by mu tam dali do polívky tu pilulku... Ale přece jen nám ta aféra s ním hodně uškodila, protože takhle on nedostane penzi, na ředitelství mi jeden pán říkal, že to nemůžou udělat z morálních důvodů.“ „A Janek pracuje?“

„Jo, páni mu našli práci na povrchu. Vydělává dvacet sou... Kdepak, já si nenaříkám, na ředitelství se k nám zachovali moc laskavě, jak mi sami vysvětlili... Klukových dvacet a mých třicet, to dělá dohromady padesát sou. Kdyby nás nebylo šest, docela by nám to stačilo na živobytí. Estelka teď přímo žere, a nejhorší na tom je, že si počkáme ještě čtyři pět let, než Lenora a Jindra dorostou, aby mohli na šachtu.“

Štěpán učinil mimoděk bolestný pohyb. „Tak oni taky.“

Maheudčiny bleďé tváře polil ruměnec, oči jí zaplály. Avšak ramena jí klesla jako pod tíhou osudu.

„Co se dá dělat!... Musejí tam jeden po druhém... Všichni tam zůstali, teď je řada na nich.“

Odmklčela se, vyrušili je pojižděcí tlačící vozíky. Velkými zaprášenými okny vnikal úsvit a stápl svítlny šedým světlem, a každé tři minuty se rozběhl stroj, lana se odvíjela, klece polykaly lidi.

„No tak, loudové, hněte sebou!“ křikl Pierron. „Nastupujte, nebo nebudeme nikdy hotovi!“

Díval se přitom na Maheudku, ale ta se ani nehnula. Nechala ujet tři klece a pak řekla, jako by se probudila a připomněla si Štěpánova první slova: „Tak ty jedeš?“ „Ano, teď ráno.“

„Máš pravdu, je lepší být někde jinde, když to jde... A jsem ráda, že jsem tě viděla, protože takhle aspoň víš, že proti tobě nic nemám. Jednu chvíli, tehdy po tom masakru, bych tě byla nejradši uškrtila. Ale když o tom člověk pak přemýšlí, dojde nakonec k tomu, že za to vlastně nemohl nikdo... Ne, ty za to nemůžeš, můžou za to všichni dohromady...“

Teď mluvila o svých mrtvých klidně, o tátovi, o Zacha-rovi, o Kateřině, teprve když vyslovila Alžiřino jméno, oči se jí orosily. Už to byla opět ta klidná rozšafná žena, která se na všechno dívá s rozvahou. Ono to měšťákům žádné štěstí nepřinese, že zabili tolik ubohých lidí. A určitě za to budou jednou pykat, protože se za všechno musí nakonec zaplatit. Ani nebude třeba se do toho plést, ono to praskne samo, vojáci začnou střílet do pánů, jako předtím stříleli do lidu. A v té její odvěké pokoře, v té dědičné kázni, která jí znovu ohýbala hřbet, se přece jen něco změnilo, zrodila se jistota, že bezpráví už nemůže trvat, a že není-li už na nebi pánbůh, vyroste nějaký nový a ten ubožáky pomstí.

Mluvila tiše, s nedůvěřivými pohledy kolem. A pak, když se přiblížil Pierron, dodala nahlas:

„Jo, jestli odjíždíš, tak by sis měl dojít k nám pro svoje věci... Máš tam ještě dvě košile, tři kapesníky a jedny starý kalhoty.“

Štěpán mávnutím ruky odmítl těch pár hadříků, které unikly vetešníkovi.

„Ne, nestojí to za to, dej to dětem... V Paříži už si to nějak zařídím.“

Sfáraly ještě dvě klece a Pierron se rozhodl, že Maheudku napomene přímo.

„Hej, vy tam, čekáme na vás! Už je toho povídání snad dost!“

Ale Maheudka se k němu otočila zády. Co je tak horlivý, zaprodanec jeden! Do fárání mu nic není. Beztak už ho jeho parta na nárazišti nemůže ani cítit. A Maheudka schválně stála dál, kahan v ruce, přes mírné počasí zkřehlá v průvanu. Ani Štěpán ani ona nevěděli, co by si ještě řekli. Stáli proti sobě a bylo jim tak těžko u srdce, že cítili potřebu ještě mluvit dál.

Nakonec Maheudka prohodila, aby něco řekla:

„Levaquová je v jiném stavu. Levaque pořád ještě sedí, tak ho Bouteloup zastupuje.“

„No jo, Bouteloup.“

„Jo, a to jsem ti neříkala?... Filoména je pryč.“

„Jakto pryč?“

„No jo, odešla s jedním havířem z Pas-de-Calais. Už jsem se bála, že mi tu nechá ty dva haranty, ale ona si je vzala s sebou... No, řekl bys to do takový holky, co kašle krev a věčně vypadá jako by měla duši na jazyku?“

Na chvíli se zamyslela a pak pomalu pokračovala:

„A co se toho o mně napovídalo!... Pamatuješ se, jak se říkalo, že s tebou spím? Bože můj, po tátově smrti se to mohlo docela dobře stát, kdybych byla mladší, no ne? Jenže dneska jsem ráda, že k tomu nedošlo, protože by nám to teď bylo určitě líto.“

„Určitě by nám to bylo líto,“ opakoval Štěpán prostě.

A víc si toho neřekli. Na Maheudku čekala klec, vztekla na ni volali, ať už fárá, nebo že dostane pokutu. A tak se odhodlala a stiskla Štěpánovi ruku. Štěpán, hluboce pohnut hleděl na ni, udřenou* a strhanou, sinalou v tváři, s vybledlými vlasy vyčuhujícími zpod šátku a s tělem příliš plodné samice, znetvořeným plátěnými kalhotami a kazajkou. A v tom posledním stisku její ruky poznával týž dlouhý němý stisk rukou, jímž si s ním kamarádi dávali schůzku na den, kdy se do toho půjde znova. Štěpán to velmi dobře pochopil podle té klidné víry v jejím pohledu. Na shledanou, a tentokrát to bude to pravé!

„Zatracená kůže líná!“ křikl Pierron.

Maheudku strčili do klece, stěsnala se ve vozíku s čtyřmi jinými. Zatahali za provaz na znamení, že „jede maso“, vytáhli závory a klec se propadla do tmy, a pak už jen lano běželo za ní dolů.

Štěpán opustil šachtu. Dole pod převislou střechou úpravny zahlédl postavu sedící s nataženými nohama na vysoké vrstvě uhlí. Byl to Janek, zaměstnaný jako „třídíči hrubého uhlí“. Mezi stehny držel kvádr uhlí a kladivem z něho otloukal zbytky břídlíce, jemný prach ho halil takovým mračnem sazí, že kdyby chlapec nezvedl svůj opičí čumáček s odstávajícíma ušima a zelenými očky, Štěpán by ho nebyl ani poznal. Janek se čtverácky ušklíbl, posledním úderem rozbil kvádr a zmizel v černém prachu.

Venku se Štěpán zamyšleně dal silnicí. V hlavě mu vířila spousta myšlenek. Ale podvědomě ucítil, že je na čerstvém vzduchu a pod širým nebem, a zhluboka se nadýchl. Na zářícím obzoru vycházelo slunce, po celém kraji to byla chvíle radostného probuzení. Od východu k západu se po nesmírné rovině rozléval proud zlata. To blahodárné teplo narůstalo, šířilo se v záchvěvech mládí, v nichž zaznívaly vzdechy země, ptačí zpěv, šepot vod a lesů. Život je krásný, starý svět chce prožít ještě jedno jaro.

A prodchnut touto nadějí Štěpán zpomaloval krok, zahleděn tu vpravo tu vlevo do radostného předjaří. Přemýšlel o sobě, cítil se silný, vyžralý v té tvrdé zkoušce na dně šachty. Jeho výuka je skončena, odchází vyzbrojen jako uvědomělý voják revoluce, který vyhlásil válku společnosti takové, jakou ji vidí, a takové, jakou ji odsuzuje. Radost z toho, že jede za Pluchartem, že bude jako Plu-chart vůdcem, jemuž lidé naslouchají, vnukávala mu celé proslovy, jejichž věty si už teď piloval. Uvažoval o tom, jak rozšíří svůj program, měšťácká vytříbenost, která ho vynesla nad jeho vlastní třídu, hnala ho k tím větší nenávisti vůči měšťáctvu. Cítil potřebu ověřit svatozáří ty dělníky, u nichž mu dnes vadí, jak páchnou chudobou, ukázat je jako jediné veliké a dokonalé lidi, jako jedinou šlechtu, která může obrodit lidstvo. Už se viděl, jak z řečnické tribuny triumfuje spolu s lidem, jestli ho ovšem lid dřív nepohltní.

Skřiváncí zpěv kdesi vysoko ho přiměl, aby se podíval na nebe. Malé růžové obláčky, poslední noční páry tály v průzračné modři, a matně se mu vybavily tváře Suva-rina a Rasseneura. Nesporně se všechno pokazí, když každý chce mít moc pro sebe. Tak například ta slavná Inter-nacionála, která měla obrodit svět, vydala bezmocného zmetka, protože se její obrovská armáda rozpadla a rozdrobila ve vnitřních třenicích. Má snad Darwin pravdu a je svět jen jediná velká bitva, v níž silní požírají slabé pro větší krásu a zachování rodu? Tato otázka ho znepokojovala, ač obvykle se rozhodoval rázně, jako člověk spokojený svými vědomostmi. Ihned však další myšlenka rozptýlila jeho pochybnosti a uchvátla ho: při svém nejbližším proslovu se vrátí k svému původnímu výkladu Darwinovy teorie. Když má být některá třída sežrána, pak nesporně musí živý a dosud nezkažený lid pohltnit vyčerpanou požívačnou buržoazii. Nová krev vytvoří novou společnost. A v očekávání tohoto vpádu barbarů, který obrodí staré úpadkové národy, ožívala v něm absolutní víra v blízkou revoluci, tentokrát tu pravou, v revoluci pracujících, jejíž požár ozáří konec století rudou září vycházejícího slunce, jaká právě teď krvácí na nebi.

Štěpán šel stále zasněn, klepaje holí o dlažbu, a když se pak rozhlédl kolem sebe, poznával každé místo v kraji. Tak tady, na Kravím rozcestí, se tehdy postavil do čela davu ten den, co se bouraly šachty. A dnes ta otupující vražedná práce začíná znovu. Měl dojem, že slyší, jak to tam dole sedm set metrů pod zemí tlumeně, pravidelně buší: to soudruzi, které před chvílí viděl fátat, to jeho černí kamarádi tam buší v tiché zlosti. Zajisté, byli poraženi, stálo je to peníze i životy, ale Paříž nezapomene na výstřely na Voreux a touto nezhojitelnou ranou bude krvácet i samo císařství, a i když se průmyslová krize chýlí ke konci, i když se továrny zase jedna po druhé otvírají, válečný stav už byl vyhlášen a žádný smír už teď není možný. Uhlokopové si uvědomili své množství, ověřili si síly, jejich výkřik otrásl dělníky po celé Francii. A proto také jejich porážka nikoho neuklidnila, montsouské měšťáky přepadla v hodině vítězství jakási kocovina, ohlížejí se dozadu, neskrývá-li se tam přece někde v tom hrobovém tichu jejich vlastní neodvratný konec. Pochopili, že revoluce bude stále ožívat, že možná už zítra ožije v generální stávce, kdy všichni dělníci budou svorní, vyzbrojeni svépomocnými pokladnami, schopni bez hladovění vydržet celé měsíce. I tentokrát to byla rána beranem do budovy hroutící se společností, slyšeli, jak jim praská pod nohama, a cítili, jak se blíží další a další otřesy, až se jednoho dne ta stará otřesená budova nadobro zhroutí a propadne se jako Voreux, aby utonula v propasti Ji

Štěpán zabočil na joiselskou silnici. Vzpomínal si, jak tady zabránil davu v útoku na Gaston-Marii. V dále v jasném slunci viděl těžní věže několika šachet, vpravo Mirou, o kus dál těsně vedle sebe Magdaleny a Crève-coeur. Všude hučela práce, zdálo se mu, že všude, po celé té rovině slyší z hlubin země údery špičáků. Jeden úder a další a ještě další, pod poli, pod silnicemi, pod vesnicemi radujícími se ze slunce: všechna ta skrytá trestanecká práce, stlačená tam dole tak obrovskou masou horniny, zeje třeba o ní vědět, aby člověk postřehl její bolestné vzdechy. A Štěpán si říkal, že násilím se nic neuspíší. Přerézávat lana, vytrhávat kolejnice, rozbíjet kahany, jak je to všechno zbytečné! Pro tohle opravdu nestálo za to klusat celý den s hordou ničitelů. Nejasně tušil, že jednou může být zákonný postup daleko působivější. Jeho mysl vyžrávala, dnes už se vyléčil ze starých nenávistí. Ano, Maheudka měla ve své rozšafnosti pravdu, když říkala, že přišť to bude to pravé: je třeba se v klidu organizovat, poznávat se navzájem, a až to zákony dovolí, sdružovat se v syndikátech, a pak, až jednoho dne budou všichni pevně semknuti, až jich budou stát milióny dělníků proti několika tisícům zahalečů, pak se dělníci chopí moci, pak budou pány! Jak krásné probuzení pravdy a spravedlnosti! A to syté dřepící božstvo, ta ohavná modla skrytá ve své svatyni, v tom dalekém neznámém, kde ji živí svým tělem ubožáci, kteří ji nikdy ani neviděli, z toho na místě zcepení.

Štěpán odbočil z vandamské silnice a vyšel na hlavní. Vpravo Montsou běžel s kopečka a mizel z dohledu. Přímě naproti ležely trosky Voreux, ta prokletá díra, z níž tři čerpadla ve dne v noci pumpovala vodu. A dál na obzoru další šachty, Viktorie, Svatý Tomáš, Feutry-Cantel, a trochu dál k severu věže vysokých pecí a koksové baterie chrly kouř do průzračného jitřního vzduchu. Nechce-li zmeškat vlak v osm hodin, musí si pospíšet, do Marchiennes je to ještě šest kilometrů.

A pod nohama mu dál zněly z hlubin země ty naléhavé údery Špičáků. Všichni soudruzi jsou tam, slyší je, jak ho

doprovázejí na každém kroku. Tam pod tím řepným polem, to je přece Maheudka, zlomená v kříži, jejíž chraplavý dech doprovází supění ventilátoru! A Štěpánovi se zdálo, že o kus dál vlevo poznává další — pod obilím, pod živými ploty, pod mladými porosty. Dubnové slunce už zářilo na nebi v plné slávě, zahřívalo obtěžkanou zem. Z jejího životodárného lůna tryskal život, pupeny se rozvíjely v zelené listí, pole se chvěla pod tlakem trav. Všude se semena nalévala, pukala, klubala se na povrch po celé rovině, hnána touhou po teple a světle. Překypující míza jako by šuměla, klíčení znělo jako tiché polibky. A dál a dál, čím dál zřetelněji, jako kdyby se blížili k povrchu, soudruzi kopali. Za toho mladistvého jitra, v ohni slunečních paprsků byla celá krajina těhotná tímto zvukem. To rostli muži, Černá armáda mstitelů pomalu klíčila v brázdách, budoucí úrody příštího století, které jednou vyrazí na povrch a rozmetají svět.

EDITOROVA POZNÁMKA

Germinal je třináctou knihou historie rodu Rougonů-Maquartů a již v roce 1882, tedy tři roky před vydáním, jej ohlašoval Zolův přítel a člen mědanské skupiny spisovatel Paul Alexis: „Autor Rougonů-Maquartů napíše další román o lidu: Zabiják popisuje mravy dělnictva, je zapotřebí studovat ještě jeho sociální a politický život. Budou v něm analyzována veřejná shromáždění, to, co chápeme jako sociální otázku, aspirace i utopie proletariátu.“ Paul Alexis měl pravdu. Zřejmě znal odvážný plán svého přítele zachytit ve dvaceti knihách „přírodopis a sociální historii jedné rodiny za druhého císařství“, podrobně předem vypracovaný, v němž Germinal měl své pevné místo, i když zatím bez přesného názvu. Zola se rozhodoval. Má dát románu název „Stoupající bouře“, „Praskající dům“, „Rudá záře“, „Žhavá půda“ či „Podzemní oheň“? Nápadů měl ještě více, postupně v jeho mysli uzrávala myšlenka symbolu žní a nakonec dospěl k názvu „Germinal“, který v období Velké francouzské revoluce označoval podle republikánského kalendáře VII. měsíc (údobí od 21. března do 19. dubna), dobu, kdy příroda se začíná probouzet a rašit, ale kdy také došlo k povstání proletářských vrstev v pařížském předměstí Saint-Antoine proti thermidorské reakci v roce 1795.

Germinal vycházel nejprve na pokračování v revui Gil Blas (od 25. listopadu 1884 do února 1885). Poslední dvě kapitoly dokončil Zola v lednu 1885, jak vysvětluje ze spisovatelova dopisu z 25. ledna téhož roku nakladateli Charpentierovi: „Můj dobrý příteli, Germinal je konečně hotov! Posílám vám z něho dvě poslední kapitoly a prosím Vás, abyste mi sdělili, zda jste je dostal, abych byl klidný. Poproste laskavě tiskárnu, aby vysázeli ihned tento konec a poslali mi jej, protože mi překladatelé se zlobí a já se chci zbavit těch lejster před návratem do Paříže. Délka té zatracené knížky mne uvádí v zoufalství za Vás. Překročíme šestnáct archů. Jinak nic, než že jsem nadšen. Oh, jak si potřebuji trochu zalenošit!“ Zolův povzdech na konci listu byl oprávněný, vždyť šestnácti autorským archům vlastního románu předcházelo na 500 stran dokumentačního materiálu, sebraného během přípravného období mj. i přímo na místě podobné stávky, jakou popsal ve svém románu, totiž v Anzinu, kde v únoru 1884 propukla generální stávka horníků, jež trvala 56 dní a kdy došlo ke krvavým zásahům četnictva a jízdního vojska proti stávkujícím. Přístup do těchto míst Zolovi umožnil jeho přítel Giard, poslanec radikální strany za tento obvod a současně profesor přírodních věd v Lilie a na Sorbonně, který Zolu vydával za svého tajemníka. Když se Giard vrátil do Paříže obhajovat stávkující horníky, Zola zůstal v uhelné pánvi ještě několik týdnů, cestoval křížem krážem po kraji, studoval jeho topografii, sháněl informace od horníků a úředníků z doh. Od pana de Forcade, ředitele těžební společnosti, dostal povolení navštěvovat její podniky pod zemí i na povrchu. Za doprovodu důlního inženýra Dubuse sfářal v kleci do šachty Renard v Denainu, kde si vše zevrubně prohlédl, prošel a doslova prolezl mnoha důlními chodbami, sledoval nakládání a přepravu uhlí, různé způsoby práce, hornické nástroje, pracovní terminologii, poznával rozličné pracovní zařízení horníků. Seznamoval se s hlavními aktéry sociálního dramatu, jež posléze mistrně rozehrál na stránkách svého románu. Celé dny hovořil s horníky a předáky o podmínkách práce, ubytování v hornických koloniích, zúčastňoval se jejich schůzí, navštěvoval hostince, kde se po vyčerpávající dřině scházeli. Po návratu do Paříže doplnil své poznatky detailním studiem pramenů o stávkách, jež se odehrály v 19. století ve Francii, zvláště v období druhého císařství, z nich pak především stávky v Aubinu a Ricamarie z roku 1869, jejichž klíčový význam pro svůj román zdůrazňuje v dopise Francisu Magnardovi z 4. dubna 1885. Zolovi nestačil jen faktografický materiál, seznámil se rovněž s nejrůznějšími ekonomickými systémy a politickými teoriemi, četl a studoval zejména Laveye a Marxe, ale též Saint-Simona, Fouriera, Proudhona a Lassalla.

Germinal tvoří nesporně mezník ve vývoji francouzského románu. Je prvním opravdu velkým uměleckým dílem o tvrdém životě a nerovném boji nové hybné síly nedávných i současných dějin — dělnictva, jež v Germinalu není jen pasivní složkou, jako tomu bylo např. v Zabijáku. V centru Zolovy pozornosti již nestojí nahodilé osudy jedinců, ovládaných převážně pudy a dědičným zatížením, ale i střetávají se zde dva světy, dvě společenské síly, třída utlačených a třída utlačovatelů. Zola o tom píše během přípravných prací i v knize v dopise z 2. dubna 1884: „Chci, aby (rozuměj tento román, pozn. K. L.) předvídal budoucnost, aby nadhodil otázku, která se stane nejdůležitějším problémem 20. století, otázku boje mezi kapitálem a prací...“ Zolovo pojetí socialismu je sice utopicky naivní, třídnímu boji nadřazuje zákon přirozeného výběru, nicméně v odhadu základního konfliktu projevil předvídatost hodnou zkušeného politika, a co je nejdůležitější, dokázal tento konflikt jako jeden z prvních ve francouzské literatuře umělecky ztvárnit. Naznačil cestu, po níž půjde v budoucnosti mnoho dalších spisovatelů.

Přijetí Germinalu bylo vesměs obdivné. Ve Figaru prohlásil Philippe Gille, že v Dantově Pekle nepoznal hrůznější dramatické stránky než v Germinalu. V Análech zdůraznil Adolphe Brisson „sílu kresby a dech hrozných skutečností, který z knihy vyzařuje, čtenář žije na pětij* stech stranách s horníky a jeho srdce se často svírá.“ Před Germinalem I se sklonil i Anatole France, zdůrazňující „krásu tohoto románu. Zola

Zejména v Germinalu ukázal, že má vypravěčský smysl a instinkt) pro davy.“ Vyskytly se i hlasy kritické, směřovaly však většinou jen i podružnostem. Současná francouzská i světová literární kritika považuje Germinal právem za mistrovské dílo, v němž realistické tendence převažují nad naturalistickým pojetím, jež bylo Zolovi jinak nejbližší a jež se snažil ve svém románovém cyklu záměrně a promyšleně uplatňovat.

Germinal znamená předěl ve vývoji francouzského románu nejen proto, že je to první román zasvěcený dělnictvu a stávce, ale i tím, že dal přímý podnět k napsání celé řady děl s vyhraněnou sociální tematikou, jak ji můžeme sledovat u autorů, jako jsou Gustave Geoffroy, J. H. Rosný, Lucien Descaves aj. Na tradici Germinalu navazují — at' vědomě či nepřímě — i tzv. populisté, z nichž mnozí v Zolovi spatřovali svůj vzor.

Karel Livanský